

Gulyás László (szerk.)
KÉZIKÖNYVEK A HORTHY-KORSZAK TANULMÁNYOZÁSÁHOZ. I. KÖTET
111 ÉLETRAJZ A KÜLPOLITIKA TÖRTÉNETÉHEZ (1919–1944)

Gulyás László (szerk.):

**KÉZIKÖNYVEK A HORTHY-KORSZAK
TANULMÁNYOZÁSÁHOZ
I. KÖTET**

**111 ÉLETRAJZ A KÜLPOLITIKA TÖRTÉNETÉHEZ
(1919–1944)**

KÖZÉP-EURÓPAI MONOGRÁFIÁK

A történelemtudomány, a regionális tudomány, a földrajztudomány, és a gazdálkodás-
és szervezéstudományok művelőinek tudományos könyvsorozata

FELELŐS KIADÓ

Gulyás László,
mint az
Egyesület Közép-Európa Kutatására
elnöke

A SZERKESZTŐSÉG SZÉKHELYE

6727 Szeged,
Lőwy Sándor utca 37.

A SZERKESZTŐSÉG ELÉRHETŐSÉGE

A levélcím megegyezik a székhellyel.
Az email cím: *laszlo.gulyas65@gmail.com*
A honlap címe: *www.vizek.eu*

A KÖTET ISBN SZÁMA

978-615-81261-2-0

A KÖZÉP-EURÓPAI MONOGRÁFIÁK SOROZAT ISSN SZÁMA

2062-3712

NYOMDA:

S-Paw, Ülés

Szeged, 2020

A KÖTET SZERKESZTŐJE

Prof. Dr. Gulyás László
egyetemi tanár, Szegedi Tudományegyetem,
tudományos tanácsadó, Magyarságkutató Intézet

A KÖTET SZERZŐI

- Androvicz Gábor**, *Rendőrmúzeum (Budapest)*
Anka László, *VERITAS Történetkutató Intézet és Levéltár*
Botlik József, *nyugalmasított docens Pázmány Péter Katolikus Egyetem*
Debreceni Péter, *Debreceni Egyetem, Történelmi és Néprajzi Doktori Iskola*
Domján Dániel Ferenc, *Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Történelemtudományi Doktori Iskola*
Gali Máté, *VERITAS Történetkutató Intézet és Levéltár*
Gerencsér Tibor, *Waclaw Felczak Alapítvány*
Gulyás László, *Szegedi Tudományegyetem, Magyarságkutató Intézet*
György Sándor, *Nemzeti Emlékezet Bizottsága*
Hajdú Zoltán, *MTA, KRTH RKI (Pécs)*
Hamerli Petra, *Pécsi Tudományegyetem*
Miklós Péter *Szegedi Tudományegyetem, Emlékpont (Hódmezővásárhely)*
Murádin János Kristóf, *Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem*
Nánay Mihály, *a Történelemkutatók Szakmai Egyesületének elnöke*
Nyári Gábor, *Magyarságkutató Intézet, Rendszerváltás Történetét Kutató Intézet és Archivum*
Illik Péter, *Magyarságkutató Intézet*
Jávor Miklós, *Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Történelemtudományi Doktori Iskola*
Joó András, *VERITAS Történetkutató Intézet és Levéltár*
Kolontári Attila, *Kaposvári Egyetem*
Köpfler Balázs, *Pázmány Péter Katolikus Egyetem*
Ligeti Dávid, *VERITAS Történetkutató Intézet és Levéltár*
Olasz Lajos, *Szegedi Tudományegyetem*
Orosz László, *VERITAS Történetkutató Intézet és Levéltár*
Ördögh Tibor, *Nemzeti Közszerológiai Egyetem*
Pócs Nándor, *Állambiztonsági Szolgálatok Történelmi Levéltára*
Rapali Vivien Regina, *Magyarságkutató Intézet*
Sáringer János, *Budapesti Gazdasági Egyetem*
Schlett András, *Pázmány Péter Katolikus Egyetem*
Szakály Sándor, *VERITAS Történetkutató Intézet és Levéltár*
Szávai Ferenc, *Károli Gáspár Református Egyetem, Kaposvári Egyetem*
Tóth Imre, *Soproni Egyetem*
Tóth Andrej, *University of Economics, Prague*
Vincze Gábor, *Emlékpont (Hódmezővásárhely)*
Vizi László Tamás, *Kodolányi János Egyetem, Magyarságkutató Intézet*
Zmák Tamás, *ELTE, BTK, orosz–történelem tanári MA*

A KÖTET LEKTORAI

Anka László, *VERITAS Történetkutató Intézet és Levéltár*
Gulyás László, *Szegedi Tudományegyetem, Magyarágkutató Intézet*
Miklós Péter, *Szegedi Tudományegyetem*
Murádin János Kristóf, *Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem*
Nagy Miklós Mihály, *nyugalmazott katonai szakíró*
Nánay Mihály, *a Történelemoktatók Szakmai Egyesületének elnöke*
Joó András, *VERITAS Történetkutató Intézet és Levéltár*
Olasz Lajos, *Szegedi Tudományegyetem*
Pritz Pál, *nyugalmazott egyetemi magántanár*
Schlett András, *Pázmány Péter Katolikus Egyetem*
Szakály Sándor, *VERITAS Történetkutató Intézet és Levéltár*
Szávai Ferenc, *Károli Gáspár Református Egyetem, Kaposvári Egyetem*
Tóth Imre, *Soproni Egyetem*
Vincze Gábor, *Emlékpont (Hódmezővásárhely)*
Vizi László Tamás, *Kodolányi János Egyetem és Magyarágkutató Intézet*

A KÖTET MEGJELENÉSÉT TÁMOGATTA

Nemzeti Kulturális Alap

TARTALOMJEGYZÉK

ELŐSZÓ	11
I. FEJEZET: ÁLLAMFŐK.....	15
IV. KÁROLY (<i>Miklós Péter</i>).....	15
HABSBURG JÓZSEF (<i>Nánay Mihály</i>).....	19
HORTHY MIKLÓS (<i>Gulyás László</i>).....	24
HORTHY ISTVÁN (<i>Olasz Lajos</i>).....	33
II. FEJEZET: KORMÁNYFŐK.....	41
PEIDL GYULA (<i>Kopfler Balázs</i>).....	41
FRIEDRICH ISTVÁN (<i>Kopfler Balázs</i>).....	45
HUSZÁR KÁROLY (<i>Anka László</i>).....	51
SIMONYI-SEMADAM SÁNDOR (<i>Schlett András</i>).....	56
TELEKI PÁL (<i>Szávai Ferenc</i>).....	59
BETHLEN ISTVÁN (<i>Gulyás László</i>).....	65
KÁROLYI GYULA GRÓF (<i>Vizi László Tamás</i>).....	73
GÖMBÖS GYULA (<i>Gulyás László</i>).....	78
DARÁNYI KÁLMÁN (<i>Debreceni Péter</i>).....	85
IMRÉDY BÉLA (<i>Miklós Péter</i>).....	91
BÁRDOSSY LÁSZLÓ, BÁRDOSI, DR. (<i>Joó András</i>).....	94
KÁLLAY MIKLÓS, NAGYKÁLLÓI DR. (<i>Joó András</i>).....	103
SZTÓJAY DÖME (<i>Szakály Sándor</i>).....	111
LAKATOS GÉZA (<i>György Sándor</i>).....	114
SZÁLASI FERENC (<i>Jávor Miklós</i>).....	123
III. FEJEZET: KÜLÜGYMINISZTEREK	131
ÁGOSTON PÉTER (<i>Miklós Péter</i>).....	131
TÁNCZOS GÁBOR (<i>György Sándor</i>).....	134
LOVÁSZY MÁRTON (<i>Miklós Péter</i>).....	138
SOMSSICH JÓZSEF (<i>Nánay Mihály</i>).....	140
CSÁKY IMRE, GRÓF (<i>Nyári Gábor–Rapali Vivien Regina</i>).....	145
GRATZ GUSZTÁV ADOLF (<i>Orosz László</i>).....	147
BÁNFFY MIKLÓS GRÓF, LOSONCZI (<i>Murádin János Kristóf</i>).....	151
DARUVÁRY GÉZA (<i>Andronicz Gábor</i>).....	155
SCITOVSKY TIBOR (<i>Schlett András</i>).....	157
WALKO LAJOS (<i>Hamerli Petra</i>).....	159
PUKY ENDRE (<i>Debreceni Péter</i>).....	162
KÁNYA (KANIA/CANIA) KÁLMÁN (<i>Tóth Imre</i>).....	165
CSÁKY ISTVÁN GRÓF (<i>Szávai Ferenc</i>).....	170
GHYCZY JENŐ (<i>Gulyás László</i>).....	173
VITÉZ HENNYEY GUSZTÁV (<i>Szakály Sándor</i>).....	175

IV. FEJEZET: MAGYARORSZÁG KÜLFÖLDI KÖVETEI ÉS KONZULJAI	179
ANDORKA RUDOLF (<i>Nyári Gábor</i>).....	179
APOR GÁBOR, BÁRÓ (<i>Nyári Gábor</i>).....	182
BAKACH-BESSENYEY GYÖRGY (<i>Domján Dániel Ferenc</i>).....	184
BARCZA GYÖRGY (<i>Hamerli Petra</i>).....	187
BELITSKA SÁNDOR (<i>Gerencsér Péter</i>).....	190
CSEKONICS IVÁN, GR. ZSOMBOLYAI ÉS JANOVAI (<i>Gerencsér Péter</i>).....	192
GHIKA GYÖRGY (<i>Rapali Vivien Regina</i>).....	194
HEVESY PÁL (<i>Anka László</i>).....	196
HORY ANDRÁS (<i>Debreceni Péter–Hamerli Petra</i>).....	200
IFJ. HORTHY MIKLÓS (<i>Olasz Lajos</i>).....	206
JUNGERTH (1933-TÓL JUNGERTH-ARNÓTHY) MIHÁLY (<i>Kolontári Attila</i>).....	210
KHUEN-HÉDERVÁRY SÁNDOR (<i>Ligetű Dávid</i>).....	215
KRISTÓFFY JÓZSEF, CSEJTEI, DR. (<i>Kolontári Attila</i>).....	218
KORÁNYI FRIGYES (<i>Gulyás László</i>).....	223
MASIREVICH (KONSTANTIN) SZILÁRD LAJOS, DR. NEMES (<i>Tóth Imre</i>).....	225
MATUSKA PÉTER, TVAROZSNAI ÉS FELSORÁSZTOKAI (<i>Gerencsér Péter</i>).....	228
MÁRIÁSSY ZOLTÁN (<i>Nyári Gábor</i>).....	230
PELÉNYI JÁNOS (<i>Nyári Gábor</i>).....	232
PRAZNOVSZKY IVÁN (<i>Orosz László</i>).....	234
TAHVÁRI ÉS TARKEŐI TAHY LÁSZLÓ (<i>Tóth Imre</i>).....	238
ÚJVÁRY DEZSŐ (<i>Joó András</i>).....	240
VELICS LÁSZLÓ (<i>Gulyás László</i>).....	242
VILLANI FRIGYES, BÁRÓ (<i>Nyári Gábor</i>).....	244
VÖRNLE JÁNOS, DR. (<i>Illik Péter–Nyári Gábor</i>).....	247
WODIÁNER ANDOR (<i>Sáringger János</i>).....	250
WETTSTEIN JÁNOS (<i>Gulyás László</i>).....	253
ULLEIN-REVICZKY ANTAL (<i>Olasz Lajos</i>).....	255
V. FEJEZET: A KÜLÜGYMINISZTERIUM FONTOSABB TISZTSÉGVISELŐI.....	261
BARTÓK LÁSZLÓ (<i>Domján Dániel Ferenc</i>).....	261
SZENTMIKLÓSY ANDOR (<i>Olasz Lajos</i>).....	263
SZEGEDY-MASZÁK ALADÁR (<i>Olasz Lajos</i>).....	268
SZENT-IVÁNYI DOMOKOS (<i>Olasz Lajos</i>).....	274
ÚJPÉTERY ELEMÉR (<i>Nyári Gábor</i>).....	279
VI. FEJEZET: A KÜLÜGYEK SZEMPONTJÁBÓL FONTOS POLITIKUSOK.....	281
GRÓF NAGYAPPONYI APPONYI ALBERT (<i>Anka László</i>).....	281
DR. BENÁRD ÁGOST (<i>Vizi László Tamás</i>).....	290
BAJCSY-ZSILINSZKY ENDRE (<i>Debreceni Péter</i>).....	294
DRASCHE-LÁZÁR ALFRÉD (<i>Vizi László Tamás</i>).....	298
DOMSZKY PÁL (<i>Gerencsér Péter</i>).....	302
ECKHARDT TIBOR (<i>Nyári Gábor</i>).....	303
ESTERHÁZY MÓRIC, GRÓF (<i>Nyári Gábor</i>).....	306
KOZMA MIKLÓS (<i>Debreceni Péter</i>).....	308

NAGY EMIL (<i>Nyári Gábor</i>).....	311
PÉNTEK ISTVÁN (<i>Pócs Nándor</i>).....	315
PEYER KÁROLY (<i>Pócs Nándor</i>).....	317
MÁLNÁSI ÖDÖN (<i>Zmák Tamás</i>).....	322
VII. FEJEZET: KISEBBSÉGI MAGYAR POLITIKUSOK	325
<i>VII.1. ERDÉLYIEK.....</i>	<i>325</i>
ALBRECHT DEZSÓ DR. (<i>Murádin János Kristóf</i>).....	325
BETHLEN GYÖRGY DR. GRÓF, BETHLENI (<i>Murádin János Kristóf</i>).....	328
MIKÓ IMRE DR. (<i>Murádin János Kristóf</i>).....	331
NYÍRÓ JÓZSEF (<i>Murádin János Kristóf</i>).....	334
PÁLL GYÖRGY DR. (<i>Murádin János Kristóf</i>).....	337
TELEKI BÉLA GRÓF SZÉKI (<i>Murádin János Kristóf</i>).....	339
VITA SÁNDOR (<i>Murádin János Kristóf</i>).....	342
JAKABFFY ELEMÉR DR. (<i>Vincze Gábor</i>).....	345
GYÁRFÁS ELEMÉR DR. (<i>Vincze Gábor</i>).....	348
PAÁL ÁRPÁD DR. (<i>Vincze Gábor</i>).....	352
BÁNFFY DÁNIEL, BÁRÓ (<i>Nyári Gábor</i>).....	355
<i>VII.2. FELVIDÉKIEK.....</i>	<i>357</i>
ESTERHÁZY JÁNOS (<i>Tóth Andrej</i>).....	357
JAROSS ANDOR (<i>Tóth Andrej</i>).....	362
SZENT-IVÁNY JÓZSEF (ZERDAHELYI) (<i>Tóth Andrej</i>).....	367
SZÜLLŐ GÉZA (<i>Tóth Andrej</i>).....	371
<i>VII.3. KÁRPÁTALJAIK.....</i>	<i>375</i>
BRÓDY ANDRÁS (<i>Botlik József</i>).....	375
SZTOJKA SÁNDOR (<i>Botlik József</i>).....	378
ILNICZKY SÁNDOR (<i>Botlik József</i>).....	380
<i>VII.4. DÉLVIDÉKIEK.....</i>	<i>382</i>
SÁNTHA GYÖRGY DR. (<i>Köpfler Balázs</i>).....	382
KRÁMER GYULA (<i>Köpfler Balázs</i>).....	385
DEÁK LEÓ DR. (<i>Ördög Tibor</i>).....	387
CSUKA JÁNOS (<i>Ördög Tibor</i>).....	390
PROKOPY IMRE (<i>Ördög Tibor</i>).....	392
VIII. FEJEZET: TOVÁBBI A KÜLÜGYEK SZEMPONTJÁBÓL FONTOS SZEMÉLYEK	395
BERZEVICZY ALBERT (<i>Gali Máté</i>).....	395
HABSBURG OTTÓ (<i>Nánay Mihály</i>).....	398
HERCZEGH FERENC (<i>Nyári Gábor</i>).....	405
KOVRIG BÉLA (<i>Nyári Gábor</i>).....	407
MILOTAY ISTVÁN (<i>Schlett András</i>).....	409
OTTLIK GYÖRGY (<i>Gulyás László</i>).....	413
RÓNAI ANDRÁS (<i>Hajdú Zoltán</i>).....	415
SZTERÉNYI JÓZSEF (<i>Szávai Ferenc</i>).....	424
TOMCSÁNYI VILMOS PÁL (<i>Szávai Ferenc</i>).....	427

ELŐSZÓ

A 2006-ban alapított Virtuális Intézet Közép-Európa Kutatására (VIKEK), és az általa 2008-ban útjára indított Közép-Európa Közlemények (KEK) folyóirat, illetve szintén a VIKEK által szervezett konferencia-sorozatok körül az elmúlt 14 évben kikristályosodott egy multi- és interdiszciplináris társadalomtudományi hálózat. A VIKEK hálózat több tudományterületre (történelemtudomány, regionális tudomány, politikai- és történeti földrajz, gazdálkodástudományok, etc.) kiterjed.

A VIKEK számos nagy történész projektet – például *„A trianoni békediktátum története hét kötetben”* címűt – gondozz párhuzamosan. A Horthy-korszakkal kapcsolatban jelenleg három nagy projekt fut:

1. **A Horthy korszak külpolitikájának történetét feldolgozó könyvsorozat.**
2. **Az „Újragondolt negyedszázad – a Horthy korszak – tudományos konferencia-sorozat”.**
3. **Az „Újragondolt negyedszázad....” rovat működtetése a Közép-Európai Közleményekben**

A külpolitikáról szóló könyvsorozat 2012-ben indult, 2019-ig az alábbi hat kötet látott napvilágot:

- ✓ **Gulyás László (2012):** A Horthy-korszak külpolitikája 1. Az első évek 1919–1924. Attraktor Kiadó. Máriabesnyő.
- ✓ **Gulyás László (2013):** A Horthy-korszak külpolitikája 2. A húszas évek második fele 1924–1931. Attraktor Kiadó. Máriabesnyő.
- ✓ **Gulyás László (2015):** A Horthy-korszak külpolitikája 3. A Károlyi- és a Gömbös-kormány külpolitikája 1931–1936. Attraktor Kiadó. Máriabesnyő.
- ✓ **Gulyás László (2016):** A Horthy-korszak külpolitikája 4. A revíziós sikerek 1. A Felvidék és a Kárpátalja visszatérése 1937–1939. Attraktor Kiadó. Máriabesnyő.
- ✓ **Gulyás László (2017):** A Horthy-korszak külpolitikája 5. A revíziós sikerek 2. A második bécsi döntés 1939-1940. Attraktor Kiadó. Máriabesnyő.
- ✓ **Gulyás László (2019):** A Horthy-korszak külpolitikája 6. kötet: A Délvidék visszatérése 1940-1941. Attraktor Kiadó. Máriabesnyő.

Az *„Újragondolt negyedszázad – a Horthy korszak – tudományos konferencia”* elnevezésű konferenciasorozatunkat 2008-ban Miklós Péter indította útjára, majd némi szünet után 2012-től minden év novemberében megrendezésre került. Így 2020 novemberében már a *„X. Újragondolt negyedszázad...”* konferenciára fog sor kerülni!

A konferenciákon elhangzott előadások írott verziójának közzétételére a Közép-Európai Közleményekben (KEK) a konferenciasorozat nevével megegyező rovatot indítottunk Miklós Péter rovatvezető irányításával. Minden évben a KEK 4. száma Horthy-korszak tematikus számként jelenik meg. Ráadásul a KEK rendszeresen közöl recenziókat a Horthy-korszakról megjelenő friss könyvekről.

Mindezen folyamatok következtében Szeged központtal – mivel a főszerzők ebben a városban élnek és dolgoznak –, de az egész ország kiterjedve létrejött egy olyan „KEK történetész műhely”, melynek tagjai előadásai, tanulmányai és könyveik révén megpróbálnak objektív képet adni a Horthy-korszakról.

A műhely tagjai nem csupán szakmai, hanem emberi/baráti kapcsolatban is állnak egymással, így a hivatalos konferenciaprogramokon túl rendszeresen sor kerül „kötetlen szakember találkozókra”, illetve ún. „nulladik szekcióra”. Ezek egyikén merült fel „panaszként”, hogy a 20. századi magyar történelem igen rosszul áll kézikönyvekkel. Hiányoznak a kronológiák, a térképgyűjtemények, a forrásközlések és a különféle tematikus lexikonok. Ekkor merült fel ötletként, hogy a KEK-műhely tagjai képesek lennének egy olyan „életrajzi lexikont” megírni, mely tartalmazza a Horthy-korszak fontos szereplőinek életrajzát. Az az olvasó, aki ezen kötetet a kezében tartja, láthatja, hogy az ötlet tett követte, hiszen az életrajzok első 111 darabja megszületett.

Véleményünk szerint egy jó előszó – azon kívül azon kívül, hogy felkelti az olvasó érdeklődését – az alábbi feladatokat oldja meg sikeresen:

- ✓ egyrészt elmagyarázza, hogy a kötet miért azt a címet kapta,
- ✓ másrészt röviden bemutatja a kötet szerkezetét és tartalmát,
- ✓ harmadrészt elébe megy az olvasó véleményének és megmagyarázza bizonyos előreláthatólag kritikára okot adó dolgokat.

Nézzük a címadást: a könyv címében az „1.kötet” kifejezés olvasható. Rendkívül elegáns lett volna, ha a szerzők első nekifutásra megírták volna a Horthy-korszak összes fontos szereplőjének életét, és minimum 900–1000 személy életrajzát tartalmazó könyvet adtak volna ki. Csakhogy jelent kötet szerkesztője jártas a nagy projektek menedzselésében és pontosan tudja, hogy egy 1000 életrajzot tartalmazó kötet megírása, megszerkesztése és kiadása legalább 3–5 éves munka egy olyan kutatócsoportnak, aki főállásban csak ezzel foglalkozik. Itt utalunk vissza jelen előszó első mondatára, azaz arra, hogy hálózatunk virtuális. Nekünk nincs épületünk, nincs kutatási pénzünk, fizetett alkalmazottunk... és így tovább sorolhatnák, hogy mi az, amink nincs. Mindezek hiányában a projektmenedzsmentben jól ismert eljárást választottuk: a nagy projektet (írjuk meg a korszak fontos szereplőinek életrajzát), szétvágjuk kisebb projektekre.

Első projektként – első kötetként – elkészítjük azok életrajzát, akiknek a külpolitika alakításában volt kulcsszerepük. Terveink szerint az első kötetet további kötetek fogják követni, melyben feldolgozzuk a belpolitika, a gazdaság, a kultúra jeles szereplőit.

A címmel kapcsolatban további jogos kérdésként merül fel, hogy: Miért pont 111 életrajzot írtunk meg az első kötetben? Ezt a kérdést össze kell vonnunk a kötet szerkezetére vonatkozó magyarázatunkkal. Amikor a szerkesztő és a szerzők végig gondolták, hogy egy külpolitika kötetben kiknek kellene szerepelniük az első lépésben az alábbi nyolc kategóriákat alakították ki:

1. Államfők,
2. Kormányfők,
3. Külügyminiszterek,
4. Magyarország külföldi követei és konzuljai,
5. A Külügyminisztérium fontosabb tisztségviselői,
6. A külügyek szempontjából fontos politikusok,
7. Kisebbségi magyar politikusok,
8. A külügyek szempontjából fontos személyek.

Az nyilvánvaló volt, hogy az 1-3 kategóriák esetében a korszak összes olyan személyének szerepelnie kell, aki betöltötte a kategóriához tartozó pozíciót. Ez a teljességre való törekvés azonban felvette a korszakhatár kérdést: Mikor kezdődött és mikor végződött a Horthy-korszak?

A Horthy-korszak „de jure” 1920. március 1-jén kezdődik, hiszen ekkor választották kormányzóvá Horthy Miklós. Viszont nehéz lenne tagadni, hogy maga a korszak „de facto” már 1919 augusztusában – amikor Horthy a Nemzeti Hadsereg élén Szegedről elindul Siófokra – elkezdődött. Nehéz lenne tagadni, hogy ettől az eseménytől kezdve Horthy megkerülhetetlen szereplőjévé vált a 20. századi magyar történelemnek. Mindezek miatt a kormányfők és a külügyminiszterek vonatkozásában kötetünkben az 1919. augusztus 1-gyet jelöltük ki kezdőpontnak. Azaz a kormányfők listája Peidl Gyulával, míg a külügyminiszterek sora Ágoston Péterrel kezdődik.

Itt jegyezzük meg, hogy az államfők esetében is rugalmasan kellett kezelnünk a korszakhatárt. Hiszen IV. Károly már 1918 novemberében bejelentette visszavonulását az államügyek intézésétől, de viszont két visszatérési kísérletével alapvetően befolyásolta a Horthy-korszak külpolitikáját. Ezért szerepeltettük az államfők listáján. Kronológiai megfontolásokból és jogi szempontok miatt felvettük az államfők listájára Habsburg József főherceget is.

A Horthy-korszak végét jelző dátum kijelölésére is többfajta álláspont született meg. Egyrészt szóba jöhet 1944. március 19., azaz Magyarország Németország általi megszállása. Másrészt megfontolandó az 1944. október 15-i, azaz a kiugrás időpontja. A szerkesztők ez utóbbit választották. Ennek megfelelően a kormányfők sorát Szálas Ferencsel, míg a külügyminisztereket 1944. október 16-án távozó Lakat-kormány külügyminiszterével Hennyey Gusztáv zártuk.

A 4-6. kategóriák esetében válogattunk a korszak szereplői között. Szakmailag támadhatatlan megoldás lett volna, ha például a 4. kategória esetében a korszak összes követét felvettük volna listánkra. Ehelyett válogattunk, csak az általunk fontos tartott követek és konzulok életrajzait írtuk meg. Minden válogatás szubjektív, de reméljük, hogy a fontos személyeket sikerült beválogatnunk.

Külön kell szólnunk a 7. kategóriáról, a kisebbségi magyar politikusokról. A trianoni békediktátum következtében az utódállamokban megszületett egy jelentős létszámú magyar kisebbség. Így megszületett egy háromszög: 1. anyaország 2. az adott országban élő magyar kisebbség 3. A magyar kisebbséggel rendelkező állam.

Ezen háromszög a magyar külpolitika egyik legfontosabb terepévé vált. Véleményünk szerint ez indokolja azt, hogy a fontos szerepet játszó magyar kisebbségi po-

litikusokat beemeltük kötetünkbe. Természetesen ebben a kategóriában is válogatnunk kellett. Bízunk abban, hogy sikerült megtalálnunk az igazából fontos politikusokat.

A 8. kategóriába azon személyek köréből válogattunk, akik nem foglalkoztak hivatásszerűen külpolitikával, de tevékenységükkel rövidebb-hosszabb időn keresztül mégis jelentős hatást gyakoroltak annak alakulására.

Bízunk abban, hogy a „*KEK történetisműhely*” úttörő vállalkozása eredményeképpen megszülető jelen kötet jelentős mértékben hozzá fog járulni a nemzeti, polgári, konzervatív történetírás által a Horthy-korszak külpolitikájáról kialakítandó objektív képhez

Szeged, 2020. januárja

Prof. Dr. Gulyás László

I. FEJEZET: ÁLLAMFŐK

IV. KÁROLY (*Miklós Péter*)

*Persenbeug (Ausztria), 1887. augusztus 27.–Funchal, Madeira-szigete, (Portugália)
1922. április 1.*

IV. Károly magyar király – I. Károly néven osztrák császár – 1887. augusztus 17-én született az alsó-ausztriai Persenbeug várában. Édesapja Ferenc József unokaöccse, Habsburg Ottó főherceg, édesanyja Mária Jozefa szász királyi hercegnő volt. Teljes neve: Károly Ferenc József Lajos Hubert György Mária.

Gondos katolikus neveltetésben részesült, gyermekkorát Sopronban és Bécsben töltötte. A császár és király nemtetszésének ellenére nem magántanulóként, hanem nyilvános középiskolában – a bencés rend bécsi gimnáziumában – folytatta tanulmányait. Később – immár magánúton – a prágai egyetemen hallgatott állam- és jogtudományi, valamint közgazdaságtani tárgyakat. A Ferenc József érdeklődése 1906-ban – apja halála után – fordult felé, amikortól is mint potenciális trónörökös tartották számon. Ennek az volt az oka, hogy Ferenc József fia, Rudolf 1889-ben öngyilkos lett, Ferenc Ferdinánd trónörökös pedig rangon aluli házasságot kötött Chotek Zsófiával, így az ő utódai nem örökölhették a császári méltóságot, maradt tehát Ottó főherceg ága.

1911. október 21-én vette feleségül – nem dinasztikus alapon, hanem személyes döntésből – Zita Bourbon-pármái hercegnőt. Szerelmi házasságuk tíz éve alatt nyolc gyermekük született: Habsburg Ottó (1912–2011), Habsburg Etelka (Adelhaid) (1914–1971), Habsburg Róbert (1915–1996), Habsburg Félix (1916–2011), Habsburg Károly Lajos (1918–2007), Habsburg Rudolf (1919–2010), Habsburg Sarolta (1921–1989), Habsburg Erzsébet (1922–1993.)

Károly trónra kerülése után Zita császárnéként, az államügyek tekintetében is fontos szereplőjévé lett a bécsi politikának. Jól mutatja ezt, hogy az un. Sixtus-féle különbékekísérlet egyik ösztönzője és fontos szereplője volt.

A szarajevói merényletet – Ferenc Ferdinánd meggyilkolása 1914. június 28. – követően Károly trónörökössé lépett elő. Ferenc József halála (1916. november 21.) után pedig az Osztrák–Magyar Monarchia uralkodójává vált.

Trónra lépésekor kiadott manifesztuma szerint azért kíván munkálkodni, hogy „*újból megszeresse népeinek a béke áldásait*”, valamint, hogy biztosítsa a „*Monarchia fennállását és zavartalan továbbfejlődését*”. Átvette a haderő főparancsnokságát, 1916 decemberében külügyminiszterévé Ottokar Czernint nevezte ki, 1917 májusában fölmentette Tisza István magyar miniszterelnököt. Diplomáciai tevékenységét a kezdetektől fogva az antanthatalmakkal való különbéke megkötésének szándéka határozta meg. 1917 februárjában a belga hadseregben szolgáló két sógora, Bourbon-pármái Sixtus és Xavér herceg – a francia kormány tudtával – Svájcban kétszer találkozott Erdődy Tamás császári megbízottal, az uralkodó bizalmasával, gyermekkori játszótársával és barátjával. A történetírásban Sixtus-leveleknek nevezett dokumentumok első darabját a császárné anyja, Mária Antónia kézbesítette fiának, Sixtusnak, akinek jó kapcso-

latrendszere volt a francia politika világában, találkozott például Aristide Briand miniszterelnökkel is. Károly 1917 márciusának végén a két hercegnek Raymond Poincaré francia köztársasági elnöknek címzett levelet adott át. Ezen levél alap gondolata az volt, hogy az Osztrák–Magyar Monarchia kész tárgyalni a békéről, s hogy jogosnak ismeri el és támogatja a franciáknak az Elzász–Lotaringiára vonatkozó követeléseit, valamint kiáll Belgium szuverenitásának visszaállítása mellett, sőt a dunai népeknek is egyenlő és azonos tartalmú autonómiát biztosítana. 1917 nyarán folytatódtak a tárgyalások Svájcban: az osztrák Nikolaus Revertera és a francia Abel Armand részvételével.

A különbéke – az oroszok világháborúból való kilépésével számolva – az angol és a francia érdekelnek ugyan megfelelt, az olaszok, valamint a szerbek és a románok azonban hallani sem akartak a területileg intakt és erős balkáni pozíciókkal rendelkező Monarchia fönntmaradásáról. 1918 elején azonban – miután Németország a keleti fronton, a Monarchia pedig az olasz hadszíntéren ért el sikereket –, Georges Clemenceau francia miniszterelnök ajánlott különbékét, amit végül az Osztrák–Magyar Monarchia elutasított, sőt Czernin külügyminiszter nyilvánosságra is hozott. Erre reagálva a francia fél a Sixtus-féle tárgyalások tényét és iratanyagát publikálta, ami II. Vilmos német császár haragját és bizalmatlanságát, valamint Czernin távozását eredményezte.

Belpolitikájának domináns eleme volt a törekvés, hogy megőrizze az Osztrák–Magyar Monarchia egységét. Ennek érdekében engedményeket kívánt tenni a nemzetiségi és területi autonomista mozgalmaknak. Ennek jegyében 1918. október 16-án manifesztumot adott ki „*Hűséges osztrák népeimhez*” megszólítással, a szöveg részben a Monarchia osztrák felét szövetségi állammá nyilvánította. Ezt konkrétan úgy képzelte el, hogy: a birodalom osztrák felében „*minden néptörzs*” saját letelepedési területén saját külön állami közösséget fog alkotni. Az osztrák szövetségi állam létrehozásának munkájában a népek nemzeti tanácsaik révén vesznek részt. Ennek érdekében IV. Károly arra kérte népeit, hogy szabadon választott nemzeti tanácsaik útján azonnal lépjenek érintkezésbe a bécsi kormánnyal, hogy tárgyalások indulhassanak a független nemzetekből álló föderatív állam életre hívása érdekében.

A kiáltványt a Monarchia keretei között élő „elnyomott nemzetek” vezetői, mint felemás, elfogadhatatlan javaslatot elutasították. A különféle nemzeti tanácsok vezető politikusai nem utaztak el Bécsbe, hogy Károllyal megvitassák a föderatív átalakítás részleteit. A kiáltvány közzététele utáni napokban csupán egy küldöttség, a galíciai rutén küldöttsége jelent meg Bécsben, hogy a Lemberg központú mini ukrán állam felállításáról tárgyaljon. A nemzetiségi politikusok túlnyomó többsége azonban ekkor már nem autonómiában, hanem teljes függetlenségben, önálló állami létben gondolkozott. Ráadásul a manifesztum a külpolitikai mezőben sem járt sikerrel, az antant ekkor már meghozta döntését a Monarchia feldarabolásáról.

1918 októberének második felében kísérletet tett a magyarországi helyzet konszolidálására. Ennek jegyében számos vezető magyar politikussal tárgyalt a gödöllői kastélyban. A balratolódás megakadályozására érdekében még a magyar ellenzék vezérével, Károlyi Mihállyal is tárgyalt. Végül több mint egy hetes huzavona után Károlyt 1918. október 31-e reggelén telefonon keresztül kormányalakítással bízta meg.

A padovai fegyverszünet aláírása (1918. november 3), továbbá a Monarchia tényleges szétesése után 1918. november 11-én az osztrák (első eckartsauai nyilatkozat), november 13-án (második eckartsauai nyilatkozat) pedig a magyar államügyekben való részvételétől vonult vissza. Miután Ausztriában 1918. november 12-én, Magyarországon pedig 1918. november 16-án kikiáltották a köztársaságot – családjával együtt Svájcba költözött.

A második eckartsauai nyilatkozatra hivatkozva – mondván nem mondott le a magyar trónról, csupán csak az államügyek intézésétől vonult vissza – 1921-ben két alkalommal is kísérletet tett a magyar királyi trón visszaszerzésére. Az első királypuccs (1921. március 27.–április 5.) alkalmával megkísérelte Horthy Miklós kormányzót rávenni a hatalom átadására. De erről Horthy lebeszélte, így elhagyta Magyarország területét. A második alkalommal (1921. október 21.–november 1.) fegyveresen próbálta a hatalmat megragadni, ám az őt támogató alakulatokat a budaörsi csatában (1921. október 23-án) a magyar haderő visszaverte. A magyar hatóságok őrizetbe vették, ideiglenes Siófokra internálták, majd Bajánál átadták az antantnak, amely családjával együtt Madeira szigetére internálta. A magyar nemzetgyűlés nem sokkal később – elsősorban Beneš, csehszlovák külügyminiszter nyomására – (1921. évi XLVII. tc.) detronizálta a Habsburg–Lotharingiai-házat.

Emigrációja színhelyén a madeirai Funchalban hunyt el tüdőgyulladásban 1922. április 1-jén. Szent II. János Pál pápa 2004. október 3-án a Vatikánban, a Szent Péter téren boldoggá avatta, s emléknapijával Zitával kötött házassága napját, október 21-ét jelölte ki.

IV. KÁROLYTÓL

Károly nem írt emlékiratokat, viszont tollba mondta visszaemlékezéseit, lásd:

Karl Werkmann (1924): Aus Kaiser Karls Nachlass. Verlag für Kulturpolitik. München.

Károly 1918 és 1921 évi tevékenységéről fontos adalékok találhatóak az alábbi emlékiratokban:

Boroviczény Aladár (1993): A király és kormányzója. Európa Kiadó. Budapest.

Anton Lehár (1973): Erinnerungen. Gegenrevolution und Restaurationversuche in Ungarn, 1918–1921. Oldenburg Verlag. München.

Prónay Pál (1963): A határban a halál kaszál: Fejezetek Prónay Pál feljegyzéseiből. Szerk.: Szabó Ágnes és Pamlényi Ervin. Kossuth Kiadó. Budapest.

Páter Zadravec titkos naplója (1967): Kossuth Kiadó. Budapest.

IV. KÁROLYRÓL

Fiziker Róbert (2014): IV. Károly békekísérletei (1916–1917) In: Németh István szerk. (2014): Az első világháború, 1914–1918: Tanulmányok és dokumentumok. L'Harmattan Kiadó, Budapes. 156–166. old.

Frank Tibor (2015): „C'est la paix!” A Sixtus-levelek és Károly császár különbéke-kezdeményezése 1916–17-ben. In: Majoros István főszerk. (2015): Sorsok, frontok, eszmék. Tanulmányok az első világháború 100. évfordulójára. ELTE, BTK. Budapest. 105–115. old.

Gulyás László (2010): 1921. március 27. Kísérlet Károly király és Horthy kormányzó találkozásának rekonstruálására. Miklós Péter szerk. (2010): Újragondolt negyedszázad. Tanulmányok a Horthy-korszakról. Belvedere Meridionale. Szeged. 275–282. old.

- Gulyás László (2012):** A Horthy-korszak külpolitikája. 1. köt. Az első évek. 1919–1924. Attraktor Kiadó. Máriabesnyő.
- Gulyás László (2019/a):** Az Osztrák–Magyar Monarchia bukásának előzményei a Nagy Háború alatt. In: Gulyás László szerk. (2019/b): Trianonról közérthetően. Tizenkét előadás a nemzeti, polgári, konzervatív történetírás jegyében. 15–37. old.
- Gulyás László (2019/c):** A különbéketárgyalások zátonyra futása: a Clemenceau–Czernin-affér In: Gulyás László főszerk. (2019/d): A trianoni békediktátum története hét kötetben. I. kötet: Trianon Nagy Háború alatti előzményei, az Osztrák–Magyar Monarchia bukása. Egyesület Közép-Európa Kutatására. Szeged. 447–448. old.
- Kovács Gergely (2004):** Fogadd a koronát! Károly magyar király hitvalló élete. Új Ember Kiadó. Budapest.
- Lajos Iván (1926):** Ausztria-Magyarország különbéke kísérletei a világháborúban. Pécs.
- Lajos Iván (1935):** IV. Károly király élete és politikája. Pécs.
- Ligeti Dávid (2018):** A béke fejedelmei? I. Ferenc József, IV. Károly és a háború. in: VERITAS Évkönyv 2017. VERITAS–Magyar Napló, Budapest. 129–143. old.
- Ligeti Dávid (2018):** Békepárti külügyminiszter a Nagy Háború árnyékában. Gróf Ottokar Czernin élete és pályafutása. In: Lukács István–Majoros István szerk. Közép-európai arcképcsarnok, 20. század. ELTE. Budapest, 229–243. old.
- Ligeti Dávid (2019):** Az Osztrák–Magyar Monarchia békekísérletei: Osztrák-magyar–francia tárgyalások In: Csüllög Gábor–Miklós Péter–Majoros, István–Nánay Mihály–Olasz Lajos–Szávai Ferenc–Vizi László Tamás – László, Gulyás szerk. A trianoni békediktátum története hét kötetben. I. kötet: Trianon Nagy Háború alatti előzményei, az Osztrák–Magyar Monarchia bukása. Egyesület Közép-Európa Kutatására. Szeged. 239–246. old.
- Ormos Mária (1983):** Padovától Trianonig. 1918–1920. Kossuth Kiadó. Budapest.
- Ormos Mária (1990):** „Soha, amíg élek!” Az utolsó koronás Habsburg puccskísérletei 1921-ben. Pannónia Könyvek. Pécs.
- Reisner Ferenc (1991):** Csernoch hercegprímás és IV. Károly. Márton Áron Kiadó. Budapest.

HABSBURG JÓZSEF *(Nánay Mihály)*

Alcsút, 1872. augusztus 9.–Rein bei Straubing, 1962. július 6.

Teljes nevén: Joseph August Viktor Klemens Maria von Habsburg-Lothringen. Osztrák főherceg, magyar királyi herceg. Tábornagy, homo regius és kormányzó, a felsőház örökös tagja, a Magyar Tudományos Akadémia elnöke, a Vitézi Rend főkapitánya, további számos társadalmi szervezet elnöke és fővédnöke.

Úgyan József Ágost főherceg a Horthy-korszak során csak a kezdet kezdetén, 1919-ben vett részt közvetlenül a magyar állam vezetésében, végig az egész korszakban aktív közszereplő maradt és a Felsőház külügyi és véderőbizottságának tagjaként (utóbbinak elnöke volt) komoly rálátása volt a külpolitikai eseményekre. Ettől függetlenül, mivel – ha nem is hosszú időre, de – Magyarország kormányzója volt 1919 augusztusában, így helye van a korszak külpolitikáját alakító jelentős politikusok, diplomaták sorában.

József főherceget közvetlen családi öröksége jól elkülöníti az uralkodócsalád többi tagjától. Felmenői, nagypapjától, a reformkorban köztiszteletnek örvendő József nádortól kezdve folyamatosan Magyarországon éltek és előbb nádorként (József Antal és István Viktor főhercegek), majd pedig más közéleti területeken komoly részt vállaltak az ország életének alakításában. Nem véletlen, hogy megítélésük komolyan eltér a dinasztia többi tagjától, ezért nem meglepő, hogy rájuk nézve kialakult a „magyar Habsburgok”, vagy pontosabban a Habsburg-ház magyar ága megnevezés.

A közvetlen családi örökség által meghatározott, magyar közegben nevelkedett József főherceg, a magyar nyelvet anyanyelvi szinten elsajátította, azt egyenrangúan használva a némettel, sőt ezen túlmenően még naplóit is magyarul írta. A fiatal főherceg a családfeje, Ferenc József döntése értelmében katonai pályára lépett és gyorsan haladt előre a ranglétrán.

Az első világháború kitörésekor altábornagyi rendfokozatban állt a budapesti 31. hadosztály élén. A nagy háború összes komolyabb, a Monarchiát érintő frontján megfordult. 1914 augusztusában még pár napra a balkáni (szerb) frontra irányították, majd onnan dobták át az orosz frontra, ahol Galíciában, majd pedig az Északkeleti-Kárpátokban harcolt az oroszokkal. Egy rövid porosz–sziléziai kitérő után 1914 novemberében visszahelyezték a Kárpátokba, a VII. hadtest élére, immáron lovasági tábornoki rendfokozatban. Itt a kemény téli, kora tavaszi harcok után a gorlicei áttöréshez csatlakozva végül sikerült az oroszokat meghátrálásra kényszeríteni.

Ezután rendelték életének legfontosabb háborús helyszínére, az olasz frontra. 1915. június elején még a karintiai frontszakaszra érkezett meg, de innen pár hét múlva az első világháborús magyar emlékezet legnevezetesebb helyszínére, Doberdóra helyezték, ahol nyolc ún. isonzói csatát küzdött végig és óriási áldozatok árán sikerült feltartóztatnia az olaszokat, csak csekély területnyereséget engedve számukra.

1916 őszén nevezték ki vezérezzredessé és egyúttal a román támadás miatt kialakuló erdélyi front élére helyezték, ahol róla nevezték el a Monarchia vezénylete alá tartozó több hadsereget összefogó „József főherceg hadseregarcvonalat”. Itt, miután a románokat már a főherceg érkezése előtt sikerült kiszorítani Erdélyből, a viszonylag szűkös erők miatt komoly áttörést nem sikerült elérni, de a Szeret-folyó vonaláig így is előre tudtak nyomulni, sőt Csernovicot is felszabadították. Ennek

nyomán, továbbá az orosz bolsevik forradalomnak köszönhetően Romániát sikerült fegyverszünetre, majd békére kényszeríteni.

1917 őszén visszahelyezték a főherceget az időközben a Piavéig előrenyomult olasz frontra, ahol a 6. hadsereg parancsnoka lett. Többször óvott a balsikerű piavei csata végül megvalósult formájában való megindításától, de ezt az AOK-nál (Armeoberkommando) nem vették figyelembe. Az ő frontszakaszán érték el a csata egyetlen jelentősebb sikerért, a Montello-hegy elfoglalását, így semmilyen felelősség sem terheli a csata csúfos kudarcáért.

A háború utolsó hónapjait a tiroli hadseregcsoporthoz tartozó élén töltötte el, komolyabb harci cselekmények nélkül. A háború utolsó napjaiban a bolgár összeomlás után IV. Károly a gyorsan felállítandó balkáni front élére kívánta kinevezni és tábornaggyá léptette elő. Új állomáshelyére azonban már sosem érkezett meg, mert 1918. október végén politikai feladatokat kapott.

József főherceg katonatisztként sok tekintetben különbözött korabeli társaitól. A modern harcászati elveknek megfelelően igyekezett a különböző fegyvernemek legprecízebb együttműködését elérni. Ennek megfelelően nem takarékoskodott a tüzérségi támogatással, ezzel a lehető legtöbb emberéletet megspórolva, szemben a világháborút meghatározó áldozatokat nem kímélő ismétlődő frontális gyalogsági tömegrohamokkal. Ebből következik az is, hogy fokozottan figyelt és gondoskodott katonáiról, nem csak a háború közben, hanem sokszor azután, a civil életbe való visszatérésük során is. Igyekezett személyesen jelen lenni köztük, ismerni problémáikat, segíteni rajtuk és alkalmanként helyt adni igényeiknek. Ha lehetett, megpróbált javítani a katonák életkörülményein, amit ugyanis a motiváltság és ezáltal a siker egyik legfontosabb zálogának tekintett. Ösztönösen alkalmazott lélektani módszereket, katonáit egy-egy jó szóval, személyes jelenlétével és példájával komolyan lelkesítve, ráadásul mindig magyarul szolt hozzájuk, ami a német vezényleti nyelvű hadseregben már önmagában is örömet okozott. Nem meglepő, hogy ennek megfelelően katonái részéről óriási lelkesedés és erős kötődés alakult ki a főherceg irányába, amit jól jellemez híres megnevezése: „József apánk”.

A főhercegnek természetesen a politikai, azon belül is a külpolitikai kérdésekről is megvolt a véleménye. Viszonylag hamar felismerte, hogy a központi hatalmak győzelme nem várható, innentől kezdve a háború végéig reménykedett egy kompromisszumos békében, ami azonban főképpen 1918-ban már irreális volt. A magyar integritásról semmilyen körülmények között sem volt hajlandó lemondani, még Horvátország elszakadását is elfogadhatatlannak tekintette. Ezzel szemben Isztria, Trieszt és Dél-Tirol térségének elcsatolását már inkább tekintette tárgyalási alapnak. Magyarország fő ellenségének Romániát tekintette, éppen ezért sürgette az ország teljes megszállását és lefegyverzését, ami viszont a Monarchia más irányú lekötöttségei miatt végül elmaradt. Nem is mulasztotta el kiemelni, hogy többek között ezért is volt lehetséges, hogy a románok 1918 novemberében olyan gyorsan meg tudták indítani támadásukat. A Monarchián és különösen a hadseregen belül kiállt a magyar különállás megvalósításáért, de ez összbirodalmi dinasztikus hűségben nevelkedett tisztikarban ebben kevés követője, sokkal inkább számos ellenfele akadt.

A belpolitikai életben IV. Károly trónra lépésével növekedett meg jelentősége, ugyanis az új király rendszeresen kikérte rokona tanácsát magyar ügyekben. 1916. november–decemberben nevét sokat emlegették a parlamentben a nevezetes nádorhelyettesi vitában,

majd 1917-ben az uralkodó ki akarta nevezni miniszterelnökké a távozó Tisza helyére, de végül csak, mint homo regiust küldte Budapestre tárgyalni az új kormányról. 1918. október végén ismét ugyanilyen megbízatást kapott, hogy az őszi forradalom előtti napokban a leköszönő Wekerle-kormány utódként egy ideális, koncentrációs jellegű kormányt alakítson meg. Ismét fölvetődött saját miniszterelnöksége, vagy még inkább nádori kinevezése, de a kombinációkat végül a kirobbanó forradalom keresztülhúzta és más lehetősége nem lévén, Károlyi Mihályt nevezte ki miniszterelnökké.

1918. novemberben még együttműködött az új polgári-demokratikus vezetéssel, de miután semmilyen komoly katonai vagy politikai feladatot nem bíztak rá és szembesült azzal, hogy nem az ő elképzelései szerint alakítják az eseményeket, így visszavonult családjá körébe. A Tanácsköztársaság időszakában komoly megpróbáltatásokat kellett az egész főhercegi családnak átélnie. József főherceg fiát, József Ferencet a pesti Gyűjtőfogházba internálták, míg a család többi tagját Alcsúton tartották rendőri felügyelet alatt és fizikai munkára kötelezték őket. Ennek ellenére megtalálta a módot, hogy kapcsolatba lépjen a Pesten szervezkedő, Friedrich István vezette ellenforradalmi csoporttal, így már előzetesen is készült arra, hogy a Tanácsköztársaságot megbuktatva az ellenforradalmi fordulatban komolyan részt vegyen.

Friedrich hívására 1919. augusztus 6-án érkezett Budapestre, ahol is Gorton brit antant megbízottal, valamint a megszálló román hadsereg parancsnokával, Holban tábornokkal közölte a hatalomátvétel tényét – miközben Friedrich és társai puccsal eltávolították a Peidl-kormányt. Másnap József főherceg a Budapesti Közlöny hasábjain jelentette be a kormányzói hatalom átvételét hivatkozva a királytól még egy évvel korábban nyert homo regiusi felhatalmazására. Egyúttal megbízta Friedrich Istvánt a deklaráltan ideiglenes, koncentrációs kormány megalakításával. A belpolitikai élet meglehetősen kaotikus volt, hiszen több hatalmi központ is létezett egymással párhuzamosan, úgymint a román megszálló erők, a szegedi ellenkormány és Horthy siófoki főparancsnoksága. A Budapesten alakult kormány mégis egy kiindulópontjává vált az ellenforradalmi kibontakozásnak, amit jól jelez, hogy a szegedi kormány pár nap múlva be is jelentette feloszlását és annak legjelentősebb politikusai (pl. Teleki Pál) Budapestre távoztak. Még Horthy Miklós is Budapestről merítette a legitimitációját, ugyanis az országban tartózkodó legmagasabb rangú katonaként és kormányzóként a főherceg kinevezte az ország fegyveres erőinek főparancsnokává, ezzel Horthyt a szintén hadseregszervezésbe kezdő Lehár Antal fölé rendelve.

Külpolitikai tekintetben elsősorban a román megszállás következményei voltak fenyegetők. Egyfelől megindult az ország szisztematikus kifosztása, másfelől pedig a románok igyekeztek előre biztosítani a kívánt területi nyereségeket, így komoly nyomást gyakoroltak a magyar vezetésre, hogy ismerjék el a román igényeket és ennek garanciájaként lépjenek perszonálunióra Romániával. E követeléseket a közben Budapestre érkező négyes antant tábornoki bizottságra támaszkodva sikerült elhárítani.

Másik kérdésként a nemzetközi elismerés problémája nehezedett az új vezetésre. A párizsi békekonferencia eleinte meglehetősen tanácstalanul fogadta a budapesti fordulat hírért, illetve román aspirációkat sejtett a háttérben. Végül azonban főképpen a csehszlovák és délszláv tiltakozások hatására 1919. augusztus 23-án jegyzékben szólították föl József főherceget a távozásra, hivatkozva a Habsburg-restauráció elkerülni kívánt veszélyére. Látható, hogy Párizsban egyáltalán nem ismerték a pon-

tos magyarországi helyzetet, azt sem, hogy a főherceg a dinasztia magyar ágából való, így hatalomgyakorlása korántsem egyenértékű IV. Károly visszatéréssel. Ettől függetlenül ellenállásra nem volt mód, így a kibontakozást nem akarván hátráltatni, József főherceg 1919. augusztus 23-án lemondott a kormányzói hivataláról.

Továbbra is aktív szereplője maradt viszont a magyar közéletnek és politikai folyamatoknak, leginkább a közjogi kérdések kapcsán. 1919 őszén egyértelművé vált, hogy a békeszerződésig nem érdemes véglegesen rendezni az államfői hatalom ügyét, így ideiglenesen a kormányzóválasztás mellett döntöttek. Eleinte igen komolyan fölmerült a lehetséges jelöltek sorában a tisztséget már 1919 augusztusában gyakorló főherceg neve is, de végül jelentős részben Horthy közbeavatkozásának köszönhetően az antant 1920. januárban ismét deklarálta, hogy nem fogadná el, ha egy Habsburg kerülne Magyarország élére. A későbbiekben a királykérdés keretei között került József főherceg a találgatások középpontjába.

Főképpen a budapesti francia megbízott Fouchet képviselte azt az álláspontot, hogy József Ágostot kellene Magyarország trónjára emelni. A főherceg ennek kapcsán egyértelmű álláspontot követett. Amíg Magyarországnak van megkoronázott királya IV. Károly személyében, addig nem lép fel trónigénnyel vele szemben, legfeljebb a nádori vagy kormányzói tisztséget fogadja el. Abban az esetben viszont, hogyha Károly visszatérése jogi vagy fizikai értelemben lehetetlenné válik, egyértelműen elfogadhatónak tekintette a trónt, akár Ottó trónörökösével szemben is, kifejtve, hogy a Pragmatica Sanctio a Monarchia szétesésével érvényét veszítette. A két 1921-es királyvisszatérési kísérlet alkalmával nem állt IV. Károly mellé, egyértelműen kifejtve, hogy az uralkodó alkalmatlan pillanatban döntött a restauráció kierősököléséről, ami ráadásul igen veszélyes nemzetközi válsághelyzetet is eredményezett. Innentől kezdve Bethlen és Horthy megerősödése, valamint a trónfosztás okán a királykérdés lényegében lekerült a napirendről, így József főherceg legaktívabb politikai részvétele is véget ért. Valójában azonban a korszak végéig nem adta föl kormányzói aspirációit, ami miatt Horthyval a későbbiekben is meglehetősen hűvösen alakult viszonya.

Ettől függetlenül aktív tagja maradt a magyar közéletnek számos társadalmi szervezet elnökségét és fővédnökségét elvállalva, a Felsőház visszaállításától kezdve pedig politikai tisztséget is kapott a második kamara tagjaként, valamint a védelmi bizottság elnökeként. A tudományos életben is élénken részt vett, hadtudományi téren három egyetem is díszdoktorrá avatta, valamint a Magyar Tudományos Akadémiának is előbb tagja, majd elnöke (1936–1944) lett. Külpolitikai tekintetben egyértelműen a revízió elkötelezett híve volt, örömmel fogadva mindegyik területgyarapodás. A Délvidék esetében egyértelműnek tekintette a jogos magyar igények előbbre valóságát, így nem osztozott Teleki Pál tragikus dilemmájában.

A második világháború kezdetén a német sikereket szkeptikusan fogadta – emlékezve az I. világháborús tapasztalatokra – de a Balkán lerohanása és a Szovjetunió elleni kezdeti sikerek miatt 1941-ben ő is bízott a német győzelemben, ám ezt az álláspontját hamar revideálni kényszerült. 1944-ben már egyértelműen a szovjet megszállást és 1919-es tapasztalataiból kiindulva a kommunizmust tekintette legnagyobb fenyegető veszélynek. Ebből az egy szempontból kiindulva megengedően viszonyult a német megszálláshoz, remélve a szovjetek elleni hatékonyabb ellenállást.

Horthynak is azt tanácsolta, hogy semmiképpen se mondjon le, mert az az ország végromlásához vezetne.

1944 októberében hozta meg életének leghibásabb döntését. Távol állt attól, hogy a nyilasokkal bármilyen szinten is szimpatizáljon, de a további harc és kitartás érdekében hajlandó volt aktívan együttműködni az új rezsimmel október–november folyamán. Ennek sikertelenségét látva azonban a szovjet front közeledtével elhagyta Magyarországot és Németországon keresztül Amerikába távozott, majd onnan tért vissza Bajorországba.

1962-ben bekövetkező haláláig szerény életet élt. Némileg igyekezett bekapcsolódni az emigráns politikába, de érthető módon az Amerikában megalakuló polgári alapokon álló emigráns vezetés nem kereste vele a kapcsolatot. Említésre méltó, hogy Horthy halála után őt választották a Vitézi Rend főkapitányává és komoly érdemeket szerzett a rend emigrációs újjászervezésében. Hamvait a rendszerváltás után hazahozták és a család hagyománya szerint a budavári nádori kriptában helyezték örök nyugalomra.

HABSBURG JÓZSEFTŐL

József főherceg (1913): Erdei magány és egyéb vadásztörténetek. Budapest.

József főherceg (1922): A magyar vitézség nagy napjai (képek a háborúból). Akadémiai székfoglaló. Budapest.

József főherceg (1924): Véres kárpáti virágok (Töredékek háborús naplóból). Budapest.

József főherceg (1926–1934): A világháború, amilyenek én láttam I–VII. köt. Budapest.

József főherceg: Fenséges vadászat. Budapest, 2005.

József főherceg: Naplóim I–II. (1919–1924; 1937–1944). – kézirat birtokunkban.

HABSBURG JÓZSEFRŐL

Gabányi János (1931): József főherceg tábornagy. Budapest.

Gulyás László (2012): A Horthy-korszak külpolitikája 1. Az első évek 1919–1924. Attraktor Kiadó. Máriabesnyő.

Nánay Mihály (2011): Habsburg József. A homo regius. In: Rubicon 2011 (22) 8. sz. 46–57. old.

Habsburg József (2011): Tisza István és a Habsburgok: Különös tekintettel az 1916–1917-es eseményekre. In: Tisza István és emlékezete. Szerk. Maruzsa Zoltán–Pallai László. Debrecen. 123–138. old.

Habsburg József (2012): Elfelejtett ellenforradalom – A Friedrich-kormány komplex értékelése, lehetséges alternatívák ellenében. In: Kritische Zeiten 2012 (3) 1–2. sz. 54–73.

Habsburg József (2012): József Ágost főherceg, mint magyar katona és hadvezér: Adalékok a főherceget övező kultusz jelenségéhez. In: A történelem peremén – Adalékok Magyarország történetéhez. Szerk. Illik Péter. Budapest. 93–104. old.

Habsburg József (2013): Habsburg–Lotharingiai József Ágost főherceg 1918-as homo regiusi missziója. In: A történész igazsága és magányossága. Tanulmányok a 65 éves Raffay Ernő tiszteletére. Szerk. Nagy Miklós Mihály. Budapest. 107–121. old.

Habsburg József (2015): Magyarra lett Habsburgok. A Habsburgok magyar ága. Budapest.

Habsburg József (2016): Életrajz és emlékiratok – megjegyzések egy 20. századi biográfia kapcsán. In: Szélgjegyzetek Magyarország történetéhez. Szerk. Illik Péter. Budapest. 148–168. old.

Pandula Attila (1993): József főherceg Szent István–rend nagykeresztje hadiékítménnyel és kardokkal. In: Turul 1993 (66) 1–2. sz. 17–22. old.

HORTHY MIKLÓS (*Gulyás László*)

Kenderes, 1868. június 18.—Estoril, Portugália, 1957. február 9.

A székely eredetű Horthy családról első ízben a 16. század végén tettek említést Debrecen város jegyzőkönyvei. Fontos állomás volt a család történetében, amikor Horthy István 1635-ben nemesi oklevelet kapott II. Ferdinánd királytól. Horthy Miklós apját a nemességet kapott őshöz hasonlóan Horthy Istvánnak hívták (1830–1904), aki a magyar főrendiház tagja volt. 1857-ben kötött házasságot dévaványai Halassy Paulával (1839–1895). Kilenc gyermekük született: István, Zoltán, Béla, Paula, Miklós, Erzsébet, Szabolcs, Jenő (kétéves korában elhunyt) és Jenő.

Horthy Miklós elemi iskolai tanulmányait magánúton kezdte meg Kenderesen (1874–1876), majd a Debreceni Református Kollégiumban fejezte be (1876–1878). Tanulmányait Sopronban a német nyelven oktató Lähne-tanintézetben (1878–1882) folytatta. 1882-ben felvételt nyert a fiumei tengerészeti akadémiára. 1886. október 7-én avatták az osztrák–magyar hadiflotta II. osztályú tengerész-hadapródjává.

Tengerésztishti karrierjét a Radetzky fregatton kezdte meg, első tengeri útja Barcelonába vezetett. 1889-ben sorhajózászlóssá léptették elő, a következő évben átvezényelték a Taurus állomáshajóra, amely diplomáciai feladatok ellátása miatt tartósan Konstantinápoly előtt horgonyzott. 1892–1894-ben mint beosztott tiszt részt vett a Saida gőzkorvet kelet-ázsiai és óceániai útján, a hajó útja során érintette Indiát, Ausztráliát és Melanéziát. 1908-ban előléptették sorhajóhadnaggyá (százados) és kinevezték a Taurus parancsnokává. 1909-ben Bécsbe vezényelték, Ferenc József egyik szárnysegédjeként szolgált. 1914. január 20-án érte el a sorhajókapitányi rendfokozatot (ezredes).

A Nagy Háború kitörése után Pólába vezényelték, ahol először a Habsburg csatahajó parancsnoka volt, majd kinevezték a Nova gyorscirkáló kapitányává. Az Olaszország hadba lépése (1915. május 23.) után az Adriai-tengeren meginduló háborúban Horthy több hadműveletben töltött be aktív szerepet: a Monarchia flottájának az olasz kikötők elleni 1915. május 23-ai támadásában a Novara vezette hajóraj parancsnokaként Porto Corsini bombázását irányította. 1916. július 9-én a Novara egymaga elsüllyesztett két felfegyverzett brit halászhajót, illetve kettőt megfutamított. 1917. május 15-én vezetésével a Novara, a Helgoland és az SMS Saida cirkálók, valamint a Balaton és a Csepel torpedórombolók áttörték az otrantói záróövet, és 12 gőzöst süllyesztettek el. A visszaúton megütközött az Alfredo Acton ellentenger-nagy vezette antant-hajórajjal (HMS Dartmouth és Bristol brit és a *Marsala* olasz cirkálók és 5 olasz romboló). A harc során maga Horthy is fej- és lábsérülést szenvedett, 5 repesz fúródott lábaiba, de sebei ellátása után hordágyon a parancsnoki hídra vitette magát, ahonnan tovább irányította a csatát, amíg el nem vesztette eszméletét a vérveszteség következtében. A több találatot kapott Novarát a Saida vette vontába, és a lassan haladó menetet csak a Monarchia három hadihajójának megjelenése mentette meg.

Felépülése után, 1918. február 1-jétől a Prinz Eugen csatahajó parancsnoka lett. Parancsnoki kinevezésével szinte egyidőben került sor a cattarói matrózlázadásra (1918. február 1.-február 3.) a Sankt Georg, a Kaiser Karl VI. és Gäia hadihajókon.

A marxista történetírás állításaival szemben le kell szögeznünk, hogy Horthy nem vett részt a matrózlázadás leverésében. Azt is rögzítenünk kell, hogy Horthy a Prinz Eugenem kemény rendet tartott, így ezen a hajón nem került sor lázadásra. Valószínűleg ez a körülmény is fontos szerepet játszott abban, hogy IV. Károly 1918. február 27-én ellentengernaggyá (vezérőrnagy) léptette elő, és ezzel párhuzamosan a császári és királyi flotta parancsnokává nevezte ki. A flotta parancsnokaként Horthy megpróbált aktívabb hadviselést folytatni. Ennek jegyében 1918 júniusában a teljes flotta élén ismét kifutott, hogy az otrantói védőzárát megtámadja, de a – másik hajóegységet vezető – Szent István csatahajó megtorpedőzésének hírére visszafordult.

1918. október 31-én IV. Károly császár és király utasítására a Viribus Unitis fedélzetén aláírta az az egyezményt, mely a flotta hajóinak a Szerb-Horvát-Szlovén Nemzeti Tanácsnak történő átadásáról rendelkezett. Tengerésziszti karrierje utolsó állomásaként IV. Károly november 1-jei hatállyal altengernaggyá (altábornagy) nevezte ki.

Miután átadta a flottát Horthy Bécsbe utazott, ahol 1918. november 8-án elbúcsúzott IV. Károlytól, majd kenderesi birtokára vonult vissza. A következő hónapokban ezen a birtokon gazdálkodott, ahogy kortársai fogalmaztak „*ballgatta a fű növényét*”. Ebből a politikailag passzív állapotból gróf Károlyi Gyula mozdította ki Horthyt azzal, hogy 1919. május 9-én felkérte Aradon megalakult kormánya (ún. aradi kormány, 1919. május 5-én alakult meg.) hadügyminiszterévé. Mialatt Horthy töprengett a felkérésen Károlyi kormányának a románok elől Szegedre kellett költöznie, ahol kormány újjáalakult (ún. első szegedi kormány, 1919. május 31.). Ezért Horthy 1919 júniusának első hetében Szegedre utazott és személyesen jelentette be Károlyinak, hogy elfogadja a hadügyminiszteri felkérést. Szinte ezzel egyidőben Károlyi ismét átalakította kormányát (második szegedi kormány, 1919. június 6.). Így Horthy a második szegedi kormány hadügyminisztereként kezdett hozzá a hadsereg megszervezéséhez. Azt, hogy a Szegeden gyülekező tisztek (Gömbös Gyula, Kozma Miklós, Prónay Pál és tiszttársaik) között népszerűsége és tekintélye folyamatosan növekedett jól mutatja, hogy 1919. július 5-én a Magyar Országos Véderő Egylet szegedi színházban tartott gyűlésén Gömbös Gyula javaslatára a MOVE díszelnöké választották.

Néhány nappal később a második szegedi kormány lemondásra kényszerült, P. Ábrahám Dezső alakított kormányt (ún. harmadik szegedi kormány, 1919. július 12.). Ebben a kormányban Horthy már nem vállalta el a hadügyminiszteri posztot, ehelyett azt kérte, hogy nevezzék ki a Nemzeti Hadsereg Fővezérévé. Ezen kérését P. Ábrahám Dezső teljesítette, július 13-án kinevezte Fővezérré. Horthy nagy lendülettel szervezte a Nemzeti Hadsereget, július végére, augusztus elejére a Nemzeti Hadsereg az alábbi képet mutatta: 2 zászlóalj, 1 huszárszászad, 1 tüzérosztály, 1 utász-zászlóalj és kb. 1000 főt kitevő tiszti századok. Becslések szerint mindez összesen kb. 3000 főt jelentett.

Horthy attól tartott, hogy a Szegedet megszállva tartó franciák (vagy az oda bevonulni akaró románok) lefegyverzik formálódó seregét, ezért megegyezett az antanttal, hogy alakulataival a Dunántúlra vonul. A Nemzeti Hadsereg 1919. augusztus 9-én indult el a Dunántúlra, Siófokon rendezték be a Főhadiszállást. Horthy repülő-

vel érkezett meg Siófokra augusztus 13-án és nagy lendülettel folytatta a hadsereg megerősítésére irányuló – főképpen létszámnövelése – munkáját. Halsey E. Yates ezredes – a Bandholtz-féle amerikai katonai misszió egyik tisztje – aki szeptember végén látogatott Siófokra, jelentésében 8000 katonára becsülte a Horthy rendelkezésére álló haderőt. Más források „csak” 4500 fős haderőről írnak.

A hadsereg szervezésével párhuzamosan Horthy aktívan bekapcsolódott a magyar belpolitikai küzdelmekbe. Deklarálta, hogy nem tartozik felelősséggel a budapesti Friedrich-kormányznak. A Dunántúlon saját katonai igazgatást vezetett be, körzetparancsnokai teljhatalommal bírtak. Ezek kemény cenzúrát alkalmaztak, illetve ellehetetlenítették a polgári igazgatás kiépítésére irányuló törekvéseket.

Horthy kiváló kapcsolatokat épített ki a Budapesten tartózkodó Szövetséges Katonai Misszióval. Megjelenésével, fellépésével a találkozók és tárgyalások során elnyerte az antant tábornokok és diplomaták bizalmát. Elfogadtatta magát velük. Jól mutatja ezt, hogy a már említett Yates-jelentés „*patriotizmussal átítatott, vitathatatlanul egyenes jellemű tisztként*” jellemzi, továbbá „*energikus és jó képességű embernek*” írja le, akiből „*a választásokig kiváló ideiglenes kormányzó válhatna Magyarországon*”. Ezen a pozitív megítélésen az sem változtatott, hogy a Prónay Pál, Héjjas Iván és Ostenburg Moravék Gyula nevével fémjelzett különítményes túlkapások (a marxista terminológiában ezt nevezték fehér terrornak) árnyékot vetettek Horthyra. Ennek ellenére az antant egyre inkább Horthyban látta azt a politikust, aki a rendet fent tudja tartani Magyarországon. Ezért George Russel Clerk brit diplomata (magyarországi tárgyalásait Clerk-misszióknak nevezzük) végül 1919. november 5-én vele állapodott meg arról, hogy a román kivonulás után a Nemzeti Hadsereg vegye át az ellenőrzést Budapesten. Miután a románok 1919. november 14-én kivonultak Budapestről Horthy a Nemzeti Hadsereg élén bevonult a fővárosba.

A fővezér vonata 1919. november 16-án korán reggel érkezett meg a Kelenföldi pályaudvarra, ahonnan hatalmas pompával vonult be fehér lován a Bartók Béla úton a város szívébe. Budapest polgármestere, Bódy Tivadar a Duna partján, a Szent Gelért téren köszöntötte Horthyt, aki híres beszédében „*tetemre hívta*” a magyar fővárost, felrótta neki, hogy „*vörös rongyokba öltözött*”, egyúttal azonban megbocsátásáról biztosította hallgatóságát. A bevonulás az előzetes félelmekkel ellentétben nem torkollott antiszemita pogromokba és politikai hajtóvadászatba, bár az vitathatatlan, hogy a különítményes túlkapások a következő hónapokban is folytatódtak.

Horthy a bevonulás után lefoglalta a Gellért Szállót a Fővezérség számára, ahonnan a továbbiak során komoly hatást gyakorolt a belpolitikai folyamatokra. Horthy budapesti bevonulása után nyolc nappal, 1919. november 24-én a keresztényszocialista Huszár Károly vezetésével megalakult egy „koncentrációs” (értsd koalíciós) kormány. A Huszár-kormány meghívást kapott a versailles-i békekonferenciára (1919. december 1.), ennek eleget téve 1920. január 5-én békedelegációt küldött Versaillesba.

A Huszár-kormány legfontosabb belpolitikai lépése az volt, hogy 1919. január 25–26-án sikeresen levezényelte a nemzetgyűlési választásokat. Az újonnan megválasztott Nemzetgyűlésen belül egyre inkább kiéleződött az államfő (a Habsburg-házból származó uralkodó versus szabad királyválasztás) kérdése. Az államfő személyé-

vel kapcsolatos dilemma megoldását mind az antant, mind a magyar pártok és politikusok nagy része egyre inkább Horthy személyben vélte megtalálni. Az események Horthy számára kedvező módon alakultak: Huszár Károly miniszterelnök 1920. február 13-án egy olyan javaslatot terjesztett a Nemzetgyűlés elé, mely szerint a Nemzetgyűlés addig is, amíg az állami főhatalom gyakorlásának végleges rendezése megtörténik, az államfői teendők ideiglenes ellátására a magyar állampolgárok közül titkos szavazással válasszon kormányzót. A Nemzetgyűlés 1920. február 16-án ünnepélyes külsőségek között a javaslatot elfogadta, így született meg az 1920. évi I. törvénycikk.

A kormányzóválasztásra 1920. március 1-jén került sor a Nemzetgyűlésben. Horthy Miklós a leadott 141 szavazatból 131-et kapott. Apponyi Albertre (aki időközben visszalépett a jelöltségtől és maga is Horthy megválasztását javasolta) heten szavaztak, 3 szavazólapot pedig érvénytelennek ítélték. Ezzel az eredménnyel a Nemzetgyűlés Magyarország kormányzójává választotta Horthy Miklóst. Ezt az 1920. évi II. törvénycikkben rögzítették.

Horthy kormányzóvá választása után visszavonult a mindennapi politikai életből. A belpolitikát először Teleki Pál miniszterelnök (1920–1921), majd lemondása után hosszú időn keresztül (1921–1931) Bethlen István miniszterelnök irányította. Míg a külpolitikát az aktuális miniszterelnök és külügyminisztère formálta. Horthy csupán az 1930-as évek második felében kezdett erőteljesebben beleszólni a külpolitikába.

A kormányzó az 1920-as években mindössze két alkalommal – és ekkor se saját jószántából – vált fontos külpolitikai események főszereplőjévé. Egy részt az első királypuccskor (1921. március 27.–április 5.), amikor az őt a Budai Várban felkereső IV. Károlyt egy négy szemközti találkozón rábeszélte az ország elhagyására. Másrészt a második királypuccskor (1921. október 20.–október 31.), amikor utasította a haderőt IV. Károly elleni fegyveres ellenállásra.

Horthy 1921-től kezdődően minden januárban ún. újévi fogadáson fogadta a Budapestre akkreditált diplomáciai testületek diplomatáit. Ilyenkor nemcsak a követek voltak hivatalosak, de valamennyi követségi titkár és attasé is felsorakozott misszióvezetője mögé. A kormányzó belépve a terembe, minden követtel szót váltott, utána bemutatják neki az új követségi titkárokat és attasékat. Horthy ekkor az új követségi tisztségviselőkkel, majd a régiekkel is kezet fogott. A januári hivatalos fogadás mellett Horthy időnként – a Várban, Gödöllőn és Kenderesen – fogadta azokat a követeket, akiket valamiért megkedvelt. Horthy szimpátiájának a legmélyebb megnyilvánulása az volt, ha egy-egy követet meghívott kenderesi birtokára. Ebben a megtiszteltetésben részesült Ascanio Colonna herceg (Olaszország követe), továbbá Leopold Hennem (Ausztria követe). Szintén külpolitikai aktivitásához sorolhatjuk, hogy interjúkat adott Magyarországra látogató nevesebb újságíróknak. Ezek során azonban nem diplomata módon, hanem kifejezetten keményen, kendőzetlenül fogalmazott. Ezért a magyar külügyminisztérium tisztségviselői arra kérték a Horthyval interjú készítő külföldi újságírókat, hogy a beszélgetés szövegét még nyomdába adás előtt mutassák be kabinetirodájának, hogy a túlzó megállapításokat törölhessék. Erről Montgomery – az USA magyarországi követe – így ír emlékirataiban: „*Mint öreg tengeri medve, Horthy szokimondó volt. Eszébe se jutott, hogy alakoskodjon és azt sem tudta*

volna, hogyan csinálja... Két vagy három alkalommal tanúja voltam, amint napilapok vagy folyóiratok tudósítói sugárzó arccal jöttek el a királyi palotából, kezükben a legragyogóbb interjúval, amelyet valaha is készítettek. Csupa szenzáció volt az egész. Alig tudták kivárni, hogy eljussanak a távírdába. De mire a külügyminisztérium befejezte az ellenőrzését, semmi sem maradt belőle.”

Kormányzói időszaka alatt mindössze egy találkozott Budapesten államfővel: 1937. május 19–20-án a Budai Várban fényes külsőségek között fogadta III. Viktor Emmanuel olasz királyt és feleségét.

1932 októberétől azonban Horthy magatartása fokozatosan megváltozott, memorandumokat, leveleket kezdett írni, melyekben kifejtette véleményét a nemzetközi helyzet alakulásáról, illetve ezekben külpolitikai akciókat kezdeményezett. Első ilyen megnyilvánulása 1932 októberében történt, amikor összeállított egy Szovjetunió-ellenes emlékiratot, melyet 23 ország államfőjének kívánt eljuttatni. A memorandum végül nem került elküldésre.

Horthy kormányzói ciklusa első felében egyáltalán nem utazott külföldre. Első hivatalos külföldi útjára 1936 novemberében került sor, ekkor Horthy Rómába és Nápolyba látogatott. Rómában tárgyalt Mussolinival, illetve felkereste az olasz királyt. Míg Nápolyban egy haditengerészeti gyakorlatot rendeztek tiszteletére. Ki kell hangsúlyoznunk, hogy az előző mondatban szándékosan használtuk a „*hivatalos külföldi út*” meghatározást, mivel Horthy kormányzóvá választása utáni első külföldi útjára már korábban sor került: 1936. augusztus 22-én Horthy egy nem hivatalos találkozón 3 órán keresztül eszmét cserélt Hitler annak obersalzbergi nyári rezidenciáján (első találkozó). A nem hivatalos jelleget Horthy külön kihangsúlyozta: a kormányzó vadászöltözékben jelent meg és nem ebédre, hanem csupán teázásra került sor.

Az első Horthy-Hitler találkozott a következő években továbbiak követték: a második találkozóra – ezt már hivatalosnak minősítették – 1938 augusztusában került sor. Horthy és népes kísérete (Imrédy Béla miniszterelnök, Kánya Kálmán külügy-, és Rátz Jenő honvédelmi miniszter, Uray István, a kormányzói kabinetiroda és Jány Gusztáv altábornagy, a katonai iroda főnöke, valamint Csáky István a külügyminisztérium kabinetfőnöke) 1938. augusztus 21-én érkezett meg németországi útja első állomására Bécsbe. Az út során a magyar delegáció az alábbi helyeket kereste fel: Kiel, Helgoland, Hamburg, Berlin, Nürnberg. A tárgyalások során Hitler közölte Horthyval, hogy küszöbön áll a Csehszlovákia elleni német támadás. Azt kérte a magyar féltől, hogy játssza el az agresszor szerepét, aminek fejében Szlovákia teljes területét felajánlotta Magyarországra részére. Ezt Horthy elutasította. Sőt figyelmeztette Hitlert, hogy ha újabb világháborút fog kirobbantani, azt el fogja veszíteni, mivel nem rendelkezik tengeri hatalommal. Mindezt egy rendkívül kemény szóváltás keretei között közölte Horthy a kancellárral. Az elutasítás következtében a magyar-német viszony feszültté vált, illetve a Horthy és Hitler személyes kapcsolata is megromlott. Ezt jól mutatja, hogy annak ellenére, hogy az 1939–40-es években Magyarország számára rendkívül fontos külpolitikai események történtek (első bécsi döntés, a csehszlovák állam szétzúzása és Kárpátalja visszatérése, a második világháború kitörése, második bécsi döntés etc.) a következő – azaz harmadik – Horthy-Hitler találkozóra csak Teleki Pál öngyilkossága és a jugoszláv állam szétzúzása után került sor.

A harmadik találkozóra 1941. április 24-én került sor egy München melletti falucskában, Hitler páncélozott kancellári különvonatán fogadta Horthyt. A találkozón gyakorlatilag semmi érdemleges nem történt. Jól mutatja ezt, hogy Hitler semmiféle utalást sem tett arra, hogy küszöbön áll a német támadás (Barbarossa-terv) a Szovjetunió ellen.

Amikor 1941. június 22-én Németország hadba lépett a Szovjetunió ellen Magyarország megszakította diplomáciai kapcsolatait a kommunista állammal, de nem üzent hadat. De az 1941. június 26-i kassai incidens – ismeretlen repülőgépek bombázták Kassát – utáni napon Magyarország hadat üzent a Szovjetuniónak. A marxista történetírás ezt lépést két politikus – Horthy és Bárdossy László miniszterelnök – „bűnének” tekinti. Kétségtelen tény Horthynak, mint államfőnek döntő szerepe volt a hadüzenet megszületésében.

Az 1941-es nyári hadjáratban a Kárpát-csoport 45 000 katonája, közöttük a legjobban felszerelt Gyorshadtest indult a Szovjetunió ellen. A gyorshadtest mintegy 1000 km-t haladt előre, közben súlyos harcokban elvesztette szállítóeszközeit, nehézfegyverzetét és személyi állományának egy részét. A kormányzó 1941. szeptember 5-én felmentette a vezérkari főnöki beosztásából az egyértelműen németbarát Werth Henriket, majd erre a posztra kinevezte Szombathelyi Ferencet. Ilyen előzmények után került sor a negyedik Horthy–Hitler találkozóra 1941. szeptember 10-én Rastenburgban. Horthy – oldalán Szombathelyi Ferencsel – arról győzködte Hitlert és a német vezetőket, hogy a magyar Gyorshadtestet vissza kell vonni a keleti fronttól. Hitler beleegyezett abba, hogy a harcoló magyar csapatokat kivonják, de cserébe azt kérte, hogy növeljék meg a megszálló feladatokat ellátó magyar csapatok létszámát. A találkozó végén Hitler tett egy gesztus Horthy felé, a Német Vaskereszt lovakkeresztje kitüntetését adományozta neki.

1942. március 10-én Horthy az egyértelműen németbarátnak tűnő Bárdossy Lászlót, gróf Kállay Miklóssal váltotta föl a miniszterelnöki székben. Aki rövidesen titkos tárgyalásokba kezdett a britekkel. 1942 áprilisában megkezdődött a 2. magyar hadsereg kiszállítása a hadműveleti területre, a német csapatok nyári offenzívájában ezek a csapatok már részt vettek, sőt elérték a Don folyó vonalát. A hadműveletek során Horthy Miklóst súlyos személyes veszteség érte: a frontszolgálatát teljesítő Horthy István kormányzóhelyettes 1942. augusztus 20-án repülőbalesetben elhunyt. A baleset körülményei ma sem tisztázottak.

Az ötödik Horthy–Hitler találkozóra 1943. április 17-én – azaz az 1943 januárjában történt doni katasztrófa után – Klessheimben került sor (első klessheimi találkozó). A kormányzó szinte szóhoz sem jutva volt kénytelen végighallgatni a magát türtőztetni egyre kevésbé tudó Hitler tirádáit. A kancellár nyíltan követelte Horthytól Kállay Miklós miniszterelnök menesztését, sőt a titkos magyar–brit tárgyalásokról szerzett hírszerzési információkkal zsarolta a kormányzót. Emellett szemrehányásokkal illette a magyar honvédek teljesítményét, és a „zsidókérdés megoldását” is sürgette. A találkozón során Horthy kitért Hitler követelései elől.

A doni katasztrófa után Horthy elkezdte latolgatni egy magyar különbéke forgatókönyvét. Ennek első lépéseként 1943. augusztus 17-én ült össze először a gödöllői kastélyban a német titkosszolgálat által Burg-klikknek nevezett tanácsadó testület,

amelyet Horthy a továbbiakban időről időre a háborúval kapcsolatos fontos politikai döntések előkészítésére hívott össze. A tanácsadó terstület fontosabb tagjai az alábbiak voltak: Kánya Kálmán, Kállay Miklós, Ghiczy Jenő, Keresztes-Fischer Ferenc, Esterházy Móric, Károlyi Gyula, Rakovszky Iván és Bethlen István.

A hatodik – és egyben utolsó – Horthy–Hitler találkozóra 1944. március 18-án került sor, a helyszín ismét Klessheim volt (második klessheimi találkozó). Erre a találkozóra a magyar állam minden fontos vezetője meghívót kapott. A csapdát sejtő Kállay tanácsa ellenére – Horthy eleget tett a meghívásnak. A napirend szerint „a keleti frontról visszavonandó csapatok ügyét” tárgyalták volna meg, ehelyett Hitler bejelentette, hogy a magyar árulást megelőzendő, „óvintézkedést foganatosít”, azaz csapatai megszállják Magyarországot. Ezután a drámai vita bontakozott ki, melynek végére Hitler elérte célját: Horthy tudomásul vette az ország elfoglalását, és utasítására a kíséretében tartózkodó Szombathelyi Ferenc vezérkari főnöknek megtiltotta, hogy a magyar haderő ellenállást tanúsítson. Így a német csapatok 1944. március 19-én 12 óra alatt akadálytalanul megszállták az országot. A német birodalom teljhatalmú magyarországi megbízottja Edmund Veesenmayer lett, aki Horthy különvontán a kormányzóval együtt érkezett Magyarországra. A Keleti pályaudvaron már német díszszázad várta őket.

A már megszállt országba visszatérő kormányzó azon dilemma elé került, hogy lemondjon vagy maradjon. Politikustársai és tanácsadói egy része arról győzködte, hogy mondjon le, míg másik részük maradásra ösztönözte. Horthy végül úgy döntött, hogy nem mond le. Ezen döntése után azonban erőteljes német nyomásra 1944. március 22-én Sztójay Dömét nevezte ki miniszterelnökké. A németbarát Sztójay kormánya áprilisban hozzákezdett a vidéki zsidóság gettósításához, majd deportálásához. Ennek végrehajtásában a csendőrségnek volt fontos szerepe. Az első transzport 1944. május 15-én indult Auschwitzba. A történészek között ma is éles viták folynak arról, hogy Horthy olvasta-e, és ha igen akkor mikor a deportáltak sorsáról – gázkamrába küldték őket – szóló ún. auschwitz-i jegyzőkönyvet. Azt azonban rögzíthetjük, hogy Horthy határozott kívánságára Sztójay 1944. június 30-án Bakyt Lászlót és Endre Lászlót – magyar részről ők irányították a deportálásokat – ideiglenesen felmentette feladataik végzése alól. Ezt követően került július 6-án megparancsolta a csendőrségnek, hogy hagyja el Budapestet, illetve véglegesen menesztette Bakyt és Endrét. Ezzel párhuzamosan utasította Koszorús Ferencet – a Budapesttől északra állomásozó páncélos hadtest parancsnoka –, hogy szállja meg Budapest stratégiai pontjait. Kijelenthetjük, hogy ezekkel a lépésekkel Horthy megmentette a budapesti zsidóságot attól, hogy 1944 nyarán deportálják.

Amikor 1944. augusztus 23-án Románia kiugrott a háborúból a németek szorult helyzetbe kerültek. Ezt Horthy azonnal kihasználta: augusztus 29-én felmentette a Sztójay kormányt, és a hozzá lojális – legalábbis ezt gondolta – Lakatos Gézá-t nevezte ki miniszterelnökké. Ugyanekkor hozzákezdett a kiugrás előkészítéséhez. Egyrészt 1944. szeptember 22-én Náday István vezérezredes titokban Olaszországba repült, ám hivatalos meghatalmazás hiányában a szövetségesek tárgyalófélnek nem, pusztán önkéntesen hadifogságba vonult tábournoknak ismerték el. Szintén szeptember 22-én indult Moszkvába báró Atzél Ede nem hivatalos küldöttsége, amit hat

nappal később – szeptember 28-án – követett a Faragho Gábor altábornagy vezette hivatalos fegyverszüneti delegáció, amelynek tagja volt még gróf Teleki Géza és Szent-Iványi Domokos is. A delegáció 1944. október 1. és 10. között tárgyalta a szovjet vezetőkkel fegyverszünet feltételeiről. Molotov rendkívül kemény feltételeket szabott: a honvédség és a magyar közigazgatás visszavonása az 1937. december 1-jei határok mögé, ellenségeskedés beszüntetése a szovjetekkel, fegyveres fellépés a német csapatok ellen, amelyet 11-én írtak alá. A tárgyalások eredményeképpen Faragho – Horthy engedélyével október 11-én előzetes fegyverszüneti egyezményt kötött a szovjetekkel. Erről Horthy a Lakatos-kormányt nem tájékoztatta.

Horthy 1944. október 15-én hozzákezdett a kiugrás végrehajtásához. Ezzel szinte egyidőben a Gestapo elrabolta Horthy idősebbik fiát, Miklóst, akit mauthauseni majd később a dachau koncentrációs táborba szállították. Délután egy órakor a rádióban beolvasták Horthy proklamációját a háborúból történő kilépésről. Fél órával később – ismét a rádión keresztül – felszólította a katonákat, hogy álljanak át a Vörös Hadsereg oldalára. Majd a nap hátralevő részében Horthy és a Lakatos-kormány a Várban passzívan várakozott. Közben fronton a tisztikar túlnyomó része nem engedelmeskedett, így a kiugrási kísérlet teljes kudarcba fulladt.

1944. október 15-én este Veessenmayer a Várban letartóztatta Horthyt, akit a Hatvany-palotába kísértetett. Ekkor Lakatos miniszterelnök rábeszélte Horthyt, hogy fogadja el a németek „javaslatát”: azaz mondjon le, nevezze ki Szálasit miniszterelnökké és fogadja el „felajánlott német védelemet”. Lakatos azzal győzködte Horthyt, hogy az *„ország-világ tudni fogja, hogy ez német kényszer hatására történt.”*

Október 17-én őt és családját, továbbá néhány bizalmasát a németek vonatra ültették és a bajorországi Weilheim közelében álló Hirschberg kastélyban házi őrizetben tartották. 1945 áprilisában az amerikai csapatok elfoglalták a kastélyt, de Horthy és családját nem engedték el. Azaz Horthy amerikai fogságba került. A nürnbergi per során tanúként hallgatták ki, ugyanis Sztálin is visszautasította, hogy vádlottként állítsák a törvényszék elé. Tito követelte a kiadatását Jugoszláviának az újvidéki vérengzés miatt, de ez nem történt meg.

Az amerikai házi őrizet csak 1946-ban szűnt meg. Ezek után Horthy és családja elhagyhatta volna Weilheimet, de 1948-ig ott maradtak. Csak 1948-ban költöztek át Portugáliába, Estoril városában telepedtek le. Emigrációs évei alatt Horthy távol tartotta magát a politikától. Ehelyett megírta emlékiratait, melyet első ízben 1953-ban magyar nyelven Buenos Airesben adtak ki. Ezt követően több nyelven – angol, francia, német, finn – is megjelent. A magyarországi kiadásra a rendszerváltás sodrában került sor, 1990-ben.

Az 1956-os forradalom fellelkesítette, de leverése nagyon megviselte a mindvégig jó egészséggel rendelkező Horthyt. A forradalom leverése után apátiába zuhant – bár az orvosok szerint szervi bajban nem szenvedett –, 1957. február 9-én elhunyt. Estorilban temették el, de földi maradványait 1993-ban Magyarországra szállították, és szeptember 4-én újratemették Kenderesen.

HORTHY MIKLÓSTÓL

Horthy Miklós (1993): Emlékirataim. Európa Kiadó. Budapest.

H. Haraszti Éva szerk. (1993): Horthy Miklós dokumentumok tükrében. Balassi Kiadó. Budapest.

Szinai Miklós–Szűcs László szerk. (1962): Horthy Miklós titkos iratai. Kossuth Kiadó. Budapest.

HORTHY MIKLÓSRÓL

Bálint István János szerk. (2001): Vitéz nagybányai Horthy Miklós. Vitézi Szék. Budapest. Budapest.

Bencsik Gábor (2003): Horthy Miklós a kormányzó és kora. Mercurius. Budapest.

Bernáth Zoltán (2007): Horthy Miklós, egy lovaguralkodó és népe. Pallas Antikvárium KFT. Budapest.

Bokor Imre (2002): Vitéz nagybányai Horthy Miklós. Szenci Molnár Társaság. Budapest.

Gosztonyi Péter (1992): A kormányzó, Horthy Miklós és az emigráció. Százszorszép. Budapest.

Koltay Gábor (2007): Horthy, a kormányzó. Szabad Tér Kft. Budapest.

Lakatos Géza (1992): Ahogyan én láttam. Extra Hungariam. Szerkesztette Antal László, a jegyzeteket és az utószót írta Szakály Sándor. Európa – História, Budapest.

Nemeskürty István (1995): Búcsúpillantás. A magyar királyság és kormányzója 1920–1944. Szabad Tér., Budapest.

Thomas Sakmyster (2001): Admirális fehér lovon. Horthy Miklós, 1918–1944. Helikon. Budapest.

Turbucz Dávid (2011): Horthy Miklós. Napvilág Kiadó. Budapest.

Kifejezetten Horthy külpolitikai aktivitásáról lásd jelen kötet szerkesztőjének külpolitikai sorozatát:

Gulyás László (2012): A Horthy-korszak külpolitikája 1. Az első évek 1919–1924. Attraktor Kiadó. Máriabesnyő.

Gulyás László (2013): A Horthy-korszak külpolitikája 2. A húszas évek második fele 1924–1931. Attraktor Kiadó. Máriabesnyő.

Gulyás László (2015): A Horthy-korszak külpolitikája 3. A Károlyi- és a Gömbös-kormány külpolitikája 1931–1936. Attraktor Kiadó. Máriabesnyő.

Gulyás László (2016): A Horthy-korszak külpolitikája 4. A revíziós sikerek 1. A Felvidék és a Kárpátalja visszatérése 1937–1939. Attraktor Kiadó. Máriabesnyő.

Gulyás László (2017): A Horthy-korszak külpolitikája 5. A revíziós sikerek 2. A második bécsi döntés 1939–1940. Attraktor Kiadó. Máriabesnyő.

Gulyás László (2019): A Horthy-korszak külpolitikája 6. kötet: A Délvidék visszatérése 1940–1941. Attraktor Kiadó. Máriabesnyő.

HORTHY ISTVÁN (*Olasz Lajos*)

Pola, 1904. december 9.—Ilovszkeje (Szojjetunio), 1942. augusztus 20.

Apja, nagybányai Horthy Miklós születésekor tengerésztiszt volt, sorhajóhadnagy az Osztrák–Magyar Monarchia flottájánál. A Horthy család tagjai korábban is jelentős hivatalokat töltöttek be a magyarországi és erdélyi közeletben, volt köztük, táblabíró, püspök. Horthy István nagyapja főispán volt és örökös főrendiházi tag. Anyja, józsa (jósáshelyi) Purgly Magdolna Arad megyei tekintélyes katolikus familiából származott. Apja mintegy 1500 holdas birtokkal rendelkezett. Unokatestvére, Emil a Duna-Tisza közti Mezőgazdasági Kamara elnöke, majd 1932-ben földművelésügyi miniszter volt.

Az elemi iskola alsó osztályait Bécsben végezte, az Augustineumban. Apja kívánságára, aki ekkor szárnysegédként szolgált I. Ferenc József mellett, minden évben Pozsonyban magyar tanterv szerint külön osztályvizsgát tett. A középiskola alsó 4 osztályát Badenben végezte, ahová a család a Nagy Háború alatt költözött. Az iskolában német nyelven tanult, de otthon magyar házi tanítóval, a magyarországi középiskolai tananyagot is átvették.

Horthy István, apja példájára tengerésztishti pályára készült. 1918 augusztusában felvételt nyert a fiumei Haditengerészeti Akadémiára. Szeptemberben az első évfolyam számára az Inn-parti Braunauban kezdődött el a képzés, de néhány héttel később, a Monarchia összeomlása miatt az Akadémia bezárt. A forradalmak hónapjait a kenderesi családi birtokon töltötte. Középiskolai tanulmányait csak 1919. november 25-től folytatta, Budapesten a II. kerületi Toldy Ferenc Főreáliskolában. A korábbi évvesztése miatt engedélyt kért és kapott az utolsó két osztály összevont elvégzésére. Elsősorban a természettudományi tárgyak érdekelték, de jól beszélt németül, angolul és franciául, és kiválóan sportolt. 1922 júniusában érettségizett. Még ebben az évben vitézzé avatták.

Az érettségit követően a József Nádor Műszaki Egyetem Gépészmérnöki Karára iratkozott be. Az egyetemi évek alatt autó- és motorversenyzéssel is foglalkozott, és belépett a Műegyetemi Sportrepülő Egyesületbe, ahol 1926-ban diákelnöknek választották. A repülés iránti érdeklődés is szerepet játszott abban, hogy megszakította tanulmányait, és önkéntes katonai szolgálatra vonult be. Szombathelyen és Szegeden katonai pilótaképzést kapott. Az 1928. május 17-én, Mátyásföldön megrendezett nagyszabású repülőnapon műrepülő programot mutatott be. Az egyetem befejezése után, 1929. október 1-jén tartalékos hadnaggyá avatták.

Diplomája megszerzését követően nagybátyja, Horthy Jenő és Kittenberger Kálmán, a neves kutató társaságában hosszabb afrikai utazást tett. Hazatérése után 1929 júniusában a MÁVAG csepeli gyártelepén helyezkedett el, üzemmérnökként. 1929 októberében ismét hosszabb utazásra indult. Tapasztalatszerzés céljából végigjárta Nyugat-Európa legnagyobb gépgyárait, majd áthajózott az Egyesült Államokba, és állást vállalt a Ford Műveknél. Az első hónapokban betanított munkásként dolgozott Dearbornban, majd a fejlesztő részleghez került, Detroitba, ahol már mérnökként alkalmazták. Munkája során volt olyan újítása, amit bevezettek a gépkocsik szériagyártásánál. Egy éves kint tartózkodása alatt nagy hatással volt rá az USA gazdasági, műszaki fejlettsége és az ország polgári társadalmi viszonyai.

Hazatérve, 1930 novemberében ismét a MÁVAG-nál helyezkedett el, szerződéses főmérnökként dolgozott az autógyártási osztályon. 1933-ban véglegesítették, műszaki tanácsosi besorolásban. Szorgalma, nyelvtudása, és természetesen családja és kapcsolatai révén egyre magasabb beosztásokba került, 1935-ben már igazgató-helyettesi munkakörben dolgozott, 1937 júliusában igazgatóvá léptették elő, 1939 októberében pedig megbízták a vezérigazgatói teendőik ellátásával. Nagy ambícióval végezte a munkáját, jelentős fejlesztéseket hajtott végre a vállalatnál. Jól tudta kamatoztatni amerikai tapasztalatait, korszerűbb eszközökkel és modern módszerekkel hatékonyabbá tette a termelést. Kiemelt figyelmet fordított a külföldi gazdasági kapcsolatokra. 1936-ban egy nagy összegű megrendelés megszerzése érdekében személyesen utazott el Iránba (a Szovjetunió keresztül). Hasonló céllal, az indiai vasútfejlesztés egy nagyobb projektjének megszerzése érdekében 1939-ben egy gyengén felszerelt repülőgéppel 6500 km-t megtéve Bombayba repült, hogy a konkurensokat megelőzve üzletet kössön.

A Felvidék déli sávja (első bécsi döntés) és Kárpátalja visszavétele (1939 márciusa), illetve a Lengyelország elleni német támadás idején (1939 szeptembere) elrendelt katonai mozgósítások során bevonult, és vadászrepülő szolgálatot teljesített. 1939. január 1-jén főhadnaggyá léptették elő. Jelentős változás állt be magánéletében is. Feleségül vette Edelsheim Gyulai Ilona grófnőt. A polgári házasságkötésre 1940. április 26-án került sor, a templomi szertartást fényes külsőségek közepette április 27-én tartották. Felesége nemcsak a magánéletben, hanem a közélet területén is megértő társa volt, és osztotta politikai nézeteit. A háború utolsó éveiben tevékeny résztvevője lett az ún. kiugrási iroda tevékenységének.

Horthy István 1940-től egyre fontosabb közéleti szerepet játszott. Jász-Nagykunszolnok vármegye törvényhatósága 1940. augusztus 29-én felsőházi taggá választotta. Tagságát az országgyűlés október 15-én igazolta. Ezt követően beválasztották a felsőház iparügyi, majd kereskedelemügyi bizottságába. A gazdasági életben is más pozícióba került. 1940. június 1-jén kinevezték a legnagyobb állami vállalat, a MÁV elnökének. A vasútnak a gazdasági szerepe mellett katonai szempontból is kiemelt jelentősége volt. A hazai fejlesztések végrehajtásán túl, a visszacsatolt területek közlekedési hálózatának integrálása, korszerűsítése komoly kihívást jelentett. A legnagyobb feladat a Székelyfölddel való vasúti összeköttetés megteremtése volt, amit a Déda–Szeretfalva vonal 48 kilométeres szakaszának kiépítése jelentett, közel 220 műtárggyal, 4 völgyhíddal és 2 nagyobb alagúttal. MÁV elnöki megbízatásával összefüggésben, 1941. június 4-én államtitkári rangot kapott.

Családi viszonyai, fontos állami megbízatásai, szakmai tájékozottsága és külföldi tapasztalatai révén számos gazdasági, társadalmi, kulturális, sport- és ifjúsági szervezetben, mozgalomban töltött be fontos pozíciót. Egyetemi évei alatt elnöke, majd örökös díszelnöke volt a Műegyetemi Sportrepülő Egyesületnek és a Műegyetemi Atlétikai és Football Clubnak. Megválasztották a Magyar Aero Szövetség, a Horthy Miklós Nemzeti Repülőalap, a Magyar Polo Club és a Diákkaptár Szövetség elnökének. Társelnökként tevékenykedett a Magyar Cserkész Szövetségben és a Magyar Közlekedéstudományi Társaságban. Alelnöki feladatokat látott el a Magyar Touring Clubnál, valamint a Balatoni Hajózási Társaságnál. Tagja volt az Országos Idegen-

forgalmi Tanács, az IBUSZ, a Közép-Európai Utazási Iroda, a Magyar Folyam- és Tengerhajózási Rt., illetve a Magyar Automobil Egyesület vezetőségének, a Magyar Statisztikai Tanács elnökségének és a Magyar Külügyi Társaság elnöki tanácsának. Részt vett a Society of the Hungarian Quarterly és a Magyar Közlekedési Szemle választmányának, illetve szerkesztőségének munkájában. Tagjai közé választotta a nemzetközi Otto Lilienthal Társaság.

Szerteágazó gazdasági és társadalmi tevékenysége ellenére a politika világa iránt sokáig nem érdeklődött. Az 1930-as évek végére azonban mind gyakrabban találta szembe magát közéleti kérdésekkel. Ekkorra kristályosodtak ki politikai nézetei. Konzervatív-liberális gondolkodását a Szent-István-i állameszméhez való kötődés és a Széchenyi István által is képviselt megfontolt reformszándék határozta meg. A radikális törekvéseket elutasította, de a modernizáció szükségességét pragmatikus alapon elismerte. Apjánál nyitottabban, korszerűbb felfogással viszonyult a társadalmi és szociális reformok kérdéséhez. Külpolitikai szemléletét a nyugati orientáció, az angolszász hatalmakkal való jó viszony fenntartása határozta meg. Személyes kapcsolatot tartott fenn bizonyos angol és amerikai körökkel, baráti viszonyban állt a Windsor-házból származó, nagy befolyású Lord Mountbattennel.

Külpolitikai kérdésekben határozottabb álláspontot foglalt el, mint a kormányzó. Még a legnagyobb német katonai sikerek időszakában is a Nyugat győzelmére számított, és markánsabb németellenes és angolszász-barát magatartást szorgalmazott. Meggyőződéses ellenfele volt a hitleri nemzetiszocializmusnak, élesen kritizálta a német hódító törekvéseket éppen úgy, mint a totális diktatúra kiépítését. Magyarországra nézve súlyos fenyegetésnek tekintette Berlin terjeszkedő politikáját, és szerencsétlen megoldásnak látta, hogy Magyarország német segítséggel tudta csak visszaszerezni a Trianonban elcsatolt területei egy részét. Miközben jó hivatali és személyes kapcsolatokat tartott fenn egyes német gazdasági, katonai és diplomáciai szereplőkkel, a nácizmus minden formáját és képviselőjét elutasította.

Elvi állásfoglalása mellett lehetőségeihez képest a gyakorlatban is fellépett az ország szuverenitásának megőrzése és a független magyar politika érvényesülése érdekében. 1939 tavaszán szerepet játszott Imrédy Béla megbuktatásában, közvetített Imrédy ellenzéke és a kormányzó között. Közreműködött az 1939 őszi Magyarországra menekült lengyel katonák nyugat felé való továbbutazásának megszervezésében. 1940-ben és 1941-ben, amikor jelentős német csapatátvonulásra került sor, MÁV elnöki beosztása révén elérte a Magyarországra belépő német erők mértékének és szabad mozgásának korlátozását. Ellenezte a Jugoszlávia elleni magyar katonai fellépést, és komoly kritikával illette a katonai vezetőket a Szovjetunió elleni háborúba való belépésben játszott szerepük miatt. Az 1942. januári délvidéki atrocitások idején eljuttatta a kormányzóhoz Bajcsy-Zsilinszky Endre emlékiratát és más tiltakozó írásokat, illetve maga is szorgalmazta a törvénytelenések elkövetőinek felelősségre vonását.

Politikai szempontból azonban a legnagyobb jelentőséget a vele kapcsolatos tervek kapták. Németország közép-európai expanziója, és az erősödő beavatkozási kísérletek a még talpon maradt független kisállamok életébe, a hazai szélsőjobboldal mind agresszívabb fellépése komoly fenyegetést jelentett a fennálló alkotmányos parlamenti berendezkedésre. Félő volt, hogy ha a kormányzó, idős kora, betegség

vagy külső fellépés hatására nem tudja már ellátni államfői feladatait, akkor Berlin segítségével egy szélsőséges politikus kerülhet a kormányzói székbe. Ezért sokan szorgalmazták, hogy válasszanak a kormányzó mellé egy helyettest, aki szükség esetén biztosítani tudja a mérsékelt politikai irányvonal fenntartását.

Erre a szerepre a politikai erők egy része Horthy Istvánt látta a legalkalmasabbnak. Bár megítélése nem volt egyöntetűen pozitív a közélet valamennyi fontosabb csoportja részéről, a kormányzóság körül tömörülő és a kormánypárt magját alkotó nemzeti radikális erők, az alföldi vármegyék meghatározó tényezői, vagy a református egyház reprezentánsai felsorakoztak mögötte. Támogatta a jelölését egy sor befolyásos konzervatív közéleti tekintély (Bethlen István, Károlyi Gyula, Esterházy Móricz, Baranyai Lipót, Törekgy Géza), de jó kapcsolatokat tartott fenn a polgári körök és a parlamenti ellenzék számos képviselőjével, köztük Bajcsy-Zsilinszky Endrével is. A kormányzó maximálisan megbízott benne, így a közös munkának, illetve a szükség esetén bekövetkező pozícióváltásnak nem volt akadálya. Német részről, a komoly fenntartások ellenére, az idősebb Horthyra tekintettel, nyíltan nem utasíthatták el az ifjabbat. A konzervatív erők számára családjá és neveltetése, a liberális körökben nyitottabb fel fogása és ismert náciellenes nézetei miatt bizonyult elfogadhatónak.

Horthy Miklós 1941. november 24-én kérte fel Bárdossy László miniszterelnököt, hogy a kormány nyújtson be törvényjavaslatot a kormányzóhelyettesi intézmény felállítására. A kormányzó eredeti elképzelései szerint a javaslat nemcsak a teljes jogkörben történő helyettesítést, hanem az automatikus utódlást is magában foglalta volna. Bár az államfő jelöltet nem nevezett meg, nyilvánvaló, hogy a posztot idősebb fiának szánja. Ez a lépés komoly ellenreakciókat váltott ki, a politikai élet számos csoportja kritikusan fogadta a kormányzó szándékát. A legitimisták Habsburg Ottó visszatérési lehetőségének elvágását látták az ifjú Horthy utódlásának előkészítésében. A demokratikus körök az országgyűlés hatáskörének csorbításaként értelmezték, hogy az államfő maga akarja kijelölni a következő kormányzót. A szélsőjobboldal számára világos volt, hogy amíg a Horthy család vezeti az országot, nincs esélyük a hatalom megragadására, legfeljebb csak német katonai megszállás esetén.

A politikai viták nyomán a kormány az eredeti javaslatot átdolgozta, kikerült belőle az automatikus utódlás, így már a legtöbb politikai tényező által elfogadható alkotmányos megoldást kínált. A nyilasok, utolsó megoldásként példátlan, útszéli hangnemű lejáratási kampányba, röplapháborúba kezdtek Horthy István megválasztása ellen. Agresszív fellépésük, a rendszer alapintézményeinek tekintélyét támadó radikalizmusuk azonban ellenkező hatást váltott ki. A politikai erők legszélesebb köre fogott össze az alkotmányos parlamenti viszonyok védelmére, a mérsékelt baloldaltól a katolikus konzervatív körökig. A kormányzóhelyettesi törvény elfogadása után a választásra 1942. február 19-én került sor. Az államfő nem élt jelölési jogával, az országgyűlési képviselők több mint kétharmada pedig Horthy István megválasztását támogatta, ami végül a parlament két házának közös ülésén formális szavazás nélkül, közfelkiáltás formájában történt meg.

A megválasztott kormányzóhelyettes hivatalos tevékenysége az első hónapokban reprezentatív szereplésekben merült ki. A mögötte felsorakozó tényezők, mindenekelőtt az új miniszterelnök Kállay Miklós, valamint a politikai élet meghatározó háttérszereplői, Bethlen István, Esterházy Móricz, Károlyi Gyula, Keresztes-Fischer

Ferenc a Nyugattal való kapcsolatfelvétel, a háborúból való kiválás és – reményeik szerint – a fegyverszünet megkötése utáni helyzetben szántak neki döntő szerepet. Ezért Horthy István tényleges politikai tevékenysége elsősorban a színpalak mögött zajlott.

A kormányzóhelyettes nagy jelentőséget tulajdonított a magyar tömegtájékoztató függetlensége, bizonyos mértékig még plurális hangneme fenntartásához. Ezért szorgalmazta olyan médiavezetők kinevezését, akikben erre garanciát látott. Támogatta, hogy Náray Antalt nevezzék ki az MTT, a Rádió és a Filmiroda élére, akit mérsekelt és nyugati orientációjú személyként ismert. Bizalmas egyeztetéseket folytatott a katonai és polgári titkosszolgálatok összevonása és polgári irányítás alá helyezése érdekében. Ezt nemcsak a háborús szakfeladataik hatékonyabb ellátása, hanem a Nyugattal való együttműködés szempontjából is fontosnak ítélte. Sürgette az Államvédelmi Központ ilyen jelleggel történő mielőbbi megszervezését, amelynek élére eredetileg Andorka Rudolfot szánta. Horthy István tevékeny részese volt az angol-szász hatalmakkal való kapcsolatfelvételi kísérleteknek. Személyes megbeszélést folytatott azokkal a megbízottakkal, köztük Tarr Lászlóval, Ottlik Györggyel, akik 1942-ben az első tapogatózó lépéseket megtették a tárgyalások előkészítésére.

A 2. hadsereg frontra vezénylésekor Horthy István is frontszolgálatra jelentkezett. Ezt tartalékos repülőtisztként kötelességének érezte, de politikai hitele szempontjából is fontosnak tartotta, hogy ne vonja ki magát a másokat sújtó tehervállalás alól. Katonai körökben nem rendelkezett komolyabb tekintéllyel. A tisztikar egy jelentős része fenntartással viseltetett iránta a katonai képzettség hiánya, a háborús részvétel ellenzése, a németekkel szembeni megnyilatkozásai miatt. Holott, mint kormányzóhelyettesnek, adott esetben a legfőbb hadúri feladatokat is át kellett vennie. A harctéri szolgálattal presztízst kívánt teremteni magának a Honvédség keretein belül is.

A szolnoki 1. vadászrepülő osztály kötelékében, 1942. július 2-án érkezett meg a hadművelési területre, beosztott pilótaként. 24 harci feladatot teljesített, több alkalommal vívott légi harcot a túlerőben lévő szovjet repülőgépek ellen. Augusztus 6-án lelőtt egy ellenséges vadászgépet. Kállay azonban túlzott kockázatnak látta, hogy az országos feladatokra szánt közjogi méltóság a fronton harcol, ezért kieszközölte a kormányzónál, hogy Horthy István augusztus 20-án fejezze be harci tevékenységét, és néhány csapatátogatást követően térjen haza. A kormányzóhelyettes 1942. augusztus 20-án reggel utolsó harci bevetésére szállt fel, melynek során gépe lezuhant, és az életét vesztette. A 25. és egyben utolsó bevetése rutinfeladatnak számított, egy felderítő gép biztosítását végezte géppárjával együtt. A felderítő mögé való felzárkózás során, egy szűken vett fordulóban, a konstrukciós problémák miatt erre egyébként is hajlamos Héja vadászgépe dugóhúzóba esett. Mivel alig 350 méteren repült, a pilótának már nem volt esélye a korrigálásra. A Honvédelmi Minisztérium dokumentumaiban halálának helyeként Ilovszkoje szerepel, egyes életrajzokban pedig Alekszejevka. Valójában a gépe a két közeli település között zuhant le.

Halálát követően különböző találgatások keltek szárnyra a baleset okát illetően. A szélsőjobboldal azt terjesztette, hogy csapnivalóan rossz pilóta volt, és aznap hajnalban, egy átmulatott éjszaka után, részegen ült a gépbe. Felesége, barátai és a Hitler-ellenes körök német vagy nyilas merényletre gyanakodtak.

Ezek mögött a vélekedések mögött gyakran nem az esettel kapcsolatos tények, hanem a fennálló rendszerre, a háborús részvételre, a németekkel való együttműködésre vonatkozó eltérő politikai nézetek álltak. Horthy István halálának megítélése a későbbiekben is szimbolikus szerepet kapott. Jellemző volt, hogy míg a háború alatt a kommunista propaganda német merényletről beszélt, néhány évvel később, a pártállami diktatúra kiépülése után a hivatalos álláspont szerint a kormányzó fia egy át-dorbézolt éjszaka után zuhant le. Az egymásnak ellentmondó legendák azóta is tartják maguk a közvélekedésben. A történeti kutatás azonban viszonylag pontosan feltárta a baleset körülményeit, és a részegség vagy a szabotázs lehetőségét kizárta. A tragédia több tényező összejátszása nyomán, többek között a géptípus konstrukciós problémái, a kis magasságban végrehajtott manőver és a túl szűken vett forduló miatt következett be. A kormányzóhelyettes halálával a vele kapcsolatos politikai várakozások semmivé váltak.

Kiemelt közéleti tevékenysége révén a Máltai Lovagrend, a Johannita-rend és a Vitézi Rend tagjává avatták. Kitüntetései között volt a Magyar Érdemrend középkeresztje, melyhez később megkapta a külön adományozható csillagot is, a Magyar Érdemrend lovagkeresztje hadiszalagon a kardokkal, a Felvidéki, az Erdélyi és a Délvidéki Emlékérem. Külföldi elismerései sorába tartozott a belga Lipót Rend középkeresztje, a lengyel Polonia Restituta Rend középkeresztje a csillaggal, a finn Fehérróza Rend tiszti keresztje a csillaggal, az olasz Korona Rend középkeresztje a csillaggal, az olasz Korona Rend nagykeresztje, a bolgár Polgári Érdemrend nagykeresztje, a Máltai Lovagrend Magisztrátusi nagykeresztje. Halálát követően, német részről II. osztályú és III. osztályú Vaskeresztet kapott.

HORTHY ISTVÁNTÓL

Horthy István (1937): A Balaton és a légi turisztika. Sportrepülés, 1. évf. (1937) 4. sz. 6.

Horthy István (1941): A Magyar Királyi Államvasutak vasúti és gépkocsi üzemének teljesítményei és üzleti eredménye az 1940. évben. Vasúti és Közlekedési Közöny, 72. évf. (1941) 97. sz. 1300–1314. *Ua.* Különlenyomat. Budapest, 1941.

Horthy István (1941): Államvasutak és a nehézipar. Magyar Közlekedési Szemle, 3. évf. (1941) 1–2. sz. 3–5.

Horthy István (1941): *Közlekedési problémák tudományos megvilágításban.* Magyar Közlekedési Szemle, 3. évf. (1941) 5. sz. 1–3.

Horthy István (1941): *Széchenyi, a realpolitikus.* Magyar Közlekedési Szemle, 3. évf. (1941) 7–8. sz. 1–5.

HORTHY ISTVÁN RÓL

Kormányzóhelyettesé választása és halála kapcsán 1942 és 1944 között több önálló életrajzi munka és számos kisebb írás, újságcikkek, méltatás, búcsúztató jelent meg. Közöttük:

Dezső Gyula (1942): A magyar Ikarusz. Kecskeméti Református Jogi Akadémia. Kecskemét.

Diószeghy Miklós (1943): Horthy István élete és halála. Tibor. Budapest.

H. Kiss Géza (1942): Horthy István emlékezete. Debrecen, 1942.

Jánosy István (1943): Vitéz Horthy István, a repülő. Magyar Repülő Sajtóvállalat, Budapest, 1943.

Rajcsányi László (1942): Horthy István album. Budapest.

- Erdődy Mihály szerk. (1943):** Vitéz Horthy István 1904–1942. Rajcsányi., Budapest.
- Wulff Olaf–Maléter Jenő szerk. (1943):** Vitéz nagybányai Horthy István élete és a magyar közlekedés. Magyar Közlekedéstudományi Társaság. Budapest.
- Kirchknopf Ernő (1943):** Vitéz nagybányai Horthy István a Magyar Touring Club életében. Athenaeum. Budapest.
- Néhány külföldön megjelent írás után, a rendszerváltás időszakától 2015-ig 10 könyvet és mintegy félszáz kisebb írást publikáltak Horthy Istvánról, melyek többsége halálának körülményeivel foglalkozott. Közöttük:*
- Bujtás László szerk. (1989):** 1942. augusztus 20. 5 óra 7 perc. Horthy István és kora eltérő megítélésben. Összeállította: Reform's Management Center, Budapest.
- Bern Andrea (2012):** *A fiatal Horthy utolsó repülőbevetéséről.* In: Erdődy Gábor főszerk. (2012): Mából a tegnapról. Képek Magyarország 19. és 20. századi történelméből. ELTE. Budapest. 129–152. old.
- Bern Andrea (2011):** Dinasztia-alapítási kísérlet vagy konzervatív összefogás? A kormányzóhelyettes-választás elvi-politikai háttere 1936–1942. In: Erdődy Gábor (főszerk.) Viszszatekintés a 19–20. századra. Tanulmányok. ELTE. Budapest. 127–135. old.
- Borbándi Gyula (1997):** Magyar politikai pályaképek 1938–1948. Európa. Budapest.
- Edelsheim Gyulai Iona (2000):** Becsület és kötelesség. 1–2. köt. Európa, Budapest.
- Antal László szerk. (2001):** Horthy István repülő főhadnagy tragikus halála. Közreadja: Horthy Istvánné. Auktor. Budapest.
- Lehmann, Hans Georg (1975):** Der Reichsverweser-Stellvertreter. Horthys Gescheiterte Planung einer Dynastie. Hase und Koehler. Mainz.
- M. Szabó Miklós (2000):** Ami az András-naplóból meg- (nem) tudható. Hadtörténelmi Közlemények, 113. évf. (2000) 1. sz. 145–155. old.
- Magó Károly (1995):** Legenda és valóság. Horthy István főhadnagy halála. Egy repülőbaleszt felülvizsgálata. Rubicon, 23. évf. (2012) 8. sz. 10–17. old.
- Mayer József (1995):** *Emlékezés nagybányai Horthy István MÁV elnökre.* In: Vasúthistória Évkönyv 1994. Szerk. Mezei István. MÁV Közlekedési Dokumentációs Kft. Budapest. 371–391. old.
- Moys Péter (2004):** Vitéz Horthy István nyomában. Repüléstörténeti Konferencia Közleményei, 29. évf. (2004) 29. sz. 191–200. old.
- Olasz Lajos (2002):** Horthy István kormányzóhelyettes halála. In: Romsics Ignác szerk. (2002): Mítoszok, legendák, tévhitek a 20. századi magyar történelemről. Osiris, Budapest, 234–278. old.
- Olasz Lajos (2007):** *A kormányzóhelyettesi intézmény története.* Akadémiai, Budapest, 2007.
- Ortutay Tivadar (1989):** Két világháború sodrában. Pannon Ny., Veszprém.
- Péntek Rita (1997):** Az utódlás kérdése. Horthy István kormányzóhelyettségé választása. Rubicon, (1997). 65. sz. 22–25. old.
- Péntek, Rita (1996):** *István Horthy's lection as vice-regent in 1942.* Hungarian Studies Review, 23. évf. (1996) 1–2. sz. 17–28. old.
- Szabó Mátyás (1999):** Horthy István repülőőtiszt halála. Zrínyi, Budapest.
- Antal László (1997):** *The tragic death of flight Lt. Stephen Horthy vice-regent of Hungary.* Ed. by Universe, Englewood (NJ), 1997.
- Markó László szerk. (2002):** *Új Magyar Életrajzi Lexikon.* Magyar Könyvklub, Budapest. 3. köt. 347–348. old.
- Zetényi Csukás Ferenc (2012):** *Az utolsó bevetés – Vitéz nagybányai Horthy István repülő főhadnagy hősi halála.* HK Hermanos. Szeged.

II. FEJEZET: KORMÁNYFŐK

PEIDL GYULA (*Kopfler Balázs*)

Ravazd, 1873. április 4.–Budapest, 1943. január 22.

Magyarország egyik legrövidebb ideig hivatalban lévő miniszterelnöke, a Győr megyei Ravazdon született (a 1905-ös letartóztatásakor április 3-át adta meg születése napjának), szülei Peidl Mihály és Somlai Erzsébet voltak, és gyermekkorának jelentős részét is itt töltötte, de fiatalon elkerült hazulról, és iskoláit Budapesten végezte. A Franklin Nyomdában inaskodott, ez a korszak legnagyobb könyvkiadó és nyomdaipari vállalata, kiváló képzést kapott. Ez után (az évszázados hagyományt követve) nyugati tanulmányutat tett, ahol jelentősen bővítette szakmai tudását (németül is megtanult), és komoly tapasztalatokat szerzett a szakszervezeti munka terén.

Peidl hazatérte után bekapcsolódott a szakszervezeti mozgalomba, 1895 nyarán egyike volt azoknak, akik megszervezték a Magyarországi Könyvnyomdászok és Betűöntők Szakegyletét. Ettől kezdve egyik vezetője a munkások szakmai és politikai szervezkedésének, bár inkább a szakmai érdekképviselést tekintette elsődlegesnek. 1898-tól a Szociáldemokrata Párt választmányi tagja. Munkatársa, szerkesztője és kiadója a Typographia című nyomdászati szaklapnak. A századfordulót követően házasodott meg, Enzelmüller Katalint vette le, három leánygyermekük született. 1905 májusában nyomtatvány útján elkövetett rágalalmazás miatt, pénzbüntetés megfizetésére ítélték, erre nem volt hajlandó, ezért júliusban pár napra börtönbe kellett vonulnia. 1908-tól az Általános Fogyasztási Szövetkezet (ÁFOSZ) titkára, ezen felül az 1909. február 6-án meginduló Szövetkezeti Értesítő felelős szerkesztője lett. Ugyanebben az évben bekerült a párt vezetőségébe is.

A párt ekkor szerezte meg a Conti-utca 4. szám alatt található ingatlanát, az adásvételből (Garami Ernő intézte) kifolyólag jelentős deficitje lett a Népszava kiadóvállalatának, Peidl azok között volt, akik komoly vizsgálatot követeltek (végül semmilyen terhelőt nem találtak Garamira nézve). A Szakszervezeti Értesítőben rendszeresen publikált, főleg szakmai tapasztalatairól és külföldi tanulmányok hazai alkalmazásáról. Az első világháború végéig elsősorban szakszervezeti kérdésekkel foglalkozott.

Az első világháború komoly megterhelésnek tette ki az ÁFOSZ-t is, aminek az áruellátást kellett biztosítania, segítenie a hadbavonultak családjain és küzdenie a nyereszkezők ellen. 1917. november 25-én felszólalt a Magyarországi Szociáldemokrata Párt (MSZDP) rendkívüli kongresszusán, a fő téma az orosz forradalommal (bolsevik puccs) való szolidaritás, a háború gyors befejezése, és az annexiómentes béke volt. Peidl az orosz kormány békefelhívását tolmácsolta az egybegyűlteknek. 1918. február 10-én az MSZDP rendkívüli kongresszust tartott a választójogi konfliktus újabb fordulata miatt, a tisztújításra is sor került, ahol Peidlt 225 szavattal beválasztották a párt 11 tagú vezetőségébe. 1918 októberében támogatta a Nemzeti Tanácsban való részvételt.

Peidl az 1919. január 19-én hivatalba lépő Berinkey Dénes vezette kormányban lett munkaügyi és népjóléti miniszter. A politikai és gazdasági helyzet egyre rosszabbodott, a társadalom, és benne a munkásság is egyre jobban radikalizálódott. Peidl vezetése alatt a Népjóléti Minisztériumnak letisztultak a hatáskörei, és létrejött a struktúrája. Inkább szakminiszterként akart működni, mint politikusként. A legnagyobb problémát a rokkantak és a munkanélküliek segélyezése jelentette. Peidl ellezte, hogy a munkásság politikai kérdésekbe is beleszóljon, ezért csak a gazdasági kérdésekben állt melléjük. Ezzel a Garami Ernő vezette jobboldali szociáldemokratákhoz állt közel, akik szerették volna visszafogni a szociáldemokrácia hatalmi túlterjeszkedését, mivel ezt önpusztítónak tartották.

Az MSZDP vezetőségében Buchinger Manóval, Garami Ernővel és Propper Sándorral együtt a kommunistákkal kötött megállapodás ellen szavazott, kisebbségben maradtak. 1919 márciusában a szociáldemokrata vezetés egyezségét a kommunistákkal nem fogadta el, elutasította a bolsevik puccsot, nem kívánt részt venni a Tanácsköztársaságban. Ezért a nyomdászoknál lemondott funkciójáról, és csak adminisztratív feladatokat volt hajlandó ellátni.

A proletárdiktatúra 133 napos uralma júliusban már a végéhez közeledett. A románok ellen indított Tisza menti offenzíva gyorsan összeomlott, és a román hadsereg ellentámadásba lendült. A Tanácsköztársaság bécsi követe, Böhm Vilmos (korábban a Vörös Hadsereg parancsnoka) eközben tárgyalásokat folytatott Sir Thomas Montgomery Cuninghame-mel (az antant ausztriai megbízottjával). A megbeszélések témája az volt, hogy a bolsevik hatalom esetleges összeomlása esetén kik vegyék át a hatalmat. Abban állapodtak meg, hogy ideiglenesen egy szociáldemokrata politikusokból álló kormány alakul. A szakszervezeti kormány rövid időszakában angolbarát orientációjú külpolitikát folytatott.

Közben a hadi helyzet egyre romlott, a Vörös Hadsereg 1919. augusztus 1-re teljesen összeomlott, a románok előrenyomulását semmi sem állíthatta meg. A Forradalmi Kormányzótanács összeült, majd a helyzet értékelése után lemondott, tagjainak jelentős része emigrált. A Budapesti Központi Munkás- és Katonatanács Peidl Gyulát bízta meg egy ideiglenes kormány megalakításával, amit elvállalt. Több tárcát volt népbiztosok kaptak.

A hat napos kormányzás alatt megindult a visszarendeződés a március 21-e előtti állapotokra, miközben a kommunista szervezetek tovább működtek, de egyre inkább dezorganizálódtak. Peidlék amnesztiát adtak a politikai foglyoknak. Elkezdték felszámolni a különböző államosításokat (például ipar, kereskedelem, magánházak). Visszaállították a rendőrséget (augusztus 6-án a csendőrség visszaállítását is tervbe vették), és a korábbi sajtójogot. A Vörös Őrséget lefegyverezték és feloszlatták. A közigazgatás visszaállítása is elkezdődött: Harrer Ferenc lett Budapest ideiglenes polgármestere. A forradalmi törvényéseket betiltották.

1919. augusztus 4-én a románok elérték Budapest külterületét. Guido Romanelli alezredes, az antant egyedüli képviselője Budapesten a proletárdiktatúra alatt, továbbította a békekonferencia felszólítását az előrenyomulás leállítására, és a Tisza vonalára való visszatérésre. Stefan Holban tábornok, a román erők parancsnoka, nem állította meg az előrenyomulást. Egy rövid fegyverszüneti tárgyalás (Harrer Ferenc

és Holban között) után folytatták a főváros megszállását. A románok Győr-Veszprém vonaláig az Észak-Dunántúlt is elfoglalták. Közben Peidl megbeszélést kezdett a polgári pártok vezetőivel (Nagyatádi Szabó Istvánnal, Lovászy Mártonnal és Giesswein Sándorral) arról, hogy lépjenek be a kabinetbe. Augusztus 5-én Románia képviselői súlyos fegyverszüneti feltételeket adtak át a magyar kormánynak, mellyel részben törvényesíteni szerették volna a már megkezdett rekvirálásokat.

Peidlék nem tudták folytatni kormányzásukat, mivel augusztus 6-án a „Fehér Ház” ellenforradalmi csoport szervezte puccs megbuktatta a szakszervezeti kormányt. Rövid időre Peidl is őrizetbe vették, mivel az ellenforradalmárok nem kívántak különbséget tenni a szociáldemokraták és a kommunisták között, ezeket egyívásúnak tartották. A megalakuló Friedrich-kormány folytatta a bolsevizmus felszámolását.

Peidl részt vett az MSZDP reorganizálásában, az 1919. augusztus 27-én tartott pártkongresszuson beválasztották a 11 tagú pártvezetőségbe. Az ÁFOSZ-nál betöltött tisztségét is visszakapta. Az MSZDP illuzórikus várakozásai, hogy a kommunistákkal kötött szövetség után, a polgári liberális demokrata (Vázsonyi Vilmos, Lovászy Márton, Heinrich Ferenc, Nagyatádi Szabó István) pártokkal blokkot alkotva visszakerülhet a hatalomban, Horthy Miklós Sir George Clerkkal való megegyezésével szertefoszlottak.

Peidl a számára kedvezőtlen kilátások miatt 1919. november 19-én emigrált. Az elkövetkező két évet főleg Ausztriában és Németországban töltötte, Bécsben (a baloldali magyar emigráció egyik fő gyűjtőhelye ebben az időszakban) és Redegundban. Az emigrációban a szociáldemokrata Garami Ernő csoportjához tartozott (rendszeresen részt vett a Garami-féle kör Sacher Kávézóban tartott összejövetelein). Egy ideig az emigráció által szervezett Hatvany Lajos által finanszírozott Jövőnek a korektora. 1921 novemberében tért haza. A Nyomdász Szakszervezet vezetője, és az ÁFOSZ elnöke lett. Részt vett a kormány és a szociáldemokrata pártvezetés tárgyalásain. Elfogadta a Horthy-rendszerbe beilleszkedett MSZDP politikáját, a pártvezetőségnek is tagja lett, aktívan bekapcsolódott a politikába. A Bethlen-Peyer-paktum nagymértékben javította az ÁFOSZ helyzetét is. 1922-ben az MSZDP több évtized után parlamenti párt lett, ekkor Peidl ismertette a nemzetgyűlésben a párt elvi deklarációját. 1922 júniusától a MSZDP parlamenti frakciójának vezetője, ezen felül tagja lett az öttagú intézőbizottságnak. Ezt a tisztséget addig töltötte be, amíg parlamenti képviselő volt. 1925 és 1935 között tagja volt a Fővárosi Törvényhatósági Bizottságnak. Támogatta a kormányzat gazdasági intézkedéseit a konszolidáció érdekében. 1929. szeptemberében a pártvezetőség azon tagjai között volt, akik támogatták az amnesztia beadványt, mely több emigrációba kényszerültnak (pl.: Garami Ernő) adta meg a lehetőséget a hazatérésre.

A szociáldemokraták nemzetközi kapcsolatait többször felhasználta pártja és hazája érdekeinek képviselőjére. Több nemzetközi szervezetben is részt vett, (pl.: Nemzetközi Szakszervezeti Szövetség). 1924 februárjában Garamival együtt utazott Londonba, ahol a angol kormánykörökkel tárgyaltak a magyar kölcsönigényről. Nagyobb kölcsönt szerettek volna kiharcolni, viszont azt szerették volna, hogyha ezt az angolok a polgári szabadságjogok (pl.: általános, titkos és egyenlő választójog)

biztosításához kötnék. Ramsay MacDonald megígérte nekik, hogy figyelemmel fogja kísélni a magyar helyzetet. Talán ennek is tulajdonítható, hogy még ez évben feloszlatták az internálótáborokat, és a „kis bűnösök” hazatérhettek az emigrációból.

A harmincas évektől egyre jobban eltávolodott a napi politikától is, 1931-től már nem volt tagja az országgyűlésnek sem. Ekkoriban már csak az ÁFOSZ-ban dolgozott. A hatvanas éveitől már innen is visszavonult és inkább csak szemlélte az eseményeket. 69 évesen halt meg Budapesten 1943. január 22-án, a Kerepesi-temetőben helyezték végső nyugalomra.

PEIDL GYULÁTÓL

Czibula Antal (1927): A gazdag város szegénysége. Peidl Gyula előszavával. Délmagyarország Nyomda. Szeged.

Propper Sándor (1828): Új harc a választójogért: az összeomlás oka és eredete: Propper Sándor képviselőházi beszéde az 1927–1928. évi költségvetés vitájában. Peidl Gyula előszavával. Népszava-könyvkereskedés.

Peidl Gyula felelős szerkesztő (1909–1947): Szövetkezeti Értesítő. Az Általános Fogyasztási Szövetkezet Hivatalos Közlönye.

PEIDL GYULÁRÓL

HU BFL – VII.102.a – fogoly – 1905 – 1596 Peidl Gyula 1906-os fogolytörzskönyve

Kirschner Béla (1968): A „szakszervezeti kormány” hat napja (1919). Kossuth Könyvkiadó, Budapest.

FRIEDRICH ISTVÁN (*Kopfler Balázs*)

Malacka, 1883. július 1.–Vác, 1951. november 25.

A Pozsony-megyei Malackán született (ma Szlovákiához tartozik, Malacky) római katolikus polgári családban. Édesapja, ifj. dr. Friedrich János gyógyszerész és gyáros (ennek termékeit, pl.: Kárpáti labdacok, saját lapjában is reklámozta) volt, édesanyja Wágner Erzsébet. Születési helyének köszönhetően, a magyaron felül, németül és szlovákul is beszélt. Családjának stabil anyagi helyzete lehetővé tette, hogy magasabb iskolai végzettséget szerezzen. A pozsonyi főreáliskolában végezte tanulmányait, majd a budapesti műegyetemen tanult. Ezt követően Németországban folytatta tanulmányait a charlottenburgi műszaki egyetemen.

Miután befejezte az egyetemet, nem tért rögtön haza, hanem a berlini Allgemeine Elektrizität-Gesellschaftnál (mai AEG egyik elődje) helyezkedett el, mint mérnök (később főmérnökké nevezték ki). Komoly tapasztalatokat szerzett a kor egyik legmodernebb európai cégénél. Egyetemi időszakában aktívan sportolt (később is kitűnt magas, 189 cm-es atlétikus termetével), a MAFC játékosaként (jobbszélső) tagja volt az Ausztria ellen 1904-ben vereséget szenvedett válogatottnak. Ebben az időszakban játékbíráskodott is. 1908-as hazatérését követően a budapesti Ganz és Társa Villamossági Rt. munkatársa lett. Itt ismerkedhetett meg a cég igazgatójának, Asbóth Emilnek a lányával, Margittal, akivel rövidesen házasságot is kötöttek. Az elkövetkezendő években két lányuk született, Gita és Erzsébet. Ebben az időszakban költözött Cinkotára (Újmátyásföldre), ahol gyárat alapított (főleg mezőgazdasági gépeket gyártottak). Csatlakozott a helyi függetlenségi pártkörhöz, részt vett annak összejöveteleinek szervezésében. Cinkota községi képviselőtestületének a tagja volt virilista alapon. 1912-ben létrehozta a Cinkota és környéke (később Rákos és Cinkota környéke, majd Nép) című újságot, mely a községnek, a helyi függetlenségi pártnak, más egyesületeknek lett a közlönye. 1914 tavaszán tagja volt a Károlyi Mihállyal az USA-ba utazó csoportnak. Európába már csak a háború kitörése után tértek vissza, a francia hatóságok több hónapon keresztül őrizetben tartották őket.

1914. szeptember elejére érkezett végül Budapestre, miután a francia hatóságok Károlyival együtt elengedték. A háborúban tüzérfőhadnagyi rangban, és gépkocsizó parancsőrtszti beosztásban szolgált, többek közt báró Szurmay Sándor tábornok alatt (aki szintúgy Mátyásföldi lakos volt). Ekkor ismerte meg többek között József főherceget. 1916. augusztusában súlyos autóbalesetet szenvedett, melynek köszönhetően mellhártyagyulladását kapott. Ezt követően rendszeresen szenvedett asztmatikus panaszoktól. 1917. június 29-én egyik szervezője volt a Cinkota és a környező községek ellenzéki csoportjainak gyűlésének, melyre még Károlyi Mihály is elment, Friedrich meghívására. Ebben az időszakban Friedrichet ismerősei radikális szabadkőművesként (tagja is volt a szervezetnek), szocialista (de nem kommunista) demokrata nacionalistaként írták le.

1918. október 23-án megalakult a Magyar Nemzeti Tanács. Friedrich egyike volt azoknak, akik szerették volna elérni, hogy a király Károlyi Mihályt bízta meg a kormányalakítással. Ennek érdekében szervezték a tüntetéseket. Ezek közül a legjelentősebb az október 28-ai volt, mikor Friedrich Fényes Lászlóval együtt egy nagyobb

csoport élén Budára (a Lánchídon keresztül) szeretne volna átvinni a petíciót József főhercegnek, aki homo regiusként a kormányalakítási tárgyalásokkal volt megbízva. A felvonulóknak rendőr- és csendőrkordon állta útját, mikor tüntetők erőszakosabbak lettek, a rendfenntartók tüzet nyitottak, hárman meghaltak, és 55-en megsebesültek, többek közt Friedrich is („Lánchídi-csata”).

Az „őszirózsás-forradalomban” Friedrichnek a hadügyminisztériumot kellett biztosítania. A Károlyi-kormány kinevezése után hadügyi államtitkár lett (bár, hogy ki nevezte ki, kérdéses volt), hivatalát a Berinkey Dénes kormányának megalakulásáig (1919. január 19.) töltötte be. Ebben az időszakban sodródott a radikális jobboldal felé, részt vett a különböző ellenforradalmi szervezkedésekben (ekkor ismerkedett meg többek közt Gömbös Gyulával, Kozma Miklóssal, Schnetzer Ferencsel), tervezésekben. A bolsevik hatalomátvétel után is Pesten maradt, ellenforradalmi csoportot szervezett Mátyasföldön. 1919 áprilisában letartóztatták, de rövidesen a munkásai megszöktették.

1919 augusztusában csatlakozott a „Fehér Ház” (Csilléry András, Bleyer Jakab) ellenforradalmi szervezkedéséhez. Augusztus 6-án, két nappal azután, hogy a román csapatok elfoglalták a fővárost, Friedrichék arra kényszerültek, a Peidl-kormány tárgyalásának hatására (polgári pártokkal kívánták bevonni a vezetésbe), hogy puccsot hajtsanak végre. A jogfolytonosság indokával József főherceget kormányzónak tekintették, aki Friedrich Istvánt bízta meg egy ideiglenes kormány megalakításával. Az elkövetkező hónapokban többször átalakította kabinetjét, a politikai változások függvényében. A legnagyobb probléma az volt, hogy az antant nem kívánta elismerni a Friedrich által vezetett kormányt, többek közt azért sem, mivel a békekonferencia elutasította a Habsburgok restaurációját. József főherceg augusztus 24-én lemondásra kényszerült.

A Friedrich István által vezetett kormányoknak (1919. augusztus 7-től 1919. november 24-ig) ezen felül az alábbi nehézségekkel kellett megküzdeniük: román megszállás, élelmezési kérdések, pénzkérdés és a Tanácsköztársaság utáni rendteremtés. Friedrich Istvánnak és minisztereinek menedzselniük kellett a válságot, miközben fontos eszközeik hiányoztak és folyamatosan akadályokba ütköztek. A román megszálló erők a korábbi német, osztrák-magyar megszállásra hivatkozva módszeres fosztogatásba kezdtek, hogy ezt minél tovább folytathassák megakadályozták a magyar karhatalom felállítását és a választások kiírását, mellyel Friedrichék legitimálni szerették volna a hatalmukat. A románok és a magyar kormány többször tárgyaltak, ebben szóba került Erdély és egy román–magyar perszonalunió kérdése is. Friedrich nem zárkózott el ettől, bár a kabinetben többen elleneztek ezt. A helyzet kezelésére a békekonferencia Magyarországra küldött egy tábornoki bizottságot. A tábornokok a nagyhatalmi érdekkellentétek és a katonai erő hiánya miatt, kevés esetben tudtak sikeresen fellépni.

Friedrichék megpróbálták lavírozni a nagyhatalmi érdekkellentétek között. A franciák ebben az időszakban a jövődó kisantant államokat támogatták. Az olaszok ekkoriban a románokat támogatták, és nem voltak ellene egy magyar-román perszonalunióknak, ezzel egyfajta szlávellenes közép-európai tömböt képezve. Az amerikaiak nem kifejezetten érdeklődtek a régió iránt, de ennek ellenére Harry Hill

Bandholtz tábornokról kifejezetten pozitív kép alakult ki Magyarországon, annak köszönhetően is, hogy megakadályozta a Magyar Nemzeti Múzeum kifosztását. A magyar kormánynak a kitörésre a legjobb lehetősége az angolokon keresztül tűnt. Egyrészt a Közép-Európában fokozódó francia befolyás miatt, másrészt egyes angol tisztek monarchikus érzülete miatt (leginkább Sir Ernest T. Troubridge tábornagy), akik támogattak volna valamifajta Habsburg restaurációt. Troubridge ezen felül Budapestet nézte ki a Nemzetközi Duna-bizottság székhelyének, mely komolyan segítette volna a háború után a magyar főváros kereskedelmi kapcsolatainak helyreállítását.

Annak érdekében, hogy politikájának támogatottságát erősítse, Friedrich híveivel pártszervezésbe kezdett. 1919 augusztusában a Friedrich István vezetésével, és gróf Teleki Pál elnökletével megalakult a Keresztény Nemzeti Párt (KNP). Más keresztény pártok is létrejöttek, például a Haller István és Huszár Károly vezette Keresztény Szociális Gazdasági Párt (KSZPG). A hatalmi szükségszerűségből és a katolikus egyház vezetőségének a hatására előbb létrejött a keresztény blokk, majd a két legnagyobb keresztény párt, a KNP és KSZGP, Clerk Budapestre érkezése előtt egy nappal egyesültek Keresztény Nemzeti Egyesülés Pártja (KNEP) néven. A KNEP elnöke Friedrich István lett. Friedrichnek nagy szüksége volt erre, mivel a baloldali pártok már kezdetektől támadták, de egyre inkább szembekerült a Horthy Miklós fővezérhez köthető különböző csoportokkal is. Ez többek közt a korábbi hatalmi elit elleni támadásai, legitimista elkötelezettsége és hatalmi törekvései miatt alakult így.

1919. október 23-ra Magyarországra érkezett Sir George Clerk antant megbízott, aki egy hónappal korábban már járt Bukarestben, hogy a románok kivonulását elérje. Clerk feladata Budapesten egy széles társadalmi és politikai bázisú kormány megalakulásának elérése, és a román kivonulás előkészítése volt (ez november 14-én megvalósult). Friedrich hívei az antant megbízottjának megérkezése után szerették volna látványosan megjeleníteni a békekonferencia által elutasított miniszterelnök mögött álló támogatást, ezért petíciós küldöttségeket szerveztek vidékről, és Clerk szállása előtt is állandóan tüntettek a kormányfő mellett. Clerk jelezte, hogy ha ezt nem fejezik be, akkor elhagyja Magyarországot. A KNEP többször kijelentette, hogy ragaszkodik a miniszterelnökhöz. De eközben a többi csoport és párt, bár sok kérdésben nem értettek egyet, Friedrich távozását akarták. Az antant részéről is egyre erősödött a nyomás, és a kormánytagok közül is egyre többen fejezték ki bizalmatlanságukat a miniszterelnökkel szemben. Friedrich lemondásra kényszerült a miniszterelnökségről, november 18-án utódjának Huszár Károly közoktatás- és vallásügyi minisztert designálta. Friedrich az új kormányban a hadügyi tárcát kapta, a miniszterek nagyrésze a helyén maradt, de polgári és szociáldemokrata politikusok is tárcát kaptak. Az elkövetkező hónapokban több konfliktusa volt köszönhetően hatalmi törekvéseinek és legitimista beállítottságának.

1919 novemberében gyanúba keveredett, hogy érintve volt gróf Tisza István meggyilkolásában. A vele szemben álló sajtó (főleg a Szózat, dr. Ulain Ferenc ügyvéd lapja) több hullámban támadta az elkövetkező hónapokban. 1920. január 25–26-án tartott nemzetgyűlési választásokon (melynek kereteit, még a Friedrich vezette kormány határozta meg augusztus végén) a főváros 6. kerületében (Belváros), 7721 : 4780 arányban

legyőzte Wekerle Sándor korábbi miniszterelnököt. A KNEP-ben nem volt ilyen szerencsés, 75 : 79 arányban vereséget szenvedett a kisgazdaktól, és ekkor még hátra voltak a tiszántúli választások. Az elkövetkező hónapokban Friedrich és hívei egyre jobban szembekerültek a keresztény párt más frakcióival. 1920 januárjának végén Friedrich újból követelte, hogy Huszár adja vissza neki a miniszterelnökséget, mert még Clerkkal így egyeztek meg. Erre válaszul Horthy Miklós fővezér az ország összes fontosabb lapjában megjelent napiparancsot adott ki, melyben védelmébe vette a kormányt, és közölte, hogy Huszárék csak a nemzetgyűlés által megválasztott ideiglenes államfőnek mondhatnak le. Ezen felül 1920. február 4-én Ulain Ferenc újból a Tisza-ügyben való érintettséggel vádolta meg Friedrichet.

Friedrich kormányfőként és hadügyminiszterként is azt képviselte, hogy az antanttal nem létkérdés megegyezni. A hatalmuk egyre jobban gyengül, csak az időt kell húzni, és rövidesen kedvezőbbé válik a nemzetközi helyzet. A politikai elit nagy része (bár többen egy időben egyetértettek Friedrichhel, mint például Bethlen István) az ország külkapcsolatainak rendezése érdekében célszerűbbnek tartotta a békeszerződés elfogadását.

A Tisza-gyilkosságot katonai (1920. augusztus–szeptember) és polgári bíróság (1921. április–október) is tárgyalta, a vádlottak jogállása miatt (egy részük katona volt a gyilkosság megtörténtekor). Friedrich Istvánt az előbbiben tanúként hallgatták meg, az utóbbiban vádlottként. Még a tárgyalás vége előtt három hónappal bizonyíttóság hiányában felmentették.

Friedrich csoportjának helyzete egyre nehezebb lett, hogy vezérük már nem volt tagja a kormánynak, és pártelnöki tisztsége is egyre szimbolikusabbá vált. Frakciójával radikálisabb külpolitikára (önállóság, az antanttal való éles szembenállás) és „keresztényibb” belpolitikára (zsidókérdés) szeretne volna rávenni a párt többségét, több pártgyűlést tartottak az ügyben április folyamán. Emellett Friedrich azt szeretne volna elérni, hogy egy pártszakadás esetén minél több képviselő kövesse. A kilépésre végül 1920. április 13-án került sor, hatan követtek. Ezzel kezdetét vette ellenzéki karrierje, 1920–1939-ig folyamatosan tagja volt a parlamentnek, és ezzel párhuzamosan a budapesti törvényhatósági tanácsnak is. Nagyon aktív parlamenti vitázó volt, rendszeresen éles, gúnyos megjegyzéseket iktatott be a számára nem tetsző szónoklatokba.

Aktívan részt vett az 1921 augusztusa és októbere között zajló nyugatmagyarországi felkelésben, csapatával Kismartont védte a benyomuló osztrák alakulatoktól. Október végén IV. Károly másodszor tett kísérletet a trón visszaszerzésére, sikertelenül. Friedrich Istvánt bár nem tudott részt venni a puccsban, letartóztatták, és csak óvadék ellenében engedték szabadlábra.

1921-ben adta el gépgyárát, mely ezután Corvin Vasöntő- és Gépgyár Rt.-ként működött tovább az 1940-es évekig. Még egy ideig tagja volt a cég igazgatóságának apósával együtt. Ebben az időben költözött át Újmátyásföldről a Svábhegyre, a Gergelyi Kálmán által építtetett villába. 1922–23-ban a Magyar Labdarugók Szövetségének az elnöke lett, jelentősen hozzájárult a profi és az amatőr labdarugás szétválasztásához. Az 1922-es választásokra készülve gróf Andrássy Gyulával, Szmrecsányi Györggyel és gróf Sigray Antallal együtt megalapította a Keresztény Nemzeti Föld-

míves Pártot (KNFP). 1922-ben a magyarországi keresztény pártok képviselőjében díszkardot vitt Törökország vezetőjének, Musztafa Kemál pasának. A törökországi látogatása után hozta létre a Török-Magyar Kereskedelmi Rt.-t. 1922–23-ban alakította meg a Szittya Tábort (Magyar Fasiszta Tábort), féllegális fasiszta szervezetet. 1923. augusztus 23-án jött létre a Keresztény Ellenzéki Szövetség, mely a parlament radikális jobboldali csoportjait tömörítette, a Gömbös Gyula vezette fajvédő csoportot, a Haller István vezette Országos Keresztényszocialista Pártot, és a Friedrich és Andrássy által vezetett KNFP-t. A szövetség 1923 második felében komoly támadás sorozatot indított a Bethlen vezette kormány ellen, még egy puccskísérletet (Döhmel–Ulain-puccs) is hozzájuk lehetett kötni. Amikor ez nyilvánosságra került, az amúgy is belső ellentétektől terhelt liga 1923 decemberében feloszlatta magát. Az 1925-ös választásokon bekerült Budapest Törvényhatósági Bizottságába, melybe 1944/45-ig beválasztották. Az 1926-as választásokon a Keresztény Gazdasági és Szociális Párt listáján jutott be az országgyűlésbe. Rövidesen kilépett a pártból. 1928-ban kezdte el szervezni a Keresztény Ellenzéket, melyben a legitimista csoportokat kívánta saját vezetés alatt egybegyűjteni. A párt programját a „*Mi a teendő?*” című zöld füzet tartalmazta, az általános keresztény programtól legmarkánsabban az egyenlő, titkos és általános választójog követelése különböztette meg. A pénzügyi háttérrel gróf Andrássy Gyula és Hegedüs Elemér földbirtokosok biztosították. A szerveződések többek közt Friedrich politikai konfliktusai miatt sem tudott jelentősen megerősödni. Ezekben az években rendszeresen írt vezércikkeket a Pesti Naplóba.

Az 1930-as évek elejétől szorgalmazta a közép-európai népek gazdasági közeledését, ennek érdekében részt vett a Páneurópai Unió által szervezett, 1932. február 12–13-i bécsi konferencián. 1934-ben jött létre a Keresztény Ellenzék politikai és közgazdasági hetilapja az Előre. Az 1935-ös választásokon pártjával a Keresztény Ellenzékkel, a Nemzeti Legitimista Néppárttal közös listát állított, de csak Friedrich szerzett mandátumot. 1937-ben a Magánmérnökök Országos Szövetségének az elnöke lett 1944-ig. Az 1939-es választásokra készülve, a számukra negatívan változó politikai környezet miatt a különböző keresztény pártok szövetségbe tömörültek, Egyesült Keresztény Párt néven. A katolikus párt belső konfliktusai miatt már 1938–39-ben bomlásnak indult. Friedrich csoportja erre kilépett a pártból, és önállóan indult az országgyűlési választásokon, de nem tudtak mandátumot szerezni. Friedrich 1940-ben feloszlatta a Keresztény Ellenzéket, visszavonult a politikától. A budapesti Törvényhatósági Bizottságnál 1944-ig rendszeresen szabadságért folyamodott.

A második háború időszakában Budapesten egy mérnöki tervező irodát vezetett. Felesége 1945-ben meghalt. Bár a Horthy-korszak egyik jelentős politikusa volt, és az 1919-es ellenforradalomban is komoly szerepet játszott, nem hagyta el az országot. 1951-ben a Grósz-ügyhöz kapcsolódóan letartóztatták, a vád ellene a népköztársaság megdöntésére irányuló szervezkedés kezdeményezése és vezetése volt. Mivel az ügynek túl sok vádlottja lett, ezért különböző részpereket szerveztek, ilyen lett a Friedrich és társai per. 15 év börtönre és 10 év politikai jogvesztésre ítélték, a váci börtönben kezdte meg büntetését, de rövidesen megbetegedett, és 1951. november 25-én a rabkórházban elhunyt. A váci rabtemetőben temették el. Az 1990-es semmisségi törvényben a Friedrich és társai elleni ítéletet is megsemmisítették.

FRIEDRICH ISTVÁNTÓL

Cinkota és környéke, majd **Rákos és Cinkota** környéke, és végül **Nép című lap** alapító szerkesztője 1912–1924 között. Szerkesztőként számos cikket jegyzett.

Friedrich István (1915): Néhány vezércikk a „Cinkota és környéke” hetilapból. 1912. október 6.–1915. május 9. Rákosvidéki Községi Nyomda. Rákosszentmihály.

Friedrich István (1929): Keresztény Ellenzék. A mai politikai helyzet. A Rendszer bűnei. Mi a teendő? Zöld Füzet I. Szerzői kiadás, Budapest, 1929.

Friedrich István (1931): Vádat emelek a dicsőséges uralkodó rendszer ellen! Szerzői kiadás. Budapest.

Friedrich István (1931): A tizenkettedik óra. In.: Válasz gróf Károlyi Imrének „A kapitalista világrend válsága” című könyvére. Írták: Czettler Jenő–Éber Antal–Friedrich István–Györki Imre–Mónus Illés. Gutenberg Könyvkiadóvállalat, Budapest, 1931.

FRIEDRICH ISTVÁN RÓL

ÁBTL – 2.1. X/36/100

ÁBTL – 2.2.1.I/14.6/669

HU BFL – XVI.3 – fogoly – 1919 – 617 Friedrich István 1919-es fogolytörzskönyve

BFL VII. 5 c 7083-1919 Tisza-ügy

BFL XXV 4 f 1951 001220 I. Friedrich István és társai elleni per

Balogh, S. Eva (1976): István Friedrich and the Hungarian Coup d’État of 1919. A Revolution. Slavic Review 1976/2. (35. évfolyam) 269–286. old.

Hagymási Tamás (2013): Friedrich István korszakváltásai. Trianoni Szemle 2013/1. (5. évfolyam) 94–105. old.

Kádár Lehel (1920): Az augusztusi puccs. Új Magyar Szemle (1920) 1–19. old.

Köpfler Balázs (2014): Egy miniszterelnök a vádlottak padján. Friedrich István és a Tiszaperek kapcsolata. Studia Vincentiana (2014) 2. 89–103. old.

HUSZÁR KÁROLY *(Anka László)*

Nussdorf am Attersee–Felső-Ausztria, 1882. szeptember 10.–Budapest, 1941. október 29.

A császárváros, Bécs közelében fekvő helységben született Schorn Károly néven. Névmagyarosításának időpontja ismeretlen. Édesapja a neves osztrák fürdő- és nyári kirándulóhelyeken gyógykovácsmesterként szerzett jövedelméből tartotta el családját, de meghalt, mikor fia még gyermek volt, édesanyja pedig visszaköltözött szülőhelyére, Szatmárba, a családjához. A gyermek Károly egyáltalán nem tanult elitképző intézményekben. Iskolai tanulmányait az osztrák Ischlben, majd a magyarországi Szatmárban végezte. Korának legtöbb – jogi egyetemen diplomázott – magyar miniszterelnökével szemben mindössze egy tanítóképző oklevelet szerzett. Ezzel a zsebében próbált szerencsét és helyezkedett el néptanítóként az Esztergom vármegyei Rajna község katolikus elemi népiskolájában.

Ebben a faluban figyeltek fel a fiatalember ambícióira és hamar kiderült az őt közvetlen közletről ismerők számára, hogy többre hivatott a tanítóságnál. Kaas Ivor báró, korának neves lapszerkesztője segítségével lett Huszárból újságíró. Több katolikus sajtóorgánumból szerkesztéséből vette ki részét, miután 1902-ben felhagyott a tanítással. A dualizmus korában az *Alkotmány*, a *Néppárt*, a *Népújság* és a *Deres* (keresztény szellemiségű élclap) munkatársaként kereste kenyerét. A századfordulót követő esztendőik folyamán kapcsolódott be az újonnan kibontakozó keresztényszocialista mozgalom szervezésébe. 1908-ban szerepet vállalt a Katolikus Népszövetség megalakításában. A Katolikus Néppárt színeiben próbált szerencsét az 1906-os képviselőházi választások során a szakcsi választókerületben, de vereséget szenvedett a Függetlenségi és 48-as Párt jelöltjétől. Viszont indult az 1910 júniusi képviselőházi választásokon és sikerült mandátumot szerezni a sárvári választókerületben (a későbbi választások alkalmával is ebben a városban nyerte el a képviselőséget).

Az első világháború harcaiban 1916-tól őrmesterként vett részt, mégpedig az erdélyi hadsereg politikai és hírszerző osztályára nyert beosztást, ahol két későbbi miniszterelnökkel, Bethlen István gróffal és Gömbös Gyulával együtt teljesített szolgálatot.

A Nagy Háború után, mint újságíró és szerkesztő helyezkedett el, de a Magyarországi Tanácsköztársaság idején lapját hamar betiltották. Huszár a saját bőrén tapasztalta meg a kommunista diktatúra elnyomását, mivel túszként a budapesti Gyűjtőfogházba zárták, ahol öt hetet töltött, majd kiszabadulása után Ausztriába menekült és Bécsben a *Reichspost* című lap szerkesztése nyújtott számára megélhetést.

A román megszállás árnyékában felálló Friedrich István vezette keresztényszocialista kormánynak vallás- és közoktatásügyi miniszterként lett tagja 1919. augusztus 15-től. A kultusztárca vezetőjeként tisztogatásba kezdett a kommunista diktatúra idején a rezsimet támogató tanárok és tanítók soraiban. Miniszterként keresztény és nemzeti eszméket igyekezett terjeszteni, de néhány kisebb intézkedés megtételén és irányadó beszéd megtartásán túl semmilyen komoly program megkezdése, vagy megvalósítása nem fűződött a nevéhez.

Amikor a román csapatok a Tisza folyó vonala mögé húzódtak vissza november folyamán, Horthy Miklóssal az élen bevonultak Budapestre a Nemzeti Hadsereg ala-

kulatai. Az első világháborút megnyerő antant államok által irányított párizsi béketárgyalásokra mindaddig egyetlen magyar kormányt sem hívtak meg a győztes nagyhatalmak, illetve a Magyarországi Tanácsköztársaságot és az azt követő Peidl- és Friedrich-kabineteket sem ismerték el. 1919 novemberében azonban Budapestre küldték Sir George Clerk brit diplomatát, hogy tájékozódjon a belpolitikai helyzetről és a vezető politikusokkal tárgyalva érje el egy olyan kormány felállítását, amelyet elismerhet az antant. Clerk missziója eredményeként született meg november 24-én Huszár Károly vezetésével az ún. koncentrációs kormány, melyben minden párt képviseltette magát. Huszár személyét Apponyi Albert gróffal szemben fogadták el a tárgyaló pártok vezetői, miután a keresztényszocialisták makacsul elutasították az idős és nagy köztiszteletnek örvendő arisztokrata kormányfői jelölését és saját pártjuknak akarták megőrizni a miniszterelnöki pozíciót, melyet Friedrich Istvánnak fel kellett adnia.

Legitim törvényhozó intézmény hiányában az egykori tanító, a pártok által elfogadott miniszterelnök-jelölt a Belügyminisztérium palotaépületében mondta el kormányprogramját. Beszédében két dologra helyezte a hangsúlyt: 1) mielőbbi választások megtartását kívánta, illetve 2) Magyarország külügyi helyzetének kérdését akarta rendezni. Hallgatósága előtt komor hangon festette fel az ország külpolitikai környezetét. *„(...) Nekünk ebben a pillanatban nincs teljes szabadságunk cselekvéseinkben. Határozatainkat úgyszólván előírja az antant parancsoló szava és ehhez kell tartanunk magunkat. (...) Én senkinek strohmannja vagy bábja nem akarok lenni. Ha engem a pártok bizalma és az antant elismerése hozzásegít abhoz, hogy ebben a kormányban az elnöki állást elfogadhassam, akkor én, mint Magyarország miniszterelnöke a magam felelősségére akarok cselekedni és a nemzetgyűlésnek akarok felelni mindazért, a mit teszek. (...) A nemzetgyűlésnek szuverén testületnek kell lennie. Az antant sürgetésére a magam részéről is ragaszkodom ehhez (...)”*

A beszédből egyértelműen kiderül, milyen szűkösnek látta a kormány mozgásterét, amíg az antant nem ismeri el, addig gyakorlatilag semmilyen külpolitikai lépés megtételére nem volt lehetősége a kabinetnek. Ebből a nemzetközi elszigeteltségből kellett mielőbb kitörni, ez volt a miniszterelnök elsődleges feladata.

A Huszár-kormány számára Clerk szerezte meg a győztes nagyhatalmak elismerését, miután Párizsban beszámolt budapesti tárgyalásainak eredményeiről. Az antant vezetői úgy döntöttek, hogy a kabinetet elismerik és meghívót küldtek neki a béketárgyalásokon való részvételre.

Az új kormánynak tehát mielőbb dönteni kellett arról, hogyan reagáljon a meghívásra és kiket bízson meg saját részéről a tárgyalások lebonyolításával. Az 1920. december 12-ei tanácsülésen hoztak egyhangú határozatot arról, hogy Apponyi Albert gróf vezeti a delegációt és mellette főmegbízotti státuszban utazik Párizsba Bethlen István gróf, Emich Gusztáv, Lers Vilmos báró, Ottlik Iván, Popovics Sándor, Somssich László gróf, Teleki Pál gróf és Zoltán Béla. A kormányfő személyes kérésére a kabinet tagjai azt is megszavazták, hogy a koncentrációs kormányt támogató valamennyi párt delegáljon egy-egy párttagot a békedelegáció soraiba. A parlamenti legitimitás hiányára érzékeny miniszterelnök nyilvánvaló módon így remélt nagyobb politikai támogatást szerezni a békefeltételek elfogadásának hálátlan feladatához.

A kabinet az 1919. december 29-ei minisztertanácson hozott döntést arról, hogy a béke delegációt az új esztendő első napjaiban, 1920. január 5-én útnak indítja Párizsba, melynek költségeit újabb és újabb hitelfelvételből tervezték finanszírozni. A döntés heves vita eredményeképpen született meg. Öt miniszter a kiutazás elhalasztása mellett szavazott, öt tárcavezető pedig a január 5-ei indulás mellett voksolt. Nagyatádi és sokorópátkai Szabó István miniszterek távolmaradtak az üléstől, így a kialakult szavazategyenlőség miatt a kormányfő szavazata döntött, aki pedig a január 5. indulást támogatta. Azokkal a minisztereivel értett egyet, akik pénzügyi, gazdasági, élelmiszer- és nyersanyag-beszerezési szempontból nem tartották elképzelhetőnek, hogy az elszigetelt ország vezetése sokáig húzhatja az utazást, arra várva, hogy az idővel előrehaladva Magyarország számára kedvező fordulat áll be a nemzetközi porondon.

A kormány azon tagjai, akik vártak volna a béke delegáció kiküldésével, azt remélték az időhúzási taktikától, hogy elérhetik a román csapatok Tiszántúlról való kivonulását, de Huszár miniszterelnök erre vonatkozó jegyzékére addig sem reagáltak Párizsból, amint arra sem, hogy támogassák három magyar állampolgár kiszabadítását román fogságból, akiket a kormány a béke delegációba kívánt beosztani. Annak tudatában adta szavazatát a kiutazáshoz, hogy Apponyi a minisztertanácsot figyelmeztette: „*Nem igen tölti el optimizmus. Értesülése szerint alig lesz alkalom az alkudozásokra és az egész ugynevezett tárgyalásaink abból fognak állni, hogy jegyzékeket fogunk váltani a legfelsőbb tanáccsal.*” Vagyis a kormányfő tisztában volt azzal, hogy Párizsban semmi jóra nem számíthatnak.

Apponyi ú. n. védőbeszéde, melyet 1920. január 16-án mondott el a párizsi külügyminisztérium épületében, többször vált már forráselemzés tárgyává. A kutatók a híres beszéd tartalmát és felépítésének szerkezetét azonban mindig önmagában elemezték és ennek függvényében alkottak Apponyi felelősségéről, mondandójáról véleményt. Csak hogy fontos hangsúlyozni, a védőbeszéd legfőbb elemei, a területi integritáshoz való ragaszkodás, illetve a népszavazás kérése egyes területekre, az 1919. december 29-ei minisztertanácsokon került elfogadásra, vagyis nem Apponyi és a francia földön mellette tartózkodó delegációs társak által kitalált, az adott szituációban rögtönzött beszéddel van dolgunk, hanem egy olyan taktikával, melyet a Huszár-kormány előzetesen elfogadott, természetesen a béke delegáció kiszemelt elnökének előterjesztése alapján.

Miért döntött úgy a kormány elnöke, hogy a béketárgyalásokat mielőbb megkezdjék és a békeszerződés aláírásra kerüljön? Az 1919. december 19-ei minisztertanácson élénk eszmecsere bontakozott ki a miniszterek és a Nemzeti Hadsereg jelenlévő fővezérének részvételével a követendő külpolitika kérdésében. A jegyzőkönyvből egyértelműen kiderül, már a Friedrich-kormány is több irányban próbált a győztes nagyhatalmak és a kisantant országok soraiban támogatókat találni, de ez az igyekezet minden esetben eredménytelenül végződött. Egyetlen állam sem tekintette partnernek Magyarországot, hogy azzal bármilyen területen szerződést kössön. A miniszterekben felmerült az igény, hogy dolgozzanak ki egy rövid távú külpolitikai programot, de az ország nemzetközi elszigeteltsége miatt nem tudtak javaslatot tenni az irányt illetően. A kereskedelemügyi miniszter javaslatára olyan határozat született,

miszerint „a külpolitika tekintetében követendő eljárás közelebbi megbeszélése végett egy szűkebb bizottságot küld ki, amely tagjai: a miniszterelnök ur, a földművelésügyi miniszter ur, a külügyminiszter ur és a fővezér ur. A ministertanács ezenkívül kívánatosnak tartja, hogy a külügyminiszter ur e tekintetben még holnap tárgyalásokat folytasson az entente-nagyhatalmak ittlévő képviselőivel is.” Vagyis egy bizottság felállításával elnapolták a megoldhatatlan ügyet, mert az izolált helyzetből nem láttak más kiutat, mint a békekötést.

A Huszár-kabinet 1920. január 3-ei ülésén, a külügyminiszter előterjesztése alapján foglalkozott az egykori Osztrák–Magyar Monarchia közös külügyminisztériumában szolgálatot teljesített magyar állampolgárságú tisztviselők nyugdíjazásának témájával, mégpedig úgy, hogy munkájukat megbecsülendő, közvetlenül nyugdíjba vonulásuk előtt egy fizetési osztállyal magasabb osztályba sorolta őket.

A Nemzetgyűlés 1920. március elsején Magyarország kormányzójává választotta Horthy Miklóst, a Nemzeti Hadsereg fővezérét. A kabinet nevében Huszár az államfőnek azonnal beadta a lemondását, de minisztereivel együtt március idusáig hivatalában maradt, mikor is megtörtént az új, Simonyi-Semadam Sándor vezette kormány kinevezése. A bársonyszékből való távozás után rögtön hozzálátott *A proletárdiktatúra Magyarországon* című kötet megszerkesztéséhez, melyben szerzőtársai megfogalmazták mindazon mítoszokat és bűnbakképzés alapelemeit, melyek még a 21. században is hatással vannak a közvéleményre.

Huszár Károly kevesebb, mint négy hónapot töltött a miniszterelnöki bársonyszékben. A vezetésével megalakult kormány volt az első, amelyet hosszú idő után elismertek a győztes nagyhatalmak, miáltal az ország elindult azon az úton, ami a békeszerződés trianoni aláírásával elvezetett az elszigeteltségből való kitöréshez. Ehhez egyetlen lépést lehetett megtenni. Mielőbb békedelegációt kellett küldeni Franciaországba a tárgyalások megkezdésére. Huszár reális módon felismerte ezt a fontos dolgot és egy pillanatig sem habozott, hogy a cél eléréséhez szükséges lépéseket megtegye. Kormányának és keresztényszocialista pártjának soraiban voltak olyan aktorok (például Friedrich István hadügyminiszter, korábbi miniszterelnök), akik 1919 decemberében következetesen az antanttal szembeni időhúzásban remélték meglelni azt a taktikát, amelytől például a román csapatok mielőbbi kivonulását és tárgyalási pozícióink jobbra fordulását várták. A kormányfő igen óvatos külügyi gondolkodást képviselt, elzárkózott minden olyan elképzelés támogatásától, ami kiprovokálhatta volna a kisantant államok csapatainak újabb területszerző előrenyomulását. Magatartása a kormányülési jegyzőkönyvek tanúsága szerint az ellenkezője volt annak, amit vele párhuzamosan Friedrich miniszter képviselt ezeken a tanácskozásokon. Tehát a Huszár-kabinet tekintetében nem beszélhetünk egységes külpolitikai gondolkodásról.

Miniszterelnöksége után sem fordult el Huszár Károly a külügyektől teljesen. A Nemzetgyűlés kivándorlási bizottságának lett elnöke, valamint tagságot vállalt a külügyi bizottságban is egyéb bizottsági tisztségek elfogadásával párhuzamosan. Korábbi miniszterelnöksége nyújtott neki akkora tekintélyt, hogy elvállalt egy utazást az Amerikai Egyesült Államokba annak érdekében, hogy a távol-keleti Vlagyivosztkban tartózkodó magyar hadifoglyok kiszabadítását és hazahozatalát elérje. Utazását felhasználta arra is, hogy a trianoni sérelem ellen kampányoljon. Az 1922-es választásokat követően megválasztották a Nemzetgyűlés egyik alelnökének. A *Nemzetgyűlési almanach*-ok hangsúlyozzák

a róla szóló életrajzi összefoglalókban, hogy az 1920-as években nagy beszédet mondott Magyarország mellett a Hágában megrendezett keresztényszocialista világkongresszuson, majd Párizsban, Rómában, belga és holland földön agitált a trianoni béke igazságtalansága ellen. 1928. január elsején a Bethlen-kormány kinevezte az Országos Társadalombiztosító Intézet (OTI) elnökének, miáltal automatikusan felsőházi mandátumot is szerzett. Ugyanebben az esztendőben látogatást tett Londonban lord Rothermere-nél, a magyar revíziós törekvések legfőbb angol támogatójánál. Később az országos Szent Imre ünnepség megszervezése körüli érdemeiért a pápa a Nagy Szent Gergely Rend nagykeresztjével tüntette ki.

1934-ben visszavonult a közéletől, lemondott az OTI elnöki tisztségéről és felsőházi tagságáról. Élete hátralévő részében folyamatosan gyötörték különböző betegségek. Az első és második bécsi döntés eredményeképpen, illetve a Jugoszlávia elleni német támadás miatt bekövetkező területi revíziós magyar örömmámort még megélte, de epeműtétje közben a szíve leállt, így lelte halálát 1941. október 27-én Budapesten. A Kerepesi temetőben, a főváros által adományozott díszsírhelyen helyezték végső nyugalomra. Halála után emlékbizottság alakult, amely egy esztendő múlva Kisfaludy-Stróbl Zsigmond által alkotott emlékművet állíttatott nyughelye felett.

HUSZÁR KÁROLYTÓL

Huszár Károly (1918): A mi királyi családunk. Ujságüzem, Budapest, 1918.

Huszár Károly szerk. (1920): A proletárdiktatúra Magyarországon. A bolsevista rémuralom hiteles története. Budapest.

Huszár Károly (1926): Az égő Oroszország. Wodianer, Budapest.

Huszár Károly (1934): A Katolikus Akció szociális gondolatai. A világi apostolkodás vezérkönyve. Sárkány. Budapest.

HUSZÁR KÁROLYRÓL

Anka László (2017): Apponyi Albert békedelegációs elnökségének előzményei. Emlékeztető. 2017/1–2. szám 8–15. old.

Bálint Antal szerk. (1943): Huszár Károly emlékezete. Budapest.

Gulyás László (2012): A Horthy-korszak külpolitikája 1. Az első évek. 1919–1924. Attraktor, Máriabesnyő. 2012.

Gulyás László (2013): A Horthy-korszak külpolitikája 2. A húszas évek második fele. 1924–1931. Attraktor, Máriabesnyő.

Magyar kormányprogramok. 1867–2002. I. kötet. 1867–1944. Magyar Hivatalos Közlönykiadó, Budapest, 2004.

Kun Andor–Lengyel László–Vidor Gyula szerk. (1932): Magyar országgyűlési almanach. A felsőház és a képviselőház tagjainak életrajza és közéleti működése. 1927–1932. Légrády, Budapest.

Mann Miklós (2005): *Magyar oktatási miniszterek 1848–2002.* ÖKONET. Budapest.

Minisztertanácsi jegyzőkönyvek. <http://adatbazisonline.hu/adatbazis/minisztertanacsi-jegyzokonyvek-1867-1944>

Romsics Ignác (2002): *Huszár Károly.* In: Stemler Gyula szerk. (2002): Magyar miniszterelnökök. Kossuth. Budapest. 82–83. old.

Vidor Gyula (1921): *Nemzetgyűlési almanach. 1920–1922.* Magyar Lap- és Könyvkiadó, Budapest.

SIMONYI-SEMADAM SÁNDOR (*Schlett András*)

Cseszneke, 1864. március 23. – Budapest, 1946. június 4.

Simonyi-Semadam Sándor 1864. március 23-án született a Veszprém vármegyei Cseszneken, katolikus családban, Semadam József és Hock Erzsébet fiaként. Középiskoláit a fővárosban végezte, majd a budapesti tudományegyetem állam- és jogtudományi karán doktori oklevelet szerzett. Tanulmányait Németországban egészítette ki, majd Budapesten tett ügyvédi vizsgát. Ezt követően ügyvédi irodát nyitott a fővárosban és gyakorló ügyvédként kereste a kenyerét. Több lapban publikált politikai, jogi és közgazdasági cikkeket. Közgazdasági és jogi cikkei az *Alkotmányban*, a *Jogtudományi Közönyben* és a *Szövetkezetben* jelentek meg. A király meggyilkolt felesége emlékére 1898. szeptember 17-én megalapított Szent Erzsébet-rend szindikusa (jogi képviselője) lett. Szabad idejében sokat utazott, a különböző európai országok mellett megfordult Amerikában, Ázsiában és Afrikában is. 1904-ben részt vett a St.-Louisban megrendezett interparlamentáris konferencián.

1901-ben választották országgyűlési képviselővé a Vas vármegyéhez tartozó németújvári kerületben (ma Alsó-Burgenland: Güssing), ahol néppárti színekben, Rosenberg Gyula szabadelvű párti képviselő ellenében jutott mandátumhoz. 1906-ban és 1910-ben ugyanez a kerület küldte a parlamentbe, melynek 1918-ig tagja volt. Nem tartozott az aktív képviselők közé, felszólalásai főképp igazságügyi és kivándorlási kérdésekre terjedtek ki. Tagja volt az igazságügyi és a közgazdasági bizottságnak, a kivándorlási bizottságnak pedig előadója.

1911. január 26-án megözvegyült, miután felesége, Kovács Szidónia 45 éves korában elhunyt. A Szent István Akadémia 1916-ban tagjai sorába választotta, s ekkortól 1918-ig hadnagyként többször is járt az orosz fronton.

A Károlyi- és a Berinkey-kormány idején teljesen visszavonult a közéletől, s a Tanácsköztársaság idején rövid ideig túszként tartották fogva. A proletárdiktatúra bukása után, 1919 őszén részt vett a Keresztény Szociális Gazdasági Párt újjászervezésében, majd a Keresztény Nemzeti Egyesülés Pártjának (KNEP) egyik alapítója lett. Simonyi-Semadam Sándort, aki maradéktalanul élvezte a katolikus főpapság bizalmát, a KNEP színeiben választották képviselővé 1920 januárjában Mezőkövesden. A KNEP-en belül a mérsékelt irányzathoz tartozott és a párton belül kisebbben lévő szabad királyválasztó felfogást vallotta.

1920. február 18-án a nemzetgyűlés őt választotta első alelnökévé. Tisztségét közel egy hónapig, miniszterelnökké történt kinevezéséig töltötte be. Horthy kormányzó 1920. március 15-én őt bízta meg a békeszerződés aláírási kötelezettsége miatt mások által elutasított miniszterelnökséggel. A március 15-én megalakult kormányban csak a választásokon legjobban szerepelt két párt, a KNEP és a kisgazdák rendelkeztek miniszteri tárcákkal.

A Simonyi-Semadam-kormány fő feladatai a konszolidáció folytatása, a békeszerződés aláírása, valamint az áprilisban a román megszállás alól felszabadult Tiszántúlon a kiegészítő nemzetgyűlési választások lebonyolítása volt. A bankjegy felülbélyegzéssel, a só árával és a nyári időszámítással foglalkozó rendelete után Simonyi-Semadam 1920. március 18-án aláírta „*Az állami hatóságok, hivatalok és intézmények el-*

nevezéséről, és az állami címerekben a szent koronának alkalmazásáról” című rendeletet, ezzel hosszú időre befolyásolva az államforma kérdését, s a királyság jogfolytonosságát. Április 1-jén „A hivatali (szolgálati) esküiről” kiadott rendelete tartalmazza a kormányzó iránti hűséget. Miniszterelnöksége idején fogadták el a fővárosi bizottságok újjáalakításáról szóló törvényt, valamint az árdrágítási törvényt, enyhítettek az internálás feltételein (1920. március), feloszlatták a magyarországi szabadkőműves páholyokat (1920. május).

A kormány néhány hónapját mindvégig a békeszerződésről szóló keserves tárgyalások, tárgyalási kísérletek és kudarcok jellemezték. Alexandre Millerand, Franciaország miniszterelnöke (a szocialista kormányfő 1920 januárjában követte Clemenceau-t a bársonyszékben) 1920. május 22-én Budapestre küldött jegyzékében június 4-ét jelölte meg a békeszerződés aláírási idejének, helyül pedig Versailles-t.

A Simonyi-Semadam Sándor vezette kormány komoly dilemma elé került: kit küldjön Franciaországba, melyik politikus vállalja, hogy nevét adja egy ilyen békeokmányhoz? Ádáz viták folytak, hogy ki írja alá a békediktátumot. A békediktátum aláírására végül Dr. Benárd Ágoston népjóléti és munkaügyi minisztert és Draschel Lázár Alfréd rendkívüli követet és megbízott minisztert jelölte a kormány.

A román csapatok kivonulását követően a Simonyi-Semadam-kormány bonyolította le a kiegészítő választásokat a Tiszántúlon, 1920. jún. 22-én. A vidék agrárjellegének megfelelően, a legtöbb mandátumhoz itt is a Kisgazdapárt jutott, így a nemzetgyűlés erőviszonyai nem változtak lényegesen.

A kormány helyzetét nagyban meggyengítette a trianoni békeszerződés aláírása, s az, hogy a miniszterelnök vonakodott a nemzetgyűlés elé terjeszteni a kormányzó házfelosztási jogáról szóló törvényjavaslatot. Ez utóbbi miatt Horthy nem ragaszkodott személyéhez. Simonyi-Semadam június 26-án nyújtotta be a lemondását, a nemzetközi bojkott-mozgalomra való hivatkozással, de csak július 19-én, a Teleki-kormány megalakulásakor távozott tisztségéből.

Simonyi-Semadamnak jelentős szerepe volt a KNEP és az Országos Kisgazda és Földműves Párt fúziójával létrejött egységes kormánypárt, az Egyesült Keresztény Nemzeti Kisgazda és Földműves Párt (EKNKFP) megalakításában, 1920. júliusában. Az egységes párt felbomlása után az EKNKFP nevet megőrző kisgazdapártban tevékenykedett 1921. februárjától, de az 1922. évi nemzetgyűlési választásokon már nem indult.

Ehelyett újra megnyitotta ügyvédi irodáját, s elsősorban a közgazdasági életben kamatoztatta ismereteit, politikai összeköttetéseit. Bár a politizálástól visszavonult, a kormányzó 1922-től 1924-ig az Országos Pénzügyi Tanács tagjának, 1932 és 1945 között a Magyar Jelzálog Hitelbank kormánybiztosának nevezte ki, 1936-tól pedig Horthy Miklós kormányzó titkos tanácsosa lett.

Fontos szerepet töltött be a katolikus egyház pénzügyeinek vezetésében. A Szombathelyi Egyházmegyei Takarékpénztár Részvénytársaság elnöke volt, s ő lett a Váci Egyházmegyei Takarékpénztár Rt., majd a Kalocsai Főegyházmegyei Takarékpénztár Rt., sőt a Pécsi Egyházmegyei Takarékpénztár elnöke is.

Szabadidejében keleti nyelvekkel foglalkozott. 1926-ban Erdősi Károly pápai prelátussal beutazta Jávát és Indiát, és elzarándokolt Dardzsilingbe, Kőrösi Csoma Sán-

dor sírjához is. 1930-ban járt Kínában és Japánban. 1932-ben a keleti művészet és kultúra ismertetésének céljából megalakult a Magyar Keleti Társaság elnöke lett. A Budapesti Nemzeti Szalonban 1931-ben megnyíló japán kortárs művészeti kiállítást is ő készítette elő.

Három gyermeke közül Sándor fia az első világháború után, olasz hadifogságban halt meg. Idősebb lányát, Erzsébetet (1892–1975) Mayer Miksa a Ganz-gyár mérnöke, Kandó Kálmán munkatársa vette el. Margit lányát (1893–1976) Mayer Miksa testvére, Mayer Géza a szabadalmi bíróság alelnöke vette feleségül. Az egyházasközpont megkeresését követően Simonyi-Semadam állta a távoli rokon, később világhíres fizikus Simonyi Károly taníttatásának a költségeit. Sőt másfél év budapesti tartózkodást követően leánya, Erzsébet magához is vette. Gyermeektelenek lévén férjével ők lettek a későbbi tudós nevelőszülei.

Simonyi-Semadam Sándor a trianoni béke aláírásának évfordulóján, 1946. június 4-én halt meg, Budapesten. Sírja a Kerepesi úti temetőben található.

SIMONYI-SEMADAM SÁNDORTÓL

Nem írt emlékiratot.

SIMONYI-SEMADAM SÁNDORRÓL

Dús Ágnes szerk. (1993): Magyarország miniszterelnökei, 1848–1990. Cégér Könyvkiadó Kft., Budapest. 99–100. old.

Izsák Lajos–Pölöskei Ferenc–Romsics Ignác–Urbán Aladár (2002): Magyarország miniszterelnökei. Kossuth Kiadó, Budapest. 84–85.

Gergely Jenő (2008): *A keresztényszocializmus a legújabb kutatások tükrében.* In.: Szilágyi Csaba (Szerk.) (2008): Szociális kérdések és mozgalmak Magyarországon (1919–1945) Gondolat, Budapest. 79–97. old.

Mészáros Károly (1986): A Simonyi-Semadam-kormány megalakulása. A Kisgazdapárt és a Keresztény Nemzeti Egyesülés Pártja. *Történelmi Szemle*, XXIX. évf. (1986) 1. sz. 58–79.

Püski Levente (1995): *A politikai elit változása 1919 után.* In.: Valuch Tibor (szerk.): Hatalom és társadalom a XX. századi magyar történelemben. Osiris Kiadó, Budapest. 400–406.

Tóttós Gábor (2010): A trianoni béke kormányfője. Simonyi-Semadam Sándor. *Rubicon*, XXII. évf. (2010) 4–5. sz. 40–43.

Vizi László Tamás (2010): Ki legyen az aláíró? Vita a minisztertanácsban a trianoni békediktátum aláíróinak személyéről. Közép-Európai Közlemények. III. évfolyam, 4. szám 2010/4. No. 11. 109-132.

Vizi László Tamás (2014): Ki írja alá a trianoni békét? *Rubicon Történelmi Magazin*, XXIV. évf. 260. szám. 2014/6. 70-76.

Vizi László Tamás (2013): Egy elfeledett magyar diplomata: Drasche-Lázár Alfréd. http://kgk.sze.hu/images/dokumentumok/VEABtanulmányok/vizi_laszlo.pdf A felfedező tudomány. Elektronikus formában megjelent konferenciakötet. <http://kgk.sze.hu/a-felfedezo-tudomany> MTA VEAB, Széchenyi István Egyetem. 1–9.

Bölgöny József (1992): *Magyarország kormányai 1848-1992.* Akadémiai Kiadó, Budapest. 87.

Keresztény Nemzeti Egyesülés Pártja, KNEP. In.: Vida István főszerk. (2011): Magyarországi politikai pártok lexikona 1846–2010. Budapest, Gondolat Kiadói Kör Kft. MTA-ELTE Pártok, Pártrendszerek, Parlamentarizmus Kutatócsoport. 184–185. old.

TELEKI PÁL (*Szávai Ferenc*)

Budapest, 1879. november 1.–Budapest, 1941. április 3.

A főnemesi gróf széki Teleki család római katolikus ágának a sarja. Édesapja, gróf széki Teleki Géza (1843–1913) író és politikus, aki rövid ideig belügyminiszter volt Tisza Kálmán kormányában. Édesanyja Muráty (Muratisz) Irén (1852–1941), egy jómódú pesti görög kereskedő leánya.

Mint magántanuló végezte a budapesti kegyesrendi gimnáziumot, 1897–1901 között jogtudományt hallgatott a Budapesti Tudományegyetemen. Ez alatt vendéghallgató a budapesti mintarajziskolában. 1898-1901 között földrajzi előadásokat hallgatott a bölcsészeti karon Lóczy Lajosnál. Első földrajzi témájú szakelőadása a Magyar Földrajzi Társaságban „*Korszakok az ázsiai felfedező utazások történetében*”, címmel hangzott el, majd első tudományos tanulmányaként a Földrajzi Közleményekben jelent meg. 1901-ben egyetemi diplomát szerzett. Közben sok birtokos társával együtt 1901–02 között vendéghallgató volt a Magyaróvári Gazdasági Akadémián.

Fontos időszak volt életében a diploma megszerzését követő két év: önkéntes gyakornokként dolgozott az egyetem földrajzi intézetében Lóczy Lajosnál. 1903-ban avatták államtudományi doktorrá. Még ugyanebben az évben tiszteletbeli szolgabíróvá választják Nagysomkúton.

Politikai karrierje 1905. január 26-án indult, amikor pártonkívüli 67-es programmal országgyűlési képviselővé választották, majd belépett Andrássy Gyula pártjába, a parlament megnyitásakor korjegyzői tisztséget kapott. 1906. április 29-én a nagysomkúti kerület újra képviselőjének választotta.

A következő évben Szudánba utazott földrajzi tanulmányútra. 1911-ben „*Atlasz a japáni szigetek cartographiájának történetéhez*” című munkája magas francia elismerésben (Jomard-díj) részesült. Több európai utazás mellett kiemelt jelentőségű volt számára az 1912. augusztus–októberi amerikai út, ahol a Magyar Földrajzi Társaság hivatalos képviselőjeként részt vett az American Geographical Society of New York jubiláris transzkontinentális tudományos konferenciáján. Ebből az útból született meg később – 1922-ben – az „*Amerika gazdasági földrajza*” című egyetemi jegyzete.

Eletének ebben az időszakában a képviselőség, a tudományos karrier mellett családi életében is jelentős események történtek: 1908. november 25-én kötött házasságot gr. Bissingen Hannával, Mária lánya 1911. március 3-án, fia Géza 1912. november 15-én született.

Az 1913-as év során a Turáni Társaság elnökévé, illetve a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagjának választották. Ugyanebben az évben a Kereskedelmi-iskolai Tanárképző tanárának nevezték ki. A Nagy Háborúból is kivette részét, 1914–17 között parancsőr-tisztként szolgálatot teljesített a szerb és román harctereken. Signum Laudis-szal tüntették ki.

De közben tudományos karrierje is folytatódott: 1916-ban a görög földrajzi társaság levelező tagjának és ugyanabban az évben a Geographische Gesellschaft zu Wien levelező tagjának választották.

Az 1919. év elején ellenforradalmi munkát végzett Svájcban és Bécsben, az Antibolsevista Comité egyik meghatározó alakja volt. 1919. június 5.–augusztus 12. kö-

zött már a szegedi ellenkormányok külügyminisztere, majd a második szegedi ellenkormány földművelésügyi minisztere. 1919. augusztus 8-án Szegedről Siófokra repült, majd Budapestre utazott.

1919. augusztus 16-án a kormányzóként fellépő József királyi herceg kinevezte a Béke-előkészítő Iroda tudományos osztályának vezetőjévé, ahol 1919. augusztus 20-tól 1920. április 19-ig dolgozott. 1919 decemberében fődelegátusnak nevezték ki a békeküldöttségbe. Így 1920 januárjában a magyar békedelegáció tagjaként Versaillesban tevékenykedett.

A Simonyi-Semadam kormányban külügyminiszteri posztot kapott (1920. április 19.–1920. július 19.). Horthy 1920. július 19-én nevezte ki kormányfővé (első Teleki-kormány 1920. július 19.–1921. április 14.) Saját kormányában egy ideig külügyminiszter is volt.

Miniszterelnökként és Külügyminiszterként nehéz helyzetben volt: a háborúból vesztesen kikerült országnak a békeszerződés aláírása előtt nem sok lehetősége volt a követségek felállítására, hiszen azt sem az antant, sem pedig a későbbi kisantant államok nem fogadták el. Ezért a személyes megbízottaitól várta Teleki az elszigeteltség enyhítését. Nézzünk egy példát: Harrer Ferenc Budapest alpolgármestere szervezte meg a bécsi követséget nagy ambícióval és energiával. Teleki 1921-ben a külügyi szolgálat vezetőihez és munkatársaihoz írt levelében fogalmazta meg elvárásait, ezek az alábbiak voltak:

1. A mi jó volt a közös külügyi szolgálatban és bevált, azt most kamatoztassák, az önálló magyar külpolitika számára,
2. A felelősségérzet hangsúlyozása, a fiatal tisztviselők kötelezettségérzetének gondos ápolása,
3. A hivatalos titkok szigorú megőrzése,
4. A közgazdasági kérdések alapos tanulmányozása, jártasság, mert ez Magyarország számára elsőrendű,
5. A nemzetközi jogi ismeretek, szolgálati érdek, semminemű személyes érdek,
6. Kívánatos, hogy a főnökök a fiatalabb beosztottakat társadalmi téren is magukhoz kössék,
7. Tisztelet és szerénység.

Teleki 1921. április 21-én mondott le, IV. Károly ún. első visszatérési kísérletében játszott nem pontosan tisztázott szerepe miatt. Ekkor a be nem avatottak úgy látták, hogy visszavonult a politikától. Ez azonban csak látszat volt; nem történt más, mint hogy a kulisszák mögé húzódott, de ott valójában kemény munkába kezdett külpolitikai vonalon. A külpolitikában láthatatlanul harcolt a tudomány fegyvereivel, írásban, szóban, térképekben. Elvállalta a moszuli perben a népszövetségi szakértői szerepet (1924. december 22–1925. július 1).

1930-ban a kormányzó Corvin-lánccal tüntette ki. Sorra jelentek meg a földrajzos könyvei, ugyanakkor alapítója és többszöri dékánja volt az Egyetemi Közgazdaságtudományi Karának, 1937-38 között pedig a József Nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem rektoraként dolgozott.

Közben aktívan tevékenykedett a cserkész mozgalomban, 1922-ben a kormányzó főcserkészé nevezte ki. 1933-ban, mint főcserkész a 4. cserkész világ jamboree főszervezője volt.

Olcsó eszközöket sohasem használt külpolitikai céljaihoz. Senki sem látta annyira, mint ő, hogy a megszokott külpolitikai propaganda mit sem használ és sohasem fog eredményekre vezetni, mert még ha igazságot hirdet is, a propaganda általában hamis és célzatos eszközeinek közismert volta miatt akkor sem érvényesülhet a lelkekben. Csak a tudományos meggyőzésnek van értelme, ez volt legfőbb elve. Ezért indult el már 1922-ben, s tartotta sorozatos tudományos előadásait Amerikában és Nyugat-Európában. Ő volt a külföldön legjobban ismert magyar tudós. Nemzetközi elismertségét jól mutatja, hogy a Columbia Egyetem díszdoktori címmel tüntette ki 1936-ban.

Közben lassan visszatért a nyílt politikai színpadra: a kormányzó kinevezte 1938. május 13-án vallás- és közoktatásügyi miniszternek, ezt a pozíciót 1939. február 16-ig töltötte be. 1938. november 2-án, mint fődelegátus részt vett az első bécsi döntőbíróság ülésén.

1939. február 16-án Horthy kinevezte miniszterelnökké, ez volt második miniszterelnöksége kezdete. Magyarországnak a tengelyhatalmakhoz való kapcsolódást Teleki Pál már, mint örökséget vette át. Ebből a kapcsolatból az Olaszországra vonatkozó irány megfelelt neki és őszintén ápolta az olaszbarátságot, de a hitleri Németországgal szemben lelke mélyéig bizalmatlan volt. Ausztria bekebelezése és Csehszlovákia felszámolása után, amikor a német „Drang nach Osten” már döngette a magyar kaput, Teleki Németországgal kapcsolatos félelme rohamosan nőtt. Felismerte a hitleri hatalmi törekvések, erőszakos hódítások veszélyét, valamint a német nemzetiszocializmus ideológiai csapdáját a magyarságra nézve.

Teleki nyitott a Szovjetunió felé is: 1939. szeptember elején újból diplomáciai képviselőt küldött Moszkvába, Kristóffy Józsefet, akinek azt az utasítást adta, hogy mindent kövessen el a feszült szovjet-magyar viszony javítására, mert Magyarországnak szüksége van a Szovjetunióra, mint ellensúlyra a német túlsúllyal szemben. Ebben az irányban való külpolitikája valóban sikeres volt, s a Szovjetunióval való kapcsolat javulást mutatott. Teleki halála előtt pár nappal, 1941. március 20-án a szovjet vezetés barátsága jeléül ajándékként hazaküldte az 1849-ben zsákmányolt magyar honvéd-zászlókat.

Csehszlovákia szétzúzása, illetve Tiso Szlovákiájának megalakulásakor (1939. márciusa 14–15.) Teleki – Horthyval egyetértésben – elrendelte, hogy a magyar haderő vonuljon be Kárpátaljára majd 1939. március 25–26-án bejárta a visszafoglalt Kárpátalját. Komoly gazdaságfejlesztési tervei voltak a régióval. Ennek jegyében 1940. július 23-án beterjesztette a kárpátaljai vajdaságról szóló törvényjavaslatot. De ezt később a jobb oldali körök nyomására vissza kellett vonnia.

Teleki miután Németország 1939 szeptemberében megtámadta és elfoglalta Lengyelország jelentős részét a „*fegyveres semlegeség*” politikáját próbálta meg követni. Ennek egyik elemként különösen erős szolidaritást mutatott a lengyel menekültek felé: a magyar állam szervei fogadták, ellátták és nyugati irányba tovább segítették a lengyel menekülteket. Ez a lengyelbarátság veszélyes viselkedés Németország szomszédságában, de Teleki felvállalta.

Teleki 1940. augusztus 29–30-án részt vett a második bécsi döntőbírósági tárgyalásán. Majd a kormányzót elkísérte szeptemberi erdélyi bevonuló körútjára. 1940. szeptember 25-én a kormányzó a Szent István rend nagykeresztjével tüntette ki. 1940. október 3-án beterjesztette a Kelet-Magyarország és Erdély egy részének visszacsatolásáról szóló törvényjavaslatot. 1940 októberében a nemzet javára lemondott a visszacsatolt erdélyi területeken lévő birtokáról.

Azt, hogy Teleki 1939–40-ben milyen külpolitikai dilemmával szembesült a legpontosabban Szegedy-Maszák Aladár fogalmazta meg emlékirataiban. Gondolatmenete az alábbi volt: A magyar állam fennmaradását „1939 tavaszán igazán csak Németország fenyegette. Az adott helyzetben azonban németellenes politikát nem lehetett folytatni. A háború (mármint Németország háborúja a nyugati hatalmak ellen – SZ. F.) már többé kevésbé elkerülhetetlenek látszott.” Teleki biztos volt abban, hogy Németország el fogja veszíteni a háborút, és ha Magyarország a német oldalon kapcsolódik be a küzdelembe, akkor várható, hogy a győztes nyugati hatalmak ezért meg fogják büntetni. Ennek jegyében helyreállítják a csehszlovák államot és visszacsatolják hozzá az I. bécsi döntés során Magyarországhoz visszatért területeket. „...viszont akármilyen biztosra lehetett venni, hogy a németek nem győzhetnek, ugyanolyan bizonyos volt az is, hogy addig többször eltiporhatnak minket... Ki kellett tehát maradni a háborúból, anélkül azonban, hogy a németek emiatt megtorlással éljenek.” Ezen törekvéssel szemben egy nagyon komoly probléma merült fel – folytatja gondolatmenetét Szegedy-Maszák – „...a vezető katonák nagy része és a jobb oldali politikusok nagy része biztosra vette a német győzelmet, és a legnagyobb veszélyt abban látta, hogy Magyarország a 'feudális és liberális' elemek politikája miatt nem vesz részt a háborúban, és kimarad a haszonélvezők közül.”

Szegedy-Maszák Aladár a „haszonélvezés” kifejezés alatt a revízió további folytatását értette, elsősorban Erdély visszacsatolására gondolt. A kérdés úgy merült fel, hogy hogyan lehet megszerezni Erdélyt anélkül, hogy Németország oldalán belépünk a háborúba. Ebben a helyzetben – zárja le gondolatmenetét Szegedy-Maszák – Teleki számára „... lényeg tehát az időnyerés lett, azt azonban akkor még alig lehetett sejteni, hogy tulajdonképpen milyen hosszú időt kell megnyerni... Az időnyerés megkövetelt gesztusokat... Berlin alapvető bizalmatlanságának és ideológiai türelmetlenségének mérséklésére.”

Teleki a fenti dilemmát úgy oldotta meg, hogy a látható németbarát politikai irányvonala mellett titokban kidolgozott és megpróbált megvalósítani egy másik irányvonalat is. Ez kétségtelenül egy furcsa szituációt eredményezett, egyrészt Teleki az ország miniszterelnökeként részt vett a hivatalos németbarát külpolitika formálásában, másrészt titokban egy nyugatbarát külpolitikai irányvonalat is vitt. Azaz miközben az ország hivatalosan tengelybarát politikát folytatott, Teleki a nyugati nagyhatalmakhoz is megpróbált közeledni. Ennek közeledésnek volt egy nyilvános része, úgymint a magyar követek szokásos munkája a nyugati hatalmak fővárosaiban. Viszont létezett egy ennél jóval zártabb, titkosabb világ is, melyet Teleki az alábbi két szál mentén építette fel: 1. Szent-Iványi Domokosra alapozva az ún. IV. Tájékoztató Osztály felállítása (1939 júliusa) és működtetése. 2. Pelényi János törekvéseit felkarolva, az emigráns kormány létrehozására irányuló lépéseket tett.

Gyakorlatilag Teleki titokban megpróbálkozott egy olyan irányvonal megvalósításával, amely lehetővé tette volna: 1. Az addig visszatért területek (Felvidék és Kárpátalja) megtartását. 2. Erdély visszacsatolását. 3. A háborúból történő kimaradást. 4. A német megszállás elkerülését.

Világosan látható, hogy ezek a célok összeférhetetlenek, azaz a fenti négy cél egyidejű megvalósítása kizárta egymást.

A tengelybarát külpolitika jegyében Teleki 1940. november 20-án jelen volt Bécsben, amikor Magyarország csatlakozott a háromhatalmi egyezményhez. Viszont a németek-

től történő függetlenségre való törekvés jegyében Teleki 1940 őszén nyitott Jugoszlávia felé. Ennek csúcspontjaként 1940. december 10-én megbízta külügyminiszterét Csáky Istvánt, hogy Belgrádban írja alá a magyar–jugoszláv barátsági szerződést, ez december 12-én meg is történt. Csáky István ezután bekövetkező halála miatt 1940. december 21-e és 1941. január 27-e között ideiglenes a külügyminiszteri teendőket is ellátta, sőt január 27-e és 1941. február 4-e között főállású külügyminiszter is.

A háromhatalmi egyezményhez csatlakozó jugoszláv kormányt 1941. március 27-én az angolbarát jugoszláv körök katonai puccsal megbuktatták. Hitler válaszképpen Jugoszlávia lerohanása mellett döntött. A jugoszláv állam szétzúzásához Magyarország segítségét is igénybe akarta venni. Ez Teleki külpolitikájának – a fegyveres semlegesség elve – teljes csődjét jelentette. Teleki egyre nehezebben viselte a diplomácia eseményekből fakadó feszültséget, 1941. április 3-án öngyilkosságot követelt el. Halála körülményeire több interpretáció látott napvilágot, a mai napig számos összeesküvés elmélet – pl. a németek gyilkolták meg – kering. De a legvalószínűbb magyarázat azonban az, hogy a súlyos neuraszténiába szenvedő Teleki önként ment a halálba.

TELEKI PÁLTÓL

Teleki Pál (1903): Az elsődleges államkeletkezés kérdéséhez. Franklin Társulat Nyomdája. Budapest.

Teleki Pál (1909): Atlasz a japán szigetek kartográfia történetéhez. Budapest.

Teleki Pál (1917): A földrajzi gondolat története. Szerző Kiadása, Budapest.

Teleki Pál (1922): Amerika gazdasági földrajza. Centrum Kiadóvállalat Rt., Stephaneum Nyomda Rt., Budapest.

Teleki Pál (1923): The Evolution of Hungary and its Place in European History. The Macmillan Company, New York.

Teleki Pál (1934): Európáról és Magyarországról. Athenaeum Kiadás, Budapest.

Teleki Pál (1936): A gazdasági élet földrajzi alapjai I–II. Centrum Kiadóvállalat Rt. Budapest.

Teleki Pál (1939): Beszédék 1939. Stádium Sajtóvállalat Részvénytársaság, Budapest.

Teleki Pál (1941): Magyar politikai gondolatok. Sajtó alá rendezte: Kovrig Béla. Stádium.

Teleki Pál országgyűlési beszédei I–II. (1944): Sajtó alá rendezte: Papp Antal. Stúdium, Budapest.

Teleki Pál (2000): Válogatott politikai írások és beszédek. Szerkesztette és az utószót írta: Ablonczy Balázs, Osiris, Budapest.

TELEKI PÁLRÓL

Ablonczy Balázs (2005): Teleki Pál. Osiris Kiadó. Budapest.

C. A. Macartney (1993): Teleki Pál miniszterelnöksége 1939–1941. Budapest.

Czettler Antal (1997): Teleki Pál és a magyar külpolitika 1939–1941. Budapest.

Csicsery-Rónay István (2000): Csillagos órák sorsfordító magyarok (Közelmúltunk közelről) II. Teleki Pál, Occidental Press, Budapest.

Fodor Ferenc (2001): Teleki Pál – Egy „bujdosó könyv”. Mike és Társa, Budapest. Sajtó alá rendezte: Szávai Ferenc Tibor, jegyzetekkel ellátta: Szávai Ferenc Tibor és Tilkovszky Loránt. A Fodor Ferenc és Teleki Pál zárótanulmányt írta: Tilkovszky Loránt.

Fülöp Mihály–Sipos Péter (1998): Magyarország külpolitikája a XX. században. Budapest.

Gáspár Ferenc–Sarusi Kiss Béla (1999): Teleki Pál közjegyzői letétbe helyezett írásai a frankhamisításról, 1926. Századok (1999) 4. sz. 727–764.

Gergely Jenő (1988): Eucharisztikus világkongresszus Budapesten 1938. Budapest.

- Gulyás László (2012):** A Horthy-korszak külpolitikája 1. Az első évek 1919–1924. Attraktor Kiadó. Máriabesnyő.
- Gulyás László-Szávai Ferenc (2015):** Egy régió visszaintegrálási kísérlete, avagy Kárpát-alja a magyar állam keretei között, 1939. március 15.–1944. október 23. In: Fábrián Attila szerk. (2015): Otthon a Kárpát-medencében. Területfejlesztési Szabadegyetem 2011–2015. Nyugat-magyarországi Egyetem Közgazdaságtudományi Kara. Sopron.
- Gulyás László (2016):** A Horthy-korszak külpolitikája 4. A revíziós sikerek 1. A Felvidék és a Kárpátalja visszatérése 1937–1939. Attraktor Kiadó. Máriabesnyő.
- Gulyás László (2017/a):** A Horthy-korszak külpolitikája 5. A revíziós sikerek 2. A második bécsi döntés 1939–1940. Attraktor Kiadó. Máriabesnyő.
- Gulyás László (2017/b):** Amikor a miniszterelnök földrajztudós. Teleki 1940. évi Erdély-memoranduma 1. rész: A memorandum születése és tartalma. Történeti Földrajzi Közlemények. 2017/3–4. szám 217–229. old.
- Gulyás László (2019):** A Horthy-korszak külpolitikája 6. kötet: A Délvidék visszatérése 1940–1941. Attraktor Kiadó. Máriabesnyő.
- Janda Géza (szerk.) (2005):** Teleki Pál emlékezete, a Teleki Pál Egyesület Kiadása. Gödöllő.
- Juhász Gyula (1964):** A Teleki-kormány külpolitikája 1939–1941. Budapest.
- Juhász Gyula (1988):** Magyarország külpolitikája 1919–1945. (Harmadik, átdolgozott kiadás) Budapest.
- Karsai Elek (1963):** A budai Sándor-palotában történt. 1919–1941. Budapest.
- Kis Aladár (1963):** Magyarország külpolitikája a második világháború előestéjén (1938. november–1939. szeptember) Budapest.
- Kolontári Attila (2009):** Magyar–szovjet diplomáciai, politikai kapcsolatok 1920–1941. Politikatörténeti füzetek. XXXI. Budapest. Napvilág Kiadó.
- Kubassek János (2011):** Teleki Pál a magyar politikai földrajz atyja. 2011/08.
- L. Balogh Béni (2002):** A magyar–román kapcsolatok 1939–1940-ben és a második bécsi döntés, Múltunk Könyvek, Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda.
- L. Balogh Béni (2013):** Küzdelem Erdélyért. A magyar–román viszony és a kisebbségi kérdés 1940–1944 között. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Mészáros Károly (é. n.):** Horthy és Teleki 1919–1921. Kormánypolitika és Trianon. Budapest.
- Nyári Gábor (2015):** A Sándor-palotától a ravatalig. Teleki Pál második miniszterelnöksége 1939–1941. Kairosz Kiadó. Budapest.
- Orosz László (2019):** „Egy vak és egy béna, ha összefognak...” A weimari Németország és Magyarország együttműködésének kérdéséhez. Történelmi Szemle, 2019/3. szám. 451–477. old.
- Orosz László (2017):** „Az erkölcsi tényezők működése minden cselekvés lényege.” Teleki Pál és a nemzetiségi kérdés. In: Ujváry Gábor (szerk.): VERITAS Évkönyv 2016. Magyar Napló – VERITAS. Budapest. 205–225. old.
- Ormos Mária (1990):** „Soha, amíg élek!” Az utolsó koronás Habsburg puccskísérletei 1921-ben. Pécs.
- Pölöskei Ferenc (1977):** Horthy és hatalmi rendszere 1919–1922. Budapest.
- Pritz Pál (1995):** A magyar diplomácia a két világháború között. Tanulmányok. Magyar Történelmi Társulat. Budapest.
- Szávai Ferenc (2004):** Az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlásának következményei. Az államutódlás vitás kérdései. Pro Pannonia Kiadó. Pécs.
- Szinai Miklós (1990):** Az első Teleki-kormány megalakulása. Századok (1990) 3–4. sz. 423–461.
- Teleki Pálról feketén-fehéren.** In: Rubicon, 2004/02.
- Tilkovszky Loránt (1996):** Teleki Pál és a magyar–jugoszláv viszony. Kutatási Füzetek. 3. Pécs. 3–10. old.
- Turóczy Károly (é. n.):** Az Imrédy-kormány belpolitikája. Budapest.

BETHLEN ISTVÁN *(Gulyás László)*

Gernyeszeg, 1874. október 8.–Moszkva, 1946. október 5.

A magyar főnemesi református gróf bethleni Bethlen család sarja. Édesapja, gróf bethleni Bethlen István (1839–1881), édesanyja, gróf széki Teleki Ilona (1849–1914) volt. Távolabbi ősei között számos a magyar történelem fontos szereplőjét találhatjuk.

A 1883 és 1893 között a bécsi Theresianumban (1883–1893) tanult, ezt követően 1893 és 1896 között jogot hallgatott a budapesti tudományegyetem jog- és államtudományi karán. Az oklevél megszerzése után három évig jogászként dolgozott Budapesten, majd 1897–98-ban katona volt. Az egy éves szolgálati idő letelte után visszaült az iskolapadba: két éven keresztül (1898–1900) a Magyaróvári Magyar Királyi Gazdasági Akadémia vendéghallgatója volt, ahol mezőgazdasági oklevelet szerzett.

Az így megszerzett tudását élesben is kipróbálta: 1900-tól erdélyi birtokán, Mezősámsondon gazdálkodott. 1901-ben tagja lett az Országos Magyar Gazdasági Egyesületnek (OMGE) és a Magyar Gazdaszövetségnek. 1905-ben az OMGE igazgatósági tagjává, 1906-ban a szervezet közgazdasági szakosztályának alelnökévé választották.

Fiatalon bekapcsolódott a politikába: első ízben 27 évesen 1901-ben került be a nemzetgyűlésbe. Ezt követően 1939-ig folyamatosan – kivéve 1919 és 1921 – között parlamenti képviselő. 1918 előtt az alábbi pártok tagjaként dolgozott a Parlamentben: Szabadelvű Párt (1901–1903), Függetlenségi Párt (1904–1913), Országos Alkotmánypárt (1913–1918).

Az 1918. október 31-én hatalomra került Károlyi Mihályt és kormányának lépéseit Bethlen élesen bírálta. Még eltökéltebb ellenfele volt a hatalmat 1919. március 21-én megragadó kommunistáknak. Jól mutatja ezt, hogy Bethlen 1919. április 12-én Bécsben megalakította az Anti-Bolsevista Commitét (ABC), melynek első számú célja Kun Béla uralmának felszámolása volt. Az ABC egy fegyveres erőt akartak felállítani, ehhez azonban pénzre volt szükség. Ennek érdekében az ABC által szervezett csoport 1919. május 2-án kirabolta a Kun Béláékot szolgáló bécsi magyar követséget (bankgassei rablás).

Amikor 1919. május 5-én Károlyi Gyula gróf Aradon megalakította kormányát Bethlen azonnal felvette vele a kapcsolatot. Bethlen és politikus társai az ABC nevében egy nyilatkozatot bocsátottak ki, melyben kijelentették, hogy Károlyi Gyula kormányának megalakulását helyeslik, a kormányt „*pártkülönbség nélkül hazafias törekvésében támogatni fogják.*”

Bethlen 1919 augusztusában visszatért Budapestre, és aktívan részt vett a Nagy Háború utáni Magyarország felépítésében. Két fontos törekvését kell rögzítenünk: egyrészt ún. titkos „erdélyi miniszterként” lépéseket tett annak érdekében, hogy Erdély ne kerüljön a román államhoz. Másrészt 1919. október 24-én Friedrich Istvánnal és más konzervatív politikussal közösen megalakította a Keresztény Nemzeti Egyesülés Pártját (KNEP). Ez egy rendkívül sikeres lépés volt: A KNEP AZ 1920-as választásokon (január 25–26.) a legtöbb mandátumot szerezte.

Bethlen 1920 januárjában főmegbízottként tagja volt az Apponyi Albert által vezetett, Versaillesbe kiutazó magyar béke delegációnak. A trianoni békediktátum aláírása után, 1920. június–júliusában Bethlen neve felmerült miniszterelnök-jelöltként, de végül Teleki alakított kormányt (1920. július 19.). IV. Károly első királypuccsa után – melyben Teleki zavaros szerepet játszott –, Horthy Bethlent kérte fel kormányalakításra.

A Bethlen-kormány 1921. április 4-én lépett hivatalba. Ezzel egy 10 éves miniszterelnöki ciklus vette kezdetét, hiszen Bethlen 1931. augusztus 24-i állt az ország élén. Ezt a 10 évet Bethlen-korszaknak nevezi a magyar történetírás. Bethlen 10 éves miniszterelnöksége – az ún. bethleni konszolidáció – a megoldandó problémák és feladatok jellege alapján az alábbi négy kisebb szakaszra osztható:

- első szakasz (1921–1923): a belpolitikai stabilitás megteremtése.
- második szakasz (1923–1925): az ország pénzügyi helyzetének szanálása és a gazdasági fellendülés elősegítése
- harmadik szakasz (1927–1929): a modern szociálpolitika alapjainak a lerakása, és a külpolitikai elszigeteltségből történő kilépés.
- negyedik szakasz (1929–1931): a nagy gazdasági világválság magyarországi hatásainak és következményeinek a kezelése.

Mivel jelen tanulmány egy olyan tanulmánykötet szerves része, amely kifejezetten a külpolitikával foglalkozik, a továbbiakban Bethlen belpolitikai lépéseivel nem foglalkozunk. Ehelyett „csak” a külpolitikájára koncentrálnunk.

Bethlen miniszterelnöksége első évében négy komoly külpolitikai kihívással szembesült: egyrészt IV. Károly második királypuccsa (1921. október 20.–október 31.), másrészt a Baranyai-Szerb-Magyar Köztársaság kikiáltása (1921. augusztus 14.), harmadrészt a nyugat-magyarországi kérdés kiteljesedése, azaz a Lajtabánság kikiáltása (1921. október 4.). Negyedrészt a kisantant megalakulása (1921 nyara).

Bethlen – külügyminisztere Bánffy Miklós aktív segítségével – a négy problémából hármat sikeresen megoldott. Egyrészt Horthyval teljes egyetértésben felvállalta, hogy fegyverrel veri vissza a király támadását (budaörsi csata), majd ezt követően levezényelte a Habsburg-ház trónfosztását. Másrészt a baranyai-kérdést összekapcsolva a nyugat-magyarországi kérdéssel elérte, hogy a szerb hadsereg kivonuljon Pécsről. Harmadrészt a velencei tárgyalásokon elérte, hogy a Sopronról és környékéről népszavazás döntsön.

A kisantant kérdésével azonban nem tudott mit kezdeni, az a problémakör végigkísérte miniszterelnökségét. Két lehetőség állt a magyar miniszterelnök előtt: 1. Kiegyezni a kisantanttal, ez azonban a teljes revízióról történő lemondást jelentette volna 2. A kisantant egységének megbontása, oly módon, hogy a három állam közül valamelyikkel Magyarország kibékül.

A fentiekhez az alábbiakat kell hozzáfűznünk: a három kisantant ország együtt, de külön-külön is ragaszkodott a „Az egy barázdát se adunk vissza!” elvhez. Úgy véljük, hogy emiatt nem volt reális esélye annak, hogy Bethlen valamelyik kisantant állammal megegyezést tudjon tető alá hozni. Így Bethlen ilyen irányú kísérletei eleve kudarcra voltak ítélve. Így érthető, hogy Bethlen egyértelműen a kisantant felbomlasztásában gondolkodott (lásd a magyar–jugoszláv közeledési kísérletet 1926–27-ben).

A magyar történeti szakirodalom Bethlen hosszú miniszterelnöksége alatt (1921. április 14.–1931. augusztus 31.) folytatott külpolitikáját alapvetően két szakaszra osztja:

- 1921–1927 a viszonylagos passzivitás szakasza.
- 1927–1931 az aktív külpolitika szakasza.

Véleményünk szerint a két szakasz között a korszakhatárt a magyar–olasz szerződés megkötése jelentette. Nézzük az első szakaszt: a viszonylagos passzivitás azt jelentette, hogy Bethlen csak a legszükségesebb lépéseket tette meg a külpolitikai mezőben (úgy mint belépés a Népszövetségbe, vagy a népszövetségi kölcsön megszerzése), de aktív revíziós politikát nem vitt. Az 1920-as évek első felében és közepén Bethlen miniszterelnökkel szemben hazai ellenfelei gyakran hangoztatták azt a vádat, hogy külpolitikája nem eléggé aktív. Ezzel egyet kell értenünk. Bethlen a magyar külpolitikát befolyásoló eseményeket csak követte, illetve az 1926-ban kirobbant frankhamisítási botrányesetében pedig védekezésre kényszerült. A miniszterelnök passzív külpolitikáját azzal magyarázhatjuk, hogy az 1920-as évek elején a magyar külpolitika formálói rendkívül szűk játéktéren (kisantant gyűri, nagyhatalmi támogatás hiánya) fejthették ki tevékenységüket. Bethlennek nem volt partnere egy aktív revíziós külpolitika csinálásához.

A második szakasz azzal vette kezdetét, hogy 1927. április 5-én Benito Mussolini olasz és Bethlen István magyar miniszterelnök a Palazzo Chigi dísztermében aláírta az olasz–magyar barátsági, békéltető eljárási és választott bírósági szerződést, amelynek köszönhetően a Horthy-korszak Magyarországnak egyik legfontosabb politikai partnere Olaszország lett. Bethlen a magyar revíziós törekvésekhez megszerezte egy nagyhatalom támogatását. Ezzel megszűnt Magyarország diplomáciai elszigeteltsége.

Bethlen revíziós külpolitikájának elvi alapvetését az ún. „Új-Hungária” koncepció képezte. Ezt a forgatókönyvet Ottlik László fogalmazta a Bethlenhez közel álló Magyar Szemle hasábjain 1928 szeptemberében. A koncepció alap gondolata azt volt, hogy helyre kell állítani a Szent István-i Magyarországot. Ennek érdekében az alábbi lépéseket kell tenni:

1. Horvátországgal Magyarország ismét perszónáluniót köt.
2. Szlovákiában, Erdélyben és a Kárpátalján népszavazást tartanak. Ottlik szerint ezek a népszavazások természetesen úgy fognak dönteni, hogy az adott területet Magyarországhoz csatlakozik.
3. Erdélyt, Szlovákiát és Kárpátalját Magyarországon belül autonómiával kell felruházni.

Mint látható Bethlen revíziós külpolitikája a teljes revízióra irányult, egy mondatlall kifejezve: „Mindent vissza!” Ez a magyarázata annak, hogy Lord Rothermere cikkét – *„Magyarország helye a Nap alatt”* (Daily Mail, 1927. július 21) – és követő eseményeket a Bethlen-féle magyar külpolitika nem túl lelkesen fogadta. Bethlen szempontjából a nemzetközi közvélemény lelkiismeretének felébresztése, és a magyarbarát propaganda kifejezetten hasznos volt, beleillett külpolitikai stratégiájába. Ezzel szemben azonban a cikknek volt egy nagy negatívuma: Rothermere cikkében gyakorlatilag az etnikai határ mentén történő területi revíziót javasolta, azaz a lord javaslata keresztezte a bethleni magyar külpolitikai végső és legfontosabb célját, a teljes revíziót. Viszont a magyar közvélemény leírhatatlan lelkesedéssel fogadta a lord kezdeményezését. Emiatt Bethlen és kormánya nem utasíthatta el nyíltan Rothermere javaslatát. E kényszer hatása alatt Bethlen kettős játékba kezdett, egyrészt: a magyar közvéleménynek szánt sajtónyilatkozataiban üdvözölte és öröndetesnek nevezte, hogy a revízió ügye előtérbe került. Másrészt a budapesti angol és francia nagykövetet arról biztosította, hogy az egész Rothermere akciót „időszerűtlennek és sze-

rencsétlennek” tartja, de ő ezen álláspontját a magyar közvélemény általános hangulata miatt nyíltan nem képviselheti.

Bethlen 1927 április 5-e után igen aktív külpolitikát folytatott: 1928-ban Varsóban, 1929-ben Párizsban, 1930 júniusában, Londonban, 1930 októberében Ankarában, 1930 novemberében Berlinben, 1931 januárjában Bécsben tárgyalt.

De az 1929-ben elinduló nagy világgazdasági válság megakadályozta ezen aktív külpolitika revíziós célú továbbvitelét. A határkérdések megvitatása helyett a világ és Európa külpolitika csinálói egyre inkább arra kényszerültek, hogy a válság kezelésével foglalkozzanak. Különösen igaz ez a megállapítás egy olyan kis ország, mint Magyarország esetében. Bethlen arra kényszerült, hogy a revíziós törekvések helyett a magyar külpolitikát a gazdasági válságkezelés irányába tolja el. Jól mutatják ezt az alábbi momentumok: 1. Londoni útjának (1930 júniusa) egyik célja kifejezetten az volt, hogy pénzügyi kölcsönt szerezzen Magyarországnak. 2. Ankarai tárgyalásai alkalmából, Kemállal még a magyar lóexport kérdését is megvittatták. 3. Berlini tárgyalási során (1930. november) a politikai kérdések megvitatása mellett sor került a magyar agrárexporttal kapcsolatos problémák részletes megvitatására.

A gazdasági válság komoly kihatással volt a nemzetközi kapcsolatokra is. Korábbi pénzügyi (jóvátételi) követelések fejeződtek be, kisebbik hányaduk folytatódott. Emellett Számptalan terv született a válság hosszú távú megoldására. Bethlen miniszterelnöki ciklusa alatt Közép-Európára vonatkozóan az alábbi tervek születtek meg:

1. 1929. szeptember 25. és 1930. május 1.: Briand-tervei;
2. 1930. augusztus. 28–30.: A varsói agrárkonferencia;
3. 1931. március 21: A német–osztrák vámunió terve;
4. 1931. április: Brocchi-terv;
5. 1931 ősze: Beneš-terv.

Bethlen miniszterelnökként aktívan részt vett a fenti tervekre adott magyar válaszok kialakításában. A Bethlen-kormány 1931 tavaszára a Nagy Gazdasági Világválság magyarországi hatásainak következtében egyre nehezebb belpolitikai és gazdasági helyzetbe került. A belpolitikai problémákat Bethlen egyelőre sikeresen tudta kezelni. Javaslatára 1931. június 28–29-én előrehozott országgyűlési választásokat tartottak. Ezen a kormánypart megőrizte abszolút többségét, de 12 mandátumot veszített. Ráadásul az új országgyűlés július 20-án összeülő alakuló ülésén az ellenzék minden eddiginél élesebben támadta a Bethlen-kormányt. Bethlen ebben a szituációban megpróbálta kikapcsolni a parlamentet, ennek jegyében hozzákezdett a rendeleti kormányzás bevezetéséhez. 1931. augusztus 7-én elején felállított egy pártközi bizottságot, ez volt az ún. 33-as bizottság.

Bethlen a 33-as bizottság összes ülésén részt vett, az augusztus 17-i ülésen másfél órás beszédet tartott, melyben azt fejtegette, hogy a gazdasági válság világjelenség, és így annak negatív következményei nem kérhetők számon kormányán. Másnap a minisztertanács ülésén közölte kormánya tagjaival, hogy be fogja nyújtani lemondását. Ezt augusztus 19-én meg is tette – mindenki azt várta, hogy ez egy formális aktus lesz, néhány minisztert lecserélnek, de a dolgok Bethlen újabb miniszterelnökségével mennek tovább –, de a várakozásokkal ellentétben Horthy másnap bejelentette, hogy a lemondást elfogadja. Ezzel Bethlen és kormánya visszavonhatatlanul megbukott. Úgy véljük, joggal merül fel az alábbi két kérdés:

1. Mi lehetett Bethlen motivációja, azaz miért adta be lemondását?
2. Mi lehetett Horthy motivációja, azaz miért fogadta el a lemondást?

Az első kérdésre összetett válasz adható. Úgy véljük, hogy egyrészt Bethlen elfáradt 10 év szakadatlan bel- és külpolitikai küzdelmeiben (1931 áprilisában ünnepelte miniszterelnökségének 10 évfordulóját), másrészt a gazdasági mezőben nem látott maga előtt mozgásteret (az angolok nem adtak újabb kölcsönt, amit meg a franciák adtak az meg csak tűzoltásra volt jó). Harmadrészt szeretne volna magát átmenteni későbbre (ezt mutatja, hogy a miniszterelnöki posztról történő lemondásával párhuzamosan nem mondott le a kormánypárt elnökségéről), azaz mással akarta végrehajtani az elkerülhetetlennek tűnő megszorító lépéseket, majd miután ezek megtörténtek, visszatérni a miniszterelnöki pozícióba.

A második kérdésre sokkal egyszerűbb válasz adható: tíz év után a kormányzó bizalma megingott a miniszterelnökben.

Fontos kiemelni, hogy Bethlen „csak” a miniszterelnökségről mondott le, a kormánypárt elnöki pozícióját megtartotta. A miniszterelnöki poszt és a pártelnöki poszt ily módon történő szétválasztása lehetővé tette számára, hogy a magyar politikai élet fontos szereplője maradjon lemondása ellenére is.

A kormány vezetéséről leköszönt Bethlen a következő hónapokban és években rendszeresen megszólalt külpolitikai kérdésekben. Ráadásul az őt követő miniszterelnökök több alkalommal is fontos külpolitika pozíciókat kínáltak fel neki. Gróf Károlyi Gyula miniszterelnöksége (1931. augusztus 24.–1932. október 1.) alatt komolyan felmerült, hogy külügyminiszterré nevezik ki Bethlent. De Károlyi kezdeményezése rövid idő alatt lekerült a napirendről. A következő miniszterelnök, Gömbös Gyula (1932. október 1.–1936. október 6.), kormányzásának első hónapjában pedig több héten keresztül reális lehetőségnek tűnt, hogy Bethlen berlini vagy párizsi követként fog az ország érdekében dolgozni. Végül azonban Bethlen nem vállalta a követi feladatokat.

Joggal merül fel a kérdés, hogy a bukott miniszterelnök rendszeres külpolitikai megnyilvánulásai, illetve lehetséges szerepvállalásainak felmerülése mögött milyen mozgatórugók húzódtak meg. A válasz egyszerű: Bethlen a „nagy visszatérésre” készült, célja az volt, hogy a világ gazdasági válság lecsendesedése után egy-két éven belül visszaüljön a miniszterelnöki székbe. Bethlen azt gondolta, hogy ennek egyik eszköze pedig az lehet, hogy kívülállóként a külpolitikai mezőben mutat fel valamiféle nagyobb sikert. Úgy vélte, hogy egy jelentős külpolitika eredmény tető aláhozása nagy mértékben megnövelné népszerűségét, ami hozzá segítené az újabb miniszterelnökséghez. Egy ilyen külpolitikai siker lehetett volna például egy román-magyar megbékélés létrehozása. Ennek érdekében Bethlen 1931. december 21-én Temesvárott titkos megbeszélést folytatott Károly román királlyal. A megbeszélések azonban konkrét eredmény nélkül zárultak le.

Azt, hogy milyen fontos volt Bethlen számára a népszerűségének növelése, jól mutatja, hogy elfogadta a Revíziós Liga díszelnöki posztját és 1932. május 22-én a Vigadóban megtartott nagygyűlésen gyújtó hatású beszédet mondott. A beszédben Bethlen egy „szép nap” eljövételét jósolta, „...amikor a csonka ország dús talajából a magyar nemzet életének fája újra nagyra nő, és koronájával beárnyékolja Szent István birodalmát.”

Bethlen a díszelnökséget arra használta fel, hogy a revízióval kapcsolatban széleskörű tevékenységet folytasson. Ez az alábbi három mezőben bontakozott ki: egyrészt külpolitikai szakértőként a Pesti Napló állandó munkatársaként rendszeresen kifejtette véleményét az aktuális külpolitikai történeésekről. Másrészt bekapcsolódott Magyarország nyugat-európai megítélésének befolyásolására törekvő magyar sajtó-propaganda irányításába. Harmadrészt európai előadókörutakra indult.

Az első előadókörút célországa Németország volt. Bethlen 1933 márciusában a Német Kultúrszövetség meghívására négy német nagyvárosban – Berlin, Hamburg, Frankfurt és München – tartott előadást „*Magyarország az új Európában*” címmel. Ezekben az előadásokban a trianoni békeszerződést igazságtalan és teljesen értelmetlen döntésként, a Szent István-i Magyarországot viszont az elképzelhető legtokeletesebb földrajzi egységként mutatta be. Ebből kiindulva a magyar külpolitika céljaként a Duna-medencében betöltött ezer éves pozíciójának „visszaszerzését” jelölte meg. Bethlen – valószínűleg szándékosan – homályban hagyta, hogy a visszaszerzés pontosan mit is jelent. De a magyar történészek egyetértenek abban, Bethlen az integrális revíziót, azaz a teljes egykori államterület visszatérését értette a visszaszerzés alatt.

A második előadókörút célországa 1933 novemberében, Anglia volt. A magyar Revíziós Liga, továbbá az angol politikusok magyarbarát csoportja gondosan előkészítette Bethlen angol előadó körútját. A Revíziós Liga több ezer példányt osztott szét angol politikusok, közéleti személyiségek és újságírók között az 1928-as kiadású „*Justice for Hungary*” című könyvből. Míg a magyarbarát angol politikusok csoportja Bethlen megérkezése előtti hónapokban két olyan könyvet jelentetett meg angol szerzőktől, illetve szerkesztőktől, melyek a trianoni magyar határok igazságtalansága és a revízió szükségessége mellett érveltek. Az egyik könyv az angol parlamentben 1919 és 1930 között elhangzott magyar tárgyú felszólalásokat tartalmazta. A másik könyv a háború megelőzése szempontjából foglalkozott a magyar vezetés alatt létrehozandó Dunai Birodalom elképzelésével.

Hasonlóan a németországi úthoz, ebben az esetben is négy előadásra került sor, négy helyszínen. De ezúttal Bethlen négy különféle témában tartott előadást, bár ezek szorosan összefüggtek. Az előadások időpontjai, a helyszínei és címei az alábbiak voltak:

- Első előadás: 1933. november 22. Cambridge Egyetem, *Az ezeréves Magyar Királyság fennállása*;
- Második előadás: 1933. november 27. London, Közel- és Középkeleti Társaság, *Hogy bánt el a trianoni szerződés a Dunamedence kis népeivel?*;
- Harmadik előadás: 1933. november 28. London, Királyi Külügyi Társaság: *Az erdélyi kérdés*;
- Negyedik előadás: 1933. november 30. London, Balkán Bizottság: *A trianoni békeszerződés és Európa békéje*.

Az angliai négy előadás szervesen illeszkedett egymáshoz, és együttesen alkotta az aktuális magyar álláspontot Trianonról és annak revíziójáról. Mind a négy előadás után a közönségnek lehetősége volt kérdéseket feltenni, illetve hozzászólni. Ennek

során több olyan személyiség, akinek jelentős befolyása volt az angol külpolitika alakulására – Seton-Watson, Wickham-Steed, Macartney – komolyan megtámadta, kritizálta Bethlent elképzeléseit. Macartney például abszurdnak minősítette Bethlen azon javaslatát, hogy létre kell hozni egy autonóm erdélyi államalakulatot. Az már a sors furcsa fintora, hogy évekkel később Macartney az önálló Erdély koncepcióját hirdette újabb munkáiban.

Az előadások utáni élénk vita már előrevetítette a kudarcot. Magyarul Bethlennek az előadások segítségével nem sikerült a Foreign Office vezetőit megnyerni a magyar ügynek, azaz az angol külpolitika továbbra sem állt ki a magyar revíziós törekvések mellett. Jól mutatja ezt, hogy bár Bethlen útja lehetőséget adott volna rá, a Foreign Office vezetői hivatalosan nem fogadták őt, ráadásul nem engedték azt sem, hogy az angol parlament Alsóháza napirendjére tűzze a magyar kérdést.

Bethlen 1933. december 8-én érkezett vissza Budapestre. Kijelenthetjük, hogy angliai előadókörútja kudarccal zárult, nem sikerült az angol külpolitika meghatározó köreit a magyar revíziós követelések támogatására rávenni. Angliai előadásai azonban ennek ellenére fontos forrásai a magyar revízió történetének, különösen fontosak a magyar politikai elit revíziós elképzeléseinek rekonstruálásához.

Bethlen miután Gömbössel éles vitába keveredett 1935-ben kilépett a kormánypártból, de befolyása az ország bel- és külpolitikájára továbbra is megmaradt: Horthy tanácsadójaként a háttérből számtalan esetben beleszólt az események alakulásába.

A magyar külpolitika történései 1939–1940-ben Bethlen korábbi várakozásainak megfelelően alakultak: az első és második bécsi döntéssel, Kárpátalja visszatérésével egyetértett. A második bécsi döntés után azonban Bethlen azt javasolta Horthynak, hogy a magyar külpolitika a továbbiakban helyezkedjék kivárálláspontra. Csakhogy Teleki 1941. április 3-i halála után a magyar külpolitika vezetői nem tudtak ezen az úton maradni, egyre inkább Németország sorsához kötötték Magyarország sorsát.

Ezt az egyre szorosabbá váló vált német-magyar viszonyt – aminek egyik fontos mérföldköve volt a Szovjetunió elleni hadbalépés – Bethlen bírálta. Sőt 1942-től Bethlen részt vett a Kállay-kormány különbéke-kísérleteiben. Sőt Horthynak azt tanácsolta, hogy tegyen lépéseket a Szovjetunió irányába is.

Mivel Bethlen a magyar külpolitika angolszász orientációjának kiemelkedő képviselője volt, Magyarország német megszállása után bujkálni kellett. A Gestapo feteletlistáján az első helyek egyikét kapta. A nácik mindent megtettek azért, hogy kézre kerítsék őt. Bethlen hónapokon át bujkálásra kényszerült, ez az állapot azonban megviseelte a 70 éves férfi egészségét, így 1944 során kétszer is agyvérzést kapott. Vidéken bujkált, de több ízben titokban a Várba utazott, hogy Horthynak tanácsot adjon. Például amellet kardoskodott, hogy a kormányzó mentse fel a Sztójay kormányt, és küldjön fegyverszüneti delegációt Moszkvába.

1944 decemberében a szovjetek elfogták, Bethlen megpróbált velük egyezkedni, de a szovjetek elutasították ajánlatát. Először házi őrizetben tartották, majd 1945. április 28-án repülővel a Szovjetunióba vitték. Ugyanis Sztálin attól tartott, hogy Bethlen megpróbálja megszervezni a polgári erőket. Ismereteink szerint Moszkvában, a Butirszkaja börtön kórházában halt meg szívbénulásban, 1946. október 5-én.

BETHLEN ISTVÁNTÓL

Bethlen István gróf beszédei és írásai 1–2. kötet (1933) Genius Kiadó. Budapest.

Bethlen István emlékirata 1944. Zrínyi Kiadó. Budapest. 1988.

Bethlen István (2000): Válogatott politikai írások és beszédek. Osiris Kiadó. Budapest.

Turbucz Péter sajtó alá rendezte (2017): Bethlen István angliai előadásai. Attraktor Kiadó. Máriabesnyő.

BETHLEN ISTVÁNÉRŐL

Gulyás László (2012): A Horthy-korszak külpolitikája 1. Az első évek 1919–1924. Attraktor Kiadó. Máriabesnyő.

Gulyás László (2013/a): A Horthy-korszak külpolitikája 2. A húszas évek második fele 1924–1931. Attraktor Kiadó. Máriabesnyő.

Gulyás László (2013/b): Az optáns-ügy (1922–1931). A román–magyar viszony egyik kulcskérdése a két világháború között. In: Nagy Miklós Mihály szerk. (2013): A történész igazsága és magányossága. Tanulmányok a 65 éves Raffay Ernő tiszteletére. Kárpátia Stúdió. Budapest. 157–164. old.

Gulyás László (2014): Csehszlovák–magyar kapcsolatok az 1922–1930. Különös tekintettel a Masaryk és Beneš határrevíziós javaslataira. In: Majoros István főszerk. (2014): Hindu istenek, sziámi tigrisek. Balogh András 70 éves. ELTE Új- és Jelenkori Egyetemes Történeti Tanszék. Budapest. 195–200. old.

Gulyás László (2015): A Horthy-korszak külpolitikája 3. A Károlyi- és a Gömbös-kormány külpolitikája 1931–1936. Attraktor Kiadó. Máriabesnyő.

Gulyás László (2016): A Horthy-korszak külpolitikája 4. A revíziós sikerek 1. A Felvidék és a Kárpátalja visszatérése 1937–1939. Attraktor Kiadó. Máriabesnyő.

Gulyás László (2017/a): Bethlen István angliai előadóútjának kontextusa. In: Turbucz Péter (sajtó alá rendezte): Bethlen István angliai előadásai. Attraktor Kiadó. Máriabesnyő.

Gulyás László (2017/b): A Horthy-korszak külpolitikája 5. A revíziós sikerek 2. A második bécsi döntés 1939–1940. Attraktor Kiadó. Máriabesnyő.

Gulyás László (2019): A Horthy-korszak külpolitikája 6. kötet: A Délvidék visszatérése 1940–1941. Attraktor Kiadó. Máriabesnyő.

Orosz László (2019): „Egy vak és egy béna, ha összefognak...” A weimari Németország és Magyarország együttműködésének kérdéséhez. *Történelmi Szemle*, 2019/3. szám. 451–477. old.

Romsics Ignác (1982): Ellenforradalom és konszolidáció. Gondolat Kiadó. Budapest.

Romsics Ignác (1991): Bethlen István. Politikai életrajz. Magyarságkutató Intézet. Budapest.

KÁROLYI GYULA GRÓF (*Vizi László Tamás*)

Nyírbakta (Szabolcs vármegye) 1871. május 7.–Budapest, 1947. április. 23.

Régi arisztokrata család sarja. A szüleitől hatalmas, több mint 16 ezer holdnyi földbirtokot öröklő fiatal gróf tanulmányait a budapesti piarista gimnáziumban kezdte, majd az érettségi után a budapesti jogi kar következett, amit berlini és bonni tanulmányutak egészítettek ki. Tanulmányai befejezését követően kiterjedt uradalmait igazgatta. Felesége, Károlyi Melinda révén további közel 18 ezer holddal növelték a családi birtokállományt.

A politikai életbe viszonylag későn, 34 éves korában kapcsolódott be, amikor 1905-ben, mint főrendiházi tag, szerepet vállalt a Függetlenségi és 48-as Pártban, majd 1913-tól az Alkotmánypártban. Ezáltal Tisza István pártpolitikai ellenfelének számított. 1906-ban Arad vármegye és Arad város főispánjává nevezték ki az 1902 óta cs. és kir. kamarási címmel rendelkező Károlyit. Hivatalától 1910-ben vált meg. Társadalmi-politikai súlya tovább erősödött, amikor 1916-ban a Magyar Tudományos Akadémia igazgatótanácsának a tagja lett.

A konzekvensen konzervatív beállítottságú személyiséggel bíró Károlyi Gyula, következetesen elhatárolódott az első világháború után kibontakozó forradalmi folyamatoktól, egyúttal unokatestvérének, gróf Károlyi Mihálynak a nézeteitől is. Vezetésével Aradon, 1919. május 5-én ellenforradalmi kormány alakult. Miután azonban az Aradot megszálló román csapatok a miniszterelnökkel együtt a kormánytagok egy részét internálták, Károlyi május 28-i kiszabadulásukat követően a kormány a franciák által megszállt Szegedre tette át székhelyét. Május 31-én hivatalosan itt alakult meg Károlyi Gyula kormánya (első szegedi kormány). A miniszterelnök egyúttal az igazságügy-miniszteri teendőket is ellátta. Kormányát június 6-án átalakította (második szegedi kormány). A hadügyminiszteri tárcát Károlyi Horthy Miklósnak ajánlotta fel, aki ezt elfogadta, s 1919. június 6-tól a kormány tagja lett. Károlyi Gyula 1919. július 12-én vált meg miniszterelnöki posztjától, s visszavonult aradi birtokaira.

A trianoni békediktátum következményeként a Károlyi család birtokainak jelentős része az utódállamokhoz került. A Bánátban található 5 ezer holdas mácsai uradalom a Szerb–Horvát–Szlovén Királysághoz, a nagykárolyi és Arad megyei földjei Romániához. Károlyi birtokállománya ezzel ezer, feleségének földterülete 10 ezer holdra csökkent. A Károlyi birtokok központja Tiborszállás lett, ahol Károlyi új, földszintes kastélyt építtetett, s feleségével együtt innen irányította a gazdaságot. Munkáját a szigorú takarékoság és pénzügyi racionalitás jellemezte, amely Károlyit sikeres, birtokait modernizálni képes gazdává tette.

Károlyi Gyula 1927-ben tért vissza a politikába, miután a felsőházi választásokon elsőprő többséggel felsőházi taggá választották. 1928. június 28-án a kormány javaslatára, koronaóri méltóságot kapott, amely tovább növelte politikai presztízsét. Ez irányú megbízatását külügyminiszterré történő kinevezéséig, 1930. december 9-ig töltötte be.

A Bethlen-kormányba Walko Lajos lemondását követően külügyminiszterként belépő Károlyi Gyula diplomáciai tapasztalattal nem rendelkezett, korábban külügyekkel nem foglalkozott, s nem bírt különösebb személyes külföldi kapcsolatokkal

sem. Külügyminiszterségét azzal kezdte, hogy lemondott szolgálati autójáról és hivatalos külföldi útjait saját pénzéből fizette. Márpedig több nemzetközi rendezvényen képviselte személyesen Magyarországot. Ezzel ő tekinthető a korszak egyetlen olyan magyar külügyminiszterének, aki a hivatalával együtt járó reprezentációs költségeket maga fedezte.

Hivatalba lépésekor nem hagyott kétséget afelől, hogy a kormány addigi külpolitikai irányvonalát kívánja folytatni, s minden törekvését békésen kívánja elérni. Ezzel kapcsolatban így fogalmazott: „*semmiféle új és speciális törekvésem nincsen a magyar külpolitika vitelében, ilyet ne is várjanak tőlem.*”

A kormány külpolitikai mozgásterét azonban alapvetően meghatározta a nagy gazdasági világválság, s különösen a Magyarországot fenyegető értékesítési és pénzügyi krízis. A Károlyi Gyula vezette külügy ezért erőfeszítéseit leginkább a kölcsönszerzési akciókra összpontosította, ami együtt járt a francia-magyar kapcsolatok megjavítására irányuló szándékkal. Utóbbi külpolitikai törekvést Károlyi mellett Bethlen is osztotta. Ez azonban semmiképpen sem jelentette a magyar külpolitika orientációváltását, amelynek kiemelt iránya továbbra is Olaszország maradt, miközben minden eszközzel törekedett arra is, hogy javuljanak a magyar–német kapcsolatok, aminek erősödésével a német piacoknak a magyar termékek előtti megnyitását remélték.

A magyar külpolitika továbbra sem mondott le a revíziós igényekről, de taktikai okokból azokat nem erőltette, s helyette a szomszédos országokkal való kapcsolatok szorosabbra fűzésének igényét hirdette. Az erősödő francia kapcsolatok eredménye az 1931. augusztus közepén Párizsban aláírt megállapodás lett, amelynek értelmében Magyarország életbevágóan fontos ötmillió fontos kölcsönhöz jutott.

A Károlyi Gyula által képviselt külpolitikai kormányzatnak folyamatosan lavíroznia kellett a válság megoldására Párizsban, Rómában, Berlinben és Prágában Közép-Európa stabilitását célként megfogalmazó, sokszor egymásnak homlokegyenest ellentmondó, egymás elképzeléseit keresztező tervek és nagyhatalmi törekvések között. Károlyi Gyula ezeket a nemzetközi terveket erős szkepszissel fogadta, s helyettük az olasz-osztrák gazdasági közeledést tartotta kívánatosnak. Miután pedig 1931 tavaszán a tervezett német–osztrák vámunió alternatívájaként olasz részről felvetődött egy lehetséges Habsburg-restauráció terve, a magyar külpolitikának ezzel a kihívással is szembe kellett néznie. A Habsburg vezetésű osztrák–magyar unió tervét azonban Károlyi a magyar kormánnyal együtt kategorikusan elutasította. A német–osztrák vámunióval kapcsolatban pedig a külügyminiszter az óvatos kivárás álláspontjára helyezkedett. Károlyi ezzel kapcsolatban, a felsőházban elmondott beszédében úgy fogalmazott, hogy „*Magyarországnak vigyáznia kell arra, hogy idő előtt ne kösse le magát, mert ezzel fizikai erejét meghaladó súlyát áldozná fel.*”

A miniszterről előlépett Károlyi Gyula, a kor szokásait követve 1931 júliusától országgyűlési képviselőséget is vállalt. Károlyi meggyőző fölényrel nyerte el a székesfehérvári választókerület mandátumát. Ezzel megörökölte rokonának, a legitimisták egyik meghatározó Fejér megyei politikusának, gróf Károlyi Józsefnek az országgyűlési helyét.

Bethlen István 1931. augusztus 19-i lemondását követően a kormányzó Károlyi Gyulát kérte fel kormányalakításra. Károlyi személyéhez ezúttal is Horthy ragaszkot-

dott, aki nagyra becsülte Károlyit, és feltétlenül megbízott benne. Horthyt és Károlyit egyébként a közvélekedéssel ellentétben nem kapcsolták össze közvetlen rokoni szálak. Horthy Paulette férje ugyanis nem Károlyi Gyulának, hanem Károlyi Imrénének Gyula nevű fia volt.

A Károlyi-kormány 1931. augusztus 24-én alakult meg. Károly Gyula 1931. december 16-ig a pénzügyi, majd ugyan ezen naptól kezdődően, 1932. június 30-ig a minisztérium megszűnéséig a népjóléti és munkaügyi tárcát is irányította. A miniszterelnök a külügyi tárcát a Bethlen-kormány korábbi külügyminiszterére, arra a Walko Lajosra bízta, akit lemondása miatt 1930 decemberében éppen Károlyi Gyula váltott a külügyek élén. Rajta kívül a kormány éléről történt távozása ellenére, Bethlen továbbra is intenzíven foglalkozott külpolitikai ügyekkel, amit Károlyi Gyula nem ellenzett. Bethlen távozásával és Károlyi Gyula kinevezésével kettévált a miniszteri és pártelnöki funkció. Utóbbit megtartotta Bethlen, s ezáltal a kormánypárt belső ügyeit továbbra is ő intézte. Ettől Károlyi Gyula tudatosan távolmaradt.

A Károlyi-kormány legfontosabb feladatának a gazdaság szanálását és az államháztartás rendbetételét tekintette, s az igen súlyos államháztartási gondok megoldására, a hiány csökkentésére, illetve annak megszüntetésére koncentrált. Ennek érdekében számos olyan takarékosági intézkedést vezetett be, amelyek az állami kiadások lefaragását szolgálták. Felszámolta a politikai államtitkárságok legtöbbjét, korlátozta, illetve megszüntette a szolgálati gépkocsik használatát, csökkentette az állami alkalmazottak fizetését, nyugdíját, s jelentős mértékben visszafogta a szociális kiadásokat. A közélet tisztasága érdekében szigorítani szándékozott a képviselői összeférhetetlenséget, és vissza kívánta szorítani a korrupciót. Ezzel állítva helyre a politikusok és a törvényhozás iránti bizalmat. De fellépett az uzsora jellegű hitelszerződésekkel szemben, hitet tett a részvényjog reformja mellett, s korlátozni kívánta az álláshalmazást.

A Károlyi-kormány külpolitikai célkitűzése – összhangban a belpolitikai törekvésekkel – leginkább a magyar agrártermékek külföldi piacokon történő elhelyezése volt. Azonban akárcsak elődje, a Károlyi-kormány sem tudta elérni a német piacok megnyitását. Azok továbbra is zárva maradtak a legtöbb magyar agrártermék előtt. Ezért a különböző európai fővárosokban megfogalmazódó, Magyarországot is érintő vámszövetségi és vámuniós terveket óvatossággal – s nem azonnali elutasítással – fogadták Budapesten. Érkezzenek ezek akár Prágából, Rómából vagy Párizsból. Ezeket a terveket annak megfelelően kezelték, hogy azok mennyire alkalmasak a válság hazai kezelésére.

A Károlyi-kormány alapvetően továbbra is az Olaszországgal kiépített és állandóan erősödő viszony ápolását tekintette fő külpolitikai törekvésének. Mindezt úgy, hogy az ne akadályozza a Berlinnel és Párizssal való együttműködést. A Károlyi–Walko-féle külpolitika azonban néhány ponton eltért a Bethlen által képviselt és kialakított irányvonalától. Ilyennek számított az 1932 kora tavaszán nyilvánosságra került francia Tardieu-terv magyar fogadtatása. Erről Walko úgy nyilatkozott, hogy az Magyarországra nézve számos előnnyel járna, s ezért támogatható. Mindez pedig azt jelentett, hogy a hagyományos olasz orientáció mellett megjelent a Franciaországhoz való közeledés egyfajta óvatossá, a gazdasági érdekeket előtérbe helyező forgatókönyve is. Ezt azonban sem Rómában, sem Berlinben nem nézték jó szemmel.

A revíziós követelések a Károlyi-kormány idején alig kaptak hangot. A revízió kérdését a magyar külpolitika visszafogottan kezelte. A szomszédos országokhoz fűződő viszonytal kapcsolatban Károlyi többször úgy fogalmazott, hogy velük kapcsolatban a politikai ellentétek „még fennállnak, de minthogy senki sem gondol arra, hogy ezeket másképpen, mint békésen és kölcsönös megegyezéssel küszöböljük ki, remélni lehet, hogy a jószomszédi viszonyt jelenleg még gátló momentumok is idővel eltávolíthatók lesznek.”

Károlyi Gyula miniszterelnök külföldi útjai közül kiemelendő az 1932 március végi olaszországi út, ahol a római gabonakereskedelmi konferencia ideje alatt találkozott és tárgyalt Mussolinival és az olasz királlyal is.

1932 őszére a Károlyi-kormány népszerűtlen válságkezelő intézkedéseinek hatására a kormány elvesztette a kormánypárt támogatását. Károlyi Gyula ebben a helyzetben az előre menekülés taktikáját választotta, benyújtotta lemondását, és 1932. október 1-jén távozott a miniszterelnöki posztról. Utóda Gömbös Gyula lett. A lemondás és az aktív politikából való távozás nem okozott Károlyi számára megrázkódtatást, hiszen a kormányzati szintű politizálást soha nem tartotta magához igazán testhezállónak, s a közel két éves kormányzati tevékenység alatt bele is fásult abba. 1932. november elején a székesfehérvári országgyűlési képviselőségéről is lemondott. A megüresedett székesfehérvári mandátumot az új kormány vallás- és közoktatásügyi minisztere, Hóman Bálint nyerte el.

1933-ban Károlyi a főrendi arisztokraták jelöltjeként ismételten a felsőház tagja lett, ahol hamarosan a felsőház vezéregyéniségévé vált. Egyfajta közvetítő szerepet játszott a kormányzat és a felsőház között. Ha kellett, akkor tompította a feszültséget, s ha szükségét látta, fellépett a kormányzattal szemben. A fokozatosan jobbra tolódó kormányzati politikát aggodalommal figyelte, s szembefordult azzal. 1938-ban és 1939-ben komoly szerepet játszott Darányi Kálmán és Imrédy Béla miniszterelnökök megbuktatásában. Többször is nyíltan bírálta a diktatórikus berendezkedést, a szélsőségeket, s ezzel párhuzamosan hitet tett a parlamentáris kormányforma mellett. 1939 elején egyik vezéregyénisége volt annak a felsőházi mozgalomnak, amely enyhíteni kívánta a 2. zsidótörvény rendelkezéseit. Ennek elfogadása elleni tiltakozásul 1939. április elején lemondott felsőházi tagságáról.

1942 tavaszán, ezúttal Horthy Miklós kinevezése révén ismételten felsőházi tag lett. Azzal a nem titkolt céllal, hogy integráló személyiségéből adódóan szervezze maga köré a felsőházi tagságot, s befolyásos felsőházi tagként támogassa Kállay Miklós miniszterelnök bel- és külpolitikáját.

Károlyi Gyula a második világháborút követően is Magyarországon maradt. Miután földjeit felosztották, az egykori Károlyi-uradalom egyik budai épületébe költözött. 1947-ben, 76 éves korában itt érte a halál.

KÁROLYI GYULÁTÓL

Károlyi Gyula gróf miniszterelnöki bemutatkozó beszéde 1931. augusztus 27-én. In.

Az 1931. évi július hó 18-ára hirdetett Országgyűlés Képviselőházának naplója I. kötet. 1931. I. 1931. július 20. – 1931. augusztus 28. Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat, Budapest, 1931. 355–358. old.

Magyar Nemzeti Levéltár Magyar Országos Levéltára, Károlyi Gyula félhivatalos levelezésének töredékei 1931–1932. K 694.

Magyar Nemzeti Levéltár Magyar Országos Levéltára, Károlyi Gyula hagyatéka P 416.

KÁROLYI GYULÁRÓL

Márkus Gyula (1968): A Károlyi Gyula-kormány bel-és külpolitikája. Akadémiai Kiadó, Budapest.

Juhász Gyula (1988): Magyarország külpolitikája 1919–1945. Kossuth Könyvkiadó, Budapest. 124–132. old.

Ormos Mária (1998): Magyarország a két világháború árnyékában 1914–1945. Történelmi Kézikönyvtár. Csokonai Kiadó, Debrecen. 136–146. old.

Romsics Ignác (2007): Magyar miniszterelnökök. Rubicon, 2007/4–5. szám. 5–21. old.

Püski Levente (2009): Egy arisztokrata tekintély: Gr. Károlyi Gyula. In. Papp Klára–Püski Levente szerk. (2009): Arisztokrata életpályák és életviszonyok. A Debreceni Egyetem Történelmi Intézete Kiadása, Debrecen. 205–220. old.

Püski Levente (2016): A Horthy-korszak szürke eminenciása. Károlyi Gyula (1871–1947). Kronosz Kiadó. Pécs.

Sipos Péter (2012): Gróf Károlyi Gyula, az „öreg pipás”. História, XXXIV. évf. 2012/8. szám. 17–19. old.

Püski Levente (2013): A Károlyiak. Egy grófi nemzetség a Horthy-korszakban. Rubicon, 2013/8. szám. 45–51. old.

Gulyás László (2015): A Horthy-korszak külpolitikája 3. A Károlyi-és a Gömbös-kormány külpolitikája 1931–1936. Attraktor Kiadó, Máriabesnyő. 7–24. old.

Vizi László Tamás (2015): A magyar külpolitika válságkezelő kísérletei a nagy gazdasági világválság idején Bethlen István és Károlyi Gyula kormányai alatt. In. Közép-Európai Közlemények. VIII. évf. 1. szám 2015/1. No. 28. 77–91. old.

GÖMBÖS GYULA (*Gulyás László*)

Murgav (Tolna vármegye), 1886. december 26.–München (Németország), 1936. október 6.

Apja idősebb jákfai Gömbös Gyula (1858–1921), a falu elemi iskolájának evangélikus felekezeti tanítója, édesanyja Weitzel Mária volt. Az elemi iskolát Murgán végezte (1893–1897), majd családjával Sopronba költözött, ahol az evangélikus líceumban (1897–1901) folytatta tanulmányait. 1901-től a pécsi honvéd hadapród iskola növendéke lett. 1905-ben zászlóssá avatták, első állomáshelye a zágrábi 25. honvéd gyalogezred volt. 1912-ben főhadnagyként vonult be a bécsi Theresianum Katonai Akadémia hadiiskolába, ahol vezérkari tiszti képzésen vett részt.

Végig harcolta az első világháborút, annak végére már vezérkari százados volt. 1918-ban Budapestre utazott és a harmadik Wekerle-kormány hadügyminisztériumában vállalt tisztséget: egy ideig katonai attasé volt Zágrábban, illetve a balkáni hadműveletekért felelős csoportot vezette.

1919. január 19-én a Magyar Országos Véderő Egylet (MOVE) egyik alapítója. 1919–20-ban az ellenforradalom egyik főszervezője. Egyrészt tevékenykedett Bécsben az Anti-Bolsevista Comité egyik meghatározó alakjaként, másrészt komoly szervező munkát végzett a szegedi kormányok és Horthy Nemzeti Hadsereg számára. Követte Horthyt Szegedről Siófokra, majd onnan Budapestre.

A kommün bukása után belépett a Nagyatádi Szabó István vezette Országos Kisgazdapártba, amelynek színeiben 1920-ban Törökszentmiklós nemzetgyűlési képviselőjévé választották. Támogatta Horthy kormányzóvá választását. 1921 októberében a király második visszatérési kísérlete idején fontos szerepet játszott a visszatérő IV. Károly király csapataival szembeszálló kormányhű erők (elsősorban az egyetemi zászlóalj és a budapesti helyőrség) mozgósításában, és a budaörsi csatában.

1924-ig az Egyesült Párt (EP), azaz a kormánypárt tagja, de kilépett az EP-ből, mert szembekerült Bethlennel. Néhány elbarátjával (pl. Eckhardt Tibor, Bajcsy-Zsilinszky Endre) ekkor alapította meg a Magyar Nemzeti Függetlenségi (Fajvédő) Pártot.

1928-ban azonban elhagyta azt, és visszalépett az EP-be. Ez meghozza számára a honvédelmi államtitkári pozíciót Bethlen kormányában, sőt 1929. október 10-től megkapja a hadügyminiszteri tárcát. Ezt a posztot Károlyi Gyula kormányában is ő töltötte be (1931. augusztus 24.–1932. október 1). Károlyi gróf kormányának lemondása után Horthy őt kérte fel miniszterelnöknek.

Mivel jelen tanulmány egy olyan tanulmánykötet szerves része, amely kifejezetten a külpolitikával foglalkozik, a továbbiakban Bethlen belpolitikai lépéseivel nem foglalkozunk. Ehelyett „csak” a külpolitikájára koncentrálnunk: Gömbös Gyula 1932. október 1-jén lépett hivatalba és négy éven keresztül vezette az országot, ez idő alatt kormányát egyszer alakította át Ezzel a négy évvel – Bethlen István után – Gömbös volt leghosszabb ideig a két világháború közötti Magyarország miniszterelnöke. Kormányra lépését követően kidolgozta kormányprogramját, a 95 pontos Nemzeti Munkatervet. A terjedelmes – az 1932. évi eredeti nyomtatott kiadásban 32 oldal – Nemzeti Munkatervben a 95 pontból mindössze kettő pont (a 2. és 3. pont) foglalkozott a külpolitikával, mindössze 8 sorban, az alábbi módon: „2. ...*Külpolitikánk*

feladatának tartjuk biztosítani a magyar nemzeti állam részére azt a szerepet, amely nemzetünket múltjánál, földrajzi helyzeténél és történelmi hivatottságánál fogva megilleti. 3... Minden békés eszközzel arra törekszünk, hogy a békeszerződések a jog és az igazság szellemében revízió alá véteessenek. Súlyt helyezünk a kisebbségi jogok teljes érvényesítésére és nem zárkozunk el a dunai államok együttműködése elől sem.”

Véleményünk szerint Gömbös külpolitikai koncepciójának 1932 októberében–novemberében az alábbiak voltak a sarokkövei:

1. *Lehetséges egy békés revízió.*

De ennek tartalmának pontos meghatározását – azaz Magyarország milyen területek visszacsatolására tart igényt – gondosan nyitva hagyta. Jól mutatja, hogy az általunk megvizsgált 12 beszédben egyetlen egy fél mondat sincs erről. Ennek ellenére Pritz Pál úgy véli, hogy Gömbös a teljes revízió híve volt.

2. *Magyarország nem zárkózik el a dunai államokkal (értsd kisantant) történő együttműködés elől.*

De ennek ára van, a kisantant országai tegyenek eleget a kisebbségvédelmi szerződésekben vállalt kötelezettségeiknek.

3. *A magyar külpolitika legfontosabb szövetségese Olaszország.*

Azaz Gömbös folytatni akarta a Bethlen által elindított olasz vonalat. Az ennek érdekében tett lépéseiről lásd s következő alfejezetet.

4. *Németországgal és Ausztriával el kell mélyíteni a gazdasági és politikai kapcsolatokat.*

Gömbös úgy vélte, hogy a gazdasági világválság miatt különösen fontos a magyar agrártermékek elhelyezése ebben a két országban.

5. *A történelmi magyar-lengyel barátság fenntartandó.*

6. *Az európai nagyhatalmakkal – Anglia és Franciaország – kiegyensúlyozott kapcsolatokat kell és lehet fenntartani.*

A későbbi történések ismeretében úgy véljük, hogy a francia-vonal továbbvitelének megígérése csak taktikai elem volt Gömbös részéről 1932 őszén. Egyetértünk Pritz Pállal, aki szerint a Franciaországhoz történő közeledésnek Gömbös közismerten nem volt híve.

Gömbös első külföldi útja Rómába vezetett 1932 novemberében, ahol Mussolinivel elsősorban gazdasági kérésekről tárgyalt, például a magyar–olasz–osztrák vámunióról. tárgyalt. Az első Gömbös–Mussolini találkozót jelentőségét abban látjuk, hogy ismét megerősítette Olaszország és Magyarország baráti kapcsolatait. Ráadásul Gömbös azzal, hogy miniszterelnökként első hivatalos útja Rómába vezetett látványosan deklarálta, hogy Magyarország változatlanul Olaszországot tekinti első számú külpolitikai partnerének.

Olaszországi útja alkalmával XI. Pius pápa november 12-én vatikáni kihallgatáson fogadta Gömböst, és számára a nem katolikus kormányfőknek adható legmagasabb pápai kitüntetést a Pius-rendet adományozta.

Az 1933-as év rosszul indult a gömbösi külpolitika számára: 1933 január 8-án kirobbant a hirtenbergi fegyverbotrány. A kisantant államok élükön az „örökös csehszlovák külügyminiszterrel”, Benešsel, az ügyet a Népszövetség elé akarták vinni, Ennek érdekében Beneš óriási nyugat-európai sajtókampányba kezdett. Gömbösnek

és frissen kinevezett külügyminiszterének – Kánya Kálmán, akit Gömbös 1933 februárjában kért fel erre a posztra – jelentős erőfeszítésébe került, hogy olasz segítséggel Magyarország (és Ausztria) komoly következmények nélkül jutott túl a botrányon.

Gömbös 1933. június 16-án magánemberként Németországba utazott és találkozott Hitlerrel. Ezen első Gömbös-Hitler találkozón a gazdasági kérdések (a német-magyar gazdasági kapcsolatok elmélyítése) mellett a másik fontos téma a versailles-i Európa átrendezésével és ezen belül kiemelten a magyar revíziós igényekkel kapcsolatos álláspontok megvitatása volt. Hitler kendőzetlen őszinteséggel tárta fel szándékait Gömbös előtt. Ennek megfelelően Hitler kijelentette, hogy Franciaországot szét fogja zúzni, és ugyanezt a sorsot szánja Csehszlovákiának is. Viszont Közép-Európa újjászervezése során Romániát és Jugoszláviát be akarja vonni a német érdekszférába. Ennek megfelelően a magyar revíziós igényeket csak Csehszlovákia esetében támogatja. Ez a támogatás egészen odáig elmegy, hogy Magyarország megkaphatja Szlovákia teljes területét. Ezzel szemben a Romániával és Jugoszláviával kapcsolatos magyar területi igényeket nem tudja támogatni.

Gömbös számára ez a koncepció komoly csalódást okozott. Gömbös (és a magyar politikai elit nagy része) úgy gondolta, hogy az újjászülető Németország oldalán lehetőség lesz a történelmi Magyarország visszaállítására, azaz a teljes revízióra, Berlinben azonban kiderült, hogy Hitler az integrális magyar revízió helyett, csak a részleges revíziót támogatja. Egyetértünk Gergely Jenő véleményével, mely szerint emiatt Berlinből egy csalódott ember érkezett haza.

1933 nyarán Gömbös a magyar-olasz-osztrák hármas szövetség létrehozásán dolgozott. Ennek jegyében került sor a Gömbös–Dollfuss találkozóra (1933. július 9–10.), illetve a Gömbös–Mussolini második találkozójára (1933. július 25–28.). 1934 januárjában felgyorsultak az olasz–osztrák–magyar blokk létrehozására irányuló tárgyalások.

1934 márciusában Gömbös és az osztrák kancellár Dollfuss Rómában ültek tárgyalóasztalhoz Mussolinival. Ezen tárgyalások eredményeképpen 1934. március 17-én ünnepélyes keretek között került sor az ún. római jegyzőkönyvek aláírására. Az I. jegyzőkönyv kimondta, hogy a három állam „...*mindazon kérdésekben, amelyek őket különösen érdeklik, úgyszintén az általános jellegű kérdésekben tanácskozni fognak abból a célból, hogy Magyarország és Ausztria, Magyarország és Olaszország és Ausztria és Olaszország között fennálló barátsági szerződés szellemében, amely szerződések számos közös érdek fennállásának felismerésén alapulnak, az európai államok, különösképpen pedig Magyarország, Ausztria és Olaszország között a valóságos együttműködés előmozdítására irányuló politikájukat összehangba hozzák. Evégből a három kormány, valahányszor közülük legalább egy ezt célszerűnek véli, együttesen tanácskozni fog.*”

A II. jegyzőkönyv a három állam gazdasági együttműködéséről szólt, míg a III. jegyzőkönyv, gyakorlatilag a második jegyzőkönyv kiegészítése volt. Ezt csak Mussolini és Dollfuss írták alá. Ez kilátásba helyezte egy új olasz–osztrák gazdasági egyezmény megkötését.

A római jegyzőkönyvek aláírása a gömbösi külpolitika sikere volt. De 1934 őszén Gömbös védekezésre kényszerült: 1934. október 9-én Marseille-ben usztasa me-

rénylők meggyilkolták Sándor jugoszláv királyt és Barthou francia külügyminisztert. A jugoszláv-kormány Budapestet nevezte meg a merénylet felelőseként: mondván Magyarország területén (Jankapuszta) készítették fel a merénylőket. Belgrád vádjait a kisanant azonnal megtámogatta: Beneš vezetésével, komoly nemzetközi sajtókampányt indult Magyarország ellen.

Ebben a szituációban került sor a negyedik Gömbös-Mussolini találkozóra Rómában, 1934. november 6-én. Gömbös úgy tért vissza Rómából, hogy bírta Mussolini ígéretét, mely szerint támogatni fogja Magyarországot a merénylet után kibontakozó támadások ellen. Közben a jugoszláv kormány 1934. november 22-én panaszjegyzéket nyújtott be a Népszövetséghez. Ebben leszögezték a magyar kormány felelősségét a marseille-i merényletben, és az ügy kivizsgálását kérték. A népszövetségi eljárás december 7-én kezdődött el. De végül Magyarország számára kedvező módon zárult, a Népszövetség nem marasztalta el Budapestet.

Az 1934-es évben Gömbös még egy nagyon fontos lépést tett, kidolgozta, majd november hónapban Mussolininek bemutatta revíziós tervét. Ebben Gömbös úgy érvelt, hogy a trianoni határokat etnikai alapon (ahogy a szöveg fogalmaz néprajzi alapon) kell megváltoztatni, de ettől néhány esetben gazdasági és katonai/stratégiai okok miatt el lehet térni, de ezeknél az eltéréseknél lehetőleg mindkét fél érdekeit figyelembe kell venni. Ennek jegyében Gömbös a 93 ezer km² területű Csonka-Magyarországhoz összesen 102 ezer km² akart hozzácsatolni. Ily módon egy 195 ezer km² területű magyar állam jött volna létre, mely 15 millió állampolgárral rendelkezett volna.

Mint azt eddig bemutattuk Gömbös és kormányának kormány külpolitikája alapvetően a Budapest–Róma–Bécs háromszögre, Németországra és a kisanantra koncentrált. De Gömbös a Balkán felé is nyitott: hivatalos tárgyalásokat folytatott Ankarában és Szófiában (1933 októbere). Ankarába, Gömbös megbeszéléseket folytatott Kemál Atatürkkal (államfő), Iszmet pasával (miniszterelnök) és a Tevfik Rüstüvel (külügyminiszter). Míg Szófiába Nikola Musanov bolgár miniszterelnökkel cserélt eszmét.

Emellett megpróbált egy lengyel-politikát is csinálni, ennek jegyében Gömbös 1934. október 19-én elutazott Lengyelországba. A Gömbös-Pilsudski találkozó során a magyar miniszterelnök azt fejtegette, hogy nagy fantáziát lát a Róma–Berlin–Budapest–Bécs–Varsó szövetségben. Gyakorlatilag Gömbös az általa favorizált ötös blokk elképzelését ismertette Pilsudskival.

Itt jegyezzük meg, hogy Gömbös utasítására lépések történtek a magyar–szovjet viszony magasabb szintre történő emelésére. Ennek eredményeképpen Budapesten szovjet, míg Moszkvában magyar követség kezdett el dolgozni 1934-ben.

Az 1935-ös évben Gömbös megpróbált az időközben feszültté vált német–magyar viszonyban (ennek legfontosabb okát Göring magyarellenes kijelentéseiben kell keresnünk) pozitív elmozdulást előidézni. Ezért került sor második németországi útjára. A magyar miniszterelnök 1935. szeptember 26-án repült Németországba, ahol egy több mint 3 órás tárgyalást folytatott Hitlerrel, többször találkozott Göringgel, két ízben tárgyalt von Neurathtal, emellett eszmecserét folytatott Blomberggel és Schachtal.

Amikor Mussolini utasítására az olasz hadsereg 1935 októberében betört Etiópiába egy rendkívül furcsa szituáció alakult ki a magyar külpolitika berkein belül: Gömbös súlyos konfliktusba keveredett saját külügyminiszterével. Ennek oka az volt, hogy hogyan szavazzon a magyar küldött az Olaszországot agresszornak nyilvánító angol kezdeményezésről (Kánya az igen szavazat, míg Gömbös a nem szavazat mellett érvelt). Horthynak kellett a konfliktus elsimítani a miniszterelnök és külügyminisztere között. Végül október 9-én a Népszövetség genfi ülésén a magyar küldött tartózkodom szavazatot adott le.

1936 első hónapjaiban az ún. Hodža-terv nyilvánosságra kerülése adott munkát Gömbösnek és a magyar külpolitika irányítóinak. A Hodža terv a hat dunai államnak (Csehszlovákia, Jugoszlávia, Románia, Ausztria, Magyarország és Bulgária) alábbi hét pontból álló programot kínálta: 1. A vámok fokozatos csökkentése teljes megszűnésükig. 2. A szállítási kvóták emelése. 3. A hitel és a kompenzáció könnyítése, kiterjesztése. 4. Az agrártermelés közös irányítása. 5. A közlekedési, posta- és távíró-ügyek egyszerűsítése és összehangolása. 6. A fizetési rendszerek egyszerűsítése. 7. Mezőgazdasági hivatal felállítása a gazdasági érdekek összeegyeztetésére és a gabonafelesleg elhelyezése érdekében.

Mint látható, a Hodža-terv az egykori Osztrák–Magyar Monarchia utódállamainak – kibővítve a kört Bulgáriával – gazdasági együttműködését célozta meg. A tervet a magyar külpolitika vezetői – Gömbös, Kánya – elutasították. Ehelyett az olasz–magyar–osztrák hármasság együttműködés erősítésére törekedtek. Gömbös ismét Rómába utazott, hol 1936. március 21–23.-án került sor az olasz–osztrák–magyar kormányfői találkozóra, mely

megerősítette a három állam szövetségét.

A három kormányfő 1936 márciusi római találkozásáról Gömbös már súlyos betegesen tért vissza. Betegségét tovább súlyosbította az Eckhardt Tiborral folytatott pisztolypárbaj. Ez szorosan összefüggött a gömbösi külpolitikával: Gömbös Rómából történő hazatérése után 1936. április 2-án a képviselőház Külügyi Bizottságának ülésen beszámolt olasz útjának eredményeiről. Eközben Eckhardt Tibor több ízben is „közönséges sviháknak” titulálta a miniszterelnököt, mire az azt kiabálta, hogy „szemtelen, szemtelen, szemtelenség.” Ebből a jelenetből a kor szabályai szerint párbaj lett. A két fél egy golyóváltásos pisztolypárbajt vívott – sérülés nem történt – április 10-én.

Május hónap folyamán Gömbös egészségi állapota egyre súlyosabbá vált (komoly veseproblémák és magas vérnyomás kínozták), ezért orvosai tanácsára május 15-én kénytelen volt hathetes betegszabadságra vonulni. A balatonfüredi szanatóriumban kezelték. Miniszterelnöki teendőinek ellátását Darányi Kálmán földművelésügyi miniszter vette át, míg honvédelmi miniszterként Kozma Miklós belügyminiszter helyettesítette. A hathetes kúra leteltével 1936. augusztus 8-án tért vissza hivatalába, abban a reményben, hogy ismét el tudja látni miniszterelnöki és honvédelmi miniszteri feladatait.

A betegsége azonban ismét kiújult, ezzel párhuzamosan politikai helyzete is egyre tarthatatlanabbá vált. Korábbi támogatói és szövetségesei – azaz a kormánypárt tagjai – elkezdtek tőle távolodni, míg ezzel párhuzamosan ellenfelei szövetséget kötöttek

ellene, sőt Horthy bizalma is megrendült benne. Gyakorlatilag 1936 augusztusára Gömbös bukott miniszterelnökké vált.

Gömbös 1936. szeptember 3-án a mátyásföldi reptéren szállt fel arra a katonai repülőgépre, amely utolsó külföldi útjára, Münchenbe szállította, hogy a város melletti klinikán ápolhassák. A kezelés azonban eredménytelennek bizonyult 1936. október 6-án reggel 8.20. perckor elhunyt.

Münchenben a királyi palota császári udvarában ravatalozták fel. Koporsóját innen kísérte Hitler (és a birodalmi kormány tagjai, továbbá német tábornokok) a müncheni pályaudvarra. Bécsben Schuschnigg kancellár és az osztrák kormány vett búcsút tőle. A magyarországi temetésre 1936. október 10-én került sor. Koporsóját az Országház kupolacsarnokában ravatalozták fel. Ahol Horthyval az élen az ország vezető politikusai, egyházi, katonai és a kulturális elit tagjai, számos külföldi politikus (Göring porosz miniszterelnök, Ciano olasz külügyminiszter, Schuschnigg osztrák kancellár, a bolgár király) tisztelegtek koporsója előtt. A gyászbeszéd elhangzása után a Kerepesi temetőben helyezték örök nyugalomra.

GÖMBÖS GYULÁTÓL

A nemzeti öncélúságért! Gömbös Gyula miniszterelnök 12 beszéde. Stádium Kiadó. Budapest.

A Gömbös-kormány Nemzeti Munkaterve. Stádium Kiadó. Budapest.

Gömbös Gyula (2004): Válogatott politikai beszédek és írások. Osiris Kiadó. Budapest.

GÖMBÖS GYULÁRÓL

Gergely Jenő (1999): Gömbös Gyula. Életképsorozat. Elektra Kiadóház. Budapest.

Gergely Jenő (2001): Gömbös Gyula. Politikai pályakép. Vince Kiadó. Budapest.

Gulyás László (2015/a): A Horthy-korszak külpolitikája 3. A Károlyi- és a Gömbös-kormány külpolitikája 1931–1936. Attraktor Kiadó. Máriabesnyő.

Gulyás László (2015/b): Egy földrajzi-gazdasági-stratégiai alapú revíziós tervet: Gömbös Gyula 1934. évi elképzelése. In: Kókai Sándor–Boros László szerk, (2015): Tiszteletkötet Dr. Gál András geográfus 60. születésnapjára. Bocskai István Gimnázium és Nyíregyházi Főiskola. Szerencs-Nyíregyháza. 249–260. old.

Gulyás László (2016): Gömbös Gyula külpolitikájának formálódása. Az első hónap, 1932 októbere. In: Anka László–Hollósi Gábor–Tóth Eszter–Ujváry Gábor szerk.: Historia est lux veritas. Szakály Sándor köszöntése 60. születésnapján. III. kötet. Magyar Napló. Budapest. 75–84. old.

Macartney, C. A. (2006): Október tizenötödike. A modern Magyarország története. I. kötet. Gede Testvérek. Budapest. 153. old.

Nánay Mihály (2015): Magyarra lett Habsburgok. A Habsburgok magyar ága. Unicus Műhely. Budapest.

Ormos Mária (1974): Merénylet Marseille-ben. Kossuth Kiadó. Budapest.

Ormos Mária (1987): Mussolini. Kossuth Könyvkiadó.

Ránki György–Pamlényi Ervin–Tilkovszky Lóránt–Juhász Gyula (1968): A Wilhelmstrasse és Magyarország. Német diplomáciai iratok Magyarországról. 1933–1934. Kossuth Könyvkiadó. Budapest.

Pritz Pál (1982): Magyarország külpolitikája Gömbös Gyula miniszterelnöksége idején. Akadémia Kiadó. Budapest.

- Réti György (1998):** Budapest-Róma Berlin árnyékában. Magyar–olasz diplomáciai kapcsolatok 1932–1940. ELTE Eötvös Kiadó. Budapest.
- Szávai Ferenc (2009):** A Horthy korszak gazdasági élete 1920–1945. In.: Gulyás László szerk. (2009): A modern magyar gazdaság története. Széchenyitől a Széchenyi tervig. JATEPress. Szeged. 113–124. old.
- Tóth Imre (2013):** Kánya Kálmán útja a külügyminiszteri székig. Történelmi Szemle 2013/2.szám 225–260. old.
- Tóth Imre (2009):** A polgári arisztokrata: Kánya Kálmán jellemrajza a kezdetektől a miniszteri posztig. Aetas. Történelemtudományi folyóirat. 2009/2. szám 23–43. old.
- Tóth Imre-Rab Virág (2011):** Kánya Kálmán és Európa gazdasági újjáépítése: A Közép-Európa Gondolat. Der Neubau Europas. Egy ismeretlen kézirat. Századok 2011/1. szám 117–142. old.
- Vizi László Tamás (2012):** Duna-völgyi együttműködési kísérletek az 1930-as évek első felében – fejezetek a közép-európai integrációs törekvések történetéből. Simon János szerk. (2012): Civil társadalom és érdekképviselés Közép-Európában. L’ Harmattan-CEPoliti Kiadó. Budapest. 17–33. old.
- Vizi László Tamás (2015):** A magyar külpolitika válságkezelő kísérletei a nagy gazdasági világválság idején Bethlen István és Károlyi Gyula kormányai alatt (1929–1932). Közép-Európai Közlemények 2015/1. szám (No. 28.) 77–91. old.
- Vizi László Tamás (2013/a):** „Hiszem és remélem, hogy ... hamarosan visszatérhet a régi barátság és megértés” Horthy Miklós mohácsi beszéde és a szerb orientáció alternatívája a magyar külpolitikában. Közép-Európai Közlemények 2013/4. szám (No. 23.) 7–38. old.
- Vizi László Tamás (2013/b):** The Hungarian Effort to Dissolve the Unity of the Little Entente in 1926. Prague Papers on the History of International Relations, 2013/2. Prague (–Vienna), 147–150. old.
- Vonyó József (2014):** Gömbös Gyula. Napvilág Kiadó. Budapest. 19–164. old.

DARÁNYI KÁLMÁN *(Debreceni Péter)*

Budapest, 1886. március 22.–Budapest, 1939. november 1.

Igazi politikuscsalád sarjaként, 1886. március 22-én, Budapesten született pusztaszentgyörgyi és tetétleni Darányi Kálmán. Nagybátyja, Darányi Ignác 1881-ben, mint a főváros II. kerületének országgyűlési képviselője nyert mandátumot, 1895-től a képviselőház alelnöki pozícióját, a dualizmus éveiben 12 évig a földművelésügyi miniszter székét foglalta el. Édesapja, Darányi Béla szintén politikai pályára került. A Földművelésügyi Minisztériumban, mint gazdasági főigazgató dolgozott, később miniszteri tanácsos lett.

Darányi Kálmán Budapesten érettségizett, majd 1904-től jogot hallgatott a Magyar Királyi Tudományegyetemen. Tanulmányai befejezése után Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegyében, mint közigazgatási gyakornok, majd a Belügyminisztériumban fizetés nélküli segédfogalmazói állást vállalt. Családi és baráti kapcsolatai lévén az I. világháborút megelőzően pályája gyorsan ívelt felfelé. 1909-től a közigazgatási tapasztalat megszerzésének útjára lépett, – a többségében románok lakta – Fogaras vármegyében vállalt helyettes főszolgabírói, majd szolgabírói állást, valamint a járási és a községi közigazgatás közvetlen felügyelője lett. Pályája töretlenül ívelt felfelé, hamarosan vármegyei főjegyző, majd a vármegyei közgyűlést vezette – miközben jelentős rálátást nyert a román politikára.

Az I. világháború kitörése Erdélyben érte, ahonnan – kétszeri visszautasítás után – 1914 decemberében került a frontra. Századparancsnokként szolgált, egészen 1917 elejéig, amikor Földesre helyezték kiképzőtisztnek. A háború lezárása előtti hónapokban az Esterházy-kormány Zólyom vármegye főispánjává nevezte ki, e tisztségétől az őszirózsás forradalmat követő főispáni kar lemondásával vált meg. Ezt követően 1920 elejéig eltűnt a közéletből, majd Komárom és Győr vármegyék, valamint Komárom és Győr városok főispáni teendőinek ellátásával is megbízott törvényhatósági kormánybiztosa, 1922 novemberétől Moson vármegye főispánja lett, majd az 1923-as közigazgatási egyesítést követően Győr városa mellett Győr, Moson és Pozsony vármegyék főispánja volt.

A közigazgatási pályáról Darányi Kálmán számára egyenes út vezetett az országgyűlésbe: 1927 februárjában ellenjelölt nélkül nyert mandátumot a képviselőházba, mint a mosonmagyaróvári körzet képviselője. Bő egy év múlva a Miniszterelnökség politikai államtitkára lett és Bethlen István miniszterelnök mellett kiválóan kitanulta a politikai trükköket és játszmákat. Bethlen 1931 évben bekövetkező lemondása Darányi számára nem járt következményekkel, pozícióját a Károlyi-kabinetben is megtartotta.

Az 1932 októberében miniszterelnöki posztot elfoglaló Gömbös Gyulához szintén közel került, mind baráti, mind politikai síkon. A kezdeti lépésektől fogva támogatta a korábbi fajvédő politikust, pl. részt vett a 95 pontos programterve kidolgozásában. Lojalitását Gömbös két szinten is meghálálta. Egyrészt Darányi újból egyéni képviselői mandátumot szerzett, szintén ellenjelölt nélkül ezúttal Balatonfüreden, másrészt miniszteri tárcát kapott az 1935 elején lezajlott kormányátalakítást követően. A – családi hagyomány kontinuitásának tekinthető – földművelésügyi mi-

niszter posztját a Magyarországra begyűrűző gazdasági világválság nehéz hónapjaiban vette át, így több komoly, azonnal kezelendő problémával találta magát szemben, a korábról (akár a dualizmus éveiből) örökölteklal egyetemben.

Elődje (Kállay Miklós) munkáját folytatván, fontosnak tartotta a földbirtokstruktúra igazságosabb elosztását. Kilátásba helyezte a gazdaadósságok rendezését, mely gyakorlatban a kormányzat általi kintlévőségek bizonyos részének magára vállalását jelentette, valamint az ún. hitbizományi reformmal 3000 holdban kívánta maximálni az arisztokraták kezén lévő hitbizomány méretét, de a telepítési törvényre is nagy hangsúlyt helyezett.

Gömbös súlyosbodó betegsége miatt 1936 nyarától miniszterelnök-helyettesként tevékenykedett, így a miniszterelnök halála után többen természetszerűnek vélték, hogy Darányi Kálmán foglalhatja el a megüresedett kabinetvezetői széket.

Karrierje csúcsát jelentő kormányfői kinevezését 1936. október 12-én kapta, melyet csak vonakodva vállalt el, egyes budapesti diplomaták szerint többen átmeneti vezetőnek tekintették, amíg nem találják meg az alkalmas személyt a magyar politika irányítására.

Ettől függetlenül kezdeti lépéseivel hatalma megszilárdításáért tett erőfeszítéseket, jól felmértén a kormánypárt radikális csoportja által okozott veszélyt, ezért igyekezett őket lehetőségeihez képest izolálni, a pártelnökséget is átvette. Több reformlépést tervezett, így a népegészségügyi állapotok javítása és az akkor korszerűnek tekinthető szociálpolitikai javaslatok mellett felvetette az alkotmányjogi reformot, a kormányzói és felsőházi jogkör bővítését, valamint a titkos választójog bevezetését. 1937 áprilisában, Szegeden elhangzott beszédében kitért a zsidókérdésre, mely az 1938. májusi győri beszédének is releváns része volt. A kisalföldi városban meghirdetett gazdaságélénkítő programján túl beszélt a szélsőjobboldal erősödéséről is, melyet határozottan negatívan ítélt meg. Beszédét hamarosan tettek is követték. A hadifejlesztéseket célzó 5 éves tervet a gyakorlatban két esztendő alatt végrehajtották, az első zsidótörvény tervezetét pedig heteken belül a képviselőház elé terjesztették.

1936. október 21-én ismertetett kormányprogramjában a külpolitikai irányt megszabván nem jelentett be releváns változásokat. Az új kormány külpolitikai alappillérei a következőek voltak: az érvényben lévő római jegyzőkönyvek fenntartása mellett jó viszony Németországgal, a kapcsolatok lehetőség szerinti javítása Franciaországgal és Nagy-Britanniával, valamint a népszövetségi tagság megőrzése, annak fejében, hogy a határon túli magyarok jogait és védelmét biztosítja a nemzetközi szervezet.

Miniszterelnöki periódusa alatt az első jelentős külpolitikai esemény az olasz–osztrák–magyar szövetség képviselőinek Bécsben tartott találkozója volt 1936. november 11–12-én. Az üléselő politikusok megerősítették az 1934 januárjában kötött római jegyzőkönyveket, ill. azok kiegészítő jegyzőkönyveit, valamint Magyarország és Ausztria elismerte az etiópiail Olasz Császárságot. A kooperáció azonban végleges felbomlásához közeledett, az olaszok afrikai kudarcái, valamint a náci Németország dunai térségben zajló fokozatos és intenzív térnyerése miatt Mussolini külpolitikájában jelentős változások következtek be. A bécsi megbeszéléseket követően Gian Galeazzo Ciano olasz külügyminiszter budapesti tartózkodása során gyakorlatilag

kimondta, hogy a római politika feladta Ausztria függetlenségének védelmét, vagyis nem áll az Anschluss útjában. További kiábrándulást okozott Budapesten, hogy az ünnepi külsőségek között fogadott olasz politikus egyetlen szót sem ejtett a magyar revízió ügyéről, csak Csehszlovákia izolálása és a jugoszlávok felé való közeledés került érdemlegesen szóba.

Pár hónap múlva egy teljesen új koncepció tervét jelentették Olaszországból, mely 4 állam szorosabb együttműködését jelent(h)ette volna, eredetében a német térnyerés kompenzálására. A jugoszláv–magyar–lengyel–olasz együttműködés terve a Dísz téren pozitív fogadtatásra talált, realizálódására azonban kevés esély mutatkozott, elsősorban a német hegemonia régió belüli erősödése, valamint az olasz–német kapcsolatok javulása miatt (a hitleri Németország ismerte el elsőként az olaszok Etióp Császárságát, cserébe Róma Anschlusszal szembeni politikájának beszüntetését kérte).

Az olasz partnerség a Darányi-kabinet másfél éve alatt végig prioritást élvezett. Ezt reprezentálta a magas szintű állami vezetők találkozása is. Akárcsak Gömbös, Darányi első útja is Rómába vezetett 1936 novemberében, a kormányzó Horthy Miklós, Kánya Kálmán külügyminiszter és Somkúthy József vezérkari főnök társágában. A baráti fogadtatás során lényegi kérdések nem kerültek szóba, valószínűleg csak a fegyverkezési ügyek voltak napirenden. Az államfői vezetők látogatása után alig két hónappal, 1938 januárjának végén Róder Vilmos honvédelmi miniszter találkozott Alberto Pariani olasz vezérkari főnökkel.

A magyar látogatást 1937 májusában az olasz királyi pár budapesti vizionlátogatása követte, de a baráti találkozóknak nem volt konkrét eredménye. A nyár folyamán Olaszország felmondta a kereskedelmi áruforgalomra vonatkozó Brocchi-egyezményt, mellyel visszahúzódása a Duna-medencéből egyértelművé vált. 1937 kora őszen Benito Mussolini Hitler vendége volt Berlinben, közös megállapodással kilátásba helyezték Európa fasizálását és Olaszország hamarosan csatlakozott az antikomintern paktumhoz.

Ezt követően a magyar–olasz kapcsolatokat inkább a feszültségek jellemezték. 1937 végén több Olaszországot támadó sajtócikk jelent meg a magyar lapokban és az utolsó római jegyzőkönyvek szignálói között lezajlott 1938. január 10–12-i találkozáson Magyarország elutasította az olaszok által forszírozott csatlakozását az antikomintern paktumhoz, ill. a Népszövetségből sem lépett ki. Halvány reménysugarat jelentett, hogy Róma támogatta a magyar fegyverkezési egyenjogúságot.

A közép-európai térségben végbemenő olasz pozícióvesztés fokozatos német előrenyomulással párosult. Ez jelentős nehézségeket támasztott a magyar politikának, a gömbösi kapcsolatok kiépülése ellenére a két ország között feszültségek voltak érzékelhetőek. Ennek okát – egyrészt – az jelentette, hogy a legfontosabb magyar külpolitikai célt, a revízió kérdését Németország csak részlegesen – kizárólag saját érdekeivel megegyezően – támogatta. További problémaforrást jelentett a magyarországi német kisebbség kérdése, így az egyébként is barátságatlan viszonyt mélypontra süllyesztette az 1936 novemberében megjelent – állítólagosan a román jobboldal megnyerését célzó – Rosenberg-cikk, mely ugyan egy új Európáról beszélt, de nem a magyar politika terve szerinti (területi) átalakulásokkal. A helyzetet tovább

bonyolította a névmagyarosítások kérdése, melynek ügyében több szinten (miniszteriális és diplomáciai) zajlottak tárgyalások, ezek eredményeképpen Darányi ígéretet tett, hogy a magyar Parlamentben hajlandó a névmagyarosítások ellen nyilatkozatot tenni.

A kialakult helyzet enyhítésére több kísérlet történt, a magyar kormányfő 1936. november 19–25. között Berlinbe utazott, ahol Hermann Göring porosz miniszterelnökkel, a Birodalom második emberével, Haus Georg von Mackensen követtel, majd az utolsó napon Hitlerrel és Konstantin von Neurath-al folytatott tárgyalásokat Kánya Kálmán és Sztójay Döme, akkori berlini magyar követ társaságában. Az aktuális témákkal foglalkozó tárgyalások (Ausztia és Csehszlovákia kérdése, a magyarországi német kisebbség helyzete, magyar-kisantant kapcsolatok) teljes eredménytelenséggel végződtek.

Jelentős változások következtek be a magyar-kisantant viszonyban is. A szövetség tagállamai felajánlották Magyarország fegyverkezésének elismerését, amennyiben a magyar fél lemond revíziós terveiről. Kánya Kálmán külügyminiszter külön tárgyalta a kisantant államok budapesti követeivel. Ez nyilván nem járhatott konkrét eredményekkel, hiszen a magyar politika egyik legfontosabb külpolitikai irányát adta volna fel, mely egyben a kormánypártok választási sikereinek is egyik fundamentuma volt. A lassú enyhülés és az 1938 augusztusában, már Imrédy miniszterelnökségi periódusa alá eső, és pontosan a kielői látogatással párhuzamosan nyilvánosságra kerülő bécsi egyezmény megkötéséhez vezetett, melyet tekinthetünk a magyar külügy sikerének is. Ehhez kezdeti lépésként Darányi, mint első magyar miniszterelnök interjúkat adott a kormánypárti, Belgrádban megjelenő *Vreme* lapnak, ill. a magyar–román polgári légi forgalom is ekkor indult meg. 1937. május–június fordulóján Bárdossy László bukaresti követ személyesen is részt vett a szervezet sinai konferenciáján.

A semlegesnek tekinthető, tradicionális magyar–lengyel kapcsolatokban sem következett be jelentős változás. A két állam viszonya továbbra is – elsősorban csak – kulturális síkon volt jelentősnek tekinthető, külpolitikai céljaik radikálisan eltértek. A két ország közötti találkozók csúcspontját jelentő 1938. februári, ötnapos kormányzói látogatás a két nemzet közös emlékeinek és hagyományainak manifesztációi mellett semminemű konkrét katonai, vagy politikai egyezményt nem eredményezett.

A Darányi-kormány külpolitikai célja volt a magyar–brit viszony erősítése, melyben komoly akadályt jelentett, hogy az angol politika, az 1937 májusától miniszterelnöki széket elfoglaló, konzervatív Arthur Neville Chamberlain a magyar külügyi célokkal szöges ellentétben álló megbékélési elveket hirdetett meg, így az Angol–Magyar Baráti Társaság megalakulásán kívül kézzelfogható eredmény továbbra sem született.

A Darányi-kormány átalakítása után 3 nappal, 1938. március 12-én éjszaka a náci Németország megkezdte Ausztia megszállását. A németek közvetlen szomszédává válása megpecsételte Darányi politikai karrierjét is. A magyar szélsőjobb további erősödése kétségtelen lendületet kapott, a kormányfő érthetetlen módon tétovázott a társadalom megnyugtatótatását illetően. A régió térképének átrendeződése a győri program végrehajtását is befolyásolta, hiszen a betétesek kivették pénzüket a bankokból, a tőzsdén pánikhangulat lett úrrá. A kedélyeket csak Horthy Miklós kormányzó

április 3-án elhangzott rádióbeszéde nyugtatta le, de Darányit már nem lehetett pozíciójában tartani. A konkrét külpolitikai eredményeket – direktben – felmutatni nem tudó – és Kánya Kálmán külügyminiszterrel konfrontálódó – Darányi Kálmán közvetlen kapcsolatot keresett a magyarországi szélsőjobboldallal. Hubay Kálmánnal történt március 21-i találkozásán 7–10 mandátumot ajánlott nekik a következő képviselőházi választásokra, majd a hónap végén Lovasberényben a nyilas jelölt ellen nem állított képviselő-jelöltet. A következő napokban korábbi munkatársai és meghatározó politikusok (pl. Bethlen István) fordultak szembe Darányival, aki – teljes bizalomvesztés közepette – megromlott egészségi állapotára hivatkozva benyújtotta lemondását 1938. május 14-én.

Darányi a kormányfői pozíció elvesztését követő hónapokban sem távolodott el a politikától. Az 1938. októberi sikertelen komáromi tárgyalások után e hónap 13-án – Csáky István római kiküldetésével párhuzamosan – Darányi Kálmánt küldte a magyar külügy Berlinbe az I. bécsi döntést megelőző határmódosításokról egyeztetni, mely háttérben kétségtelenül az állhatott, hogy a korábbi miniszterelnök személyes jó viszonyt ápolt bizonyos német politikusokkal és az 1938 szeptemberében tartott nürnbergi pártnapra is meghívták. 1938. október 14-én Darányi Újpétery Elemér és Otto von Erdmannsdorff követ társaságában érkezett a tárgyalásokra, melyeken Hitler aktív magyar katonai akció ígéretét akarta kicsikarni Csehszlovákia ellen, míg a magyar fél a Népszövetségből történő kilépését, az antikominternhez való csatlakozását, valamint 10 éves gazdasági szerződést ígért a németeknek, támogatásukért cserébe.

Darányi 1938–1939 fordulóján több jelentős tisztséget töltött be. 1938 decembere-től – egyhangú szavazás után – házelnökké választották, majd 1939 januárjában a Társadalmi Egyesületek Szövetségének, később a Magyar–Német Társaságnak lett elnöke. Korábban társelnöke volt a Turáni Társaságnak, igazgatóság tagja a Magyar Gazdasági Egyesületnek, a Magyar Gazdaszövetségnek, a Magyar Nemzeti Szövetségnek és a Falu-Szövetségnek.

1939 derekán egészsége gyors romlásnak indult, szanatóriumba került, majd 1939. november 1-én elhunyt.

Politikai szerepvállalásán túl az egyházi életben való közreműködése is végigkövethető karrierje során. Meghatározó szerepet töltött be a magyarországi reformátusok életében: fogarasi tevékenysége alatt a helyi református egyház presbiterének választották és 1917-ben Felvidéken is bekapcsolódott az egyházi életbe, a besztercebányai egyházközösség főgondnoka volt. 1920-tól a Dunántúli Református Egyházkerület presbitériumának és a pápai református főiskola igazgatótanácsának gondnoki címét töltötte be. Az I. világháborúban szerzett érdemeiért, az ezüst és bronz Signum Laudist kardokkal együtt kapta, a Károly-csapatkeresztet, magyar és osztrák háborús emlékérmeket, osztrák Érdemrend I. osztályának érdemkeresztjét, Siami Koronarend I. osztálya kitüntetéseként is birtokolta, 1926 októberében Horthy kormányzó a II. osztályú magyar érdemkeresztrel tüntette ki (csillaggal), de a Magyar Vörös-Kereszt Érdemcsillagával is kitüntették.

DARÁNYI KÁLMÁNTÓL

Nem találtunk tőle emlékiratot, vagy publikált dokumentumokat.

DARÁNYI KÁLMÁN RÓL

Kemfher Sándor fel. kiadó (1930): A magyar társadalom lexikonja (1930). A Magyar Társadalom Lexikonja Kiadóvállalat. Budapest. 110. old.

Madarász Elemér szerk. (1939): Magyar politikai és közigazgatási compass (1919–1939). Magyar Politikai és Közigazgatási Compass Kiadóvállalat. Budapest. 128–129. old.

Gulyás László (2015): A Horthy-korszak külpolitikája 3. A Károlyi- és a Gömbös-kormány külpolitikája 1931–1936. Attraktor Kiadó. Máriabesnyő.

Gulyás László (2016): A Horthy-korszak külpolitikája 4. A revíziós sikerek 1. A Felvidék és a Kárpátalja visszatérése 1937–1939. Attraktor Kiadó. Máriabesnyő.

Haeffler István szerk. (1935): Országgyűlési Almanach Az 1935–40. évi országgyűlésről. (Sturm-féle Almanach). Kiadja a Magyar Távirati Iroda Rt. Budapest.

Kerepeszki Róbert (2014): A „tépelődő gentleman” Darányi Kálmán (1886–1939). Kronosz Kiadó – Magyar Történelmi Társulat. Pécs–Budapest.

Réti György (1998): Budapest – Róma Berlin árnyékában. Magyar–olasz diplomáciai kapcsolatok 1932–1940. ELTE Eötvös Kiadó. Budapest.

IMRÉDY BÉLA (*Miklós Péter*)

Budapest, 1891. december 29.–Budapest, 1946. február 28.

Imrédy Béla morvaországi eredetű család – amely 1827-ben nyert magyar nemesiséget, s amelynek eredeti neve Heinrich volt, amit 1845-ben változtattak meg – le származottjaként született. Édesapja ómoraviczai Imrédy Kálmán (1853–1919) udvari tanácsos, a Kisbirtokosok Országos Földhitelintézetének vezérigazgatója, édesanyja szeredi Vajkay Karolina (1858–1934). Imrédy Béla egyik dédapja eredetileg izraelita felekezetű volt, aki szüleivel együtt hétéves korában tért át a keresztény vallásra. Emiatt az 1930–1940-es évek fordulóján számos támadás érte Imrédyt (s a kormányfői székéből való távozásának is ez volt az egyik oka), annak ellenére, hogy az akkor már hatályban lévő kirekesztő tartalmú zsidótörvények nem írták elő a dédszülők vallásának igazolását a keresztény származás bizonyítására.

A hagyományos polgári és szigorú katolikus nevelésben részesült fiatalember a fővárosi piarista gimnázium elvégzése után a Budapesti Tudományegyetemen szerzett jogi doktori oklevelet 1913-ban. 1914 októbere és 1918 novembere között katonai szolgálatot teljesített, az első világháború végén huszár főhadnagyként szerelt le. 1917 augusztusában vette feleségül Nelky Irént (1892–1980), akitől három gyermeke született: Tamás (1918), János (1920) és Andrea (1928).

1919 januárjától 1921 decemberéig a pénzügyminisztérium munkatársa miniszteri titkári beosztásban. 1922 és 1925 között a Takarékpénztárak és Bankok Egyesületének titkára, majd főtitkára. 1926-tól a Magyar Nemzeti Banknak a tanulmányi és statisztikai osztály szervezésével megbízott vezetője és egyik igazgatóhelyettese, 1928-tól a szervezet egyik igazgatója és üzletvezetőségi tagja. 1930-tól a magyar jegybank kapcsolattartója volt a bázeli székhelyű Nemzetközi Fizetések Bankjánál, amely a jótételi fizetések és az európai jegybankok tevékenységének koordinálására jött létre. Ezzel a nemzetközi pénzügyi szakma fontos szereplőjévé és a magyar gazdasági élet megkerülhetetlen tényezőjévé vált.

Az akkor a honvédelmi miniszteri posztot betöltő Gömbös Gyulával 1930-ban ismerkedett meg, aki egyre inkább bizalmába fogadta és kikérte véleményét gazdasági és pénzügyi kérdésekben, s a nagyvállalkozókkal való kapcsolattartásban számított rá. Ezek után nem meglepő, hogy a miniszterelnöki széket elfoglaló Gömbös kormányának 1932. október 1-jétől a pénzügyminisztere lett. Mint a pénzügyekért felelős kormánytag fontosnak tartotta a nemzeti fizetőeszköz (pengő) stabilitásának biztosítását, a mértékletes, de határozott beavatkozást a piaci folyamatokba, a mezőgazdaságban jelentkező értékesítési válság fölszámolását, az ipari termelés növelését és a nemzetközi kötelezettségek teljesítését. „Az az állam, amely nemzetközi szerződések útján akarja a maga számára az életlehetőségeket megteremtteni, köteles ügyelni arra, hogy az ő fairségében, az ő aláírásában ne kételkedjenek” – fogalmazta meg egy parlamenti beszédében.

Politikai pozícióját erősítette, hogy 1933 márciusában időközi országgyűlési választáson az Apponyi Albert halála miatt megüresedett jászberényi kerület parlamenti képviselőjévé választották. 1935 januárjában távozott a kormányból, mivel a Magyar Nemzeti Bank elnökévé nevezték ki. Jegybankelnökként szorgalmazta a nyu-

gati – elsősorban az angol – pénzügyi körökkel való jó kapcsolat fönntartását (elnöki kinevezését a Bank of England is támogatta, s hagyományosan pozitív képet rajzoltak róla a brit médiumokban), valamint a népszövetségi kölcsön pontos és megbízható törlesztését. 1937 tavaszán memorandumot készített Darányi Kálmán miniszterelnök számára, amely a győri program (1938. március 5.) alapját képezte, s amelyben a mezőgazdasági proletariátus problémáját és a zsidókérdést jelölte meg a két legfontosabb szociális feszültségforrásként. A keresztény középosztály igényei kielégítésének lehetőségét az izraelita vallású polgárság és értelmiség kárára képzelte el, ezzel ugyanis – vélte – nem sértik a zsidó nagytőkés csoportok érdekeit, s komolyabb ellenállás nélkül véghezvihetik a folyamatot. Tárcán kívüli közgazdasági miniszterként – jegybankelnöki állása megtartása mellett – lett a Darányi-kabinet tagja 1938. március 9-én. Ekkoriban mind a hazai, mind a nemzetközi közvélemény úgy tartotta nyilván, mint a kormány legbefolyásosabb tagját, kvázi miniszterelnök-helyettest, aki előbb-utóbb átveszi a kormányfői posztot.

Horthy Miklós kormányzó 1938. május 14-én bízta meg kormányalakítással. Kormányprogramja belpolitikai dimenziójának két alapgondolata a „népi egység” és a „szociális gondolat” eszméje volt, amelynek megvalósítását, mint hívő katolikus a keresztény erkölcsi és társadalmi tanítás képviselőjeként – a pápai szociális megnyilatkozások szellemében – képzelte el. Kormányfőként külpolitikájában – vállaltan Gömbös Gyula nyomdokain járva – az Olaszországgal való kapcsolatok szorosabbra fűzésének igénye mellett kiemelte a német–magyar érdekközösséget is. Ugyanakkor a nyugati, sőt a kisantant államokkal való együttműködést is szorgalmazta (s ebben támogatói voltak kormánya tagjai, elsősorban Kánya Kálmán külügyminiszter, Keresztes-Fischer Ferenc belügyminiszter és Teleki Pál kultuszminiszter). „Örömmel állapíthatjuk meg, hogy Anglia mind nagyobb érdeklődést tanúsít azokkal a kérdésekkel szemben, amelyek Közép-Európa jövő sorsának helyes megoldásával kapcsolatosak. Úgy látszik, az utóbbi időben Franciaország szintén közel jutott a rendkívül bonyolult problémák lényegének felismeréséhez. [...] Nem adjuk fel a reményt, hogy hosszú és kitartó munkával talán sikerülni fog a Duna-medencében olyan állapotot teremteni, amely egyelőre az itt élő népek normális egymás mellett élését, később pedig az adódó körülményekhez képest barátságos együttműködést is biztosítani alkalmas” – hangsúlyozta.

Kormányában többször került sor személyi változásra, illetve válságra. A kormánypárt parlamenti többsége támogatásnak és a kormányzó személyes szimpátiájának ügyről-ügyre való megszerzése mellett a személyével szembeni német bizalmatlansággal is meg kellett küzdenie. A Berlin által „túl független” politikát folytatónak tartott Kánya Kálmán külügyminiszter (1938. november 28.) lemondása után Csáky Istvánt azzal a céllal nevezte ki december 10-én utódjául, hogy állítsa helyre a magyar–német „régii és hagyományos jó viszonyt”. Kánya Kálmán lemondása és Csáky István kinevezése között ideiglenesen a külügyminiszteri feladatokat is ellátta.

Miniszterelnökségének idején olyan diplomáciai jelenségek valósultak meg, mint a budapesti Eucharisztikus Világkongresszus, a katolikus világegyház egyik legfontosabb eseménye (1938. május 25–29.), vagy az első bécsi döntés (1938. november 2.) révén a Felvidék egy részének visszatérte, valamint Magyarország csatlakozása az

antikomintern-paktumhoz (1939. január 13.) és a diplomáciai kapcsolat megszakítása a Szovjetunióval. Kormányfősége alatt fogadta el a magyar törvényhozás az általa korábban megtervezett, a zsidóságot súlyosan korlátozó első zsidótörvényt (1938. évi XV. tc.), s akkoriban dolgozták ki a később, Teleki Pál miniszterelnöksége alatt kodifikált második zsidótörvényt (1939. évi IV. tc.).

Amikor 1938 végén a parlament szerepkörének csökkentésére a rendeleti kormányzás bevezetését javasolta, a kormánypárti képviselők nagy része kihátrált mögüle. Erre reagálva 1939 januárjában megalapította a Magyar Élet Mozgalmát. Ugyan nem sokkal később mozgalma és a kormánypárti disszidensek csoportja ismét egyesült (a Magyar Élet Pártja létrejöttével), 1939. február 15-én – miután bebizonyították zsidó származását – távoznia kellett a miniszterelnöki bársonyszékből. Noha a kormánypárton belül működött egy húsz–huszonöt fős Imrédy-frakció, a hatalom újbóli megszerzése érdekében külső szövetségesek után nézett: a német nácik és a hazai szélsőjobboldal köreiben meg is találta őket. 1940 októberében kilépett a kormánypártból és megszervezte a Magyar Megújulás Pártját, amelynek vezetőjeként az általa korábban elítélt radikális szociális demagógiát és antiszemitizmust tűzte zászlajára. 1943-ra a németek benne gondolkodtak, mint megbízható és szalonképes miniszterelnök-jelöltben. A német megszállás után azonban Sztójay Döme lett a kormányfő, s mint közgazdasági miniszter csak 1944. május 23-án kapcsolódott be a németbarát kabinet munkájába. 1944. augusztus 7-én lemondott és visszavonult a politikától. A nyilas hatalomátvétel után a parlamenti képviselők egy részéből álló Törvényhozók Nemzeti Szövetsége tagjaként kiállt Szálasi Ferenc és a háború folytatása mellett.

A második világháború után, 1945 májusában amerikai fogságba esett Ausztriában, s októberben Budapestre szállították, ahol a börtönben kidolgozta „*Az infláció elleni küzdelem elvei és eszközei*” című anyagot, amelyet részben fölhasználtak a magyar gazdaság 1945 utáni stabilizálásának folyamatában. A népbíróság, mint háborús bűnöst első fokon 1945. november 23-án kötél, másodfokon 1946. február 4-én golyó általi halálra ítélte. Mivel föllebbezését a Népbíróságok Országos Tanácsa elutasította, 1946. február 28-án a budapesti Markó utcai börtön udvarán kivégezték.

IMRÉDY BÉLÁTÓL

Nem találtunk tőle emlékiratot.

IMRÉDY BÉLÁRÓL

Ábrahám Ferenc–Kussinszky Endre szerk. (1945): Ítélet a történelem. Az Imrédy-per. A vád, a vallomások és az ítélet. Magyar Központi Híradó, Budapest.

Gulyás László (2016): A Horthy-korszak külpolitikája 4. A revíziós sikerek 1. A Felvidék és a Kárpátalja visszatérése 1937–1939. Attraktor Kiadó, Máriabesnyő.

Sipos Péter (1970): Imrédy Béla és a Magyar Megújulás Pártja. Akadémiai Kiadó, Budapest.

Sipos Péter (szerk.) (1970): Imrédy Béla a vádlottak padján. Osiris Kiadó, Budapest.

Sipos Péter (2001): Imrédy Béla politikai életrajz. Elektra Kiadóház, Budapest.

Szerencsés Károly (2002): Az ítélet: halál. Magyar miniszterelnökök a bíróság előtt: Batthyány Lajos, Bárdossy László, Imrédy Béla, Szálasi Ferenc, Sztójay Döme, Nagy Imre; Kairosz. Budapest.

BÁRDOSY LÁSZLÓ, BÁRDOSI, DR. (Joó András)

Szombathely, 1890. december 19.–Budapest, 1946. január 10.

Bárdossy László régi vas vármegyei nemesi családban született a megyeszékhelyen, a köztisztviselő, valamint politikus Bárdossy Jenő (1861–1934) és felsőőri (máskor régiesen: felsőőri) Zarka Gizella gyermekeként. Apja jogi doktorátust szerzett és gyorsan emelkedett a megyei ranglétrán, Vas vármegye tiszti ügyésze majd főjegyzője lett és imponáló közigazgatási pályát futott be, eljutva később a címzetes államtitkári posztig. 1900 végén Bárdossy Jenőt kinevezték Sáros vármegye főispánjává, így fia, László középiskolai tanulmányai egy részét Eperjesen végezte, amikor pedig az apa 1903 végén ismét a fővárosba, a Földművelésügyi Minisztériumba került, Budapesten folytatta és végül fejezte be a közép fokú tanulmányokat.

Az ifjú Bárdossy Budapesten, Berlinben és Párizsban folytatott jogi tanulmányokat. Kiváló képességű diáknak bizonyult az egyetemi évek alatt, magas szintű nyelvtudásra tett szert, elsajátítva az angol nyelvet is. Kívívta diáktársai tiszteletét. Diplomája megszerzését követően, 1913-ban a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumba (VKM), közkeletű nevén a kultusz-tárcához került, itt kezdte meg köztisztviselői pályafutását, először segédfogalmazóként. Hamarosan Pest vármegye királyi tanfelügyelője (1913–1918), utóbb a VKM miniszteri segédtitkára (1918–1921), utóbb miniszteri titkára (1921–1922) lett. A kultuszminisztériumban igen lassú és fokozatos volt csak az előrehaladása a hivatali ranglétrán. Az Osztrák-Magyar Monarchia szét hullását követően, majd a trianoni békediktátum eredményeképp független, ám területében és presztízsében is jelentősen megkisebbedett országnak kellett, nehéz körülmények közepette, az új kihívásoknak megfelelő külügyi apparátust létrehozni. 1918-ban ugyan e munka elkezdődött, java része azonban 1920 utánra maradt. Az első világháború és a forradalmak megrázkódtatásai után, a közvélemény előtt fontosnak tűnt, hogy élesebb cezúra kerüljön a régi osztrák–magyar külpolitika és az önálló állam egyértelműen új és szellemében is a nemzeti önérdékérvényesítést képviselő politikája közé, a személyi állomány vonatkozásában is. Ennek a következményeként nyílt lehetősége többeknek, így Bárdossynak is, hogy külügyi pályára lépessenek. Bárdossy elsősorban nyelvismeretének, ekkorra már hosszabb hivatali gyakorlatának, valamint kiemelkedő műveltségének köszönhetően állt tehát ígéretes karrier előtt, de későbbi tragikus sorsa felé szintén ez a váltás bizonyult a legfontosabb első útelágazásnak.

1922. február 18-án kezdte meg a munkát a független magyar külügyi apparátus tagjaként. Először a Külügyminisztérium sajtóosztályának helyettes vezetői beosztásában dolgozott 1927-ig, majd (1926 márciusától immár miniszteri osztálytanácsosi rangban) az osztály vezetője lett (1927–1930). 1930. március 1-jétől külszolgálati posztra került, mint a londoni követség első beosztott tisztviselője. A brit külügyérek körében hamar elismerést vívott ki a maga számára. Később, 1933. június 18-tól első osztályú követségi tanácsos lett. Időközben meg is házasodott. Belatini Braun (máskor: Belatiny-Braun) Mariettát vette feleségül, akinek a révén rokonságba került Gömbös Gyulával, mivel a házastárs a miniszterelnök második feleségének testvére volt. Gömbös politikája, talán a családi kapcsolatok miatt is, erőteljesen hatott Bár-

dossy nézeteire, aki szükségesnek látta a nagyobb mérvű társadalmi reformokat, a szociális intézkedéseket, elsősorban olasz és német minták alapján, valamint a föld-reformot. Minderre hangsúlyt igyekezett fektetni később miniszterelnökként is. A magyar alkotmányosság tradicionális kereteit azonban – Gömböstől eltérően – nem kívánta feszegetni.

1934. október 24-től kiemelkedő fontosságú állomáshelyen teljesített szolgálatot, ugyanis Magyarország bukaresti követének nevezték ki. Bukarestben hosszú időt töltött, s ennek során nagy horderejű változások következtek be, mind Magyarország, mind pedig Románia külpolitikai vonalvezetésében. Ebben az időszakban több, a két országot érintő, kivételes fontosságú diplomáciai eseményre került sor, s ezek közül is kiemelkedett a turnu-severini magyar–román tárgyalás, illetőleg a második bécsi döntés. Jelentéseinek precizitása és hivatalnoki megbízhatósága ekkor különösen fontosnak bizonyult, miközben a jelentős események sora egyre inkább előtérbe helyezte őt politikai értelemben is. A Bárdossyt közelebről, munkatársaként is jól ismerő Szegedy-Maszák Aladár kiemelte, hogy a bukaresti évek, különösen azoknak utolsó időszaka mérvadó módon befolyásolta Bárdossy politikai felfogását. Közről figyelhette ugyanis meg a román belpolitikát, annak viharait és az ország belső megroppanását, majd Antonescu marsall sikeres konszolidációs erőfeszítéseit, aki iránt tisztelet ébredt benne. Ugyancsak számos következtetést vont le Hitlernek Romániával szemben érvényesített politikájából, a bukaresti politikusok németbarát irányvonalra történt áttéréséből, elsődlegesen abban a vonatkozásban, amit mindez Magyarország területi igényeinek érvényesítése szempontjából jelentett vagy a jövőben jelenthetett. Bárdossy éles és intellektuális megfigyelő volt, aki kínosan nagy hangsúlyt fektetett az apró részletekre. A nagyobb ívű, hosszabb távú politikai mérlegelést azonban, vagyis a gyakorlott politikusok erényeit, nem mondhatta magáénak. Ahogy ugyancsak Szegedy-Maszák jellemezte őt nagyon találóan: „Briliáns ember volt, talán sokkal briliánssabb, mint tehetséges. Az ítélőképességével volt egy kis baj: érzelmi elemek gyorsan közrejátszottak benne.” Miközben átlátta, sőt követendő példának is találta Antonescuék szoros felzárkózását a harmadik birodalom mellé, addig jóval kevésbé tekintett a román vezetés viszontbiztosítási manővereire, valamint cél tudatos pragmatizmusára.

Bárdossy személye a külügyminiszteri poszt tekintetében a második világháború kezdete és a fentebb említett események előtt is felmerült, mégpedig Kánya Kálmánnak a KÜM éléről 1938 végén történt távozása után, ami jelzi azt, hogy ekkor is jelentékeny tekintélye volt már. Mindazonáltal, olyan ambiciózus vetélytársnak az útjából, mint Csáky István gróf, tanácsosabbnak vélte kitérni. Csáky erőteljes politikusi alkat volt, aki igyekezett a külügyminiszteri pozíciónak komoly súlyt adni, de szeszélyes volt az adminisztratív döntéseknél és a diplomácia irányítójaként is részt vett a belpolitikában. Nem meglepő tehát, hogy amikor Csáky 1941. január végén, gyors lefolyású betegségben, fiatalon elhunyt, a jóval kiszámíthatóbb, kifinomult munkatársú Bárdossy külügyminiszteri kinevezését örömmel fogadták a minisztérium munkatársai.

A magyar diplomácia új irányítója, akit egyébként Csáky is megjelölt egyik lehetséges utódként, 1941. február 2-án lépett hivatalba. A logika és az egyértelműség

híve volt, a klasszikus és lelkiismeretes hivatalnok mértékadó példajaként. Teleki politikai irányvonalát hűen szolgálta, a miniszterelnöki akarat megbízható végrehajtója volt. Kiszámíthatónak tartották politikai értelemben a konzervatív vagy angolbarát körökben is. Bethlen István szintén kifejezetten jó választásnak találta őt. Hamarosan azonban rendkívüli kihívásokkal kellett szembenéznie, későbbi működése során pedig eltávolodott, majd utóbb egyre élesebben szembe is került Bethlen és az úgynevezett angolbarátok irányzatával.

Csáky, röviddel halála előtt, politikai megfontolásokból visszahívta Bukarestből Bárdossyt, aki akkor még nem tudta, milyen újabb felelős megbízatások várnak rá, s azt sem, hogy néhány hónapon belül, miután főnöke örökébe lépett, váratlanul a miniszterelnöki székbe is kerül. Ullein-Reviczky Antal Bárdossy működésének külön drámai hangvételű fejezetet szentelt emlékirataiban, megjegyezve ebben, hogy személye politikai értelemben „kijátszatlan kártya” volt. Bárdossy kerülté ugyanis – a jó diplomaták erényét szem előtt tartva – a nyílt állásfoglalásokat, nem hangoztatta így sem az angolbarátságot sem pedig a németbarátságot. Említést érdemel azonban, hogy Londonból személyes sérelemmel távozott, ugyanis felesége miatt, aki korábban elvált, a brit uralkodóház magas elvárásai szerint nem volt eléggé szalonképes, követi megbízásra – amint arra Ullein-Reviczky Antal emlékirataiban utal – állítólag nem is nyílt volna már ott lehetősége.

Berlinben, ahová 1941 márciusában, miniszteri kinevezését követően, bemutatkozó látogatásra indult, nem tekintettek munkálkodása elé különösebben pozitív várakozásokkal. Bárdossy igen visszafogott volt Hitlernél tett első hivatalos vizitje alkalmával, egy szuverenitására büszke, a német fölényel szemben is magabiztos ország képviselőjének mutatkozva. A Führert akkor jó hangulatából mindez közel sem zökkentette ki, a delegációt személyesen fogadó Hitler sokat sejtetően jelentette ki, hogy az év tavasza különösen „meleg” lesz, de az valójában a vártnál még „forróbb” is lett, nem szólva a nyárról, és az év további eseményeiről, amikor Bárdossy vállán volt a legfőbb döntések súlya.

A külügyminiszteri megbízatás elfogadásakor Bárdossynak egyetlen komoly aggálya volt, nevezetesen a jugoszláv-magyar (örök) barátsági szerződés, amellyel nem tudott sem eszmei, sem pedig pragmatikus érvek alapján azonosulni, azt elődje terhes örökségének tekintette. Sok szempontból itt éleslátása jobbnak is bizonyult mind Csákyknál, mind pedig Telekinél. Azután ugyanis, hogy március 27-én Belgrádban puccs döntötte meg a háromhatalmi egyezményhez csatlakozott kormányt, tehát ott egyértelmű németellenes fordulat következett be, Hitler azonnal katonai ellenlépéseket helyezett kilátásba. Az új kormányfő Simović tábornok lett, akinek akcióba lépését a brit titkosszolgálati szervezetek (SIS, SOE) hatékonyan támogatták. Sztójay Döme a Führer gépén azonnal Budapestre repült, hogy Hitler üzenetét tolmácsolja, amely szerint a magyar területi igényeknek a legmesszebb menően helyt ad, Horthy belátása alapján. A kormányzó elsősorban az újabb revíziós siker lehetőségére tekintett, Telekinnek azonban sikerült őt visszafognia, és Bárdossy is kiállt a miniszterelnök mellett, elérve így, hogy ne szülessen azonnali és világos válasz a Führer ajánlatára. Utóbb a korábbiaknál is nyíltabb formát öltött a katonai felsővezetés erős politizáló hajlama, aminek következtében a politikai döntéshozók, így később miniszterelnök-

ként maga Bárdossy, állandó nyomásnak voltak kitéve, lévén, hogy a katonai vezetők általában hatékonyan tudták a kormányzót befolyásolni. Az időnyerő manőver azonban mégis részsikert hozott, így végül kissé kétértelmű, az egyenes felajánlkozást mellőző viszontválasz ment Hitlerhez. Nem került sor mozgósításra sem, és függőben volt még mindenfajta konkrét katonai együttműködés is. Nyilvánvaló volt azonban, hogy Magyarország aligha állhat ellent a németek átvonulási igényének, egy ilyen lépésnek sem a külpolitikai, sem pedig a belpolitikai feltételei nem voltak adottak. Teleki és külügyminisztere is világosan látták ezt. A nyert időt az elkerülhetetlen lépések erkölcsi, politikai és nemzetközi jogi igazolására, azaz amolyan kármentő munkára lehetett felhasználni. A német és a magyar katonai vezetés közben látszólag tudomást sem vett arról, hogy a politikai értelemben vett főhatalom részéről nem kaptak még zöld utat az együttműködésre, tárgyalásaik zavartalanul folytatódtak, immár a Budapestre érkezett Paulus tábornok és Werth Henrik vezérkari főnök között. A Legfelsőbb Honvédelmi Tanács ülésén Teleki és Bárdossy, nagyjából már kész tények elé állítva, tudomásul vették, hogy a német haderő felvonulási területként veszi igénybe az országot. Mindez azonban nem jelentette a tényleges katonai részvételt. Bárdossy külügyminiszterként az országnak Jugoszláviával szemben fennálló szerződéses kötelezettségére hívta fel a figyelmet, a Teleki által meghatározott szellemenben előadott exorzéjában, aminek fő vonalairól előzetesen egyeztettek. Végül itt sikerült elérni azt, hogy fontos alapelvek kerüljenek lefektetésre, miszerint katonai értelemben korlátozott, csak a korábban elcsatolt területekre kiterjedő, Jugoszlávia egységes állami létének megszűntét követő, a magyar lakosság védelmét hangsúlyozó beavatkozásra kerül sor a későbbiek során. Teleki el volt ragadtatva külügyminisztere beszédétől, amelyet szerinte „ki lehetett volna nyomtatni”, de saját maga is jegyzetelt, igényelve, hogy minden az elképzelései szerint kerüljön rögzítésre. Nem így történt egészében, és végül a jugoszláv területre behatoló gyorshadtest két dandárja Boszniába is előre tört utóbb.

Teleki halála után Bárdossy miniszterelnöki kinevezése szinte nem is volt kérdés, még az ilyenkor szokásos egyeztetések és formaságok is elmaradtak, egyértelmű volt a bizalom a kormányzó és valamennyi bizalmasa részéről, ideértve Bethlent és Kánya Kálmánt is. Biztosnak tűnt ekkor még, hogy a megnehezedett viszonyok között is, a német nyomásnak ellenálló, Teleki elveit hűen követő új lakója lesz a Sándor-palotának. Túl azon, hogy Teleki tragikus halálának hatása alatt a Bárdossy-házaspár jó ideig be sem költözött a miniszterelnökök várbeli rezidenciájára, már voltak egyéb vészjóslónak mondható jelek is. Bárdossy nem hagyta ugyanis jóvá a Legfelsőbb Honvédelmi Tanács április 1-jei üléséről Teleki meghagyásai alapján Náray Antal által egybeszerkesztett jegyzőkönyv rá vonatkozó részeit, amelyet így alaposan átfogalmazott, mégpedig úgy, hogy az német irányban diplomatikusabbá váljék.

Miután megjött a jelentés Zágrábról, hogy küszöbön áll az usztasa állam létrejöttének proklamálása, s arra április 10-én sor is került, másnap Horthy a javaslata alapján kiáltványt tett közzé, a magyar honvédek pedig előzőleg át is lépték már a határt. A bácskai és baranyai területek birtokbavétele során számos atrocitás történt, amely sajnos előre is vetítette a későbbi újvidéki razzia árnyékát. Az angolszász hatalmak számára a magyarázatok nem bizonyultak meggyőzőnek. Rooseveltt rövidesen kije-

lentette, hogy Magyarország hadviselő állam Jugoszláviával szemben. Nagy-Britannia már április 6-án megszakította a diplomáciai kapcsolatot hazánkkal, de a magyar katonai akciót nem szankcionálták – korábbi fenyegetéseikkel szemben – hadüzenettel. Bárdossy ekkor még nem hagyta maga mögött Teleki politikai örökségét, sőt a továbbiakban igyekezett a külső, illetve a belső nyomásnak is ellenállni, és lehetőleg kitartani a nem hadviselő álláspont mellett, ami nem csekély erőfeszítést igényelt. A német készülődés ugyanis a Szovjetunióval szemben hamarosan ismertté vált a magyar vezérkar, majd Bárdossy előtt is. Ezt követően a katonai vezetés, főképp Werth Henrik vezérkari főnök sürgető akciót kellett leszerelnie, melyek arra irányultak, hogy az ország mihamarabb részt vegyen a támadó háborúban, önként ajánlkozva, mintegy felkínálva erőit lehetőleg még a Wehrmacht Barbarossa-terv szerinti megindulása előtt.

Werth már május 6-án a magyar politikai álláspont tisztázását sürgette Bárdossyhoz intézett első memorandumában, a német–szovjet viszony tekintetében, egyúttal javaslatot is téve szoros szövetség létrehozására Berlinnel. A magyar katonai vezetés irányában, kerülőutakon, német részről igyekeztek szoros és baráti szálakat létesíteni, és elvi síkon biztosítani akarták a magyar haderő együttműködését, de konkrét magyar részvétellel a Barbarossa-terv egyáltalán nem számolt. Még kevésbé kívánt Hitler további magyar területi igények mellett síkra szállni. A nagy keleti hadjáratban Románia részvétele volt sokkal fontosabb, annak minden további következményével együtt. Bárdossy, jól ismerve a románok helyzetét és céljait, helyesen látta, hogy a német érdekek szempontjából ekkor mindenfajta önkéntes ajánlkozás igen súlytalan lehetett politikai értelemben az egyre nagyobb lojalitást és harckészséget mutató Antonescuval szemben. Werth további két memorandummal tette próbára a miniszterelnök türelmét, bízva abban, hogy a kormányzó előtt is latba vetve tekintélyét, Bárdossy végül engedni fog a nyomásnak. A diplomáciai színtéren azonban, meglepő módon, német részről adott közlésre alapozva tudta a kormányfő visszaverni a vezérkar főnökének vele szemben indított akcióját. 1941. június 10-én több napra Budapestre érkezett Ernst von Weizsäcker a német Külügyi Hivatal államtitkára, aki egyszerűen letagadta a készülő német támadást Bárdossy és Horthy előtt. Erre hivatkozva Bárdossy le tudta szerelni a felajánlkozást szintén sürgető Sztójay követet, majd 14-én minisztertanácsot hívott egybe, ahol a miniszterek, meghajolva Bárdossy érvei előtt (melyek kidomborították azt is, hogy nincs német sürgetés, Teleki szellemében pedig a haderő tartalékolása a fontosabb, sőt az adott pillanatban szükségtelen az oroszokat provokálni vagy akár értelmetlen készülődéssel épp a német katonai akciót előre veszélyeztetni), elvetették az előzetes felajánlkozást.

Bárdossy értesülései és később a budapesti német követ közlései alapján, arra számított, hogy a Szovjetunió elleni német támadás legelőbb július elején következik be, így a június 22-i nagyarányú támadás híre meglepte. Horthy kitörő lelkesedéssel fogadta a hírt, Bárdossy azonban visszafogott maradt, hiszen semmiféle felkérés vagy nyomás nem érvényesült a magyar részvétel tekintetében. Mi több, egyelőre arra gondolt, hogy azt is eladhatja a németeknek, hogy érdemes (hírszerzési szempontból) a magyar diplomáciai képviselő fennmaradása Moszkvában. Német részről azonban hamar jelezték, hogy ennél jelentősebb szolidaritásra tartanak igényt. A jú-

nus 23-án összeülő minisztertanács elfogadta Bárdossy előterjesztése nyomán a diplomáciai kapcsolatok megszakításáról szóló határozatot, így távoznia kellett Budapestről a szovjet képviselő tagjainak, illetve Kristóffy József követnek is Moszkvából, akinek aznap, Molotov közléseit tartalmazó távirata később sok vitára adott okot a történetírók körében, és több tévképzet is kialakult azzal kapcsolatban, melyekre itt nem térhetünk ki. Ezekben a napokban azonban jelentősége nem tűnt túl nagy, a későbbi hadbalépés tekintetében éppúgy nem, ahogyan a máig rejtélyes kassai bombatámadás sem feltétlenül volt önmagában döntő, még ha az eseményeket alaposan fel is gyorsította. Tény azonban, hogy június 26-ig Bárdossy és a kormánytagok, továbbá, kissé lehiggadva, nyilván Horthy is abban reménykedtek – a katonai részvételt (felkérés esetén) azért nem elutasítva –, hogy a német gőzhenger villámgyors diadalt arat, így végül egy kis időhúzás mellett Magyarország kimaradhat, vagy csak később lép be. Kezdetben a német sikerek átütők és imponálók voltak, aminek hatása alól kevesen tudták magukat kivonni. Ugyanakkor a szovjetek számottevő tartalékokkal rendelkeztek, nem voltak teljesen felkészületlenek sem. Számították Románia és Finnország támadására, de alapvetően Magyarország részvételével is előre számoltak. Saronov budapesti szovjet követet meglepetés gyanánt érte, amikor csak a diplomáciai viszony megszakítását közölték vele, rá is kérdezett külön, hogy akkor ezután hadüzenet következik-e. Fontos, hogy Moszkva és Budapest között a kommunikáció akadozott, illetve szünetelt, a moszkvai magyar követség evakuálása pedig rohamtempóban, az elszigetelés nyilvánvaló szándéka mellett zajlott, így Kristóffy nevezetes táviratát, majd utóbb Kassa bombázását követően, lényegi kérdések gyors tisztázására nem is volt lehetőség, de tegyük hozzá valós igény sem volt erre. Igazából egyik oldalon sem. A Kristóffy-távirat sem adta vissza hűen Molotov szavait, aki többet már nem fogadta a magyar követet.

A két magyar célpontok elleni légitámadás közül az elsőt, amely a Rahó és Tiszaborkút közötti szakaszon érte a Budapestre tartó gyorsvonatot, kétséget kizáró módon szovjet gépek hajtották végre. A kassai bombázás azonban máig rejtély maradt. A kormányzó és Bárdossy elfogadták a vezérkar jelentését az esetről. Horthy élve a törvény (1920. évi I. és XVII. törvénycikk) által biztosított jogaival a Szovjetunió elleni katonai megtorlás mellett döntött. A felelősség így elsősorban az övé, másodsorban a miniszterelnöké. Bárdossy a kormányzói döntés ismeretében sietett a minisztertanács ülésére, amelyről két egymástól eltérő, részben utólag is módosított jegyzőkönyvváltozat maradt fenn. Az egyik Bárcziházi Bárczy István variánsa, amelynek hitelességével kapcsolatban komoly kételyek vethetők fel (ezekre Szakály Sándor hívta fel a figyelmet) és egy Bárdossy keze nyomát viselő variáns. A részletek ismertetése nélkül elmondható, hogy a lényegi különbség a kettő között abban áll, hogy pontosan mely miniszterek érveltek a hadbalépés ellen, illetve mennyire határozottan tették ezt, bár a válaszlépések tekintetében nagyjából konszenzus állt fenn. Úgy tűnik határozott ellenzője a gyors cselekvésnek valójában csak Keresztes-Fischer belügyminiszter volt mindkét jegyzőkönyv alapján, amelyek végső hitelesítésére csak jóval később (Bárczy szerint 1942 márciusában) került sor. Okunk lehet azt is feltételezni, hogy egyik variáns sem adja vissza maradéktalanul és hitelesen a sorsdöntő minisztertanácson elhangzottakat, a Bárczy-variáns pontatlanságaival

kapcsolatban még későbbi (1945-ös) beavatkozás gyanúja is felmerülhet (lásd Szakály).

Bárdossy a következő napon (1941. június 27-én) bejelentette az országgyűlés képviselőházában, hogy a „támadások következtében” Magyarország és a Szovjetunió között „a hadiállapot beállt”. Bejelentését „hosszantartó éljenzés” fogadta. Nem áll meg azon állítás, mely szerint Bárdossy törvénytelenül járt volna el, felelőssége – amely igen komoly – nem ebben fogható meg, hanem elhamarkodottságában és a pragmatikus politikai helyzetmérlegelés hiányában. A maga által követett útról is letért. Később, népbírósi perében, nem kívánt kibújni a történelmi és erkölcsi felelősség alól, sőt lényegében másokét, így a kormányzóét is, átvállalta.

Később, a támadás megindulása után, lehetőség nyílt annak a korábbi tervnek a kivitelezésére, amely a nem magyar állampolgárságú bevándorolt vagy menekült személyek, elsősorban zsidók, kitoloncolására irányult. Kárpátalja kormányzói biztosa, Kozma Miklós kezdeményezése bírta Bárdossy támogatását. Körülbelül 17 ezer személyt (ún. „galíciait”) tettek át és hagytak sorsára a németek által elfoglalt ukrán területeken. Eredetileg nem sejtették azonban, hogy a kiszolgáltatott embereket lemészárolják. Amikor a belügyminiszter értesült az augusztusban elkezdődött népiirtó műveletekről, leállította az intézkedéssorozatot. Bárdossy pedig ezt nem bírálta felül. Később, 1942-ben elindította az újvidéki razzia kegyetlenkedéseinek kivizsgálását is, bár nem nagy lelkesedéssel. Annak későbbi elakadásáért felelősség már nem terhelte. Az antiszemita politika és a további zsidóellenes intézkedések mellett azonban határozottan lándzsát tört, nevéhez kapcsolódik a „fajgyalázás” fogalmát törvénybe iktató harmadik zsidótörvény.

Később sikerült megszabadulnia Werth Henriktől, mivel Horthy végül Bárdossynak szavazott bizalmat, látva a német villámháború kudarcát is, valamint a vezérkari főnök (és saját) téves prognózisának egyre nyilvánvalóbb következményeit. Ehhez kellett azonban fia Horthy István közreműködése is, aki asztalára tette Szombathelyi tanulmányát a keleti front hadműveleteiről, ezzel elővezetve a megfelelő utódot is.

Az, hogy Magyarország további két világhatalommal került hadiállapotba, úgyszólván egyenes következménye volt a június 27-én bejelentett döntésnek és a vilámháború kudarcának. 1941. november 29-én Nagy-Britannia, hosszas szovjet uncsolás után, ultimátumot intézett, többek mellett Magyarország kormányához is, hogy december 5-ig vonja vissza szovjet területről ott harcoló alakulatait, ellenkező esetben beáll a hadiállapot. Bár a gyorshadtest hazatérését sikerült korábban elérni, maradtak még magyar alakulatok a front mögött. Ezek hazahozatalára gyakorlati lehetősége a magyar kormánynak nem nyílt. A britek jegyzékét átnyújtó amerikai követ, Herbert Pell megpróbált közvetíteni, de ehhez igényelte a magyar érvek írásba foglalását, amit a miniszterelnök elutasított. Nem látott esélyt arra, hogy elkerülje a hadiállapotot a német–magyar viszony nyilvánvaló rontása nélkül. Bárdossy rövidesen értesítette a magyar követségeket, eszerint tehát: a brit közlést „tudomásul vesszük”, a magyar magatartás pedig független a brit kormány elhatározásától. A kormányfői körtáviratnak a német külügyben örültek. December 6-án újabb brit jegyzék érkezett, ez már csak azt közölte, hogy éjfél után egy perccel a hadiállapot beállt. Ez másnap maga után vonta a brit domíniumok hasonló lépését. Pell volt az, aki saját

szakállára megpróbálta még a briteket, élve hazája diplomáciai presztízsével, eltéríteni szándékuktól.

Rövidesen máris új krízis következett. A Pearl Harbor elleni japán támadás következményeként, december 11-én a tengelyhatalmak deklarálták, hogy hadiállapotba kerültek az USA-val. Rövidesen befutott Bárdossyhoz a berlini követ távirata, mely szerint a németek kifejezték reményüket, hogy a magyar kormány a „háromhatalmi egyezmény szellemében” levonja a német deklarációból fakadó konzekvenciákat. Bárdossy alighanem pszichikai szempontból is megroppant ekkor, hiszen nem kívánt hadüzenetet, de érezte, hogy ezúttal különösen erős német és olasz nyomás fog érvényesülni. Minisztertanácsot hívott egybe, ahol elsőnek a diplomáciai kapcsolatok megszakítását vetette fel, majd megkísérelte a tengelyhatalmi igényeknek megfelelő, de azért kevésbé egyértelmű, szolidaritást deklaráló formula kialakítását, támaszt remélve a minisztertársakban. A hadiállapotot a többség rossznak tartotta. Végül a tengelyhatalmakkal való szolidaritás kinyilvánítását és a diplomáciai viszony megszakítását mondták ki. Ez nem volt igazán egyértelmű, de voltaképp magában rejtette a hadiállapot deklarálásának lehetőségét is, noha a háromhatalmi egyezményből ez jogi értelemben nem következett. December 12-én azonban a német ügyvivő és az olasz követ együtt keresték fel hivatalában Bárdossyt és egyértelművé tették, hogy a háború deklarálása a tengely világos elvárása Magyarországgal szemben. Élve a korábbi minisztertanácsi döntés adta tág értelmezési lehetőséggel, ezután Bárdossy önállóan cselekedett. Telefonon közölte Pellel, hogy az előző napi szolidaritási nyilatkozat – ellentétben korábbi személyes magyarázatával – a hadiállapotot jelenti. Pell ezt a szokatlan közlési módozatot nem fogadta el, így Bárdossy végül mindezt írásos jegyzékben tudatta vele. A minisztertanács utólagos írásos jelentést vett tudomásul, a Szieszta szanatóriumban fekvő Horthy is utóbb értesült csupán. Itt a kezdeményezés és a döntés súlya tehát nagyobb részben terheli Bárdossyt.

Kozma Miklós irataiból, illetve Kállay Miklós visszaemlékezéseiből is az tűnik ki, hogy a Bárdossy iránti kezdeti, szinte osztatlan bizalom már 1941 kora őszére igencsak megrendült. Különösen a Bethlenhez közelállók részéről. Nem igen akadt azonban senki, aki szívesen pályázott volna ekkor a kormányfői posztra. Később Horthy elégedetlen volt a kormányzóhelyettesi tisztséggel kapcsolatos igényeinek érvényesülésével a létrejött törvényben, különösen a választás módja és az utódlás tekintetében.

Bárdossy ugyan eredményesen hátrította el 1942 elején a messzemenő német követeléseket, és mérsékelte az orosz frontra kiküldésre szánt alakulatok számát, mégis ekkorra teljesen beszűkült az ország külpolitikai mozgástere, amelyért a felelősség egésze ugyan nem csak őt terhelte egyedül, de a megváltozott körülmények között személye elhasználódott. Ebből pedig a kormányzó levonta a végső következtetést. 1942. március 7-én így „saját kérelmére” felmentette a kormányfői megbízatása alól, miután e szándékát napokkal korábban már közölte.

Néhány hónapig távol maradt a közügyektől, de utóbb jóval tevékenyebbé lett. Politikai nézetei radikálisabbá váltak, közeledett Imrédyhez, saját korábbi végzetes döntéseinek igazolását is keresve. Egyre többször bírálta élesen utódja, Kállay politikáját a nyilvánosság előtt. 1943-ban elvállalta az Egyesült Keresztény Nemzeti Liga

elnökségét, 1944 májusában pedig szülővárosa, Szombathely képviselője lett. Nagy súlyt fektetett arra, hogy Magyarország kitartszon a német szövetség mellett, és tartott a fegyverszüneti erőfeszítésektől, melyeknek lassítását, akadályozását látta indokoltnak. 1944 októbere után sem vonult vissza a politikától.

1945 elején, a közeledő front elől családjával Bajorországba távozott. 1945. április végén a svájci követ jóvoltából beutazási vízumot kapott Svájcba, majd átlépte a határt és egy gyűjtőtábor lakója lett. Diplomataútlevele birtokában szabadon kívánt mozogni, így ügye a berni igazságügyi és rendőrségi miniszter elé került. A mellette szóló igazolások ellenére kiutasították és családjával együtt május 4-én áttették a német határon. Az amerikai hatóságok rövidesen letartóztatták és Magyarországra szállították. 1945. október 29-én kezdődött népbírószági pere, amelynek illetékességét az 1848. évi III. tc. alapján vitatta. Első- majd másodfokon kötél általi halálra ítélték. A kivégzésre 1946. január 10-én került sor. Az államfői jogkört gyakorló Nemzeti Főtanács a végrehajtást az utolsó pillanatban golyó általi módozatra változtatta, amit csak a vesztőhelyen közöltek.

BÁRDOSSY LÁSZLÓTÓL

Bárdossy László (1943): *Magyar politika a mohácsi vész után.* Királyi Magyar Egyetemi Nyomda. Budapest.

BÁRDOSSY LÁSZLÓRÓL

Gulyás László (2016): A Horthy-korszak külpolitikája 4. A revíziós sikerek 1. A Felvidék és a Kárpátalja visszatérése 1937–1939. Attraktor Kiadó. Máriabesnyő.

Gulyás László (2017): A Horthy-korszak külpolitikája 5. A revíziós sikerek 2. A második bécsi döntés 1939–1940. Attraktor Kiadó. Máriabesnyő.

Gulyás László (2019): A Horthy-korszak külpolitikája 6. kötet: A Délvidék visszatérése 1940–1941. Attraktor Kiadó. Máriabesnyő.

Macartney, Carlyle Aylmer (1957): *October Fifteenth: A History of Modern Hungary 1929–1945.*, I–II. köt. Edinburgh University Press. Edinburgh.

Náray Antal visszaemlékezése 1945 (1988): Zrínyi Katonai Kiadó. Budapest.

Ormos Mária (2000): *Egy magyar médiavezér:* Kozma Miklós. PolgArt. Budapest.

Pritz Pál sajtó alá rend. (1991): Bárdossy László a népbírószáig előtt. Maecenas Könyvkiadó. Budapest.

Pritz Pál (2001): Bárdossy László. Élet-kép sorozat. Elektra Kiadóház. Budapest.

Pritz Pál (2005): Bárdossy László In: Pritz Pál szerk. (2005): *Az a „rövid” 20. század. Történetpolitikai Tanulmányok.* Magyar Történelmi Társulat, Budapest. 226–332. old.

Ullein-Reviczky Antal (1993): *Német háború – orosz béke.* Európa-História. Budapest.

KÁLLAY MIKLÓS, NAGYKÁLLÓI DR. *(Jóó András)*

Nyíregyháza, 1887. január 23.—New York, 1967. január 14.

Kállay Miklós a Szabolcs vármegyében őshonos Balog-Semjén nemzetség (amely az ún. ősnemzetségek egyike volt) neves leszármazottjának, Kállay András szabolcsi főispánnak az ötödik gyermekeként látta meg a napvilágot 1887. január 23-án. Édesapja a megye történetének kiemelkedő személyiségei közé tartozott, aki gyermekeinek neveltetésére és az ősi család hagyományainak ápolására is nagy figyelmet fordított. Gyermekkorát Nagyhálaszban töltötte, elemi iskolai tanulmányait magántanulóként végezte, középiskolai éve egy részét az ágostai hitvallású Evangélikus Főgimnázium (amely 1921-től Kossuth Lajos nevét viselte) falai között töltötte Nyíregyházán, majd végül a neves (a bécsi Theresianum mintájára 1888-ban szervezett, elitképzőnek szánt) budapesti Ferenc József Nevelőintézetben fejezte be a gimnáziumi tanulmányokat. Egyetemi éve során igyekezett élni a peregrináció lehetőségeivel, így Genfben, Drezdában és Párizsban is tanult, majd Budapesten szerezte meg végül az államtudományi diplomát és doktori oklevelet. Ifjúkori éveiben tehát alapvetően franciás műveltséget szerzett, tervei közt szerepelt ekkoriban a tartósabb angliai tanulmányút is, de erről rövidebb londoni tartózkodása után – mint idős korában egyszer említette – a zordnak tűnő időjárás (talán a hírhedt füstköd) miatt hamar letett.

Hivatali pályáját egyszerű gyakornoki poszton kezdte Szabolcs vármegyében, 1910 októberében, majd fokozatosan emelkedett a ranglétrán, előbb Kisvárdán szolgabíró, majd Nagykálló főszolgabírója lett. 1914 szeptemberében megnősült, feleségül vette Kállay Ilona Helént, a nyíregyházi Erzsébet Közkórház igazgató főorvosának leányát. Házasságukból három fiúgyermek született, akik közül a legidősebb Kállay Kristóf a második világháború idején külügyminisztériumi állományba került, majd apja mellett dolgozott magántitkárként a miniszterelnökségen, egészen a német megszállásig, ami után bujkálnia kellett. András és Miklós fia számára is következményekkel járt a világháború, előbbi a várbeli lovastestőrség tagjaként 1944. október 16-án német fogságba, majd később Mauthausenbe került, utóbbi a frontszolgálat alatt szovjet fogságba esett, és így hosszú rabságot szenvedett, megjárva a munkatáborokat, s végül csak 1954-ben térhetett haza.

Az első világháborúban Kállay egy hadikórház építését irányította Nyíregyházán. 1919-ben megvált főszolgabírói állásától és kállósemjéni földbirtokán gazdálkodott. 1922. március 4-én nevezte ki a kormányzó Szabolcs (majd Szabolcs és Ung köz-igazgatásilag ideiglenesen egyesített) vármegyék főispánjává. 1929 októberében a főispáni hivatalról leköszönt, ugyanis a Bethlen-kormányban kereskedelemügyi államtitkárrá nevezték ki. Az államtitkári pozícióból saját kérésére mentették fel a Bethlen-kormány lemondását követően. Ezután ismét visszavonult gazdálkodni kállósemjéni birtokára, ahol mintagazdaságot igyekezett kiépíteni. Az agrárkérdések és a paraszt-ság helyzete (ideértve egy valóban gyökeres földreformot is) mélyen foglalkoztatták.

Kállay Horthy Miklós úgynevezett „vadász köréhez” tartozott, tehát olyan embernek számított, aki előtt a kormányzó ajtaja mindig nyitva állt. Horthy személyes felkérésére vállalt szerepet Gömbös Gyula kormányában is. Mielőtt végleg eldőlt, hogy melyik tárcát kapja meg Gömbös mellett, neve futólag még a külügyminiszteri poszt vonatkozásában is felmerült, végül azonban a tapasztalatainak és habitusának megfelelő földművelésügyi tárca élére nevezték ki 1932. október 1-jén. Miniszterségének

nemzetközi összefüggésben is kiemelkedő eredménye volt az erdőtvény elfogadása, valamint a magyar gazdaság számára kiemelkedő fontosságú magyar–osztrák kereskedelmi szerződések megkötése.

Kállay a Gömbös-kormányban politikai értelemben Bethlent képviselte. 1934 decemberében, amikor a marseille-i merénylet kapcsán a magyar kormány nemzetközi elszigeteltségbe jutott, Gömbös szorult helyzetében, Bethlen kormányon belüli hívei – ekkor Imrédy Béla, Keresztes-Fischer Ferenc és Kállay is – a minisztertanácsban a külpolitika kérdésében vetették fel a bizalom hiányának problémáját (jóllehet a magyar gyakorlat szerint, ezen a fórumon külpolitikai vita alig zajlott). A Gömbös belső munkatársi köréhez tartozó Antal István – aki 1942-től egészen a német megszállásig tárca nélküli miniszterként állt a Nemzetvédelmi Propagandahivatal élén – a „palotaforradalom” jelzővel illette az említett akciót, amelynek eredménytelensége után Kállay 1935. január 9-én távozott a kormányból, márciusban pedig elhagyta a kormánypárt (Nemzeti Egység Pártja) sorait is. Az 1935-ös választásokon indult független jelöltként és a korábbi választókerületében, Kemecsen szerzett mandátumot. 1936-ban titkos tanácsosi címet kapott, majd a következő évben visszalépett a kormánypártba.

Részben korábbi minisztersége alatt szerzett tapasztalatai és eredményei miatt, a kormányzó 1937. július 31-én kinevezte Kállayt az Országos Öntözésügyi Hivatal elnökévé. Távol került ezután egy időre a politika élvonalától, noha Teleki és Bethlen politikai holdudvarában megmaradva, informális kapcsolatrendszerét fenntartotta, időről időre feltűnve a jelentősebb politikai vagy protokolláris eseményeknél. Teleki Pál mellett állt például a második bécsi döntés után a Keleti pályaudvaron tartott üdvözlő fogadás alkalmával vagy meghívták a Joachim von Ribbentrop birodalmi külügyminiszter 1942. januári nevezetes látogatása alkalmával rendezett vadászatra is.

Személye már 1941 őszén kezdett előtérbe jutni, miután előzőleg is sűrűn kapott meghívásokat különböző konzervatív és szabadelvű körök vitáira. Ekkor, vagyis a szovjetek ellen indított villámháború sikerének elmaradása idején, mikor, Bárdossy politikájának egyre súlyosabb következményeit látva, a Teleki-féle nem hadviselő álláspont hívei ismét aktívvá váltak, Kállayt felkereste Keresztes-Fischer Ferenc belügyminiszter és Baranyai Lipót a Magyar Nemzeti Bank elnöke is. Előbbi inkább rébuszokban szólt még, utóbbi azonban egyenesen arra kérte, hogy adandó felkérésre ne habozzék elvállalni a miniszterelnökséget. Ezután egyre több fontos látogató érkezett Kállayhoz, és valamennyien hasonló értelemben igyekeztek hatni rá.

Forrásaink alapján pontosan nem rekonstruálható, hogy Kállay Miklós miniszterelnöki kinevezésének gondolatát kiknek az egyéni befolyása nyomán tette a magáévá Horthy. A legmeghatározóbb talán Keresztes-Fischer támogatása lehetett, és a helyzetnek is valamelyest érnie kellett még ahhoz, hogy a döntés megszülethessen. Kornfeld Móric nagyiparos és bankár fogalmazta meg visszaemlékezéseiben a legáltalában, miszerint néhány politikus és befolyásos tényező szóba hozta, és fokozatosan „meggyőződéssé vált” az, hogy Kállay a legalkalmasabb személy erre a feladatra. Azt, hogy a visszatérését ösztönző felkéréseket komolyan vette és megfontolás tárgyává is tette, az is tükrözi, hogy a felsőház külügyi bizottságának azon az ülésén, amelynek tárgyát képezte az Amerikai Egyesült Államokkal beállt hadiállapot bejelentése, felszólalt. Azt ecsetelte 1941. decemberi felszólalásában, hogy a „nem hivatalos” kapcsolat további fenntartása

„kötelességünk” a „hivatalos szakítás” ellenére is. A jelenlévő Bárdossy nem reagált a beszédre, sokan azonban jól fogadták, sőt Kánya Kálmán vagy az őt korábban már felkereső Chorin Ferenc amolyan programbeszéd gyanánt üdvözölték azt.

Még a tél folyamán Kállay jelzést kapott Ulllein-Reviczky Antaltól, hogy kormányfői felkérését Horthy már a legkomolyabban fontolgatja, így teljes meglepetésként nem érhetette, amikor a kormányzó szárnysegédje, Tost Gyula március elején közölte vele, hogy a kormányzó azonnali és bizalmas kihallgatásra várja. A kormányzói audiencia során Horthy világossá tette, hogy Bárdossytól megválik, és azonnal fel is ajánlotta a miniszterelnöki széket Kállaynak, megígérve legmesszebb menő és feltétlen személyes támogatását. Kállay azonban ekkor még elhárította a megbízatást. Horthy végül csak hosszas és többszöri rábeszéléssel tudta meggyőzni, hogy fogadja el a nem kevés kockázattal járó miniszterelnöki posztot. A kormányzó optimista volt, szerinte a német vereség nem járt szükségszerűen azzal, hogy az „oroszkat beengedik” Közép-Európába, és mivel Kállay maga is az angolszászok fölényének kialakulásában bízott, melynek következtében Washingtonban és Londonban mondhatták volna ki a végső szót a Duna-medence sorsát illetően, így végül, ha nehezen is, de beadta a derekát.

Kállay 1942. márciusi beiktatása előtt Horthy számára programot nyújtott át a következő öt célkitűzéssel: 1. a megmaradt függetlenséget megóvni, az elvesztettből a lehetséges mértékig visszaszerezni, 2. ellenállást fejteni ki a további német követelésekkel szemben, 3. a hadsereget épségben megőrizni, 4. az angolszászokkal eközben tárgyalni, ennek leplezésére németbarát propagandát folytatni, és végül, de nem utolsó sorban: 5. elkerülni az ország német megszállását.

A kormányzó március 7-iki keltezésű „legfelsőbb kéziratában” Bárdossyt „saját kérelmére” felmentette a kormányfői megbízatása alól, 1942. március 9-én pedig hivatalosan felkérte Kállayt az új kormány megalakítására. A kormánypárt (MÉP) előtt 1942. március 12-én mutatkozott be, Kállay képviselőházi és felsőházi bemutatkozó beszédére 1942. március 19-én került sor. Ugyanezen a napon Weizsäcker német külügyi államtitkár szükségesnek vélte a magyar kormány figyelmét felhívni az „ellenséges rádióknak és sajtónak” a magyar politikai eseményekkel kapcsolatban tett közléseire. A németek a Szovjetunió elleni katonai részvétel „kétségessé” válása miatt is aggódtak. Német részről kedvezőtlen, hűvös volt a fogadtatás, és a fordulatot a budapesti „angolbarát klikk” sikerének vélték.

Az új miniszterelnök arra törekedett, hogy a kormányfőcsere a lehető legkisebb változások és hírverés mellett történjék, így egyelőre a Bárdossy-kormány valamenyny minisztere a helyén maradt. Akikről tudta, hogy számára megbízhatóak, csupán üzent, míg a korábbi irányvonal és a szoros német elkötelezettség híveivel (pl. Reményi-Schneller Lajossal vagy Hóman Bálinttal) hosszabb személyes beszélgetést folytatott. Mindannyian meggyőzhetőnek bizonyultak, jóllehet okkal lehetett ellenállásra számítani részükről. Formálisan ugyan felajánlotta a külügyi tárcát Bárdossy számára is, aki azonban nem kívánta folytatni a munkát a magyar diplomácia élén sem, ami Kállay számára természetesen megfelelő és kényelmes megoldás volt, így a külügyek irányítását a saját kezében tartotta. Bárdossyval drámai hangulatú beszélgetést folytatott le, amelyben elődje azzal vádolta, hogy a németektől távolodó politikájával „katasztrófába” viszi az országot, miközben nem nyerheti meg az angolszászokat.

Kállay alapvetően politikai bizonytalanságot érzett maga mögött, a kormánypárt többségét nem tekintette lojálisnak, támogatásukban csupán azért bízhatott, mert Horthy tekintélye teljes súlyával ott állt a háttérben. A parlamenti pártok többségében és a Magyar Élet Pártján belül is a további antiszemita törvénykezés hívei voltak túlsúlyban, az újabb zsidótörvényeket azonban Kállay szerette volna elkerülni. Ez a kérdés a későbbiek során állandó támadási felület volt jobboldali ellenzéke számára.

A Kállay-kormány legfontosabb feladata a háborúból kivezető út megtalálása volt, Bethlen ebben iránymutatást adott, de a külügyi lépéseket folyamatosan nem kísérte figyelemmel. A titkos diplomáciai manőverekről Bethlen hosszabb ideig nem is kapott tájékoztatást. Kállay kormányfőségének túlnyomó hányadában maga irányította a külügyminisztérium munkáját, majd politikai megfontolásokból is, a külügyi tárcát 1943 augusztusában átadta Ghyczy Jenőnek, aki korábbi helyetteseként továbbra is szigorúan a kormányfői intenciók szerint járt el. Kállay kormányán külpolitikai vonatkozásban a következő személyeket kellett érteni: őt magát, a kormányzót, Keresztes-Fischer belügyminisztert és a Külügyminisztérium politikai osztályát. A legfontosabb, átfogó és általános politikai döntéseket az irányvonalról a Horthy elnöklete alatt Kállayból, Ghyczyből, Keresztes-Fischerből, Eszterházy Mórictól, Kánya Kálmántól és Károlyi Gyulától álló informális testület (az ún. „Horthy-kamarilla”) hozta.

Miniszterelnöksége kezdetén, a külpolitikai kérdések közül a legégetőbbnek a magyar–román viszony tűnt. A román vezetők, így Mihai Antonescu, majd Ion Antonescu marsall is, éles kirohanásokat intéztek Magyarország ellen. Berlin felé a román vezetés kifogásolta a gyenge magyar részvételt a szovjet fronton, és felhívták a figyelmet a zsidóellenes intézkedések elégtelenségére is. Bukarestben tartottak attól, hogy a nyugati szomszéd sikerrel tartalékolhatja hadseregét, miközben a román erők jelentős része felmorzsolódik (itt fontos említeni, hogy a 2. magyar hadsereg kiszállítása csak áprilisban kezdődött meg, és őszig az alakulatok teljesen nem is foglalták el helyüket a keleti arcvonalon). Emiatt sürgették Berlint, gyakoroljon nyomást a magyar kormányra a nagyobb és gyorsabb részvétel érdekében, de ugyanakkor Kállay az együttműködésre is ajánlatot kapott bizalmas formában Bukarestből. A magyar kisebbséggel szemben Dél-Erdélyben foganatosított intézkedések és határincidensek miatt a viszony végül elmérgesedett, így a tengelyhatalmak kiküldték az úgynevezett vegyes német–olasz különbizottságot a sérelmek kivizsgálására.

A frissen kinevezett magyar kormányfők már megszokott gyakorlata szerint, Kállay Rómába kívánt volna utazni Mussolinihez, meglepetésére utazását azzal hátrították el, hogy előbb a Führernél tegyen inkább tisztelgő látogatást. 1942. május 27-én hosszas halogatás után érkezett meg a meghívó Kállay számára a kelet-poroszországi vezéri főhadiszállásra. A meghívóban a magyar küldöttség fogadására június 6-át jelölték meg, de végül Hitler csak június 7-én 11 órakor fogadta a magyar miniszterelnököt az álcázott bunkervárosban. A fő téma itt is a Románia és Magyarország közötti feszült viszony volt, amin túl a háború általános kérdésein kívül, kevés konkrétumot érintettek. Kállay ezután is a német–román kapcsolatok erősödését tapasztalta, amit az egyik minisztertanácson szóvá is tett. A július 24-i koronatanács egy Románia elleni háború előkészítéséről hozott elvi döntést. A vezéri főhadiszálláson tett ígérek ellenére nem került sor a honvédség Oroszországban korábban elveszett hadianyagának pótlására sem.

Az ősz folyamán a német–magyar viszony tovább romlott. Szeptember végén Ribbentrop és Himmler megbeszéléseit követően, a német Külügyi Hivatal megkezdte a tényleges nyomásgyakorlást a csatlós országokkal szemben a zsidóság deportálásának érdekében. Ribbentrop szeptember 24-én, telefonon utasította a Külügyi Hivatal illetékes vezetőjét, hogy el kell érni a zsidók deportálását Európa különböző országaiból, így Magyarországról is. 1942. december 2-án a magyar kormány jegyzékben utasította vissza a német kormánynak a magyarországi zsidók deportálására vonatkozó, külön feljegyzésben is közölt követeléseit.

A legelső közvetlen kapcsolat a britek felé Ullein-Reviczky Antal révén jött létre 1942 nyarán. A külügyminisztérium sajtófőnöke félhivatalos tapogatódzást végzett nyári szabadsága során Isztambulban. Ullein-Reviczky nevéhez fűződött az újságírókból és sajtóattasékból létrehozott úgynevezett második diplomáciai front tevékenysége, amely a Revíziós Liga szervezetéhez kapcsolódott, és külföldi önálló képviselői jelentéseiket megküldték a Külügyminisztérium politikai osztálya részére. Isztambulban a titkosszolgálati, hírszerzési kapcsolat meghatározó maradt. Hivatalos kormány megbízást oda később csak a magyar külügy tisztviselőjeként Veress László kapott, de ő is túllépte a számára eredetileg meghagyott kereteket. Kállay tudomásával kiutazók 1943 tavaszán nagyjából a következőket közölték azzal egybehangzóan, amit Frey András, a Magyar Nemzet külpolitikai szerkesztője is nyilatkozott a briteket képviselő Pálóczi-Horváth Györgynek: 1. Magyarország nem áll ellen angol, amerikai és lengyel csapatoknak, ha azok a magyar határon megjelennek, de ez csak reguláris erőkre vonatkoztatható feltétel nélkül, 2. Magyarország pozitívabb akciókra is hajlandó a németek ellen, katonai egyeztetés után, 3. A küldetés célja nem a rezsim átmentése, hanem kizárólag a magyar érdekek szolgálata.

Kállay látott némi esélyt arra, hogy a tengelyhatalmi körön belül, az olaszokra és a semleges Spanyolországra támaszkodva lehet kiutat találni, levélváltásokra került sor a spanyol külügyminiszterrel, Jordana gróffal, és reményeket fűztek a Szentszék közreműködéséhez is. Ezek a remények azonban még azelőtt elhamvadtak, hogy Kállay 1943 áprilisának elején végre Rómába utazhatott, ahol csak azt konstatálhatta, hogy a jövőre nézve Mussolininek semmiféle kézzel fogható elképzelése sincs.

Kállay megbízható diplomatáin keresztül szerette volna intézni az ügyeket, mint Wodianer Andor lisszaboni követ, aki a lengyel emigráns kormány felé épített ki kapcsolatot, vagy a tekintélyes és kiváló diplomata, a Vichybe, majd Bernbe akkreditált Bakach-Besseney György. Kállay közvetlenebb csatornákat keresett Washington irányába, a fő vonalat már kezdettől Lisszabonba, illetve Svájcba tette volna, s mindenütt politikai természetű megállapodásra törekedett, kerülve az előzetes kötelezettségvállalásokat. Lisszabonon keresztül tartotta a kapcsolatot Kállay az Amerikában tartózkodó Eckhardt Tiborral és Habsburg Ottóval. A törökországi szintérré viszont a miniszterelnök gyanakvással tekintett.

Az angolszász szövetségesek részéről tárgyaló személyek érdeklődése a német hadigépezet gyengítésére irányult. Az isztambuli és svájci béketapogatódzások során utóbb az tűnt ki, hogy a britek és amerikaiak jelentős mértékű katonai és hírszerzési együttműködést is kívánnak. Erre Kállay eleinte semmi, később azonban már valamelyest növekvő készséget mutatott. A Magyarország nevében külföldön „tárgyaló” személyek közül, valójában csak kevesen nyilatkozhattak, ígérhettek vagy netán cselekedhettek a kormány hivatalos

képviseletében. A svájci szintéren beszélgetéseket folytató, onnan jelentéseket tevő Barcza György, korábbi londoni követ sem volt a kormány hivatalos minőségben képviselő diplomata. Küldetése jobbára informális és tájékoztató jellegű volt.

Fordulatra – a kívánt politikai síkon – csak Mussolini 1943. július végi bukása után nyílt valójában lehetőség. Komolyabb tárgyalásokra 1943 augusztusától került sor. Mindenütt az volt a kormány célja, hogy a megfelelő pillanatban a hivatalos diplomácia képviselői intézkedhessenek a kormány utasításai és világos politikai célok mentén. Augusztus végén, az olasz megadás előkészítése befejező szakaszához közeledett és ezután, szeptember 9-én adták át Veress Lászlónak a négyponos felszólítást, amellyel brit részről elfogadták a hallgatólagos magyar kapitulációt, egy a Márvány-tengeren horgonyzó jacht fedélzetén. Veress közreműködésével, 1943 szeptemberében létrejött titkos fegyverszüneti egyezményben foglaltak azonban nem tükrözték a magyar miniszterelnök valódi célkitűzéseit.

Valóban lényegesnek Veress küldetése mellett, Bakach-Besseney György követ berni tárgyalásai és később (1943 legvégén, illetőleg a német megszállást közvetlenül megelőző időszakban) Ullein-Reviczky Antal stockholmi követ ténykedései minősíthetők. Wodianer Andor lisszaboni követ működése politikailag szintén jelentős, mivel a Fehér Házba bejáratos Habsburg Ottó révén, a Washington felé fenntartott, külön minőséget képviselő kapcsolat rajta keresztül állt fenn. Ez utóbbinak nagy pszichológiai jelentősége volt a miniszterelnök számára. Kállay tudtával a Honvéd Vezérkar szintén kapcsolatban állt az amerikai Stratégiai Szolgálatok Hivatalának (OSS) isztambuli képviselőjével (Hatz Ottó révén). Ez fontos, de igen zavaros és kockázatos vonal lett, amit a miniszterelnök meglehet fel is számolt volna, azonban 1944 elején minden szálnak lehetett nem várt jelentősége is, különösen a várható szövetséges bombázások elkerülése vagy elodázása szempontjából.

1943 ősze és az 1944. márciusi német megszállás közötti időszak információs háborúja Magyarország sorsának alakulását döntően befolyásolta. A brit SOE, valamint az amerikai OSS célja minél több német erőnek a Balkán felé való lekötése volt, még Magyarország megszállásának a kiprovokálása árán is. Az OSS 1943 augusztusában azt javasolta az amerikai politikai vezetésnek, hogy Bulgáriát, Romániát és Magyarországot a szovjetektől való félelmük kihasználásával próbálják rákényszeríteni a fegyverszünetre, de az ősz folyamán az Egyesült Államok vezetői még nem tartották ezt időszerűnek. Decemberben viszont már erős pszichológiai nyomást helyeztek Kállayra. Az angol–amerikai egyesített vezérkar ugyanis előnyösnek látta immár, ha Magyarországot megszállják a németek, úgy ítélték meg, hogy ez megkönnyítené a közelgő atlanti hadművelet, az „Overlord” megvalósítását.

Svájcban követelték a szovjet területen lévő magyar csapatok hazahozatalát is. Kállay tudta ugyanakkor, hogy a németek kapcsolatot feltételeznek a kiugrási próbálkozások és a csapatok visszavonásának szándéka között. Horthy 1944. február 12-én Hitlerhez küldött levele, amely a csapatok visszavonását sürgette, közrejátszott abban, hogy Németország hamarosan felgyorsította a megszállás előkészületeit. 1944 februárjában a korábban is ismert titkos kapcsolatok jelentősége így átértékelődött.

1943 derekán a szovjet irányban tett titkos lépések lehetőségét Kállay még határozottan elvetette. 1944 elején egyre nyilvánvalóbbá lett azonban számára, hogy az angol–

amerikai erők nem érik már el az országhatárt. Egyetlen reménye volt, hogy a Vörös Hadsereg fő csapásiránya Berlin, illetőleg a Balkán keleti része lesz, így Magyarország – ha jól időzíti a kiugrást – elkerülheti a kizárólagos szovjet megszállást. A magyar hadsereget ezért a Kárpátokban és Észak-Erdélyben látta tanácsosnak elhelyezni, ahol az „lábhoz tett fegyverrel” várakozhatott. Kállay abból indult ki, hogy a második front megnyitásával egyidejűleg földcsuszamlásszerű változások következnek be, amelyeknek következtében a németek nem tudják már ellenőrzésük alatt tartani a Balkánt, Románia és Bulgária kiugranak, a Vörös Hadsereg viszont Németország szívéét veszi célba. Magyarország teljes területének szovjet megszállását ekkor is elkerülhetőnek látta még.

Erősek voltak az aggodalmak Kállaynak Románia átállását illetően, ugyanis a fronthelyzetet tekintve, a szovjetek akár egyedül is döntő tényezők lehettek Románia és utóbb Magyarország vonatkozásában. Február végén úgy látta, hogy ez váratlan gyorsasággal is bekövetkezhet. Horthy titkos irataiból kitűnik, hogy a miniszterelnök márciusban közeli döntési helyzetet várt, ezért a fronton lévő (megszálló) csapatok felől is szükségesnek látta a döntést. A szovjet erők megközelítették a Kárpátok előterét, és a Románia és a lengyel területek közötti stratégiai fontosságú vasútvonalat fenyegették. A magyar erők nem messze helyezkedtek el ettől a területtől. Kelet-Galíciában egy kétszáz kilométeres rés tátongott az arcvonalon, amely mögött a magyar megszálló erők déli csoportja állt.

Wehrmacht vezetési törzse ugyan 1943 szeptemberében utasítást kapott már egy Magyarország megszállására vonatkozó hadműveleti terv kidolgozására, a Margaréta (Margarethe) fedőnévvel ellátott terv azonban a fiókban maradt egészen 1944 februárjának válságos időszakáig. Időközben Svájcban megegyezés született az amerikaiakkal arról, hogy az OSS ejtőernyősöket küld különleges összekötő szereppel Magyarországra. A máig homályos „Veréb-misszió” tagjai ugyan szerencsésen földet értek, de érkezésükről Berlinben már előzőleg értesültek. Veress Lászlót 1944. február végén – Kállay jóváhagyásával – Isztambulba küldték azzal a megbízatással, hogy ott közvetlenül vegye fel a kapcsolatot a szovjetekkel, angolszász közreműködés nélkül is. A miniszterelnök szándéka a Szovjetunió és Magyarország közötti hadiállapot megszüntetése volt, előzetes katonai megállapodás révén, amit Stockholmban kívánt előkészíteni – vélhetően azért, mert Isztambulban a britek más helyszínt javasoltak Törökország helyett. A Stockholmból küldött második rádióközlés Kollontáj szovjet követasszony közvetett üzenetével már nem juthatott el Budapestre a megszállás miatt, biztató tartalma ellenére a szovjetek számára Románia átállása (a területi kérdések tekintetében is) sokkal fontosabb volt.

Kállay, bár értesült a küszöbön álló megszállás előkészületeiről, mégsem kezelte azt azonnali kihívásként március közepére, a súlyos fronthelyzet miatt nem is tekintette azt kivitelezhetőnek. Ugyanakkor helyzete tarthatatlanságát érezte, a cselekvés kockázata viszont túl nyomasztónak látszott. Februárban jelentős (több millió) svájci frank értékű arany került svájci banki elhelyezésre, az ún. Kállay-alap egy későbbi emigráns kormány anyagi hátterét képezte volna.

Miután kézbesítették a kormányzónak Hitler Klessheimbe szóló meghívását, tanácskozásra került sor. Kállay határozottan állást foglalt a kiutazással szemben, míg Ghyczy külügyminiszter a kiutazás mellett érvelt, az időnyerés szándékával. A kormányzó számára a feltétlen bizalmát élvező Kállay véleménye nem nyomott végül eleget a latban, Bethlen hasonló értelmű figyelmeztetését pedig szintén figyelmen kívül hagyta.

Kállay 1944. március 19-e drámai pillanataiban megbeszélte az ellenállás kérdését is Szombathelyi vezérkari főnökkel, aki szerint arra egyáltalán nem nyílt mód, és ez a hadsereg akkori elhelyezkedése és harci ereje függvényében így is volt, legfeljebb jelképes és politikai célú ellenállásnak lett volna esélye. A Klessheimből hazatérő kormányzónak, az összeülő koronatanácsot követően, Kállay a lemondást tanácsolta, a helyzetet ex lex állapotnak tekintve a koronatanácsi jegyzőkönyv miniszterelnöki ellenjegyzését is megtagadta. A német fogságba jutást hajszál híján tudta azonban csak elkerülni, s külügyi titkára Fáy Halász Gedeon segítségével jutott végül el a neki menedéket nyújtó török követség épületébe, ahová felesége csak hónapok múlva követte.

A miniszterelnök Törökország budapesti követségén 1944. november 19-ig tartózkodhatott. Miután Törökország megszakította diplomáciai kapcsolatait Németországgal, Magyarországon pedig a nyilasok jutottak hatalomra, a diplomáciai védelem lehetősége megszűnt számára, a Szálasi-kormány külügyminiszterének ultimátuma után így el kellett hagynia addigi menedékét. A követség kapuján kilépve, a Gestapo azonnal letartóztatta. Kállay a Margit-körúti fegyházba, majd Sopronkőhidára került, utóbb, 1945-ben mauthauseni és a dachau koncentrációs táborokban raboskodott.

A háború végén Észak-Olaszországba került, ahonnan az amerikaiak Capri szigetére szállították. Később is Olaszországban maradt, ahol 1953-ig élt (Castelgandolfóban) és emlékiratain dolgozott. Ezt követően az Egyesült Államokban telepedett le. Az ötvenes évek második feléig aktívan részt vett az emigrációs politikai életben és a Magyar Nemzeti Bizottmány tevékenységében is. Többször visszalátogatott még Európába, nyilatkozott a Szabad Európa Rádióknak, beszédek tartott és írásai is megjelentek. Elismerésnek örvendett, amolyan „grand old man” szerepben az emigráció viszonyai közt. New York-i otthonában érte a halál. Földi maradványait New Yorkból Rómába vitték át 1988-ban, ahol a Magyar Máltai Lovagok sírboltjában nyugodott 1993 áprilisáig, amikor is Kállósejében végső nyugalomra helyezték.

KÁLLAY MIKLÓSTÓL

Kállay Miklós (1991): Magyarország miniszterelnöke voltam. I–II. köt., Európa-História [Extra Hungariam], Budapest.

KÁLLAY MIKLÓSRÓL

Borhi László (2015): Nagyhatalmi érdekek hálójában. Osiris–MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Történettudományi Intézet. Budapest.

Czettler Antal (2000): A mi kis élethalál kérdéseink: a magyar külpolitika a hadba lépéstől a német megszállásig. Magvető, Budapest.

Joó András (2008): Kállay Miklós külpolitikája: Magyarország és a háborús diplomácia 1942–1944. Napvilág Kiadó, Budapest.

Macartney, Carlyle Aylmer (1957): October Fifteenth: A History of Modern Hungary 1929–1945., I–II. köt., Edinburgh University Press. Edinburgh.

SZTÓJAY DÖME *(Szakály Sándor)*

Versec, 1883. január 5.–Budapest, 1946. augusztus 24.

Vitéz Sztójay (1935. november 4-ig Stojakovics) Döme (Demeter), hivatásos katonatiszt, az önálló magyar katonai hírszerzés és kémelhárítás megszervezője, miniszterelnök, külügyminiszter. 1883. január 5-én született Versecen Stojakovics Demeter és Küstell Ludmilla gyermekeként, görög keleti vallásban. Apja biztosítási tisztviselőként dolgozott. A gyermek Sztójay az elemi iskola négy osztályának elvégzését követően Temesvárt reáliskolában tanult tovább és annak az első négy évfolyamát „jó” eredménnyel elvégezve a pécsi magyar királyi honvéd hadapródiskolába nyert felvételt 1898-ban. Minden valószínűség szerint a hadapródiskola horvát tan nyelvű osztályában tanulhatott és annak „kitűnő” eredménnyel történt befejezése után 1902. augusztus 18-án avatták hadapród-tiszthelyettessé az eszéki magyar királyi 28. honvéd gyalogezredhez.

Ezredében századszolgálatot teljesített s közben 1903. november 1-jével hadnaggyá nevezték ki s elvégezte a gyalogtiszti lovagló tanfolyamot. 1905. október 1-je és 1906. július 31-e között „igen jó” összeredménnyel fejezte be a felsőbb honvéd tiszti tanfolyamot, majd ezredénél az altiszti iskolán volt oktatótisztt, illetve század szolgálatot teljesített 1907. október 31-ig. 1907. november 1-jével megkezdte tanulmányait Bécsben, a császári és királyi Hadiiskolán, a közös haderő vezérkari tisztképző intézményében, melyet 1910. július 31-én fejezett be „igen jó” összeredménnyel az 1909. november 1-je óta főhadnagyi rendfokozatban szolgáló Stojakovics Demeter. Rövid, az ezredénél eltöltött századszolgálat után a pécsi magyar királyi 82. honvéd gyalogdandár vezérkari tisztje lett. Majd 1911. május 1-je és 1911. október 31-e között a magyar királyi VII. honvéd kerületi parancsnokság vezérkari osztályán volt beosztott vezérkari tiszt és azt követően ismét a pécsi magyar királyi 82. honvéd gyalogdandár parancsnokságon szolgált, vezérkari tisztként. 1913. május 1-jével került át véglegesen a vezérkari testületbe és ugyanazon napon a Honvédelmi Minisztérium 1. osztályára fogalmazótiszttnek, ahonnan a császári és királyi Vezérkar Nyilvántartó Irodájához (hírszerzés – kémelhárítás) vezényelték.

A (világ)háború kitörését követően az 1913. május 1-től vezérkari százados Sztójay 1914. augusztus 25-e és szeptember 15-e között a császári és királyi 9. gyaloghadosztály vezérkari osztályán teljesített szolgálatot, majd december 15-ig a császári és királyi 18. gyalogdandár vezérkari tisztje lett. Ezt követően pár napig ismételt a császári és királyi 9. gyaloghadosztály vezérkari osztályán szolgált, de 1914. december 29-én áthelyezték Bosznia és Hercegovina vezénylő tábornoka hadműveleti irodájába (Szarajevó) referensnek. 1916. november 8-a és 1917. április 7-e között betegség miatt nem teljesített szolgálatot. Felgyógyulása után a Hadsereg Főparancsnokság hírszerző osztálya balkáni csoportjának lett a vezetője és szolgált ott egészen a háborús összeomlásig 1918. november 12-ig, közben 1917. november 1-jével vezérkari őrnaggyá nevezték ki. 1918. november 12-én a magyar Hadügyminisztérium 5. osztályának lett a vezetője és 1919. március 1-jével a Hadseregparancsnokság II. csoportjának (hírszerzés) a vezetője. Ezen beosztását a Vörös hadseregben is megtartotta.

A tanácsköztársaság bukását követően a 1919. augusztus 4-én a Nemzeti Hadseregbe lépett be és november 16-ig a Hadügyminisztérium 5/b osztályának a vezetője volt. Ezt követően 1920. április 1-ig a Nemzeti hadsereg Fővezérség II. csoport vezetője, majd a magyar királyi Vezérkar főnöke Nyilvántartó Irodájának főnöke a Fővezérségen 1921. június 30-ig. 1921. július 1-e és 1925. augusztus 31-e között a Honvédelmi Minisztérium VI-2. osztály (hírszerzés és kémelhárítás) vezetője. 1925. szeptember 1-jétől katonai szakelőadó a berlini magyar követségen, II. osztályú követségi tanácsosi rangban. 1927. augusztus 8-a és szeptember 10-e között kötelező csapatszolgálatot teljesített a magyar királyi 6. honvéd gyalogezrednél, majd ismét elfoglalta állomáshelyét Berlinben. 1927. november 1-jei hatállyal – Magyarország katonai ellenőrzésének megszűntét követően – katonai attaséként szolgált tovább az 1920. augusztus 1-jével vezérkari szolgálatot teljesítő alezredesi és 1922. szeptember 1-jével vezérkari szolgálatot teljesítő ezredessé kinevezett Stojakovics Döme. 1929. november 1-jével tábornokká nevezte ki az államfő és 1933. május 1-jével felmentette katonai attaséi beosztásából. Hazatérte után, átvette a Honvédelmi Minisztérium Elnökségének a vezetését és azt a beosztását 1935. november 30-ig töltötte be.

A nevét Stojakovicsról 1935. november 4-én Sztójayra változtató katonát 1935. december 1-jével altábornaggyá nevezte ki az államfő és 1936. január 1-jei nyugállományba helyezését megelőzően 1935. december 10-én rendkívüli követ és meghatalmazott miniszteri kinevezést kapott és egyúttal megbízást nyert a berlini magyar királyi követség vezetésére. A magyar mellett németül, franciául és horvátul is tökéletesen beszélő Sztójay Döme ezen tiszttét közel tíz esztendeig töltött be és meghatározó szerepe volt a magyar-német kapcsolatok alakításában. Az államfő érdemi elismerésül 1940. szeptember 11-jei Legfelsőbb Elhatározásával Sztójay Dömének a magyar királyi titkos tanácsosi méltóságot adományozta és hatvanadik életévének betöltését követően 1943. december 31-én jelent meg a Külügyi Közlönyben, hogy a berlini magyar királyi követség vezetője „tényleges állami szolgálatban visszatartatik”, létszámfeletti minőségében.

Magyarország német megszállását követően a németekkel folyt „alkudozások” eredményeként az államfő Sztójay Dömét nevezte ki miniszterelnökké és bízta meg a kormány alakításával. Sztójay a kormányban a külügyminiszteri tárcát megtartotta magának és a német követelések végrehajtójává vált s nevéhez kötődik a magyarországi zsidóság elleni rendeletek jelentős része és a magyarországi zsidóságnak Magyarországról a Németbirodalomba és a németek megszállta Lengyelországba – Főkormányzóság – történő deportálása. Sztójay egyébként hivatalosan még miniszterelnök/külügyminiszterként is a berlini magyar királyi követség vezetője volt. Felmentésére hivatalosan 1944. június 3-án került sor és erről 1944. szeptember 15-én adott hírt a Külügyi Közlöny.

Sztójayt I. világháborús érdemei – kiérdemelte a Vaskorona Rend III. osztályát, a Katonai Érdemkereszt III. osztályát, az Ezüst és a Bronz Katonai Érdemérmeket (valamennyit a hadidíszítményekkel és kardokkal) – elismeréseként 1944 nyarán vi-tézzé avatták.

A miniszterelnöki működése alatt az ideje jelentős részét betegsége miatt szanatóriumokban töltő Sztójay a felmentését követően visszavonult a politikai szereplés-

től. Magánéletében történő változás volt 1944. október 10-i házassága Landgraf Józseffel, míg a nyilas-hungarista hatalomátvételt követően Szálasi Ferenc, mint az államfői jogokat ideiglenesen gyakorló Nemzetvezető 1944. november 28-án kelt Nemzetvezetői Elhatározással szolgálaton kívüli viszonyban vezérezredessé nevezte ki.

A világháború befejezését követően a Németországban tartózkodó Sztójay Dömét kiadták a magyar hatóságoknak. 1945. november 19-én a népügyészség letartóztatásában volt. A budapesti Népbíróság háborús és népellenes bűncselekményekkel vádolva folytatott ellene eljárást. A budapesti Népbíróság 1946. március 22-én kimondott ítéletében golyó által végrehajtandó halálra, vagy onkolozásra polgári jogai gyakorlásának felfüggesztésére ítélte, de egyúttal kegyelemre ajánlotta. A Népbíróságok Országos Tanácsa az elsőfokú ítéletet 1946. július 1-jén helyben hagyta. A köztársasági elnök – Tildy Zoltán – a kegyelmi kérvényt elutasította. Az ítéletet 1946. augusztus 24-én golyó által végrehajtották.

SZTÓJAY DÖMÉTŐL

Nem találtunk tőle emlékiratot.

SZTÓJAY DÖMÉRŐL

Karsai László–Molnár Judit szerk. (2004): A magyar Quisling – kormány. Sztójay Döme és társai a népbíróság előtt. 1956-os Intézet. Budapest.

Mathias Bernath und Karl Nehring herausgegeben (1981): Biographisches Lexikon zur Geschichte Südosteuropas. Band IV. R – Z. München.

Szakály Sándor (2015): A 2. vkf. osztály. Tanulmányok a magyar katonai hírszerzés és kémelhárítás történetéből 1918–1945. Magyar Napló. Budapest.

LAKATOS GÉZA *(György Sándor)*

Budapest, 1890. április 30.–Adelaide, Ausztrália, 1967. május 21.

Lakatos Géza fiatal korától kezdve katonai pályán mozgott; a piaristáknál töltött öt évet (1899–1904) követően középiskolai tanulmányait a soproni katonai főreáliskolában végezte (1904–1907), ezt követően pedig 1907-től a Ludovika Akadémia hallgatója volt, ahol 1910. augusztus 18-án avatták hadnaggyá. Bár a katonai pálya nem volt idegen a családtól (apai nagyapja, Benedek hivatásos tiszt volt, szolgált a nemesi testőrségnél, és őrnagyként az 1848–1849-es szabadságharcban, később pedig a Ludovika gondnoka lett) választásában kereskedelmi miniszteri tanácsosként dolgozó édesapjának korai halála is szerepet játszott. A családfő halála után megszűnt anyagi függetlenségben ő és ikertestvére, a később, az első világháborúban 1914 őszén hősi halált halt Kálmán iskoláztatására a katonai pálya nyújthatott lehetőséget.

A végig kimagasló eredményeket elérő Lakatos első katonai beosztását a budapesti 1. honvéd gyalogezredben kapta meg 1910 és 1912 között, később, 1912–1913-ban a közös hadsereg kötelékében Linzben is szolgált. 1913–1914-ben felsőbb honvédtiszti tanfolyamra járt. 1914-ben nyert felvételt a bécsi Hadiiskolára, de még mielőtt tanulmányai megkezdhetné volna – az első világháború kitörése után azonnal – harctéri beosztásba került. A világháború kezdetén, 1914. augusztus 1-jén főhadnaggyá léptették elő.

1914. augusztus 1. és 1914. október 20. között az 1. honvéd gyalogezred kötelékében az orosz fronton szolgált, mint zászlóalj segédtiszt. 1914 októberében súlyosan megsebesült – haslövést kapott – ám szerencsésen felépült. 1914. december 22-ig állt gyógykezelés alatt. 1914. december 22. és 1915. április 29. között a budapesti kerületi parancsnokság vezérkari osztályán irodai szolgálatot teljesített.

1915. április 29-től a magyar királyi 128. önálló honvéd dandár 2. vk. tisztje, július 14-től a 38. honvéd gyalogdandár 3. vk. tisztje volt. 1916 februárjától összekötőtiszti feladatokat látott el a német parancsnokságon. 1917. május 1-jén századossá léptették elő. Az év folyamán átvezényelték az olasz frontra.

Az olasz frontról 1918 novemberében került haza, ezt követően pedig hosszabb szabadságot kért és kapott, amely alatt visszavonultan élt. Ekkor nősült meg, felesége, Szomjas Lujza (1893–1960) több mint negyven évig volt hűséges társa.

Szolgált a Tanácsköztársaság hadseregében is; Stromfeld Aurél javaslatára 1919 májusától június végéig a gödöllői főparancsnokságon Böhm Vilmos főparancsnok/hadügyi népbiztos katonai tanácsadója volt. Beosztását június 16-ig töltötte be, ezt követően sógora nógrádi birtokán tartózkodott. Novemberben, a budapesti bevonulást követően lépett be a Horthy Miklós parancsnoksága alatt, eredetileg Szegeден szerveződött Nemzeti Hadseregbe.

1919 szeptemberétől a budapesti Karhatalmi Főparancsnokság állományába tartozott.

A Horthy-korszak több későbbi katonai vezetőjéhez hasonlóan 1919-es szolgálata Lakatosnak sem jelentett hátrányt: 1920–1921-ben a Ludovika Akadémia tiszti továbbképző tanfolyamának hallgatója volt. 1921-ben a Hadiakadémia elvégzése

után vezérkari tiszt lett, 1921 és 1923 között pedig a Ludovika Akadémián harcászatot és hadseregszervezést tanított.

1923 és 1927 között a HM VI–1. osztály, vagyis a rejtett Honvéd Vezérkar beosztott tisztje volt. 1925. május 1-jén vezérkari szolgálatot teljesítő (vkszt.) őrnagyi rendfokozatot kapott.

Visszaemlékezései szerint 1925-ben, más források szerint egy évvel később avatták vitézzé; az ezzel járó vitézi telekről lemondott.

Az akadémia után a (rejtett) vezérkar hadműveleti osztályán nyert beosztást, majd 1927. március 1-jén Párizsba küldték, ahol az Institut de Panthéonban nyolc hónapos nyelvi kurzuson vett részt, október 31-ig. 1927. november 1. és 1928. május 7. között a HM VI–2. (a Vezérkar hírszerző és kémelhárító) osztályán szolgált, beosztott tisztként.

1928. május 7-től 1934. június.16-ig pedig a prágai magyar nagykövetség katonai attaséja lett. Közben, 1929. május 1-jén vkszt. alezredessé léptették elő. Bár sosem számított képzett politikusnak, itteni évei alatt akadt némi alkalma megismerni a nemzetközi politikai játszmákat és módszereket. Erre később így emlékezett vissza: „sűrűbben találkoztunk a különböző országok diplomatáival. Ennek köszönhetem, hogy látóköröm jelentősen bővült. Ennek a későbbiekben nagy hasznát vettem.” Beosztásának köszönhetően ismerkedett meg Horthy kormányzóval is, akinek az éves jelentéstételek során volt alkalma jobban megismernie Lakatost.

Hazatérése után csapatszolgálatra osztották be a miskolci 7. vegyesdandárhoz, ahol először egy évre, 1934. június 16. és 1935. május 1. között a m. kir. „Görgey Artúr” 13. gyalogezred parancsnoka lett, ahol 1934. november 1-jén vkszt. ezredesi rendfokozatot kapott, ezt követően 1935. május 1. és 1938. május 1. között a vegyesdandár vezérkari főnöki tisztét töltötte be. 1938. május 1-jén nevezték ki a budapesti 1. honvéd vegyesdandár 1. gyalogsági parancsnokának, amely beosztás 1939. január 1-től a 3. gyalogdandár parancsnoki posztját jelentette.

Tábornoki előléptetése 1939. november 1-jén történt, 1940. március 1-től pedig a 2. hadsereg vezérkari főnöke lett, és ilyen beosztásban vett részt az észak-erdélyi bevonulásban. 1941. augusztus 1-jén került a kassai VIII. hadtest élére, november 1-jén pedig altábornaggyá léptették elő. 1943. május 1-jén nevezték ki a keleti fronton, a mai Ukrajna és Lengyelország területén tevékenykedő magyar megszálló erők élére, amely beosztását 15-én vette át. A hónap elején alakult meg a doni katasztrófát átélt 2. hadsereg parancsnokságából Kijevben a Megszálló Erő Parancsnokság, amely egészen 1944. április 4-ig létezett. 1943. augusztus 1-jén léptették elő vezérezredessé, négy nappal később pedig kinevezték az újjászervezett 2. hadsereg-parancsnokság élére. Harctéri működése során több alkalommal került konfliktusba a német vezetéssel, elsősorban a honvédalakulatok felfegyverzésére és bevetésére tett ígéretek be nem tartása miatt. Felszólalásai miatt a Harmadik Birodalom hadvezetése bizalmatlanul tekintett mind rá, mind pedig rossz állapotú és gyengén felszerelt csapataira. Visszaemlékezéseiben megemlítette, hogy 1944 januárjában egy kalandos hírszerző akciónak köszönhetően egyértelmű bizonyítékot szerzett arról, hogy „*a bizalmatlanság a magyar megszálló csapatok és a magyar politikai vezetés iránt immáron százszázalékos; annyira, hogy felmerül – ezúttal első ízben – Magyarország katonai megszállásának gondolata.*”

1944. január 6-án vette kezdetét az 1. hadsereg mozgósítása; a magyar vezetés eredeti elképzelései szerint alakulatai az országhatáron belül maradvá biztosították volna a határt. Miután március 19-én bekövetkezett Magyarország (pontosabban Budapest és a Tiszántúl) német megszállása, az 1. hadsereg (valamint az április 1-jén német követelésre mozgósított 25. gyalog- és 2. páncélos hadosztály, illetve a visszavonuló VII. hadtest) végül a Kárpátoktól keleti-északkeleti irányban, Kolomea–Ottynia–Stanislaw (ma Ivano-Frankivszk, Ukrajna) térségében, német alárendeltségben került bevetésre. A hadsereg fő feladata a folyamatos szovjet előrenyomulás következtében szétszakadt német Észak-Ukrajna és Kelet-Ukrajna Hadseregcsoporthoz közti összeköttetés helyreállítása és a romániai arcvonal tehermentesítése volt. Lakatos április 5-én nevezték ki az 1. hadsereg parancsnokává. Tisztségéből május 15-én (május 25-i hatállyal) mentették fel, de beosztását 26-ig ellátta, majd vidéki birtokára vonult vissza. Emlékirataiban úgy fogalmazott, hogy először április 15-én vezérkari főnöknek akarták kinevezni, ám a beosztást egyrészt nem fogadta el, másrészt abba a németek sem egyeztek bele. Egyes források szerint a kormányzó az újra létrehozni tervezett Honvédség Főparancsnoki posztjára szánta; az 1940-ben megszüntetett tisztség ismételt felállítására végül csak 1944. december 20-án került sor, amikor is Beregy Károlyt nevezték ki főparancsnoknak.

Borbándi Gyula szerint „a frontról a kormányzó azért hívta Budapestre, hogy felkészüljön arra a jelentős politikai szerepre, amelyet a háborúból való kiválás és a fegyverszünet megvalósítása érdekében szánt neki.” Lakatos visszaemlékezésében arról írt, hogy Horthy május 31-én fogadta, és miután engedélyezte hosszabb szabadságát, előrebocsátotta, hogy „egy szép napon parancsot kapsz majd tőlem, melyben Budapestre rendellek és miniszterelnöknek nevezlek ki!”

Mások arról írnak, hogy a kormányzó 1944. július 6-a után vette tervbe egy katonai kormány felállítását, amelynek élére Lakatos Gézát szemelte ki, ám német nyomásra – vagy a vezérezredes memoárjában írt javaslatára, amelyben a jelentős változtatás korai voltát és a várható súlyos német ellenlépéseket ecsetelte – Horthy ekkor még elállt ezen szándékától. Lakatos személye azért került már korábban is képbe, mert a vezérezredest a kormányzó köreiben németellenes beállítottságúként ismerték, és Horthy feltétel nélkül bízott hűségében, valamint abban, hogy a tábornok mindenben támogatni fogja őt. 1944. augusztus 28-án a kormányzó Lakatos magyar királyi titkos tanácsossá nevezte ki.

A nagy pillanat 1944. augusztus 29-én jött el; a kormányzó ekkor váltotta le a német nyomásra 1944. március 22-én kinevezett Sztójay-kormányt, az új miniszterelnök pedig Lakatos Géza lett. „Katonáember voltam, jóformán az ismeretlenség homályából kerültem a magyar miniszterelnöki székrebe.” – írta emlékirataiban ezzel kapcsolatban a vezérezredes, aki maga is többször szolt politikai tapasztalatlanságáról is. A Lakatos-kormányt Bonczos Miklós belügyminiszter (október 12-ig, amikor is báró Schell Péter váltotta), Hennyey Gusztáv vezérezredes külügyminiszter, Csataj Lajos vezérezredes honvédelmi miniszter, Vladár Gábor igazságügy-miniszter, Rakovszky Iván vallás és közoktatásügyi miniszter, Reményi-Schneller Lajos pénzügyminiszter, Markos Olivér kereskedelem- és közoktatásügyi miniszter, Gyulay Tibor iparügyi miniszter és Jurcsek Béla földművelésügyi és egyben tárca nélküli közellátásügyi miniszter alkotta.

Gondot okozott, hogy a tábornok attaséként eltöltött évein kívül semmiféle politikai tapasztalattal nem rendelkezett, és a magyar belpolitikában sem volt tájékozott, valamint „háterszággal” sem rendelkezett, bár ez utóbbi több szempontból előnyt is jelentett. Az új kormányzattal Horthy célja Magyarország háborúból való kiválásának, illetve lehetőség szerint méltányos fegyverszünet megkötésének előkészítése volt. A helyzetet nagyban nehezítette, hogy a kormány tagjai között több németbarát politikus – Jurcsek és Reményi-Schneller – is maradt. A Lakatos-kormány, bár jóval szűkebb mozgástérrel rendelkezett, ügyetlenebb módon, de igyekezett folytatni a Kállay-kormány „kettős játékát”. Ugyan sem a korábbi, sem a Sztójay-kormány alatt megalkotott zsidórendeleteket nem helyezték hatályon kívül, ellenezték a budapesti zsidóság deportálását, leváltottak több szélsőjobboldali politikust és szabadlábba helyeztek több, a német megszállást követően bebörtönzött németellenes személyiséget, köztük Bajcsy-Zsilinszky Endrét.

„A háborúból való kiválás elindítása és a fegyverszünet előkészületei szinte megoldhatatlan feladatok elé állították, különösen mert csak titokban intézkedhetett, mivel kormányában németbarát miniszterek is helyet foglaltak. Lazítania kellett a németekhez fűződő kapcsolatokat, folytatnia a szovjet csapatok elleni harcot, de ugyanakkor a nyugati szövetséges hatalmak irányában megadási készséget mutatnia. Kormányfői működését már nagymértékben befolyásolta a felismerés, hogy Magyarországnak fegyverszünetért a Szovjetunióhoz kell fordulnia.” – írta Borbándi.

Magyarország 1944 közepén már csak igen szűk mozgástérrel rendelkezett mind kül-, mind belpolitikai téren. A Lakatos-kormány külpolitikája ennek megfelelően zömmel a német kapcsolatokra korlátozódott, ugyanakkor két további nagyon fontos külpolitikai vonatkozású eseménysorozat – a román–magyar háború és a moszkvai fegyverszüneti tárgyalások – is a vezérezredes kormányfősége ideje alatt zajlott le.

Románia 1944. augusztus 23-án bekövetkezett átállásának eredményeként az első szovjet csapatok három nappal később az Úz völgyében átlépték az akkori magyar határt, a harcok pedig néhány nap múlva már mélyen Erdély területén folytak. A román frontváltást követően megszorodtak a határincidensek mind az 1940-es, mind az Alföldön húzódó trianoni határon. 1944. augusztus 30-án román repülőgépek bombázták többek között Nagyváradot, Szászrégent, Szolnokot és Ceglédet, Bukarest pedig több alkalommal szólította fel Magyarországot a második bécsi döntéssel visszacapott területek kiürítésére. *„A román király proklamációja [...] hadüzenetet jelent”* – mondta Jungerth-Arnóthy Mihály külügyminiszter-helyettes, utalva arra, hogy a hadiállapot az állandósult román provokációk és támadások következtében gyakorlatilag már úgy is beállott. Ezek miatt a Sztójay-kormány még augusztus 25–26-án döntést hozott egy, a Déli-Kárpátok elérését célzó hadművelet megindításához, amelyhez – a bevethető honvédelakulatok elégtelen száma és hiányos fegyverzete miatt – német segítséget igényeltek. A későbbi tordai csatába torkolló hadműveletek végül 1944. szeptember 5-én indultak meg, és az eleinte sikeres magyar–német előretörés következtében Románia 7-én hivatalosan is hadat üzent Magyarországnak. A kezdeti térnyerés a szovjet csapatok beérkezése következtében elakadt, a túlerőben lévő ellenség miatt a magyar és német csapatok 10-én védelembe mentek át, de október 8-ig Torda térségében sikerrel akasztották meg a Vörös Hadsereg előrenyomulását.

Bár Lakatos fő feladata a német kapcsolatok lazítása, és ezzel is a kiválás elősegítése volt, a körülmények nem kedveztek a Lakatos-kormánynak; egyrészt úgy kellett csökkenteniük a magyar háborús részvételt, hogy ne fokozzák tovább a németek bizalmatlanságát, ugyanakkor mind Észak-Erdély, mind pedig a Maros-vonal megvédéséhez és a román (majd szovjet–román) csapatok feltartóztatásához is elengedhetetlenül szükségesek voltak a német csapatok.

Belpolitikai téren a szélsőjobboldali nyilaskeresztes mozgalom folyamatos erősödése okozott egyre súlyosabb problémákat. Ilyen körülmények között zajlott a fegyverszünet, illetve a háborúból való kiugrás vagy frontváltás előkészítése; a magyar vezetés már 1943 óta tapogatózott a nyugati szövetségeseknél, akik ekkorra egyértelművé tették, hogy az ügyben a Szovjetunió az illetékes. Kérdéses volt a kiválás módja is, vagyis, hogy azt Romániához hasonlóan hirtelen, vagy a szeptemberi finn megoldás szerint, a németeket előre értesítve kerítsenek arra sort. Lakatos – nem tagadva a kormányzó felelősségét – így írt erről: *„veleszűletett lovagias felfogásával ellenkezett, hogy szövetségével s annak hadseregével hűtlenül szembeforduljon. Igaz ugyan, hogy ez a »pálfordulást« az 1944-ben végképpen elhasznált, már-már elvérzett honvédségünk erőviszonyai sem engedték volna meg. Zsákutcába, mi több, egérfogóba szorultunk; menekülésre lehetőség nem kínálkozott.»*

A fegyverszünet kérdése először szeptember 6-án (majd 7-én is) merült fel a koronatanácsban, de azt egyrészt az ekkori (időlegesnek bizonyult) német hadisikerek, a birodalom vezetőinek ígéretei és a kormánytagok 1918-as összeomláshoz hasonló helyzetből való félelmének hatására tovább halasztották. 1944. szeptember 6-án Lakatos ultimátumot adott át a németeknek, amely szerint vagy újabb öt páncéloshadosztályt vetnek be a szovjetek ellen, vagy Magyarország kénytelen lesz fegyverszünetet kérni; ez, és a másnap elhalasztott döntés felkeltette a németek figyelmét, akik újabb csapatokat vezényeltek Budapestre és meggyorsították a nyilasok felfegyverzését. Tették azt annak ellenére, hogy szeptember 8-án a magyar kormány a harc folytatása mellett nyilatkozott. Horthy a minisztertanács előtt szeptember 11-én is bejelentette fegyverszüneti szándékát, ám azt a kormány lemondásának hatására visszavonta, majd ismételten kinevezte a Lakatos-kormányt.

A kormány végül 1944. szeptember 21-én mutatkozott be a német megszállás után jelentősen „megrostált” országgyűlés mindkét házában: Lakatos ekkor egy informális beszélgetés során jelezte a képviselőknek, hogy a parlament megkérdése nélkül kormánya nem fog dönteni a fegyverszünetről. Ekkor vette kezdetét a kiugrás sikertelenségében később nagy szerepet játszó államjogi vita; Lakatos osztotta Vladár és Rakovszky álláspontját, amely szerint az 1920. évi I. tc. értelmében a kormányzó csak időleges (pár napos) fegyverszünet megkötésére jogosult az országgyűlés felhatalmazása nélkül, viszont így a kormány céljai egyértelműen napvilágra kerültek volna. Ahogy Lakatos írta, Horthy *„szinte türelmetlenül várta, miként teheti mielőbb jóvá az éveekkel előbb elkövetett végzetes lépést, az ország hadba lépését. Ezért hajlandó lett volna kisebb alkotmánysértéseken túltenni magát”*, kormányával ugyanakkor nem helyezkedett szembe a kérdésben.

A kiugrási kísérletet végig jellemezték az alkotmányjogi viták; az mindenképp becsülendő, hogy Lakatos nem akarta átlépni az alkotmányos kereteket, de adott esetben ez komolyan veszélyeztette a hatékonyságot. A helyzetet bonyolította Churchill

1944. szeptember 24-i, Magyarország helyzetével hosszasan foglalkozó beszéde, amelyben kijelentette, hogy „*a kis nemzetek ne siessék el a dolgukat*”. Lakatos ezt úgy értelmezte, hogy várjanak még a kiugrással.

Közben szeptember 22-én Náday István vezéreztudós titokban Olaszországba repült, ám hivatalos meghatalmazás hiányában tárgyalófélnek nem, pusztán önkéntesen hadifogságba vonult tábornoknak ismerték el. Ugyanekkor indult Moszkvába báró Atzél Ede nem hivatalos küldöttsége, amit hat nappal később követett a Faragho Gábor altábornagy vezetett hivatalos fegyverszüneti delegáció, amelynek tagja volt még gróf Teleki Géza és Szent-Iványi Domokos is. A delegáció október 1. és 10. között tárgyalta a fegyverszünet feltételeiről (a honvédség és a magyar közgazdaság visszavonása az 1937. december 1-jei határok mögé, ellenségeskedés beosztása a szovjetekkel, fegyveres fellépés a német csapatok ellen), amelyet 11-én írtak alá. 1944. október 14-én került sor a sorsdöntő koronatanácsra, amelyen a németbarát miniszterek nem vettek részt. Azt a forgatókönyvet, hogy Horthy utazzon Husztra az 1. hadsereghez, és ott jelentse be a fegyverszünetet, Lakatos javaslatára vetették el. A miniszterelnök ugyanakkor javasolt két változtatást a másnap kihirdetésre kerülő kormányzói proklamációban; a jól ismert szövegbe ekkor került az „előzetes” szó a „*fegyverszünetet kötöttem*” elé, ugyanakkor a „*németekkel a mai naptól kezdve Magyarország hadbanlevőnek tekinti magát*” rész törlésre került.

Horthy végül 15-én délelőtt jelentette be minisztereinek a fegyverszünet kérését, a Lakatos-kormány ezt követően lemondott, majd újjáalakult, és így jogi szempontból mentesült az országgyűlésnek tett korábbi ígérete – amely szerint nem kötnek megkérdezésük nélkül fegyverszünetet – alól. A kormányzó délben tájékoztatta Veessenmayer német megbízottat, kora délután pedig háromszor hangzott el a rádióban proklamációja. A nap hátralevő részében az államfő és a kormány a Várban passzívan várakozott. Éjjel a németek ostrom alá vették a Várat: a Testőrség rövid tűzharcot követően Lakatos parancsára (aki utasítását Vattay Antal altábornagy főhadsegéd közlése alapján abban a hiszemben adta ki, hogy a kormányzó elhatározását hajtja végre) letette a fegyvert. 16-án a kormányzó, valamint a miniszterelnök és környezetük német őrizet alá került. Lakatost aznap reggel tárgyalás ígéretével csalták a német követségre, ahonnan már nem engedték távozni, és később is csak őrizet alatt mehetett át a palotába.

A kiugrási kísérlet, előkészületlensége, a vezetés határozatlansága, valamint a tisztikar és a közgazdaság nyilas és/vagy németbarát részei (köztük Vörös János vezérkarfőnök és több alacsonyabb beosztású tiszt), illetve a német fellépés miatt kudarcba fulladt. Emlékirataiban Lakatos elismerte felelősségét többek között abban is, hogy nem a kellő erővel biztosították a Rádió épületét, így az nagyon hamar német kézre került, elszigetelve a kiugrási kísérlet résztvevőit az országtól. A vezéreztudós, aki szerint a gyakorlatilag zökkenőmentes megadás kapóra jött a németeknek, saját felelősségével kapcsolatban leírta, hogy „*igenis hibát követtem el, hogy a kormányzó engedékenységre való hajlandóságát nem tettem alaposabb meggondolás tárgyává. Az adott helyzetben mérlegelésre lett volna szükség akkor, midőn úgy tudtam, hogy a kormányzó saját elhatározásából hozta meg döntését. A valóság [értsd: Vattay közlésének háttere – Gy. S.] csak később derült ki!*”

Egyéb lehetőségek híján, a kormányzó és családja védelmében Lakatos beszélt rá Horthyt, hogy fogadja el a németek javaslatát (lemondás, Szálasi miniszterelnöki kinevezése és a „felajánlott német védelem” elfogadása) azzal, hogy *„ország-világ tudni fogja, hogy ez német kényszer hatására történt.”* Miután megfogalmazta az államfő lemondó nyilatkozatát, Lakatost Vajna Gábor későbbi nyilas belügyminiszterhez vitték; az új hatalom igyekezett az alkotmányosság és a jogfolytonosság látszatát fenntartani, így a vezérezredes letartóztatására csak később került sor. Lakatost 1944. október 21-én csendőrök kísérték lányához Tihanyba; gyakorlatilag házi őrizetbe került, éjjel-nappal két csendőr őrizte.

A Nemzeti Számonkérő Szék – a nyilas hatalom fő igazságügyi szerve – képviselőiben először 1944. október 28-án hallgatták ki kormányfői tevékenységével kapcsolatban; a vezérezredes megtagadta a választ és követelte munkatársainak szabadon bocsátását, illetve kérte, hogy vegyék őt is őrizetbe. Három nappal később Szőlősi Jenő miniszterelnök-helyettes kereste fel; ekkor végül utólagosan ellenjegyezte a kormányzó lemondó nyilatkozatát; bár az aktus pusztán formalitás volt, Lakatos élete végéig hibáztatta magát amiatt, hogy végül ellenjegyezte a dokumentumot.

1944. november 25-én Budapestre rendelték (gépkocsiját megtarthatta), ahol igyekezett közbenjárni a még fogságban levő minisztertársaiért (Csatay Lajos még 16-án, feleségével együtt öngyilkosságot követett el, Rakovszkyt pedig addigra elengedték), de eredményt nem tudott elérni. December első napjaira a front elérte a Balaton déli partját, a volt miniszterelnök úgy tervezte, hogy családjával együtt a pannonhalmi apátságban húzza meg magát; a főapát, Kelemen Krizosztom, mivel korábban Lakatos mentesítette az apátságot minden beszállásolás alól, készséggel viszonzta volna a segítséget. Bár Lakatost és feleségét 1944. december 4-én letartóztatták, az intézkedést bizonytalan időre felfüggesztették, így lánya és unokái eljutottak Pannonhalmára, ők pedig előbb Ölbőre, majd 12-én Győrbe, az ottani bencés rendházba kerültek, ahol végül három hétig maradtak, szigorú őrizet alatt.

1945 első napján érkeztek Sopronba, ahol először a bencés rendházba kerültek, másnap viszont rendőrségi detektívek átvitték a rendőrség fogdjárára. *„Három napig tartottak ott fogva, a bánásmód megalázó volt, az elhelyezés embertelen.”* Három nappal később mindkettejüket átvitték a sopronkőhidai fogházba; különös, hogy a vezérezredes végi együtt maradhatott feleségével, ami több szempontból könnyített helyzetén, de legalább annyi kockázattal is járt, azt ugyanis nem tudhatta, hogy nem terveznek-e *„kiváltságával”* visszaélni. Kőhidai fogsága alatt zajlott többek között Veress Lajos, Vattay Antal és Lázár Károly pere, amelyekben Lakatos tanúként szerepelt, és lehetősége szerint segítette bajtársai védekezését.

A fogházból 1945. január 28-án szabadult, egy ideig a soproni rendházban tartózkodtak, majd március 10-én, Nagylózson utaltak ki nekik szállást. A vezérezredes emlékirataiban megemlíti, hogy a nyilasok igyekeztek felheccelni ellene a nagylózsiaikat, de *„a község jobb érzésű magyarjainak dicséretére emlitem, hogy a két pártszájhóst egykettőre leszerelték. A falu rokonszenvvel fogadott bennünket.”* A front közeledtével 1945. március 27-én visszatértek Sopronba, a szovjetek bevonulása április 1-jén a bencés rendházban érte őket.

A szovjetek őrizetbe vették, először Balatonalmádiba, 1945. április 7-én Szombathelyre, öt nappal később Kiskőrösre végül május 9-én a Bécs melletti Badenbe

került; ez idő alatt többször hallgatták ki szóban, és kértek tőle írásos vallomást is. Június 26-án ismét Kiskőrösre került, majd végül 1946. január 29-én elengedték.

Magyar hatóságok először 1945. október 22-én hallgatták ki. Ezt követően tanúként szerepelt februárban Szálasi Ferenc, majd március közepén Sztójay Döme perében és több más népbíróági eljárásban is. Közéleti szerepet többé nem vállalt. Miután budapesti lakását Takács Ferenc szociáldemokrata politikusnak utalták ki, kis időre sógorához költöztek. Bár 1946. február 13-án a hírhedt katonapolitikai osztály nyomozói őrizetbe vették, Tombor Jenő tábornok és Nagy Ferenc miniszterelnök közbenjárására még aznap kiszabadult. A hónapok óta tartó bizonytalanság és túlhajszoltság, valamint az ellene megindult sajtóhadjárat következtében február 28-án kórházba került, de március elejére felépült. Miután a fővárosban túlzottan „szem előtt” volt, és többször vegzálták a politikai nyomozati szervek emberei, végül a vidékre költözés mellett döntött és 1946. március közepétől felesége Borsod-Abaúj-Zemplén megyei birtokán, Nyomáron élt.

Miután földjeik jelentős részét elkobozták, majd 1949. április 30-án (1949. május 31-i hatállyal) nyugdíját is megvonták tőle, visszatért Budapestre és selyemkendők festéséből (lánya képzett grafikus volt, ő pedig a Ludovikán tanult rajzolni) tartotta el magát.

1951. június 20-án Egyekre (Hajdú-Bihar megye), a Hortobágy szélére telepítették ki, ahol eleinte mezőgazdasági munkákból, majd ismét kendők, sálak és képeslapok színezéséből élt. Bár Budapestre nem térhetett vissza, 1953-ban, megromlott egészségi állapota miatt unokatestvére házába, Érdre költözhetett, ahol eleinte templomi orgonistaként dolgozott, majd végül 1956 júliusában egy fővárosi háziipari szövetkezetben kapott munkát.

Az 1956-os forradalomban semmilyen szerepet nem vállalt. *„Ami engem illet, kerültem minden részvételt a megmozdulásban. Az erre irányuló felszólítások elől kitértem. Magatartásomat nemcsak előrehaladott életkorom diktálta. De előrelátásom is: a sokszoros túlerő előbb-utóbb győzedelmeskedik.”*

1956. decemberében visszaköltözhetett a fővárosba, és 1957 májusától újra folyósítottak neki először 400, majd 1963-tól 1500 forint nyugdíjat. Visszaemlékezése szerint a budapesti zsidó hitközség havi 1000 forint szubvenciót ajánlott fel neki, amit azonban visszautasított. Felesége 1960. március 18-án hunyt el. Még ebben az évben felkereste két politikai nyomozó, akik az ekkor Izraelben folyó Eichmann-per okán *„azt kívánták, közöljék velük minden olyan adatot, mely a hitleri Németországnak a magyar katonai, politikai és gazdasági ügyekbe való beavatkozását bizonyítja.”* Lakatos először vonakodott, majd a kilátásba helyezett nyugdíjemelés és útlevel hatására megtette vallomását, ám az ígéretek betartása sokáig váratott magára. A volt vezérezredes 1963. október 23-án levelet írt Dobi Istvánnak, az Elnöki Tanács elnökének, amelyben méltányos nyugellátás megállapítását kérte, amelyet végül Kállai Gyula és Kádár János jóváhagyásával meg is kapott. Érdekesség, hogy az említett levelezésben végig *„ny. miniszterelnök”*-ként címezték, illetve *„Tisztelt Uram!”*-ként szólították meg.

1965-ben két évre szóló útlevelet kapott, hogy az 1956 novemberében emigrált, és azóta Ausztráliában élő fiát és lányát meglátogathassa. Itt fejezte be még Magyarországon megkezdett emlékiratait, amely először Münchenben jelent meg 1981-ben, *„Abogyan én láttam”* címmel. Ausztráliából már nem térhetett haza, szívroham következtében hunyt el, Adelaideben 1967. május 21-én.

Kitüntetései:

Magyar Érdemkereszt III. osztálya, Magyar Érdemrend középkeresztje és a hozzá külön adományozható Csillag, Magyar Érdemrend nagykeresztje hadiszalagon a kardokkal.

Háborús Emlékérem kardokkal és sisakkal, Sebesülési Érem egy szalagsávval, Tűzkereszt II. fokozat, Kormányzói Dicsérő Elismerés Magyar Koronás Bronzérme, Bronz Katonai Érdemérem hadiszalagon a kardokkal, Ezüst Katonai Érdemérem hadiszalagon a kardokkal (2 alkalommal adományozva), Katonai Érdemkereszt III. osztálya hadidíszítménnyel a kardokkal, Vaskorona-rend III. osztálya hadidíszítménnyel és kardokkal, Dicsérő Elismerés Magyar Koronás Nagy Aranyérme hadiszalagon a kardokkal.

Tiszti Katonai Szolgálati Jel III. osztálya, Tiszti Katonai Szolgálati Jel II. osztálya, Erdélyi Emlékérem, Nemzetvédelmi Kereszt.

Osztrák Háborús Emlékérem a kardokkal, bolgár Háborús Emlékérem, Osztrák Köztársaság Nagy Ezüst Díszjelvénye, a Német Lovagrend Mária-keresztje, német Vaskereszt I. osztálya, német Vaskereszt II. osztálya (2 alkalommal adományozva) ismétlőpánttal.

LAKATOS GÉZÁTÓL

Lakatos Géza (1937): A második mohácsi csata, 1687. augusztus 12-én. Magyar Katonai Szemle, 1937. 7. évf. 8. sz. 199–209. old.

Lakatos Géza (1941): Hadműveleti gondolatok. Magyar Katonai Szemle, 1941. 11. évf. 3. sz. 621–627. old.

Lakatos Géza (1943): Korszerű hadvezetés. Griff. Kassa.

Lakatos Géza (1940): Seregtestek korszerű vezetése. Magyar Katonai Szemle, 1940. 10. évf. 7. sz. 17–22. old.

Lakatos Géza (1940): Támadáshoz készenlétbe helyezés. Magyar Katonai Szemle, 1940. 10. évf. 8. sz. 335–340. old.

Lakatos Géza (1981): Ahogyan én láttam: visszaemlékezések. Aurora Könyvek. München.

Lakatos Géza (1992): Ahogyan én láttam. Extra Hungariam. Szerkesztette Antal László, a jegyzeteket és az utószót írta Szakály Sándor. Európa – História, Budapest.

Lakatos, Géza (1993): As I saw it: the tragedy of Hungary. Englewood (NJ), 1993, Universe.

LAKATOS GÉZÁRÓL

Borbándi Gyula (1997): Magyar politikai pályaképek, 1938–1948. Európa. Budapest. 269–271. old.

Horthy Miklós (1990): Emlékirataim. Európa, Budapest.

Sipos Péter–Ravasz István szerk. (1996): Magyarország a második világháborúban, Lexikon A–Zs. Petit-Real Kiadó. Budapest. 244. old.

Szakály Sándor (1984): Az ellenforradalmi Magyarország (1919–1944) hadseregének felső vezetése. Adattár, II. rész, L–Zs. Hadtörténelmi Közlemények, 1984/3. sz. 567–598. o. 567. o.

Szakály Sándor (2003): A magyar katonai felső vezetés 1938–1945. Lexikon és adattár. Budapest, Ister. 197.

Szakály Sándor (2015): A 2. vkf. osztály. Tanulmányok a magyar katonai hírszerzés és a kémelhárítás történetéből, 1918–1945. Budapest, 2015, Magyar Napló. 174–176.

Markó László szerk. (2002): Új Magyar Életrajzi Lexikon. 4. köt. Magyar Könyvklub. Budapest. 45–47. old.

Vigh Károly (1984): Ugrás a sötétbe. Magvető, Budapest, 1984.

SZÁLASI FERENC *(Jávor Miklós)*

Kassa, 1897. január 6.–Budapest, 1946. március 12.

Szálasi Ferenc 1897. január 6-án, Kassán született szegény katonatisztviselői családnak második gyermekeként. Édesapja idősebb Szálasi Ferenc római katolikus vallású katonasági számvevőtitst, édesanyja Szakmáry Erzsébet görögkatolikus vallású háztartásbeli volt. Családjá apai ágon örmény és osztrák, míg anyai ágon ruszin vagy szlovák eredetű felmenőkkel bírt. A kor szokása szerint édesapja vallása után Szálasi Ferencet római katolikusnak keresztelték.

Családját az Osztrák–Magyar Monarchiában megszokott liberális-polgári szellemiség jellemezte. A gyermek Szálasi a családi tradíciókat követve korán katonai pályára lépett. Tanulmányait tíz éves korában a kőszegi katonai alreáliskolában kezdte meg, majd a kismartoni (eisenstadti) katonai főreáliskolában folytatta. 1915. augusztus 18-án gyorsított eljárásban fejezte be a bécsújhelyi katonai akadémiát, ahol hadnagyi rangot kapott. Avatása után az elit-alakulatnak számító 2. tiroli császárhadosztályhoz osztották be. Kezdetben az olasz fronton, majd a háború utolsó hónapjaiban a nyugati fronton, Verdun térségében is harcol. Kötelességét a frontszolgálatban kiemelkedően teljesítette, 1917. május 1-jén főhadnaggyá léptették elő, szolgálata során a Károly-csapatkeresztet, a II. osztályú német Vaskeresztet, a III. osztályú Vas korona-rendet, valamint a III. osztályú Katonai Érdemkeresztet is megkapta.

A háborút követően katonai karrierjét tovább építette: 1920–1921 folyamán elvégezte a hajmáskéri alantós tiszti tanfolyamát, 1923-ban sikeresen felvételizett a Hadiakadémiára, ahol 1924-ben századossá, léptették elő, majd 1925 decemberében vezérkari tisztté avanszált. 1932-ben a vezérkari törzstiszti vizsgát évfolyamelsőként tette le, 1933. május 1-től vezérkari őrnaggyá lépett elő. Ez időben hadászati témájú cikkeket, tanulmányokat publikált, de a világgazdasági válság légkörében már politizálásra való hajlama is megnyilvánult, tiszttársaival előszeretettel bonyolódik politikai, társadalmi és gazdasági természetű vitákba.

1933 márciusában kiadta az „*A magyar állam felépítésének terve*” című politikai broszúráját, amelyben az ország gazdasági, politikai és közigazgatási rendszerének átalakításával foglalkozik. Életpályája ezt követően fordult véglegesen politikai irányba, amit a katonai vezetés határozottan helytelenített, de szándékától már sem fenyegetéssel, sem lefokozással nem tudták eltéríteni. Végül 1935. március 1-jei hatállyal nyugállományba vonul.

1935. március 4-én megalakította a fajvédő és nemzetiszocialista szellemiségű Nemzeti Akarat pártját, melyet a belügyminisztérium 1937. április 16-án feloszlatoott. A Szálasi vezette pártok többször kerültek feloszlatoásra és alakultak újjá az 1944. október 16-i hatalomátvételig. Rövid áttekintésben: Magyar Nemzetiszocialista Párt (1937. október 24.–1938. február 21.), Nemzetiszocialista Magyar Párt – Hungarista Mozgalom (1938. április 4.–1939. február 23.), Nyilaskeresztes Párt (1939. március 8.–1942. február 23.), Nyilaskeresztes Párt – Hungarista Mozgalom (1942. február 24.–1944. augusztus 24.).

Ha Szálasi Ferenc külpolitikai nézeteit vizsgáljuk az alábbiakat rögzíthetjük: Hitlernek és nemzetiszocialista rendszerének erőszakos terjeszkedése a Szálasi külpoli-

tikai gondolkodásra is döntő befolyást gyakorolt. Konkrétan: a geopolitikai értelemben használt életter (Lebensraum) XIX. századból eredeztethető fogalma a vesztes első világháborút követő zűrzavaros időszakban táptalajt nyújtottak a német nemzetiszocialista törekvéseknek. Ebben a felfogásban viszont már megjelentek olyan elemek, mint „a faji akarát”, amely közvetett módon, de jelentékenyen befolyásolta a német nemzetiszocialista rezsim kelet felé terjeszkedő, faji alapú, expanzív gyakorlati külpolitikáját. E szerint a németek jogot formálhatnak (übermensch) az Európa feletti uralom megszerzéséhez, valamint a „zsidó-bolsevizmus” megsemmisítése által életterük keleti irányú bővítéséhez.

Szálasi Ferenc külpolitikai koncepciója szélsőségesen teoretikus és ideologizáló jellegével, valamint mondanivalójának tartalmával egyaránt kitűnt a korszak hagyományos külpolitikai gondolkodásmódjából. Extrém gondolkodását jól példázza, hogy a Horthy-korszak külpolitikai felfogásában döntően meghatározó revíziós politika helyett az ország és a magyarság jövőjét egy, a magyar nép vezető szerepén alapuló és a nemzetiszocialista alapokon szerveződő Európába betagozódó soknemzetiségű, úgynevezett konnacionalista Duna-menti konföderatív államban (Hungária Egyesült Földek) jelölte ki. A vágyott államalakulat mozgásterét a világpolitikai térben úgy képzelte el, hogy annak külpolitikája a nemzetközösség, a konnacionalizmus elvén és gyakorlatán épül. Együtt harcol azokban a nemzetiszocialista rendszerekben élő államokkal, amelyek erkölcsi, szellemi, anyagi, társadalmi, gazdasági életét kiegészítik és a magyar népközösség haza- és honterületével együtt szerves érdekerületet képeznek.

A Hungária Egyesült Földek nevű államképződmény megvalósulását nem csupán a magyar megmaradás zálogaként, hanem nemzetiszocialista Európa nélkülözhetetlen alapegységeként tartotta számon.

„A Kárpát-Duna népeinek hungarizmus nélkül elbuknak Hitler Németországa, Mussolini Itáliája, Franco Spanyolországa. (...) A népek állami gyakorlatába való beültetése késleltethető a várható liberális reakció könnyörtelenségével. A harcot meg fogja vívni a nemzetiszocializmus vagy birtokon belül vagy birtokon kívül: első esetben már meglévő hatalmát végleg fogja biztosítani, második esetben hatalomra fog kerülni. Rosszul fejeztem ki gondolatomat: nem hatalomba fog kerülni, hanem uralomra fog kerülni, és uralmát fogja biztosítani, mert már hatalmon van csak még uralmon nincs: se Németországban, se Olaszországban, se Spanyolországban. A hungarizmusmal fog a nemzetiszocializmus uralomra kerülni Európa minden népénél, országában.” – írta börtönnaplójába 1939. április 13-án.

Szálásinak a világpolitikai összefüggésekről alkotott ideológiájának centrumában a Berlin–Róma–Tokió háromhatalmi tengely állt. Okfejtéseiben kirajzolódik, hogy a tengely kifejezést ideológia eszköztárában nem pusztán nagyhatalmak katonai és politikai szövetségeként, hanem elvont értelemben, mint a világ és a civilizáció legmélyebbre ható változásainak mozgatóját használja. Külpolitikai elméletének visszatérő eleme volt a „fölgömb rendjének” vagy a „földgömbrend” fogalom használata, amely a tengelyhatalmak által kialakított, nemzetiszocialista világnézeten alapuló világpolitikai berendezkedést jelölte. Ennek a világpolitikai felállásnak alapegysége volt az úgynevezett nagytér, amely rendeltetése szerint a földet kvázi uralmi övezetekre osztja fel a győztes tengelyhatalmak között. Erről alkotott nézeteit 1940 decemberé-

ben a nyilaskeresztes pártházban, az úgynevezett Hűség Házában, fejtette ki. Az európai és az ázsiai Nagytér közötti határt Szálasi északról dél felé haladva a Jenyiszej–Dzsungária–Tarin-medence–Indus vonalon jelölte ki.

Szálasi Ferenc természetesen nem hagyományos értelemben vett nemzetállami alapokon szerveződő külpolitikáról gondolkodott, hanem az általa felépített ideológia térben ragadva egy vizionált, nemzetiszocialista világnézeti alapon szerveződő világrend alegységeként tekint a magyar külpolitikára.

1943-ban a Nagytér, élettér, vezetőnép című előadásában egységesítette a külpolitikai elképzeléseit. Előadásában kifejtette, hogy a hungarizmus miképpen képzei el Magyarország és a magyarság szerepét a tengelyhatalmak által uralt gazdasági-politikai térben. Gondolatrendszere szerint Magyarország erőközpontok közti fekvéséből adódóan kulcsterület az új, tengelyhatalmak által megszabott világrendben, e tekintetben legfontosabb feladata az összehangolás és összekötés a Kelet és a Nyugat között: *„A Hungarizmus nagy feladata és kötelessége, hogy népiünket és az általa vezetendő életteret nagy hivatására nevelje és szervezze. Ez pedig nem lehet kevesebb, mint közvetítés és összehangolás nyugat és kelet között. Kapu és küszöb vagyunk: kapu Kelet felé és küszöb, amit át kell lépnie annak, aki keletről nyugat felé tart.”*

Eszerint Magyarország és a magyarság a hungarista terminológia szerint az „európai nagytér” kelet-nyugati választóvonalán helyezkedik el. A földgolyót felosztó nagyterek közül a hungarista ideológia értelemszerűen az európai nagyteret tartotta a legértékesebbnek, ezt Szálasi fejtegetéseiben gyakorta központi élettérként emlegeti és két fő részre osztja: déli (politikai Afrika) és északi (politikai Európa) vagy más néven „vezető földrész”. Szálasi szerint a tengelyhatalmak szempontjai szerint felosztott földgolyón elsődleges feladat a központi életteret egységes világnézeti szempont szerinti létszerveződési formába tömöríteni.

„A központi élettér fajtaképéből, az európai földrész kultúrájának, civilizációjának és technikagazdálkodásának élettényezőiből, valamint a belőlük származó európai magas kultúra tényéből kapjuk azokat az alapokat, amelyek szerint ezt a nagyteret olyan életegységekbe kell szerveznünk, hogy egyrészt a nagytér belső egységét ne zavarjuk meg, másrészt, hogy az ebben a nagytérben élő népek erkölcsi, szellemi és anyagi jóléte biztosítva legyen. Az európai nagyteret két alapterületre lehet osztani. Nevezük az északit politikai Európának, a délit politikai Afrikának.” – írja.

A három „új világszemlélet” (német nemzetiszocializmus, olasz fasizmus, és a hungarizmus) viszonyrendszerét tekintve Szálasi a hungarista ideológia befolyását, formáló erejét a német nemzetiszocializmussal és az olasz fasizmussal egyenrangú, mellérendelt viszonyban szemléli, ily módon a „központi élettér” egységesítésében egyforma súllyal kapnak szerepet: északon a német nemzetiszocializmus, délen fasizmus, délkeleten pedig a hungarizmus válik a központi élettér főirányává. Szó szerinti idézésben: „Rögzíthetjük mindebből azonban azt is, hogy a fasizmus totális céljával a latin élettér, a Völkische Bewegung a germanoszláv élettér, a Hungarizmus a Kárpát-Duna élettér rendszere és rendje. Ennélfogva az európai nagyteret az új közösségi világszemléletnek nem egyetlen főiránya fogja szervezni, ilyen kizárólagosság nincs, hanem Európa életterei sajátos adottságainak megfelelő eszmerendetet fognak kialakítani és egymással életösszhangba állítani. A világnézeti alap azonban ugyanaz lesz.”

A realitások mellőzése tekintetében még mindezen is túlmutat, és az előbb megvilágított mellérendeltségi viszonyal ellentmondásba ütközik, hogy Szálasi az eszmék befolyásolási képességeit (szellemi tartalmát) összevetve a német nemzeti szocialista ideológiánál is fontosabb szereppel ruházta fel a hungarizmust, ezzel kvázi a minőség és fejlettség magasabb kategóriájába felminősítve azt a hitleri nemzetiszocializmussal szemben. Teszi mindezt úgy, hogy Hitler 1943-ban szinte egész Európát uralja, míg a hungarista mozgalom semmifajta hatalmi vagy döntéshozatali pozícióval nem rendelkezik, hiszen a németek ekkor még egyértelműen Imrédy Bélát szánták egy németbarát magyar bábkormány élére.

„Ennek dacára felvetődik a kérdés, hogy a fascizmus, a Völkische Bewegung és a Hungarizmus három főirányzata közül melyik fogja leginkább befolyásolni a nacionalista és szocialista rendszereket gyakorlati megvalósulásukban, Véleményem szerint a Hungarizmus. Európa parancsoló szükségyszerűségéből kialakítandó élet-, társ- és sorsközösségében több mint 30 népszemélyiség foglal helyet. Európa így ugyanolyan nemzetiségi állam- régi kifejezési móddal élve - mint hazánk. Ennélfogva egyik élettér sem egységes legfontosabb alapjában: népi összetételében. A népek mind, kivétel nélkül tudatosultak, de ezzel párhuzamosan tudomásul vették azt a gyakorlati tényt is, hogy természetes élet-, társ- és sorsközösségre kell lépniük, ha életbiztonságban akarnak élni. (...) A Hungarizmus gyakorlati meglátásai tehát nem mellőzhetők, mert ami jó, hasznos és szükséges száz és egynéhány tízezer négyzetkilómeter területen, jó, hasznos és szükséges kell legyen akárhány millió négyzetkilómeteren élő, bármilyen számú népszemélyiség számára, hiszen már nem minőségi, hanem csupán mennyiségi kérdésről van szó. Ebből a tényből merem levonni ideológiánknak a többivel való összehasonlításából a nagy következtetést, hogy míg a fascizmus kimondottan római és imperialista gondolat, a Völkische Bewegung kimondottan német gondolat, addig a Hungarizmus nem csak magyar, hanem egyúttal gyakorlati európai gondolat és eszmerendszer is.”

Azt, hogy Szálasi küszöbön álló realitásnak vélte egy „nagyterek” halmazából létrejövő, nemzetiszocialista világrend, úgy mond „földgömbrend” létrejöttét, jól példázza, hogy 1944. június 23-án memorandumot intézett Adolf Hitlerhez és Benito Mussolinihez, amelyben Európa rendezésére tett javaslatot. Az alábbi indoklással: *„A háború gyors és győzelmes befejezése megköveteli az összhadviselés Európa közösségi összhangoltságát, és vezetését. A Nyilaskeresztes Párt és az általa vezetett Hungarista Mozgalom ebből a célból az alábbiakban lefektetett konkrét tervét bocsátja javaslat alakjában az Európa-vezetés két döntő tényezője: Hitler és Mussolini elé.”*

A javaslat alapját az úgynevezett „Európatörzs” felállítására adja, amelynek munkájában a tengelyhatalmakkal szövetséges államok „teljhatalmú megbízottjai” vénének részt. A főhatalmat a vezetés (irányelvek felállítása) és az ellenőrzés tekintetében Hitler és Mussolini, valamint az adott állam részéről delegált „teljhatalmú megbízott” gyakorolná, míg a végrehajtás és annak belső ellenőrzése az adott állam nemzetiszocialista pártjának feladata lenne. A memorandumban foglaltakat értékelve elmondható, hogy Szálasi Európa vezetését lényegében Hitler és Mussolini „kézi vezérlésére” bízta volna.

Szálasi Ferenc 1944. október 16-án, Horthy sikertelen kiugrási kísérletét követően Magyarország miniszterelnöke lett, megalakította a szélsőjobboldali erőket (többségében hungaristákat) tömörítő Nemzeti Összefogás Kormányát. 1944. október 27-én az ország közjogi méltóságait tömörítő Országtanács, a kormány nyomására, Szálasi

nemzetvezetővé történő kinevezésére tett javaslatot, amelyet a csonka Képviselőház és a Felsőház tagjai 1944. november 3-án jóváhagytak. Megszületett a nemzetvezetői tisztségről rendelkező 1944. évi X. számú törvénycikk. Ezt követően a Szálasi vezetése alatt álló Nyilaskeresztes Párt – Hungarista Mozgalom koalíciós partnereit magába olvasztva egypártrendszer hozott létre. A Szálasi-féle vezetés kettős célt tűzött ki maga elé: a végsőig való kitartást a tengelyhatalmi szövetség oldalán és a hungarista állam felépítését. Valójában a rezsim rövid regnálásának elsődleges tevékenységét az ország maradék erőinek totális mozgósítása által az utolsó német háborús erőfeszítések teljes körű kiszolgálása jellemezte.

Az 1944. október 16-i nyilas hatalomátvételt követően a külügyminisztérium vezetését Báró Kemény Gábor (1910–1946) vette át. 1944. október 17-én A magyar külpolitikai hungarista útja címmel rádióbeszédet intézett a magyar néphez. Beszédében Szálásinak a világpolitika és a magyar külpolitika összefüggésrendszerében kialakított sajátos elméletét próbálta magyarázni, a széles tömegek számára is érthetővé tenni. Báró Kemény külügyminiszter leszögezi, hogy „A Magyar Királyi Külügyminisztérium a mai nappal megszűnik az úgynevezett szalóndiplomácia – gyakran a Nemzet érdekeit veszélyeztető – eszköze lenni.”

Ezzel szemben a hungaristák által irányított újfajta külügyi vonalvezetés gyakorlati feladta a magyar diplomácia nemzetközi jellegének felszámolása, illetve átalakítása. „Szálasi Ferenc kormányának programja: a harc- a nacionalista és szocialista élet győzelméért.”

A konkrét tartalmi elemek ismertetése során szinte szó szerint Szálasisítól már ismert frazeológia köszön vissza. E szerint a hungarista külpolitika alapvonali a háborús körülményeket figyelembe véve a következő pilléreken nyugszanak: 1. Hittétel a német-magyar egymásra utaltság és bajtársi összetartózkodóság, valamint az „Európa-közösség” (azaz Európa nemzeteinek „élet-, társ- és sorsközössége” mellett. 2. „Európa életszerződése”: A felfogás lényege, hogy a soknemzetiségű Európában, az együttélés alapja a „népek nacionalista és szocialista becsülete”, azaz „a nemzetiszocialista béke életszerződése”. 3. Nemzeti és szocialista földgömbvezetés”: Mindennek irányítója és formálója a „tengely”, amely a győzelem kivívásával kialakítja a „nemzeti és szocialista földgömbvezetést”, amelyben Magyarország értelem szerűen a Berlin-Róma irányította „európai nagytérben” kap kiemelt helyet a „délkelet-európai léttér” vezetőjeként. Feladatául az léttéren belül élő népek erkölcsi, szellemi és anyagi adottságai alapján politikai, társadalmi és gazdasági életösszhangot megteremtését kapja.

1944. október 22-én az Összetartás nevű nyilas lap Az ország újjáépítésének terve címen foglalkozott azokkal az elképzelésekkel, amelyek a magyar állam szerkezetének nemzetiszocialista átalakítását szolgálták. (A cikk az október 18-án kiadott kormányprogramot ismerteti.) E szerint a külügyminiszter (Báró Kemény Gábor) feladata:

„A külügyi szolgálat átállítása. Délkelet-Európa nemzetiszocialista elismert mozgalmainak vezetőivel való érintkezés felvétele. A helyzet és viszony tisztázása azokkal az államokkal, amelyek a Hármashatalmak egyikével hadiállapotban állanak, valamint a semleges államok és a Hármashatalmak között is. A Hármashatalmak államaival való legszorosabb érintkezés felvétele.”

Tekintetbe véve az 1944 késő őszen Közép-Európát érintő hadi helyzetet, elmondható, hogy a Szálasi kormány külügyi tevékenysége már csupán a propaganda és protokolltevékenységében érhető tetten. Az előbbire példa a hungarista külügyminiszter, Báró Kemény Gábor rádióüzenete, melyet 1944. november 2-án a „*Nemzeti Összetartozás Kormány*” nevében intézett a külföldi magyarokhoz. „*Hitet tett a külügyminiszter a külföldi magyarok előtt a magyarság rendíthetetlen győzelmi tudatáról, hitéről, és üzent nekik, hogy „mi hungaristák” a nemzet nevében erkölcsi kötelességnek tartjuk, hogy külföldre szakadt testvéreinket a háború befejezése után természetesen megsegítsük, ezzel elégtételt szolgáltatassunk azokért a bűnökért, amit velük és apáikkal szemben az akkori vezetőség elkövetett.*”

1944. december 4-én Szálasi Ferenc már nemzetvezetői minőségben a Führerhez látogatott, ahol biztositékot kapott a felől, hogy a háború kimenetelére döntő hatást gyakoroló német csodafegyverek bevetése már a küszöbön áll. A nyilas sajtó az eseménynek hatalmas propaganda-visszhangot csapott és „történelmi kézfogásként” számolt be a látogatásról.

„*A Führer Szálasi Ferencsel hosszabb beszélgetést folytatott Németország és a forradalmi Hungarista Mozgalom által egyesített magyar nemzet politikai, katonai és gazdasági együttműködésének összes kérdéséről. (...) A Führernél lefolyt megbeszélésen német részről von Ribbentrop birodalmi külügyminiszter, Keitel vezértábornagy és Guderian vezérezredes, magyar részről Kemény báró és Beregfy vezérezredes, honvédelmi miniszter vettek részt. (...) A Külföldi Tájékoztató Szolgálat az alábbiakban számol be Szálasi magyar nemzetvezetőnek a Führernél és a birodalmi külügyminiszternél tett fogadtatásáról: Ez a fogadtatás újabb megerősítése a német-magyar sorsközösségnek. Mint hivatalos közlemény kiemeli, ez a sorsközösség a két nép politikai életében most újra elfoglalja hagyományos és bevált helyét. A megadási kísérlet rövid közjátéka ezzel ki-küszöbölődött. Magyarország nem Románia, a magyar nemzet a becstelen megsemmisülés helyett a becsületes harcot, az árulás helyett a hűséget, Sztalin helyett Szálasis választotta.*”

A front közeledtével a Szálasi kormány a nyugati területekre húzódott vissza. Szálasi Ferenc 1945. március 27-én hagyta el Magyarországot. Utolsó, még szabadlábbon tett helyzetértékelését 1945. május 1-én délelőtt az ausztriai Mattsee-ben tartotta. Elemzése során a London–Washington–Moszkva szövetség szétesését helyesen prognosztizálta. De súlyosan melléfogott, amikor azt állította, hogy Roosevelttel halálával a Brit Birodalom visszanyeri régi világpolitikai kezdeményezőképességét. A nemzetiszocialista eszméhez való fanatikus ragaszkodását jelzi, hogy az eszme bukásáról a Harmadik Birodalom totális veresége sem győzte meg. Értekezése első felében sietve leszögezi, hogy „*a háborút Németország vesztette el és nem a nemzetiszocializmus.*”

1945. május 5-én amerikai fogságba esett, akik októberben kiadták a magyar hatóságoknak. A Népbírók Országos Tanácsa halálra ítélte, 1946. március 12-én felakasztották.

SZÁLASI FERENC TÓL

Karsai Elek (1978): Szálasi naplója. A nyilasmozgalom a II. világháború idején. Kossuth Kiadó, Budapest.

Csiffáry Tamás szerk. (1997): Szálasi Ferenc börtönaplója, 1938–1940. Szerk.: Budapest Főváros Levéltára – Filium, Budapest.

Szálasi Ferenc (1933): A magyar állam felépítésének terve. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest.

Szálasi Ferenc (1943): Nagytér Élettér Vezetőnép. Szálasi Ferenc előadása a Nyilaskeresztes Párt – Hungarista Mozgalom pártkülügyek értekezletének sorozatában Budapesten, a Hűség Háza Nagytanácstermében 1943. június 15/16-án. Hungarista Mozgalom, Sydney, 1982.

Szálasi Ferenc alapvető munkája és a Munkás- Paraszt-és Értelmiségi-nagytanácson elmondott beszédei (1959): Hungarista Mozgalom, München.

SZÁLASI FERENCRŐL

Csiffáry Tamás szerk. (1997): Szálasi Ferenc börtönnaplója, 1938–1940. Budapest Főváros Levéltára – Filium, Budapest.

Frank László (1975): Zöld ár. Zrínyi Kiadó. Budapest.

Kemény Gábor (1944): A magyar külpolitika hungarista útja. Dr. báró Kemény Gábor M. Kir. Külügyminiszter nyilatkozata és rádió előadása 1944. X. 17-én. Athenaeum, Budapest.

Paksa Rudolf (2012): A magyar szélsőjobboldal története. Jaffa, Budapest.

Paksa Rudolf (2013): Szálasi és a hungarizmus. Jaffa, Budapest.

Ungváry Krisztián (1998): Szálasi Ferenc. In: Romsics Ignác szerk. (1998): Trianon és a magyar politikai gondolkodás, 1920–1953. Osiris. Budapest

III. FEJEZET: KÜLÜGYMINISZTEREK

ÁGOSTON PÉTER (*Miklós Péter*)

Zsombolya [ma Jimbolia, Románia], 1874. március 25.–Párizs, 1925. szeptember 7.

Ágoston – 1895-ig Augenstein – Péter elzászi eredetű család leszármazottjaként született 1874. március 25-én. Édesapja Augenstein Ferenc, édesanyja Mechl Genovéva volt. Tanulmányait Zsombolyán, Szegeden és Selmecebányán végezte. A budapesti egyetem jogi karán a tanulmányait 1897-ben fejezte be és három évvel később szerzett oklevelet.

1900. május 28-án vette feleségül Buzárovits Augustát (1877–1968), az esketési szertartást Giesswein Sándor győri kanonok, keresztényszocialista politikus végezte.

1903-ban a nagyváradai katolikus jogakadémia tanára lett, két évvel később pedig a kolozsvári Ferenc József Tudományegyetemen szerzett habilitációt (magántanári képesítést), de továbbra is a nagyváradai jogakadémia tanára maradt. A jogakadémián igényességéről és szigorúságáról vált közismertté. A Nagyváradai Napló 1903. december 20-án Szigorúság a Jogakadémián címmel megírta, hogy a fiatal tanár a félév után kijelentette, azoknak, akik nem látogatták szorgalmasan az előadásait és nem kollokváltak, nem írja alá az indexét, ami a félév elvesztését eredményezi. Emiatt a hallgatók forrongtak, lázadoztak, s a tanári kar konferenciáján kollégái arról győzködtek, hogy csak írja alá a leckekönyveket. Végül Ágoston kijelentette, hogy aláírja az indexet, de azzal a bejegyzéssel, hogy az illető hallgatók nem kollokváltak.

Az új kolléga nem csupán igényességével vált ki tanártársai közül, de politikai felfogásának különbözőségével is. A Magyarországi Szociáldemokrata Pártba 1897-ben lépett be, 1905-ben tagja lett a Szociáldemokrata Párt váradai szervezetének. Azonban sem agitatív, sem érdekképviselői tevékenységet nem folytatott, nem vállalt pártfunkciót, inkább elméleti kérdésekkel és ideológiai problémákkal foglalkozott. Eszmei társa, barátja lesz Somló Bódog kollégája, aki mellett bátran kiáll, amikor a tanári konferencia elítélte a Huszadik Század című folyóiratban közölt cikkéért, amit a Nagyváradai Napló is közölt, sőt a szerző a váradai közönség előtt is előadott. Az esetből hatalmas botrány kerekedett, és mint köztudott, Ady Endre is védelmébe vette a progresszív gondolkozású tanárt.

Számos társadalomelméleti és jogtudományi könyve, szaktanulmánya és publicisztikai írása jelent meg (az országos lapok közül a polgári radikális Világnak és Huszadik Századnak, valamint a szociáldemokrata Népszavának és Szocializmusnak volt rendszeres szerzője).

Csatlakozott a szabadkőműves mozgalomhoz is, amelynek a nagyváradai László királyról elnevezett páholyának főmestereként működött

Az első világháborúban önkéntesként vett részt, zászlós rendfokozatban szolgált. De ez nem akadályozta meg a politikai tevékenységben: 1917 elején a Nagypáholy Szövetség tanácsának megbízásából Németországba látogatott, sorra járta a legfontosabb szabadkőműves páholyokat, hogy meggyerje őket az áhított világbéke ügyének.

A budapesti őszirozsás forradalommal párhuzamosan Nagyváradon is hasonló események történtek: 1918. október 31-én a színház előtti téren hatalmas tömeg gyűlt össze radikális polgárok, munkások, katonák kiálltak a budapesti Nemzeti Tanács mellett. Dr. Nagy Mihály a radikális párt, dr. Katz Lipót a szociáldemokrata párt, dr. Ágoston Péter zászlós a hadsereg részéről szolt a tömeghez a színház lépcsőjéről. A korabeli újságok szerint „*Dr. Ágoston ezt harsogta a nép felé: „Mi nem akarunk egy néppel sem háborúban élni, hanem testvéri jobbot nyújtunk horvátoknak, szerbeknek, tótoknak, románoknak”*. Ezek után nem meglepő, hogy a nagyváradai Nemzeti Tanács tagjává választották.

1918. november 11-én Batthyány Tivadar belügyminiszter Bihar vármegye és Nagyvárad kormánybiztos főispánjává nevezte ki. Ebben a pozícióban érte a román megszállás. 1919 januárjában a budapesti tudományegyetem jogi karára nevezték ki – mint szakmailag elismert jogtudóst – egyetemi tanárrá. Újdonsült professzorként családjával együtt Budapestre költözött. Nagy Vince belügyminiszter fölkérésére 1919 februárjának elején Berinkei Dénes miniszterelnök belügyi államtitkárrá nevezte ki, amely posztot a kormány lemondásáig, 1919. március 20-ig töltötte be.

Kun Béla 1919. március 21-i hatalomátvétele után a kormányzat – a Forradalmi Kormányzótanács – tagjává vált. Kun Béla külügyi népbiztos fölkérésére – helyettes külügyi népbiztos, majd 1919. április 3. és június 24. között – Kun Béla és Pogány József mellett – külügyi népbiztos. Ezt követően még kinevezték igazságügyi népbiztossá, ténylegesen azonban nem vette át tárcája – a népbiztosság – irányítását, azt valójában Rónai Zoltán (korábbi igazságügyi népbiztos) vezette helyettes belügyi népbiztosként.

A külügyi népbiztosságon belül a munkamegosztás úgy alakult közte és Kun Béla között, hogy hozzá a nyugati, míg Kunhoz a keleti (orosz) ügyek tartoztak. Ez azonban – mint később fogalmazott – „*nem jelentett semmit, mert hiszen az új rendszer szakított az antanttal*”. Ráadásul amint nyugati diplomatókkal – főleg olaszokkal és osztrákokkal – kezdett tárgyalni, Kun Béla rögtön kezébe vette a folyamatok irányítását. Jól mutatja ezt, hogy amikor 1919. április 4-én reggel Smuts tábornok a Négyek Tanácsának megbízottjaként a Keleti Pályaudvarra érkezik, hogy ismertesse a versailles-i „béketeremtők” 7 pontból álló javaslatát a Kun Béla–Bolgár Elek–Ágoston Péter hármas fogadta.

Később Ágoston a Tanácsköztársaság külügyeinek egyik irányítójaként tárgyalt az Olaszországot képviselő Livio Borghese herceggel, valamint részt vett a csehszlovák–magyar demarkációs vonal kijelölésében, amelynek eredményeként Pozsonyban 1919. május 21-én aláírta a fegyverszüneti szerződést a csehszlovákokat képviselő Eugene Mittelhauser tábornokkal.

1919 nyarán a Forradalmi Kormányzótanács bécsi megbízottjaként fölvette a kapcsolatot az antanthatalmak képviselőivel, akik – tartva a bolsevizmus közép-európai térnyerésétől – egy kommunisták nélküli szociáldemokrata irányultságú kormány megalakítását javasolták, amelyben a diplomácia élén látták volna szívesen. Ezek jegyében alakult meg az 1919. augusztus 1. és 6. között hivatalban lévő Peidl Gyula vezette kérészerűtlen szakszervezeti kormány, amelyben az antant kifejezett kérésére Ágoston kapta meg külügyminiszteri tárcát.

1919. november 15-én a magyar hatóságok letartóztatták. A népbiztosok perének egyik vádlottja lett. A tíz népbiztos ellen folyó perben, azon négy népbiztos közé került, akiket halálra ítélték. Az ítéletet azonban nem hajtották végre. A szovjet-magyar fogolycsere keretében 1922 februárjában Moszkvába került, ahonnan 1924-ben – keresve a kapcsolatot a brit és a francia munkásmozgalommal, valamint a magyar baloldali emigrációval – Londonba, majd Párizsba ment. Párizsban hunyt el 1925. szeptember 7-én.

ÁGOSTON PÉTERTŐL

Ágoston kifejezetten sokat publikált. Jogtörténeti és történeti műveiben, kissé vulgárisan a történelmi materializmus elveit próbálta alkalmazni. Az alábbi könyvei jelentek meg:

Ágoston Péter (1900): A szövetkezetek. Buzárovits. Esztergom.

Ágoston Péter (1903): A tulajdonjog alaptanai. Politzer, Budapest.

Ágoston Péter (1904): A zálogjog története. Politzer, Budapest.

Ágoston Péter (1908): A sztrájk büntetése. Sebő Imre, Nagyvárad.

Ágoston Péter (1909): A munka rabsága. Deutsch és társa, Budapest.

Ágoston Péter (1910): A községi politika. Népszava, Budapest.

Ágoston Péter (1912): A vármegye. Galilei Kör, Budapest.

Ágoston Péter (1913): A magyar világi nagybirtok története. Grill Károly, Budapest.

Ágoston Péter (1916): A mi útjaink. Nagyvárad. Társadalomtudományi Társaság. Nagyvárad.

Ágoston Péter (1917): A zsidók útja. Nagyvárad. Társadalomtudományi Társaság. Nagyvárad.

Ágoston Péter (1919): A háború okozói. Magyarországi Szocialista Párt, Budapest.

ÁGOSTON PÉTERRŐL

Gábor Sándorné (1960): Böhm Vilmos, bécsi magyar követ jelentései a Peidl-kormányhoz és Ágoston Péter külügyminiszterhez. Párttörténeti Közlemények, 1960. 4. sz. 191–204.

Kupán Árpád (2007/a): Változatos életpálya a viharos változások korában (Ágoston Péter élete 1.), Várad folyóirat, 2007. 9. szám.

Kupán Árpád (2007/b): Változatos életpálya a viharos változások korában (Ágoston Péter élete 2.), Várad folyóirat, 2007. 10. szám.

Ormos Mária (2011): A katedrától a halálsorig. Ágoston Péter. 1874–1925. Napvilág Kiadó. Budapest.

TÁNCZOS GÁBOR *(György Sándor)*

Budapest, 1872. január 22 –Hajdúnánás, 1953. augusztus 11.

Előljáróban fontosnak tartjuk felhívni a figyelmet arra, hogy Tánczos Gábor személye – bár hosszú szolgálata alatt számos fontos pozíciót is betöltött – nem csak a nagyközönség, de a korszakot kutató történészek egy része előtt is szinte teljesen ismeretlen. Ez főleg annak köszönhető, hogy legtöbb esetben bizottságokban, „háttéremberként” tevékenykedett, külügyminiszteri tisztséget is mindössze egy hétig viselt. Ennek ellenére mind a magyar–csehszlovák határmegállapító bizottságban, mind a Nemzetek Szövetségébe delegált szakértőként végzett munkája jelentősnek tekinthető.

Tánczos protestáns polgári családba született, apja, Miklós, ügyvédként dolgozott. Katonai pályáját 1885-ben kezdte meg, amikor is felvételt nyert az egyik császári és királyi katonai főreáliskolába. 1888-tól a bécsújhelyi katonai akadémián folytatta tanulmányait, ahol 1891. augusztus 18-án avatták lovassági hadnaggyá. Három év csapatszolgálat után 1894 és 1896 között elvégezte a Monarchia tisztképzésének csúcsát jelentő bécsi Hadiiskolát; itteni tanulóideje alatt, 1895. november 2-án kapta meg főhadnagyi kinevezését. Iskolaévei során tanult meg a kötelezőnek tekinthető német mellett franciául, emellett pedig bizonyos mértékig bírta a szerb és horvát nyelvet is. Másodosztályú századossá 1898-ban, első osztályú századossá 1900-ban léptették elő. 1907-ben őrnagyi rendfokozatot kapott és kinevezték belgrádi katonai attasévá is, amely beosztást 1909-ig töltötte be. Ekkor vette kezdetét külügyi pályája, amely az első világháború után, nyugállományba helyezését követően is folytatódott. 1911-ben alezredessé, 1914-ben pedig ezredessé léptették elő; a nagy háború kitörésének évében athéni katonai attasénak is kinevezték.

1915–1916-ban Bukarestben szolgált katonai és haditengerészeti attaséként; innen Románia antant oldalán történő hadba lépése (1916 augusztusa) után hazavezényelték. 1917 és 1918 között IV. Károly császár és király szárnysegéde volt (nem egészen egy évtizeddel korábban a későbbi kormányzó, Horthy Miklós töltötte be ugyanezt a tisztséget Ferenc József mellett), közben 1917. december 16-án vezérőrnaggyá léptették elő. Szárnysegédi beosztását követően csapatszolgálatba került, dandárparancsnokká nevezték ki.

1918 novemberében az ekkor megalakuló, és elsősorban „külsőkapcsolatokkal”, azaz hírszerzéssel és elhárítással foglalkozó Katonapolitikai Osztály (1919. január 1-től a Honvédelmi Minisztérium 8. osztálya) vezetője lett, nagyrészt korábbi diplomáciai tapasztalatainak köszönhetően. Beosztását nem sokáig tölthette be, mert még a Károlyi-kormány ideje alatt nyugdíjazták.

A Tanácsköztársaság alatt semmilyen katonai vagy közéleti szerepet nem vállalt, az 1919. augusztus 6-án megalakult első Friedrich-kormány idején azonban augusztus 7. és 15. között elvállalta az ideiglenes külügyminiszteri megbízatást, bár jelentős ténykedésre az idő rövidsége miatt nem volt sok lehetősége.

1920-ban reaktiválták, a Honvédelmi Minisztérium V. csoportjának főnöke lett, 1921. március 1-jén pedig altábornaggyá léptették elő. Ezt követően nevezték ki a magyar–csehszlovák határmegállapító bizottságba. Az 1921 júniusában létrehozott

határmegállapító bizottságok feladata az új határvonalak pontos megállapítása és az esetleges kisebb vitás kérdések rendezése volt; a feladatot elsősorban a polgári hatóságok végezték, de a bizottságokban helyet kapott egy-egy katonatiszt is. Tánczos helyzete annyiban volt különleges, hogy a július 21-én felállt magyar–csehszlovák bizottságnak nem tagja, hanem vezetője lett. 1923. január 17-én Tánczos altábornagy jelezte, hogy a terepmunkák megindulása alkalmával minden szakaszban egy-egy mérnökre lesz szüksége, tehát összesen 18-ra. A munkálatok várható kezdési időpontja március 1-je. Nem zárta ki azt a lehetőséget, hogy a határvonal keleten fekvő szakaszaiban – ahol tavaszi áradásoktól kell tartani – már előbb is három-négy mérnök dolgozzon, mivel irányításukkal fagyott terepen könnyebben tudják szállítani a határköveket. A be nem fejezett háromszögelési munkálatok végrehajtására három háromszögelő mérnököt kért. Mind Tánczos altábornagy, mind a bizottság angol vezetője, Carey alezredes azt szorgalmazta, hogy a helyszíni terepmunkákat még az év folyamán fejezzék be; ez a magyar mérnökök kemény munkájának köszönhetően sikerült is, bár a csehszlovák oldalon csak a feladatok 70%-át végezték el időben. Feladatok ezt követően is akadtak, amelyekkel Tánczos altábornagyék a Duna-szakasz kivételével 1924 novemberéig végeztek, a térképészeti és térképészeti munkák azonban 1925-ben is folytatódtak.

A határmegállapító bizottság legkomolyabb problémája, és egyben a magyar fél részleges sikere a Somoskő és Somoskőújfalú környéki határmódosítás volt, amelyben az altábornagy kulcsszerepet játszott. 1922 márciusában szavazategyenlőség alakult ki a bizottság tagjai között a két (színmagyar) település, illetve a környékükön található bazalt- és szénbányák hovatartozását illetően, és döntés csak 1923. április 23-án született. A két falu és a bányák jelentős része visszakerült Magyarországhoz; a gazdasági és etnikai szempontból kedvező határozatot árnyalta, hogy katonai szempontból Csehszlovákiának kedveztek, a magaslati pontok ugyanis Csehszlovákiánál maradtak.

Tánczos 1923. február 25-e és március 2-a között a Népszövetségben képviselte a magyar álláspontot, 3-tól pedig Londonban tárgyalt, és sikerült megnyernie a brazil nagykövet támogatását is; mindenhol hangsúlyozta, hogy a bizottság egyoldalúan elfogult Csehszlovákia felé. 1923. április 8-tól 14-ig ismét a Népszövetségben tárgyalt, és logikus érvelésével (például Magyarország bazaltkő-ellátásnak veszélyeztetése és az etnikai szempontok) nagy szerepet játszott a Népszövetségi Tanács meggyőzésében, bár a döntést követően „csalódottságának adott kifejezést, amiért a tanács nem Somosújfalú egész vidékét [a somoskői bazaltbánya és a somoskőújfalú vasútállomás Csehszlovákiánál maradt] csatolta vissza Magyarországhoz, noha a szóban forgó terület hovatartozása tulajdonképpen nem volt vitás, mert azt a határmegállapító bizottság egyhangúlag – a cseh képviselő szavazatával is – Magyarországnak ítélte.” Bár a részletek egyeztetése (és egyéb, például a Salgótarján–Fülek vasútvonalat érintő kérdések megoldása) 1924-ben is zajlott, február 15-én az ország a bányák használati joga mellett 15 km² területtel és kétezer-ötszáz lakossal (97%-ban magyar) gyarapodott, és ami még fontosabb, bebizonyosodott, hogy békés eszközökkel is lehetséges a határok megváltoztatása. Somoskő és Somoskőújfalú hálás lakossága a következő távirattal köszönte meg Tánczos altábornagy munkáját: „Hálás szívvel

emlékezünk meg ma és a magyar hatóságok ünnepélyes bevonulásakor Nagyméltóságodról és arról az értékes és fáradságot nem ismerő tevékenységéről, mely meghozta számunkra vágyaink teljesülését, lehetőségét annak, hogy magyar hazánk jövője érdekében szívünk szerint s teljes odaadásunkkal dolgozhassunk. Somoskő és Somosújfalú hű magyarjai.”

Ezt követően még 1923-ban a honvédelmi miniszter helyettese, majd a népszövetségi delegáció katonai szakértője lett. 1925. szeptember 1-től a Nemzetek Szövetségénél volt fődelegátus. Utolsó előléptetésére 1926. március 2-án került sor: az ekkor megkapott (címzetes) vezérezredesi (akkor lovassági tábornok) rendfokozattal elért az akkori magyar katonai hierarchia csúcsára. A legmagasabb, tábornagyi rendfokozatot ugyanis csak Habsburg József főherceg birtokolta, természetesen tiszteletbeli címként, mások számára annak elérése csak háborús körülmények között volt (elméletileg) lehetséges.

Az 1920-as évek közepétől a hivatalosan 1920 áprilisában megalakult magyar Külügyi Társaság lefegyverzési szakosztályát vezette, 1940–1941-ben pedig az egyesület társelnöke is volt. 1930-tól gróf Apponyi Albert mellett Tánczos Gábor lett Magyarország fődelegátusa a Nemzetek Szövetségében, szeptembertől pedig mindketten részt vettek a Briand francia külügyminiszter vezette Commission d'Etude pour l'Union Européenne munkájában is. Az 1935. évi szeptemberi közgyűlésen hosszasan érvelt Magyarország fegyverkezési egyenjogúsága mellett, egy évvel később pedig sürgette „a fogyatékos kisebbségvédelem hatályosabbá tételét”, valamint ő jelentette be, hogy a lefegyverzési bizottság munkájában Magyarország nem kíván részt venni. 1937-ben szintén a fegyverkezési egyenjogúság mellett és a kisebbségek (értelemszerűen elsősorban az anyaországtól elszakított magyarok) védelme érdekében szólalt fel. A leszerelési bizottság munkájától – Magyarország katonai egyenjogúságának hiányában – továbbra is elzárkózott. 1938-ban, a XIX. közgyűlésen „a III. bizottságban kétszer felszólalt a polgári lakosság légi bombázás elleni védelmére vonatkozó spanyol indítvány tárgyalásánál, a politikai vonatkozások távoltartása mellett foglalván állást.”

A harmincas évek végétől visszavonultan élt Budapesten, és elsősorban idős korából fakadóan semmiféle tisztséget nem vállalt 1945 után sem. Ennek ellenére 1951 nyarán Hajdúdorogra telepítették ki. Bár 1953 nyaratól, a Sztálin halálát követő „enyhülés” következtében megindult az internálótáborok felszámolása, és a kitelepítettek is elhagyhatták kényszerlakhelyüket, a fővárosba a legtöbben nem térhettek vissza. „Így Tánczos Gábor sem, aki ezt követően időnként átjárt Hajdúnánásra a város kádás fürdőjébe, s 1953. augusztus 11-én, 81 évesen korában, itt, a Bocskai utca elején hunyt el.” – olvasható a Hajdúnánási Újságban. Bár sosem élt a településen, Hajdúnánáson a mai napig szeretettel őrzik „a fővárosból száműzött magányos öregúr” emlékét, születésének 140. évfordulóján avatták fel emléktábláját, amely a városi múzeum homlokzatán tekinthető meg.

TÁNCZOS GÁBORTÓL

Nem írt emlékiratot.

TÁNCZOS GÁBORRÓL

Bacsa Gábor (2002): Határviták Salgótarján térségében. (Somoskő és Somoskőújfalu) 1921–1924. In: Pásztor Cecília szerk. (2002): Ahol a határ elválaszt.” Trianon és következményei, a Kárpát-medencében. Nógrád Megyei Múzeumok Szövetsége. Balassagyarmat–Várpalota, 225–249. old.

Eöttevényi Olivér (1941): A Magyar Külügyi Társaság. In: Dr. Drucker György szerk. (1941). Külügyi évkönyv 1941, Budapest, 1941. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest. 371–381., 381. old.

Hajdúnánási Újság, XXIV. (XXXIV.) évf. (2012) 19. sz. 2012. november 22. 8.

Külpolitikai adatok az 1930. évről. Magyar Királyi Külügyminisztérium, Budapest, 1931. 57. és 58. old.

Külpolitikai adatok az 1935. évről. Magyar Királyi Külügyminisztérium, Budapest, 1936. 100. old.

Külpolitikai adatok az 1936. évről. Magyar Királyi Külügyminisztérium, Budapest, 1937. 105. old.

Külpolitikai adatok az 1937. évről. Magyar Királyi Külügyminisztérium, Budapest, 1938. 115. old.

Külpolitikai adatok az 1938. évről. Magyar Királyi Külügyminisztérium, Budapest, 1939. 131. old.

Suba János (2002): Egy határmegállapító bizottság anatómiája: A magyar–csehszlovák határmegállapító bizottság szervezete 1921–1925. In: Pásztor Cecília szerk. (2002): Ahol a határ elválaszt.” Trianon és következményei, a Kárpát-medencében. Nógrád Megyei Múzeumok Szövetsége. Balassagyarmat – Várpalota. 199–224. old.

Szakály Sándor (1984): Az ellenforradalmi Magyarország hadseregének felső vezetése. Adattár. II. rész. Hadtörténelmi Közlemények, XXXI. évf. (1984) 3. sz. 567–598. old.

Szakály Sándor (2008): Az önálló magyar katonai hírszerzés és kémelhárítás létrehozása és működése a két világháború közötti Magyarországon, 1918–1945. Felderítő Szemle, VII. évf. (2008) 11. sz. 19–45. old.

Zeidler Miklós (2002): A Magyar Külügyi Társaság és folyóirata: a Külügyi Szemle (1920–1944). Külügyi Szemle, I. évf. (2002) 1. sz. 151–176. old.

LOVÁSZY MÁRTON *(Miklós Péter)*

Zenta, 1864. november 6.–Budakeszi, 1927. augusztus 21.

A délvidéki származású Lovászy Márton középiskolai tanulmányait Zomborban, jogi stúdiumait pedig a budapesti egyetemen végezte. Jogászi diplomáját 1885-ben szerezte meg. Ezt követően leszolgált katonai önkéntes évét, amely után tartalékos tüzérségi hadnagy, illetve tartalékos huszár hadnagy rangot szerzett.

Jogi és közigazgatási szakemberként 1886-ban Bács-Bodrog vármegyében volt tiszteletbeli aljegyző, majd árvaszéki ülnök, később Ada város főjegyzője. 1896-tól újságíróként tevékenykedett Budapesten, ahol a függetlenségi szellemiségű *Magyarország* című politikai napilapnak volt előbb felelős szerkesztője, majd főszerkesztője. 1901-től 1918-ig függetlenségi párti országgyűlési képviselő és a Függetlenségi Párt egyik vezetője volt. Mind publicistaként, mind politikusként kiállt az Osztrák–Magyar Monarchia németbarát külpolitikája és balkáni expanziója ellen, valamint következetesen küzdött a közélet tisztaságáért. Ennek szellemében az első világháború kitörésekor a német szövetség és a háború ellen foglalt állást. 1917-ben a *Magyarország* hasábjain lelkesen üdvözölte az oroszországi bolsevik hatalomátvételt.

Mint a Károlyi Mihály vezette függetlenségi párt egyik meghatározó alakja, az 1918. október 31-i forradalmat követően a Nemzeti Tanács tagja, 1918. október 31-től december 23-ig a Károlyi vezette kabinet vallás- és közoktatásügyi minisztere volt. Ebben a minőségben engedélyezte a nemzetiségi iskolák szabad működését és azt, hogy a magyar még oktatandó idegen nyelvként se legyen kötelező.

Károlyi Mihály elkötelezett híveként a külpolitikában támogatója volt a kormányfő antantbarát és wilsonista irányzatának. Ugyanakkor – alkotmányjogilag függetlenségi, értékvilágát tekintve polgári politikusként – egyszerre volt markánsan Habsburg-ellenes és radikálisan antikommunista. Úgy vélte ugyanis, hogy „*fő feladat: megmenteni az országot a bolsevizmus veszedelmétől. Magyarország van hivatva arra, hogy a bolsevizmus terjedésének gátat vessen és én nagyon szerencsés körülménynek tartom, hogy ebben a tekintetben teljes az összhang Magyarország és az antant között*”.

1918 végén a forradalmi folyamatok „balratolódását” észlelve, s azt helytelenítve visszavonult a közéleti szerepléstől és egy ideig Bécsben tartózkodott. A magyar politikai életbe 1919 nyarán tért vissza. Friedrich István – a román megszállók által támogatott – budapesti puccsa után az első Friedrich-kormányban 1919. augusztus 15. és szeptember 11. külügyminiszter volt.

A Friedrich-kabinet elsődleges diplomáciai célkitűzése az volt, hogy elfogadtassa magát az antanttal, vagy legalábbis közreműködjön egy, a győztesek számára partnernek tekintendő kabinet megalakításában. A keresztény legitimista Friedrich István ugyan József főherceget szerette volna az államfői (kormányzói), vagy a kormányfői székben látni, azonban ezt az antant látens Habsburg-restaurációnak vélte és ellenezte. Így hamar világossá vált: kormányát a béketárgyalásokon nem fogják tárgyalófélnek tekinteni. Éppen ezért vont be olyan, az antant által elfogadott mérsékelt politikusokat kormánya munkájába, mint Lovászy Márton, aki 1919 novemberében részt vett az Országos Nemzeti Párt vezetőjeként (már nem külügyminiszterként) a Sir George Clerkkal folytatott tárgyalásokon.

Mivel azonban Lovászy nem tudta elfogadni a Horthy-korszak rendszerének politikai alapelveit, Jugoszláviába emigrált. 1921-től a szociáldemokrata Garami Ernővel Bécsben a magyar politikai berendezkedést támadó *Jövő* című baloldali lapot szerkesztette. Ennek fő profilja a „fehér terror” leleplezése volt. Emiatt 1925-ben vádiratot szerkesztett ellene a magyar ügyészség, s csak azzal a feltétellel engedélyezték egy évvel később hazatérését és büntetlenségét, ha a politikától visszavonultan él. Hazatelepülése után röviddel – 1927. augusztus 21-én – elhunyt

LOVÁSZY MÁRTONTÓL

Nem írt emlékiratokat.

LOVÁSZY MÁRTONRÓL

A szövetkezett balpárt arcképcsarnoka (1905): Révai és Salamon Kiadó. Budapest.

Hajdú Tibor (1986): Az 1918-as magyarországi polgári demokratikus forradalom. Kossuth Kiadó. Budapest.

Juhász Nagy Sándor (1945): A magyar októberi forradalom története. Cserépfalvi, Budapest.

Kalapis Zoltán (2002): Életrajzi kalauz. Ezer magyar biográfia a délszláv országokból. Fórum Könyvkiadó. Újvidék.

T. Kiss Tamás (1993): [Kulturális] miniszterek 1848 és 1993 közötti időszakban. = A magyarországi kulturális minisztériumokról (1867–1993). Konferenciaközpont és Szabadegyetem Alapítvány. Budapest.

SOMSSICH JÓZSEF *(Nánay Mihály)*

Graz, 1864. december 19.–Budapest, 1941. január 22.

A Somssich név nem csengett ismeretlenül a XX. század elején a magyar politikai életben, annak ellenére sem, hogy nem tartoztak a történelmi múltú családok közé, hiszen leginkább az államigazgatásban szerzett érdemeik elismeréseként, a XIX. században válhattak arisztokratákká. A Somssichok a XVIII. századtól kezdve jelentős szerepet játszottak Somogy vármegye közéletében, mi több, Miklós már az 1741-es országgyűlésen is részt vett vármegyei követként. A XIX. században a család több ágra szakadt (két főnemesi és egy köznemesi), így a magyar közéletben is számos tagja töltött be fontos tisztséget. Elég megemlíteni a főrendek közé emelkedő Somssich Pongrác grófot (aki a reformkorban személynökként, mint az alsótábla elnöke is működött), illetve a köznemesi ágból Somssich Pált, aki 1869–1872-ig a képviselőház elnöke volt. A Horthy-korszakban az ország közéletének meghatározó egyénisége volt Somssich Józsefen kívül – sőt talán nála még inkább – gróf Somssich László, a magyar mezőgazdaságot (azon belül is leginkább a mágnásokat) képviselő Országos Magyar Gazdasági Egyesület (OMGE) elnöke is. A felsőházi tagok listáját böngészve pedig öt Somssichra lehet bukkanni a választott főrendek és a törvényhatóságok küldöttei között.

Somssich József 1864. december 19-én született Grazban, Somssich Adolf és Somssich Terézia gyermekeként (szülei igen távoli rokonságban álltak egymással, legközelebbi közös felmenőjük még a fent említett, XVIII. században élt Somssich Antal volt). Ugyan apja nem vett részt magasabb szintű politikai életben, de a családban adottak voltak a kapcsolatok és hagyományok ahhoz, hogy József politikai pályára lépjen. A középiskolát a Bécs melletti Kalksburgban kezdte, de már Budapesten fejezte be. A családi tradíciókhoz híven beiratkozott a jogi egyetemre, melyet Grazban végzett el, de az államtudományi doktorátust a budapesti egyetemen szerezte meg 1885-ben. Ezután következett a katonai szolgálat éve, ahonnan tartalékos huszárhadnagyként szerelt le. Politikai pályáját 1888-ban a Belügyminisztériumban kezdte, mint fizetés nélküli segédfogalmazó. Hamarosan előlépett fogalmazóvá, majd tiszteletbeli aljegyzővé, de 1893-ban visszavonult birtokára gazdálkodni.

1898-ban lépett külügyi szolgálatba, amelynek keretében elsőként a genovai főkonzulátusra helyezték. Még ugyanebben az évben letette a konzuli attaséi vizsgát, majd a Ballhausplatzra helyezték gyakornoknak a közös külügyminisztériumba, ugyanis egyre inkább érzékelhető tendencia volt a magyar tisztviselők arányának tudatos növelése a külügyi apparátusban. A következő években tapasztalatszerzés céljából a berlini, drezdai, római és müncheni külképviseleteken látott el követségi attaséi feladatokat. Tevékenységét honorálva 1899-ben megkapta a császári és királyi kamarási méltóságot. Münchenbe nevezték ki II. osztályú követségi tanácsossá, majd 1907-ben visszahelyezték Rómába, ahol egy év múlva előléptették I. osztályú követségi tanácsossá, ami már igen előkelő fokozat volt a külügyi hierarchiában. Rövid szabadság után 1911-től látott el szolgálatot a párizsi követségen, gróf Szécsen Miklós követ mellett, mint rendkívüli követ és meghatalmazott miniszteri címmel és jelleggel felruházott I. osztályú követségi tanácsos. Ezen beosztása az első világháború

kirobbanásával és a diplomáciai kapcsolatok megszakadásával ért véget, ami után rendelkezési állományba helyezték.

A világháborús összeomlás utáni zavaros hónapokban (1918–1919) nem vett részt a közügyekben. Némileg saját meglepetésére is azonban – legalábbis Praznovszky Iván feljegyzései szerint Friedrich István miniszterelnök – 1919. szeptember 11-től – külügyminiszterré nevezte ki.

A függetlenné váló Magyarország esetében 400 év után kellett megszervezni az önálló diplomáciát és külügyi apparátust. A munka már a Károlyi-kormány alatt megindult, de az egymást követő események nem tették lehetővé, hogy kiépüljön a jól szervezett külügyminisztérium. A Tanácsköztársaság bukása után, 1919 augusztusától kezdve is gyors egymásutánban váltották egymást a külügyminiszterek (Agoston Péter, Tanczos Gábor, Lovászy Márton), mígnem sor került Somssich József kinevezésére, akinek évszázados távlatból visszanézve csak epizódyszerűnek látszó féléves külügyminiszteri tevékenysége a korszak viszonyaihoz képest komoly állandóságot teremtett a diplomáciai munka terén. Praznovszky Iván visszaemlékezése szerint egy olyan diplomatát akartak kinevezni külügyminiszternek, akinek már volt komoly tapasztalata a világháború előtti időkből, ráadásul a főrendek közé tartozik, hogy a külföld számára is érzékelhető legyen az osztályuralmon alapuló Tanácsköztársaság örökségével való világos szakítás, kifejezve, hogy az új kormányban a legtöbb társadalmi réteg képviselteti magát. Praznovszky két másik megfelelő jelölt mellett Somssichot ajánlotta, így tehát némileg meglepő módon 1919. szeptember 11-től a Magyarországon kevésbé, ám a külföldi diplomaták által annál inkább ismert személy került a Külügyminisztérium élére.

Durván féléves külügyminiszteri tevékenysége (1919. szeptember 11.–1920. március 15.) idején számos igen nehéz feladattal kellett megküzdenie. Elsőként említhető saját tapasztalatlanságából fakadó kezdeti bizonytalansága, ugyanis korábban – annak ellenére, hogy a külképviseleti munkában komoly rutint szerzett – sosem töltött be hasonlóan magas állami tisztséget. Emellett ráadásul az egész budapesti kormány nem bírt komoly hatalmi súllyal, ugyanis jelentős fegyveres erő híján az országban rajta kívül legalább két erőközpont (a megszálló román hadsereg és Horthy Nemzeti Hadserege) gyakorolt befolyást. Tovább nehezítette feladatát, hogy mivel a korszakban az átlagosnál is kiemeltebb volt a külpolitika területe (külső megszállás, nemzetközi elismerés, béketárgyalások kérdése), így a miniszterelnök, de más kormánytagok is gyakorta saját maguk rendelkeztek külpolitikai kérdésekben is. Ez ellen a gyakorlat ellen Somssich többször is felemelte szavát, akár jelezve a miniszterelnöknek, hogy nemzetközi kérdésekben a Külügyminisztérium sajtóosztálya illetékes, szemben a miniszterelnöki sajtóirodával, vagy felhívva a kabinet tagjainak figyelmét, hogy külföldi misszióra bármilyen ügyben csak a külügyminiszter engedélyével küldhetnek meghatalmazottat.

A technikai feltételek sem voltak kielégítőek, gyakorta kellett papírhiánnyal küzdeni, valamint a minisztériumot megosztotta az 1918–1919-ben tovább szolgáló (közben a ranglétrán előrelépő) és az ellenforradalommal visszatérő, sértett diplomaták ellentéte is. Csökkentette Somssich szeptember–októberi mozgásterét Sir George Clerk antantmegbízott jelenléte is, aki meglehetősen a saját elképzelései szerint – tehát a Friedrich-kormányt el nem ismerve – rendezte el a politikai helyzetet.

A vázolt körülményekben jelentős fordulatot hozott Horthy 1919. november 17-i budapesti bevonulása és a koncentrációs Huszár-kormány megalakulása (1919. november 24.) – amelynek Somssich külügyminiszterként továbbra is tagja maradt –, valamint elismerése, amelynek köszönhetően egy csapásra megnőtt a kabinet, és ezáltal a Külügyminisztérium súlya. Mindennek köszönhetően Somssich az egész két világháború közötti időszak külügyminisztériumi struktúrájának mintául szolgáló szervezetet alakított ki 1919. december 19-i körrendeletében.

Szervezeti és adminisztratív kérdések mellett természetesen sok irányban megindult a külpolitikai munka. Szeptember-október folyamán Somssich még a megszállóként jelenlévő és egy kétoldalú megállapodásban is gondolkodó románokkal tárgyalt. A magyar diplomácia ekkor még számolt a keleti szomszédal köthető előnyös megállapodással, melynek alapjaként a románok Makó és Békéscsaba átadását, valamint az egész Bánság megszerzéséhez nyújtandó magyar támogatást szabták, cserébe pedig gazdasági kedvezményeket ígértek. A román fél szempontjából az egyre inkább csúszó békeszerződés helyett egy kétoldalú megállapodás keretében lehetett volna gyorsabb és akár kedvezőbb eredményt elérni. Valójában a megállapodásnak csekély volt a realitása, ugyanis a két fél álláspontja nagyon messze állt egymástól, ráadásul Csehszlovákia és az SHS királyság, együtt az antant képviselőivel rossz néven vették a román különutas próbálkozásokat, aminek köszönhetően végül határozottan intették a románokat a békekonferencia döntéseinek tudomásul vételére. Az antant óvása mellett a román kormányváltás és az annak nyomán induló centralizáló – az erdélyi regionalizmust felszámoló – politika pedig megszüntette a tárgyalási alapot is.

Somssich 1919 decemberében találkozott gróf Semsey Andorral és Halmos Károllyal, akik az ígéretesnek tűnő francia háttértárgyalásokhoz kérték és kapták meg támogatásukat. A franciákkal történő egyeztetések Halmos és Semsey vezetésével informálisan, gazdasági téren indultak meg. Politikailag a párizsi kormányváltás (Millerand, Paléologue) tette lehetővé, hogy a tárgyalások magasabb szintre jussanak. Alapvetően a franciák gazdasági előnyöket, befektetési lehetőségeket kaptak volna bizonyos magyar igények támogatásáért cserébe, de megállapodás végül nem jött létre, az együttműködésre kész párizsi kormány ráadásul 1920 őszén meg is bukott.

Somssich 1920-ban Cerrutti olasz megbízottal is felvette a kapcsolatot, jelezve, hogy a pánszlávizmus mindkét országot fenyegető veszély, amely ideális bázis lehet a két állam barátságához. Leginkább a szentszéki kapcsolatok újraélesztése mellett volt elkötelezett, amelyek terén komoly eredményeket is elért. Felismerte, hogy a nemzetközi elszigeteltségből való kitörést jelentheti. Már 1919 októberében kérte a Szentszéket, hogy vegyék fel a diplomáciai kapcsolatot, ám ekkor még kitérő választ kapott, arra hivatkozva, hogy Magyarországon még igen képlékeny a helyzet. 1920. januári ismételt kérésére viszont februárban már pozitív válasz érkezett a Vatikánból, bár a de jure kapcsolatfelvétel már nem az ő külügyministersége alatt történt meg.

Mind közül a legfontosabb kérdés a béketárgyalások ügye volt. Az antant 1919. december 1-jén felszólította a magyar kormányt a béketárgyaláson való részvételre. Ugyan a tartalmi kérdésekkel a Teleki Pál vezette Békeelőkészítő Iroda foglalkozott, mégis a Külügyminisztériumot is érintette a feladat. Az 1919. december 2-i kormány-

ülésen Somssich Apponyival együtt azt javasolta, hogy húzzák az időt a béke delegáció kiküldéséig, ugyanis azt várták, hogy az antanton belüli feszültségek fokozódása kedvezőbb lehetőségeket fog teremteni. Horthy viszont velük szemben úgy vélekedett, hogy az antanttal szemben lojálisan kell eljárni, így végül felkérték Somssichot, hogy a Külügyminisztérium állítsa össze a békeküldöttség névsorát (természetesen Apponyi, mint elnök személye már korábban adott volt). A halogatás érdekében tettek még egy kísérletet, hogy a delegáció kiküldését a Tiszántúl kiürítéséhez és a román atrocitások kivizsgálásához kössék, de miután az antant ezt elutasította, az 1919. december 29-i minisztertanács Somssich előterjesztésére és egyetértésével elfogadta a béke delegáció kiküldését. Érdekesség, hogy az Apponyi vezette testület tagja volt a külügyminiszter már fentebb említett távoli rokona, Somssich László, az OMGE elnöke is.

Mint az közzismert, a konszolidáció fontos elemeként 1920 februárjában összeült az új Nemzetgyűlés, majd 1920 március 1-jén megválasztották Horthyt kormányzóvá. Ezzel véget ért a kezdetől fogva ideiglenesnek tekintett Huszár-kormány működése is. Az új kormány élén Simonyi-Semadam Sándor pedig úgy döntött, hogy miniszterelnökként maga veszi kézbe a külügyek irányítását is, így 1920. március 15-ével véget ért Somssich József külügyminiszteri megbízatása.

Nem maradt azonban sokáig feladat nélkül. A nagyban az ő munkájának köszönhetően helyreálló vatikáni kapcsolatok igényelték egy szentszéki magyar követ kiküldését. A tisztségre egyfelől korábbi, az ügy érdekében való fáradozását honorálva, másrésztől diplomáciai tapasztalatát felhasználva a kormányzó Somssich Józsefet jelölte, így 1920. július 26-án át is nyújtotta megbízólevelét XV. Benedeknek. Az új követnek több fontos feladata is volt, hiszen a magyar klérus és katolikus közvélemény is azt várta, hogy a pápa a revízió kérdésében a magyarok mellé áll. Ezzel szemben a világegyházat egyetemesen képviselő egyházfő ezt a kérdést természetesen nem kezelhette ilyen egyoldalúan, így nem is sikerült elérni a magyar célokat, a Szentszék inkább halogatni próbálta az új államhatárok által szétszabdalt egyházmegegyék területének újrajzolását. Lényeges kérdésként merült föl a főkegyúri jog (püspökkinevezés) gyakorlása is, amelyet lévén, hogy királyi jog, IV. Károly sikertelen visszatérése és a trónfosztás után a pápa visszavont magához. Somssich annyit tudott elérni, hogy a pápa beleegyezett, hogy új püspök kinevezésekor előzetesen kikéri a magyar kormány véleményét is. Somssichot végül 1924. szeptember 27-én hívták vissza Rómából legitimista politikai álláspontja miatt.

A továbbiakban nem vállalt komoly közéleti szerepet. Bekerült azonban több alkalommal is a visszaállított felsőházba a választott arisztokraták közé (1932–1941). Utolsó jelentős megbízatásaként a magyar küldöttséget vezette 1939 márciusában, Rómában, XII. Pius pápa beiktatásán.

Családi élete kevésbé volt fordulatos. Felesége Szógyény-Marich Kamilla grófnő volt, gyermekeik azonban nem születtek. Somssich József 1941. január 22-én hunyt el Budapesten. Sírja ma Nagyatádon található.

SOMSSICH JÓZSEFTŐL

Nem írt emlékiratokat.

SOMSSICH JÓZSEFRŐL

Gulyás László (2012): A Horthy-korszak külpolitikája I. kötet. Az első évek, 1919–1924. Attraktor, Máriabesnyő–Gödöllő, 2012.

Pritz Pál (1994): Iratok a magyar külügyi szolgálatok történetéhez, 1918–1945. Szerk.: Akadémiai. Budapest.

Zombori István szerk. (1996): Magyarország és a Szentszék kapcsolatának 1000 éve. Szerk. Zombori István. METEM. Budapest.

Zombori István szerk. (2001): Magyarország és a Szentszék diplomáciai kapcsolata, 1920–2000. Szent István Társulat – METEM. Budapest.

Praznovszky Iván (2002): A Monarchiától Trianonig egy magyar diplomata szemével. Olvasósarok. Budapest.

Pritz Pál (1995/a): A magyar külügyi szolgálat keletkezése és története 1930-ig. In: Pritz Pál: Magyar diplomácia a két világháború között. Tanulmányok. Magyar Történelmi Társulat, Budapest. 37–56. old.

Pritz Pál (1995/b): Arisztokraták a magyar külügyi szolgálatban. In: Pritz Pál (1995): Magyar diplomácia a két világháború között. Tanulmányok. Magyar Történelmi Társulat, Budapest. 19–36. old.

CSÁKY IMRE, GRÓF (*Nyári Gábor–Rapali Vivien Regina*)

Szepesmindszent, 1882. február 16.–Santa Cruz de Tenerife, Kanári-szigetek, Spanyolország, 1961. május 22.

Grófi családból származott, nemesi előneve: körösszeghi és adorjáni. Apja Csáky Albin (1841–1912), aki 1888 és 1894 között a vallás- és közoktatásügyi miniszteri posztot töltötte be, 1900 és 1906 között pedig a főrendiház elnöke volt. Nevéhez fűződik a kötelező polgári házasságkötés bevezetése és a zsidó vallás egyenjogúsítása.

Csáky először tengerészeti akadémiára jelentkezett, de eltanácsolták, mert felvételi vizsgája nem sikerült. Pályát váltott, 1904-ben a konzuli akadémiát végezte el, majd egy évig a fiumei tengerészeti hatóságnál helyezkedett el gyakornokként. 1905. november 30-án kezdődött diplomáciai karrierje, a shkodrai főkonzulátuson, később a drezdai, 1907-től a szentpétervári, 1909-től a berlini, 1912–1913-ban ismét a szentpétervári, 1913 decemberétől a bukaresti követségeken szolgált fizetés nélküli attaséként, majd 1909-től II. osztályú, 1913 decemberétől I. osztályú titkárként.

Az első világháború alatt 1916. augusztus 27-ig, a román hadüzenetig – egy rövid 1914-es budapesti kitéréssel – még Bukarestben szolgált, ahonnan a követség többi tisztviselőjével együtt menekülnie kellett, majd 1916. november 7-e és 1917 januárja között Varsóban a polgári főkormányzóság mellé osztották be. Ezt követően, fél évig a Ballhausplatzon (a Monarchia külügyminisztériuma) szolgált, ahol részt vett az egyik titkos békemanőverben, majd 1917 júniusában rövid időre a stockholmi külképviselőre helyezték. Stockholmba azzal a megbízatással érkezett, hogy „magánemberként” vegyen részt a szocialista internacionálé kongresszusán és keresse a kapcsolatot az orosz szocialistákkal, de küldetése nem járt sikerrel. 1917 novemberében – elsősorban orosz nyelvtudása miatt – megfigyelőként részt vett a breszt-litovszki, valamint 1918-ban a bukaresti fegyverszüneti és béketárgyalásokon. 1918. február 14-én II. osztályú követségi tanácsossá nevezték ki. A Monarchia külügyi szolgálatán belül Ottokar Czernin (1872–1932) belső köréhez tartozott. Szolgálati elismeréseként 1906-ban a királyi szász Albrecht-rend I. osztályú lovagkeresztjével, 1910 augusztusában kamarási méltósággal, 1916-ban a Vaskorona-rend III. osztályával tüntették ki.

1918 novemberében hazatért felvidéki birtokaira, majd Károlyi Mihály kérésére részt vett az önálló magyar külügyminisztérium létrehozásában. Ekkor kapta meg az I. osztályú követségi tanácsosi rangot 1919. január 18-án. A Tanácsköztársaság idején nem vállalt szerepet, emigrált, Bécsben csatlakozott az ellenforradalmi csoportokhoz. 1919 októberében visszatért Budapestre, ismét nagy szerepet vállalt az önálló magyar külügyminisztérium és diplomáciai szolgálat megszervezésében. A párizsi béketárgyalásokon a magyar delegáció tagja, így diplomáciai tanácsadóként jelen volt a trianoni béke 1920. június 4-i aláírásakor is. Közben titkos tárgyalásokat folytatott Maurice Paléologue (1859–1944) francia külügyminisztériumi vezértitkárral.

Teleki Pál első kormányában 1920. szeptember 22-e és december 16-a között a külügyminiszteri tárcát kapta meg. Külügyminiszterként egyik fontos intézkedése volt, hogy 1920. október 8-án bevezette azt a körrendeletet, amely elrendelte a kül-

ügyminisztérium közjogi osztályának, hogy minden nemzetközi egyezmény, szerződés, megállapodás, jegyzőkönyv, ratifikáló okirat, nyilatkozat, jegyzék, felmondás egy-egy hiteles példányban gyűjtésre és közlésre kerüljön.

Külügyminiszterként is jó kapcsolatot ápolt Paléologue-gal, akivel együtt a magyar–francia közeledés híve volt. Csáky kinevezésére is azért került sor, hogy minél hatékonyabban segítse a magyar–francia politikai és gazdasági közeledést. Paléologue azt akarta elérni, hogy Magyarország legyen a kelet-közép-európai francia politika központja. Paléologue azt ígérte, hogy nyomást gyakorol a kisantanttal szemben, Magyarország pedig remélheti a súlyosabb jogtalanságok későbbi kiigazítását.

Mivel hazájában a francia diplomata és politikája megbukott, Csáky sem látta már lehetségesnek, hogy rövid időn belül segítheti a revízió ügyét, ezért lemondott a külügyminiszterségről.

1921–1922-ben a határmegállapító vegyesbizottság magyar delegációjának vezetője. Amikor magyar–román birtokkárpótlási ügyben, az ügynevezett optáns-perben Magyarország a Népszövetséghez fordult, kezdetben Csáky képviselte a magyar felet a brüsszeli tárgyalásokon. Azonban mivel Csáky megegyezési tervét a magyar kormány sem fogadta el, lemondott és teljesen visszavonult a közéletből.

Az 1930-as években fokozatosan eladta még megmaradt felvidéki birtokait, és teljesen áttelepült Magyarországra, itteni birtokainak jövedelméből élt.

A második világháborút követően birtokait és vagyonát elveszítette. Megpróbált emigrálni, de 1950-ben elfogták és tiltott határátlépés miatt három és fél év börtönbüntetésre ítélték. Szabadulása után, 1954-ben írta meg emlékiratait, amelyek legnagyobb részt diplomata pályafutásának első másfél évtizedét mutatják be. 1957-ben sikerült elhagynia az országot. Több helyen is élt, 1961-ben Venezuelába akart áttelepülni, de útközben elhunyt a Kanári-szigeteken.

CSÁKY IMRÉTŐL

Emlékiratai német nyelven jelentek meg, lásd:

Eva-Marie Csáky Hrsg (1992): Vom Geachteten zum Geächteten. Erinnerungen des k. und k. Diplomaten und k. ungarischen Aussenministers a.D. Emerich Csáky. (1881–1961). Böhlau. Bécs–Köln–Weimar.

CSÁKY IMRÉRŐL

Csáky Imre gróf az új külügyminiszter. Budapesti Hírlap, 1920. szeptember 25. 2.

Godsey, William D. Jr. (1933): Csáky Imre emlékiratai. Levéltári Szemle, XLIII. évf. (1933) 2. sz. 81–83.

Gulyás László (2012): A Horthy-korszak külpolitikája 1. Az első évek 1919–1924. Attraktor Kiadó. Máriabesnyő.

Somogyi Éva recenziója (1992): Csáky emlékiratairól lásd: Vom Geachteten zum Geächteten. Erinnerungen des k. und k. Diplomaten und k. ungarischen Aussenministers a. D. Emerich Csáky. (1881–1961). Századok, CXXVI. évf. (1992) 2. sz. 320–322.

GRATZ GUSZTÁV ADOLF (*Orosz László*)

Gölnicbánya, 1875. március 30.–Budapest, 1946. november 21.

Gratz a neki tévesen tulajdonított szepesi szász (cipszer) eredettel szemben – osztrák protestáns felmenőkre tekintett vissza, akik a katolikus Habsburgok türelmetlen valláspolitikája elől telepedtek át a 18. században Pozsony környékére. A Szepességbe édesapja evangélikus lelkészi állása okán kerültek, édesanyja révén budai német polgári identitást örökölt.

Középiskolai tanulmányait Iglón a német evangélikus gimnáziumban kezdte meg, majd amikor a család átköltözött Kolozsvárra, az ottani unitárius főgimnázium tanulója lett, illetve egy évet a besztercei szász gimnáziumban is elvégzett. A kolozsvári egyetem Állam- és Jogtudományi Karán, majd a budapesti egyetemen jogot hallgatott. Végül a kolozsvári egyetemen szerezte meg jogi diplomáját.

Pályafutását újságíróként kezdte, 1895-től a kolozsvári *Erdélyi Napló* munkatársa, egy évvel később a *Pester Lloyd* parlamenti tudósítója lett. Emellett 1898-tól a *Kölnische Zeitung* és a bécsi *Die Zeit* újságok budapesti tudósítója, majd 1906-tól a 67-es felfogást propagáló bécsi *Neue Freie Presse* politikai napilap budapesti tudósítója. Alapítója és főszerkesztője (1903-ig) volt az 1900-ban induló *Huszádik Század* című társadalomtudományi folyóiratnak. A magyar szociológia első műhelye, a Társadalomtudományi Társaság egyik szervezője volt, amelyből azonban – annak érezhető radikálizálódása és balra tolódása okán – 1906-ban kilépett.

Ugyanebben az évben (majd 1910-ben ismét) egy erdélyi szász választókerületben (Újgyház) országgyűlési mandátumot szerzett, s a szász képviselőcsoport tagjaként előbb az Alkotmánypárt, majd 1910-től a Munkapárt soraiban foglalt helyet. A szász képviselők radikális szárnyával nem rokonszenvezett, inkább a képviselőcsoport mérsékelt vezetője, Melczer Vilmos irányvonalához közeledett, noha Visszaemlékezéseiben utal rá, hogy a lex Apponyi kapcsán folytatott parlamenti vita során hozzászólása olyan élesre sikeredett, hogy beszéde végén a román képviselők gratuláltak neki, míg a kultuszminiszter panasszal fordult Melczerhez.

A liberális gazdasági szakember 1911-től a Gyáriparosok Országos Szövetségének az ügyvezető igazgatója lett az elnök, idősebb Chorin Ferenc támogatottjaként. E minőségében került kapcsolatba a Monarchia és a Német Birodalom közötti szoros gazdasági szövetség gondolatával, és az e mellett elkötelezett német körökkel, Friedrich Naumann-nal, Gustav Stresemann-nal, Hjalmar Schacht-tal. Ugyanakkor kezelnie kellett azt az alapvető problémát, hogy e gondolat épp a magyar ipari körökben nem volt népszerű, mert egy efféle gazdasági szövetségben a magyar ipar létét látták veszélyben, amit Gratz a magyar–osztrák viszonylatban már alkalmazott vámelőnyök rendszerében vélt elháríthatónak.

Külügyi pályafutása 1917-ben kezdődött, amikor Tisza István miniszterelnök javaslatára február 25-én kinevezték az Osztrák–Magyar Monarchia közös Külügyminisztériumában a Kereskedelempolitikai Osztály vezetőjének. Czernin külügyminiszterrel igen jól megértették egymást, s – Gratz visszaemlékezései szerint – annak haláláig barátságban állottak. Posztját 1917. június 15-ig töltötte be, amikor is az Esterházy-, majd a harmadik Wekerle-kormány pénzügyminisztere lett (1918. szept-

tember 16-ig). Ezután saját kérésére leköszönt, s visszatért a közös Külügyminisztériumba, a Kereskedelempolitikai Osztály élére. Gazdasági szakemberként részt vett a breszt-litovszi és a bukaresti béketárgyalásokon.

A Károlyi Mihály vezette kormány Külügyminisztériumában – bár kétszer is tapogatóztak irányában –, és a Tanácsköztársaság Külügyi Népbiztosságában nem vállalt szerepet, inkább Bécsben csatlakozott az Antibolsevista Comitéhez (ABC), amelyben vezető tisztséget töltött be. Emlékezései szerint ugyanakkor elhárította a szegedi kormány pénzügyminiszterségére történő felkérést, valamint azt a Bethlen Istvántól eredő javaslatot, hogy a Friedrichet leváltó új, koalíciós kormánynak ő legyen a miniszterelnöke.

Az önálló magyar Külügyminisztérium állományában 1919. október 7-től rendkívüli követként a bécsi magyar követséget vezette 1921. január 16-ig. E minőségében szorosan együttműködött az 1919 augusztusától négy egymást követő kormányban is a nemzetiségügyi tárcát vivő Bleyer Jakabbal: a két német nemzetiségű, de magyar identitású politikus Német Nyugat-Magyarország (a későbbi Burgenland) megtartásáért folytatott sikertelen küzdelmet. A bécsi követségről hazahívták és az első Teleki-kormány külügyminisztere lett (1921. január 17. és április 12 között).

Külügyminisztersége idején kezdődtek a magyar–csehszlovák gazdasági tárgyalások Bruckban. A legitimista politikus az első királypuccs miatt mondott le posztjáról. Részt vett a második királypuccs előkészítésében is. IV. Károly második hatalomátvételi kísérlete alatt a tihanyi tárgyalásokig a király környezetében maradt. A királypuccs miatt letartóztatták, majd rövid fogság után szabadon engedték, a vádat azonban csak jóval később ejtették az ügyében.

A magyar Külügyminisztériumból 1922. június 30-án nyugdíjazták, egzisztenciális gondokkal azonban nem küzdött, mivel az 1920-as évek elejétől 30–40 banknak, illetve vállalatnak volt igazgatósági tagja. Tagja volt továbbá a Magyar Szemle és a Külügyi Szemle szerkesztőbizottságának, és 1925-től szerkesztette a gazdasági témájú *Ungarisches Wirtschafts-Jahrbuch*ot.

1924-ben Gratzot elnökké választva alakult meg a hazai németek mérsékelt irányvonallú, alapvetően kulturális irányultságú szervezete, a Magyarországi Németek Népművelődési Egyesülete (Ungarländischer Deutscher Volksbildungsverein), mely integráló törekvéseinek megfelelően gyűjtőhelye lett a mérsékelt és magyarbarát, de a radikális és németbarát nemzetiségi erőknél is. A szervezeten belüli jól látható törésvonal folytán már a harmincas évek közepén végleges szakításra került sor a Gratz körül tömörülő hazafias irányzat és a radikalizálódó szárny között. Utóbbiak 1938 novemberében – Magyarország revíziós rászorultságát és a nemzetiszocialista Németország politikai támogatását kihasználva – önálló szervezetté alakultak (Volksbund der Deutschen in Ungarn). Gratz a Volksbund engedélyezése miatti tiltakozásul leköszönt elnöki tisztéről (és teljesen visszavonult a nemzetiségi politizálástól), a magyarbarát népművelődési egyesület pedig 1940-ben feloszlásra került, miután a II. bécsi döntéshez kapcsolódó ún. bécsi német népcsoport-egyezmény a Volksbundnak a hazai németiség kizárólagos képviselőjét biztosította.

1926-tól újra országgyűlési mandátumhoz jut: a németek lakta bonyhádi választókerületet képviselte. 1931-ben újraválasztották. Nemzetközi kapcsolatainak kö-

szönhetően tagja volt az Interparlamentáris Uniónak és a Nemzetközi Kereskedelmi Kamarának, ahol képviselte a dunai államok gazdasági és politikai együttműködésére vonatkozó elképzeléseit. 1930-ban a Hantos Elemér által alapított Közép-Európa Intézet elnöke, 1939-től a liberális napilap, a *Pesti Napló* főszerkesztője lett. A zsidótörvények heves ellenzőjeként a Parlamentben többször is elutasította a törvényjavaslatokat. A radikalizálódó hazai német mozgalom Gratzot liberalizmusa mellett épp filoszemitizmusa miatt támadta a leghevesebben.

1941-ben a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagjává választotta publicisztikai és történetírói munkásságának elismeréseként. *A dualizmus kora* és *A forradalmak kora* című munkáit akadémiai díjjal tüntették ki. 1943-tól részt vett a magyar Külügyminisztériumban működő csoport munkájában, amely a háború utáni békekonferenciára készült.

Magyarország német megszállása után a Gestapo letartóztatta, majd a mauthauseni koncentrációs táborba hurcolták. 1944 júliusában szabadult és a Bécs mellett élő lányánál telepedett le; ott élte meg az orosz megszállást. 1945 áprilisában tért vissza Budapestre, ahol az Ideiglenes Nemzeti Kormány felkérésére a békekonferenciára készített tanulmányt a dunai népek lehetséges együttműködéséről.

GRATZ GUSZTÁVTÓL

Gratz Gusztáv (1904): Nemzetközi jog. Pozsony–Budapest, 1899. Gratz Gusztáv: A liberalizmus. Budapest.

Gratz Gusztáv (1905): Általános választójog és nemzetipolitika. Budapest.

Gratz Gusztáv (1929): Európai külpolitika. Budapest.

Gratz Gusztáv (1934): A dualizmus kora 1867–1918. I–II. Budapest. Reprint: Akadémiai, Budapest, 1992.

Gratz Gusztáv (1935): A forradalmak kora. Budapest. Reprint: Akadémiai, Budapest, 1992.

Graz Gusztáv (1938): Deutschungarische Probleme. Budapest.

Gratz Gusztáv (1934): Az Osztrák–Magyar Monarchia felosztásának következményei.

Közl.: Gyarmati György (1995): Gratz Gusztáv a Monarchia felosztásának következményeiről. *Történelmi Szemle*, 1995/1. szám 83–115., 99–114.

Gratz Gusztáv (2001): Magyarország a két háború között. Szerk. és utószó: Paál Vince. Osiris, Budapest.

Gratz Gusztáv (2007): Visszaemlékezéseim. A jegyzeteket és a bev. tanulmányt írta Szekrényessy Attila. Aura Libri, Budapest.

Gustav Gratz (2009): Augenzeuge dreier Epochen. Die Memoiren des ungarischen Außenministers 1875–1945. Herausgegeben von Vince Paál und Gerhard Seewann. R. Oldenbourg Verlag. München.

GRATZ GUSZTÁVRÓL

Gecsényi Lajos–Sipos Péter (2004): Gratz Gusztáv emlékiratai. *Történelmi Szemle*, 2000/3–4. szám 309–369. old.

Gulyás László (2012): A Horthy-korszak külpolitikája 1. Az első évek 1919–1924. Attraktor Kiadó. Máriabesnyő.

Günter Schödl (1986): Magyar politika túl a nacionalizmuson és a nemzeti államon. Gratz Gusztáv (1875–1946). *Történelmi Szemle*, 1986/1. szám 36–57. old.

- Paál Vince (2006):** A diplomácia „konyhájában”: Gratz Gusztáv a breszt-litovszki béketárgyalásokon. Századok, 2006/1., 127–160.
- Paál Vince (2002):** Gratz Gusztáv alternatívája a nemzetiségi politikában. LIMES, 2002/1.szám 127–135. old.
- Vince Paál (2004):** Kontrahenten oder Weggefährten? Jakob Bleyer und Gustav Gratz an der Spitze des Ungarländischen Deutschen Volksbildungsvereins. In: Jakob Bleyer als Volkstumspolitiker. Akten der Jakob-Bleyer-Gesellschaft-Tagung vom 5. Dezember 2003. Budapest. 39–58. old.
- Tilkovszky Loránt (2002):** Gratz Gusztáv német nemzetiségpolitikai törekvései s azok kudarca. Századok, 2002/1. szám, 153–185. old.
- Tilkovszky Loránt (2000):** Gratz Gusztáv sorsa és nézetei a német megszállás után. Történelmi Szemle, 2000/3–4. szám, 371–391. old.

BÁNYFY MIKLÓS GRÓF, LOSONCZI *(Murádin János Kristóf)*

Kolozsvár, Osztrák–Magyar Monarchia, 1873. december 29.–Budapest, Magyarország, 1950. június 6.

A nagymúltú erdélyi arisztokrata Bánffy-család sarja. A bonchidai kastélyban nevelkedett, majd középiskolai tanulmányait Budapesten végezte, ahol 1891-ben érettségizett a Magyar Királyi Állami Gimnáziumban. Ezt követően egyetemi tanulmányait előbb a kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem Jog- és Államtudományi karán, majd 1893-tól a budapesti egyetemen folytatta. Végül Kolozsváron avatták az államtudományok doktorává. Művészeti érdeklődése mellett – a családi hagyományokhoz híven – a közügyek érdekében is tevékenykedett. 1899-ben tiszteletbeli fogalmazó lett a fumei tengeri hatóságnál, majd 1900-ban, Berlinben a külföldi szak tudósítói hálózaton segédtudósító volt. Már fiatalon bekapcsolódott a politikai életbe.

Hazatérve, 1901 és 1906 között a Szabadelvű Párt színeiben országgyűlési képviselői mandátumot nyert. Ezt követően, 1906 és 1910 között Kolozs vármegye és Kolozsvár város főispánja volt. 1910-től újra országgyűlési képviselő, előbb pártönkívüli programmal, majd a Nemzeti Munkapárthoz csatlakozva, nyolc éven keresztül, az első világháborút követő összeomlásig. Időközben művészeti érdeklődésének is hódolt, 1912-től 1918-ig a budapesti Nemzeti Színház és a Magyar Operaház intendánsa volt.

Az első világháború kitörése után rövid ideig frontszolgálatot teljesített az erdélyi hadtestnél, majd a német Süd-Armee Commando kötelékében. A nagy világgégés idején, a kormány megbízásából többször teljesített diplomáciai küldetéseket Konstantinápolyban és Szófiában. Ferenc József császár és király halálát követően IV. Károly budapesti koronázási ünnepségének szervezésével bízták meg. Az ünnepi ceremónián helyet engedett a hadirokkantak felvonulásának is, ami miatt számos kritika érte.

A Monarchia összeomlása után, a forradalmak idején, Bethlen István megbízásából Nyugat-Európában tett diplomáciai körutat a magyar ügy előmozdítása érdekében. Ausztriában, Németországban, Hollandiában tartott előadásokat és ismertette a magyar béketerveket.

A trianoni békediktátum után, a konszolidáció jelszavával induló Bethlen-kormányban külügyminiszteri, és egyben a nemzeti kisebbségek tárca nélküli miniszteri funkcióját vállalta. Mindezt igen nehéz időkben, a vesztes világháborút követő újrakezdés kihívásokkal teli időszakában. Másfél éves külügyminisztersége idején, 1921. április 14. és 1922. december 19. között a területileg megcsonkított, gazdasági válságban levő Magyarország nemzetközi elszigeteltségének feloldását tekintette fő céljának. Külügyminiszterként, a bethleni megbékélési politikát követve, két jelentős eredményt ért el: sikerült kiharcolnia a Magyarországnak kedvező soproni népszavazás 1921. december 14–16-a közötti megtartását és 1922. szeptember 18-án keresztülvitte az ország felvételét a Nemzetek Szövetségébe.

Mindeközben olyan nemzetközi visszhangot keltő válsághelyzetekkel kellett megküzdenie, mint IV. Károly budaörsi csatába torkolló, második visszatérési kísérlete, az 1921. október 20–23. közötti ún. „királypuccs”. Saját külügyminisztériumi

adminisztrációja is több gondot okozott neki, mint amennyire segítségére volt. A Kánya Kálmán vezetésével működő régi, dualista gyökerű külügyminisztériumi apparátust még mindig a birodalmi szellemiség itatta át, amely a környező kis balkáni népek irányába gyakran lekezelő magatartást tanúsított. Bánffyknak ez ellen állandó harcot kellett folytatnia, mígnem megelégedve a kilátástalan helyzetet, lemondott funkciójáról.

A politikától egy időre elfordult, és Klebelsberg Kunó felkérésére, 1923-ban elvállalta a Magyar Országos Képzőművészeti Tanács elnöki tisztét, amit 1927-ig töltött be. Ekkor már érlelődött benne az Erdélybe való hazatérés gondolata. Végül 1926-ban azzal a feltétellel térhetett vissza Romániához került szűkebb hazájába, hogy II. Károly román király kérésére fogadalmat kellett tennie az uralkodónak arról, hogy tíz éven keresztül nem politizál. Ígéretét meg is tartotta.

A Bonchidán letelepedő Bánffy csak a kolozsvári Ellenzék napilap főrészvényeként szólt bele néha az erdélyi magyar politikai élet alakulásába. Az Országos Magyar Pártból is kívülmaradt, majd annak 1938. márciusi feloszlása után, a király őt bízta meg az 1939. február 11-én létrehozott Romániai Magyar Népközösség vezetésével. Ez a királyi diktatúra két éve alatt az egyedüli politikai formációként engedélyezett, országos román gyűjtőpárt, a Nemzeti Újjászületés Frontjának (Frontul Renașterii Naționale) magyar tagozata volt, és mint ilyen, az erdélyi magyarság egyetlen legális politikai alakulata.

Bánffy időközben az erdélyi magyar irodalmi élet egyik vezető személyiségévé lépett elő. A helikoni íróközösség tagjává vált és főszerkesztője lett folyóiratának, az Erdélyi Helikonnak. Szembeszállt a konzervatív irodalompolitikával és igyekezett liberális elveit előmozdítani az erdélyi művészeti életben. Az 1930-as évek első felében színpadi díszlet- és jelmeztervezéssel foglalkozott, egyebek mellett Bartók színpadi műveinek ősbemutatóihoz készített jelmezeket. Ugyanakkor regényeket, elbeszéléseket és Kisbán Miklós álneven hazafias drámákat írt. Megválasztották az Erdélyi Református Egyházkerület főgondnokává, mely minőségében sokat tett a magyar felekezeti iskolák megtartásáért és gyarapításáért, segítve a kisebbségi magyar kultúra továbbélésének biztosítását.

A második bécsi döntést követően Bánffy Miklós a Magyarországhoz visszacsatolt Észak-Erdélyben maradt, hiszen birtokainak nagyrésze, közöttük bonchidai kastélya is a határ ezen oldalára esett. 1940. augusztusa után azonban, a Romániai Magyar Népközösség vezetésének 1939-es vállalása miatt sokan a románokkal való lepaktálással vádolták, sőt egyenesen hazaárulónak tartották. A vele szembeni ellenérzéseket csak fokozták a bécsi döntés következtében meghúzott határvonal visszahúzásait illető nyilvános bírálatok és a románokkal való kiegyezést sürgető megnyilatkozásai.

Az általa vezetett Népközösség Észak-Erdélyben megszűnt, a dél-erdélyi szervezet politikai vezetését pedig Gyárfás Elemér, szellemi irányítását Márton Áron gyulafehérvári püspök vette át. Bánffy Miklós politikailag mellőzött lett, Teleki Pál kormányfő helyette az OMP korábbi elnökét, gróf dr. Bethlen Györgyöt ismerte el az észak-erdélyi magyarság vezetőjének. Bánffyt ezért – Bethlennel ellentétben – nem vették be az Országgyűlésbe behívott észak-erdélyi magyar képviselők csoportjába.

Mégis, az erdélyi politikai élet olyan megkerülhetetlen, központi alakja volt, hogy őt a törvényhozásból teljesen kizárni nem lehetett. Ezért Horthy kinevezésével a felsőház tagja lett, és egyben belső titkos tanácsosi, valamint m. kir. kamarási címet kapott. Ezek azonban inkább csak jelképes titulusok voltak, valódi politikai hatalmat és befolyást nem biztosítottak számára.

Kívülmaradt az erdélyi magyar képviselőkől formálódó Erdélyi Párton is és melőzöttségét zokon véve, részleges passzivitásba vonult. 1942 elejétől többnyire Bonchidán tartózkodott és csak akkor utazott Budapestre, ha feltétlenül szükség volt rá. Ezekben az években egyetlen fontosabb diplomáciai küldetést vállalt: 1943. június 18-a és 25-e között Bukarestben, alapvetően ellenséges, de legalábbis hűvös hangulatú környezetben megpróbálta rendezni az ország Romániával való kapcsolatait, egy esetleges, a háborúból való közös, magyar–román kiugrás reményében. Mihai Antonescu miniszterelnökhelyettes megbízottjával, Gheorghe Mironescu korábbi román miniszterelnökkel és Iuliu Maniuval folytatott nemhivatalos, puhatolózó tárgyalásai azonban, a román fél együttműködési hajlamának hiányában, kudarcba fulladtak.

Az 1944. március 19-i német megszállást követően Bánffy felvette a kapcsolatot a baloldali képviselőkkel és közbenjárt Horthynál a háborúból való kilépésért. Egyike volt azon erdélyi magyar értelmiségieknek, akik a budapesti vezető köröknél kijárták Kolozsvár harc nélküli feladását. Az Erdélyi Magyar Tanácsban azonban már nem vett részt és 1944. október 9-én Budapestre utazott. Távollétében bonchidai kastélyát felgyújtották, családi könyvtárát, levéltári gyűjteményét, felbecsülhetetlen értékű műtárgyait széthordták, vagy elpusztították.

A Szálasi-féle nyilas puccs után két nappal, 1944. október 17-én lemondott felsőházi tagságáról. Elhatározását az önálló magyar törvényhozás felszámolásával és az állam szuverenitásának teljes megszűnésével indokolta. Átélté Budapest ostromát, majd 1945. március 21-én hazatért Kolozsvárra. Időközben birtokait a földreformmal eltulajdonították és emiatt nehéz anyagi körülmények között volt kénytelen tengődni. Rövid időre bekapcsolódott az újrainduló erdélyi irodalmi életbe, a Kolozsváron megjelenő Utunk folyóirat munkatársa lett és a Romániai Magyar Írószövetség is tagjává fogadta.

A román kommunista hatalom által „osztályellenségként” való megbélyegzése és méltatlan életkörülményei azonban távozásra kényszerítették, és hosszas várakozás után megkapott útlevelével, 1949. október 14-én visszatért Budapestre. Élete hátralevő napjait a közélettől félrehúzódva töltötte. Alig nyolc hónap után, 1950. június 6-án bekövetkezett halálával egy történelmi korszak ért véget.

BÁNFFY MIKLÓSTÓL

Bánffy Miklós (2012): Erdélyi történet I–III. Helikon Kiadó. Budapest.

Bánffy Miklós (2013): Egy erdélyi gróf emlékiratai – Emlékeimből – Huszonöt év. Helikon Kiadó. Budapest.

Arhivele Naționale Române. Direcția Județeană Cluj. [Román Állami Levéltár. Kolozs Megyei Osztály.] Fond Arhiva Societății Muzeului Ardelean. [Az Erdélyi Múzeum-Egyesület levéltári gyűjteménye.] 550/1944.

BÁNFFY MIKLÓSRÓL

- [Köpeczi] Sebestyén József (1994):** Jelentés a bonchidai gróf Bánffy-kastély könyv- és levéltármáradványainak az Erdélyi Nemzeti Múzeumba való beszállítására vonatkozó kiküldetésemről. Erdélyi Múzeum. 1994/1–2. füzet. LVI. köt. 115–116. old.
- Benkő Samu (1999):** Bánffy Miklós a közéletben. Erdélyi Múzeum. 1999/1–2. füzet. LXI. köt. 44–51. old.
- Gulyás László (2012):** A Horthy-korszak külpolitikája 1. Az első évek 1919–1924. Attraktor Kiadó. Máriabesnyő.
- Murádin Jenő (1999):** Bánffy Miklós, a rajzoló és illusztrátor. In Erdélyi Múzeum 1999/1–2. füzet. LXI. köt. 52–55. old.
- Szakács János (2004):** Bánffy Miklós gróf öröksége. Szabadság. 2004. augusztus 9. XVI. évfolyam. 184. szám. 3. old.
- Sas Péter szerk. (2008):** A nagyúr. Bánffy Miklós emlékezete. Nap Kiadó. Budapest.
- Dávid Gyula (2014):** Bánffy Miklós utolsó évei Kolozsváron (1945–1949). Szabadság. 2014. november 26. XXVI. évfolyam. 274. szám. 8. old.
- Csapody Miklós (2015):** Bánffy Miklós kettős küldetése Bukarest, 1943. Politika és diplomácia. Polis Könyvkiadó. Kolozsvár.
- Murádin János Kristóf (2015):** A kényelmetlen nagyúr. Gróf Bánffy Miklós helye és szerepe a magyar politikai életben 1940 és 1944 között. In Közép-Európai Közlemények. 2015/4. VIII. évfolyam. 4. (31.) sz. 5–20. old.
- Vizi László Tamás (2015):** Az Amerikai Egyesült Államok és Magyarország között 1921-ben megkötött békeszerződés. Közép-Európai Közlemények 2015/4. szám 116–127. old.

DARUVÁRY GÉZA (*Andronicz Gábor*)

Pest, 1866. január 12.–Budapest, 1934. augusztus 3.

Édesapja, Daruváry Alajos pesti királyi ítéltáblai bíró, később a magyar királyi Kúria másodelnöke volt. A gimnáziumot a budapesti tanárképző főgimnáziumban és Besztercebányán végezte. Jogi tanulmányait 1884–1885-ben a lipcsei egyetemen, majd 1885–1888 között a Budapesti Tudományegyetemen végezte, ahol 1890-ben avatták jogi és államtudományi doktorrá.

Rövid ügyvédi és törvényszéki joggyakorlata után 1891-ben igazságügy-minisztériumi segédfogalmazóvá nevezték ki. 1893 áprilisában miniszteri fogalmazó lett, s ekkor lépett diplomáciai pályára. Konzuli próbaszolgálatát a genovai és a marseille-i főkonzulátusoknál töltötte. 1895 januárjában alkonzullá nevezték ki, ezután Odeszsa, Szófia, és Shkodra (Skutari) főkonzulátusainál szolgált. 1898–1899-ben a belgrádi konzulátusnál, 1899–1900-ban a szaloniki főkonzulátusnál volt, majd 1900 őszén konzullá nevezték ki Kijevben, ahonnan később Amszterdamba, majd Frankfurtba helyezték át. 1905-ben, mint udvari tanácsos Ferenc József kabinetirodájába rendelték be, ahol a Magyar Osztály vezetésével bízták meg. Ebben a minőségében 1905 decemberében udvari tanácsos lett, majd 1910-ben kabinetirodai osztályfőnökké nevezték ki. 1911 októberében betegségére való tekintettel hat hónapos szabadságra ment, amelyet Egyiptomban töltött, ezalatt dr. Skerlecz Iván báró miniszterelnökségi miniszteri tanácsos helyettesítette.

1912 decemberében megkapta a valóságos belső titkos tanácsosi méltóságot. Ferenc József egyik fontos bizalmi embere volt, így sokszor döntően szólt bele a magyar politika irányításába. Az uralkodó halála után, 1916. december 9-én nyugdíjba ment, és visszavonult a közéletől.

Az első világháború után, a Horthy-korszak első éveiben azonban ismét hivatalt vállalt: a Bethlen-kormányban pártonkívüliként 1922. június 16-tól 1923. június 11-ig igazságügy-miniszterként dolgozott. Lemondásában szerepet játszott, hogy nem volt hajlandó Bethlen igényeinek megfelelően lezárni az Esküdt-ügyet. De amikor Bánffy Miklós gróf lemondott a külügyminiszterségről (1922. december 19.) Daruváry átvette a külügyminisztérium vezetését.

De Daruváry számára a miniszterelnök mellett – a Bethlen-kormány többi külügyéréhez hasonlóan – csak formális szerep jutott. Daruváry rendezni kívánta a környező államokkal kapcsolatos ügyeket, ezért 1923 elején újból felvetette az 1922 októberében megszakadt tárgyalásokat Csehszlovákiával, amelyek során több pénz- és hitelügyi kérdésben sikerült egyezségekre jutni (a csehszlovák–magyar tárgyalások keretében egy kereskedelmi szerződés is létrejött, amelyet azonban nem iktattak törvénybe, így végül nem lépett életbe). 1923 novemberében a román kormánnyal, 1924 áprilisában pedig Jugoszláviával is megindította a tárgyalásokat, utóbbival ideiglenes kereskedelmi megállapodást kötött. Ausztriával 1923. április 10-én, Svájjal 1924. július 18-án békéltető és döntőbírósi egyezséget hozott létre.

Daruvárynak jelentős szerepe volt a külföldi kölcsönszerző akció első szakaszában, amikor a miniszterelnökkel együtt 1923 szeptemberében személyesen vettek részt a Népszövetség tagállamainak Genfben lezajló közgyűlésén. Az ott folytatott

tárgyalásaik során elérték, hogy a kisantantállamok hozzájáruljanak ahhoz az áthidaló javaslatához, miszerint a külföldi kölcsönnyújtás a Népszövetség és a Jótételi Bizottság együttes eljárása alapján történjen. Azon ígérek fejében, hogy a magyar kormány nem folytat nyílt revansista politikát, s hogy törekednek a kereskedelmi és egyéb kapcsolatok normalizálására, a kölcsönt nem terhelték meg a jótétellel. 1924. május 24-én Daruváry egy miniszterelnöki értekezleten javasolta a Szovjetunióval történő kereskedelmi és diplomáciai kapcsolatfelvételt, amely összességében eredménytelen kifizetés volt. A hivatalos tárgyalások 1924 augusztusában kezdődtek Berlinben. A magyar kormány vegyes társaságok alapítását, valamint ezek számára kereskedelmi koncessziót akart. A tárgyalások során létrejött egyezményeket nyilvánosságra hozataluk után a magyar kormánynak azonban nem sikerült elfogadtatnia a kormányzóval, a parlamenttel és a magyar közvéleménnyel, így azok nem kerültek ratifikálásra. Ez a külpolitikai kudarc is hozzájárulhatott ahhoz, hogy 1924. október 7-én Daruváry – betegségeire hivatkozva – benyújtotta lemondását. Távozásakor ideiglenesen Bethlen miniszterelnök vette át a külügyi tárcát.

Nyugállományba vonulása után szinte kizárólag jogi és diplomáciai tanulmányainak, valamint ekkoriban kibontakozó publicisztikai tevékenységének szentelte életét. Politikai cikkeiben több alkalommal emelt szót az általános és titkos választójog mellett, így 1929-ben újra nyilvános szereplést vállalt, amikor az egyik ellenzéki szervezkedés, a választójogi blokk élére került. A folyamatosan betegeskedő politikus ezután teljesen visszavonult a közéletől. Halála után a kalocsai családi sírboltban helyezték örök nyugalomra.

Kitüntetései: a Bolgár polgári érdemrend IV. osztálya (1897), a szerb Takovarend IV. osztálya és a bolgár Sándor-rend IV. osztálya (1899), a Lipót-rend lovagkeresztje (1906), a Ferenc József-rend nagykeresztje (1913)

DARUVÁRY GÉZÁTÓL

Daruváry Géza (1890): A mentelmi jogról. Doktori értekezés. Neuwald, Budapest.

The Situation of Intellectual Workers in Hungary: reply of Géza Daruváry to the Questionnaire of the Intellectual Co-Operation Commission of the League of Nations. London, Allan, [192?].

DARUVÁRY GÉZÁRÓL

Gulyás László (2012): A Horthy-korszak külpolitikája. I. kötet. Az első évek, 1919–1924. Attraktor. Máriabesnyő.

Juhász Gyula (1988): Magyarország külpolitikája, 1919–1945. Kossuth, Budapest.

Nemes Dezső (1959): A Bethlen-kormány külpolitikája (1924–1926). Századok, XCIII. évf. (1959) 5–6. szám, 844–870. old.

SCITOVSZKY TIBOR (*Schlett András*)

Nőtincs, 1875. június 21.–Los Angeles, 1959. április 12.

Scitovszky Tibor 1875. június 21-én született a Nógrád vármegyei Nőtincsen. Lengyel eredetű családból származott, s bár a külpolitikában epizód szereplőnek számított, állhatatos és rendületlen „háttérmunkás” volt a Trianon környéki viharos időkben. Felmenői között találjuk Scitovszky János Keresztély hercegrímást, esztergomi érseket (1849–1866), aki nagyapjának a testvére volt. Édesapja Scitovszky János nemzetgyűlési képviselő, Nógrád vármegye alispánja, testvérével Scitovszky Béla, a nemzetgyűlés elnöke, majd belügyminiszter (1926–1931).

Scitovszky Tibor a jezsuiták Bécshez közeli kalsburgi líceumában végezte középiskolai tanulmányait, majd a budapesti tudományegyetemen, illetve Párizsban a Sorbonne egyetemén végzett jogtudományi tanulmányokat. Doktorrá Budapesten avatták 1898-ban.

1899-ben lépett a Kereskedelmi Minisztérium kötelékébe. Szolgálati beosztásában legfőképpen kereskedelempolitikai kérdésekkel foglalkozott; részt vett több kereskedelmi szerződés megkötésében és közreműködött az Ausztriával folytatott kiegyezési tárgyalásokon is. A háború alatt a központi hatalmak között felmerült gazdasági kérdések elintézésében, mint a Kereskedelmi Minisztérium delegátusa jutott gyakran fontos szerephez.

Az I. világháború alatt a központi hatalmak közti tárgyalásokon, mint a minisztérium delegátusa vett részt. Az összeomlás után, 1919 szeptemberétől az akkor létrehozott Külügyminisztériumban miniszteri tanácsos. Ebben a minőségében a magyar álláspont előkészítésén dolgozik, majd a béketárgyalásokon a gazdasági bizottságban szerepelt tanácsadóként. 1921 és 1922 között egy sor fontos nemzetközi konferencián és főként kisantant államokkal folytatott tárgyalásokon képviselte a külügyminisztériumot. Ezeket nagy tekintélyt vívott ki magának remek technokrata fellépésével. Ott volt a Neuilly-sur-Seine-ben tartott béketárgyalásokon, az utódállamok 1921. november havában lefolyt portorose-i tanácskozásain, a brüsszeli pénzügyi tárgyalásokon, a marienbadi és brucki találkozókon (Teleki Pál és Gratz Gusztáv külügyminiszter találkozása Benes cseh külügyminiszterrel, 1921 márciusában), a velencei konferencián, amely Pietri della Torretta olasz külügyminiszter elnöke alatt a soproni kérdésnek népszavazás útján való eldöntését rendelte el 1921 októberében, és a genovai konferencián 1922 áprilisában.

1922 nyarán a külügyminisztériumból államtitkári rangban tért vissza a Kereskedelmi Minisztériumba, de rövidesen nyugdíjaztatta magát, s a Magyar Általános Hitelbank ügyvezető igazgatója lett. Ebben az állásában maradt 1924. november 15-ig, amikor Bethlen István gróf miniszterelnök felkérésére elvállalta a külügyi tárca vezetését, amelynek 1925. március 17-ig állt az élén.

Külügyminiszterként Bethlen addigi külpolitikai elgondolásának vonalán vezette Magyarország nemzetközi politikáját. Különösen a magyarellenes atrocitások ügyében volt sikeres, miután ezeket az ügyeket kivitte a korabeli nemzetközi nyilvánosság színtereire. Mint külügyminiszter több emlékezetes beszédet mondott. Nevezetesen az a felszólalása, amelyben Ion Duca román külügyminiszternek a kivándorolt erdélyi magyarok ügyében elfoglalt álláspontját utasította vissza.

Az ő érdeme is, hogy fokozatosan sikerült olyan nemzetközi légkört teremteni Magyarországra körül, amely az ország elszigetelt helyzetében a gazdasági és pénzügyi érintkezés fokozatos kiépítését tette lehetővé.

Lemondása után visszatért a Magyar Általános Hitelbankba, amelynek vezérigazgatója lett. E pozíciójában sikeresen kormányozta át intézetét a pénzügyi válság zátonyain. Később a bank elnök-vezérigazgatója lett, 1938-ban pedig, amikor Fabinyi Tihamér került a vezérigazgatói székbe, megmaradt továbbra is a bank alelnökének.

A kormány megbízásából közben több fontos gazdaságpolitikai misszióban is részt vett tárgyalóként, s ezek során a világ pénzpiacának centrumaiban, kivált Londonban rendkívüli tekintélyt vívott ki magának. A közgazdasági élet terén szerzett érdemeinek elismeréséül a kormányzó az I. osztályú magyar érdemkeresztet adományozta neki.

Horthy a Felsőház megalakulásakor 1927. január 22-én annak élethossziglani tagjává nevezte ki. A Felsőház tagjaként minisztersége után is behatóan foglalkozott külpolitikai kérdésekkel, s részben a plénum előtt, főleg azonban a bizottságokban tartott beszédeivel a külpolitikai vonalvezetés egyik fontos irányítója volt.

A Magyar Általános Hitelbank a magyar ipar jelentős részében meghatározó részvényhányaddal rendelkezett, s befolyását a bank vezető hivatalnokain keresztül gyakorolta, akik elnökként, vagy tagként részt vettek e vállalatok felügyelőbizottságainak munkáiban. Így Scitovszky is egy sor vállalatban töltött be ilyen tisztségeket. A Magyar Keleti Tengerhajózási Rt. és a Providentia Biztosító Rt. elnöke, tagja a Győr-Sopron-Ebenfurti Vasút igazgatóságának, a Magyar Gazdaságkutató Intézet elnöki tanácsának, a Magyar Hírlapírók Országos Nyugdíjintézete vezérőrbizottságának és a Sociétés de la Nouvelle Revue de Hongrie választmányának.

Felesége zsidó származása miatt a német megszállás idején menekülniük kellett. A szlovák Tátrában rejtőztek el, ahonnan egy évvel később tértek vissza Magyarországra. Az államosítások után 1947-ben az Egyesült Államokba távozott és ott hunyt el 1959. április 12-én Los Angelesben. Fia, Scitovsky Tibor közgazdász az Egyesült Államokban futott be fényes karriert a Stanford egyetem professzoraként, mint a jóléti közgazdaságtan jeles kutatója és népszerűsítője. A Filler utcai Scitovszky-villa napjainkban angol követségi rezidenciaként szolgál.

SCITOVSZKY TIBORRÓL

Nem írt emlékiratokat.

SCITOVSZKY TIBORRÓL

Gellért Imre–Madarász Elemér (1932): Három évtized története életrajzokban. Magyarország monográfiája 1900-1932. Magyarország Monográfiája Kiadóvállalat, Budapest. 468–469. old.

Kun Andor–Lengyel László–Vidor Gyula szerk. (1932): Magyar Országgyűlési Almanach. A Felsőház és képviselőház tagjainak életrajza és közéleti működése. 1927–1932. Légrédy Nyomda és Könyvkiadó Rt, Budapest. 539–540. old.

WALKO LAJOS (*Hamerli Petra*)

Budapest, 1880. október 30.–Visegrád, 1954. január 10.

Órségi szepességi család tagjaként született Budapesten. Középiskolai tanulmányait szülővárosában végezte, és itt kezdte meg egyetemi tanulmányait is, joghallgatóként. Egyetemi éveit részben a lipcsei és a berlini egyetemeken töltötte, ahol a jogon túl nemzetgazdaságtant hallgatott. Ezt követően, 1902-ben hazatért Magyarországra. Miután a budapesti egyetemen a jogtudományok doktorává avatták, a Magyar Leszámítoló-és Pénzváltóbanknak előbb titkára, majd cégvezetője lett. Közben ügyvédi vizsgát tett.

1911-ben a Pénzügyminisztérium tisztviselőjévé lépett elő, majd 1919. szeptember–1920. decemberig államtitkár volt. Ezután, 1921. szeptember 27-től december 3-ig a Pénzügyminisztérium adminisztratív vezetőjének posztját töltötte be. 1921 decemberében rendkívüli követté és meghatalmazott miniszterré nevezték ki. 1922. június 16-tól 1926. október 15-ig ő volt Magyarország kereskedelmi minisztere, illetve 1925. március 5-e és március 17-e ideiglenes jelleggel vezette a külügyminisztériumot is. Kereskedelmi miniszterként fontos szerepe volt a népszövetségi kölcsön megszerzésében. 1924. március 14-én írták alá a kölcsön odaítéléséről szóló jegyzőkönyveket Genfben –, amely jelentős lépés volt Magyarország számára a trianoni békeszerződést követő külpolitikai elszigeteltségből való kitoréshez vezető úton. Az aláírás idején Walko nemcsak kereskedelmi miniszter, hanem egyúttal ideiglenes pénzügyminiszter is volt (1924. február 20.–1924. március 24.). Gyakorlatilag Bethlen István miniszterelnök mellett ő volt az, aki fontos szerepet játszott a kölcsön megszerzésében és az országnak a folyósított összeg segítségével történő pénzügyi stabilizációjában.

Walko két ízben volt „rendes” külügyminiszter: egyrészt Bethlen István kormányában 1925. március 17.–1930. december 9-ig (első külügyminiszteri ciklus), másrészt Károlyi Gyula kormányában 1931. augusztus 24.–1932. október 1-ig (második külügyminiszteri ciklus).

Első külügyminiszteri ciklusának első jelentős eseménye a frankhamisítási botrány volt, amely 1925 decemberében robbant ki. A magyar kormány tagjai közül Bethlen Istvánt és Teleki Pált tartották érintettnek az ügyben, Walko neve nem került fel a pénzhamisítás kiötlői között. 1924 és 1926 között kilátásba helyeződött a magyar–jugoszláv megegyezés, amelyet a kormány a kisantant gyengítésének egyik lehetséges módjaként tekintett. A kisantant-államok közül azért Jugoszláviára esett a választás, mert egyfelől ez volt a három állam közül a legerősebb, másfelől Jugoszlávián át biztosítani lehetett Magyarország tengeri kijáratát Fiume (Rijeka) felé. Ráadásul a kisantant tagjai közül a délszláv állam kapta a legkisebb magyar területet, ami a Horthy-korszak revíziós hangulatában szintén Jugoszlávia felé billentette a mérleget. 1926. augusztus 29-én Horthy Miklós kormányzó a mohácsi csata 400. évfordulója alkalmával a magyar–jugoszláv közeledés fontosságát hangsúlyozta beszédében. Ezt követően (1926. szeptember 13.) Walko tárgyalta Momčilo Ninčić jugoszláv külügyminiszterrel. E tárgyalások elsősorban kereskedelmi, gazdasági természetűek voltak, melyek elsősorban a fiumei kikötő magyar használatának konkretizálását cé-

lozták, de nem vezettek eredményre, miután Magyarország inkább a versailles-i béke-rendszer revíziójában szintén érdekelt Olaszországgal egyezett meg.

Az olasz–magyar barátsági szerződést 1927. április 5-én írták alá, így a Horthy-korszak Magyarországának talán legfontosabb szövetsége is Walko Lajos első külügyminiszteri ciklusa alatt valósult meg. A szerződés aláírása utáni időszakban Walko több ízben találkozott Dino Grandi olasz külügyi államtitkárral, a budapesti olasz követek közül pedig főként Ercole Durini di Monzával ápolt kapcsolatot. Pár héttel a szerződés aláírása előtt véget ért a Magyarországon állomásozó Szövetséges Ellenőrző Bizottság tevékenysége, így Magyarország nagyobb külpolitikai mozgásterre tett szert. E két esemény együttesen tette lehetővé a nyílt revizionista politika folytatását, amiben Walko – mint Bethlen külpolitikai elképzeléseinek követője – szerepet vállalt.

1927. június 21-én vette kezdetét a brit Lord Rothermere által folytatott sajtókampány (*Daily Mail: Magyarország hegye a nap alatt* című cikk). Walko taktikai érzékét – melyet a korabeli külföldi jelentések sokszor színlelésként, őszintétlen jellemként értékelték – jól bizonyítja, hogy 1929-ben mérsékletet irányzott elő a Rothermere-kampányban, nem akarván túlzottan kompromittálni a magyar kormányt. Úgy vélte, hogy a mérsékeltebb magatartás célravezetőbb a revízió megvalósulása tekintetében. Ezt tükrözi az is, hogy a levéltári források tanúsága szerint Walko nem vállalt tevékeny szerepet Magyarország újrafelfegyverzésének kísérletében sem: a szentgottihárdi fegyverbotrány (1928. január 1.) elsimítása Bethlenre hárult.

A román–magyar optánsperben (1923–1930) Walko szerepe jelentős volt, ő fogalmazta meg a magyar követeléseket, amelyet Szerényi József báró a San Remo-i tárgyalásokon igyekezett szem előtt tartani. Az optánskérdés megoldása 1930-ban összefonódott a jóvátétel ügyével, amelyet a hágai konferencia (1930. január 20.–1930. április 28.) tárgyalt. Itt Magyarországot Walko mellett Bethlen és Korányi Frigyes képviselték.

Walko első külügyminiszteri ciklusának további fontos epizódja a magyar–lengyel közeledés előmozdítása – ennek érdekében 1928 novemberében Varsóba látogatott –, melynek eredménye a két állam döntőbírósa egyezménye (1929. május 21.) lett. 1930 márciusának végén Walko külügyminiszter ellátogatott Törökországba is, ahol találkozott az alábbi török politikusokkal: Mustafa Kemál pasa (köztársasági elnök), Iszmet pasa (miniszterelnök), és Tevfik Rüstü (külügyminiszter).

Walko 1930. december 9-én családi okok miatt lemondott külügyminiszteri posztjáról – azaz kilépett Bethlen kormányából –, ahol utóda Károlyi Gyula lett. Amikor Károlyi 1931. augusztus 24-én miniszterelnöki kinevezést kapott, felkérte Walkot, hogy ismét foglalja el a külügyminiszteri széket. Walko elfogadta a felkérést, ezzel kezdetét vette második külügyminiszteri ciklusa. Érdekes szituáció: Walko nem csupán Károlyi elődje volt a külügyminiszteri poszton, hanem utóda is.

A Károlyi-kormány és Walko külpolitikai mozgásterét alapvetően meghatározta a gazdasági világválság, illetve az erre született nemzetközi megoldási javaslatok és azok sorsa. Walko második külügyminiszteri ciklusában négy olyan európai terv/javaslat (Beneš-terve 1931-ben, az angol külügyminisztérium terve 1932 januárjában, a Tardieu-terv 1932 márciusában és a Bonnet javaslat a stesai konferencián 1932

szeptemberében) merült fel, amely megpróbált megoldást adni a gazdasági válságra. Gyakorlatilag Walko és a Károlyi-kormány külpolitikáját az ezekre adott válaszok adták. Erről Walko az alábbiakat mondta egy nyilatkozatában: „*A gazdasági és pénzügyi válságok a politikai problémákat a háttérbe szorították. Most a pénzügyi és gazdasági kérdések állanak az előtérben. Ebben az időszakban a mi fő feladataink így alakulnak: olyan kereskedelmi, pénzügyi és gazdasági megállapodások megkötésére kell törekedniünk, amelyek alkalmasak lesznek, hogy az állam és a magángazdaságok terheit csökkentsék és forgalmukat fokozzák. Remélem ez a mai atmoszférában ez inkább fog sikerülni mint a múltban. Válságos időkben az egyes emberek éppen úgy, mint a nemzetek fokozottabb mértékben érzik az egymásrantsaltságot.*”

Fontos rögzítenünk, hogy a fentebb említett négy javaslat mindegyike elbukott. Ezt Walko az alábbi módon értékelte: „*Nézetem szerint a Dunai-államok gazdasági együttműködését nehezen lehet rendezni az érdekelt három nagyhatalom Franciaország, Németország, Olaszország beleegyezése nélkül. Ennek elmaradása mindig sűrlődásra, esetleg a célzott együttműködés megakasztásához vezetne.*”

Amikor Károlyi Gyula 1932. október 10-én lemondott kormányfői posztjáról, vele együtt a teljes kormány – így Walko is – távozott. Ezzel az aktussal lezárult Walko második külügyminiszteri ciklusa. Walko visszatért a pénzügyi területre, ahol eredményesen tevékenykedett. Ezt jól mutatja, hogy 1938-ban a Magyar Kereskedelmi Bank elnöke lett.

Az 1948. évi kommunista hatalomátvétel után kitelepítették Budapestről (az V. kerületben az Aulich u. 3. alatt családja számára 1901-ben épített Walko-házban élt), előbb Polgárra, majd Jászapátiba. 1954-ben Visegrádban hunyt el.

WALKO LAJOSTÓL

Emlékiratokat nem írt!

Iratai megtalálhatók: Magyar Országos Levéltár. K 58 (A miniszter kabinetje). 2–5. csomó. A külügyminiszter félhivatalos levelezése, a kormányzóhoz intézett felterjesztések továbbítása és Walko Lajos miniszter iktatatlan iratai.

Az itt található iratok inkább magántermészetű kérvények, nem Walko külpolitikai tevékenységére világítanak rá.

WALKO LAJOSRÓL

Gulyás László (2013): A Horthy-korszak külpolitikája 2. A húszas évek második fele 1924–1931. Attraktor Kiadó. Máriabesnyő.

Gulyás László (2015): A Horthy-korszak külpolitikája 3. A Károlyi- és a Gömbös-kormány külpolitikája 1931–1936. Attraktor Kiadó. Máriabesnyő.

Kenyeres Ágnes szerk. (1969): Magyar életrajzi lexikon. Akadémiai Kiadó, Budapest. 1023. old.

Pritz Pál (1994): Iratok a magyar külügyi szolgálat történetéhez 1918–1945. Akadémiai Kiadó, Budapest. 494. old.

PUKY ENDRE *(Debreceni Péter)*

Kassa, 1871. február 20.–Szovátafürdő, 1941. július 20.

Puky Endre, Puky Gyula Hajdú vármegye és Debrecen város főispánja, a debreceni királyi ítélőtábla elnöke és sipeki Balás Gizella négy fiúgyermeke közül (Pál, mérnök, minisztériumi osztálytanácsos; Gyula, kúriai bíró és László, okleveles kohómérnök) harmadikként született 1871 februárjában Kassán.

A budapesti Református Gimnáziumban tett érettségi vizsgája után felsőfokú tanulmányait Budapesten, Bécsben, Debrecenben és Kolozsvárott végezte. Szolgáltatott a közös pénzügyminisztériumban kezdte, majd Hajdú vármegyébe került, mint közigazgatási gyakornok. Ezt követően Abaúj-Torna vármegye aljegyzője, 1902-től főjegyzője lett, aktív szerepet vállalva a darabont-kormányral szembeni ellenállás szervezésében, minek következtében főjegyzői állásából felfüggesztették.

Szülőföldjéhez való kötődését tovább erősítette, hogy 1906-tól Torna-Abaúj vármegye alispánja lehetett, ahonnan a cseh megszállását követően (1918–1919) távolították el. Pozícióját azonban nem adta fel, a vármegye székhelyét Szikszóra költöztette. 1920-tól több északi vármegye (Borsod, Gömör, Kis-Hont) törvényhatósági kormánybiztos-főispánja, majd két évvel később Abaúj-Torna vármegye és Miskolc város főispánja.

A nemzetgyűlésbe 1924-ben jutott be, mint kormánypárti képviselő, majd 1926-tól annak alelnöke is lett. A törvényhozási intézmény átalakítása után 1927. január 1-től 1928. január 10-ig a képviselőházi második, majd 1932. október 11-ig első számú alelnöke. Országgyűlési képviselőként a korszak során háromszor szerzett mandátumot, mint az Abaúj-Torna vármegye 5. számú, Tornai kerületének, Bódvaszilasnak delegáltja.

Puky 1932. október 1-én Gömbös Gyula első kormányának külügyminisztere lett, mint a kormánypárt konzervatív-agrárius szárnyának képviselője. Az ekkor már 50. életévét betöltött miniszter kinevezésében meghatározó szerepet játszott Gömbös belpolitikai ellenfelének, Bethlen Istvánnak pressziója, mely egyben predestinálta Puky sorsát is. A frissen kinevezett külügyminiszternek a korábbi évekről jelentős jogi, közigazgatási és politikai tapasztalatai voltak, a külügyekben azonban teljesen járatlan volt.

Pozíciójának elnyerésében releváns tényezőt játszott – a fentebb említett Bethlenhez fennállt kötődés mellett – magas szintű olasznyelv-tudása, melyet a baráti Olaszország jó néven vett. Jól mutatja ezt, hogy Ascanio Collonna herceg – Olaszország budapesti követe – október 1-jén kelt jelentésében az alábbiakat írta Mussolininak: „... számunkra különösen örömet jelent dr. Puky Endre a Képviselőház jelenlegi elnökhelyettesének külügyminiszterre történő kinevezése. Kiemelendő, hogy a mai újságok ezzel kapcsolatban megerősítik, hogy 'kinevezését részben dr. Puky viszonyulása határozta meg mindabhoz ami olasz.' Valóban, dr Puky az Itália és annak rendszere iránti mély szimpátia, továbbá az Excellenciád iránti legnagyobb csodálat jellemzi. Minden lehetőséget kihasznál arra, hogy ennek hangot adjon.”

Collonna jelentéséből az is kiderül, hogy Gömbös nem számított hosszú távon Puky Endrére, mint külügyminiszterre. Erről az olasz követ így írt: „Ezt a kedvező

benyomást nem csökkentik a híresztelések annak lehetőségéről, hogy külügyminisztersége nem lesz hosszú életű, mivel hamarosan másik személlyel váltják fel őt e poszton. (Ezzel kapcsolatban dr. Eckhardt Tibor nevét emlegetik, aki a Kisgazda Párt egyik vezetője és Gömbös személyes jóbarátja.)”

A Gömbös-kabinet lényegében a bethleni (és Károlyi-kormány) külpolitika folytatását szorgalmazta, legfőbb jellemzője a békeszerződés revíziójára törekvés volt, békés eszközökkel. A Nemzeti Munkaterv – kifejezetten szerény mennyiségű – külpolitikai vonatkozásai nem zárkóztak el a dunai államok együttműködése elől, de a kormányzat alapelve volt a Németországgal és Ausztriával fennálló gazdasági kapcsolatok mélyítése (mely a világválság okozta nehézségek enyhítése miatt is elengedhetetlen volt). További jelentős szempontként határozták meg a lengyel–magyar tradicionális barátság fenntartása, ill. a nyugati nagyhatalmakkal, így Nagy-Britanniával és Franciaországgal való kiegyensúlyozott kapcsolatra törekvést.

Collona jóslatának első fele rövid időn belül beigazolódtott: mivel Puky egyértelműen Bethlen embere volt, Gömbös miniszterelnök az első adandó alkalommal – 1933. január 7-én – menesztette az „öreg Puky”-t. Így külügyminisztersége mindössze 90 napig tartott! Ez idő alatt – melyet alapvetően meghatározott a gazdasági világválság elleni küzdelem – a magyar külpolitika nem tért le az olasz orientáció (mint legfontosabb külpolitikai partner) útjáról, 1932 novemberében történt az első Gömbös-Mussolini találkozó is. A tárgyalások során az olasz–osztrák–magyar vámunió, (mely szintén a magyar gazdasági nehézségek felszámolására irányult) valamint az ország katonai egyenjogúsítása volt téma, utóbbi az ún. hirtenbergi fegyverszállításhoz szolgáltatott alapot. A római találkozón – melyet Dollfuss budapesti látogatása követett – a térség, mindenekelőtt Ausztria geopolitikai helyzetéről tárgyaltak.

Puky 1933. január 7-én váltották le a külügy éléről. A külügyminiszteri székben február 4-ig maga Gömbös Gyula, majd a korszak külpolitikájának irányvonalát meghatározó Kánya Kálmán követte.

Leváltása után a közigazgatási bíróság elnökévé nevezték ki, ezt a pozíciót 1941. április 28-ig töltötte be. A kabinettagság elvesztése után inkább a Felsőházban vállalt szerepet. Többek között 1934-ben a VII-es számú, a hattagú ún. legfelsőbb bíróságok vezetői és a koronaügyész csoport tagja, mint a magyar királyi közigazgatási bíróság elnöke, de a közigazgatási, a közjogi és törvénykezési, valamint az igazolási bizottságban szintén szerepet vállalt. 1935-től a Felsőház külügyi bizottságának is tagja lett, 1936-ban magyar királyi titkos tanácsosnak nevezték ki.

Politikai szerepvállalása mellett jelentős társadalmi munkát vállalt és számottevő publicisztikai tevékenységet folytatott. Külső tagja volt a Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem Jog- és Államtudományi Kar vizsgálóbizottságának. 1927-től (az 1920-ban alapított) Magyar Külügyi Társaság Elnöki Tanácsának tagja, valamint szintén ez évben került a Kisbirtokok Országos Földhitelintézetének igazgatóságába is. A következő évtől a TESZ tiszteletbeli tagjává választották. 1934-től a Magyar Szemle Társaságnak választmányi, 1935-től az Országos Közművelődési Szövetség igazgatótanácsának tagja volt.

Számos politikai és közgazdasági témájú cikke jelent meg hazai, olasz és amerikai lapokban, sokoldalúságát mutatta, hogy a kassai zeneegylet alapító igazgatója, a Ma-

gyarországi Kárpát Egyesület választmányi tagja és társelnöke volt, de a cserkészethez is közel állt.

A református egyházi tevékenysége mellett sem mehetünk el szó nélkül. Világi póttagja volt a magyarországi Református Egyház egyetemes konventjének, a tiszáninneri egyházkerületének, valamint az 1. számú, Abonyi egyházmegye gondnoki tisztségét is betöltötte. 1930-ban ő képviselte Magyarországot Elberfeldben, a Presbiteri Világszövetség konferenciáján. Az olaszokhoz való kötődését mutatta, hogy Miskolcon 1920-tól a Magyar–Olasz Bank fiókjának elnöki tisztségét ő töltötte be. Elismerése jeleként Horthy Miklós kormányzó 1931-ben a I. osztályú magyar érdemkereszttel tüntette ki.

Puky 1941. július 20-án halt meg Szovátafürdőn, temetésére négy nappal később (július 24.) került sor a Farkasréti temetőben. Temetésén Ravasz László püspök hirdette az ígét a Jelenések könyve 14,13 verse alapján.

PUKY ENDRETŐL

Nem írt emlékiratokat.

PUKY ENDRÉRŐL

Gulyás László (2015): A Horthy-korszak külpolitikája 3. A Károlyi – és Gömbös-kormány külpolitikája 1931–1936. Attraktor, Máriabesenyő, 2015. 26–38. old.

Haeffler István szerk. (1931): Országgyűlési Almanach az 1931–36. évi országgyűlésről (Sturm-féle almanach). Kiadja a Magyar Távirati Iroda. 243–244. old.

KÁNYA (KANIA/CANIA) KÁLMÁN (Tóth Imre)

Sopron, 1869. november 9.—Budapest, 1945. február 28.

Ősei a mai Szlovéniában fekvő Ptuj (Pettau) városából költöztek Sopronba, ahol a család tekintélye és karrierje gyorsan emelkedett. Nagyapja 1861–1867 között a város polgármestere, anyja Rupprecht Karolina, tehetős soproni család sarja, apja sikeres ügyvéd, a Szabadelvű Párt helyi elnöke volt.

Kánya soproni Berzsenyi Dániel Evangélikus Líceumban érettségizett. Innen a konzuli tisztviselő, tolmácsok képzésére szakosodott bécsi Keleti Akadémiára (Konzuli Akadémia) került. 1887. október 15-től 1892. szeptember 30-ig volt az intézmény növendéke. 1892. szeptember 14-én tette le a jogi, politikai gazdaságtani, konzuli, nemzetközi kereskedelmi ismeretekből álló konzuli növendéki vizsgát német, francia, angol és olasz nyelveken.

Pályafutását is konzuli növendékként kezdte 1893. november 22-én. A szokásoknak megfelelően a külügyi szolgálat megkezdése előtt más minisztérium alá rendelt hivatalba helyezték, így munkáját az egyik bécsi járásbírószágon kezdte meg. 1893 decemberétől tartalékos hadnaggyá nevezték ki. Csak bő egy évvel később osztották be konzuli szolgálatra 1895. január 5-én. 1895-ben a fiumei magyar királyi tengerészeti hatóságához került, ahol az ott működő ipari és kereskedelmi kamarához osztották be. Konzuli karrierjének fontos állomása volt Konstantinápoly, az osztrák–magyar konzulátus (1895. szeptember 22-től 1897-ig), ahol 1896. május 9-től már alkonzulként működött. Pályájának további állomásai: 1897. szeptember 5. és 1898 vége között főkonzul Szalonikiben, 1898. december 30-tól pedig Moszkvában. A szolgálatban ettől az időtől Koloman Kania von Kanya néven szerepel. 1899. szeptember 1. és november 17. között ideiglenesen a szentpétervári konzulátus vezetésével bízták meg, de vezette a kijevi (1900 márciusától) és a rosztovi (1900 szeptemberétől) alkonzulátust is. 1901 májusától ugyanazon év szeptemberéig az odesszai kirendeltség irányítását bízták rá. 1902. szeptember 26-án került a montenegrói Cetinje konzulátusára, ahol 1904. július 25-én – csaknem két évvel odaérkezése után – konzullá nevezték ki. 1905-ben önkéntesként szolgált a hadseregben. 1905. október 24-én hagyhatta el a hadsereget, a közös külügyminisztérium fogalmazói karában teljesített szolgálatot. 1908. július 9-én osztálytanácsossá, 1909 júniusában udvari, 1910. április 24-én pedig miniszteri tanácsossá nevezték ki. 1911-ben először különleges állású, 1912 májusától pedig tényleges udvari és miniszteri tanácsosnak iktatták be. Az osztálytanácsosi kinevezéssel együtt sorolták át a VII-ből a VI. rangosztályba, ami egyet jelentett a konzuliból a fogalmazói karba való átlépéssel. Időközben, 1910 áprilisában a közös külügyminisztérium sajtóosztályának vezetője lett. Az adminisztratív jellegű állás egyúttal bizalmi jellegű is volt, ami politikai karaktert is kölcsönzött neki. Sajtóügyekben a külügyminiszter elsőszámú tanácsadója volt, aki az aktuális külpolitikai irányvonalnak megfelelően tevékenykedett, de elég befolyása volt ahhoz, hogy munkakörét ne pusztán igazgatási jellegűnek tekintse.

1913. október 15-én kivonták a minisztériumi belső apparátusból, és Mexikóba akkreditálták. Helyzete Bécsben az ún. Prochaska-ügy kapcsán megingott, és személye kényelmetlenné vált. A másodrendű és távoli mexikói követi poszt betöltése Kányával megfelelt a külügyminisztérium aktuális érdekekeinek, és alkalmas volt arra is, hogy Leopold von Berchtold külügyminiszter megszabaduljon az elődje, Alois Lexa von Aehrenthal bizalmi emberének számító sajtófőnöktől. A nemzetközi felhábo-

rodást a külügyi vezetés azzal kívánta lecsillapítani és a felelősséget saját vállairól levenni, hogy keresett egy felelőst a történekekért, akinek az egész ügyet a nyakába varrhatta. Az utcai harcoktól hangos, forrongó, kaotikus képet mutató, egyszerre elmaradott és modernizálódó, szociális válsággal terhes Mexikóban eltöltött évek örökre megalapozták a forradalmakkal szemben érzett ellenszenvét. A mexikói külszolgálatban eltöltött évek elzárták az európai események fő áramlataitól.

A közép-amerikai izoláltságból a háború vége és az Osztrák–Magyar Monarchia szétesése hívta elő. A háborút követően még hónapokig állomáshelyen maradt, hazatérése a zilált nemzetközi viszonyok miatt hosszasan elhúzódott. 1919 júliusában még mindig Mexikóban tartózkodott, néhány hét múlva azonban hazatért. 1919. október 31-től ment nyugdíjba a megszüntetés alatt álló egykori közös külügyminisztériumból.

Ugyanattól a naptól a magyar külügyminisztérium szolgálatába lépett követi rangban. Gyermekek- és fiatal éveit leszámítva alig tartózkodott Magyarországon, ezért a hazai helyzetet, adottságokat sem ismerte eléggé. A politikai viszonyokban kevésbé, a külügyi intézményi struktúra és a diplomácia működési mechanizmusában azonban addigra már jártas volt. A magyar diplomáciai szolgálatot a megrendítő háborús vereség és a kettős monarchia megszűnése utáni hazai és nemzetközi környezetben, az általános presztízsvesztés légkörében kellett létrehozni és működtetni. A korábbi szolgálat neves képviselői közül sokan nem kívántak közreműködni az új magyar külügyi szervezet munkájában. Kánya –miközben ezeknek a változásoknak egyik haszonélvezője volt –vitathatatlan tehetségét így könnyebben kamatoztathatta.

Hivatalba lépése után először a Politikai Osztály vezetője, majd 1920 májusának végétől 1925-ig rendkívüli követi és meghatalmazott miniszteri rangban a minisztérium vezértitkára, a külügyminiszter állandó helyettese lett. Mint général secrétaire a külügyi apparátus egyik legfőbb irányítója lett. Felügyelete alá tartoztak a politikai, az utazási, az útlevel-, a tudományos, a hadifogoly- és a sajtóügyek. A magyar diplomáciai gépezet magas rangú személyiségei, élükön a miniszter állandó helyettesével azonban befolyásolták is a magyar külpolitika alakulását. Legalapvetőbb feladatuk az volt, hogy a külpolitikai célok megvalósítása érdekében a miniszter segítőjeként tevékenykedjenek, s közben rendszeresen részt vettek külföldi partnerekkel folytatott tárgyalásokon, kapcsolatot tartottak az egyes államok budapesti képviselőivel, információik, elemzéseik révén fontos szerepük volt a külpolitikai orientáció kialakításában, a külpolitikai döntések előkészítésében és kidolgozásában is. Kinevezéshez a követi beosztással járó addigi IV. rangosztályból a III., államtitkári szintű fizetési osztályba való átsorolás társult. Khuen-Héderváry Sándorral közösen végzett munkájának köszönhetően vált valóban működőképpé és begyakorlottá a minisztérium gépezete. Közben a gyakori miniszterváltások és feletteseinek sovány szakértelme okán a minisztérium egyik legfőbb tekintélyévé vált. Nem szívesen avatkozott bele (bel)politikai kérdésekbe, később miniszterként is idegenkedett a parlamenti és egyéb közszerepléstől. Nem volt tehetséges szónok, nem szerette, ha a diplomácia intim légkörét maga mögött hagyva a harsogó politikai arénába kellett átlépnie. Egyáltalán nem érzett elhivatottságot az iránt, hogy a diplomáciában járatan, annak működését nem ismerő politikusokat és a „civil” közvéleményt meggyőzze nézeteinek helyességéről. Jellemző rá, hogy a magyar külügyminisztériumban sem kívánt szakítani az egykori hatalmi politizálás ballhausplatz-i hagyományával. Az Osztrák–

Magyar Monarchia volt diplomatája az általa képviselt kis ország súlyos megaláztatottságát egyszersmind saját presztízsveszteségeként is kezelte, és azt nagyon nehezen viselte. Ez erősen befolyásolta a szomszédos kisantant országok és egyes nagyhatalmak, elsősorban Franciaország képviselőivel szemben használt beszédmodorát. Közismert Balkán-ellenességének háttérében nem csupán a történelmi hagyományok, a Monarchia-korabeli ellenszenv és torzsalkodás, sőt nem is csak a Trianonból eredő gyűlölség állt, hanem a térségtől való elhatárolódás szándéka is.

Kánya fontos szerepet játszott a külpolitika és a külügyi apparátus hazai tekintélyének visszaszerzésében is. 1925-ben feladta minisztériumi állását és átvette a berlini követ-ség irányítását. Külpolitikai elgondolásai között kiemelt szerepet játszottak az 1920-as évek közepén lassan talpra álló Németországhoz fűződő kapcsolatok, de a két ország külpolitikájának összehangolása nehéz feladatnak bizonyult, mivel kapcsolatukat számos feszültség terhelte. Évekig kevés sikert hozott Kánya és a korabeli magyar külpolitika számára az olasz–magyar közeledés német elfogadtatása is. Az általa Berlinben képviselt magyar külpolitika egy másik területen, a magyar–német kereskedelmi kapcsolatok alakulása terén is sikertelen maradt. Kánya ellenszenvvel fogadta a német belpolitika 30-as évek eleji változásait, Hitler menetelését a hatalomba.

Noha kora alapján várható lett volna a visszavonulása, 1933. február 4-én a Gömbös-kormány külügyminiszterévé nevezték ki. Egyéni külpolitikai látásmódja új fejezetet nyitott a külügyminiszter és a miniszterelnök addig szokásos együttműködésében. Súlyponti szerepe idővel diszharmonikussá tette a kormányfőkhöz fűződő viszonyát. Precedenst teremtett arra, hogy a külügyminiszter kibújhat a kormányfő árnyékából, és a korábbiaknál meghatározóbb szerepet játszhat a külpolitika irányainak meghatározásában, módszereinek alakításában. Kánya a második Gömbös-kormányban is tagja maradt, holott akkorra már komoly ellentét támadt közte és a kormányfő között. Ezek a nézeteltérések Darányi Kálmán idején egyértelműen, Imrédy Béla alatt jelentős mértékben növekedtek.

Életének egyik legnagyobb dilemmája, a Németországhoz való viszony kérdése volt. A németbarát és Berlint a magyar jövő szempontjából stratégiai partnernek tartó Kánya a weimari köztársaság fővárosában eltöltött évei alatt csalódottá vált, ami Hitler hatalomra jutása után fokozódott. Jól látta a másik nagyhatalmi partner, Olaszország gyengeségeit is, csakúgy, mint a franciák ellenségességét és a Magyarország iránt mutatott angol passzivitást. Az évtized második felétől a közép-európai országok külpolitikájában felerősödött a kényszerpályás meghatározottság. Tapasztalatai siettettké, hogy megerősítse az ország pozícióját az olaszokkal és a németekkel szembeni pozícióit, és ideiglenes megállapodást kössön a kisantant országaival.

Hosszas előkészítés után 1938. augusztus 23-án Bledben parafálták Magyarország fegyverkezési egyenjogúságát és a fegyveres revízióról való lemondást tartalmazó egyezményt. A Kánya vezette külpolitika jelentős taktikai sikert ért el azzal, hogy Magyarország betette a lábát a kisantant előle addig elzárt köreibé. Ez a kisantant egységének megbontását, nem pedig a vele való kiegyezést jelentette. A hazai diplomácia és személy szerint Kánya politikájának színvonalát jól érzékelteti, hogy a lépéssel Hitlert is sikerült zavarba hozni. Az általa vezetett magyar diplomácia bejáratott eljárásmodja volt, hogy Róma és Berlin mellett Londont és – minden látszat ellenére – Párizst, sőt esetenként Moszkvát is tájékoztatta legfontosabb külpolitikai elképzeléseiről. A kon-

szenzussal megvalósuló revíziót azonban egyre kisebb eséllyel tartotta kivihetőnek. 1938 augusztusában Horthy Miklós, Imrédy Béla és Rátz Jenő társaságában Németországba látogatott. Hitler sürgetése ellenére nem támogatta, hogy Magyarország részt vegyen egy Csehszlovákia elleni katonai fellépésben. Kánya és az ország helyzete rendkívül kényessé vált. A revízió lehetőségének elszalasztása belpolitikai katasztrófába sodorta volna a kormányt és az országot. Katonai kalandba bonyolódni viszont beláthatatlan nemzetközi következményekkel járt volna. Hitler dühödten fogadta a magyarok „kettős játékát”, vagyis azt, hogy a magyar diplomácia úgy akart érvényt szerezni területi igényeinek, hogy közben ne kelljen eljátszania az agent provocateur szerepét. A kancellár a magyar követelések ügyét a müncheni négyhatalmi tárgyalásokon fel sem volt hajlandó vetni. Ezt végül Ciano tette meg, s ennek nyomán a résztvevők pót-egyezményben kötelezték Magyarországot és Csehszlovákiát a megegyezésre.

Kánya vezetője volt az októberben megkezdődött komáromi magyar–csehszlovák tárgyalásokon részt vevő delegációnak. Az eredménytelen megbeszélések után november 2-án megszületett a magyar szempontból kedvező olasz–német bécsi döntés, melynek eredményeként három nap múlva megkezdődött a magyar csapatok bevonulása a Felvidékre és Kárpátalja magyar övezetébe. A kassai bevonulás Kánya pályájának csúcspontját jelentette, egyúttal – a sors fintoraként – külügyminiszteri pályafutásának a záróaktusa is lett. A november közepén újjáalakult kormányban még ő volt a külügyek vezetője, de 1938. november 28-án – miután a november 21-i német–olasz demars miatt Kárpát-Ukrajna tervezett lerohanásától az Imrédy-kormány el kellett állnia – megromlott egészségi állapotára hivatkozva lemondott.

Helyzete akkora több szempontból is tarthatatlanná vált. A magyarországi szélsőjobboldal és a kormánypárt jobboldala elégedetlen volt az elért eredménnyel. Hitler az ő számlájára írta a Csehszlovákiával kapcsolatos magyar vonakodást, Imrédy pedig, aki saját pozíciója érdekében igyekezett megfelelni Ribbentrop követeléseinek, annak ellenére hátat fordított miniszterének, hogy korábban egyetértés volt közöttük a csehszlovák kérdésben. A németek ekkor már határozottan követelték az Antikomintern paktumhoz való csatlakozást, és nem kevésbé Kánya menesztését. A miniszterelnök akkor már szabadulni igyekezett a külügyek vezetőjétől.

Hivatalos politikai szerepvállalása ez után sem szűnt meg egészen. Lemondását követően a felsőház külügyi bizottságának elnökévé választották. Véleményére, megjegyzéseire nem csak a tisztelői figyeltek. Az 1939. szeptember 1-jén kirobbant és rövidesen kiszélesedett konfliktusban Kánya bizonytalannak, majd egyre kétségesebbnek tartotta a német győzelem esélyét. Mivel Németország háborús győzelmének már 1939-ben kevés esélyt adott, a bécsi döntést és következményeit is egészen kedvezőtlen fénytörésben látta. A „szabad kéz” szükségességébe vetett hitét a németek katonai sikerei sem ingatták meg. Tagja volt annak a szűk körnek, amely Horthy körül szerveződött. Ennek a társaságnak az idő előrehaladtával és a katonai helyzet romlásával a legfontosabb célja az lett, hogy kiutat keressen a kilátástalan háborús helyzetből. A 2. magyar hadsereg katasztrófája a szenttelen és cinikus Kányát is mélyen megrendítette. 1943. augusztus 17-én ült össze először a kormányzó gödöllői kastélyában a német titkosszolgálat által Burg-klikknek nevezett tanácsadó testület, amelyet Horthy időről időre a háborúval kapcsolatos fontos politikai döntések előkészítésére hívott össze. Kánya Kállayval, Ghiczy Jenő külügyminisz-

terrel, Keresztes-Fischer Ferenc belügyminiszterrel, Esterházy Móriccal, Károlyi Gyulával, Rakovszky Ivánnal és Bethlen Istvánnal együtt vett részt az értekezleten, melyen a magyar különbéke feltételeit fogalmazták meg.

Kánya 1944 nyarának végén memorandumban fordult a kormányzóhoz, amelyben határozottan kérte, hogy Horthy vezesse ki az országot a háborúból. A hungarista hatalomátvételt követően a Nemzeti Számonkérés Szervezete szisztematikus adatgyűjtést folytatott a korábbi kormányok tevékenységével és tagjaival kapcsolatban. Ennek eredményeként számos egykori politikust, kormánytagot tartóztattak le, közöttük Kánya Kálmánt is, akit – többedmagával – Sopronkőhidára internáltak. 1944 karácsonya után teljesen összetörve, súlyos betegen jutott vissza Budapestre. A sziklakórházban halt meg 1945. február 28-án.

Feltehetően ideiglenes sírban földelték el a Dísz téren lévő Honvéd emlékmű virágágyásában, majd több mint egy évvel később, 1946 májusában találtak neki – még mindig nem végleges – sírhelyet. A külügyminisztérium közleménye szerint a Kerepesi temető ravatalozójából temették el 1946. május 4-én, szombat délelőtt 11-kor. Holttestét később szülővárosába szállították át, és a soproni régi Szent Mihály temetőben helyezték örök nyugalomra a Kania család sírboltjában.

Megítélése már életében ellentmondásos volt. Amennyi kritika érte ellenfelei részéről, annyira magas piedesztálra is emelték. Sokan a 20. századi magyar külpolitika legjobb képviselőjének tartják, mások nem csupán a legnívósabb, hanem az egyedüli hazai külpolitikust látják és tisztelik benne, aki megvalósította azt, amire az életét feltette. Utóbbi Magyarország nemzetközi tekintélyének a helyreállítása és a területvisszaszerzés sikerre vitele volt. Természetesen ezek egyike sem valósult meg maradéktalanul, és ami igen, az sem csupán az ő érdeme.

KÁNYA KÁLMÁNTÓL

Nem írt emlékiratot.

KÁNYA KÁLMÁN RÓL

Anderle Ádám–Kozári Mónika (1990): A Monarchia utolsó követe – Kánya Kálmán Mexikóban 1914–1919. Szeged.

Gulyás László (2015): A Horthy-korszak külpolitikája 3. A Károlyi- és a Gömbös-kormány külpolitikája 1931–1936. Attraktor Kiadó. Máriabesnyő.

Gulyás László (2016): A Horthy-korszak külpolitikája 4. A revíziós sikerek 1. A Felvidék és a Kárpátalja visszatérése 1937–1939. Attraktor Kiadó. Máriabesnyő.

Orosz László (2019): „Egy vak és egy béna, ha összefognak...” A weimari Németország és Magyarország együttműködésének kérdéséhez. *Történelmi Szemle*, 2019/3. szám. 451–477. old.

Pritz Pál szerk. (1995): Magyar diplomácia a két háború között. Tanulmányok. Magyar Történelmi Társulat. Budapest.

Pritz Pál szerk. (2002): Magyarország helye a 20. századi Európában. Tanulmányok. Magyar Történelmi Társulat. Budapest.

Tóth Imre (2016): Egy polgári arisztokrata: Kánya Kálmán (1869–1945). Kronosz Kiadó. Magyar Történelmi Társulat. Budapest–Pécs.

Tóth Imre–Rab Virág (2011): Kánya Kálmán és Európa gazdasági újjáépítése: A Közép-Európa Gondolat. Der Neubau Europas. Egy ismeretlen kézirat. *Századok* 146:(1) 117–142. old.

CSÁKY ISTVÁN GRÓF (*Szávai Ferenc*)

Uncsukfalva vagy Segesvár, 1894. július 14.—Budapest, 1941. január 27.

A gróf körösszeghi és adorjáni Csáky család sarja. Apja, gróf Csáky Zsigmond (1866–1945), anyja nagytóthi Apáthy Ilona (1874–1934) volt. Csáky középiskolai tanulmányait a Királyi Katolikus Egyetemi Főgimnáziumban (ma: Budapesti Egyetemi Katolikus Gimnázium) végezte. Bécsben konzuli iskolát és Budapesten jogot végzett. 1919-ben, mint követségi attasé lépett a külügyminisztérium szolgálatába, majd a magyar delegáció titkáráként részt vett a trianoni béketárgyalásokon. 1921-ben a vatikáni magyar nagykövetség II. osztályú titkáráként működött, majd 1923–24-ben a külügyminisztériumban teljesített szolgálatot. 1924-től 1926-ig a bukaresti magyar nagykövetségen dolgozott. 1928-tól 1932-ig a külügyminisztérium sajtóosztályának helyettes vezetője, majd vezetője lett. 1933-tól 1935-ig a madridi és a lisszaboni követségeket vezette ügyvivői rangban, aztán visszatért Magyarországra, ahol 1935-től a miniszteri kabinet vezetője lett. Kabinetfőnöki minőségében részt vett Horthy és Kánya lengyelországi útján 1938 februárjában.

Csáky németbarát politikát folytatott, megerősítette ezt a véleményt Csáky egy 1935. március 29-én kelt levele, melyben kifejezetten ilyen jellegű véleményt formált. Mindemellett az a hír járta, hogy a Duce különösen kedveli, az 1937-évi líbiai útjára meg is hívta, ahová saját repülőgéppel vitte. A revíziós gondolat, a német terjeszkedés, a tengelyhatalmak együttműködése, kényszere mellett kellett lavírozni a közép-európai országok szomszédságában. Csáky rövid életet élt, nem kereste az utakat, csak a reálpolitikát (németbarátság) szolgálta ki, ugyanakkor életrajzi munkákból az derül ki, hogy mégis Teleki Pál miniszterelnök kedvelt munkatársa volt.

Az 1938. szeptember 29–30-án tartott müncheni négyhatalmi értekezleten (müncheni egyezmény) megfigyelőként vett részt. A müncheni értekezlettel kapcsolatban ugyanis Teleki Pál nagy erőfeszítésére a magyar revízió kérdése is előtérbe került, bár az akkori jegyzőkönyvbe ezt csak záradékként sikerült felvetetni. Teleki Pál a müncheni tárgyalások idején még csak közoktatási miniszter volt, de azért már ő volt külpolitikánk egyik résztvevője. Az ő kívánságára küldötte a magyar kormány Csáky István akkori meghatalmazott minisztert megfigyelőként repülőgéppel Münchenbe, hogy az európai kérdések esetleges rendezése során lehetőleg arra törekedjék, hogy a magyar revízió problémáját is felvegyék a nagyhatalmi tárgyalásokon, amelyeken a Szudéta-földnek Németországhoz való csatolásáról tárgyaltak Hitler, Mussolini, Chamberlain angol és Daladier francia miniszterelnök.

Csáky titkárától, Újpestery Elemértől származik az alábbi értesülés e tárgyalásokkal kapcsolatban: A négy nagyhatalom képviselői és kíséretük az Adlon-szállóban voltak elhelyezve, úgyhogy Csákyknak itt már nem jutott hely, de vállalta egy fürdőszobában való elhelyezést is, csakhogy valamiképpen módja legyen feladatának eleget tenni. Csáky azonban nem hagyta a magyar ügy teljes mellőzését. Mussolinival tárgyalva, közölte vele Teleki kívánságát. Ekkor Mussolini feljegyezte magának egy darab papírosra a Csáky által előadottakat. Csáky boldogan hozta az örömhírt Telekinek.

Csáky jelen volt az első bécsi döntésnél is. 1938. december 31-én, időközi választáson az ózdi kerület képviselője lett, majd az 1939-es választásokon Sopronban

jutott mandátumhoz, miután az helyi politikai erők a német birodalmi törekvések ellensúlyozására a külügyminiszter személyében kerestek támaszt.

A Budapest és Prága közötti többszöri jegyzékváltás után 1938. október 9-én kezdődtek meg a tárgyalások Komáromban, de azok október 13-án eredménytelenül megszakadtak, mert Csehszlovákia csak a magyarlakta területek autonómiáját ajánlotta fel. A tárgyalásokon Csáky is jelen volt Kánya rajta keresztül tájékoztatta Sztójay berlini követet a fejleményekről. Miután a közvetlen tárgyalások nem vezettek eredményre, a felek elfogadták a négy nagyhatalom bíraskodását. Az után, hogy Anglia és Franciaország lemondott e jogáról Németország és Olaszország javára, s hogy Ribbentrop és Ciano külügyminiszterek, valamint Mussolini egyeztették álláspontjukat Rómában, november elején Bécsben megkezdődtek a tárgyalások. November 2-án megszületett az első bécsi döntés, amelynek eredményeként 5-én megkezdődött a magyar csapatok bevonulása a Felvidékre és Kárpátalja déli övezetébe. Horthy Miklós fehér lovon vonult be Komáromba és Kassára.

Az 1938. novemberének közepén újjáalakuló kormányban még Kánya Kálmán volt a külügyek vezetője, ő azonban november 28-án lemondott és Csákyt ajánlotta utódjául. Ezt az ajánlást a kormányzó elfogadta: 1938. december 10-én Csáky István grófot kinevezte külügyminiszterré. Kánya azért ajánlotta Csákyt erre a posztra, mert azt gondolta, hogy általa továbbra is kézben tarthatja a külpolitika irányítását. Ebben azonban csalódott. Csáky markánsan elkötelezte magát a tengelyhatalmakkal történő együttműködés mellett. Ez került kifejezésre Ciano decemberi 19-21-i budapesti látogatása alkalmával, és Csáky 1939. januári 16-i berlini tárgyalásain, ahol ígéretet tett az antikomintern paktumhoz való csatlakozásra. Ez 1939. január 24-én meg is történt. Válaszképpen 1939. februárjában a Szovjetunió meg szüntette budapesti követségét, erre Magyarország hazahívta a magyar külképviseletet Moszkvából.

1939. február 16-án Horthy Miklós Teleki Pál grófot nevezte ki miniszterelnökké. Teleki nem táplált illúziókat a nyugati hatalmakat illetően, de olyan külpolitikát szándékozott folytatni, amely ellenáll a német nyomásnak, nem vívja ki a nyugati demokráciák tiltakozását és önálló magyar lépések révén valósítja meg Trianon revízióját. Csáky a Teleki-kormányban is megkapta a külügyminiszteri posztot.

E minőségében Csáky fontos szerepet játszott Kárpátaljának Magyarországhoz történő visszatérése körüli diplomáciai játszmákban (1939 február vége és március első fele). Kárpátalja visszatérése után Csáky következő fontos lépése az volt, hogy 1939. április 11-én a következő táviratot intézte a Nemzetek Szövetsége főtitkárához: „*Avnol Joseph úr Önagyméltóságának, a Nemzetek Szövetsége főtitkára, Genf. Van szerencsém e távirattal a magyar királyi kormány nevében Nagyméltóságoddal közölni, hogy Magyarország bejelenti a Nemzetek Szövetségéből való kilépését az egyezségokmány I. cikkének 3. bekezdésében foglaltak szerint.*” Szintén fontos szerepet játszott a második bécsi döntés (1940. augusztus 30.), megszületéséhez vezető diplomáciai küzdelmekben, továbbá Magyarországnak a háromhatalmi egyezményhez történő csatlakozásában. Csáky volt az, aki 1940. november 20-án az első és második bécsi döntés helyszínén, a Belvedere palotában aláírta a csatlakozásról szóló jegyzőkönyvet.

Miután Teleki 1940 őszén nyitott Jugoszlávia felé – és ez eredménnyel járt –, Csáky a miniszterelnök nevében 1940. december 12-én Belgrádban aláírta a magyar–

jugoszláv barátsági szerződést. Csáky a szerződés aláírása után, elfogadva a házigazdák invitálását, a szlovéniai Kaminska Bistricába utazott zergére vadászni. Ezen a kiránduláson meghűlt, majd tüdőgyulladást kapott. Budapestre történő visszaérkezéséről egyik külügyminisztériumi beosztottja, Újpestery Elemér így írt: „...*kint voltam a pályaudvaron, amikor röviddel Karácsony előtt visszaérkezett. Amikor megláttam megijedtem, olyan rosszul nézett ki.*”

Több orvos is kezelte a tüdőgyulladás következtében veséje is megbetegedett. Állapota olyan súlyosra fordult, hogy január közepén be kellett vinni Verebély-klinikára, ott hunyt el 1941. január 27-én.

CSÁKY ISTVÁNTÓL

Emlékiratokat nem írt.

CSÁKY ISTVÁN RÓL

Gulyás László (2016): A Horthy-korszak külpolitikája 4. A revíziós sikerek 1. A Felvidék és a Kárpátalja visszatérése 1937–1939. Attraktor Kiadó. Máriabesnyő.

Gulyás László (2017): A Horthy-korszak külpolitikája 5. A revíziós sikerek 2. A második bécsi döntés 1939–1940. Attraktor Kiadó. Máriabesnyő.

Gulyás László (2019): A Horthy-korszak külpolitikája 6. kötet: A Délvidék visszatérése 1940–1941. Attraktor Kiadó. Máriabesnyő.

Matolay Géza szerk. (1941): Gróf Teleki Pál élete és munkássága a magyar revízió szolgálatában. Halász Irodalmi és Könyvkiadóvállalat. Budapest. Hozzákötvé: Gróf Csáky István élete és munkássága a magyar revízió szolgálatában.

Kolontári Attila (2009): Magyar–szovjet diplomáciai, politikai kapcsolatok 1920–1941. Politikatörténeti füzetek. XXXI. Budapest. Napvilág Kiadó.

Fodor Ferenc (2001): Teleki Pál – Egy „bujdosó könyv”. Mike és Társa. Budapest. Sajtó alá rendezte: Szávai Ferenc Tibor, jegyzetekkel ellátta: Szávai Ferenc Tibor és Tilkovszky Loránt.

GHYCZY JENŐ (*Gulyás László*)

Kisigmánd-Újpuszta, 1893. május 4.–Budapest, 1982. január 18.

Assakürthi és ablanczkürthi dr. Ghyczy (Giczi) Jenő Antal, Komárom megyei nemesi családban született. Apja, Ghyczy Dénes Jenő jogi doktor, királyi tanácsos, Komárom vármegye alispánja, majd országgyűlési képviselő, anyja az olasz származású giundani Strada Eugenia Gizella volt. Bátyja, Ghyczy Dénes Jenő szintén magas kormány tisztséget töltött be, az 1930-as évek végétől igazságügyi minisztériumi államtitkárként dolgozott.

Ghyczy Jenő, középiskoláit a komáromi Szent Benedek rendi katolikus gimnáziumában végezte. Érettségi után a bécsi császári és királyi Konzuli Akadémiára jelentkezett. A világháború kitörésekor tanulmányait megszakította és bevonult katonának, a császári és királyi 5. „Radetzky” huszárezredbe szolgált 1914. augusztus 1. és 1916. szeptember 23. között. Bátor helytállásáért több kitüntetést kapott, és hadnaggyá léptették elő. 1916 szeptemberében leszerelték, és visszatért az Akadémiára.

A bécsi Konzuli Akadémia elvégzése után (1917. július 17.) külügyi szolgálatába lépett, 1917. augusztus 17-én konzuli attasénak nevezték ki. 1917. október 15-től a kölni főkonzulátuson dolgozott. A Monarchia bukása után a magyar Külügyminisztérium állományába került: 1919. október 31-től alkonzulként folytatta diplomáciai tevékenységét Kölnben. Az ő feladat volt az önálló magyar konzulátus megszervezése, amelyet 1921. január 31-ig vezetett.

1921. február 1-től a Külügyminisztérium Miniszteri Kabinetjében dolgozott, előbb Bánffy Miklós, majd Daruváry Géza külügyminiszterek mellett. 1923. január 16-tól mint I. osztályú követségi titkári címmel és jelleggel felruházott II. osztályú konzul dolgozott. Következő állomáshelye Bécs volt, ahol 1924. november 5. és 1926. február 22. között dolgozott követségi titkárként. Ezután 1926 és 1930 között a szófiai magyar követség első beosztottja volt. 1930. január 25-én a prágai követségre helyezték, ahol 1935. november 21-ig szolgált. Következő szolgálati helye Belgrád volt, ahol 1935. október 25. és 1936. október 24. között állomásozott. 1936. október 25-től a berlini követségre helyezték, ahol első beosztott tisztviselőként látott el szolgálatot. 1938. november 12-én részletes jelentést küldött Berlinből a magyar kormánynak a „kristályéjszaka” eseményeiről és a zsidóság elleni atrocitásokról, amit felháborító és szégyenletes tettek nevezett. A berlini magyar követtel, Sztójay Dömével, alapvetően eltérő politikai felfogásuk miatt végig tartózkodó, 1938 őszétől kifejezetten hűvös volt a viszonya. Valószínűleg emiatt ért véget berlini szolgálata 1939. április 14-én.

Különböző szolgálati helyek közötti vándorlása közben egyre feljebb emelkedett a ranglétrán: 1931. február 14-től II. osztályú követségi tanácsosi címmel és jelleggel felruházott követségi titkár, majd 1933. június 18-án II. osztályú követségi tanácsossá léptették elő. 1938. június 30-tól I. osztályú követségi tanácsos címmel ruházták fel, majd 1939. március 1-től ilyen jelleggel végezte munkáját.

A külföldi szolgálati helyek után visszatért Budapestre: 1939. június 30-tól a Külügyminisztérium Politikai Osztályát vezette. Ezen beosztása miatt felruházták rendkívüli követi és meghatalmazott miniszteri címmel, majd 1939. december 31-től már

ugyanilyen jelleggel végezte a munkáját. 1940. december 30-án ténylegesen is előléptették rendkívüli követté és meghatalmazott miniszterré. 1941. szeptember 15. és 1943. július 23. között a külügyminiszter állandó helyettese volt, majd külügyminiszter 1944. március 22-ig. 1944 elején magyar királyi titkos tanácsossá nevezték ki.

1942 nyaratól részt vett a Politikai Osztályon belül, bújtatottan működő Békeelőkészítő Iroda munkálataiban. Kállay Miklós miniszterelnök munkáját azzal segítette, hogy ő szervezte Magyarország béketapogatózasi tárgyalásait (Lisszabon, Stockholm, Isztambul és Bern) az angolszász hatalmakkal.

1944. március 17-én tagja volt a Horthy Miklós kormányzó által vezetett magyar küldöttségnek (további tagok: Szombathelyi Ferenc vezérkari főnök, Csatay Lajos honvédelmi miniszter), amely Hitlerrel tárgyalt a klessheimi kastélyban (az volt a második klessheimi Horthy–Hitler találkozó). Ghyczy Budapesten maradó helyettesével, Szentmiklósy Andorral elutazása előtt abban egyezett meg, amennyiben „a látogatás nem közlendő a sajtóban” szövegű táviratot küld Klesshelmből, a német megszállás biztosra vehető.

Magyarország német megszállása (1944. március 19.) után három nappal lemondott a Kállay-kormány. Ezzel véget ért Ghyczy Jenő külügyminiszteri pályafutás. Ezután előbb Budapesten, majd vidéken bujkált, ezzel elkerülte el, hogy a németek letartóztassák.

A 1945 után visszavonultan élt Budapesten. 1951-ben nyugdíját megvonták, és feleségével együtt kitelepítették Tarnaleleszre (Heves megye), ahol fakitermelésen és erdőirtáson dolgozott. 1953-ban a kitelepítés feloldását követően előbb Gödön, majd Budapesten élt albérletben. 1956 után csekély nyugdíjat állapítottak meg számára. Ennek kiegészítésére a MÁV-nál vállalt munkát, figuránsként. Élete végéig nyelvtanítással is foglalkozott. Budapesten hunyt el Budapest, 1982. január 18-án.

GHYCZY JENŐTŐL

Ghyczy Jenő (1818): A háború után várt visszavándorlás főbb kérdései. Politika, 1918. 2. évf. 4. szám. 17–34. old.

Bakách-Bessenyei György–Szentmiklósy Andor–Ghyczy Jenő (1994): Amerikai kapcsolat. Bakách-Bessenyei György titkos tárgyalásai, 1943–1944. Közreadja és a bevezetőt írta Vass István. Rubicon, 1994. 5. évf. 7. szám. Melléklet, 1–9. old.

GHYCZY JENŐRŐL

Borbándi Gyula (1997): Magyar politikai pályaképek, 1938–1948. Európa Kiadó. Budapest., 145–146. old.

Pritz Pál szerk. (1994): Iratok a magyar külügyi szolgálat történetéhez. Akadémiai Kiadó. Budapest. 487. old.

Joó András (2007): Ghyczy Jenő. Rubicon 2007/5. szám 48–49. old. In. Joó András–Orosz László–Sáringer János (2007): A Kállay-kormány kulcsszemélyiségei. Rubicon 2007/5. szám, 47–51. old.

VITÉZ HENNYEY GUSZTÁV *(Szakály Sándor)*

Kolozsvár, 1888. szeptember 23.–Münchenben 1977. június 14.

Hennyey (1923-ig Erb) Gusztáv egy, a Magyar Királyság területére a XVIII. században Württembergből betelepült, ágostai hitvallású evangélikus családba született. A földműves családból népiskolai igazgató-tanítóvá emelkedett apa – Erb Frigyes – és háztartásbeli anya – Weissmahr Mária – gyermeke az elemi iskola négy osztályának az elvégzését követően gimnáziumba került, melynek az első négy osztályát „elégséges” eredménnyel végezte el. A négy gimnáziumi évet követően a budapesti császári és királyi gyalogsági hadapródiskola növendéke lett 1903-ban.

1907. augusztus 18-án avatták hadapród-tiszthelyettessé a császári és királyi 38. gyalogezredhez, a hadapródiskolát kitűnő eredménnyel elvégzett fiatal növendéket. 1914. november 1-ig ezredében századszolgálatot teljesített és a fiatal tisztek számára előírt különböző tanfolyamokat végezte el, illetve a (világ)háború kitörését követően a szerb fronton harcolt. Megbetegedését követően kórházi kezelés alatt állt, majd felgyógyulása után, 1915. május 31-ig betegszabadságon volt, illetve a 38. gyalogezred pótzászlóaljának lett a segédtisztje az 1910. május 1-jén hadnagyi, 1914. augusztus 1-jén főhadnagyi kinevezést nyert tiszt. 1915. június 1-je és 1918. november 1-je között, mint a vezérkari testületbe beosztott tiszt teljesített szolgálatot a harctéren, illetve a hadművelési területen császári és királyi, illetve honvéd seregtettek parancsnokságán. Közben 1917. május 1-jével századosi kinevezést nyert.

Az összeomlást követően előbb a tiroli hadsereg összekötőtisztje lett rövid ideig a Hadügyminisztériumban, majd alig több mint két hétig fogadóbizottság vezetője Zsolnán. 1918. decembere és 1919. márciusa között a miniszterközi fegyverszüneti bizottság tagjaként szolgált, majd a Magyarországi Tanácsköztársaság létrejöttét követően a Hadügyi Népbizottságon, illetve a Vörös Hadsereg Főparancsnokságon volt előadó. A Vörös Hadsereggel kapcsolatban a Stromfeld Aurél elleni perben többek között a következőket mondta: „...a vörös hadsereg nacionalista célokért harcolt, Stromfeld alatt fokozatosan nemzeti színné vált, – és nem küzdött osztály érdekekért”.

A Tanácsköztársaság bukását követően ismét a miniszterközi fegyverszüneti bizottság tagja, majd a Nemzeti Hadsereg Fővezérség II. csoportjánál, illetve magyar királyi Vezérkar főnöke Nyilvántartó Irodájában előadó. 1920. október 1-e 1921. szeptember 30-a között elvégezte a Ludovika Akadémia tisztii továbbképző tanfolyamát (vezérkari tisztképzés) és a Honvédelmi Minisztérium VI-2. osztály (hírszerzés és kémelhárítás) alcsoportvezetője lett. Közben 1923. június 17-én világháborús teljesítménye alapján – kiérdemelte a III. osztályú Vaskorona-rendet, a III. osztályú Katonai Érdekeresztet, az Ezüst és a Bronz Katonai Érdemérmét (valamennyit a hadidíszítménnyel és kardokkal), illetve a Károly csapatkeresztet – vitézzé avatták. Ekkor vette fel felesége nevét és lett Erb-ből Hennyey. 1925. január 1-étől november 1-ig a Honvédelmi Miniszter Katonai Főcsoportfőnöknél (a rejtett Honvéd Vezérkar főnöke) beosztott törzstiszt, az 1924. szeptember 1-től őrnagy Hennyey Gusztáv. Ezt követően Párizsban francia nyelvtanfolyam hallgatója 1926. július 21-i és egyben a párizsi magyar katonai attasé (hivatalosan katonai szakelőadó) „segítője”.

Párizsból történő hazatérése után ismét a HM VI-2. osztályon al csoportvezető, majd osztályvezető-helyettes. 1928. május 7-vel katonai attaséi kinevezést nyert Belgrádba, majd 1928. július 17-tel Athénba is, belgrádi székhellyel. 1928. november 1-jével alezreduci kinevezést kapott az 1921 óta a vezérkari testületbe tartozó Hennyey Gusztáv. Katonai attaséi beosztásait 1933. március 31-ig látta el.

Belgrádból történő hazatérése után a HM VI-2. osztály állományába került és 1933. május 1-jével vezérkari szolgálatot teljesítő ezreduci kinevezést nyert. Ugyanezen nappal vette át az osztály vezetését elődjétől vitéz Ruszkay Jenő vezérkari szolgálatot teljesítő ezredestől, az angol, a francia és német nyelvet is kiválóan használó Hennyey. Osztályvezetői beosztását 1937. augusztus 1-ig töltötte be s közben a vezérkari tisztek számára előírt hat hónapos csapat szolgálatot a 2. honvéd gyalogezrednél töltötte el 1936. december 1-je és 1937. május 31-e között, mint csapattest parancsnoki gyakorlati kipróbálásra vezényelt személy. 1937. augusztus 1-jén a 2. vegyesdandár 2. gyalogsági parancsnokává nevezte ki az államfő, majd a szervezeti változások következtében előbb 6. önálló dandár, majd az 5. gyalogdandár parancsnoka lett. (A Kárpátalja visszacsatolása idején a 4. önálló dandár parancsnoka volt az 1938. november 1-jén tábornoki kinevezést nyert Hennyey Gusztáv.

1941. február 1-jén a magyar királyi II. honvéd hadtest parancsnoka és vezénylő tábornoka lett és töltötte be beosztását 1942. október 1-jéig, miközben 1941. május 1-jével altábornagyi kinevezést nyert. 1942. október 1-jével a magyar királyi honvédség gyalogsági felügyelőjévé nevezte ki az államfő. Ilyen minőségében a magyar királyi 2. honvéd hadsereget is meglátogatta a keleti hadszíntéren és valós képet rajzolt annak nehéz anyagi és felszerelési állapotáról. A Legfelső Honvéd Törvényssék elnöki tiszttét is rövid ideig betöltő Hennyey Gusztáv a Katonai Koronatanács határozata szerint 1943. augusztus 1-jével beosztásából felmentésre és november 1-jével nyugállományba került volna.

Nyugállományba helyezéseével katonai pályafutása véget ért volna, de a honvédelmi miniszter javaslatára 1943. november 1-jével kinevezték a Honvédelmi Minisztérium munkaügyi főcsoportfőnökévé és a honvédelmi munkaszervezet vezetőjévé. A honvédelmi miniszter Hennyeynek a kiképzési év végéig tényleges szolgálatban történő megtartását javasolta, mert mint gyalogsági felügyelő kiváló teljesítményt nyújtott. A honvédelmi miniszteri előterjesztés alapján az államfő Hennyeynek a tényleges szolgálatban való visszatartását 1944. július 1-jéig elfogadta.

Katonai beosztása mellett 1944. január 1-étől 1946. december 31-ig terjedő hatállyal Hennyey Gusztávot a „m. kir. honvédség protestáns egyházi szervezet főgondnoká”-vá is nevezték ki, de ezen tisztségét ténylegesen csak 1944. október 16-ig gyakorolhatta.

A Honvédelmi Minisztérium munkaügyi főcsoportfőnöki beosztásából felmentve és egy időben szolgálaton kívüli viszonyba helyezve 1944. augusztus 29-én kinevezést nyert a külügyminiszteri tisztségre s lett így tagja a Lakatos Géza vezette kormánynak. 1944. szeptember 7-én szolgálaton kívüli viszonyban nevezte ki az államfő vezérezreduci.

Külügyminiszterként az országnak a háborúból történő kivezetésében jutott (volna) neki szerep. A miniszteri tisztségben eltöltött alig több mint másfél hónap

alatt azonban érdemi eredményeket nem ért el. A háborúból való kilépés érdekében folytatott tárgyalásoknak inkább szemlélője, mint irányítója volt. Részinformációkkal bírt csak Náday István nyugállományú vezérezredes olaszországi útjáról, amint a Faragho Gábor vezette magyar tárgyaló küldöttség moszkvai tárgyalásairól is. A nyilas-hungarista hatalom átvételét követően letartóztatták és őrizetben tartották majd a Németbirodalomba szállították.

A második világháború befejeztével Németországban maradt és a magyar emigráció meghatározó személyisége volt, aki jó kapcsolatokat ápolt az amerikai, majd a Németországi Szövetségi Köztársaság létrejötte után annak különböző szerveivel, úgyszólván mint a Magyar Menekültügyi Iroda vezetője. Különösen sokat tett a menekültek érdekében. A nyugat-német állam magas kitüntetéssel – Verdienstorden der Bundesrepublik Deutschland – ismerte el munkáját. 1955-től tiszteleti, 1962-től jogi lovagja volt a Johannita Rendnek. 1977. június 14-én hunyt el Münchenben és ott is helyezték örök nyugalomra.

HENNYEY GUSZTÁVTÓL

Hennyey Gusztáv (1965): Magyar erőfeszítések a második világháború befejezésére. Széchenyi Kör. Köln.

Gustav Hennyey (1975): Ungarns Schicksal zwischen Ost und West. Lebenserinnerungen. München–Mainz.

Hennyey Gusztáv (1992): Magyarország sorsa Kelet és Nyugat között. Egy volt magyar királyi külügyminiszter visszaemlékezései. Európa-História. Budapest.

HENNYEY GUSZTÁVRÓL

Vajay Szabolcs (1987): A Johannita Rend lovagja 1854–1987. H. n.

Szakály Sándor (2015): A 2. vkf. osztály. Tanulmányok a magyar katonai hírszerzés és kémelhárítás történetéből 1918–1945. Magyar Napló. Budapest.

IV. FEJEZET: MAGYARORSZÁG KÜLFÖLDI KÖVETEI ÉS KONZULJAI

ANDORKA RUDOLF (*Nyári Gábor*)

Sopron, 1891. november 8.–Budapest, 1961. március 30.

Andorka Rudolf (született: Fleischhacker Rezső) elmagyarosodott német polgári családból származott, apja korai halála miatt félárván nőtt fel Sopronban, ahol a gimnáziumi alsó négy osztály teljesítése után 1905 és 1908 között hadapródiskolát végzett. Ezt követően a Ludovika Akadémián tanult, ahol 1911. augusztus 18-án 2. rangszámmal avatták hadnaggyá és a magyar királyi 1. honvéd gyalogezredhez vezényelték. Folyékonyan megtanult németül, angolul, franciául, valamint beszélt csehül és lengyelül is.

Az első világháborúban főhadnagyként az orosz, a román és az olasz fronton szolgált összesen 45 hónapot, 1914. szeptember 9-én Tomasovnál, november 28-án Kispolánynál sebesült meg. 1917-ben elvégezte Laibachban (ma Ljubljana) a vezérkari tiszti tanfolyamot, ugyanezen évben november 1-jén századossá léptették elő. Érdemei elismeréseként kétszer megkapta a III. osztályú katonai érdemkeresztet a hadidíszítménnyel és kardokkal, kétszer kapta meg az Ezüst katonai érdemérmét hadiszalagon a kardokkal és egy alkalommal a Bronz Katonai érdemérmét a hadiszalagon, kardokkal. Megkapta a Károly csapatkeresztet és a Sebesültek érmét, két sávval.

Az összeomlás után a Ludovika Akadémián szolgált segédtisztként. A Tanácsköztársaság idején a Vörös Hadsereg parancsnokságán beosztott. 1919 augusztusában belépett a Nemzeti Hadseregbe, 1919–1920-ban a Nemzeti Hadsereg vezérkari főnöke Nyilván tartó Irodájában szolgált. 1920–1921-ben a Ludovika Akadémián elvégezte a tiszti továbbképző tanfolyamot, amely a vezérkari tisztképzés rejtett intézménye volt, ezzel egy időben államtudományi doktori címet szerzett a Pázmány Péter Tudományegyetem Állam és Jogtudományi Karán. 1921–1922-ben a szovjet-magyar hadifogoly kicserélő bizottság tagja Rigában.

1923 februárjától 1926 júliusáig rejtett beosztásban katonai attasé volt Prágában, majd rövid időre a Honvédelmi Minisztérium VI-2. osztályára (a rejtett Honvéd Vezérkar főnöke 2. osztálya) került. 1926. május 1-jén vezérkari szolgálatot teljesítő őrnaggyá, 1931. november 1-jén vezérkari szolgálatot teljesítő alezredessé nevezték ki. 1927. november 14-i hatállyal katonai attasévá nevezték ki Varsóba, ahol 1931. április 15-ig szolgált.

1927 decemberében változtatta meg a nevét Fleischhackerről Andorkára, a Rezső helyett pedig a Rudolf keresztnévet használta, a hétköznapiak mellett számos hivatalos iraton is. 1934. június 3-án lett a Vitézi Rend tagja. 1929-ben feleségül vette Verebély Juditot (1908–?).

Lengyelországból hazatérve 1934-ig Róder Vilmos (1881–1969) a HM VI. csoportja főnökének (a rejtett honvéd Vezérkar főnöke szolgálati állás) szárnysegédje lett – ezzel egy időben nemzetközi jogot is tanított a Hadiakadémián –, majd 1934-ben a Honvédelmi Minisztérium VI-2. osztályának vezető helyettesi posztját töltötte be. 1935. november 1-jén vezérkari szolgálatot teljesítő ezredessé nevezték ki. 1936.

augusztus 1-je és 1937. szeptember 1-je között a Honvédelmi Minisztérium Elnöki B. osztályának vezetőjévé nevezték ki – közben 1936 szeptemberében helyettes delegátusként tagja volt a Népszövetség genfi közgyűlésére utazó magyar küldöttségnek –, majd átvette a Honvédelmi Minisztérium VI-2 (1938. augusztus 29-i bledi egyezmény után 2. vkf.) osztály irányítását. 1938. október 9–13. között a komáromi csehszlovák–magyar határtárgyalásokon a magyar delegáció tagja. Nyíltan hangoztatott németellenessége miatt elszigetelődött a magyar hadsereg tisztikarán belül.

1939. május 9-én tábornokká léptették elő és egyben szolgálaton kívüli viszonyba helyezték, május 8-án (rendkívüli követi és meghatalmazott miniszteri címmel és jelleggel felruházott I. osztályú követségi tanácsosként) madridi követté nevezték ki, hivatalát május 12-én vette át.

Teleki Pál (1879–1941) miniszterelnök megbízásából a hivatalos ügyrendet megkerülve titkos kapcsolatokat épített ki egyes francia, brit és amerikai, valamint háborúellenes spanyol körökkel. Nyílt náciellenessége miatt rossz volt a viszonya a német követséggel, viszont Wilhelm Canaris (1887–1945) tengernagytól, az Abwehr főnökétől tudomást szerzett a Lengyelország ellen tervezett hadjárat várható időpontjáról.

Teleki Pál halálát követően rövid ideig még maradt a posztján, majd 1941. június 22-én követi tisztségéről lemondott, mivel nem tudott azonosulni a Bárdossy-kormány németbarát politikájával. Nem fogadta el a brit követ ajánlatát, hogy menjen Londonba, és vegyen részt az ottani magyar emigrációs tevékenységben. 1941. június 30-án véglegesen nyugállományba helyezték.

Hazatérése után magánkihallgatáson kérte Horthy Miklós (1868–1957) kormányzót, hogy tartsa távol Magyarországot a háborútól. Ezt követően (a katonai és diplomáciai pályáról visszavonulva) a gazdasági életben helyezkedett el, a német megszállásig több cégnek is vezető tisztségviselője: 1941-től a Magyar Asphalt Rt. elnöke, 1942-től a Magyar Szőrmefestő- és Kikészítőgyár Rt. elnöke, valamint júliustól a Konfekció Ipari és Kereskedelmi Rt. igazgatósági tagja, 1943. szeptember 6-tól a Magyar Vasúti Forgalmi Rt. igazgatósági tagja. Andorka Rudolf néven rendszerese cikkei jelentek meg a Magyar Nemzet, a Független Magyarország és a Független Magyar Újság című lapokban. 1941 decemberében és 1942 januárjában többekkel együtt szerette volna összeszedni a Teleki Pál halálához köthető külpolitikai anyagokat, de végül nem vett részt a munkában. 1942 szeptemberében a védelem tanújaként kiállt a kommunista Schönherz Zoltán (1905–1942) mellett a Honvéd Vezérkar Főnöke bíróságán, de tanúvallomása ellenére Schönherzet halálra ítélték és kivégezték.

Németellenes nézetei miatt a Gestapo a német megszállást követően, 1944. március 22-én letartóztatta és Mauthausenbe hurcolta, ahonnan súlyos betegen tért haza 1945 júniusában.

A világháború után politikai szerepet nem vállalt, a Vasútforgalmi Vállalat tisztviselője, valamint 1945. december 21-től a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank, 1946. január 17-től a Budapest–Salgótarjáni Gépgyár és Vasöntő Rt., 1947. január 3-tól a Magyar Repülőgépszerelvénygyár Rt., 1947. február 17-től az Eliwest-Príteg Egyesült Magyar Magántelefon és Elektromos Ipar Rt. igazgatósági tagja lett. 1948-ban nyugdíjba vonult.

1949-ben megvonták nyugdíját, 1950-ben az Államvédelmi Hatóság (egy 1943-as kommunistaellenes levélre hivatkozva) letartóztatta. Hónapokon keresztül tartott a kihall-

gatása, több esetben megverték, azzal gyanúsították, hogy Szakasits Árpádnak (1888–1965) továbbított külföldi utasításokat. 1951-ben ítélet nélkül Kistarcsára internálták, családját kitelepítették. 1953. október 23-án a Budapesti Megyei Bíróság népellenes büntett vádjával koncepciós eljárásban négyévi börtönre ítélte, a közügyektől öt évre tiltotta, ingatlan vagyonaát elkobozták. Elítélése után a váci börtönbe került, ahonnan 1954-ben megromlott egészségi állapota miatt kiengedték, de ezt követően csak alkalmi munkákat vállalhatott. 1956 tavaszán tanúként kihallgatták a Szakasits-per újrafelvételi tárgyalásán. 1956 decemberében a Legfelsőbb Bíróság újratárgyalta ügyét és felmentették.

Katonai és diplomáciai tevékenységéért 1945 előtt számos kitüntetést kapott. Hazai elismerései közé tartozott: Magyar Koronás Bronz Érem zöld szalagon, a Magyar Érdemkereszt IV. osztálya, a Tiszti Katonai Szolgálati Jel III. osztálya, a Magyar Érdemrend lovagkeresztje, a Magyar Érdemrend középkeresztje. Külföldi kitüntetései között volt: az olasz Korona Rend középkeresztje a csillaggal, a német Sas Rend I. osztályú érdemkeresztje, a német Olimpiai Díszjelvény I. osztálya, német Vöröskereszt Díszjelvény I. osztálya, az osztrák Érdemrend középkeresztje, a lengyel Arany Érdemkereszt, a lengyel Polonia Restituta Rend középkeresztje, a finn Fehérrózsa Rend középkeresztje, az észt Saskereszt Rend középkeresztje, az észt Vöröskereszt Díszjelvény II. osztálya, a bolgár Katonai Érdemrend nagy tiszti keresztje, a bajor Katonai Érdemrend IV. osztálya koronával és kardokkal.

Hosszú betegség után hunyt el *1961. március 30.-án Budapesten*. Fia, Andorka Rudolf (1931–1997) nemzetközi hírvű szociológus, lánya Nadine (1936–) Brazíliában él.

ANDORKA RUDOLFTÓL

Andorka Rudolf (1978): A madridi követségtől Mauthausenig. Andorka Rudolf naplója. Kossuth Kiadó. Budapest.

„...megtanítottak arra, hogy tanulni és dolgozni kell. Javorniczky István beszélgetése Andorka Rudolf-fal. Az 1956-os Intézet Oral History archívuma. (<https://web.archive.org/web/20060807072619/http://www.szazadveg.hu/kiado/szveg/andorka.pdf>, 2016. március 19.)

ANDORKA RUDOLFRÓL

Árokey Lajos (1983): A rejtett magyar katonai attasé szolgálat első állomáshelyeinek felállítás, 1920–1923. Hadtörténelmi Közlemények, XXX. évf. (1983) 3. sz. 356–381. old.

Borbándi Gyula (1997): Magyar politikai pályaképek. Európa, Budapest, 1997. 29–31. old. Külpolitikai Közlöny, 1921–1943.

Gulyás László (2016): A Horthy-korszak külpolitikája 4. A revíziós sikerek 1. A Felvidék és a Kárpátalja visszatérése 1937–1939. Attraktor Kiadó. Máriabesnyő.

Gulyás László (2017): A Horthy-korszak külpolitikája 5. A revíziós sikerek 2. A második bécsi döntés 1939–1940. Attraktor Kiadó. Máriabesnyő.

Pritz Pál szerk. (1994): Iratok a magyar külügyi szolgálat történetéhez. Akadémiai Kiadó. Budapest. 444–445. old.

Nyári Gábor (2015): A Sándor-palotától a ravatalig. Teleki Pál második miniszterelnöksége, 1939–1941. Kairosz. Piliscsaba–Budapest. 283. old.

Szakály Sándor (2015): A 2. vkf. osztály. Tanulmányok a magyar katonai hírszerzés és kémelhárítás történetéből, 1918–1945. Magyar Napló – VERITAS, Budapest. 114–115. old.

Szakály Sándor (2001): A magyar katonai felső vezetés, 1938–1945. Lexikon és adattár. Ister. Budapest.

APOR GÁBOR, BÁRÓ (*Nyári Gábor*)

Sepsikőröspatak, 1889. november 7.–Róma, Olaszország, 1969. február 12.)

Erdélyi főnemesi családból származik. Apja, Apor Gábor (1851–1898) Nagyküüllő vármegye főispánja, államtitkár, öccse Boldog Apor Vilmos (1892–1945) vértanú győri püspök. Középiskolai tanulmányait a kalksburgi és a kalocsai jezsuita kolégiumokban folytatta, majd 1908 és 1913 között végezte el a Bécsi Konzuli Akadémiát.

1913-ban önkéntesként bevonult a hadseregbe, az első világháborút tüzérsztként harcolta végig, főhadnagyi rangban szerelt le. 1918-ban külügyi szolgálatba lépett, attasé lett a berlini osztrák–magyar követségen, majd a háborús vereséget követően átkerült a szerveződő magyar külügyminisztériumba. A Tanácsköztársaság időszakában, 1919 áprilisában letartóztatták és előbb a Gyűjtőfogházban őrizték, majd internálták, júliusi szabadulása után visszatért Erdélybe, háromszéki családi birtokain gazdálkodott.

1921-ben áttelepült a trianoni Magyarországra, szeptembertől újra külügyi szolgálatot teljesített, Varsóban I. osztályú követségi titkár, majd 1922-ben rövid ideig ügyvivő, ezt követően II. osztályú tanácsosi rangot kapott, 1925 augusztusától Párizsban tanácsos. 1927. október 22-től Budapesten a Külügyminisztérium politikai osztályának vezetője lett I. osztályú követségi tanácsosi címmel és jelleggel felruházott II. osztályú követségi tanácsosi rangban, majd 1933. június 18-tól I. osztályú követségi tanácsosi rangban. Jelentős szerepe volt az olasz–magyar kapcsolatok baráttivá alakításában.

1934. szeptember 28-án (rendkívüli követi és meghatalmazott miniszteri ranggal felruházva) bécsi követté nevezték ki, emellett főkonzuli minőségben 1934. november 2-től a lichtensteini ügyeket is intézte. 1935. március 27-én hazatért, április 12-től 1938. december 13-ig a külügyminiszter állandó helyettese lett (rendkívüli követi és meghatalmazott miniszteri rangban). 1937-ben megszigorította a minisztériumi alkalmazottak és tisztségviselők munkarendjét. Mivel nem számított az új külügyminiszter, Csáky István (1894–1941) bizalmi emberének, elhelyezték posztjáról.

1939. január 19-től szentszéki követként szolgált, 1940-ben munkássága elismeréseként titkos tanácsossá nevezték ki. Az angolszász orientáltságú magyar diplomaták egyik legtekintélyesebb alakja. Teleki Pál (1879–1941) miniszterelnök közeli barátja, gyakori levélváltásaik arról tanúskodnak, hogy a kormányfő a legfontosabb kül- és belpolitikai, valamint magánjelleű ügyekről is tájékoztatta. Az 1944. márciusi 19-i német megszállás után lemondott posztjáról, mert nem tudott azonosulni a Sztójay-kormány németeket kiszolgáló politikájával. Rómában maradt, tagja lett a posztjukról lemondott magyar diplomaták által létrehozott és a nyugati szövetségesekkel kapcsolatot kereső Követi Komiténak. Amikor a megszállást követően szóba került, hogy egy angol–amerikai ejtőernyős alakulatot dobjanak le Magyarországon ezzel segítve a kiugrást, rajta keresztül folytak a tárgyalások az angolszász hatalmakkal.

1945-ben saját költségén segítette és támogatta a Rómába érkező magyar menekülteket. 1946-ban a magyar kormány felajánlotta számára, hogy hazatérhet és követi nyugdíjat, valamint diplomata-útlevet kap, de visszautasította az ajánlatot. A világ-

háborút követő években a Külföldi Magyar Actio Catholica vezetője, az 1949-ben római székhellyel újraindított Katolikus Szemle folyóirat és az Anonymus könyvkiadó alapítója, a Szent István Alapítvány alapító tagja. Az 1948 szeptemberében Párizsban létrehozott Keresztény Népmozgalom egyik alapítója, az 1949. január 15-én szintén Párizsban alapított Magyar Európa Tanács végrehajtó bizottságának tagja. 1949–1950-ben a New York-i székhelyű Magyar Nemzeti Bizottmány római irodájának vezetője, de tevékenységéért nem fogadott el javadalmazást. Az 1952-ben létrehozott Lehel-díj kurátora.

1951-től az Aranygyapjas Rend lovagja. A Szuverén Máltai Lovagrend meghívta tagjai közé, 1952-ben a rend nagykancellárjává nevezték ki. Erről a tisztségéről 1958-ban mondott le romló egészségi állapota miatt. 1956-tól 1969-ben bekövetkezett haláláig a rend Rómába delegált rendkívüli követe és meghatalmazott minisztere. A rend 14 000 kötetes magyar könyvtára jelentős részben az ő adományaiból jött létre. Nemzetközi hírű érdemrend-gyűjteményre tett szert. Sírjára – saját kérésére – a 44. zsoltár egy mondatát vésték: „Szerettem az igazságot, gyűlöltem a hazugságot, ezért halok meg száműzetésben.”

APOR GÁBORTÓL

Nem írt emlékiratokat.

APOR GÁBORRÓL

Borbándi Gyula (2006): A magyar emigráció életrajza, 1945–1985. Mikes – OSZK, Hágua–Budapest.

Borbándi Gyula (1997): Magyar politikai pályaképek, 1938–1948. Európa, Budapest, 1997. 36–37. old.

Gulyás László (2016): A Horthy-korszak külpolitikája 4. A revíziós sikerek 1. A Felvidék és a Kárpátalja visszatérése 1937–1939. Attraktor Kiadó. Máriabesnyő.

Gulyás László (2017): A Horthy-korszak külpolitikája 5. A revíziós sikerek 2. A második bécsi döntés 1939–1940. Attraktor Kiadó. Máriabesnyő.

Magyar Gyula (1969): Báró Apor Gábor, 1889–1969. Katolikus Szemle, XXI. évf. (1969) 1. szám. 65–66. old.

Nyári Gábor (2015): A Sándor-palotától a ravatalig. Teleki Pál második miniszterelnöksége, 1939–1941. Kairosz, Piliscsaba–Budapest. 284. old.

Pritz Pál (1995): A magyar külügyi szolgálat története, 1936–1941. Külpolitika, I. évf. (1995) 3–4. szám. 215–243. old.

BAKACH-BESSENYEY GYÖRGY (*Domján Dániel Ferenc*)

Budapest, 1892. április 14.–New York, 1959. február 19.

Teljes nevén dr. szentgyörgyvölgyi és galánthai báró Bakach-Besseney György János István. Báró Bakach-Besseney Ferenc és maglódi Wodianer Irén gyermekeként látta meg a napvilágot 1892-ben. Tanulmányait a budapesti, majd a bécsi tudományegyetemen végezte, ahol jogi doktori oklevelet szerzett. 1912–1915 között Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye szolgabírája, 1915 és 1918 között pénzügyi fogalmazója volt, közben huszártisztként harcolt az első világháborúban.

Az 1918–1919-ben visszavonultan élt. 1919–1920 között segédtitkárként dolgozott a Pénzügyminisztériumban, 1920-tól a Külügyminisztérium tisztségviselője lett. 1921. október 15-től a Külügyminisztérium I/a. elnöki osztályán dolgozott, mint II. osztályú követségi titkár. 1923. február 28-án a központból a római (quirináli) magyar királyi követséghez helyezték, egy évvel később, 1924. április 20-án pedig már, mint I. osztályú követségi titkári címmel felruházott II. osztályú követségi titkár szolgált. A római magyar királyi követségtől a központba 1926. április 28-án helyezték vissza, a Külügyminisztérium politikai osztályának helyettes osztályvezetője lett.

Nevét bárói rangjának, valamint előneveinek érintetlenül hagyása mellett, 1931. március 28-án, „Kormányzó Úr Ő Főméltósága engedélyével” Bakach-Besseney-ről Bakach-Besseney-re változtatta.

1931. január 20-án II. osztályú követségi tanácsosi címet kapott, nem sokkal később, 1931. január 25-én a bécsi magyar követséghez helyezték át, ahol 1934. szeptember 6-ig szolgált követségi titkárként, amikor ismét visszahelyezték a Külügyminisztériumba, ekkor már a politikai osztály vezetője lett. 1934. december 12-én az I. osztályú követségi tanácsosi cím egyidejű adományozása mellett II. osztályú, 1936. június hó 30-án pedig I. osztályú követségi tanácsossá léptették elő. A ranglétrán két év után lépett feljebb ismét, 1938. június 14-én a rendkívüli követi és meghatalmazott miniszteri cím egyidejű adományozása mellett I. osztályú követségi tanácsossá nevezték ki. Június 15-én felmentették a Külügyminisztérium politikai osztályának vezetése alól, június 30-án rendkívüli követi és meghatalmazott miniszteri tisztséggel ruházták fel és a belgrádi magyar királyi követségre helyezték. 1939. december 31-én a rendkívüli követ és meghatalmazott miniszter címet kapta meg.

A belgrádi magyar királyi követség vezetése, valamint a volt Jugoszláviára kiterjedő követi megbízatása alól 1941. július 26-án mentették fel. Amikor franciaországi magyar külképviselet felosztották párizsi és vichy-i követségekre, Bakach-Besseney a vichy-i követség élére került követként 1941 júliusában. Visszahívó levelét a Vichyben működő magyar királyi követség vezetésével újonnan megbízott boldvai Bobrik Arno rendkívüli követ és meghatalmazott miniszter a francia államfőnek 1943. október 13-án nyújtotta át.

A berni magyar királyi követség vezetésével és a Svájcban való képvisellel – követi minőségben – 1943. szeptember 10-én bízták meg, hivatalát szeptember 22-én vette át. Berni követként a magyar-amerikai tárgyalások kulcsfigurája lett, 1943. szeptember 22. és 1944. március 19. között folyamatosan tartotta a kapcsolatot Allen Dulles-szel, az Amerikai Stratégiai Hírszerző Szolgálat (OSS) európai vezetőjével és Royall

Tyler-el, Dulles munkatársával. Mielőtt pozícióját elfoglalta volna, 1943 augusztusában megbeszélést folytatott Kállay Miklós miniszterelnökkel és Ghyczy Jenő külügyminiszterrel, akik tájékoztatták a rá váró feladatokról. A svájci magyar–amerikai tárgyalások főbb területei a magyar–szovjet kapcsolatok, a Németországgal való szakítás lehetősége, illetve a szövetségesekkel való katonai együttműködés lehetőségei voltak.

Bakach-Besseney 1943. október 28-án és november 10-én kelt jelentéseiben is felvetette az oroszokkal való tárgyalás és együttműködés szükségességét. Ezzel összefüggésben alakult ki vita a külügyminiszter és a követ között, ugyanis Bakach-Besseney alapvetően megkérdőjelezte Kállay új külpolitikai koncepcióját és úgy gondolta, hogy Magyarország nem lesz képes sem önállóan, sem a németek segítségével megvédeni keleti határait, így a szovjet megszállás mindenképpen be fog következni. A svájci tárgyalások alatt Bakach-Besseney mindent megtett, hogy a kölcsönös érdekeket, kompromisszumokat megtalálja, a magyar kormány álláspontját minden tudásával igyekezett elfogadtatni tárgyalópartnereivel.

Magyarország német megszállását követően, 1944. március 22-én lemondott állásáról, nyugaton maradt. 1944. augusztus 28.–október 10. között Genfben, Horthy Miklós kormányzó megbízásából tárgyalásokat folytatott az angolszász szövetségesekkel a fegyverszüneti tárgyalások megkezdése érdekében. A nyugati szövetséges hatalmak rajta keresztül üzenték meg a magyar vezetésnek, hogy a fegyverszüneti tárgyalásokat a Szovjetunióval kell megkezdeni, ugyanis Magyarország a szovjet érdekszférába került.

Csatlakozott a magyar németellenes diplomatakat tömörítő Követi Komitéhez, ahol Barcza Györggyel együtt vezető szerepet töltöttek be. A Bizottságban a magyar menekülteket és diákokat támogató segélybizottság elnöke lett.

A második világháború után Svájcban, majd az Egyesült Államokban élt, 1948–1956 között a Magyar Nemzeti Bizottmányban vállalt tisztséget, a végrehajtó bizottság tagja és a Bizottmány külügyi igazgatója is volt. A Rab Nemzetek Szövetségében is tevékenykedett.

Első felesége röjtöki Bene Gizella (1897–1984) volt, akivel 1919. április 15-én kötött házasságot Budapesten. Három gyermekük született: Mária Magdolna (1920. június 2.), Éva Mária Pia (1922. március 30.), Ferenc de Assisi György András (1925. május 5.). Bene Gizellától később elvált és 1958 januárjában Washingtonban összeházasodott felső és alsósurányi gróf Sigray Margittal (1910–1984). Második házasságából nem született gyermeke. New Yorkban halt meg, 1959. február 19-én.

Munkássága alatt Bakach-Besseneyt többször is kitüntették, 1938. március 12-én a Magyar Érdemrend középkeresztjét a csillaggal, 1941. évi június 22-én pedig a Magyar Érdemrend nagykeresztjét adományozta neki Horthy Miklós. 1938 júniusában „a magyar királyi külügyminisztérium politikai osztálya élén több éven át fáradhatatlan buzgalommal kifejtett értékes és eredményes működéséért” külügyminiszteri elismerésben részesült. A Szuverén Máltai Lovagrend tagja (magisztrális lovag 1936-tól) volt.

BAKACH-BESSENYEY GYÖRGYTŐL

Nem írt emlékiratokat.

BAKACH-BESSENYEY GYÖRGYRŐL

Bakach-Bessenyei György (1994). In: Kenyeres Ágnes. szerk. (1994) Magyar Életrajzi Lexikon, 1000–1990. Akadémiai Kiadó. Budapest.

G. Vass István (1994): Bakach-Bessenyei György tárgyalásai az Egyesült Államok megbízottaival Bernben, 1943. augusztus 28. és 1944. március 19. között. Levéltári Közlemények 64. (1994). 153–205.

G. Vass István (1997): Magyar-cseh hivatalos tárgyalások Bernben 1944–1945-ben. Külpolitika, III. évf. (1997) 3. szám. 101–129. old.

Gudenus János József (1990): A magyarországi főnemesség XX. századi genealógiája, Natura, Budapest. 78–79. old.

Gulyás László (2016): A Horthy-korszak külpolitikája 4. A revíziós sikerek 1. A Felvidék és a Kárpátalja visszatérése 1937–1939. Attraktor Kiadó. Máriabesnyő.

Gulyás László (2017): A Horthy-korszak külpolitikája 5. A revíziós sikerek 2. A második bécsi döntés 1939-1940. Attraktor Kiadó. Máriabesnyő.

Joó András (2008): Kállay Miklós külpolitikája – Magyarország és a háborús diplomácia 1942–1944, Napvilág Kiadó. Budapest.

Markó László szerk. (2001): Új Magyar Életrajzi Lexikon. Magyar Könyvklub. Budapest. 267. old.

Vajay Szabolcs (2002): A Máltai Rend magyar lovagjai, 1530–2000. Mikes. Budapest. 119. old.

BARCZA GYÖRGY (*Hamerli Petra*)

Pusztazámor, 1888. július 12.–Sydney, Ausztrália, 1961. április 18.

Barcza György a Budapest közelében fekvő Pusztazámoron született középneemesi családban, 1888. július 12-én. Egyetemi tanulmányait Budapesten és Bécsben végezte, jogi doktorátust szerzett. 1908. október 22-én kezdte meg közigazgatási gyakorlatát Pest megyében, s közigazgatási gyakornokká 1909. június 24-én nevezték ki. 1910. október 27-től fogalmazói gyakornok volt az Osztrák–Magyar Monarchia közös külügyminisztériumában. Diplomáciai pályafutását 1911 novemberében kezdte, létszámon kívüli konzuli attaséként.

Első követségi állását Athénban kapta 1913 októberében, ahol előbb követségi attasévá nevezték ki (1913. november 27.), majd kamarásként dolgozott (1914. augusztus 1.). Athéni szolgálata során Barcza kiváló kapcsolatokat ápolt a görög királyi családdal, amelyben jelentős szerepe volt feleségének, Jeszenszky Alexandra bárónőnek, aki a királyné barátnője volt. Ennek köszönhetően Barcza első kézből értesülhetett a görög királyi család és a kormány szándékairól, valamint sokszor az antant terveiről is.

1916. november 16-tól a koppenhágai követségen teljesített szolgálatot, 1917. január 24-én pedig II. osztályú követségi titkárrá nevezték ki. 1919. október 31-étől a Külügyminisztériumban dolgozott, mint I. osztályú követségi titkár. 1920. január 19-től ismét Koppenhágában teljesített szolgálatot, mint a követség vezetője, 1921. április 1-jétől pedig a stockholmi képviselő első beosztott tisztviselője lett. Hasonlóan Athénhoz, Barcza Koppenhágában és Stockholmban is jó viszonyt ápolt a dán, illetve a svéd királyi családokkal.

Ezt követően Barcza a bécsi (1922. május 1–1923. július 7.), a vatikáni (1923. július 8–október 15.), majd ismét a bécsi (1923. október 16–1925. május 29.) követségen szolgált, s közben II. osztályú követségi tanácsossá lépett elő (1924. március 22.). Ezt követően központi szolgálatra helyezték (1925. május 20–1927. augusztus 30.), amelynek keretében a politikai osztály vezetői posztját töltötte be (1925. október 22-től), valamint 1927. augusztus 21-én I. osztályú követségi tanácsos lett.

1927. szeptember 22-én Barczát Magyarország vatikáni követévé nevezték ki, s ezzel megkezdte leghosszabb – és egyik legfontosabb – kiküldetését, melyet 11 éven át teljesített. Közben, 1928. május 28-án rendkívüli követ lett. Vatikáni munkája kezdetén Barcza rögvest nehézségbe ütközött, ugyanis a magyar kormány és a Vatikáni Államtitkárság között vita bontakozott ki Serédi Jusztinián hercegprímási kinevezése kapcsán. Serédi Pietro Gasparri bíboros államtitkár kegyeltje volt, ám a magyar kormány nem igazán pártolta a kinevezését, amit Barcza útján igyekezett a Vatikán tudtára adni. Barcza igyekezett mindkét fél érdekeit figyelembe véve közvetíteni az ügyben – a kompromisszumra törekvés általában és később is jellemző vonása volt a habitusának –, aminek eredményeképp Serédi kinevezése zökkenőmentesen megvalósulhatott. Ezzel a „belépővel” Barcza kiérdemelte mind a vatikáni munkatársak, mind Serédi bíboros bizalmát.

Gasparrival Barcza számos alkalommal folytatott részletekbe menő politikai eszmecsere a korszak fő kérdéseiről. Ezekben az években a pápa XI. Piusz (1922–

1939) volt, akit Barcza a szabályokat betartó és betartató, szigorú elvek szerint élő emberként, nagy pápaként jellemezett. Éppen a pápa szigora végett Barcza hivatalosan nem érintkezhetett az Olasz Királyság vezetőivel, ám tekintve, hogy ez idő tájt jött létre az olasz–magyar barátsági szerződés (1927. április 5.), Barcza nem kerülhetett el az olasz politikusokkal való érintkezést, és Benito Mussolini miniszterelnökkel, valamint Dino Grandi és Galeazzi Ciano külügyminiszterekkel egyaránt több ízben találkozott. Az 1929. február 11-én aláírt lateráni konkordátum némileg javított a helyzeten, és lehetővé tette, hogy a Vatikán valóban államként lépjen fel. Barcza szívélyes, baráti kapcsolatot épített ki a Vatikán külügyi államtitkárával, következő pápával (XII. Piusz, 1939–1958), eredeti nevén Eugenio Pacelli bíborossal. A követi megbízatás esetén szokásos jelentések küldésén túl Barczának feladata volt a Rómába – és egyúttal a Vatikánba – érkező magyar államférfiak pápai audienciájának előkészítése is. A trianoni békeszerződés eredményeképp jelentős számú római katolikus magyar került Magyarország határain kívülre, akiknek érdekében Barcza igyekezett közbenjárni.

Barczát 1938. május 25-én a Vatikánból Londonba helyezték át, ahol hivatalosan 1941. augusztus 30-áig volt követ, ám 1941 áprilisában – a Jugoszlávia lerohanásában való magyar szerepvállalást követően – Nagy-Britannia megszakította a diplomáciai kapcsolatokat Magyarországgal. Az azonnali brit hadüzenet elmaradása Barczának volt köszönhető, aki közismert angolbarátsága révén a Foreign Office vezetőinek különleges bizalmát élvezte.

Eredendően királyhű felfogásából adódóan Barcza itt is jó viszonyt ápolt a királyi családdal. Ennél azonban sokkal fontosabb volt, hogy Barcza londoni követként sokat dolgozott azért, hogy a brit diplomácia vezetőivel megértesse és elfogadtassa Teleki fegyveres semlegesség koncepcióját. Teleki rendszeresen Barczán keresztül tájékoztatta németellenességéről és nyugatbarátságáról a brit külpolitika formálóit. Ezen tevékenysége egy darabig sikeres volt: Teleki Pál – továbbá Horthy és Bethlen – bírták az angol kormánykörök szimpátiáját. Ez jól mutatja, hogy a két állam kapcsolatai 1941 előtt a magyar kormány nyilvánvaló jobbratolódája ellenére sem romlottak el. Nagy-Britannia nem szólalt fel az első bécsi döntés (1938. november 2.), Kárpátalja visszacsatolása (1939. március 15.) és a második bécsi döntés (1940. augusztus 30.) ellen sem.

Sok történész úgy véli, hogy Barczának – pontosabban az általi írt április 2-i jelentésnek – kulcsszerepe volt Teleki 1941. április 3-i öngyilkosságában. A Jugoszlávia lerohanásában való magyar részvétel (1941. április 11.) azt eredményezte, hogy Magyarország a németek oldalán belesodródott a második világháborúba, így Anglia és Magyarország két ellentétes táborba kerültek, s Barcza hazatért.

Londoni megbízatása után Barcza – aki nem minden esetben értett egyet a magyar kormány külpolitikájával, és meg volt győződve arról, hogy előbb-utóbb úgyis Anglia és szövetségesei nyerik meg az 1939-ben kirobbant második világháborút – nem vállalt több diplomáciai küldetést, így 1941. augusztus 31-én, saját kérésére nyugdíjazták.

Ennek ellenére Barcza kereste a szövetségeseikkel a kapcsolatot, amit 1943 márciusában – Horthy Miklós kormányzó és Kállay Miklós külügyminiszter egyetérté-

sével – úgy kamatoztatott, hogy előbb Rómában, majd Svájcban puhatólózott Magyarország háborúból való kiugrásának az esélyeit illetően.

Az ország német megszállása (1944. március 19.) után, több addigi magyar követ lemondott az állásáról, és megalakították az 1945 novemberéig működő Követi Bizottságot. Barcza is belépett ebbe a testületbe. E szervezeten belül igyekezett közbenjárni Angliánál és az Amerikai Egyesült Államoknál Magyarország kiugrása érdekében. Londoni követi pályafutásának sikerét, és az angol kormányra gyakorolt jó benyomást bizonyítja, hogy Nagy-Britannia és amerikai szövetségese nem zárkóztak el Barcza kezdeményezése elől.

A háborút követően Barcza – miután az új magyar kormány nem tartott igényt diplomáciai szolgálataira – Svájcba emigrált, ahol 1951-ig élt. Itt írta meg két kötetben napvilágot látott emlékiratait, majd 1947-ben a Máltai Lovagrend követe lett.

Közben az International Refugee Organization tanácsadója volt, majd 1948 és 1956 között a New York-i Magyar Nemzeti Bizottmány tagja lett. Ez utóbbinak 1952-től kezdve ausztráliai képviselője volt, mivel Svájc után Sydneyben telepedett le. Barcza töltötte be az Ausztrál–Magyar Társaság elnöki tisztségét is, amelynek keretein belül igyekezett elősegíteni az Ausztráliába menekülő 1956-os magyar emigránsok letelepedését. 1961. április 18-án Sydneyben halt meg, itt is temették el.

BARCZA GYÖRGYTŐL

Barcza György (1994): Diplomataemlékeim 1911–1945. Magyarország volt vatikáni és londoni követének emlékirataiból. I–II. kötet. Szerk.: Antal László, jegyzetek és utószó: Bán D. András, bibliográfiai utószó: John Lukacs, fordította: Földes Gábor. Európa–Historia, Budapest.

BARCZA GYÖRGYRŐL

Gulyás László (2016): A Horthy-korszak külpolitikája 4. A revíziós sikerek 1. A Felvidék és a Kárpátalja visszatérése 1937-1939. Attraktor Kiadó. Máriabesnyő.

Gulyás László (2017): A Horthy-korszak külpolitikája 5. A revíziós sikerek 2. A második bécsi döntés 1939–1940. Attraktor Kiadó. Máriabesnyő.

Pritz Pál (2011): A bukás után: Barcza György hazai életének kezdete és annak előtörténete. Századok, CIVV. évf. (2011) 6. szám. 1325–1357. old.

Pritz Pál (2010): Barcza György és a forradalmak kora. Történelmi Szemle, LII. évf. (2010) 3. sz. 341–356. old.

Pritz Pál szerk. (1994): Iratok a magyar külügyi szolgálat történetéhez 1918–1945. Akadémiai Kiadó, Budapest. 446. old.

BELTSKA SÁNDOR (*Gerencsér Péter*)

Lajosfalva, Torontál vm., 1872. április 1.–Budapest, 1939. december 7.

Belitska Sándor 1872-ben született a Torontál vármegyei Lajosfalván (ma Падина/Padina, Szerbia) evangélikus földbirtokos családban. A Ludovika Akadémiát 1886 és 1890 között, az Osztrák–Magyar Monarchia haderejének vezérkari tisztképző intézményét, a bécsi Hadiiskolát pedig 1893 és 1895 között végezte el.

A Hadiiskola elvégzését követően a császári és királyi 6. hadtest vezérkari osztályán szolgált, majd a magyar királyi II. honvéd kerületi parancsnokságon volt vezérkari tiszt. A magyar királyi honvéd felsőbb tiszti tanfolyam tanára volt 1898 és 1903 között, majd rövid időre a császári és királyi vezérkar vasúti irodájába került. Közel kétesztendei „illeték nélküli szabadság” után a császári és királyi 4. hadtest parancsnokságán szolgált, majd 1907-ben pár hónapig a Honvédelmi Minisztérium 3. ügyosztályának vezetőhelyettese volt. Ezt követően tanárként működött a törzstiszti tanfolyamon, 1910-től pedig a Honvédelmi Minisztérium 1. osztályát vezette. 1911-ben vezérkari alezredessé, 1914-ben vezérkari ezredessé léptették elő.

A háború kitörését követően a Honvédelmi Minisztérium I. csoportjának főnöke lett. A magyar királyi 80. gyalogdandár parancsnokaként 1915-ben az orosz hadszíntérre került. A harctérről visszatérve ismét a Honvédelmi Minisztérium I. csoportját vezette. 1917-ben a magyar királyi 77. gyalogdandár parancsnoka lett, ekkor vezérőrnagyi kinevezést nyert. 1918-ban egy rövid ideig az Osztrák–Magyar Monarchia keleti hadseregének vezérkari főnöke volt.

Az összeomlást követően létrejövő önálló magyar állam – 1918. november 16-tól Magyar Népköztársaság – „néphadseregének” főparancsnokává nevezték ki 1918. november 6-án. Nem sokkal később szolgálati állásáról lemondott, s nyugállományba került. 1919. július 12. és augusztus 12. között a szegedi ellenkormány hadügyminisztere volt. Horthy Miklós 1920-ban altábornaggyá nevezte ki és szolgálaton kívüli viszonyba helyezte. 1920. december 16. és 1923. június 28. között a honvédelmi tárcát vezette.

Miniszterségét követően a külügyi szolgálathoz került, s bár nem volt hivatásos diplomata, rögtön követi posztot bízták rá, ami a két világháború közötti magyar külügyi szolgálatban ritka esetnek számított. Belitska Sándor a varsói külképviseletet 1923. november 16-án vette át Apor Gábor ügyvivőtől, aki Csekonics Iván távozása után látta el ideiglenesen a misszió vezetését.

A németül, franciául, horvátul és szlovákul beszélő Belitska Sándornak elsősorban a magyar–lengyel gazdasági kapcsolatokat kellett rendeznie, s a kereskedelmi forgalmat fellendíteni, kinevezésében viszont más szempontok is szerepet játszhattak. Feltételezhető, hogy a megváltozott lengyel–cseh-szlovák viszony ellenére a magyar Külügyminisztérium egy nagy tapasztalatú katona kinevezésével akarta napirenden tartani a korábban már Csekonics Iván által is szervezett felvidéki szlovák felkelést. Ezt támaszthatja alá az, hogy Belitskának ugyan nem sok tapasztalata volt Lengyelországról, ám különböző harcászati utazásainak köszönhetően jól ismerte Csehországot, az egykori Szepes, Sáros, Zólyom, Gömör és Abaúj vármegyéket, valamint a Tátra vidékét. Szolgálati lapján kiemelték róla, hogy tehetséges, határozott,

széles látókörű, kitűnő szellemi képességű személy volt, szakértője a hadviselésnek. Alárendeltjeit jól ítélte meg, s velük nyugodt és jóakaró volt. A két világháború közötti időszakban a varsói magyar külképviseletet ő vezette a leghosszabb ideig, több mint hat évig. Varsói működése idején, 1925. szeptember 11-én címzetes gyalogsági tábornoki rendfokozatban részesül.

Belitska Sándort 1930 áprilisában saját kérelmére nyugállományba helyezték, s ezzel diplomáciai karrierje véget ért. Nyugdíjazásakor kormányzói és külügyminiszteri elismerésben részesült, majd ezt követően visszavonult a politikai élettől. 1936-tól királyi titkos tanácsosi méltóságot kapott. Felesége, Eiser Ilona halálát követően nem sokkal, 1939 decemberében hunyt el Budapesten, a pécsi központi temetőben nyugszik.

BELITSKA SÁNDORTÓL

Nem írt emlékiratokat.

MNL OL XIX-J-1-w 5b Belitska Sándor szolgálati és minősítési táblázata, szolgálati és nyugilletményi kimutatása, előjegyzési lapja a minősítvényi leíráshoz.

BELITSKA SÁNDORRÓL

Baján Gyula szerk. (1922): Parlamenti almanach az 1922–1927. évi nemzetgyűlésre. Budapest.

Berkó István, vitéz (1940): Belitska Sándor 1872–1939. In: Magyar Katonai Szemle, 1940. 2. szám 289–292. old.

Kenyeres Ágnes (szerk.) (2001): Magyar Életrajzi Lexikon 1000–1990. Budapest.

Pritz Pál szerk. (1994): Iratok a magyar külügyi szolgálat történetéhez 1918–1945. Budapest. 447. old.

Stosunki dyplomatyczne Polski (2007) Tom 1. Europa, 1918-2006. Informator. Warszawa.

CSEKONICS IVÁN, GR. ZSOMBOLYAI ÉS JANOVAI *(Gerencsér Péter)*

Zsombolya, Torontál vm., 1876. december 31.–?, 1951.

Csekonicis 1876-ban született a Torontál vármegyei Zsombolyán (ma Jimbolia, Románia), katolikus grófi családban. Apja Csekonicis Endre Torontál és Veszprém vármegyei földbirtokos, királyi főasztalnokmester, a Magyar Szent Korona Országai Vörös-Kereszt Egylet elnöke, anyja a főnemesi családból származó Cziráky Konstancia volt.

A fiatal főnemes a Budapesti Tudományegyetemen állam- és jogtudományokat hallgatott, majd a doktorátus megszerzése után a bécsi konzuli akadémián folytatta tanulmányait, ahol 1901-ben tette le a diplomata vizsgát. A magyaron kívül németül, franciául, angolul és olaszul beszélt, diplomata pályafutását fogalmazó gyakornokként kezdte az Osztrák–Magyar Monarchia Külügyminisztériumában. Első állomáshelye a vatikáni nagykövetség volt, majd a ranglétrán előre lépkedve hosszabb-rövidebb ideig megfordult Szentpéterváron, Párizsban, Londonban, Washingtonban, Stockholmban, Berlinben és Bukarestben is, 1914-ben pedig egy rövid ideig az Osztrák–Magyar Monarchia varsói főkonzulátusán szolgált, amit egy konstantinápolyi kiküldetés követett.

Az első világháború után függetlenné váló magyar Külügyminisztérium feltételezhetően azért Csekonicist delegálta Varsóba, mert 1918 augusztusától egyébként is ő vezette az Osztrák–Magyar Monarchia ottani kirendeltségét, majd annak felszámolási biztosa lett. A magyar államra 1919. október 19-én esküdt fel, s szolgálati adatlapja szerint hivatalosan 1919. október 31-től vezette a varsói magyar de facto külképviseletet. Követi jelentéseiből egy kezdeményező, a magyar nemzeti érdekek, s a magyar–lengyel együttműködés iránt mélyen elkötelezett diplomata képe bontakozik ki, aki esetenként nem rejtette véka alá a magánvéleményét. 1920-ban rendkívüli követté és meghatalmazott miniszterre nevezték ki, ám a varsói de facto külképviselet 1921. szeptember 22-i követségi szintre emelését követően alig három hónappal később, 1921. december 15-én központi szolgálattételre visszarendelték Budapestre, majd nem sokkal később rendelkezési állományba helyezték és nyugdíjazták. A külügyi szolgálat során szerzett érdemeiért számos külföldi rendjellel és kitüntetéssel jutalmazták, egyebek mellett tulajdonosa volt a lengyel Polonia Restituta-rend nagykeresztjének is.

A nagy tapasztalatú diplomata viszonylag korai nyugdíjazásában valószínűleg szerepet játszhatott feltétel nélküli királpártisága, mely a két világháború közötti legitimista mozgalom egyik vezető egyéniségévé tette. Aktív társadalmi életet élt, elnöke volt a Turáni Vadászok Országos Egyesületének, a Magyar–Lengyel Kereskedelmi Kamarának, társelnöke a Magyar Külügyi Társaságnak, választmányi elnöke az Első Magyar Általános Biztosító Társaságnak. A Keresztény Gazdasági és Szociális Párt programjával 1931 és 1935 között Szombathely képviselője volt az Alsóházban, majd az örökös jogú főrendi családok küldötteként 1937 és 1944 között a Felsőház tagja volt.

Magyarország 1944. március 19-i német megszállása után letartóztatták, s a mauthauseni koncentrációs táborba szállították, ahol a 65355-ös fogolyszámot kapta. A háborút túlélte, 1945 tavaszán visszatért Budapestre, 1951-ben halt meg.

CSEKONICS IVÁNTÓL

MNL OL K 64 2. csomó 41. tétel Magyar–lengyel tárgyalások, magyar–lengyel kapcsolatok.

MNL OL P 2256 4. cs. 16 Csekonic Iván iratai.

MNL OL XIX-J-1-w 7c Csekonic Iván szolgálati és minősítési táblázata.

Csekonic Iván–Balassa Imre szerk. (1931): Ottó az ifjú király élete. Budapest.

Csekonic Iván (1936): A magyar–lengyel politikai barátság renaissance-a. In: Huszár Károly szerk. (1936): Magyarország és Lengyelország. Budapest–Warszawa. 36–38. old.

Csekonic Iván (1941): A diplomácia alapfogalmai. In: Mártonffy Károly szerk. (1941): Közigazgatásunk nemzetközi kapcsolatai. Budapest. 7–13. old.

CSEKONICS IVÁN RÓL

Haefler István szerk. (1940): Országgyűlési almanach az 1939–44. évi országgyűlésről. Budapest.

Lengyel László–Vidor Gyula szerk. (1931): Magyar Országgyűlési Almanach. Ötszáz magyar élet. 1931–1936. Budapest.

Pritz Pál szerk. (1994): Iratok a magyar külügyi szolgálat történetéhez 1918–1945. Budapest. 448–449. old.

GHIKA GYÖRGY (*Rapali Vivien Regina*)

Temesvár, 1882. április 1.–Washington, Egyesült Államok, 1966. június ?

Ghika 1882. április 1-jén született a Temes vármegyei Dezsánfalván, nemesi származású római katolikus családban. 1939-ben vette fel a dezsánfalvi nemesi előnevet. 1906. július 9-én lépett az Osztrák-Magyar Monarchia külügyi szolgálatába. 1906. december 3-tól kinevezett konzuli attasé Belgrádban, ahonnan 1908. július 22-én a konzulátussal együtt Nisbe helyezték át. Ugyanezen év december 1-jén alkonzulnak nevezik ki, majd 1910. szeptember 23-án Milanóban kezdi meg külügyi szolgálatát. Milanóból 1912. június 13-án a hamburgi konzulátusra irányítják, az első világháború idején is itt dolgozott.

1919 januárjától 1922. augusztus 1-ig kinevezett I. osztályú konzulként, 1922. augusztus 1-től 1926. június 27-ig II. osztályú főkonzuli címmel felruházott I. osztályú konzulként továbbra is Hamburgban teljesített szolgálatot. 1927. február 17-én a New York-i magyar királyi főkonzulátus vezetésével bízták meg. A főkonzulátust 1927 és 1934 között II. osztályú főkonzulként, 1934-től egészen Japánba való áthelyezéséig I. osztályú főkonzulként vezette. 1939. szeptember 16-án, az újonnan létrehozott tokiói követség vezetésével és Japánban való képvisellel bízták meg, valamint rendkívüli követi és meghatalmazott miniszteri címmel ruházták fel. Ekkor veszi fel az előkelőbbben és magyarosabban hangzó dezsánfalvi előnevet is. Tokiói követi szolgálatát Japánba érkezése után, 1939. december 12-én kezdte meg. Magyarország 1940. november 20-ai háromhatalmi egyezményhez csatlakozásakor is Ghika a tokiói követ. A Japánban töltött szolgálatáért a japán császártól a Szent Kincs Rend első osztálya és a Chu Kuo Érdemrend első osztálya (1941. május 3-án kapja meg) kitüntetést vehette át, amely jelzi Ghika munkájának fontosságát az ázsiai országban.

Pelényi János lemondása után, ideiglenes Rothkugel István követi tanácsos vállalja át a washingtoni magyar követség vezetését, Ghika hivatalosan tőle veszi át a követséget 1941. március 18-án és irányítja azt 1941. december 11-ig, a magyar–amerikai diplomáciai kapcsolatok megszűnéséig. 1941. február 1-től a kubai és a mexikói magyar nagykövetség rendkívüli követe és meghatalmazott minisztere. Franklin Delano Roosevelt elnök 1941. április 4-én a Fehér házban magánkihallgatáson fogadta, a megbízólevél átadása után Ghika tájékoztatta az amerikai elnököt Teleki Pál miniszterelnök haláláról.

Miután Bárdossy miniszterelnök visszarendelte washingtoni köveit pozíciójából, egyetlen lányával, Annelise Hedwig Ghikával (1914–?) visszaköltözött Magyarországra. 1943. február 27-én kormányzói kitüntetésben részesült, az akkor már nyugalmazott diplomata, a Magyar Érdemrend nagykeresztjét kapta meg. 1943. december 18-án ifj. Horthy Miklós Bernbe küldött Magyarország kapitulációjáról szóló levelének közvetítője. Ghika Bernben szóban azt is elmondta, hogy Budapest csak a szövetségesek közlésére vár.

1946-ban lányával a svájci Asconából, Svédországon keresztül az Egyesült Államokba emigrált. Ghika a szövetségesek iránti szimpátiája miatt támogatta az Amerikai Magyar Segélyakció emberbaráti munkáját. Emigrációs évei alatt több New York-i tudományos és szakmai társaság tagja volt, így a New York-i Természettudományos Múzeumnak, az Audubon Társaságnak és az Etimológiai Társaságnak. 1966 júniusában halt meg Washingtonban.

GHIKA GYÖRGYTŐL

Ghika György személyi iratai (1921–1944), Magyar Nemzeti Levéltár Külügyminisztériumi Levéltára, K 106. Washingtoni követség iratai, 9. csomó 1/c.

Ghika György (1920): Vortrag des königlich ungarischen Konsuls Ghika ... über die politische Entwicklung in Ungarn. Druck Brügge. Hamburg.

GHIKA GYÖRGYRŐL

Borhi László (2010): A nemzeti külpolitika határai: Az Egyesült Államok és Magyarország, 1941–1989. Történelmi Szemle, LII. évf. (2010) 2. sz. 209–236. old.

HEVESY PÁL *(Anka László)*

Budapest, 1883. április 9.–Kitzbühel (Ausztria), 1987. június 30.

Atyai ősei a morvaországi Bisice községből származtak. A 20. század elején édesapja is a Bischitz nevet viselte, csak 1906-ban váltott a családfő a Hevesy névre, melyet Heves településen fekvő birtoka után választott. A morva földről betelepült Bischitz felmenők pesti kereskedők, földbérlők voltak. Édesanyja a Schossberger családból származott, amely olaj- és dohányüzleti érdekeltséggel rendelkezett. A família egyik tagja, Zsigmond volt az első olyan zsidó vallású báró, aki úgy nyerte el a főnemesi címet, hogy nem keresztelkedett meg. Pál édesapja, a nemességet és udvari tanácsosi címet kapott Hevesy Lajos áttért a római katolikus hitre, gyermekeit is ennek szellemében nevelte, mind az öt fiát a piarista rend budapesti gimnáziumába küldte tanulni. A testvérek közül Vilmos repülőgéptervező-mérnökként vált híressé, az általa épített géppel repültek át először a La Manche csatornát 1909-ben. Andorból író lett, Ödön bányagazgatóként növelte a család vagyonát és ő kezelte testvérei felhatalmazásával a közös földbirtokokat is, melyek Tápiósáp, Tápiószecső, Tura községekben terültek el. György a kémiaiba szeretett bele, tudományos pályafutását elismerendő, kémiai Nobel-díjjal tüntették ki a második világháború idején. Hevesy Pál eredetileg zenei pályára készült, majd diplomáciai karrieréről álmódzott.

Hevesy Pál több európai nagyvárosban járt jogi egyetemre, 1903-ban a híres francia *École des Sciences Politiques*-ban töltött egy évet. Az államtudományi doktorátus megszerzése után egy ideig mint Pest vármegye tiszteletbeli szolgabírája tevékenykedett.

Álmainak megfelelően jelentkezett külügyi szolgálatra az Osztrák–Magyar Monarchia közös külügyminisztériumába, a fogalomnak számító Ballhausplatz-ra. A közös minisztériumok államtitkáraiból, nyugalmazott nagykövetekből és egyetemi tanárokból álló bizottság előtt sikeres vizsgát tett.

Első külföldi szolgálatát Londonban kezdte meg, a források bizonytalanok a dátumot illetően, 1908-ban, vagy 1909-ben történt a kiküldetése. Mint tiszteletbeli attasé véletlenül került a brit fővárosba, hogy egy megbetegedett kollégát helyettesítsen.

1910 és 1912 között Argentínába küldték követségi attasénak. Ezután a Monarchia isztambuli képviselőjére került, ahonnan 1914 nyarán áthelyezték Szentpétervárra, de az odautazás napjaiban tört ki az első világháború, mire visszarendelték a török fővárosba, ahol még egy évig másodosztályú követségi titkárként dolgozott.

1915–1916-ban a Ballhausplatz-on nyert hivatali beosztást, mégpedig a diplomáciai levelezés sifírozásával, rejtjelezésével bízták meg. A Monarchia nagy fontosságot tulajdonított a semleges Spanyolország királyának, XIII. Alfonznak a részéről mutatott békeközvetítő szerepnek. Hevesy Pálnak kellett a hozzá intézett iratokat kódolni. Ugyancsak feladatai közé tartozott, hogy a világháborúban semleges és az Ausztriával szövetséges viszonyban álló államok bécsi diplomatáinak titkos üzeneteit megfejtse. Így ő értesült először az olasz hadüzenetről. Hevesy az emlékirataiban azt állította, hogy IV. Károly király nem a németek háta mögött próbált különbéket kötni (Sixtus-levél), hanem folyamatosan beavatott német politikusokat is a terveibe.

IV. Károly koronázási ceremóniáján protokoll feladatokkal is megbízták és neki kellett a császárvárosból Budapestre kísérni a Bécsbe akkreditált diplomatákat, hogy a koronázási szertartáson részt vehessenek.

A koronázást követően a semleges Svájcba akkreditálták Hevesyt és itt is maradt 1919-ig. 1920-ban már a magyar királyi külügyminisztérium szolgálatában került Washingtonba, első titkári beosztásban.

A Ballhausplatz-on szerzett tapasztalatai alapján 1921-ben a budapesti külügyminisztériumban szintén a rejtjeles diplomáciai küldemények kódolásával és dekódolásával foglalkozott. Emlékiratai tanúsága szerint az általa megfejtett kisantant államok diplomatái közötti levelezés tartalmának megismerése vezetett oda, hogy Horthy kormányzó ellenállt Károly király visszatérési kísérleteinek.

A budapesti munkát egy több évig tartó párizsi kiküldetés követte. 1926. március 19-én, a külügyminiszterhez intézett levélben lobbizott, hogy kinevezzék a Népszövetség mellett működő magyar királyi képviselő vezetőjének. Kívánsága teljesült, miniszterrezidensként 1927-től 1930-ig állt a képviselő élén.

Hevesyt 1930 nyarán a madridi és lisszaboni követség élére nevezte ki a külügyminiszter. Elődje, a Varsóba távozó Matuska Péter követ így írt neki a rá váró feladatról: „*egy igen kellemes, kevés dolgot adó, parádés állomásra készülsz, ahol a hivatalos körök a magyarokkal szemben igen barátságos, jó indulattal viseltetnek.*” Miután 1931 januárjában átvette hivatalát, rögtön a követség anyagi, személyzeti és elhelyezési gondjaival szembesült, mivel a külügyminisztérium a gazdasági válság következményei miatt takarékoságba és leépítésekbe kezdett. A takarékoság alig egy esztendei spanyolországi szolgálat után a követet is utolérte, Hevesyt 1931. december 10-én ideiglenesen felmentették, majd a következő év elején visszahívták Budapestre és a külügyminiszter közvetlen alárendeltségébe helyezték. Követi megbízását azonban csak 1935-ben vonták vissza.

Mielőtt még elutazott volna a spanyol fővárosba, 1931. január 10-én megírta a „*Revizió és közös vámterület*” című memorandumát, melyet Bethlen miniszterelnökhöz és a külügyi tárca vezetőjéhez címzett. Ebben a következő gondolatot vetette fel. Magyarország, Ausztria és a három kisantant ország egy régi gazdasági egységet alkot, melyet célszerű lenne visszaállítani. A követ ezt a következő módon gondolta. A trianoni békeszerződésben elcsatolt területek felett a kisantant tíz esztendőre lemond a szuverenitásról. E területek autonómiát kapnak, svájci mintára megszervezik önkormányzatukat, saját parlamenttel, igazságszolgáltatással és rendőrséggel, de hadsereget nem állítanak fel. Külügyeiket a semleges európai államok külügyminiszterei irányítanák. Az érintett államokban és az autonóm területeken pedig a személyek és áruk szabadon mozoghatnának és közös vasúti tarifát vezetnének be. Tíz esztendő elteltével az érintett területek lakossága népszavazáson dönthetett volna arról, hogy mely államhoz kíván csatlakozni, vagy autonóm mivoltát akarja megőrizni. Hevesy úgy érvelt, hogy a közös vámterület kedvezne a magyar agrárárukkal való kereskedelemnek, a sajtó és a magyar diplomácia szervezett kampányt folytatna a terv megvalósítása ügyében, mely szerinte megfelelt az angol és francia mentalitásnak, valamint az érintett területek lakossága részéről érvényesülő nyomás hatására a kisantant államok is hajlandók lennének belemenni. A diplomata szerint terve illeszkedett a korabeli európai közgondolkodásba és a gazdasági problémákra is megoldást kínált.

Memoranduma – bár napjainkból visszatekintve előre jelezte az európai államok közötti vámhatárok megszünését – igen agitatív stílusú, egyszersmind naiv iromány is volt, amennyiben komolyan gondolta, hogy a szomszédos államok lemondanak azokról a területekről, melyeket az első világháborút lezáró békében megszereztek. Az azonban nem hagyható figyelmen kívül, hogy a korban számtalan terv született különböző mértékű határmódosításokról és európai vámszövetségi elképzelésekről.

A címzettek nem foglalkoztak érdemben a memorandummal, pedig Hevesy még 1931 augusztusában is azon volt, hogy újra ráirányítsa Walko Lajos külügyminiszter figyelmét, amelyről hozzá intézett levele tanúskodik.

A Spanyolországból visszatérő diplomata már nem kapott újabb megbízást, évekig a tárcavezető közvetlen rendelkezésére állt, majd 1939. szeptember 30-án az a gróf Csáky István külügyminiszter nyugdíjazta, aki korábban beosztottjaként szolgált Spanyolországban. Felvetődik a kérdés, hogy nyugdíjazása összefüggésbe hozható-e a származásával, vagyis az 1939. évi második zsidótörvény rendelkezéseivel, jöllehet, nem minden zsidó származású magyar diplomatának tört meg emiatt a pályafutása.

Aktív diplomata korában, az egyes államok adományozási rendjének megfelelően megkapta az osztrák császári Ferenc József Rend lovagkeresztjét, a francia Becsületrend parancsnoki keresztjét. A Magyar, Spanyol és Portugál Érdemrend nagykeresztjével szintén kitüntették. A Francia Akadémia Aranyérmét is elnyerte *Le problème mondial du blé: project de solution* című művéért. Egyes források szerint a két világháború között, egyik művéért, amelyben a nemzetközi viszonyokat taglalta, állítólag még béke Nobel-díjra is jelölték, ezt azonban Hevesy meg sem említette visszaemlékezéseiben, amelyben viszont kitüntetéseit fontosnak tartotta felsorolni.

Nyugdíjazása után nem sokkal Nagy Britanniába utazott és ott töltötte második a világháború éveit. A világháború után sem gondolt Hevesy a Magyarországra való visszatérésre. Széleskörű idegennyelv tudása és kiterjedt kapcsolati hálója lehetővé tette számára, hogy külföldön jól boldoguljon. Egy brit cég nemzetközi ügyekben illetékes tanácsadójaként jövedelmező állásra tett szert. Emellett folyamatosan ápolta kapcsolatait a magyar emigránsokkal, Horthy Miklós családjával és saját rokonaival, akik a szélrózsa minden irányában kirajzottak. Nagy Britanniában tagja volt a Royal Institute of International Affairs egyik bizottságának, amely a háború utáni európai gazdaság talpra állításában segédkezett. Szintén sorai között tudhatta a párizsi székhelyű Nemzetközi Diplomáciai Akadémia.

Már közel járt a kilencvenedik évéhez, mikor elkezdte írni emlékiratait, melynek az „*Emlékezünk régiekről*” címet adta. Ezen műve kéziratos formában megtalálható a budapesti Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában. A több száz oldalas és többször átírt kézirat szövegében a Habsburg-dinasztia, magyar főúri famíliák, saját családjának története egyaránt megtalálható vázlatos formában, melyet anekdoták, csekély jelentőségű diplomáciai kulisszatitkok, személyes élményei, az Osztrák-Magyar Monarchia diplomatakara exkluzív életmódjának bemutatása, Apponyi Albert kultusza, IV. Károly uralkodói tetteinek igazolási kísérlete, legitimista érzelmei és más emlékiratok cáfolatának szándéka tesz rendkívül színes, de egyszersmind meglehetősen széteső írássá.

HEVESY PÁLTÓL

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, K 64, 48. csomó, 41. tétel, Külügyminisztérium, Politikai Osztály rezervált iratai, **Hevesy Pál memoranduma**, „Revízió és közös vámterület.”

Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára, **Hevesy Pál: Emlékezzünk régiekről**. London, 1973 (Kézirat) Fol. Hung. 3283.

Hevesy Pál levele Allan Dullesnek. 1960. <https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/CIA-RDP80B01676R003600070001-7.pdf>

HEVESY PÁLRÓL

Anka László (2009): In memoriam Hevesy Pál. http://www.tapioszecso.hu/e107_files/downloads/szecsotukor/2009_04.pdf

Gergely Anna (1997): Adalékok Hevesy György családtörténetéhez. Fizikai Szemle. (1997) 7. sz. <http://fizikaiszemle.hu/old/archivum/fsz9907/gergely.html>

HORY ANDRÁS (*Debreceni Péter–Hamerli Petra*)

Kolozsvár, 1883. január 5.–Bécs, Ausztria, 1971. április 2.

Kolozsvárott született, mindkét ágon régi nemesi család sarjaként. Gyermekkorának meghatározó élménye – erdélyi származásán túl – az 1848-as forradalom- és szabadságharc emlékezete volt, melynek konzervatív-nemzeti szelleme későbbi politikai felfogására is hatott.

Gyermekkorától kezdve tudatosan készült a diplomáciai pályára, amihez kitartása és simulékony természete nagyban hozzásegítette. Kitűnő iskolai eredményei mellett hangsúlyt fektetett a nyelvtanulásra, németül, angolul, franciául, latinul és ógörögül tanult. Egyetemi tanulmányait Kolozsvárott végezte joghallgatóként, a harmadik tanévet Párizsban töltötte. 1909-ben kitüntetéses doktorrá avatták.

Korai külpolitikai nézeteiről Bosznia-Hercegovina 1908-as annexióját követően nyerhetünk képet. Ekkori publicisztikájában támadta a Monarchia külpolitikai lépéseit, az Ellenzék hasábjain – álnév alatt – élesen kritizált.

1912-ben lehetősége nyílt arra, hogy két évre Bukarestbe utazzon az ottani földművelésügyi szaktudósító mellé segédszolgálatra. Az első világháború kitörése után maga kérvényezte behívását, elutasították és később is csak rövid időre kószolhatott bele a katonaeletbe a galíciai fronton. Ezt követően a Földművelésügyi Minisztérium vámpolitikai osztályán kapott állást.

1917 októberétől polgári biztos volt a bukaresti osztrák-magyar katonai meghatalmazott mellett, feladatként a legyőzött Románia terményeiből Magyarország javára meghatározott kvóta ellenőrzését végezte. 1918 tavaszán gazdasági szakértőként részt vett a bukaresti békét (1918. május 7.) előkészítő tárgyalásokon.

Az Osztrák–Magyar Monarchia összeomlása után a románok egy rövid időre internálták. Az anyaországba történő hazatérése után, 1919. március 20-án II. osztályú követségi tanácsosként került a külügyminisztériumba. 1919. július 8-án a külügyi népbiztosságról elbocsátották. Az újjászervezett ellenforradalmi külügyminisztérium igényt tartott szolgálataira, román referens lett.

Hory következő állomáshelye Bukarest volt. 1921. január 20. és 1921. július 21. között volt bukaresti ügyvivő. Ezen időszakban legfőbb feladata a magyar–román diplomáciai kapcsolatok felvételének előkészítése, illetőleg a bukaresti magyar követség megszervezése volt. 1921. július 21-től 1923. november 26-ig a bukaresti követség első beosztott tisztviselőjeként a romániai politikai viszonyok megfigyelése és az ezekről való rendszeres jelentéstétel is a feladatkörébe tartozott. Bukaresti évei során személyes célja volt az erdélyi magyarság sorsának megkönnyítése. E téren főként a romániai földreform (1921 tavasz) kivitelezése okozott nézeteltéréseket, amelynek során a magyar kisebbséget számos atrocitás érte.

1923. november 27-én Horyt az akkor legrosszabb követségnek tartott Belgrádba delegálták. Bethlen István miniszterelnök az akkortájt javuló tendenciát mutató magyar–jugoszláv kapcsolatok lehetőség szerinti megerősítésével bízta meg őt. Munkája eredményeképpen a két állam viszonyában különösen gazdasági-kereskedelmi téren történt pozitív irányú változás. A politikai közeledés előmozdítása jóval nehezebb feladatnak bizonyult; azért nyílt rá lehetőség, mert ez idő tájt Olaszország politikai

érdekei a magyar–jugoszláv együttműködés előmozdítását kívánták. Magyarország ugyanakkor kettős politikát folytatott Jugoszlávia tekintetében, amit bizonyít, hogy a két állam viszonyának javítása mellett megbízatást kapott a Jugoszlávia felbomlasztását, ill. az elszakadást célul kitűző szeparatista csoportok támogatására is. Hory mindkét feladatát tökéletesen ellátta, egyidejűleg ápolt kitűnő kapcsolatokat a horvát és macedón szeparatisták vezetőivel, valamint a belgrádi kormány tagjaival. Ezen túl törekedett arra, hogy más államok képviselőivel is jó viszonyt alakítson ki. Emlékirata tanúsága szerint legtöbbit a belgrádi olasz követtel, Alessandro Bodreroval érintkezett, aki az olasz kormány nevében többször közvetítést ajánlott a budapesti és belgrádi kormányok között, amit Hory – aki pontosan ismerte az egyes államok közötti viszonyrendszereket, így tisztában volt azzal is, hogy Olaszország és Jugoszlávia viszonya nem a legfényesebb – igyekezett a legnagyobb körültekintéssel kezelni.

Belgrádban töltött periódusának két legfontosabb eseménye Stjepan Radić – a Horvát Parasztpárt (Hrvatska Seljačka Stranka) vezetőjének – letartóztatása (1925. január 5.) és Horthy Miklós mohácsi beszéde (1926. augusztus 29.) volt. Radićnál őrizetbe vétele során egy magyar–horvát megegyezés-tervezetet találtak arra az esetre, ha Horvátország függetlenedne Jugoszláviától. A magyar kormány cáfolta, hogy tudomása lett volna a tervezetről, s a belgrádi kormány mérsékelt magatartást tanúsított az ügyben Magyarországra iránt, ami nem csekély részben Hory közbenjárásának is köszönhető volt. (A Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárának több dokumentuma is alátámasztja a tervezet létét, mely a maga korszakában nem kapott publicitást.)

Horthy mohácsi beszédében (1926. augusztus 29.) a magyar–jugoszláv közeledés fontosságát hangsúlyozta. Állítólag Horyt előzetesen nem informálták a beszédről. A mohácsi beszéddel Horthynak felhívnia Olaszország figyelmét: az olasz politikának – a látszólagos közvetítési ajánlatai ellenére – a valóságban nem állt érdekében a magyar–jugoszláv közeledés. A beszéd elhangzását követően Benito Mussolini nyíltan keresni kezdte a kapcsolatot Budapesttel, felajánlva Fiume kikötőjének magyar használatát. Mussolini ajánlata utat nyitott a magyar–olasz kapcsolatok megerősítéséhez, aminek véghezvitelére Hory Andrást szemelték ki, aki 1927. január 13-án (quirinali) római magyar követ lett, s ezt a posztot egészen 1933. december 31-ig viselte.

Hory jellemvonásait sejtetni engedi az a tény, hogy római küldetéséről semmit nem írt emlékiratában – feltehetően azért, mert a fasiszta Olaszországban teljesített feladatkörét később, a Kádár-korszakban kompromittálónak érezte. Mindazonáltal római állomáshelyén szívélyes fogadtatásban részesült, a róla kialakult kedvező benyomás ottani ténykedése alatt mindvégig fennmaradt. Mussolini többször személyesen is fogadta őt. Az olasz–magyar barátsági szerződés aláírása (1927. április 5.) – mely a Horthy-korszak Magyarországának legfontosabb külpolitikai partnerévé Olaszországot tette – már római követségének idejére esett. Ezzel Hory az egyik legfontosabb külügyi poszt birtokosa lett. Ekkoriban a római magyar követ alá tartozott a tiranai (Albánia) Királyi Magyar Konzulátus is.

Római szolgálatának idejére esett a Mussolini által elősegített sajtókampány, amelyet a brit Lord Rothermere folytatott a Daily Mail című napilapban a magyar revízió

érdekében. A propaganda időnkénti túlkapásait az ő közbenjárására sikerült mérsékelni.

Az 1928. júliusban kötött magyar–olasz kereskedelmi és hajózási szerződést magyar részről Hory írta alá. Hory római követi ciklusára esett a két állam kulturális kapcsolatainak megerősödése, nevezetesen a Római Magyar Akadémia és a Római Egyetem magyar tanszékének alapítása, amelynek előmozdításában Klebelsberg Kuno kultuszminiszter is jelentős szerepet játszott.

Szintén Hory követségi ideje alatt következett be a gazdasági világválság (melynek megoldásaként először merült fel az 1934. március 17-én aláírt római jegyzőkönyvekkel részben megvalósult magyar–olasz–osztrák blokk gondolata), és ekkor került sor a Jugoszláviától elszakadni vágyó szeparatisták közösen történő támogatására is. Ezek az ügyek rendkívüli diplomáciai érzéket kívántak a római magyar követtől. Emellett személyes kapcsolatok kialakítására is törekedett az olasz államférfiakkal, Mussolinin kívül gyakran érintkezett Dino Grandival (1929–1932 között külügyminiszter), és számos más politikussal is jó viszonyt ápolt, élénk figyelemmel kísérve a fasiszta berendezkedést, amelyről részletes feljegyzéseket küldött. E jelentésekből kiviláglik, hogy Hory leplezetlen csodálattal tekintett a faszizmusra, s ezen belül Mussolinira is. A magyarországi szocializmus éveit papírra vetett emlékiratokból vélhetően ezért maradtak ki a Rómában töltött évek.

1934. január 8-án Budapestre központi szolgálatra rendelték. Rómából történő visszarendelése után politikai pályájának csúcsára ért: 1934. március 27. és 1935. április 4. között a külügyminiszter-helyettesi posztot töltötte be, amelyet végül nem talált igazán vonzónak. E rövid szakaszban legfontosabb feladatai az 1934 októberi, marseille-i királygyilkosság után Magyarországra nehezedő nemzetközi (sajtó)támadások hártása, ill. az ezzel kapcsolatos magyar politika megfelelő alakítása volt. De Horyt bő egy éves minisztériumi tevékenysége után, a magyar külügy számára semleges posztra helyezték, Lengyelországba helyezték.

Poszciójából való eltávolításában (és ezzel párhuzamosan új szolgálati helyének kijelölésében) releváns tényező volt többszörös konfliktusa Kánya Kálmán külügyminiszterrel, aki – nem mellékesen – saját kérésére kérte Horyt helyettesének, mintegy jutalmul korábbi munkájáért. Kánya rendszeresen személyes – időnként a sértés határait átlépő – megjegyzéseket tett Horyra. A Kánya-Hory konfliktusban a személyes ellentétek és súrlódások mellett meg kell említeni Kánya németpárti beállítottságát – bár Kánya németpártisága ezekben az években mér mérséklődött –, melyet Hory sosem támogatott, emiatt a későbbi években többször is komoly hátrányba került. Alapvető különbség volt – Kánya nyugat-magyarországi, Hory erdélyi származása és mentalitása mellett –, hogy Kánya a tipikus, tradicionális ballplatzi szellemet követte, amit helyettese kezdettől fogva elutasított.

Hory Lengyelországban 1935. május 2-től kezdte meg tevékenységét, mint a negyedik varsói követ (Csekolics Iván, Belitska Sándor és Matuska Péter után), öszszességében (Apor Gábor ügyvivő és Bálásy Antal I. osztályú követségi titkár ideiglenes vezetését követően) hatodik és egyben a korszak során utolsó irányítójaként.

Lengyelországi tevékenysége egyértelműen karrierje leszálló ágát jelentette, még akkor is, ha a jelentős részben Kánya által kiváltott dac és gyerekkorából származó

személyes lengyelbarátsága élénk tevékenységgel párosult. Munkáját jelentős mértékben elősegítette, hogy varsói delegálásával egy időben az a Tadeusz Kobylański került a II. Lengyel Köztársaság Külügyminisztériumának, akivel kifejezetten szoros viszonyt tudott kialakítani. Általánosan elmondható, hogy azzal az országgal ahová Hory került, ott a magyar aktivitás és az adott ország magyarokkal fennálló kapcsolata jelentősen erősödött – így volt ez a lengyelek esetében is, ahol komoly hangsúlyt fektetett a sajtó jóindulatának megnyerésére is.

Hory elsődleges céljai – a történelmi barátság ébren tartása mellett – a kisantant elleni bomlasztó politika és a magyar–lengyel közös határ megteremtése voltak. Varsói munkásságának jelentős eredménye, hogy értékes jelentéseket küldött Budapestre, melyek reálsan tájékoztattak Lengyelország (kül)politikai kapcsolatairól, ill. Varsó véleményéről a magyar politikára vonatkozóan.

A magyar–lengyel kapcsolatok a korszakban Gömbös Gyula 1934. októberi varsói látogatása után kezdtek erősödni, igaz elsősorban kulturális téren. Hory varsói tartózkodására esett Hóman Bálint lengyelországi útja, mely a gömbösi megbeszélések gyakorlati megvalósításához kapcsolódott, valamint Marian Zyndram-Koścalkowski 1936. áprilisi magyarországi viszontlátogatása. A két ország vezetőinek találkozója – Hory számottevő asszisztálása mellett – 1938 februárjában Horthy Miklós és Kánya Kálmán látogatásával kulminálódott.

A II. világháborút megelőző utolsó évben a magyar–lengyel kapcsolatok nem voltak feszültségmentesek. A problémákat a két ország közös határának kérdése okozta (azt csak zárójelben jegyezzük meg, hogy a lengyel politika pozitívan tekintett egy román–lengyel közös határra is, melynek megvalósulása fájó pont lehetett volna a magyar külpolitikának. Egyes hírek szerint a lengyel fél rossz néven vette, hogy Magyarország nem lépett fel támadólag Csehszlovákia ellen 1938 szeptemberében, míg a másik oldalról Kánya egy közös akciót szeretett volna Kárpátalja megszerzése érdekében, ami gyakorlatban a magyar–lengyel határ realizálódását jelentette volna. E hónapok negatív benyomásai magyarelles tüntetéseket is eredményeztek az éles sajtótámadások mellett.

A lengyelek – nem alaptalan – kritikáját az okozta a második. világháborút megelőző hónapokban, hogy Varsóban a magyar külpolitikát már Berlintől függőnek ítélték, mely kontrasztba kerülhet a lengyel barátsággal és a varsói célokkal. Az 1939. március 15-i kárpátaljai bevonulás jelentősen javított a romlásnak indult magyar–lengyel viszonyon, általános örömet és ünnepeket váltva ki, de ez év tavaszától már Lengyelország háborús hangulatáról kaphatott a Dísz tér leginkább jelentéseket.

Hory varsói éve alatt került a magyar politikai közéletbe az ún. horizontális tengely gondolata, mint olasz kezdeményezés – bár emlékirataiban Hory szívesen említette tőle származó ötletnek. A terv valóságban Benito Mussolini felvetése volt, mely célja elsősorban a közép-európai régióban növekvő német befolyás ellensúlyozása lett volna. Az 1937 elején felvetett olasz–magyar–lengyel–jugoszláv államok együttműködése Magyarországon pozitív fogadtatásra talált, de kivitelezhetetlennek bizonyult.

Más együttműködési terv, így a „Międzymorza” [tengerek közötti – D. P.] is szóba került, mely alapvetően Józef Piłsudski marsalltól származott és Józef Beck külügyminiszter is aktívan képviselt. A kooperáció a Fekete-tengertől a Baltiig, fő-

derációs alapelvek szerint kívánta Közép- és Kelet-Európa államait összefogni, központi szerepet szánva Lengyelországnak, a közreműködő államok erejét koncentrálni a Német Birodalom és Szovjetunió ellensúlyozására.

Hory aktív diplomáciában töltött utolsó hetei (1939 augusztusa és szeptembere) a varsói magyar követség kimenekítésével teltek. Több lengyelországi „állomás” után Románián keresztül érkezett vissza Magyarországra, a német támadás miatt jegyzeteket és levelezését még Varsóban megsemmisítette.

Hazaérkezése után szóba hozták gróf Khuen-Héderváry Sándor párizsi követ utódjaként, mégis a Külügyi Közleményből kellett értesülnie, hogy rendelkezési állományba helyezték.

Rövid balatonkenesei pihenő után, 1940 augusztusában újra fontos feladatot kapott. Romániai tapasztalatai miatt ő vezette a Turnu Severeinbe küldött magyar delegációt, mely a magyar-román vitás területi kérdéseket kívánta rendezni. Maga Hory tiszttában volt azzal, hogy számottevő eredményre nem számíthat, ettől függetlenül 8 napig tárgyalt Romániában.

A már tényleges eredményeket hozó, 1940 augusztusában összehívott bécsi tárgyalásra (a második bécsi döntés előkészületei) nem hívták meg önszántából hiába utazott el, nem kérték szolgálatait. E negatív felhangoktól eltekintve, saját bevallása szerint élete legszebb emléke volt, hogy elsőik között vonulhatott be szülővárosába, Kolozsvárra, miután saját kérésére 1940-ben újra katonai szolgálatba került.

Ez követően sem lépett teljesen vissza a külügyi szférából. Bár aktív szolgálatot nem vállalt (hazatérése után is Teleki Pál miniszterelnök kérésére a cenzúrabizottság, majd a Latorcai Erdőipari Rt. elnöke lett), bizonyos szükséges reformokra rámutatott, konkrét javaslatokkal élve, de korábbi (elsősorban varsói) éveire datálható németellenes magatartása miatt szerepet már nem kapott.

Nagy álma – melyet közeli barátja Bajcsy-Zsilinszky Endre és állítólag Károlyi Gyula egykori miniszterelnök is támogatót – a külügyminiszteri tárca elnyerése, ellenére nem valósult meg. 1941. december 31-én került nyugállományba. 1951-ben Balatonakarattýára költözött, ahol emlékiratai írásával foglalkozott. 1962-ben kívándorló útlevéllal Bécsbe emigrált, ahol 1971. március 11-én hunyt el.

HORY ANDRÁSTÓL

Hory András (1913): Románia termelési viszonyai. Kolozsvár.

Hory András (1914): Romániai jegyzetek. Budapest.

Hory András (1965): A diplomáciai szolgálat. Bécs.

Hory András 1965): A kulisszák mögött. A második világháború előzményei, ami és ahogyan a valóságban történt. Bécs.

Hory András (1967): A turnu-severini magyar–román tárgyalások története. München.

Hory András (1987): Bukaresttől Varsóig (sajtó alá rendezte, bevezető tanulmányt írta, magyarázó jegyzetekkel ellátta: Pritz Pál). Gondolat, Budapest. (Az eredeti kézirat lelőhelye: MTA Kézirattár. Ms 10.864/1–10.)

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára. K 59.

HORY ANDRÁSRÓL

- Gulyás László (2012):** A Horthy-korszak külpolitikája 1. Az első évek 1919–1924. Attraktor Kiadó. Máriabesnyő.
- Gulyás László (2013):** A Horthy-korszak külpolitikája 2. A húszas évek második fele 1924–1931. Attraktor Kiadó. Máriabesnyő.
- Gulyás László (2015):** A Horthy-korszak külpolitikája 3. A Károlyi- és a Gömbös-kormány külpolitikája 1931–1936. Attraktor Kiadó. Máriabesnyő.
- Gulyás László (2016):** A Horthy-korszak külpolitikája 4. A revíziós sikerek 1. A Felvidék és a Kárpátalja visszatérése 1937–1939. Attraktor Kiadó. Máriabesnyő.
- Gulyás László (2017):** A Horthy-korszak külpolitikája 5. A revíziós sikerek 2. A második bécsi döntés 1939–1940. Attraktor Kiadó. Máriabesnyő.
- Gulyás László (2019):** A Horthy-korszak külpolitikája 6. kötet: A Délvidék visszatérése 1940–1941. Attraktor Kiadó. Máriabesnyő.
- Gurszki Gabriella (2000):** Hory András római és varsói követi évei (1927–1939). *Fons: forráskutatás és történeti segéd tudományok*, VII. évf. (2000) 3. sz. 319–359. old.
- Ligeti Dávid (2010):** The German–Polish War based on Memoir of the Hungarian Ambassador to Warsaw. In: Maruzsa Zoltán szerk. *The Molotov–Ribbentrop Pact: Unknown Clauses: The Background Deals of Totalitarian Systems in the Face of World War II*. ELTE. Budapest. 163–168. old.
- Lagzi István (1988):** Hory András m. kir. követ visszaemlékezései. *Alföld*, XXXIX. évf. (1988) 8. sz. 78–80. old.
- Pritz Pál (1987):** Emlékirat és történeti valóság Hory András visszaemlékezéseinek fényében. *Századok*, CXXI. évf. (1987) 2–3. sz. 255–298. old.
- Vizi László Tamás (2013):** „Hiszem és remélem, hogy... hamarosan visszatérhet a régi barátság és megértés” Horthy Miklós mohácsi beszéde és a szerb orientáció alternatívája a magyar külpolitikában. In: *Közép-Európai Közlemények*. VI. évf. 4. szám 2013/4. No. 23. 7–38. old.
- Vizi László Tamás (2013):** The Hungarian Effort to Dissolve the Unity of the Little Entente in 1926. In: *Prague Papers on the History of International Relations*, 2013/2, Prague (–Vienna), 134–150. old.

IFJ. HORTHY MIKLÓS (*Olasz Lajos*)

Pola, 1907. február 14.–Lisszabon, 1993. március 28.

Horthy Miklós és jószáshelyi Purgli Magdolna házasságából negyedik gyermekeként született, akit a rokonok és a barátok Nicky-nek szólítottak. Családjával előbb Konstantinápolyba, majd 1909-ben Bécsbe költözött, és a világháború kirobbanásáig ott lakott. Első iskolai évét magántanulóként végezte, és Pozsonyban tett osztályvizsgát, magyar tanterv szerint. 1914 nyarán, miután apjuk bevonult a flottához, a család Badenbe (Baden bei Wien) költözött. A helyi német nyelvű iskolában folytatta tanulmányait, de otthon egy magántanár segítségével sajátította el a magyar tananyagot.

1918 elején a család Polába költözött, 1918 szeptemberében ifj. Horthy Miklós a bécsi Teréziánumban folytatta a tanulmányait, bentlakó diákként. Az első évet nem tudta befejezni, mert időközben a románok megszállták a Tiszántúlt, a család lakóhelyének, Kenderesnek környékét, így a húsvéti szünetről már nem utazott vissza Bécsbe. Tanulmányait csak 1919. november végétől folytatta, Budapesten a Kegyesrendi Főgimnáziumban, ahol 1925-ben végzett, magántanulóként. Ezt követően a keszthelyi Gazdasági Akadémián folytatta tanulmányait, ahol 1928-ban szerzett oklevelet. Ezután részben ő igazgatta a családi gazdaságot, testvérei birtokát is.

1927. augusztus 4-én Budapesten feleségül vette Károlyi Mária Consuelót, a nagykárolyi gróf Károlyi Imre és a nagykárolyi gróf Károlyi Zsófia lányát. A budai Várba, az Úri utca 10. szám alá költöztek. Első gyermekük, Zsófia 1928. május 23-án látta meg a napvilágot, a második lány, Nikolett a Horthy család birtokán, Kenderesen született 1929. augusztus 3-án. A lányok római katolikusok voltak, annak ellenére, hogy a szülők az egyházi esküvőt a református egyház szertartásai szerint kötötték. A Horthy családban a református férfiak több generációra visszamenve katolikus nőket vettek el. A korabeli szokásnak megfelelően, a születendő fiúgyermek az apja, a lány az anyja vallását követte. A második lány születése után egy évvel, Consuelo és Nicky 1930 végén elvált.

Ifj. Horthy életében jelentős szerepet játszott a sport: versenyszerűen teniszezett, motorozott, lovaspólózott. Ifjúkorában két ízben jelentős sportbalesetet szenvedett. A sportvezetésbe is bekapcsolódott: A Magyar Ökölvívó Szövetség elnöki, a Hungaria Automobil Klub és a Magyar Motorcsónak Klub alelnöki posztját 1930-tól töltötte be. 1932-ben az Magyar Úszó Szövetség társelnökévé, majd 1933-tól elnökévé választották, amely posztot 1944-ig megtartotta. Elnöki feladatokat látott el 1934-től a Magyar Tenisz Szövetségnél is. Tagja volt a Nemzeti Úszósport Alapítványnak, a Nemzeti Sportbizottságnak, a Magyar Olimpiai Bizottságnak és a Nemzetközi Olimpiai Bizottságnak (1939–1947).

Ifj. Horthy másik fontos területe a gazdasági élet volt: az 1930-as évek elején üzleti utazást tett Egyiptomba, és Kairóban találkozott az uralkodócsaláddal, akikkel jó kapcsolatot alakított ki. Jelentős gazdasági pozíciókat töltött be főleg a pénzügyi és külkereskedelmi szektorban. Az Angol–Magyar Banknál 1928-tól osztályvezető, 1934-től aligazgató volt, majd 1936-tól igazgatói posztot töltött be, amit az intézményből megalakuló Magyar Bank és Kereskedelmi Rt.-nél is megtartott 1944-ig. Igazgatói tagja volt a Budai Általános Takarékszövetkezet Rt. is. Ügyvezető igaz-

gatói feladatokat látott el a Magyar–Egyiptomi Kereskedelmi Rt.-nél (1933–1948), vezérigazgatói pozíciót töltött be a Bel- és Külforgalmi Rt.-nél (1938–1948), a Magyar–Brazíl Kereskedelmi Rt.-nél (1940–1947), valamint a Magyar Folyam- és Tengerhajózási Rt.-nél. Tagja volt a Hajózási és Kikötőügyi Tanácsnak.

Ifj. Horthy gazdasági és sport feladatai mellett az 1920-as években politikával még nem foglalkozott. De az 1930-as évektől kezdve fontos reprezentációs szerepet játszott tájékozottsága, nyelvismerete (francia, angol, olasz és portugál nyelven beszélt) és megnyerő modora révén a Magyarországra érkező külföldi államfők, magas rangú vendégek fogadásánál, kísérésénél. Ő kísérte végig magyarországi programjain 1937-ben III. Viktor Emánuel olasz királyt és családját, vagy 1938-ban Nazlie egyiptomi anyakirálynét. 1937-től választmányi tagként szerepelt a Société de la Nouvelle Revue de Hongrie szervezetében, és tiszteletbeli választmányi tagja volt a Magyarok Világszövetségének.

Hivatásos diplomata karrierje 1939. július 1-én vette kezdetét, ekkor kapott kinevezést a riói magyar követi posztra. Rendkívüli követ és meghatalmazott miniszter címmel ruházták fel, de nem került a Külügyminisztérium állományába, hanem szerződéssel alkalmazták. Mivel nem volt diplomáciai gyakorlata a külügyminisztérium rendelkezésére (de ifj. Horthy Miklós maga is ezt kérte) a korábbi ügyvezető, Szentmiklósy Andor november 30-ig még a követségen maradt, hogy segítse az ügyek vitelét. Ifj. Horthy Miklós követi feladatait, a magyar–brazíl kapcsolatok erősítését és a helyi magyar közösség támogatását jól végezte.

Brazília 1942. május 2-án szakította meg a diplomáciai kapcsolatot Magyarországgal, majd augusztus 22-én bejelentette a hadiállapotot is. ifj. Horthy Miklós hazatért: szeptember 16-án szállt hajóra Rióban és Portugálián keresztül 1942. október 17-én érkezett haza.

1942 végén a Felsőház tagjává vált. Megbízólevelét a tavaszi ülésszak kezdetén, 1943. február 9-én nyújtotta be. Igazolását követően tagja lett a felsőház iparügyi és kereskedelemügyi bizottságának, majd beválasztották a külügyi bizottságba is.

Korábban egészségügyi okok miatt nem teljesített katonai szolgálatot, de hazatérése után kiképzésre jelentkezett. Kiképzést Budapesten kapott, amit kolozsvári csapatszolgálat követett. A tartalékos tiszti vizsga letétele után 1943. október 14-én tartalékos hadnaggyá avatták, és a szegedi 9. Hunyadi János honvéd gyalogezred (a kormányzó házi ezrede) állományába került.

Ezzel párhuzamosa tagja lett a Kivándorlási és Letelepítési tanácsnak. Valójában nem a külügyminiszter alá tartozott, hanem különleges szolgálati beosztásban közvetlen a kormányzó mellé rendelték, ami gyakorlatilag a hivatalos intézményrendszeren kívüli bizalmas tevékenység folytatását tette lehetővé számára.

A Kiugrási Irodában (1943. december 31-től) a Kormányzó személye mellé volt beosztva, ügyköre kiterjedt Magyarország területén kívül, Európában lévő és a tengerentúli területekről visszatelepülni kívánó magyarok ügyeire, illetve ügykörébe azon esetek tartoztak, amellyel közvetlenül a kormányzó vagy a miniszterelnök megbízta. A Kiugrási Iroda kapcsolatot tartott a hazai németellenes körökkel és csoportosulásokkal. Az Irodának szerepe volt az angolszászokkal zajló előzetes béketapogatózások tárgyalásokban, amelyek Lisszabonon, Bernen, Stockholmon és Isztambulon keresztül zajlottak. Emellett részt vett vallástól és hovatartozástól függetlenül az üldözöttek menekítésében.

A német csapatok 1944. március 19-én megszállták Magyarországot. A következő hónapokban Nicky aktívan részt vett a kiugrás előkészítésében. 1944. október 15-én a kormányzó a Magyar Rádióban ünnepélyes formában bejelentette, hogy Magyarország a Szovjetunióval és Szövetségeseivel fegyverszünetet kötött. Ugyanezen a napon Otto Skorzeny vezetésével német kommandósok törbe csalták és elfogták ifj. Horthyt, majd Bécsen keresztül a mauthauseni koncentrációs táborba hurcolták. 1945 áprilisában a koncentrációs táborból Dachaubá, majd Innsbruckba vitték. Április végén megérkeztek Niederdorf (Villa Bassa) mellé, amelytől nem messze voltak a szövetséges csapatok. 1945. május 4-én olasz partizánok és amerikai katonák szabadították ki.

Nicky Veronába szállították, ahonnan torpedórombolók fedélzetén Capriba vitték. Ifj. Horthy Miklóst és Kállay Miklóst amerikai őrizet mellett az Eden Paradiso nevű szállodában helyezték el. 1945 augusztusában az amerikaiak átszállították a magyarokat Rómába. 1946 októberében visszament Rómába, majd novemberben Németországba indult, hogy felkeresse szüleit és gyermekeit.

1947 májusában a római magyar diplomáciai képviselőtől útlevelet kért, hogy személyazonosságát igazolni tudja. 1947. június 30-án Rió de Janeiróba érkezett, hogy új életet kezdjen, és új egzisztenciát hozzon létre. Korábbi tevékenysége révén az emigrációs Magyar Nemzeti Sportszövetség alelnökévé választották. 1947 novemberében megalakult New Yorkban a Magyar Nemzeti Bizottmány, amelynek 1949-ben brazíliai képviselője lett. Lépéseket tett annak érdekében is, hogy a brazil kormány hivatalosan is elismerje a Magyar Nemzeti Bizottmányt. Erről a posztjáról – belső viták miatt – 1955-ben lemondott.

1953 elejéig – hosszabb-rövidebb portugáliai és svájci látogatásit nem tekintve – Brazíliában maradt. Ifj. Horthy 1950-től egy São Pauló-i utazási irodában dolgozott, illetve a Magyar Nemzeti Bizottmánytól kapott szerényebb összeget.

A brazil állampolgárságának megkapása után 1954. december elején érkezett meg Portugáliába meglátogatta szüleit Estorilban, majd találkozott Svájcban élő lányával, Zsófiával és Nikolettával, továbbá feleségével Consueloval. 1955 karácsonyát pedig együtt töltötte velük Genfben.

1956 júliusában a magyar futballválogatott a legendás „arany csapat” Portugáliába játszott. A magyar és a portugál válogatott mérkőzését ifj. Horthy is megtekintette. A meccs után három játékos találkozott Nickyvel, aki autóján elszállította a futballistákat a kormányzóhoz és családjához. Második házasságára Lindsay-Lewis Helen Margottal 1956. december 22-én került sor Skóciában, Edinborough-ban. A házaspár végül 1974-ben Palma de Mallorca szigetére költözött és itt éltek Helen haláláig, 1976 decemberéig.

Ezt követően visszaköltözött Portugáliába, ahol Edelsheim Gyulai Ilona, Horthy Istvánné segítségére szorult. 1993. március 28-án hunyt el Lisszabonban, a Mira Fonte nevű idősek otthonában.

Halálakor már zajlottak Horthy Miklós és felesége újratemetésének előkészületei. Ennek során ifj. Horthy Miklós testét kívánsága szerint elhamvasztották és 1993. szeptember 4-én helyezték örök nyugalomra a kormányzói párral együtt, ünnepélyes keretek között, a kenderesi családi kriptában.

IFJ. HORTHY MIKLÓSTÓL

- Ifj. Horthy Miklós (1938):** A Duna-tengerhajózási kereskedelmi szolgálat fontossága. In: **Pártos Szilárd szerk. (1938):** Magyarország közlekedésügye 1937. Pallasz Rt. Budapest.
- Ifj. Horthy Miklós (1936):** A magyar–egyiptomi kereskedelmi kapcsolatok fejlődési lehetőségei. Kiadó Nélkül, Budapest.
- Ifj. Horthy Miklós (1937):** Egyiptom az angolokkal való megállapodás idején. Cobden Könyvtár 86. Magyar Cobden Szövetség. Budapest.

IFJ. HORTHY MIKLÓSRÓL

- Borbándi Gyula (1997):** Magyar politikai pályaképek, 1938–1948. Budapest. Európa. 178–179.
- Iratok a magyar külügyi szolgálat történetéhez.** Összeállította és szerkesztette Pritz Pál. Budapest, 1994, Akadémiai. 452.
- Keresztény Magyar Közéleti Almanach. 1. köt.** Szerkesztette Hortobágyi János. Budapest, 1940. 401.
- Szilágyi Ágnes Judit (2014):** Ifj. Horthy Miklós. Rubicon, (2014) 25. évf. 12. sz. 74–82.
- Szilágyi Ágnes Judit–Sáringner János (2002):** Ifj. Horthy Miklós, a kormányzó kisebbik fia. Tanulmányok, dokumentumok. Holnap Kiadó, Budapest.
- Új Magyar Életrajzi Lexikon. 3. köt.** Szerkesztette Markó László. Budapest, 2002, Magyar Könyvklub. 350–351.

JUNGERTH (1933-TÓL JUNGERTH-ARNÓTHY) MIHÁLY *(Kolontári Attila)*

Bácsordas, 1883. március 13.–Budapest, 1957. szeptember 11.

Német (sváb) eredetű családból származott. Bácsordasra a 18. század második felében érkeztek német telepesek Würtembergből, valószínűleg Jungerth Mihály felmenői is közöttük lehettek.

A jogi doktorátus megszerzését követően Jungerth 1907-ben a közös Pénzügyminisztériumba került, ahol a fiatalember karrierjét a Balkán-szakértő történész, Thallóczy Lajos egyengette. Előbb a Hofkammerarchivban kapott segédmunkatársi állást, majd a Theresianumban tanított jogtörténetet és magyar történelmet. Bosznia-Hercegovina 1908-as annexióját követően a tartomány igazgatása a közös pénzügyminisztérium hatáskörébe tartozott. Tisztviselőként a Balkánt jól ismerő, németül, magyarul és valószínűleg szerbül is jól beszélő Jungerth 1910-től a bosznia-hercegovinai ügyosztály tisztviselője volt, 1914-től Thallóczy titkáráként dolgozott. Az első világháború kitörését követően katonai szolgálatot teljesített, majd visszakerült mentora mellé, amikor utóbbi a megszállt Szerbia főkormányzója lett.

A háborús vereséget és az Osztrák-Magyar Monarchia összeomlását követően Jungerth Mihály a formálódó magyar külügyminisztériumban helyezkedett el, és állását sikerült megőriznie az 1918–1919-es többszöri hatalom- és rendszerváltások közepette is. Ezt részben annak köszönhető, hogy a hadifogolyügyekkel foglalkozott, ami nem számított különösebben hálás feladatnak (a Tanácsköztársaság idején a Külügyi Népbizottságon a hadifogoly-osztály vezetője volt). 1920-ban Koppenhágában tárgyalt Makszim Litvinovval, a megbeszélések eredményeképpen május 29-én aláírták a hadifogoly-cseréről szóló megállapodást. Ennek alapján a szovjet kormány vállalta, hogy kiadja Magyarországnak az első világháború során orosz fogságba került tiszteket és katonákat. A magyar kommunista emigráció nyomására azonban a szovjet vezetés leállította az egyezményben foglaltak végrehajtását, a tiszteket túszként visszatartották, hogy érték cserébe letartóztatott és elítélt magyar kommunisták kiadatását követeljék.

1921–23 folyamán Jungerth Mihály az elítélt magyar kommunisták és a Szovjet-Oroszországban visszatartott magyar hadifoglyok kicseréléséről szóló tárgyalásokon a magyar delegáció vezetője volt. Tevékenysége során a szovjet magatartással kapcsolatos elvi elutasítását hangsúlyozva végig a hadifoglyok életének megmentését tartotta szem előtt. Az ő érdekükben a szovjetekkel való tárgyalásokon nagyfokú rugalmasságot javasolt, álláspontját sokszor a magyar hatóságokkal és minisztériumokkal szemben is védenie kellett. 1920 őszen már Berlinben tárgyalt a szovjetek ottani megbízottjával, 1921-ben Revalban Litvinov külügyi népbiztos-helyettessel, majd Jakov Ganyeckijjal Rigában írta alá a kicserélési megállapodást. A gyakorlati részletek lebonyolítása, a két fél taktikázása, a folyamatosan változó szovjet követelések miatt a kérdés többszöri újratárgyalása állandó összeköttetést igényelt a szovjetekkel. Jungerth feladatát taktikusan, nagy diplomácia érzékkel oldotta meg, kitarása és energikussága sok tízezer hadifogoly életét mentette meg.

Jungerth a megbeszéléseknek köszönhetően otthonosan mozgott a balti államokban, így nem meglepő, ha 1923 márciusában őt nevezték ki a frissen felállított revali

magyar követség élére ügyvivői minőségben. A misszióra hárult idővel a magyar érdekek képviselője a többi balti országban is, így Jungerthet hamarosan akkreditálták Litvániába, Lettországba és Finnországra is. A követség 1928-ban átköltözött Helsinkibe. A balti államokban Jungerth az észtekkel, finnekkal fennálló nyelvrokonság okán a tudományos, kulturális kapcsolatok fejlesztése érdekében is nagyon sokat tett. Egyúttal a Baltikum fontos megfigyelőposzt volt a Szovjetunió felé a közvetlen diplomáciai kapcsolatok hiányában.

Jungerth már az 1920-as évek elején a magyar kormány szovjet-szakértőjének számított, a magyar diplomata-karból ő találkozott legtöbbször szovjet diplomatákkal, ismerte észjárásukat, mentalitásukat. Már ekkor a szovjethatalom valamiféle evolúciójával, a bolsevik Oroszországnak a nemzetközi életbe való gyors visszatérésével számolt. 1922 elején a genovai konferenciára készülő magyar külügyi vezetésnek javasolta „egy possibilis viszony létesítését” Szovjet-Oroszországgal, ami növelné az elszigetelt Magyarország külpolitikai mozgásterét, „egyik másik szomszédunk más hangnemben beszélne talán velünk” – mondta.

1924 Jungerth a nyarán részt vett a szovjetekkel a diplomáciai kapcsolatok felvételéről folytatott tárgyalások előkészítésében, a feltételrendszer kidolgozásában, majd 1924. augusztus 26. és szeptember 12. között tagja volt a Kánya Kálmán külügyminiszter-helyettes által vezetett magyar tárgyalódelegációnak. A mintegy kéthetes tárgyalássorozat eredményeként ő is ellátta kézjeggyel a diplomáciai kapcsolatok felvételéről, valamint a kereskedelmi forgalomról és a diplomáciai képviselők felállításáról szóló megállapodást. Miután azonban a magyar kormány az egyezményeket nem terjesztette ratifikációra a parlament elé, a szovjet fél 1925 áprilisában közölte, hogy tárgyalannak tartja azokat.

Mivel így Moszkvában és Budapesten nem került sor képviselők felállítására, Jungerth feladatkörébe így továbbra beletartozott a Szovjetunióval kapcsolatos információk gyűjtése, a szovjet diplomatákkal való eszmecsere. Közben a hivatali ranglétrán is haladt előre, 1926. január 30-tól II. osztályú, 1928. április 24-étől I. osztályú követségi tanácsos. A magyar–szovjet viszony alakulása az 1930-as években is meghatározó szerepet játszott Jungerth diplomáciai pályafutásában. Amikor felmerült a diplomáciai viszony rendezése Moszkvával és úgy tűnt, hogy a tárgyalások helyszíne Ankara lesz (a törökök korábban rendszeresen próbáltak közvetítőként fellépni), akkor a magyar kormány 1933. november 16-án Jungerth-Arnóthy Mihályt akkreditálta a török fővárosba követi minőségben.

Jungerth-Arnóthy 1934. január 9-én nyújtotta át megbízólevelét a török köztársasági elnöknek. Január 11-én pedig már találkozott szovjet kollégájával, Jakov Szuriccal. A szovjet követ a diplomáciai protokollban szokatlanul rövid időn belül, már másnap vizionozta Jungerth-Arnóthy látogatását. Az egyelőre még konkrét utasítások nélkül, tájékoztató jelleggel folytatott megbeszélések központjában a magyar–szovjet viszony állt.

Időközben azonban a hivatalos megbeszélések színhelyét áthelyezték Rómába, így Jungerth-Arnóthynak új állomáshelyéről hirtelen az olasz fővárosba kellett utaznia. Tárgyalópartnerei itt Vlagyimir Patyomkin szovjet követ és Leon Helfand követségi titkár voltak, de rendszeresen találkozott az olasz külügyminisztérium mun-

katársaival is. Jungerth-Arnóthy felkészült, a szovjet külpolitikát, diplomáciát jól ismerő tárgyaló volt. Tisztában volt például a Szovjetunió és más államok között megkötött megállapodások részleteivel, ami komoly helyzeti előnyt jelentett számára a megbeszéléseken. Neki köszönhető, hogy a magyar álláspont számos elemét, amiről a szovjetek kezdetben hallani sem akartak, végül sikerült elfogadtatni velük. Így 1934. február 6-án a február 4-ére antedatált, a diplomáciai viszony felvételét kimondó egyszerű jegyzékváltáson túl egy, a kapcsolatfelvétel módozatait szabályozó jegyzőkönyvet (futárszolgálat szabályozása, volt magyar állampolgárok alkalmazásának megtiltása a szovjet követségen, belügyekbe való beavatkozás tilalma) és egy, a diplomáciai képviselők létszámát meghatározó bizalmas levélváltást is aláírtak a felek.

A diplomáciai kapcsolatfelvételt követően a magyar kormány 1934. március 31-től Jungerth-Arnóthy Mihályt akkreditálta követként a szovjet fővárosba, 1935. május 7-ig ankarai állomáshelyének meghagyásával. 1935. június 28-tól rendkívüli követ. A külpolitikai környezet szempontjából Jungerth-Arnóthy kedvezőtlen időpontban érkezett a szovjet fővárosba. Már Rómából hazatérve jelezte Kánya Kálmánnak, hogy az a mezsgye, amelyen a magyar külpolitika a szovjetekkel együtt járhat, nem túlságosan széles. Moszkva 1934–1935 folyamán az első világháború utáni status quo fenntartásában érdekelt államokkal (Franciaországgal és Csehszlovákiával) aktivizálta kapcsolatait. Jungerth-Arnóthy moszkvai tevékenységének jelentős részét az ezzel kapcsolatos „tűzoltás” tette ki. Szovjet diplomatákkal folytatott beszélgetéseiben igyekezett elválasztani a magyar revíziós törekvéseket a német külpolitikai lépésektől, tompítani egy-egy magyarországi szovjetellenes sajtókampány kedvezőtlen visszhangját.

Közben a szovjet érdektelenséggel megküzdve próbálta előmozdítani a gazdasági és kereskedelmi tárgyalásokat. Jungerth-Arnóthy a maga szerény és korlátozott lehetőségeivel megpróbált hatni a szovjet külpolitika formálóira. Litvinov külügyi népbiztosnak, helyetteseinek, a magyarországi ügyekben illetékes 2. Nyugati osztály vezetőinek többször előadta azt a koncepcióját, hogy a Szovjetunióknak is érdeke lenne Magyarország békés revíziós szándékainak támogatása a Duna völgyében, mert ezzel egy veszélyes konfliktusforrás szűnne meg a közvetlen szomszédságában. Ha a helyzet úgy hozta, nem rejtette véka alá a magyar külügyi vezetéssel kapcsolatos kritikáját sem. Erre mindenekelőtt az antikomintern paktumhoz való magyar csatlakozás kapcsán nyílt alkalma. Jungerth-Arnóthy állomáshelyén több szempontból is kellemetlen helyzetbe került. Egyrészt olyan álláspontot kellett képviselnie a csatlakozás kérdésében, mellyel nem értett egyet maradéktalanul.

Tapasztalnia kellett azt is, hogy az antikomintern paktumot aláíró hatalmak moszkvai képviselőitől a legminimálisabb szolidaritásra sem számíthat. Másrészt amikor Moszkva elhatározta, hogy példát statuál Magyarországgal és a képviselőket bezárva felfüggeszti a közvetlen diplomáciai érintkezést, Jungerth-Arnóthyt Budapestről utasították, hogy az ilyenkor szokásos formaságok, búcsúlátogatások mellőzéseivel demonstratív módon, 48 órán belül hagyja el a szovjet fővárost. *„Fejellen kapcsolódás, meggondolatlan döntések, a döntések megdöntése... Dilettánskodás úgy Csáky, mint Vörnle részéről... Kétségbejítő érzés fog el, amikor ezt a gyatra és összeomlással fenyegető helyzetet látom.”* – osztotta meg benyomásait naplójával.

Hazatérését követően hivatalosan 1939. március 1-ei hatállyal mentették fel követi megbízatása alól, de részt vállalt a kapcsolatok újrafelvételére irányuló megbeszélésekben is. Párizsban Jakov Szuric ottani szovjet követtel tárgyalt 1939 augusztusában. 1939. augusztus 29-étől bulgáriai követ. Szófia állomáshelyén továbbra is figyelemmel kísérte a Szovjetunióval kapcsolatos fejleményeket, illetve fontos szerepet játszott a Romániával szembeni magyar–bolgár információcserében.

Magyarország német megszállását követően hazautazott jelentéstételre és távozni kívánt a külügyi szolgálatból. Szentmiklósy Andor, a Kállay-kormány külügyminiszter-helyettese és Bartheldy Tibor kérésére azonban mégis elvállalta a külügyminiszter-helyettesi posztot a Sztójay-kormányban. Kinevezését 1944. április 6-án kapta kézhez. A kérés és a döntés hátterében az a megfontolás állt, hogy a minisztérium második emberére komoly feladatok és különleges felelősség hárul, mivel a tárca élére kerülő Sztójaynak várhatóan nem lesz ideje, energiája a hivatali ügyek napi szintű intézésére. Jungerth-Arnóthy végül azért döntött e rendkívül kockázatos pozíció elfogadása mellett, hogy a magyar külügyek irányítása és apparátusa ne kerüljön teljesen a feltétlen németbarát, a németeket mindenben kiszolgáló elemek kezére, a magyar diplomáciának maradjon még egy nagyon csekély nemzetközi mozgáster.

Külügyminiszter-helyettesként Jungerth-Arnóthy nagyon sokat tett a magyarországi zsidóság megmentése, sorsának enyhítése érdekében. A kormányüléseken rendszeresen szembesítette minisztertársait a deportálások külföldi visszhangjával, a semleges diplomaták és Angelo Rotta pápai nuncius tiltakozásaival, Magyarország rendkívül negatív nemzetközi megítélésével. Az 1944. június 24-i kormányülésen előadta, hogy „a zsidókérdés radikális megoldása velünk szemben a háború után igen súlyos tételként fog szerepelni... Az is lehetséges, hogy... [a] semleges országok a diplomáciai viszonyt is meg fogják szakítani Magyarországgal”, továbbá számítani kell a Vatikán morális támogatásának és barátságának elvesztésére is. Jungerth számos zsidómentő akcióra tett javaslatot, közreműködött menlevelek és védútlevelék kiállításában. Tevékenységének komoly szerepe volt abban, hogy Horthy kormányzó 1944. július 7-én leállította a deportálásokat. Jungerth-Arnóthy 1944 nyarán titkos tanácsosi címet kapott.

Eredetileg őt kérték fel az 1944. augusztus 29-én hivatalba lépő Lakatos-kormányban a külügyi tárca élére, ő azonban inkább miniszter-helyettes maradt Hennyey Gusztáv vezérezredes, külügyminiszter mellett. A nyilas hatalomátvétel után előbb október 16-án a Gestapo, majd november 28-án a nyilasok vették őrizetbe. Sopronkőhidán raboskodott, innen 1945 márciusában Ausztriába hurcolták.

1945 április 28. és szeptember 20. között amerikai őrizetben volt. Ezalatt az alsó-bajorországi Triftern faluban papírra vetette diplomáciai pályafutásának fontosabb eseményeit, illetve a Szovjetunióhoz fűződő viszonyt. A magyarországi igazoló eljárás során nyugdíjazták, bár ellenállási érdemeire való tekintettel 1946-ban 100 holdat visszakapott Nógrád megyei földbirtokából.

Az 1948 évi totális kommunista hatalomátvétel után reakciónak minősítették, megvonták nyugdíját, birtokát kénytelen volt felajánlani az államnak, majd 1951-ben kitelepítették Dévaványára, ahol padkarendező munkásként dolgozott az ottani útkarbantartó vállalatnál 1953 nyaráig. 1957. szeptember 11-én halt meg Budapesten.

JUNGERTH-ARNÓTHY MIHÁLYTÓL

Jungerth-Arnóthy Mihály 1–10. őrizeti egység. Politikatörténeti Intézet Levéltára VI. Fond-főcsoport, 972. fond.

Jungerth-Arnóthy Mihály (1989): Moszkvai napló. (sajtó alá rendezés, jegyzetek, bevezető tanulmány: Sipos Péter–Szücs László). Zrínyi Katonai Kiadó. Budapest.

JUNGERTH-ARNÓTHY MIHÁLYRÓL

Gulyás László (2012): A Horthy-korszak külpolitikája 1. Az első évek 1919–1924. Attraktor Kiadó. Máriabesnyő.

Gulyás László (2013): A Horthy-korszak külpolitikája 2. A húszas évek második fele 1924–1931. Attraktor Kiadó. Máriabesnyő.

Gulyás László (2015): A Horthy-korszak külpolitikája 3. A Károlyi- és a Gömbös-kormány külpolitikája 1931–1936. Attraktor Kiadó. Máriabesnyő.

Gulyás László (2016): A Horthy-korszak külpolitikája 4. A revíziós sikerek 1. A Felvidék és a Kárpátalja visszatérése 1937–1939. Attraktor Kiadó. Máriabesnyő.

Gulyás László (2017): A Horthy-korszak külpolitikája 5. A revíziós sikerek 2. A második bécsi döntés 1939–1940. Attraktor Kiadó. Máriabesnyő.

Gulyás László (2019): A Horthy-korszak külpolitikája 6. kötet: A Délvidék visszatérése 1940–1941. Attraktor Kiadó. Máriabesnyő.

Sipos Péter–Szücs László (1989): Jungerth-Arnóthy Mihály és naplója. [bevezető tanulmány]

Kolontári Attila (2009): Magyar–szovjet diplomáciai, politikai kapcsolatok. Napvilág. Budapest.

Peter Pastor szerk. (1992): A moszkvai magyar követség jelentései 1935–1941. [válogatás, jegyzetek: Bp., Századvég–Atlanti Kiadó.

Sipos Levente (2015): Jungerth-Arnóthy Mihály a külügy élén, 1944. In: Rubicon, 2015/2. szám, 78–81. old.

Seres Attila (2001): Magyar–szovjet gazdasági kapcsolatok 1920–1944. MTA Történettudományi Intézet. Budapest.

KHUEN-HÉDERVÁRY SÁNDOR (*Ligeti Dávid*)

Hédervár, 1881. június 16.–Szentendre, 1947. május 15.

Khuen-Héderváry Károly miniszterelnök (1910–1912) és Teleki Margit fia, Bethlen István későbbi miniszterelnök unokatestvére.

Jogi doktorátusának megszerzése után 1903-ban szolgabíróként kezdte meg munkáját. Egy évvel később került próbaszolgálatra a közös Külügyminisztérium állományába, ahol 1905 májusában diplomáciai alapvizsgát tett és követségi attasé lett. Nem sokkal később az Osztrák–Magyar Monarchia bukaresti követségén teljesített szolgálatot, majd a madridi nagykövetségen dolgozott 1910. október 12-ig. Egy évig a londoni nagykövetségen, majd 1913. december 1-től a berlini nagykövetségen teljesített szolgálatot egészen 1918. május 21-ig.

1918 novemberében kilépett a Külügyminisztérium állományába, ezzel a lépéssel demonstrálta, hogy nem vállal közösséget Károlyi Mihály kormányával. A Külügyminisztériumba csak 1920 januárján tért vissza, mint I. osztályú követségi tanácsos. 1920. május 30-tól vezette a Külügyminisztérium legfontosabb szervezeti egységét a Politikai Osztályt. Kánya Kálmán mellett – aki ekkor a külügyminisztérium vezértitkára, másnéven a külügyminiszter állandó helyettese – ő az, aki a ballhausplatzi tapasztalatait felhasználva gyakorlatilag megszervezte a magyar külszolgálatot. Számos szabályzat, eljárási rend megalkotása fűződik nevéhez.

Fontos szerepet játszott az úgynevezett Népszövetségi kölcsön megszerzésében: 1924 januárjában Bethlen István gróf miniszterelnök, Kállay Tibor pénzügyminiszter, és Ángyán Béla a miniszterelnökség-sajtóosztály vezetője kíséretében ott van a Népszövetség magyar albizottságának londoni tanácskozásain. Ezekon a londoni tanácskozásokon döntöttek véglegesen a magyar kölcsön ügyéről.

1925. október 20-án előléptették Khuen-Héderváryt külügyminiszter állandó helyettese posztjára. Ezen beosztását az egymást követő külügyminiszterek – Walko Lajos, Károlyi Gyula, Puky Endre, Kánya Kálmán – alatt is ellátta. Így ő vált a külügyminisztérium az egyik legbefolyásosabb tisztségviselőjévé. Szintén fontos megemlítenünk, hogy Bethlen teljes miniszterelnök ciklusa alatt élvezte annak bizalmát.

Befolyását számos esetben latba vetette. Például Horthy mohácsi beszédét elharmarkodottnak minősítette, és aktuális főnökének – Walko Lajos külügyminiszternek –, olyan levelet írt, amelyben a magyar–jugoszláv közeledéssel kapcsolatos aggályait hosszasan fejtegette. Sőt Bethlen miniszterelnököt is arról győzködte, hogy a jugoszláv–magyar megegyezés kivitelezhetetlen.

A fenti epizód is jól mutatja, hogy egyértelműen a ballhausplatzi szellem markáns képviselője. Ezen mondat megértéséhez azt kell tudnunk, hogy az 1920-as években a magyar külügyminisztériumon belül a „ballhausplatzi vonal” és a „negyvennyolcas vonal” hívei vetélkedtek egymással. A két irányzat egyetértett abban, hogy a magyar külpolitika alapvető külpolitikai célkitűzése a trianoni békediktátum revíziója, viszont az ehhez vezető útról és az alkalmazott módszerekről nagyon eltérő módon gondolkodtak. Az 1920-as években a „ballhausplatzi vonal” – amely világpolitikai keretekben gondolkodott – a kivárás álláspontjára helyezkedett. Azaz – mondták – meg kell várni a világpolitika helyzet jövőbeli kedvező alakulását, elsősorban a német

revíziós mozgalom megindulását. Addig nem érdemes diplomáciai akciókat indítani. Ezzel szemben a „negyvennyolcas vonal” hívei – akik szűkebb keretekben gondolkoztak, azaz elsősorban a szomszéd országokra koncentráltak – egyrészt a kisantant országokban élő magyar kisebbség melletti fellépés szükségességét hangsúlyozták. Másrészt azt mondták, nem kell megvárni a nagyhatalmi konstelláció megváltozását, már most is érdemes akciózni. Ezen akciók legfőbb célja a kisantant egységének megbontása volt, az egyik tagországgal történő kiegyezés révén. Erre a legtöbb esélyt Jugoszlávia esetében látták.

A két vonal ellentétét tovább fokozta, hogy a „ballhausplatziak” – mint nevük is mutatja még az Osztrák–Magyar Monarchia diplomáciai iskolájában nevelkedtek, így ők voltak a régiek. Míg a „negyvennyolcasok” a fiatalabbak voltak, akik már Monarchia bukása után lépek diplomáciai pályára.

Visszatérve a kronológiai sorrendhez: 1934 januárjától (hivatalosan 1933. december 31-től) a párizsi magyar követség vezetőjévé nevezték ki. Nem nagy lelkesedéssel fogadta párizsi kinevezését. Hiszen tapasztalt külügyminisztériumi vezetőként pontosan tudta, hogy magyar követként, nem lesz nagy mozgástere a párizsi követségen.

Pritz Pál szerint a párizsi követi poszt elfoglalásában közrejátszott a felesége, hiszen a külszolgálat jobb fizetéssel járt. Felesége később azonban hátráltatta Khuen-Héderváry karrierjét: amikor 1935-ben üresedés állt be a londoni követi poszton, a gróf angliai kinevezését az tény akadályozta meg, hogy hitvese elvált asszony volt.

Franciaország kapitulációja után a párizsi magyar követség átalakult konzulátussá és Vichy-ben költözött. Ennek vezetését továbbra is Khuen-Héderváry Sándor látta el. Feladata a magyar kormány képviselője volt németekkel együttműködő Vichy-kormány mellett.

1941 júliusában felmentették megbízatása alól, helyét Bakach-Besseney György vette át. Hazatérése után – még 1941-ben – nyugdíjazták.

Nyugdíjas éveit visszavonultan töltötte, 1946. szeptember 8-án látták utoljára élve. Holttestét 1947 februárjában találták meg Szentendre mellett a Dunában. A legvalószínűbb magyarázat szerint önkezével vetett véget életének, amelyre az ország súlyos háborús veresége, valamint ismételt megalázása vezethette; ekkor zajlottak a béketárgyalások Párizsban. Kortárs beszámolók alapján Khuent lelkiismeret-furdalás gyötörte, hogy párizsi kapcsolatait nem tudta hasznosítani Magyarországon érdekében. A szuicid tette magyarázatot adhat hédervári birtokának felosztása is, sőt azon aggodalma is, hogy a pozsonyi hídfő elvesztésével csehszlovák részről elterelhetővé vált a Duna.

KHUEN-HÉDERVÁRY SÁNDORTÓL

Nem írt emlékiratokat.

KHUEN-HÉDERVÁRY SÁNDORRÓL

Gulyás László (2012): A Horthy-korszak külpolitikája 1. Az első évek 1919–1924. Attraktor Kiadó. Máriabesnyő.

Gulyás László (2013): A Horthy-korszak külpolitikája 2. A húszas évek második fele 1924–1931. Attraktor Kiadó. Máriabesnyő.

Gulyás László (2015): A Horthy-korszak külpolitikája 3. A Károlyi- és a Gömbös-kormány külpolitikája 1931–1936. Attraktor Kiadó. Máriabesnyő.

- Pritz Pál szerk. (1994):** Iratok a magyar külügyi szolgálat történetéhez 1918–1945. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Pritz Pál (1995/a):** A magyar külügyi szolgálat keletkezése és története 1930-ig. In: Pritz Pál (1995): A magyar diplomácia a két világháború között. Magyar Történeti Társulat. Budapest. 37–56. old.
- Pritz Pál (1995/b):** A magyar külügyi szolgálat története a harmincas évek első felében. In: Pritz Pál (1995): A magyar diplomácia a két világháború között. Magyar Történeti Társulat. Budapest. 57–78. old.
- Pritz Pál (1995/c):** Döntési folyamatok a magyar külpolitikában 1919–1944. In: Pritz Pál (1995): A magyar diplomácia a két világháború között. Magyar Történeti Társulat. Budapest. 225–233. old.
- Pritz Pál (1995/d):** Revíziós törekvések a magyar külpolitikában 1920–1935. In: Pritz Pál (1995): A magyar diplomácia a két világháború között. Magyar Történeti Társulat. Budapest. 225–233. old.
- Vizi László Tamás (2013):** „Hiszem és remélem, hogy... hamarosan visszatérhet a régi barátság és megértés” Horthy Miklós mohácsi beszéde és a szerb orientáció alternatívája a magyar külpolitikában. In: Közép-Európai Közlemények. VI. évf. 4. szám 2013/4. No. 23. 7–38. old.
- Vizi László Tamás (2013):** The Hungarian Effort to Dissolve the Unity of the Little Entente in 1926. In: Prague Papers on the History of International Relations, 2013/2, Prague (–Vienna), 134–150. old.

KRISTÓFFY JÓZSEF, CSEJTEI, DR. (*Kolontári Attila*)

Makó, 1890. július 17.–Bogö (Dánia), 1969. augusztus 22.

Édesapja Kristóffy József, a Fejérváry-kormány belügyminisztere volt. Fia köztisztviselői pályáját 1911-ben kezdte a Pénzügyminisztériumban, innen azonban már a következő esztendőben átkerült a Honvédelmi Minisztériumba. 1914-től tényleges katonai szolgálatot teljesített, 1916-ban huszár főhadnaggyá léptették elő. 1919 januárjában az új magyar külügyminisztériumba került segédfoglalmazóként; a Tanácsköztársaság idején elbocsátották állásából, október 31-étől azonban miniszteri segédtitkár volt. Kristóffy hosszú ideig, egészen 1937-ig a Magyar Királyi Külügyminisztérium központi állományában teljesített szolgálatot. Megfordult a Számjel-, a Hadifogoly- és a Politikai Osztályon, volt a külföldön élő magyar állampolgárok gondozását ellátó osztály munkatársa. 1924 februárjában miniszteri titkár lett, 1929. március 30-án miniszteri osztálytanácsossá léptették elő.

Kristóffy József 1937-ben átkerült a diplomáciai karba és ideiglenesen I. osztályú követségi tanácsosi címmel felruházva a varsói magyar követség második embere lett. Közben 1938 júniusában miniszteri tanácsosi címet kapott. A követség vezetője Hory András volt. A misszió fontos szerepet játszott a történelmi magyar–lengyel barátság ápolásában, az egyre erősödő német nyomással szembeni külpolitikai alternatíva-keresésben, a közös határ megteremtésében és megerősítésében, a lengyel és magyar érdekek összehangolásában. A lengyel–román viszony szövetséges jellege és a magyar–román relációban meglévő feszültségek miatt ez nem is mindig volt könnyű feladat, sőt egy német–lengyel konfliktusban várható magyar magatartással kapcsolatos lengyel találgatások, a magyar politika és sajtó bizonyos németbarát megnyilatkozásai miatt 1939 tavaszán komoly feszültség keletkezett Varsó és Budapest között. Mivel a jelentéseket, számjeltáviratokat hivatalból a követ szignálta, így Kristóffy tevékenysége a levéltári dokumentumok szintjén csak akkor rekonstruálható, amikor Hory távollétében azokat ideiglenes ügyvivőként ő állította össze és írta alá (mint például 1939 május–júniusában vagy éppen a sorsdöntő augusztusi napokban). Természetesen a diplomáciai protokollnak megfelelően ilyenkor Kristóffy általában osztályvezetői (osztályfőnöki), nem pedig miniszteri vagy államtitkári szinten fogadták a lengyel külügyminisztériumban. A dokumentumok tanúsága szerint a vizsgált időszakban a politikai osztály vezetőjével, illetve a Külügyminisztérium kabinetfőnökével folytatott megbeszéléseket. Ezek témái értelemszerűen a lengyel–német viszony várható alakulása, a danzigi krízis, valamint a magyar és lengyel sajtó magatartása voltak.

A második világháború kitörése után, Lengyelország német lerohanását követően szeptember 9-én Hory utasítására Kristóffy jelentéstételre hazautazott Budapestre és a háborús cselekmények alakulása miatt már nem is tért vissza a lengyel fővárosba. Azonban nem sokáig maradt feladat és beosztás nélkül, hiszen szeptember 30-ai hatállyal már ki is nevezték az újonnan felállított moszkvai követség élére. Szovjet ügyekben kevésbé volt járatos, mint Jungert-Arnóthy Mihály, utóbbinak azonban több konfliktusa is volt a Csáky–Vörnle-féle külügyi vezetéssel (ráadásul időközben Szófiában akkreditálták), így nem őt küldték vissza Moszkvába. Kristóffy október

közepén érkezett Moszkvába és október 25-én nyújtotta át megbízólevelét Mihail Kalinyinnak, a Legfelsőbb Tanács Elnöksége elnökének.

Időközben a Vörös Hadsereg előrenyomulása és Galícia elfoglalása következtében Magyarország és a Szovjetunió közvetlenül határosak lettek egymással. A megbízólevelét átadásakor Kristóffy, Csákytól kapott szóbeli utasításának megfelelően közölte Kalinyinnal, miszerint a magyar kormány a jövőben szívesen látná a két ország közötti jószomszédi és baráti viszony rögzítését valamilyen írásos megállapodásban. A felvetés azonban elsikkadt a szovjet bürokrácia útvesztőiben.

Moszkvában Kristóffy több szempontból is nehéz, illetve Varsóban ismeretlen körülményekkel találkozott. Mint minden külföldi diplomatát, őt is egy ellenséges világ képviselőjének tekintették, ami önmagában is beszűkítette mozgásterét. „Természetesen a szovjet tényezőktől terveikre vonatkozóan még hozzávetőleges tájékoztatást szerezni is úgyszólván lehetetlenség” – jegyezte meg Kristóffy egy politikai jelentésében. A szovjet diplomaták, a népbiztosság osztályvezetői, Vjacseszlav Mihajlovics Molotov külügyi népbiztos helyettesei rendszerint szűkszavú, kiterő válaszokat adtak a nekik feltett konkrét kérdésekre. Véleménye szerint Molotov tudatosan tette „megközelíthetetlené” a Külügyi Népbiztosságot a külföldi diplomaták számára. Mivel a szovjet külpolitika irányítóival csak elvétve tudott érdemi politikai beszélgetéseket folytatni, értesüléseit többnyire a sajtóból és harmadik országbeli diplomatáktól szerezte. A háborús körülmények, ellátási nehézségek pedig napi szinten nehezítették a követség működését.

Kristóffy szkeptikus és bizalmatlan volt a Szovjetunióval, a szovjet rendszerrel, a magyar–szovjet kapcsolatok perspektíváival szemben. Politikai jelentéseinek állandó témája volt a szovjet expanzió, a bekebelezett területek bolsevizálása. A háború kapcsán többször hangsúlyozta: a Szovjetunió a fegyveres konfliktus elhúzódásában, a harcoló felek legyengülésében érdekelt, hogy aztán ezt az állapotot maximálisan ki tudja használni világforradalmi tervei megvalósításához.

Magyarország esetében elsősorban a Kárpátaljával kapcsolatos, nyíltan ki nem mondott szovjet ambíciókat hangsúlyozta. 1940 januárjában például felhívta a figyelmet a Szputnyik agitatora című propagandaújságban megjelentetett térképre, ahol a terület Kárpát-Ukrajnaként volt feltüntetve, és Magyarországtól vastag országhatárral, a Szovjetuniótól viszont csak egy vékony vonallal volt elválasztva. Megemlítette, hogy Besszarábiával kapcsolatban ugyanezen gyakorlatot követik a szovjetek. 1941 áprilisában, amikor Kristóffy, utasítása értelmében a Jugoszlávia elleni katonai akcióban való magyar részvételt indokolta Andrej Visinszkij külügyi népbiztos-helyettesnek (egyébként kísértetiesen hasonló érvekkel, ahogyan a szovjetek indokolták 1939 őszén a Lengyelország elleni akciójukat), akkor utóbbi rosszallását fejezte ki a magyar lépéssel kapcsolatban. Mi lenne – érvelt Visinszkij – ha Magyarország kerülne hasonló helyzetbe, ha őt szaggatnák részekre, hiszen, mint ismeretes, Magyarországnak is vannak nemzetiségei. Kristóffy a kijelentésből arra következtetett, hogy a közeljövőben számítani kell a „ruténkérdés” felvetésére.

Kristóffy József kiváló diplomata volt, ám a közeg, amelyben dolgoznia kellett, kevés sikerrel kecsegtetett. Paradox módon azonban, jórészt tőle független körülmények miatt éppen az ő hivatali ideje alatt sikerült számos olyan kérdésben előre

lépni, melyek már hosszú évek óta terhelték a magyar–szovjet kapcsolatokat. 1940. augusztus 3-án a két ország képviselői Moszkvában kereskedelmi és hajózási, valamint áruforgalmi és fizetési megállapodást írtak alá. 1940 októberében a magyar kormány hozzájárult ahhoz, hogy az életfogytiglani fegyházbüntetését töltő Rákosi Máttyás a Szovjetunióba távozzon, válaszul a szovjet kormány egy gentlemen's agreement keretében visszaadta Magyarországnak az 1849-es intervenció során orosz kézre került honvédszászlókat. 1941 májusában a Szovjetunió részt vett a Budapesti Nemzetközi Vásáron. Utóbbi kapcsán a szovjet pavilon sikerét ügyesen megszervezett és szemfényvesztő propagandának tulajdonította, melynek megítélése szerint sokan bedőltek. Kristóffy a szovjet–magyar relációban a jószomszédi viszony fenntartásánál is fontosabbnak tartott „minden olyan lehetőséget kikapcsolni, amely eszközül szolgálhat a szovjet kézben a magyar nemzet ellenálló erejének csökkentésére”.

Kristóffy tartózkodása még 1940 nyarán sem oldódott a szovjetekkel szemben, amikor pedig elvben lehetőség mutatkozott a magyar és szovjet érdekek összehangolására Románia ellenében. A szavak szintjén a szovjetek valóban megértőnek mutatkoztak a Romániával szembeni magyar területi követelések iránt, tartózkodtak azonban mindenféle határozottabb elköteleződéstől. Jelentéseiben hangsúlyozta, hogy a Magyarország számára pillanatnyilag kedvező szovjet deklarációk ellenére „mégis labilis alap volna, ha erre építenénk a jövőre nézve”. „A szovjet külpolitika híján van minden erkölcsi alapnak és az bármikor a tett kijelentésekkel és adott szóval ellentétes irányt vehet, ha a szovjet érdekek úgy kívánják.” 1940. augusztus 24-én a Turnu Severin-i tárgyalások megszakadásának időszakában Csáky utasítására felkereste Molotovot és informálta a katonai megoldás előtérbe kerüléséről. A magyar diplomácia egyrészt a szovjet sajtó barátságos, a magyar követelések iránt megértő magatartására számított, másrészt szerette volna elérni, hogy a szovjet hadvezetés lehetőleg ne csökkentse a román határ mentén állomásoztatott csapatok számát és harc-készültségi fokát, nehezítve ezzel a román haderő átcsoportosítását Moldvából Erdély területére. A fentiekén túlmenően Kristóffy jelezte, hogy Magyarország sürgősen bombázó- és vadászrepülőgépeket kíván vásárolni a Szovjetuniótól (ez elől Molotov természetesen elzárkózott). „Egy óra beszélgetésünk a legbarátságosabb hangon folyt le ugyan, de Molotov láthatóan igyekezett úgy megválogatni szavait, hogy azokba a tett általános barátságos kijelentéseken túl konkrét ígéretet ne lehessen belemagyarázni”. Ugyancsak érdemes idézni Kristóffy helyzetértékelését a második bécsi döntés előestéjén Romániának átnyújtott jegyzék kapcsán, melyben a szovjet kormány tiltakozását fejezte ki a határincidensek miatt és komoly következményekkel fenyegette Romániát, amennyiben ezek folytatódának. A magyar követ véleménye szerint Moszkva szívesen látott volna egy magyar–román háborús konfliktust, amely egyrészt zavart okozhat a német szövetségi rendszerben, másrészt újabb szovjet térnyerésre adhat lehetőséget Romániával szemben. Ugyanakkor – folytatódik az eszmefuttatás – a szovjet diplomácia kínosan igyekezett kerülni mindent, ami a németekkel való nyílt konfrontálódás látszatát kelthette. Éppen ezért „a szovjet kormány nem a Magyarország részére adott háborús biztatással, hanem a szovjet–román viszony hirtelen kiélézésével igyekezett a háború lehetőségét növelni.”

Ugyanúgy nem hitt Kristóffy a német–szovjet viszony tartósságában, a két hatalom közötti összeütközést előbb-utóbb elkerülhetetlennek tartotta. 1941. áprilisában már annak a valószínűségével számolt, hogy „Németország egyszer kénytelen lesz megtámadni a Szovjetuniót”. 1941. június 19-én számjeltáviratban értesítette a Külügyminisztériumot, hogy Schulenburg német nagykövet és a misszió erőteljesen készülnek a szovjet főváros elhagyására. Mindez már egyértelműen a küszöbön álló háborúval állt összefüggésben.

Kristóffy moszkvai diplomáciai tevékenységének legfontosabb, a történettudományban legtöbbször elemzett mozzanata az úgynevezett „Kristóffy-távirat(ok)” kérdése. Június 23-án Molotov magához kérte Kristóffy-t és érdeklődött Magyarország várható magatartása iránt a német–szovjet konfliktusban. Hozzátette, a Szovjetunióknak nincs követelése vagy ellenséges szándéka Magyarországgal szemben, „nem volt észrevétele, hogy magyar követelések Románia kárára megvalósuljanak, e tekintetben a jövőben sem lesz észrevétele” Kristóffy soraira alapozódott a későbbiekben az a feltételezés, hogy Moszkva támogatta volna Magyarországot Erdély egészének megszerzésében, amennyiben nem csatlakozik a német katonai akcióhoz. Molotov politikai naplójában ugyanez a részlet a következőképpen szerepel: „A Szovjetunióknak Magyarország Románia rovására megvalósult területi növekedésével szemben (protyiv oszucslesztvjonno go uvelicsenyija tyerritorii) nincs ellenvetése”. A külügyi népbiztos megállapítása tehát a múltra vonatkozik, nincs benne utalás a jövőbeni lehetséges szovjet magatartásra. Kristóffy – miután a szovjetek helyreállították a távirókapcsolatot – Ankarán keresztül rejtjeltáviratban értesítette a Külügyminisztériumot a beszélgetés tartalmáról és sürgős utasítást kért. Időközben azonban Budapesten döntés született a diplomáciai kapcsolatok megszakításáról, így Kristóffy táviratát válasz nélkül hagyták. A válasz elmaradása miatt Kristóffy feltehetőleg több táviratot is küldött. Bárdossy valószínűleg perében tett vallomásával ellentétben a távirat(ok) tartalmát sem minisztertársaival, sem a kormányzóval nem ismertette. Ráadásul a Moszkvából hazaérkező Kristóffy előtt – a követ leánya, Kristóffy Judith visszaemlékezése szerint – azok kézhezvételét is tagadta.

A diplomáciai kapcsolatok megszakítását követően a két fővárosban lévő miszsiók személyzetét internálták. A moszkvai magyar követséget előbb hermetikusan elzárták a külvilágtól, megszüntették az áram- és telefonszolgáltatást, megtiltották az épület elhagyását. 1941. június 26-án este az ott lévőköt, így Kristóffy Józsefet és feleségét is Morsanszk városába szállították, majd svéd és bolgár diplomaták közvetítésével 1941. júliusában cserélték ki a szovjet–török határon.

Hazatérését követően Kristóffy egy rövid időre parkolópályára került. Cenzúra- és kisebbségi ügyekkel foglalkozott. 1941. december 30-ától miniszteri osztályfőnök. 1943. augusztus 13-án a Kállay-kormány Koppenhágába küldte az ottani magyar követség élére követi minőségben. Feladata többek között a nyugati hatalmakkal való kapcsolatkeresés volt.

Magyarország német megszállását követően is állásban maradt, a nyilas hatalomátvétel után azonban 1944. október 15-én a követség irattárával együtt a semleges Svédországba távozott. Kemény Gábor, a Szálasi-kormány külügyminisztere feljelentése szerint Kristóffy Koppenhágában szovjetbarát magyar ellenzéki mozgalmat

szervezett, önkényesen elhagyta állomáshelyét és a követség többi alkalmazottját is erre kényszerítette, állandó hírszolgálatot teljesít az ellenségnek. A fentiek miatt Kristóffyra és 10 másik külképviseleti tisztviselőre távollétükben kérte a halálbüntetés kimondását, vagyonuk zárolását, és hozzátartozóik ellen „törvényes rendszabályok” foganatosítását. A feljelentés alapján 1944. december 3-án a nyilas bíróság Kristóffyt kötél általi halálra ítélte.

Kristóffy 1945 májusában tért vissza Koppenhágába, ahol a Nemzetközi Vöröskereszt segítségével mentőautókat és gyógyszereket igyekezett eljuttatni Magyarországra.

1946-ban hazatért, az igazoló eljárást követően nyugdíjazták. A kommunista rezsim azonban megvonta nyugdíját, 1951 nyarán pedig a háború előtti elit több ezer más tagjával együtt őt és családját is kitelepítették a fővárosból. 1956-ban elhagyta az országot és Dániában telepedett le. Itt érte a halál 1969-ben.

KRISTÓFFY JÓZSEFTŐL

Nem írt emlékiratokat.

KRISTÓFFY JÓZSEFRŐL

Gulyás László (2016): A Horthy-korszak külpolitikája 4. A revíziós sikerek 1. A Felvidék és a Kárpátalja visszatérése 1937–1939. Attraktor Kiadó. Máriabesnyő.

Gulyás László (2017): A Horthy-korszak külpolitikája 5. A revíziós sikerek 2. A második bécsi döntés 1939–1940. Attraktor Kiadó. Máriabesnyő.

Kolontári Attila (2009): Magyar–szovjet diplomáciai, politikai kapcsolatok. Bp., Napvilág.

Sipos Levente (2011): A Kristóffy-távirat. Rubicon, 2011/6. sz. 57–59. old.

Sipos Levente: Ki volt Kristóffy József? http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/kristoffy_jozsef_moszkvai_magyar_kovet/

Peter Pastor szerk. (1992): A moszkvai magyar követség jelentései 1935–1941. Századvég–Atlanti Kiadó. Budapest.

KORÁNYI FRIGYES (*Gulyás László*)

Pest, 1869. június 21.–Budapest, 1935. december 26.

Korányi Frigyes belgyógyász és Bónis Malvin fia, aki tanulmányai elvégzése után pénzügyi pályán helyezkedett el. Egyetemi tanulmányait a budapesti és külföldi egyetemeken végezte. 1892-ben a pénzügyminisztérium szolgálatába lépett, hamarosan osztálytanácsos. 1911-1912-ben a Magyar Földhitelintézet és a Magyar Agrárbank kormánybiztosa (1911–1912) volt, illetve az általa megszervezett Országos Központi Hitelszövetkezet vezérigazgatója posztot is betöltötte címzetes miniszteri tanácsosi rangban (1912–1917). 1917-től a Szövetkezet, valamint a Nagybecskereki Tengerifeldolgozó és Olajgyár elnöke (1917–1919).

A Tanácsköztársaság idején elhagyta az országot. 1919 szeptemberében tért haza, és szeptember 12-én a második Friedrich-kormányban vállalt pénzügyminiszterséget. Ezen posztját a Huszár-kormányban, a Simonyi-Semadam Sándor kormányban és Teleki Pál első kormányában is megőrizte. Végül 1920. december 16-án mondott le.

Lemondása után az Országos Központi Hitelszövetkezet élére tért vissza. Minisztersége idején kiszagdapárti, a kormányból való kiválása után a disszidens képviselők csoportjához csatlakozott, majd 1922-ben belépett az Egységes Pártba.

Diplomácia pályára akkor került, amikor 1923 februárjában rendkívüli követ és meghatalmazott miniszteri rangban felvették a Külügyminisztérium állományába. Még ebben az évben kinevezték párizsi követnek, ebben a minőségében a madridi kormány mellé is akkreditálva volt, kettős akkreditáció révén. De Bethlen miniszterelnök hívására már 1924-ben hazatért Budapestre: 1924. március 24-től november 15-ig újra pénzügyminiszteri posztot töltötte be a Bethlen-kormányban. Ezen pénzügyminiszteri ciklusa alatt megkötötte az ún. népszövetségi kölcsönt, rendezte az államháztartást, megszüntette a deficitet, és Popovics Sándor tervei szerint felállította a Magyar Nemzeti Bankot (MNB). Ezek után 1924-ben visszatért a párizsi követség élére, ahol ezúttal négy évet szolgált. Eközben a Jóvátételi Bizottságnál Magyarország delegátusa (1923–1929) is volt.

Párizsi követsége 1928-ban ért véget, hazatérve a Pénzügyintézeti Központ elnöke lett. Ezzel párhuzamosa a hágai konferenciát előkészítő párizsi tárgyalásokon, majd a hágai konferencián gr. Bethlen Istvánnal együtt Magyarország képviselője volt (1929–1930). A genfi Népszövetség pénzügyi bizottságában és tanácsában Magyarország delegátusa, fődelegátusa is volt.

1931. december 16-tól 1932. október 1-ig Károlyi Gyula kormányában ismét pénzügyminiszter. Erről a posztról újra, a Pénzügyintézeti Központ elnöki székébe tért vissza.

Pénzügyi és diplomácia karrierje mellett irodalommal is foglalkozott: színdarabokat és regényeket írt, úgymint: Hajnalhasadás (társadalmi dráma, 1900), Serédy Gábor (regény, 1902), Aranyfürdő (regény, 1904), Ireneusi kertek (1906), Egy új asszony levelei (elbeszélés), A halotthalász (elbeszélés), Gyónás (elbeszélés).

Horthy Miklós 1932-ben a felsőház örökös tagjává nevezte ki. 1935-ben hunyt el, 66 éves korában.

KORÁNYI FRIGYESTŐL

Nem írt emlékiratokat.

KORÁNYI FRIGYESRŐL

Décsi Lajos–Pintér Jenő–Ványi Ferenc szerk. (1926): *Magyar irodalmi Lexikon*, „Studium” kiadása, Budapest. 479. old.

Gulyás László (2013): A Horthy-korszak külpolitikája 2. A húszas évek második fele 1924–1931. Attraktor Kiadó. Máriabesnyő.

Gulyás László (2015): A Horthy-korszak külpolitikája 3. A Károlyi- és a Gömbös-kormány külpolitikája 1931–1936. Attraktor Kiadó. Máriabesnyő.

Pritz Pál szerk. (1994): *Iratok a magyar külügyi szolgálat történetéhez 1918–1945.* Akadémiai Kiadó. Budapest.

MASIREVICH (KONSTANTIN) SZILÁRD LAJOS, DR. NEMES (Tóth Imre)

Budapest, 1879. január 7–?

Szerb ortodox nemesi családban született Konstantin Masirevich néven, 1879. január 7-én. 1902-ben lépett állami szolgálatba. Gyakornokként a Fölművelésügyi Minisztériumban helyezkedett el. 1903. május 5-én került a közös Külügyminisztériumba. 1904 májusában tette le a diplomata vizsgát, és fizetéstelen követségi attasé lett. Athénban (1904. május 2.–1907. április 5.), Londonban (1907. április 6.–1908. március 26.), Brüsszelben (1908. március 27.–1909. március 26.), Münchenben (1909. március 27. –1911. április 10.) és Kairóban (1911. április 11.–december 19.) teljesített szolgálatot. 1909. május 18-án II. osztályú követségi titkár lett.

1911-ben belső szolgálatra rendelték. Miután a fogalmazói karba került, az Alois Lexa von Aehrental külügyminiszter által létrehozott, és nagy számú magyar tisztviselőt (Nickl Alfred, Bolgár Ferenc, Bethlen-Mattyasovszky Dezső, Setz Károly) foglalkoztató, fordítási feladatokkal megbízott IV. Ügyosztályon dolgozott.

1912-ben újra külszolgálatra vezényelték. Szolgálati helyei: Washington (1912. augusztus 6-tól), Koppenhága (1915. január 22.–április 27.) és Varsó (1915. augusztus 21-től). 1916. október 11-től ismét a Ballhausplatzon teljesített szolgálatot. Közben 1914. augusztus 15-től december 10-ig a külügyminiszter megbízottja volt a balkáni haderők parancsnoksága hírszerző különítményénél.

A háború után a bécsi külügyminisztérium I. osztályú követségi titkáráként a Ballhausplatzról, de továbbra is az osztrák fővárosban maradt, és a bécsi magyar követség megszervezésén dolgozott. 1920 januárjában a magyar külügyminisztérium állományába került kinevezték I. osztályú követségi tanácsossá. Rövidesen a bécsi követség első követségi tanácsosa lett, ügyvivőként.

A kormány 1920. szeptember 7-diki ülésén – Kánya Kálmán javaslatára – a bécsi román misszió közvetítésével agrément-t kért számára, hogy a diplomáciai kapcsolatok felvétele után misszióvezetőnek küldje a román fővárosba. Támogatása szerb származása és görögkeleti vallása miatt nem volt egyöntetű, de a minisztertanács végül megkérte számára a román kormány hozzájárulását. Bukarest azonban azzal lepte meg a magyar külügyminisztériumot, hogy az agrément-t nem a kért ügyvivő, hanem azonnal követi minőségben adta meg. Masirevich a követi címet eredetileg csak akkor kapta volna meg, ha a román kormány követe is elfoglalta volna budapesti állomáshelyét. Így viszont a minisztertanács 1920. november 10-én rendkívüli követi és meghatalmazott miniszteri címmel ruházta fel. Bukaresti állomáshelyét azonban nem foglalta el.

1921. január 17-én az addigi bécsi követet, Gratz Gusztávot külügyminiszterré nevezték ki, így Masirevich esélyessé vált a korábbi szolgálati helyén megüresedett követi poszt betöltésére. Ez természetesen vonzóbb volt számára, mint a román fővárosban teljesítendő szolgálat, így Hory András utazott Bukarestbe ügyvivőként, Masirevichet pedig 1921. január 22-től Bécsbe nevezték ki. 1921. július 5-ig ideiglenes ügyvivőként, onnantól 1925. június 10-ig rendkívüli követként és meghatalmazott miniszterként irányította a követség munkáját. Ez jelentette a valódi előlépte-

tését. Masirevich volt az első hivatásos diplomata, aki a bécsi misszió élére került. Daruváry Géza felhatalmazta, hogy tárgyalásokat folytasson Szovjet-Oroszország ottani képviselőjével, Mihail Levickijel. A megbeszéléseken a tervek szerint elsősorban gazdasági kérdések megtárgyalására került volna sor, de a diplomáciai kapcsolatok felvételéről is szó esett. Masirevich már akkor érkezettnek látta az időt a kapcsolatfelvételre, melyre azonban csak évekkel később került sor.

1925. május 19-én felmentették a bécsi követség vezetése alól, és megbízták a prágai követség irányításával, melyet 1933. május 13-ig vezetett. 1933-ban a genfi leszerelési konferencia magyar delegátusaként képviselte az országot.

1933. június 1-jével helyezték a Magyar Királyság berlini képviselőjének élére, mint Kánya Kálmán külügyminiszter bizalmi emberét. A német–jugoszláv kapcsolatok látványos javulása, Göring belgrádi útja (csakúgy, mint miniszterében) komoly aggodalmakat keltett benne a magyar revízió ügyének német támogatását illetően. A két ország között félreérthetetlen diplomáciai feszültség alakult ki, miután a magyar aggodalmakat Berlinben folyamatosan hangoztató Masirevich gyakorlatilag persona non grata-vá vált a német fővárosban. Visszahívását Göring kezdeményezte Budapesten 1935 májusában, ami ellen Neurath külügyminiszternek sem volt egy szava sem, sőt később maga is ezt javasolta. A diplomáciai outsidernek tartott porosz miniszterelnököt lebecsülő (vagy talán alábecsülő) Kánya – csakhogy borsot törjön a németek orra alá – ameddig lehetett (az év decemberéig), halogatta Masirevich visszahívását, amikor pedig ezt megtette, a szerény képességű Sztójay Dömét, az addigi katonai attasét állította a helyére.

Sztójay akkor és később is tökéletesen megfelelt Berlin elvárásainak. Kánya annál kevésbé számíthatott rá, mert a Masirevich-re jellemző következetes kiállás helyett, szerepét félreértelmezve, elsősorban a német érdekek szolgálatában lépett fel. A magyar kormány végül is 1935. december 3-diki ülésén döntött Masirevich visszahívásáról.

A külügyminiszter nem volt hajlandó félreállítani Berlinből eltávolított bizalmát. Szóba került Párizsba történő kinevezése is, de Kánya végül a magyar külgazdasági és külpolitikai érdekek szempontjából még fontosabbnak tartott angol főváros mellett döntött. A kormányfő, Gömbös Gyula és Horthy Miklós kormányzó azonban nem értékelte oly nagyra a volt berlini követ diplomáciai képességeit, mint Kánya, aki barátjának Londonba küldésével nyilvánvalóan elégtételt is kívánt venni a rajta esett sérelmen. Gömbös és Horthy a németek érzékenységére tekintettel nem tartotta kívánatosnak a kinevezést, és Barcza Györgyöt, esetleg Bárczy István miniszterelnökségi államtitkárt javasolta helyette. A külügyminiszter azonban hevesen tiltakozott az ellen, hogy Sztójay után újabb outsider töltsön be kiemelkedő fontosságú követi posztot. Az önérzetében sértett Kánya *„fenntartotta magának a jogot, hogy egy admirálisnál és egy tábornoknál jobban megítélhesse, ki alkalmas diplomatának és ki nem.”*

Gömbös végül meghátrált, és 1936. február elején Masirevichet londoni követté nevezték ki, aki 1936. február 25-től nyugdíjazásáig, 1938. március 16-ig látta el követi feladatokat. Nyugdíjazását követően is részt vett a politikai életben. Gyakran találkozott diplomatatársaival, és volt politikusokkal, elsősorban Kánya Kálmánnal. A világháború alatt az angolszász orientáció híve volt.

MASIREVICH SZILÁRDTÓL

Nem írt emlékiratokat.

MASIREVICH SZILÁRDRÓL

Godsey, William D. Jr. (1999): Aristocratic redoubt. The Austro-Hungarian Foreign Office on the Eve of the First World War. West Lafayette, Purdue University Press.

Pritz Pál szerk. (1994): Iratok a magyar külügyi szolgálat történetéhez 1918–1945. Akadémiai Kiadó. Budapest.

Pritz Pál: A magyar diplomácia tevékenysége a Közép-Kelet Európával kapcsolatos német elképzelésekkel szemben a második világháború előestéjén. http://www.grotius.hu/doc/pub/CYRYNK/2012_78_pritz_pal_a_magyar_diplomacia.pdf.

Seres Attila (2006): A magyar–szovjet diplomáciai és kereskedelmi kapcsolatok főbb problémái 1922–1935. Doktori disszertáció. ELTE. Budapest.

MATUSKA PÉTER, TVAROZSNAI ÉS FELSŐRÁSZTOKAI (*Gerencsér Péter*)

Budapest, 1885. augusztus 28.–Hyères (Franciaország), 1956. július 30.

Matuska Péter 1885-ben született Budapesten, felvidéki származású evangélikus nemesi családban. Apja, idősebb Matuska Péter a lipótszentmiklósi választókerület országgyűlési képviselője, a magyar Jelzálog Hitelbank alelnöke, anyja Comáromy Blanka volt. A Budapesti Tudományegyetemen szerzett jogi doktorátust, 1907-ben pedig Liptó vármegyében lett aljegyző, később főjegyző.

1914 augusztusa és 1918 júniusa között végigharcolta az első világháborút, megfordult a szerb, a galíciai, az olasz és a román frontokon is, érdemeiért több kitüntetést kapott.

1918-ban feleségül vette későbbi kollégája, Bárdossy László – diplomata, 1941–1942 közötti külügyminiszter és miniszterelnök – nővérét, Bárdossy Margitot.

A magyar Külügyminisztériumba 1919 januárjában került, ahol miniszteri titkárként kezdett. A Tanácsköztársaság idején elbocsátották, ám annak bukásával visszatérhetett a Külügyminisztériumba. 1926-ban II. osztályú, 1928-ban I. osztályú követségi tanácsossá, 1931-ben pedig rendkívüli követté és meghatalmazott miniszterré léptették elő. A magyaron kívül angolul, németül, franciául, szlovákul és spanyolul beszélt.

Matuska 1920 novemberében a magyar külügyminisztérium megbízásából titokban Csehszlovákiába utazott, hogy tájékozódjék az ottani magyar kisebbség formálódó politikai szervezeteiről. Ennek során találkozott az ottani magyar pártok vezetőivel. Hangsúlyozta előttük az összefogás és a csehszlovák állam elleni aktív fellépés szükségességét. 1921 és 1928 között a prágai követségen szolgált. Egyik fontos feladata a kisebbségi magyar pártokkal történő kapcsolattartás volt. Rendszeresen tárgyalt ezen pártok vezetőivel magyarországi finanszírozásuk konkrét kérdéseiről, illetve próbálkozott a köztük lévő konfliktusok kezelésével.

Ezután 1928 és 1930 között a madridi külképviseletet vezette először ügyvivőként, majd pedig követként. Madridi évei alatt Portugáliába is akkreditálva volt. Matuska 1930-ban vette át a varsói misszió irányítását, amelyet 1935-ig vezetett. Gömbös Gyula miniszterelnök 1934. októberi varsói látogatása alkalmával Ignacy Mościcki lengyel köztársasági elnök a Polonia Restituta-rend Nagykeresztjét adományozta neki.

Varsó után 1937-ig a szófiai, majd 1943-ig a stockholmi követséget vezette, akkreditálva Norvégiába és Dániába is.

Hivatali jellemrajza szerint megbízatásait nagy tapintattal, kivételes ügybuzgalommal és hazafias áldozatkészséggel látta el, állomáshelyein közszeretnek és népszerűségnek örvendett.

Kormányzói engedéllyel 1941-ben családnevét régi magyar nemességének és előneveinek érintetlenül hagyása mellett „Matuska-Comáromy”-ra változtatta. A külügyi szolgálatból 1943-ban nyugdíjazták, de még abban az évben királyi titkos tanácsosi címet kapott.

A háborút követően a családot nemesi származásától megfosztották, Matuska Péter feleségével 1945 után Franciaországba emigrált, ahol 1956-ban halt meg.

MATUSKA PÉTERTŐL

MNL OL K 64 59. csomó 1934 17. tétel Lengyel–magyar viszony.

MNL OL XIX-J-1-w 21m Matuska Péter szolgálati és minősítési táblázata, törzskönyvi lapja.

MATUSKA PÉTERRŐL

Angyal Béla (2002): Érdekvédelem és önszerveződés. Fejezetek a csehszlovákiai magyar pártpolitika történetéből 1918–1938. Lilium Aurum. Galánta-Dunaszerdahely.

Magyar Hírlap, 1934. október 23. 2. old.

Pritz Pál szerk. (1994): Iratok a magyar külügyi szolgálat történetéhez 1918–1945. Budapest, 1994. 456–457. old.

MÁRIÁSSY ZOLTÁN *(Nyári Gábor)*

Márkus és batizfalvi, Rimaszombat, 1891. március 5.–Budapest, 1963. január 23.

Apja, idősebb Máriássy László (1863–1936) kormányfőtanácsos, Gömör és Kishont vármegyei árvaszéki elnök, bátyja Ifjabb Máriássy László (1888–1974) huszártiszt, koronaőr.

1914-ben tette le a konzuli vizsgát, 1915-től konzuli attasé, 1916-tól alkonzul. 1919-től a szerveződő önálló magyar Külügyminisztériumban követségi titkár, jelentős szerepe volt a külügyi apparátus kiépítésében. Előbb Berlinben, majd 1921 szeptemberétől Rómában I. osztályú követségi titkár. 1924 decemberében visszahelyezték a Külügyminisztérium gazdaságpolitikai és közgazdasági osztályára.

1926 augusztusától a prágai követség titkára, 1928. február 23-tól kinevezett II. osztályú követségi tanácsosa. 1929 júniusában visszarendelték a Külügyminisztériumba, júliusban véglegesítették II. osztályú követségi tanácsosi címét, és a külügyminiszter kabinetjének vezetője lett. 1930 májusában tagja annak a Walko Lajos (1880–1954) külügyminiszter által vezetett küldöttségnek, amely aláírta a magyar–görög békéltető és döntőbíróági szerződést. 1930. december 30-án több éves szolgálatának jutalmaként megkapta a II. osztályú Magyar Érdemkeresztet. 1931. március 23–27. között tagja volt a Károlyi Gyula (1871–1947) külügyminiszter vezette küldöttségnek, amely Olaszországban és a Vatikánban hajtott végre több tárgyalást.

1932. február 29-én felruházták az I. osztályú követségi tanácsosi címmel. 1933 márciusában Kánya Kálmán (1869–1945) külügyminiszter kísérőjeként részt vett a genfi leszerelési konferencián, júliusban pedig tagja volt a Gömbös Gyula (1886–1936) miniszterelnök vezette Olaszországban tárgyaló küldöttségnek.

Ugyanezen év szeptemberében Kánya Kálmán kísérőjeként Párizsban tárgyalt a francia politikai vezetőkkel a dunai államok együttműködésének lehetőségeiről. 1934. október 20–22. között Kánya Kálmán kíséretében a Vatikánba látogatott, ez alkalommal a Szentatya a Szent Szilveszter-rend Középkeresztjét a csillaggal adományozta neki. Az I. Sándor (1888–1934) jugoszláv király és Louis Barthou (1862–1934) francia külügyminiszter ellen 1934. október 8-án elkövetett merényletet követően 1934–1935-ben népszövetségi eljárás vizsgálta Magyarország szerepét, a genfi tárgyalásokon Kánya Kálmán kísérőjeként rendszeresen részt vett Máriássy is. Máriássy ezeken kívül minden hivatalos útjára elkísérte Kányát, akinek éveken keresztül egyik legközelebbi, bizalmas munkatársa volt.

1935. május 7-én nevezték ki véglegesen I. osztályú tanácsossá, egyben kinevezett rendkívüli követi és meghatalmazott miniszteri státuszt kapott és ettől a naptól megbízták az ankarai magyar követség vezetésével. A török mellett az iráni és iraki ügyeket is intézte, posztjait 1935. május 27-én foglalta el, megbízólevelét június 9-én adta át. 1935–1936-ban rendszeresen tájékoztatta a Külügyminisztériumot a török–brit–olasz kapcsolatok helyzetéről. 1938. június 30-án véglegesen megkapta a rendkívüli követi és meghatalmazott miniszteri rangot. 1941. február 12-én, a teheráni konzulátus létrehozása után, felmentették az iraki és iráni ügyek, július 18-án a török ügyek intézésének kötelessége alól.

1941. július 18-tól – Villani Frigvest (1882–1964) váltva – római követ lett, 1941. szeptember 5-én adta át megbízólevelét az olasz uralkodónak. 1942 januárjában el-

kísérte Galeazzo Ciano (1903–1944) olasz külügyminisztert budapesti útjára, 1943 áprilisában pedig egyik szervezője volt Kállay Miklós (1887–1967) miniszterelnök római útjának. 1943. május 5-én az olasz Sasrend nagykeresztjével tüntették ki.

Máriássy helyzete Benito Mussolini (1883–1945) 1943. júliusi bukása után vált bizonytalanná. Máriássy hivatalosan III. Viktor Emánuel király (1869–1947) Pietro Badoglio (1871–1956) vezette kormányához volt kinevezve, ugyanakkor Magyarország elfogadta Mussolini német segítséggel létrehozott Salói Köztársaságát is. Máriássy Rómában maradt, a város bombázásának 1943. július 19-i kezdetekor hazaküldette az ott tanuló magyar diákokat és hallgatókat, valamint próbálta felvenni a kapcsolatot Badoglio kormányával. Kezdetben sikeresek voltak próbálkozásai, és az új olasz külügyminiszter, Raffaele Guariglia (1889–1970) tájékoztatta, hogy a magyar–olasz kapcsolatokat továbbra is barátinak tekintik.

Azonban mivel az angolszászok diplomáciai úton azt tudatták a magyar külüggyel, hogy nem tudják garantálni Máriássy követi státuszának elismerését, 1943 augusztusában a követség teljes személyzetével együtt visszarendelték Budapestre. 1944. augusztus 22-én bukaresti követnek nevezték ki, de a másnap végbemenő román kiugrás miatt nem tölthette be a pozíciót.

1945. június 26-án a szovjet csapatok letartóztatták, Lakatos Géza (1890–1967) volt miniszterelnökkel együtt tartották fogva, többször kihallgatták, majd elengedték. 1946. március 6-án kérte a Külügyminisztérium Igazoló Bizottságától nyugállományba helyezését.

Budapest halt meg 1963. január 23-án.

MÁRIÁSSY ZOLTÁNTÓL

Nem írt emlékiratokat.

MÁRIÁSSY ZOLTÁNTRÓL

Andreides Gábor (2015): A külpolitikai szuverenitás elvesztése a magyar–olasz diplomáciai kapcsolatokban, 1945–1949. In: Soós Viktor Attila szerk. (2015): Súlypontáthelyezés a diplomáciában. NEB. Budapest. 129–170. old.

Andreides Gábor (2010): Fegyverszünetől megszállásig. Az olaszországi események magyarországi hatása 1943–1944-ben. Múltunk, LV. évf. (2010) 2. sz. 208–228.

Hamerli Petra (2018): Magyar–olasz diplomáciai kapcsolatok és regionális hatásai, 1927–1934. Doktori és Habilitációs Értekezések. Fakultás. Budapest.

Gulyás László (2015): A Horthy-korszak külpolitikája 3. A Károlyi- és a Gömbös-kormány külpolitikája 1931–1936. Attraktor Kiadó. Máriabesnyő.

Nyári Gábor (2015): A Sándor-palotától a ravatalig. Teleki Pál második miniszterelnöksége, 1939–1941. Kairosz, Piliscsaba–Budapest. 306. old.

PELÉNYI JÁNOS (*Nyári Gábor*)

Budapest, 1885. február 15.–Hanover (Egyesült Államok), 1974. április 19.

A középiskolai tanulmányait Budapesten végezte, majd 1907-ben elvégezte a Bécsi Konzuli Akadémiát, majd ideiglenes szolgálatra a császárváros bíróságához osztották be. Ezután az Amerikai Egyesült Államokba vezényelték, 1908. május 31-től a pittsburghi konzulátuson attasé, 1909-től a chicagói főkonzulátuson, 1911-től Clevelandban alkonzul volt. 1913-ban kezdeményezte az amerikai magyar emigráció történetének megírását angol és magyar nyelven, de a munka nem készült el. 1917-ben Clevelandban konzulnak nevezték ki, de még ez év áprilisában az Amerikai Egyesült Államok hadba lépése miatt távoznia kellett az országból, ezután az első világháború végéig a közös Külügyminisztérium jogi osztályára került.

1922-ig különböző beosztásokban dolgozott a Külügyminisztériumban, majd ki-nevezték a washingtoni követség első osztályú tanácsosává. Jelentős szerepe volt az amerikai magyar képviselet kiépítésében, az amerikai és a magyar közvélemény is kimagasló tudású és rendkívüli népszerűségnek örvendő tisztségviselőként emlegette. Fontos kapcsolattartó személy lett az amerikai és a hazai magyarság között. 1923-ban feleségül vette az amerikai Sue Wade Harmant (1885–1980). 1931-ben tagja és tiszteletbeli amerikai alelnöke (1938-tól tiszteletbeli elnöke) lett a Magyar–Amerikai Kereskedelmi Kamarának.

1930. szeptember 27. és 1933. november 7. között Genfben a Nemzetek Szövetségénél a magyar képviselet vezetője. 1931–1932-ben sikeresen képviselte a magyar kormány pénzügyi érdekeit (egyebek mellett a magyar pénzügyek átvilágításának, valamint a külföldi kölcsönök rendezésének kérdései), valamint 1932 februárjától kiemelkedően látta el feladatait a leszerelési konferencián. Működése elismeréseként 1932. február 15-én Horthy Miklós rendkívüli követi és meghatalmazott miniszteri címmel ruházta fel.

1933 decemberétől 1940. november 26-ig Magyarország washingtoni rendkívüli követe és meghatalmazott minisztere, ezzel párhuzamosan Kubába és Mexikóba is akkreditálva volt. 1935–1936-ban részt vett a Hungarian Quarterly folyóirat amerikai kiadásának létrehozásában. 1937-ben előkészítette a New York-i magyar nyelvű Hungarian Reference Library létrehozását. Az 1930-as évek közepétől folyamatosan jelezte a Külügyminisztériumnak, hogy az amerikai kormányzati körök szerint hiba, ha Magyarország bármilyen módon közeledik Németországhoz.

1938-ban elkészítette egy emigráns kormány kialakításának a tervét, amelynek rá vonatkozó lépéseit 1939-től Teleki Pál 1941. április 3-án bekövetkezett haláláig teljesítette, egyebek mellett 1939 novemberétől 1940 márciusáig egyetemplátogató körúton tájékozódott az amerikai közvélemény Magyarországról alkotott véleményéről (amely szerint Magyarországnak szerepet kellene vállalnia a Dunai Konföderáció létrehozásában), valamint 1940 tavaszán felügyelt a kormány létrehozására kiutalt ötmillió dollárra. Posztjáról – Teleki Pál hozzájárulásával – önként mondott le 1940 novemberében, miután Magyarország csatlakozott a háromhatalmi egyezményhez, és így a hivatalosan is Németország szövetségese lett. Lemondásával meg tudta őrizni az Egyesült Államok vezető rétegével kialakított jó kapcsolatait, így továbbra

is képviselhette Magyarország érdekeit, és folytathatta a tervezett emigráns kormány előkészítését.

Lemondása után több követségi munkatársával együtt politikai menedékjogot kért és kapott az Egyesült Államoktól. Közben Budapesten 1941. október 8-án megfosztották magyar állampolgárságától.

1941 végétől Eckhardt Tiborral szervezte a Független Magyarországért Mozgalmat, Magyarország német megszállását követően csatlakozott a Követi Komitéhez. 1944. március–áprilisában, közvetlenül Magyarország megszállása után Eckhardt Tibor kísérletet tett egy az Egyesült Államokban Pelényi elnökletével működő, Magyar Ellenállási Bizottság nevű szervezet létrehozására – amelynek funkciója a Követi Komitéhez lett volna hasonló –, de a szervezet nem jött létre. 1949-től tagja a Magyar Nemzeti Bizottmánynak.

1941-től a hanoveri Dartmouth College politológia tanára, 1943-tól 1954-ig professzora. 1953-tól a Strasbourgban felállított Szabad Európa Kollégium vezetője és tanára. 1957-ben nyugdíjba vonult, ezután tehetséges menekült magyar fiatalok tanulmányait és pályakezdését támogatta. Amerikai értelmiségi és nemzetközi diplomata körökben, 1974-ben bekövetkezett haláláig nagy elismertségnek örvendett.

PELÉNYI JÁNOSTÓL

János Pelényi (1964): The Secret Plan for a Hungarian Government in the West at the Outbreak of World War II. *The Journal of Modern History*, XXXVI. évf. (1964) 2. sz. 170–177. old.

János Pelényi papers, 1923–1975. Magyar Nemzeti Levéltár Magyar Országos Levéltára, K 106. Külügyminisztérium, Washingtoni követség. 1920–1941.

PELÉNYI JÁNOSRÓL

Borbándi Gyula (1966): A Teleki – Pelényi terv nyugati ellenkormány létesítésére. *Új Látóhatár*, IX. évf. (1966) 2. sz. 155–170. old.

Eckhardt Tibor (2008): Visszaemlékezések, 1941–1943. L'Harmattan, Budapest.

Kádár Lynn Katalin (2006): Eckhardt Tibor amerikai évei, 1941–1972. L'Harmattan, Budapest.

Nyári Gábor (2015): A Sándor-palotától a ravatalig. Teleki Pál második miniszterelnöksége, 1939–1941. Kairosz, Piliscsaba–Budapest, 2015. 61–88.; 309–310. old.

Vida István (1987): A lengyel emigráns kormány lisszaboni követségének magyar vonatkozású iratai, 1942–1945. *Történelmi Szemle*, XXX. évf. (1987) 4. sz. 438–479.

Zeidler Miklós (2008): Magyarok a Népszövetségben. *Limes*, XXI. évf. (2008) 79. sz. 251–272. old.

PRAZNOVSZKY IVÁN (Orosz László)

Budapest, 1883. december 12.–Budapest, 1971. április 1.

Az önmagát – többszöri vizsgálatok után is fiktívnek bizonyuló – nemesi származással felruházó, középosztálybeli, generációkon át a Károlyi grófnál bizalmi feladatokat ellátó család sarjaként született Praznovszky (olykor: Práznovszky).

Az ország egyik legkitűnőbb iskolájának számító pesti piarista gimnáziumban érettségizett. Tanárai közt találjuk Takáts Sándor történetírót, osztálytársai pedig a kor társadalmi elitjének gyermekei voltak, akik közül öten is diplomáciai szolgálatba léptek (rajta kívül Hevesy Pál madridi és Nemeskéri-Kiss Sándor szófiai, stockholmi, helsinki követ, valamint Morlín Ervin és Pejacsevich Elemér gróf). 1901–1905 között a budapesti tudományegyetemen állam- és jogtudományi tanulmányokat folytatott, kiegészítve gyakori külföldi tanulmányutakkal (Bécs, Róma, hosszabb ideig Párizs, ahol a Sorbonne-on is teljesített egy szemesztert), s módszeresen fejlesztette nyelvismeretét (német, francia, angol), melynek kapcsán külföldi tárgyalópartnerei is elismeréssel nyilatkoztak.

Az államvizsgát követően (doktori címet nem szerzett) 1905 szeptemberében az egyetlen Bécsben működő magyar kormányhivatalnál, a Király Személye Körüli Minisztériumban kezdte meg működését, mint segédfogalmazó, s hivatali, illetve magánjellegű kapcsolatokat épített ki a közös külügyminisztérium tisztviselőivel. A darabontkormány bukása után érkezett új tárcavezetője, Zichy Aladár gróf hamar felkarolta a tehetséges fiatalembert, s beajánlotta őt Alois Lexa von Aehrenthal gróf külügyminiszterhez, így már 1907 novemberétől a külügyminisztérium I. sz. (oroszlországi, balkáni, egyiptomi és ázsiai ügyekkel foglalkozó) referátumának Konzuli, majd Kereskedelempolitikai Osztályán teljesített szolgálatot.

A – rendkívül szigorú – diplomatavizsgát követően (1908. május) öt éven át a minisztérium több osztályán is tevékenykedett, majd 1912 nyarán a római nagykövetségre vezényelték. Előmenetelében igazi kiugrást jelentett, amikor 1913. július 30-án a Sajtóosztály (Department 5) helyettes vezetőjévé nevezték ki. E beosztását 1918 októberéig megőrizte. A szarajevói merénylet követően – a nyári szabadságolások során kiürült minisztériumban – órá, mint rigidőre hárultak a tájékoztatással kapcsolatos feladatok. A külföldi sajtópropaganda („a Monarchia jogos önvédelmi harca”) fő szócsövéné a Budapesten szerkesztett francia nyelvű *Revue de Hongrie*-t tette. 1916 februárjában a Ferenc József Rend lovagkeresztjével tüntették ki, s 1917 augusztusától már minisztériumi osztálytanácsosi rangban tevékenykedett. Az összeomlás utolsó hetében az új külügyminiszter, ifj. Andrássy Gyula személyi titkára lett a Ballhausplatzon.

A Bécsben és Budapesten lejátszódó forradalmi változások idején – a tisztviselői kar nagy részéhez hasonlóan – kivárára rendezkedett be, ám miután a felálló Károlyi-kormány hozzálátott egy önálló magyar külügyminisztérium szervezéséhez, új bécsi követe, Harrer Ferenc pedig az egykor közös diplomáciai kar magyar tagjaitól eskü letételét kérte, Praznovszky is hazatért Budapestre és felvette a szolgálatot az 1918. évi V. néptörvény (december 15.) révén létrehozott minisztériumban. (A stáb tagjainak közel fele a közös külügyből érkezett.) December végén Praznovszky a

Sajtó- és Propaganda Osztály vezetésére kapott megbízást, 1919. január 18-ától immár minisztériumi tanácsosi rangban.

A kommün hatalomra jutásakor a ballhausplatzi gárdában nem bízó külügyi népbiztos, Kun Béla nagyszabású tisztogatásban gondolkodott, ám helyette, a szocdem Ágoston Péter – nem tudván pótolni a gyakorlott szakembereket – ezt meggátolta, bár szerepük ezután csak az adminisztratív feladatokra korlátozódott, mert a stratégiai döntéseket Kun és szűk köre hozta. Praznovszky újra letette az esküt (igen kevesen tagadták meg), s továbbra is a Sajtóosztály élén maradt, bárminő befolyás nélkül. Ágoston megbuktatása (1919. június 24.) után azonban a védelem nélkül maradt régi gárda jó része, köztük Praznovszky is, két körben eltávolításra került (1919. július 2. és 1919. július 8.; 152 ember).

1919 augusztusában visszatérhetett a külügyminisztériumba, s átvette a Politikai Osztály vezetését. Alelnöke lett a minisztériumi dolgozók és a külképviseleti személyzet tanácsköztársaság alatti magatartását felülvizsgáló *Igazoló fegyelmi bizottságnak* is. (Lojális és engedékeny volt a kollégák irányában.) Az ősz folyamán karrierje üstökös-ként ívelt tovább. Somssich József gróf külügyminiszter bizalmasaként és jobbkezeként Praznovszky rendszeresen részt vett a kormányüléseken, október 31-én pedig (36 évesen) a Magyarországon elérhető legmagasabb diplomáciai rang birtokosa lett: rendkívüli követ és meghatalmazott miniszteri címmel és jelleggel felruházott I. o. követségi tanácsos.

Praznovszky részt vehetett a külügyminisztérium új szervezeti rendjét szabályzó miniszteri rendelet (1919. december 19.) megalkotásában, s a tárca kulcsembereinek tekintették, amikor december 1-jén Párizsból megküldték Budapestre a békekonferenciára szóló hivatalos meghívást. Maga is részt vett az 1919. december 2-i minisztertanácsi ülésen, ahol (a Béke-előkészítő Bizottság két vezetője, Teleki Pál gróf és Bethlen István gróf jelenlétében) úgy határoztak, elfogadják a békekonferencia meghívását.

Az 1920. január 5-én a Keleti pályaudvarról elinduló (Apponyi Albert gróf vezette) 66 fős magyar delegáció főtitkára Praznovszky lett. Ő felügyelte a vasúti szerelvényvel, az áthaladási engedélyekkel, a katonai missziók kísérő tisztjeivel, a valutaigénylással, a diplomáciai útlevelekkel kapcsolatos összes adminisztratív ügyet, majd pedig a Párizs nyugati elővárosában (Neuilly), a *Château de Madrid*-ban több mint három hónapig elszállásolt küldöttség napi ügyvitelét koordinálta, bonyolította a békekonferencia és a külügyminisztérium hivatalos kapcsolattartását, szervezte a futárpostát, letisztázta a munkatársak által készített sajtószemléket.

1920. január 16-án jelen volt a Quai d'Orsay miniszteri dolgozószobájában, amikor az előző nap átvett békefeltételek kapcsán Apponyi nagyszabású beszéde elhangzott. A lecsökkent létszámú delegációt költséghatékonysági okokból 1920. április 8-án Neuillyből Versailles-ba (*Hôtel des Réservoirs*) költöztette át, majd május 5-én átvette a békeszerződés végleges változatát, amivel másnap hazautazott.

1920. május 21-én érkezett vissza a magyar kormány aláírási szándékáról szóló jegyzékkel és az aláírás előkészítésére vonatkozó megbízatással. A nehezen összeállított, május 31-én útnak indult aláíró küldöttséghez csatlakozva június 4-én egyike volt a hat magyarnak, akik részt vettek az aláírási ceremónián a *Grand Trianon* palotában.

Az aláírást követően Praznovszky nem utazott haza a delegációval: mivel január óta ő képviselte a folyamatosságot a kétoldalú kapcsolatokban, a létesítendő diplomáciai képviselőt élére őt szemelték ki, igaz csupán ideiglenes megoldásként, egy tekintélyesebb külügyér érkezéséig. 1920. június közepén adta meg Párizs az *agrément*-t Magyarország „de facto képviselőének” vezetője számára, minthogy a diplomáciai kapcsolatok formális felvételére, követség szervezésére csak a békeszerződés ratifikálása után kerülhetett sor. A kialakulatlan státusz ellenére Praznovszky igen aktív tevékenységet fejtett ki. Állandó kapcsolatot tartott a békekonferencia „utódszervezeteként” működő Nagykövetek Tanácsával (Jules Cambon elnök) és a francia külügyminisztériummal (Paléologue külügyi főtitkárral kifejezetten barátságos viszonyban állt, utóda, Berthelot viszont egyszer sem volt hajlandó fogadni őt).

Praznovszky beavatottja volt az 1920–21 folyamán Semsey Andor gróf és Halmos Károly ügyvéd által folytatott francia–magyar titkos tárgyalásoknak. Különleges súlyt fektetett Magyarország sajtómegjelenéseinek elősegítésére: 1920 júliusában a *La Liberté*, augusztusban a *Le Journal des Débats Politiques et Littéraires* közölt vele interjút, s két és fél éves működése alatt a képviselő által szervezett sajtókampány részeként cikkek, sőt vezércikkek jelentek meg számos francia lapban (*L'Éclair*, *L'Oeuvre*, *Le Temps*, *L'Ère Nouvelle*, *L'Homme Libre*). E pénzen vett lojalitás persze nem jelentett feltétlen szimpátiát részükről.

Praznovszky számos, Magyarország megítélését negatívan befolyásoló kérdéskörben feltett ki kármentesítő szerepet a Quai d'Orsay felé. Ilyen volt a békeszerződés szigorú sürgetések ellenére is halogatott ratifikációja, a területi rendelkezések ügye, ti. Nyugat-Magyarország kiűritésének késleltetése és a szabadcsapatok megtűrése kapcsán folytatott magyarázkodás, továbbá a királykérdés kétszeri kieleződése ügyében érkezett bírálatok leszerelése, ugyanakkor a kisebbségi sorba jutott magyarság elleni jogsértések napirenden tartása is.

1921 augusztusában Budapest hozzálátott a képviselő követséggé alakításának engedélyeztetéséhez. Praznovszky október 11-én adta át megbízólevelét – még mindig csak ügyvivőként – Briand miniszterelnöknek. Követi beiktatására 1922. február 13-án került sor Millerand köztársasági elnöknel, amikor is már minden bizonnyal tudomása volt arról, hogy Bánffy Miklós külügyminiszter a leköszönése utáni méltó visszavonulás színhelyéül Párizst nézte ki magának. 1922 tavaszán Praznovszky még lépéseket tett a konzuli hálózat kiépítésére: három városban (Le Havre, Cherbourg, Marseille) tiszteletbeli konzulokat nevezett ki a kormány. A már várt felmentésére 1922. november 21-én került sor, miután Budapest Bánffy számára már szeptember elején *agrément*-t kért. (Bánffy azonban mégsem foglalta el a pozíciót, miután október közepén egy Poincaré miniszterelnökkel tervezett találkozás elmaradása után méltatlan magatartást tanúsított a miniszteri előszobában.) Praznovszky egyidejűleg távozott az 1922 februárjában létesített, s takarékosági okokból általa párhuzamosan betöltött madridi követi pozícióból is. (XIII. Alfonznál csupán egyszer járt, június 16-án, követi megbízólevele átadásakor.)

Noha kompenzációként a prágai vagy a varsói követséget is felkínálták számára, a sértődött Praznovszky a külügyi szolgálatból való visszavonulást választotta, s nyugdíjazását kérelmezte. Ám a továbbiakban is aktív szerepet vállalt a társadalmi,

politikai és gazdasági életben, különösen a magyar–francia kapcsolatok előmozdításában. Igazgatósági tagja lett a francia érdekeltségű Magyar Jelzálog-Hitelbanknak, vezetője a Magyar–Francia Kereskedelmi Kamarának, elnöke a Francia–Magyar Kereskedelmi Irodának, társelnöke az Országos Magyar Vendéforgalmi Szövetségnek. Választmányi tag volt a Pesti Lloyd-Társulatban és a Budapesti Piarista Diákszövetségben (utóbbinak társelnöke lett Teleki Pál helyét megörökölve). Tagja volt a Budapesti Rotary Clubnak, a Magyar Szemle Társaságnak, alelnöke a Parthenon Egyesületnek, ügyvezető igazgatója a Budapesti Napilapok Testületének, s elnöke a Magyar Úszó Egyesületnek. Nemzetközi elismerések birtokosa (Francia Becsület Rend tiszti keresztje – 1930, Olasz Királyi Korona Rend nagy tiszti keresztje – 1932).

1945 után sikeres igazoló eljáráson esett át, 1951 nyarán, mint „osztályidegent” mégis a Békés megyei Kamut tanyavilágába internálták. Sztálin halála után térhetett csak vissza Budapestre. Budapesten halt meg, 1971. április 1-én.

PRAZNOVSZKY IVÁNTÓL

Praznovszky család, főként Praznovszky Iván iratai (1837–1991). Családi fondtörédek. Magyar Nemzeti Levéltár Magyar Országos Levéltára, P 2257 – 454. – 2.

Praznovszky Iván (1920): A bolsevizmus külpolitikája. In: Huszár Károly szerk. (1920): A proletárdiktatúra Magyarországon. A bolsevista rémuralom hiteles története. Újságüzem, Budapest.

Praznovszky Iván (1925): A magyar külpolitika feladatai. *Külgügyi Szemle*, V. évf. (1925) 1–3. sz. 8–14.

Praznovszky Iván (1934): Diplomáciánk elhelyezkedése a magyar közéletben. *Magyar Szemle*, XXII. köt. 3. sz. (1934. november) 300–307.

Praznovszky Iván (1941): Magyar külügyi igazgatás az Ausztriával fennállott közösség idején. In: Közigazgatásunk nemzetközi kapcsolatai (A korszerű közszolgálat útja 12.) Állami. Budapest. 1941. 14–24. old.

PRAZNOVSZKY IVÁN RÓL

A Monarchiától Trianonig egy magyar diplomata szemével. Praznovszky Iván emlékezései. Vál., bev. tan., jegyz.: Zeidler Miklós. Olvasó Sarok, Budapest, 2012.

TAHVÁRI ÉS TARKEŐI TAHY LÁSZLÓ *(Tóth Imre)*

Eperjes, 1881. május 16.–Budapest, 1940. március 4.

Régi nemesi család sarja: családja 1558-ban királyi adományként kapta a Sáros megyei Tarkó (Kamenica, Szlovákia) birtokát I. Ferdinándtól, de a hódoltság idején birtokaik jelentős részét elvesztették. Tahy 1881. május 16-án Eperjesen (szlovákul: Prešov) született. Családjának nagy kiterjedésű birtokai voltak. Nyegesen (szlovákul: Brezov) és Asgutban (szlovákul: Podhorany).

Tahy középiskolái után 1899. október 15-től 1904. szeptember 30-ig a bécsi konzuli akadémia hallgatója lett. A kiváló képzést adó akadémia elvégzése után 1904-ben a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamaránál dolgozott. 1905-től az Osztrák–Magyar Monarchia bukaresti konzulátusán működött, majd a bécsi közös külügyminisztériumba osztották be belső szolgálatra. 1906-1909 között Tunéziában (Monasztir) teljesített szolgálatot. 1907-től alkonzul ugyanott.

További állomáshelyei: Valona (Albánia), Nis (Szerbia) majd 1909-ben Mitrovica. 1913-ban ügyvédi oklevelet szerzett. Az év őszétől Bagdadban, majd Bagdad angol elfoglalása után, a Monarchia összeomlásáig Moszulban konzul. 1918-ban Konstantinápolyban teljesített szolgálatot.

1918-ban rendelkezési állományba került, majd a magyar külügyi szolgálatba lépett. 1919. júliusi elbocsájtásáig a Tanácsköztársaság Külügyi Népbiztosságán dolgozott.

A Tanácsköztársaság bukása után visszatért a külügyminisztériumba. Az önálló külügyi szolgálat megszervezése során 1920-tól II. osztályú követségi tanácsosi címmel a prágai diplomáciai képviselő vezetője lett 1922. március 24-ig. Azok közé tartozott, akik az önálló magyar külügyi intézményrendszer megteremtésével a konzuli szolgálatból diplomáciai szolgálatba léptek át.

1921-ben rendkívüli követté és meghatalmazott miniszterré nevezték ki. 1924-től ankarai követ lett. Jól beszélt törökül, de ismerte az arab nyelvet is. A konzuli akadémián szerzett kiváló gazdasági felkészültségének is köszönhető, hogy 1926-ban az ő aktív közreműködésével sikerült megkötni a magyar-török kereskedelmi egyezményt, majd egy sor élőállattal és mezőgazdasági termékkel kapcsolatos együttműködést. Érdemeket szerzett a törökországi magyar szervezetek újjáélesztése, és a magyar emlékhelyek – köztük a rodostói Rákóczi emlékház – felújítása terén. A Külügyminisztérium utasítására és a török kormány engedélyével 1927-ben 500 török fontért (1500 pengő) megvásárolta a Rákóczi ebédlőházának tartott épületet.

Politikai téren a török-olasz és magyar külpolitika összehangolásán dolgozott. Lehetőséget látott Ankara és Moszkva összefogásra is, melyhez törökországi diplomáciai körökben Budapest csatlakozását, és egy – a nyugati hatalmak ellen formálódó – koalíció reményét fűzték.

1934. február 1-jén „gazdasági érdekből” újra megnyílt a berni követség (Svájci Szövetségi Tanács) egyelőre csupán a berni kantonra kiterjedő konzuli joghatósággal. A követség élére Tahy került, aki egyúttal a Népszövetség melletti képviselő vezetőjét is ellátta. 1935-től 1939-ig Balassagyarmat kormánypartí képviselője volt.

1935. januártól a Gömbös-kormányban miniszterelnökségi, majd 1938. májusig, a Darányi-kormány lemondásáig belügyi államtitkár. Az 1938. novemberi pártszakadás idején az elsők között kilépett az Imrédy által vezetett Nemzeti Egység Pártjából.

A diplomata hosszú betegség után 1940. március 2-án hunyt el Budapesten. Földi maradványait a Kerepesi út melletti halottasházból Százdra szállították és azóta a családi kápolna kriptájában alussza örök álmát.

TAHY LÁSZLÓTÓL

Nem írt emlékiratokat.

TAHY LÁSZLÓRÓL

Pritz Pál (1995/b): A magyar külügyi szolgálat története a harmincas évek első felében. In.

Pritz Pál (1995): A magyar diplomácia a két világháború között. Magyar Történelmi Társulat. Budapest. 57–78. old.

Oláh Péter (2015): A török–magyar kapcsolatok alakulása egy diplomata szemével – Tahy László ankarai követ munkássága (1924–1933) In: Tanulmányok Vásáry István 70. születésnapjára. Keletkutatás, 2015/tavasz 93–103.old.

Internetes forrás: http://mult-kor.hu/20100201_van_visszateres_rodostobol (2010. február 1.)

ÚJVÁRY DEZSŐ (Joó András)

1902. július 27.–Budapest, 1978. február 2. ?

1927. október 4-én került fogalmazói próbaszolgálatra a Külügyminisztériumba, a gazdaságpolitikai osztályra. 1928. október 1-jétől miniszteri segédfogalmazó lett, miután előzőleg, szeptember során letette a külügyi fogalmazói szakvizsgát. Szorgalma és képességei hozzásegítették, hogy egyre felelősségteljesebb feladatokhoz jusson, pályatársa Szegedy-Maszák Aladár szerint „kitűnő koponya” és „lojális kolléga” volt.

1928. november 14-től 1931. április 14-ig a bukaresti követségen dolgozott (közben 1929. március 23-tól követségi attasévá nevezték ki). 1931. április 15-től 1936. december 10-ig a párizsi követségen állomásozott (1935. június 30-tól II. osztályú követségi titkárrá lépve elő). 1936. december 11-től 1943. április 30-ig a politikai osztály tisztviselője (1939. december 28-tól már I. osztályú követségi titkári címmel).

Ekkoriban már a legbizalmasabb miniszterelnöki hivatalos levelek fogalmazásában is közreműködött. A külügyminisztérium döntő többségére jellemző angolszász orientációt képviselte. Erre az időszakra esett, hogy Ujváry a történeti forráskiadás szempontjából komoly munkán dolgozott, így jelenhetett meg 1939-ben egy jelentős külügyi okmánygyűjtemény első kötete (Papers and Documents Relating to the Foreign Relations of Hungary I.), amelyet Deák Ferencsel, a New York-i Columbia Egyetem professzorával közösen szerkesztett, de folytatására már csak a háború után került sor.

1940 augusztusában részt vett a második bécsi döntést megelőző magyar–román tárgyalásokon Turnu-Severinben, egyikeként a Hory András vezetése alatt álló 15 tagú magyar tárgyalóbizottságnak. A magyar küldöttséget szállító Zsófia-gőzösön Náday István altábornaggyal együtt fogadta a román külügyminisztérium egyik magas rangú tisztviselőjének udvariassági látogatását. Az eredmény nélkül zárult tárgyalások végén az ő feladata volt a jegyzőkönyv egyeztetése, közösen a román részről e célra kijelölt bizottsági taggal. A román részről tárgyalók élén álló Valeriu Popnak az utolsó napon tett búcsúlátogatásakor Horyval együtt már csak ő tartózkodott a Zsófia fedélzetén.

1942. december 31-től II. osztályú követségi tanácsos. Kállay Miklós miniszterelnök-külügyminiszter előterjesztésére a minisztertanács 1943. március 16-án hozzájárult, hogy Ujváryt az isztambuli főkonzulátus élére nevezzék ki, elődjét Mihálkóvics Jánost „szolgálati érdekből” a Külügyminisztériumba rendelték vissza. Valószínű, hogy új posztjára már jóval korábban kiszemelték. 1943. május elejétől vezette a főkonzulátust, posztján a német megszállásig maradt.

Az Ullein-Reviczky Antal által elindított isztambuli béketapogatódzások nyomán a brit titkosszolgálati szervekkel, illetőleg a nagykövetséggel kiépült rejtett kapcsolati hálókba illeszkedve végezte bizalmas feladatait. Kállay részéről megbízatása legfőképp arra szolgált, hogy a kormányfői szándékokat érvényesítse egy különösen zavaros színtéren. Fontos szerepe volt, a rendkívüli küldetésben eljáró Veress Lászlóval együtt, abban, hogy az addig jobbára meddő eszmecserek 1943 nyarán politikai szintre emelkedhettek.

Kállay, illetve Ghyczy Jenő bizalma teljes volt Ujváry felé. Megkerülve Vörnle János követet, aki iránt németbarátsága miatt nem volt meg a bizalom, állomáshelyéről közvetlenül tartotta a kapcsolatot Kállayval és a külügyminisztérium politikai osztályával, továbbá számos intézkedést tett a hatékonyabb titokvédelem érdekében is.

Mussolini bukása után felgyorsultak az események az isztambuli színtéren. 1943.

augusztus 10-én megérkezett Kállay megbízásával Isztambulba Veress László, és ott azonnal helyzetértékelést tartott Ujváryval, aki (mások mellett) közvetlenül és gyorsan kapcsolatba tudta hozni őt a britek titkosszolgálati képviselőivel, majd a hivatalos diplomáciai képvisellel is. Veress memorizált közlései Ujváry révén jutottak el a brit nagykövethez, aki a közvetlen megbeszélésekre a nagykövetség első beosztottját, Sterndale-Bennettet jelölte ki. Találkozójukra augusztus 16-án (C. A. Macartney szerint 17-én) került sor Isztambulban. Hármójuk szűkkörű tárgyalásán megerősítést nyert, hogy teljeskörű felhatalmazással bírnak Kállaytól, és sikerült tisztázni: magyar részről elvben elfogadják a feltétel nélküli megadás formuláját. Ez megnyitotta az utat ahhoz, hogy létrejöhessen a brit fél és a Veress által képviselt magyar kormánytényezőök („kiugrási csoport”) között a titkos fegyverszüneti egyezmény.

Ujváry azonban nem volt jelen szeptember 9-én annak a Márvány-tengeren horgonyzó jachtnak a fedélzetén, ahol a brit nagykövet Sir Knatchbull-Hugessen közölte, Veress pedig előzetesen elfogadta a feltételeket. Később a történetírásban vitatott maradt, hogy a szóbeli jegyzék valóban megerősítést nyert-e utóbb az elvártaknak megfelelően Lisszabonban (ahol szóbeli megerősítése történt Ujváry felhatalmazásának), de ennek a további kapcsolatok szempontjából jelentősége már nem igen volt, hiszen folyamatos összeköttetés létesült rádióon keresztül is, és egyéb személyes szálak ugyancsak fennálltak Ujváry jóvoltából.

Később, 1943 decemberében, a vezérkar részéről (Hatz Ottó kiküldésével) az amerikai Stratégiai Szolgálatok Hivatala (OSS) felé kiépült kapcsolatokat helytelenítette, e tárgyalások azonnali leállítását sürgette, a zavaros háttérű összekötő személyek miatt.

1944. március 19-ét követően, a német megszállás miatt Ujváry hivataláról leköszönt, és csatlakozott a lemondott (disszidens) követeket tömörítő ún. Követi Bizottsághoz, amelynek munkáját Isztambulban a továbbiakban segítette.

1945-től, visszatérve Budapestre, ismét a Külügyminisztériumban dolgozhatott, miután átesett az igazolóbizottsági eljáráson. A békeelőkészítő osztályon végezte feladatait. 1948-ban sok más munkatársával együtt megfosztották a lehetőségtől, hogy pályáját a külügyben tovább folytathassa. Az 1970-es években rövidebb interjút adott még Bokor Péter „*Végjáték a Duna mentén*” című dokumentumfilm-sorozatához.

ÚJVÁRY DEZSŐTŐL

Deák, Francis–Ujváry Dezső (1939): Papers and Documents Relating to the Foreign Relations of Hungary. Vol. 1: 1919–1920, Royal Hungarian Ministry for Foreign Affairs, Budapest.

Bokor Péter (1982): *Végjáték a Duna mentén: Interjúk egy filmsorozathoz.* RTV–Minerva–Kossuth, Budapest.

ÚJVÁRY DEZSŐRŐL

Hory András (1987): Bukaresttől Varsóig, sajtó alá rend. Pritz Pál, Gondolat, Budapest.

Macartney, Carlyle Aylmer (1957): *October Fifteenth: A History of Modern Hungary 1929–1945.* I–II., Edinburgh University Press, Edinburgh.

Pritz Pál (1994): *Iratok a magyar külügyi szolgálat történetéhez. 1918–1945.* Akadémiai, Budapest.

Szegedy-Maszák Aladár (1996): *Az ember ősszel visszanéz... Egy volt magyar diplomata emlékirataiból.* I–II., Európa-História, Budapest.

Veress, Laura-Louise Takacs, Dalma (1995): *Clear the line: Hungary's Struggle to Leave the Axis during the Second World War.* Prospero Publications., Cleveland, Ohio.

VELICS LÁSZLÓ *(Gulyás László)*

Drezda, 1890. április 20.–Nógrád, 1953. február 23.

Velics László császári és királyi diplomata fia: 1890. április 20-án született Drezdában. Szülei hamarosan Magyarországra költöztek, gyermekkorát Nógrád megye Szécsény városában töltötte. Középiskolai tanulmányait a kalocsai püspöki gimnáziumban fejezte be 1908-ban, majd beiratkozott a pesti tudományegyetem jogi fakultására. Egyetemi tanulmányait követően, 1912-ben állami állásba ment Fiumébe. Itt nem maradt sokáig, 1913 októberétől az Osztrák–Magyar Monarchia közös Külügyminisztériumában próbaszolgálatot teljesített.

Az első világháború ideiglenesen megszakította karrierjét. A fiatal hazafi jelentkezett katonának: 1914 augusztusától katona és tisztként három évig szolgált a 16. huszárezredben. Hősiességéért megkapta nagy ezüstérmét.

1917-ben Velics Bécsbe ment, ahol külügyminisztériumi attaséként helyezkedett el. A következő évben megszűnt a Monarchia és vele együtt a k. u. k. Külügyminisztérium is. Velics úgy gondolta, hogy a független Magyarországnak, tekintet nélkül arra, hogy Károlyi Mihály áll az élén, szüksége van képzett diplomatákra, ezért Budapesten folytatta munkáját: 1919. január 18-tól belépett az önálló magyar Külügyminisztériumban, ahol II. osztályú követségi titkárként dolgozott. Az 1919. március 21-i Kun Béla-féle hatalom átvétel után is a helyén maradt – ekkor a külügyminisztérium neve Tanácsköztársaság Külügyi Népbiztossága volt – de 1919. július elején a kommunisták elbocsájtották.

A kommün bukása után, 1919 őszétől újra a külügyminisztériumban dolgozott, majd 1921. május 9-től a müncheni konzulátust – 1932 májusától a müncheni főkonzulátust – vezette. Előmenetele itt közel egy évtizedre megrekedt. Ez az állapota a harmincas évek közepéig tartott, amíg a régi „bűnökre” (értsd Velics 1919-ben szolgálta Károlyit és Kun Bélát) fátylat borított a Külügyminisztérium. Ezután 1935. március 14-től a Nemzetek Szövetsége mellett működő magyar képviselő vezetője. Különösen exponálta magát az abesszíniai válság vitájában.

1938-ban kinevezték rendkívüli nagykövetnek és teljhatalmú miniszternek Bernbe. Előmenetelében feltehetően szerepet játszott hosszú diplomáciai szolgálatán kívül az édesapja és Kánya Kálmán külügyminiszter közötti régi barátság. A második világháború kitörése előtt egy nappal hagyta el Svájcot, hogy diplomáciai pályafutását athéni követként folytassa.

1939. szeptember 2-án foglalta el athéni posztját. Amikor 1940 októberében kitört a háború Olaszország és Görögország között, Róma Velicset kérte meg az olasz, a vatikáni és az albán érdekek ideiglenes képviselőjére. Később mindhárom állam magas kitüntetésben részesítette. Az athéni püspök is megajándékozta a németek által szedett túsok érdekében kifejtett tevékenységéért. Velics éppúgy kapcsolatban volt a magyar konzervatív ellenzékkel, mint a görög ellenállási mozgalommal. A magyar miniszterelnökhöz és külügyminiszterhez küldött jelentéseiben pontos képet rajzolt a görögországi háborús helyzetről.

Magyarország német megszállása – 1944. március 19. – után lemondott állásáról, majd áprilisban Törökországba menekült. Amikor a német megszállás után a semle-

ges országokba delegált magyar követek felállították a Követi Komité – más néven Követek Tanács –, azzal a céllal, hogy összehangolják a magyar ellenzéki mozgalmakat és, hogy lerakják egy alternatív kormánylapjait Velics azonnal csatlakozott. A római követ megkérte az amerikaiakat, hogy Velics Lászlót, Törökországból sürgősen hozzák Rómába. Nincs nyoma annak, hogy Velics ekkor eljutott volna Rómába. Ennek ellenére a Követek Tanácsa közleményeiben gyakran ott találjuk a nevét.

1945 októberében a hatalom új birtokosai hazahívták Velicset, aki Londonon keresztül Budapestre utazott és jelentkezett a külügyminisztériumban. Amikor 1945. április 15-én megjelent az Igazoló Bizottság előtt, az elbocsájtotta. A B-lista bizottságban újra kérte állományba vételét és egyben rehabilitációját. Gyöngyösi János külügyminiszter támogatta és visszakapta rangját, mint rendkívüli követ és meghatalmazott miniszter. Gyöngyösi kinevezte a Protokoll Osztály vezetőjének, majd 1946. október 15-én Velics átadta megbízólevelét az ideiglenes olasz államfőnek.

A kommunisták azonban hamarosan visszahívták az olasz fővárosból. Nógrád városában halt meg, 1953. február 23-án.

VELICS LÁSZLÓTÓL

Nem írt emlékiratokat.

VELICS LÁSZLÓRÓL

Hidas I. Péter: Kilátás a követségről: Velics László Görögországban 1939–1944. In.

http://www.multesjovo.hu/hu/aitdownloadablefiles/download/aitfile/aitfile_id/429/

Pritz Pál szerk. (1994): Iratok a magyar külügyi szolgálat történetéhez 1918–1945. Akadémiai Kiadó. Budapest.

VILLANI FRIGYES, BÁRÓ (Nyári Gábor)

Bécs, 1882. február 20.—Budapest, 1964. március 12.

Villani Frigyes 1882. február 1-jén Bécsben született. Édesapját de castello pillonico báró Villani Józsefet, a császári és királyi 14. huszárezred tartalékos huszárszázadosát, a magyar állami lovasrendőrség felügyelőjét korán, 13 éves korában elvesztette. Édesapja igen fiatal, mindössze 36 éves volt, amikor hosszantartó betegség után elhunyt. Édesanyja, tuzingeni Tichtl Jozefin hitvese halálát követően nem ment újra férjhez és elhunytáig (1934) a család VIII. kerületi, József körút 42-es számú házában élt.

Villani Frigyes korai éveiről, tanulmányairól viszonylag kevés információval rendelkezünk, feltehetően gyermekkorra, iskolái a szülői házhoz és Budapesthez köthetők, de az biztos, hogy 1900 júliusában már Bécsben érettségizett le a császári és királyi Mária Terézia Akadémián. Az érettségit követően is Bécsben maradt és két évvel később itt tette le első államvizsgáját a Bécsi Egyetemen. Az államtudományi doktori oklevelének megszerzésére már Magyarországon került sor, Budapesten 1904-ben a Királyi Magyar Tudományegyetemen. Ezt követően a fiumei kormányzóságra került hivatalnokként, a tanulmányi és kulturális ügyeket vezette. A világháború idején katonai szolgálatát egyéves önkéntesként kezdte meg előbb a cs. és kir. 16. huszárezredben, ezt követően a cs. és kir. 6. vartüzérezredben, kezdetben hadi önkéntesként majd 1916. február 1-jétől tartalékos hadnagyként szolgált. Hadiszolgálatot 1915 márciusa és 1916 januárja között teljesített.

Miniszteri titkárrá 1915 májusától nevezték ki. Polgári biztosként a császári és királyi hadsereg-főparancsnokságnál szolgált 1916 januártól egészen 1918. május 16-ig. 1915-ben ugyanitt minisztériumi titkár, majd a világháború további éveiben az Osztrák–Magyar Monarchia főhadiszállására beosztva Badenben polgári biztos és a magyar kormány kiküldöttje.

1918-tól osztálytanácsosként vett részt az önálló magyar Külügyminisztérium felállításában, az olasz, a jugoszláv, valamint az osztrák ügyek referense, majd a politikai osztály helyettes-vezetője. Ebben a tisztségben 1920-ban a Sopronban működő, a nyugati határt megállapító antant-bizottságban a magyar kormány képviselője, majd az 1921. július 27-én megalapuló osztrák–magyar határmegállapító delegáció vezetője.

A Népszövetség 1921–1922-es londoni és genfi ülésein Villani képviselte a magyar felet, amikor Nyugat-Magyarország hovatarozásának kérdéséről folytak tárgyalások. Jelentős szerepe volt abban, hogy a trianoni béke után rövid időn belül Magyarország nyugati határán területi revízió ment végbe. Érdemeiért 1922. február 23-án követségi tanácsossá nevezték ki. Az itt végzett munkáról bizalmas, részletes összefoglalót készített *Jelentés a soproni népszavazásról és a magyar–osztrák határ megállapításáról* címen, de ezt mindösszesen húsz példányban adták ki.

1923. január 18-tól a prágai követség vezetője, rendkívüli követi és meghatalmazott miniszteri jelleggel felruházott I. osztályú követségi tanácsosként. A hozzá fűzött reményeket jól jelzi, hogy mindössze 40 évesen egy stratégiai fontosságú követség vezetését bízták rá, amely pozíció ekkor már egy éve betöltetlen volt. Kinevezésében addigi érdemei mellett szerepet játszottak csehországi rokoni kapcsolatai.

Posztjáról kormányzói elismerés mellett 1925. május 14-én mentették fel, ezzel egy időben bízták meg a bukaresti követség vezetésével. Bukaresti posztját 1928. november 6-ig töltötte be, amikor már véglegesített rendkívüli követ és meghatalmazott miniszterként nevezték ki a párizsi magyar képviselő élére, megbízatással a francia gyarmatok ügyeire is.

Párizsban több alkalommal is kifejtette, hogy a békés magyar revízió ügyét külföldön a magyar műveltség és művelődési törekvések hirdetésével lehet a legjobban szolgálni. Nagy szerepe volt a magyar–francia kapcsolatok javulásában. 1933. december 31-ig teljesített szolgálatot a francia fővárosban, szolgálataiért távozásakor megkapta a Francia Becsületrend nagykeresztjét, amely még hosszú ideje szolgálatot teljesítő diplomaták körében is ritkaságnak számított. Ugyanekkor megkapta az I. osztályú Magyar Érdemkeresztet is.

1934. január 24-én (immár titkos tanácsosi címmel is felruházva) nevezték ki római követté, megbízva az albán ügyek ellátásával is. Nagy szerepe volt a magyar–olasz kapcsolatok javításában. 1937 májusában elkísérte III. Viktor Emánuel (1869–1947) olasz királyt magyarországi útjára. Római követségének idejére esett az 1. (1938) és a 2. (1940) bécsi döntés, valamint Kárpátalja visszacsatolása (1939). Mindhárom eseményt hosszas megbeszélések előzték meg nemcsak az érdekelt felek között, hanem Olaszország és Németország kormányaival is. Az olasz vezetőkkel Villani tárgyalat követeként a magyar célkitűzésekről.

1939 januárjában addigi szolgálatainak elismeréseként legfelsőbb kormányzói elismerésben részesült. Villani 1939-ben töltötte be az 57. életévét. A szolgálati éveit figyelembe véve ettől az esztendőőtől a beszámítható javadalmazása teljes összegével felérő nyugdíjra vált jogosulttá. A külügyminiszter – nyilván az érintett tudtával és egyetértésével – kérte a minisztertanácsot, hogy a bárót a szolgálatban egy évre tartsák vissza. Az indokok között a külügyi szolgálatban kifejtett rendkívül értékes tevékenysége és a külföldi szolgálatok során szerzett tapasztalata szerepelt. A minisztertanács a hosszabbításhoz megjegyzés nélkül hozzájárult. Egy évvel később a miniszter, hasonló indokokkal, ismét kérte a követ szolgálati viszonyának meghosszabbítását, ekkor azonban a minisztertanács már azzal a megjegyzéssel engedte csak a szolgálatban visszatartást, hogy az precedenst nem teremthet és csak azért engedik, mert a háborús helyzet az egyik legfontosabb követi állomáshelyen nem teszi lehetővé a változtatást. Még 1939-ben visszahívták az albán követi posztról. Teleki Pál második miniszterelnöksége idején Villani több alkalommal azt fejtegette az olasz vezetőknek, hogy Magyarország a világháború alatt semlegességi politikát kíván folytatni, amelyhez szeretné elnyerni az olasz támogatást.

Végül 1941. július 18-án, a római követi posztról vonult nyugállományba, ez alkalomból hosszú pályafutása elismeréseként újból teljes kormányzói elismerésben részesült. Hosszú diplomáciai pályafutása alatt tanúbizonyosságot tett kimagasló műveltségéről, teherbírásáról, ugyanakkor hatáskörét szinte soha nem lépte túl, mindig a magyar kormány utasításainak megfelelően cselekedett, ő maga nem kívánta saját véleményével alakítani a magyar diplomácia irányvonalait. Magánemberként alkotott véleményét nyíltan nem hangoztatta.

Nyugdíjazása után visszatért Magyarországra, a gazdasági életben vállalt szerepet. 1942. március 12-től a Magyar–Olasz Bank Részvénytársaság igazgatósági tagja.

1944-ben cégjegyzői, majd igazgatói minőségben a Weiss Manfréd Művek képviselője. 1943 februárjában, ekkor az utcán elesett és lábát törte, mentők szállították kórházba, de balesetéből ő felgyógyult. A vészkorszak idején több zsidó származású személynek adott igazolást korábbi hazafias tetteikről. Budapesten halt meg, 1964. március 12-én.

VILLANI FRIGYESTŐL

Villani Frigyes (1939): A renaissance úttörői. Franklin, Budapest.

Villani Frigyes (1923): Jelentés a soproni népszavazásról és a magyar–osztrák határ megállapításáról. Székely és Társa, Sopron, 1923.

Lázár Ferenc közjegyző iratai, 1944. Budapest Főváros Levéltára, VII.179.a.

Somogyi Béla közjegyző iratai, 1944. Budapest Főváros Levéltára, VII.182.a.

VILLANI FRIGYESRŐL

Czetz Balázs-Szűts Gergely István (2018): Villani: egy elfeledett testvérpár. Közelmúlt. Politikatörténeti folyóirat. 2018/november 35-45. old.

Gerse János (1995): A Pinka menti falvak visszacsatolása Magyarországhoz 1923-ban. Savaria. A Vas Megyei Múzeumok Értesítője. XXII. évf. (1995) 1. sz. 125–134. old.

Gulyás László (2012): A Horthy-korszak külpolitikája 1. Az első évek 1919-1924. Attraktor Kiadó. Máriabesnyő.

Hamerli Petra (2017): Magyar–olasz kapcsolatok Németország árnyékában, 1935–1943. In: Ács Kamilla et. al. szerk.: VI. Interdiszciplináris Doktorandusz Konferencia 2017: Tanulmánykötet. PTE. Pécs. 229–238. old.

Hamerli Petra (2014): Olaszország viszonya a magyar revízióhoz, különös tekintettel Kárpátalja visszacsatolására. Scientia Denique, 4. évf. (2014) 1. sz. 40–50. old.

Tóth Imre (2006): A nyugat-magyarországi kérdés, 1922–1939. Diplomácia és helyi politika a két háború között. Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára, Sopron, 2006.

VÖRNLE JÁNOS, DR. (*Illik Péter–Nyári Gábor*)

Uj-Moldava, 1890. január 6.–?

A gimnáziumot Temesváron végezte, majd jogi tanulmányokat folytatott Pozsonyban és Budapesten, ahol 1911-ben államtudományi doktorátust szerzett. Svájci és angliai tanulmányutak követően 1912–1913-ban az Institut für Österreichische Geschforschung tagja volt, de már 1913. december 13-án fogalmazógyakornokságra bocsátották az Österreichisches Staatsarchiv (Osztrák Állami Levéltár) Haus-, Hof- und Staatsarchiv (Házi és Udvari Levéltár) osztályára. 1914. október 10-től ugyan-ezen intézményben fogalmazógyakornok, 1915. július 19-től levéltári fogalmazó, 1916. augusztus 31-én pedig polgári szolgálatért III. Osztályú Hadikeresztet kapott. 1917-től jogi doktor, 1918. november 6-tól allevéltárnok, de már november végén magyar szolgálatba lépett át. Rövid ideig a magyar levéltári bizottság tagja volt, majd külügyi szolgálatba került.

1919. január 8-tól minisztériumi segédtitkár, 1919. július 2-án a kommunisták elbocsájtották. A kommün bukása után 1919. október 31-én visszatért a külügyminisztériumba, mint minisztériumi titkárt. A két időpont között a szegedi ellenkormány mellett dolgozott.

Karrierjének további lépcsőfokai: 1920. október 11-től I. osztályú követségi titkár, 1921. december 24. és 1926. május 3. között a bukaresti követségen, 1926. május 4. és 1928. augusztus 6. között Rómában dolgozott. 1928 áprilisában tagja volt a Bethlen István miniszterelnök vezetésével Rómában tárgyaló magyar küldöttségnek, decemberben pedig részt vett Serédi Jusztinián bíborossá kreálásán.

1928. augusztus 7. és 1930. január 14. között a külügyminisztérium Gazdaságpolitikai Osztályán szolgált. 1929. július 7-én felruházták a II. osztályú követségi tanácsosi címmel, amelyre 1932. február 6-án nevezték ki. 1930. február 6-án megkapta az olasz és román Korona-rend Középkeresztjét.

1932. január 3. és 1935. november 19. között a belgrádi követségen, majd 1935. november 20. és 1938. december 11. között a prágai követségen dolgozott, közben 1935. február 17-én megkapta az I. osztályú követségi tanácsosi címet. 1938. december 13-án rendkívüli követi és meghatalmazott miniszteri rangban a külügyminiszter állandó helyettesévé nevezték ki. Ebben a pozícióban elsősorban Olaszország és a Balkán és a Kisantant államok mindennapi ügyeivel foglalkozott.

1939. március 6-án Prágában tárgyalt a csehszlovák külüggyel Kárpátalja Magyarország részére történő átengedéséről, de megbeszélései eredménytelenül záródtak. Miután Magyarország Csehszlovákia szétesése után bevonult Kárpátaljára, vezetése alatt zajlottak március–áprilisban a magyar–szlovák tárgyalások a két állam új határának rendezéséről.

1940-ben jelentős szerepe volt a magyar–román kapcsolatok alakulásában. 1940. szeptember 6-án közölte Gheorghe Crutzescu budapesti román követtel, hogy Bukarestnek a magyar kisebbséggel szemben alkalmazott politikája nem segíti a két ország jó viszonyát. Később felhívta a szeptember 14-től október 10-ig Budapesten tartózkodó román delegáció-vezető, Valeriu Pop figyelmét arra, hogy Romániában tömegesen utasítják ki a magyarokat, és bizonyítékként megmutatta a dicsőszent-

mártoni román prefektus erre vonatkozó rendeletét. 1940 szeptemberének és októberének folyamán többször kérte a román tárgyalófelet az erdélyi magyarok sérelmeinek orvoslására. Ugyanezen év szeptemberében megkapta a japán I. osztályú Felkelő Nap-rendet és Szent Kincs-rendet, november 30-án pedig a Magyar Érdemrend Nagykeresztjét.

1941 májusában tárgyalásokat folytatott Otto von Erdmannsdorff budapesti német követtel a délvidéki megszállás és magyar közigazgatás kialakításának kérdéseiről.

1941. június 6-án ellenezte, hogy a VKF 2. hírszerzőket vessen be a Szovjetunió területén, hogy egy esetleges katonai konfliktus esetére feltérképezzék a stratégiai pontokat, mivel úgy vélte, hogy egy német–szovjet háború esetén nem kerülne sor magyar beavatkozásra.

1941. június 23-án, egy nappal az után, hogy Németország megtámadta a Szovjetuniót, közölte Nyikolaj Saranov budapesti követtel a magyar–szovjet diplomáciai kapcsolatok megszakítását.

1941. szeptember 11-én megkapta a német Sasrend Nagykeresztjét. Szeptember 15-én felmentették miniszterhelyettesi pozíciójából, munkájáért a legfelsőbb kormányzói elismerésben részesült.

1941. szeptember 17-én kinevezték az ankarai követség vezetőjévé rendkívüli követi és meghatalmazott miniszteri rangban. Részletes napi jelentései, sajtószemléi, politikai elemzései és kommentárjai elsősorban elkötelezett németbarátságáról tanúskodnak. Szoros baráti kapcsolatba került Franz von Papen német követtel.

1943-tól a magyar kormány Törökországon keresztül kívánta felvenni a titkos diplomáciai kapcsolatokat az angolszász hatalmakkal, de Vörnle teljesen megkezdte, Újváry Dezső isztambuli főkonzulon keresztül.

Az 1944. március 19-i német megszállást követően Vörnle – a semleges országokban szolgálatot teljesítő követek közül egyedülként – megtartotta tisztségét, azonban a Lakatos-kormány kinevezése után levélben kérte Hennyey Gusztáv külügyminisztert, hogy minél előbb kössön fegyverszünetet a szövetségesekkel. Az 1944. október 16-i nyilas puccsot követően nem ismerte el Szálasi Ferenc uralmát, és október 19-i üzenetében jelezte, hogy a követség többi dolgozójával együtt a továbbiakban is Horthy Miklóshoz marad hűséges.

A második világháború után valószínűleg nem tért vissza Magyarországra, 1947. augusztus 20-án Brazíliában engedélyezték letelepedését. További sorsa nem ismert.

VÖRNLE JÁNOSTÓL

Vörnle János (1921): A Bécsi Magyar Komité munkássága. In: Gratz Gusztáv szerk. (1921): A bolsevizmus Magyarországon. Franklin, Budapest. 793–811. old.

VÖRNLE JÁNOSRÓL

Barcza György (1994): Diplomataemlékeim, 1911–1945. I–II. kötet. Európa – História, Budapest.

Fazekas István (2004): Magyar levéltárosok Bécsben, 1841–1918. In: Sipos András: Magyar levéltáros-életpályák a XIX–XX. században. Budapest Főváros Levéltára közleményei. BFL, Budapest, 2004. 59–85.

- Flesch István (2015):** Újabb adalékok egy ankarai magyar királyi követ háború utáni sorsának rejtélyéhez. (<http://turkinfo.hu/2015/09/07/ujabb-adalekok-egy-ankarai-magyar-kiralyi-kovet-haboru-utani-sorsanak-rejtelyehez/>, 2016. március 31.)
- Gulyás László (2016):** A Horthy-korszak külpolitikája 4. A revíziós sikerek 1. A Felvidék és a Kárpátalja visszatérése 1937–1939. Attraktor Kiadó. Máriabesnyő.
- Gulyás László (2017):** A Horthy-korszak külpolitikája 5. A revíziós sikerek 2. A második bécsi döntés 1939–1940. Attraktor Kiadó. Máriabesnyő.
- Gulyás László (2019):** A Horthy-korszak külpolitikája 6. kötet: A Délvidék visszatérése 1940-1941. Attraktor Kiadó. Máriabesnyő.
- Hennyey Gusztáv (1980):** Magyarország sorsa kelet és nyugat között. Világtörténet, II. évf. (1980) 1. sz. 87–101. old.
- Pritz Pál (1999):** A magyar külügyi szolgálat 1944-ben a német megszállástól október 15-ig. Múltunk., 64. évf. (1999) 1. szám. 120–162. old.

WODIÁNER ANDOR (*Sáringer János*)

Belgrád, 1890. május 3.–Buenos Aires, 1964. március 4.

Maglódi Wodianer Andor, korábban kikeresztelkedett zsidó családból származott. Apja, Wodianer Rudolf császári és királyi nagykövet, anyja Fabinyi Katalin volt. A Wodianer család távoli rokonságban állt Horthy kormányzó feleségének famíliájával. A második világháború időszakában a magyar szélsőjobboldal, elsősorban a nyilas körök többször is előhozakodtak ezzel a rokonsággal, hogy a Horthy családdal szemben bizalmatlanságot keltsenek, ugyanakkor támadták a lisszaboni követi posztot betöltő Wodianer Andor személyét is.

Wodianer, középiskolai tanulmányait 1900 és 1908 között Brassóban folytatta, a helyi római katolikus Főgimnáziumban. Diplomáciai pályára készült, ezért Bécsben, a Császári és Királyi Konzuli Akadémián tanult tovább. 1913. július 5-én végezte el a bécsi konzuli akadémiát.

1914 júliusa és 1915. május 1. között katonai szolgálatot teljesített. 1915. június 10-től a brémai főkonzulátuson dolgozott, előbb ideiglenes megbízással, majd 1915. augusztus 24-től, mint kinevezett konzuli attasé. 1915. szeptember 14. és 1916. április 30. között ismét katonai szolgálatot teljesített. 1916 májusában ideiglenes szolgálattételre a berlini főkonzulátusra osztották be, mint konzuli attasét, majd 1916. július 10. és augusztus 27. között a bukaresti követségen dolgozott. 1918 szeptemberében leszerelték.

1918. október 1-től 1919. február 6-ig központi szolgálatot lát el a Külügyminisztériumban, a Miniszter Kabinetjében dolgozott. Ezt követően a Politikai Osztályon kapott beosztást. A Tanácsköztársaság felszámolása után, 1919. október 31-től visszakerült a Külügyminisztérium állományába, mint II. osztályú konzul.

1920. szeptember 1-jén II. osztályú, majd december 2-án pedig I. osztályú követési titkárrá nevezték ki. 1920 decemberétől 1923 júliusáig a szófiai követségen teljesített szolgálatot. 1923. július 4-től 1924. június 1-ig ismét a külügyminisztérium központi állományában, a Politikai Osztályon dolgozott. 1924. június 1. és 1927. december 31. között a belgrádi követség munkatársa volt, mint I. osztályú követési titkár. 1925. február 14-én II. osztályú követési tanácsosi címet kapott. Belgrádban a követség első beosztott tisztviselője posztját töltötte be, több alkalommal is helyettesítette a követet, majd 1927-ben állandó megbízást kapott a követség vezetésére.

1928. január 1. és 1933. március 31. között a római követség első beosztottja, a követ helyettese. Ebben a minőségében az első feladata a Magyarországra irányuló titkos olasz fegyverszállítás lelepleződésével kapcsolatos 1928. január 1-jén kirobbanó botrány elsimításában való közreműködés volt. 1929. február 12-től felruházták a II. osztályú követési tanácsosi jelleggel, majd június 27-én II. osztályú követési tanácsossá léptették elő. 1933. február 21-én I. osztályú követési tanácsosi címmel és jelleggel ruházták fel.

1933. február 21-én kapott kinevezést a Buenos Aires-i magyar követség vezetésére, miniszterrezidensi rangban. A kinevezés azonban csak 1933. április 1-től lépett hatályba. Az argentínai követ korábban, Többes akkreditálással Chilében, Uruguay-

ban is ellátta a külképviseleti teendőket. Wodianer új feladatként Paraguayba is akkreditációt kapott.

1934. június 8-án felmentették az argentinai magyar követség vezetése alól, és ismét a Külügyminisztérium központi állományába került. Dél-Amerikában végzett munkájáért kormányzói dicséző elismerésben részesült. Neve felmerült az újonnan létesített moszkvai magyar követi poszt betöltése kapcsán is, de egyelőre a minisztériumban kapott beosztást.

1935. március 30-tól 1938. február 21-ig a madridi követséget vezette ügyvivői rangban, közben Lisszabonban is akkreditálva volt. 1935. június 8-án I. osztályú követségi tanácsossá léptették elő. 1938. január 12-én Magyarország megszakította a kapcsolatot a spanyol köztársasági kormánnyal és a nemzeti kormányt ismerte el az ország törvényes képviselőjeként. Wodianer 1938. február 22. és 1939. május 8. között a spanyol nemzeti kormány mellett volt akkreditálva San Sebastiánban, Franco tábornok mellett.

Megbízatása körül kialakult bizonyos politika vita. Amikor a magyar kormány fogadónyilatkozatot kért Wodianer ügyvivői kinevezéséhez, bizonyos spanyol politikai körök felvetették, hogy a kiszemelt diplomata korábban az ellenséges madridi kormány mellett működött, ráadásul zsidó felmenőkkel rendelkezik. A nemzeti kabinetiroda utasította a budapesti spanyol ügyvivőjét, hogy más személy kinevezését „sugallja” az illetékes magyar személyeknek. Végül azonban a származási kérdéseknek különösebb jelentőséget nem tulajdonító Franco tábornok nem emelt kifogást Wodianer fogadásával szemben. A magyar kormány 1938. január 27-én megkapta az agreement-et, így Wodianer elfoglalhatta Magyarország burgosi diplomáciai képviselőjeként az ügyvivői posztot. A magyar követ kinevezésére, csak Franco győzelme után került sor, Andorka Rudolf személyében, aki 1939. június 12-én adta át megbízáselevelét.

A spanyol nemzeti kormány melletti működése idején Wodianer portugáliai akkreditációja továbbra is érvényben maradt. 1939. május 8-i hatállyal felmentették a spanyol nemzeti kormány melletti diplomáciai teendők alól, és megbízták az önálló lisszaboni magyar követség vezetésével. Egyúttal, rendkívüli követi és meghatalmazott miniszteri címmel és jelleggel ruházták fel. Wodianer első feladata magának a követség megszervezése volt, ami korábban önállóan nem működött. Ennek sikeres megoldása után, 1939. december 31-én rendkívüli követté és meghatalmazott miniszterré nevezték ki.

Wodianer 1941 végétől részt vett a nyugati hatalmakkal folytatott tájékoztatói kísérletek támogatásában, melyek szereplői kezdetben a semleges országokba küldött MTI tudósítók és a Revíziós Liga képviselői (Lisszabonban Tamás András) voltak.

1942 nyaratól Wodianer Andor tevékenyen részt vett a magyar kormány béketárgyalási tárgyalásaiban az angolszász hatalmakkal. Kapcsolatot tartott a londoni lengyel emigráns kormánnyal, illetve a State Departement különmegbízottjával, Deák Ferencsel.

A magyar kormány a titkos kapcsolatfelvétel szempontjából fontosabbnak tartotta volna a nyugati (semleges országokon keresztül megvalósuló) politikai tényezőkkal való, mint a törökországi katonai hírszerző szervekkel való megbeszéléseket. Fontos közvetítő szerepet játszott a Kállay-kormány és az Amerikai Egyesült Államokban tartózkodó Eckhardt Tibor, illetve Habsburg Ottó között.

Az szövetségesek által megszabott ideiglenes fegyverszüneti feltételek elfogadására vonatkozóan 1943 októberében Wodianer közölte a magyar kormány álláspontját Ronad Campbell brit követtel, és próbálta megvilágítani, hogy a feltétel nélküli kapituláció miért elfogadhatatlan Magyarország számára. A szövetséges hatalmak természetesen továbbra is ragaszkodtak ehhez a formulához.

Wodianer 1943. december 27-i jelentésében részletesen beszámolt a teheráni konferencia Magyarországot is érintő megállapodásáról, hogy a kelet-európai régió minden bizonnyal a Szovjetunió megszállási zónájába kerül. Így az esetleges fegyverszünet kérdésében Moszkva felé is tájékozódni kellene.

Magyarország német megszállás után (1944. március 19.) bejelentette, hogy nem ismeri el az Sztójay-kormányt, továbbra is a Kállay kabinetet tekinti legitimnek, és annak megbízottjaként kíván fellépni. Válaszképpen a Sztójay-kormány visszahívta a hivatalából, és mivel megtagadta a hazatérést, 1944. április 7-én megfosztották magyar állampolgárságától.

Ezek után 1944. április 7-én állásáról Wodianer maga is lemondott, és csatlakozott az emigráns diplomatákat tömörítő Követi Bizottsághoz. A háború befejezése után Wodianer nem tért vissza Magyarországra. 1947-től az emigráns Magyar Nemzeti Bizottmány Buenos Aires-i képviselője volt.

Katonai szolgálatáért és diplomáciai munkásságáért több hazai és külföldi elismerést kapott. Köztük volt: Károly Csapatkereszt, Bronz Katonai Érdemérem a Katonai Érdemkereszt szalagján a kardokkal, a Sebesülési Érem, a Bronz Vitézségi Érem, a Háborús Emlékérem a kardokkal és sisakkal, a Magyar Koronás Bronz Érem zöld szalagon, a szerb Szent Száva Rend III. osztálya, az albán Szkander bég Rend nagy tiszti keresztje, a portugál Katonai Krisztus Rend nagykeresztje, a bolgár Polgári Érdemrend középkeresztje.

Buenos Airesben halt meg, 1964. március 4-én.

WODIÁNER ANDORTÓL

Nem írt emlékiratokat.

WODIÁNER ANDORRÓL

Borbándi Gyula (1997): *Magyar politikai pályaképek 1938–1948.* Európa. Budapest. 505–506. old.

Harsányi Iván (2000): La diplomacia húngara sobre los grupos de poder del primer franquismo. (1938–1939.) Acta Hispanica 5. (2000) 7–23. old.

Harsányi Iván–Sáringer János (2004): A spanyol kormány 1943-as békeközvetítése magyar diplomáciai iratokban: Madrid–Budapest–Lisszabon AETAS 2004/3. szám 172–189. old.

Pritz Pál (1994): Iratok a magyar külügyi szolgálat történetéhez 1918–1945. Akadémiai Kiadó, Budapest. 466–467. old.

Sáringer János (2008): La question de la neutralité portugaise 1939–1945. ACTA HISPANICA – ACTA UNIVERSITATIS SZEGEDIENSIS DE ATTILA JÓZSEF NOMINATAE IX: (8) 105–108. old.

WETTSTEIN JÁNOS *(Gulyás László)*

Budapest, 1887. június 20.—Locarno, 1972. október 21.

Wettstein János 1887-ben született Budapesten. Az érettségi vizsga és az önkéntes katonai szolgálat teljesítése után a Budapesti Tudományegyetemen jogot hallgatott. 1910-ben államtudományi, majd két évvel később jogi doktorátust szerzett. 1912 októberétől ideiglenes fogalmazói gyakornok volt a közös Külügyminisztériumban. 1913-ban sikeres diplomáciai vizsgát tett. 1914 nyarán (június és július) kíséretben szolgálatot végzett a durazzoi (Albánia) követségen.

1914 szeptembere és 1917 júniusa között katona volt, huszár főhadnagyként az orosz fronton teljesített szolgálatot. 1917-ben az Osztrák–Magyar Monarchia Külügyminisztériumában dolgozott. 1919 januárjában pedig az önálló magyar Külügyminisztérium állományába került. A kommunisták 1919 júliusában a Külügyi Népbiztosságról elbocsátották. 1919. október 31-én került vissza a Külügyminisztériumba.

Tagja volt a Párizsba kiutazó magyar béke delegációnak: Praznovszky Ivánnak – a béke delegáció főtitkára – volt az első helyettese. A béke delegáció tevékenységéről a magyar külügyminisztérium kérésére egy ún. naplót állított össze 1920 április–május–júniusában. Ennek pontos címe: „*A magyar békeküldöttség hivatalos naplója (vezette Wettstein János követségi tanácsos)*”. Wettstein a rendelkezésre álló dokumentáció alapján diktálhatta írógépre a napló szövegét, amely részletesen ismerteti egyfelől a delegáció és a külügyminisztérium, másfelől a delegáció és a békekonferencia között folyó levelezést és a békejegyzékek benyújtásának ütemezését. Kitér arra is – bár nem teljes részletességgel –, miként próbáltak a delegátusok kapcsolatba lépni befolyásos európai politikusokkal a békefeltételek javítása érdekében.

Karrierje következő állomásaként Párizsban, a Magyar Királyi Követségen dolgozott 1921 áprilisáig. Ezután a hágai követség ügyvivője volt 1923 augusztusáig, majd a központban a Miniszteri Kabinet tagja volt 1925 szeptemberéig. 1925 és 1933 között a helsinki követség első beosztott tisztviselője volt.

1933. június 17-e és 1939. szeptember 16-a között a prágai követség vezetője volt. 1935 decemberében – amikor a köztársasági elnöki posztjáról lemondott Masaryk helyére Beneš köztársasági jelöltetette magát a posztra – Wettstein közvetítői szerepet töltött be Kánya Kálmán külügyminiszter és a csehszlovákiai magyar pártok vezetői között folyó azon diskurzusban, hogy a magyar pártok hogyan szavazzanak az elnökválasztás során. Az 1938 októberében zajló magyar–szlovák tárgyalások alkalmával (október 9–13.) Wettstein tagja volt a Kánya Kálmán által vezetett magyar tárgyalóküldöttségnek.

Csehszlovákia szétzúzása után (1939 márciusa) a külügyminisztérium a prágai magyar követséget átszervezte főkonzulátussá. Ennek során Wettsteint áthelyezték: 1939 szeptemberétől 1943 novemberéig rendkívüli követként és meghatalmazott miniszterként a berni követséget vezette. 1943. november 6-tól titkos tanácsos, majd december 31-től nyugállományba vonult.

Ennek ellenére Kállay Miklós miniszterelnök bizalmasai közé tartozott. Az úgynevezett Kállay-rendelkezési alapot Kállay Miklós miniszterelnök és egy szűk csoport hozta létre 1944. január–februárban. Az alap létrehozásában magánszemélyek

is jelentős áldozatot hoztak, így például Chorin Ferenc gyáriparos is. Kállay Miklós és a magyar kormány angolszász orientációjú részének célja az volt, hogy biztosítsa az anyagi feltételeket egy esetlegesen külföldre kényszerülő magyar, emigráns kormány számára. A Schwizerische Bankgesellschaft zürichi pénzügyintézetben tekintélyes mennyiségű aranyat helyeztek letétbe. Három ember diszponált felette Bakach-Bessenyei György, Wettstein János és Vladár Ervin. Kállay Miklós az alap felhasználását 1944. március 12-én kelt levelében engedélyezte Bakach-Bessenyei Györgynek.

Magyarország német megszállása után (1919. március 19.) Wettstein Svájcba emigrált, ezen emigrációját 1945 után is folytatta. Locarnoban halt meg 1972. október 21-én.

WETTSTEIN JÁNOSTÓL

Wettstein János (2017): A magyar békeküldöttség hivatalos politikai naplója. In. Összeállította: Zeidler Miklós: A magyar békeküldöttség naplója. Neuilly–Versailles–Budapest (1920). MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet. Budapest. 45–260. old.

WETTSTEIN JÁNOSRÓL

Gulyás László (2012): A Horthy-korszak külpolitikája 1. Az első évek 1919–1924. Attraktor Kiadó. Máriabesnyő.

Pritz Pál szerk. (1994): Iratok a magyar külügyi szolgálat történetéhez 1918–1945. Akadémiai Kiadó. Budapest. 466. old.

ULLEIN-REVICZKY ANTAL *(Olasz Lajos)*

Sopron, 1894. november 8.—London, 1955. június 13.

Ullein Antal Zsigmond néven született, középosztálybeli családban. Apja Ullein József módos építési vállalkozó, egy időben a Soproni Népbank és a Soproni Kereskedelmi és Iparkamara elnöke, magyar királyi tanácsos, anyja, egy elszegényedett nemesi csatád tagja, Reviczky Mária volt. Édesanyja halála után, 1934-ben engedélyt kért és kapott a kettős vezetéknév használatára. Ebben részben az anyja iránti tisztelet, részben a nemzeti jelleget hangsúlyozó korszellem vezette.

Középiskoláit Sopronban, a bencés Szent Asztrik Katolikus Főgimnáziumban végezte. Érettségi után, 1912 szeptemberétől tanulmányait Bécsben folytatta, a Császári és Királyi Konzuli Akadémián. A világháború kitörésekor, 1914. augusztus 1-jén, bár még nem töltötte be a 20. évét, önkéntes katonai szolgálatra jelentkezett. 1915 júliusától harcolt a fronton. A tüzérséghez kapott beosztást. A 13. közös tábori ágyúszereg állományába került, amelyet később 33. tarackos ezreddé szerveztek át. 1916. január 1-jén tartalékos hadnaggyá nevezték ki. 1917 októberében felmentették a katonai szolgálat alól, és visszavezényelték a Konzuli Akadémiára, ahol 1919-ben szerzett oklevelet. Az akadémia elvégzése után a debreceni egyetem Jog- és Államtudományi Karán folytatta a tanulmányait.

Közszolgálati pályája 1919. november 13-án kezdődött. Konzuli attaséként került a Külügyminisztérium állományába. Először a bécsi követségen kapott beosztást, majd visszarendelték a Külügyminisztériumba, ahol a sajtóosztályon kapott beosztást. 1920. október 1-jén kinevezték a magyar–osztrák határmegállapító bizottság tagjának, és kirendelték Sopronba. Ezt a beosztást 1923. február 15-ig töltötte be. Soproni tartózkodása idején részt vállalt a Nyugat-Magyarország osztrák elcsatolásával szembeni propaganda szervezésében. 1921. április elején, majd október végén, IV. Károly király első és második visszatérési kísérlete idején külügyi összekötő feladatokat látott el a Szövetségközi Tábornoki Bizottság felé. Villani Frigyes kormány megbízott mellett, konzuli attaséként részt vett az 1921. december 14. és 16. között megtartott, Sopront és környékét érintő népszavazás előkészítésében és lebonyolításában, tagja volt a központi szavazatellenőrző bizottságnak. Jelen volt Guillaume Árpád tábornok kíséretében, amikor 1922. január 1-jén délben, a Szövetségközi Tábornoki Bizottsága előtt aláírta a Sopron átvételét tartalmazó jegyzőkönyvet. 1922. július 13-án alkonzullá léptették elő.

Ezt követően külföldi megbízatást kapott, 1923. február 16. és 1929. március 10. között a párizsi követségen dolgozott alkonzulként, II. osztályú követségi titkár címmel és jelleggel. Tagja volt a genfi magyar királyi delegációnak, ezen keresztül bekapcsolódott a Népszövetség munkájába. Franciaországi diplomáciai tevékenysége elismeréseként 1929-ben becsületrenddel tüntették ki. Ekkor jelent meg Párizsban a trianoni békeszerződés nemzetközi jogi vonatkozásaival foglalkozó könyve is. 1929. március 11-én a törökországi magyar követség állományába került, alkonzuli beosztásban, II. osztályú követségi titkári címmel és hatáskörrel. 1932. május 1-től az isztambuli magyar konzulátust vezette. Ennek során, 1934. július 23-án II. osztályú konzuli kinevezést kapott. 1935 áprilisában ügyvivőként az ankarai magyar követséget vezette, 1935 júniusában pedig követi megbízást kapott.

Diplomáciai tevékenysége mellett az 1920-as években tudományos területen is tovább képezte magát. 1927-ben doktorátust szerzett a debreceni Tisza István Tudományegyetemen, ahol 1933-ban nemzetközi jogból magántanárrá habilitált. Számos tudományos előadást tartott, több tanulmányt és két nagyobb lélegzetű szakmai munkát publikált, melyekben különböző nemzetközi jogi kérdésekkel, illetve törökországi tartózkodása idején a magyar–török történeti kapcsolatokkal foglalkozott. Isztambuli szolgálata során ismerkedett meg Cyril James Cumberbatch brit konzul lányával, Lovice Louisa Grace-szel, akivel 1929-ben házasságot kötött.

1935. augusztus 23-án Jugoszláviába, a zágrábi konzulátus élére nevezték ki, ahol 1938. december 15-ig teljesített szolgálatot. 1937. december 31-én I. osztályú konzuli címet kapott, majd 1938. július 7-én ugyanilyen jelleggel ruházták fel. Politikai nézeteit tekintve ebben az időszakban komoly lehetőségeket látott a német expanzióban a magyar revíziós elképzelések megvalósítása terén, és célszerűnek tartotta a Németországgal való szorosabb együttműködést. A magyar belpolitikában a radikális nemzeti csoportoknak tulajdonított komolyabb potenciális lehetőségeket. 1938 januárjában engedélyt kért és kapott a tartalékos tűzértiszti egyenruha adott alkalmakkor történő viselésére.

Csáky István 1938. december 10-i külügyminiszteri kinevezése Ullein-Reviczky pályájában meghatározó változást hozott. Visszahívták Zágrábból és 1938. december 16-tól a minisztérium Sajtóosztályára osztották be. 1938. december 31-én II. osztályú követségi tanácsosi címet kapott. 1939. február 14-én a korábbi osztályvezető más beosztásba való áthelyezése nyomán átvette a sajtóosztály irányítását. 1939 februárjában meghívták a Külügyi Szemle szerkesztőbizottságába. 1939. június 30-án II. osztályú követségi tanácsossá léptették elő és felruházták az I. osztályú követségi tanácsosi címmel és jelleggel. 1939. december 15-én a Sajtó- és a Kulturális Osztályt összevonták, és Ullein-Reviczky látta el a közös szervezeti egység vezetését. Munkakörét 1939. március 1-től még II. osztályú konzulként, de I. osztályú konzul jelleggel és II. osztályú követségi tanácsos címmel végezte.

1940 nyarán I. osztályú követségi tanácsossá nevezték ki. A II. világháború kirobbanása nyomán, Magyarországon 1939. szeptember 1-jén kötelező sajtócenzúrát vezettek be, amit december 10-től fakultatívva tettek ugyan, de 1940. augusztus 28-tól ismét kötelezővé szigorítottak. Bár a cenzúra első számú irányítója a miniszterelnökség sajtófőnöke volt, a külügyi kérdések egyre nagyobb súlya miatt Ullein-Reviczky mind fontosabb szerepet játszott a tömegtájékoztatásban. Hivatalából adódóan jelen volt számos fontos diplomáciai eseményen, 1940. december 12-én, Belgrádban a magyar–jugoszláv barátsági szerződés megkötésekor, vagy a Csáky halála után hivatalba lépő új külügyminiszter, Bárdossy László, berlini bemutatkozó látogatásán. 1940. december 30-án I. osztályú követségi tanácsossá nevezték ki, és rendkívüli követi és meghatalmazott miniszteri címet kapott.

A Teleki Pál halálát követően Bárdossy László kapott kormányfői megbízatást, aki a külügyminiszteri posztot is megtartotta. Az új kormányfő 1941. április 8-án a Külügyminisztérium Sajtóosztálya mellett a miniszterelnökség sajtóhivatalának vezetését is Ullein-Reviczkyre bízta. 1941. augusztus 1-jén a Külügyminisztérium Sajtó- és Kulturális Osztályát ismét szétválasztották. A 3/a. Sajtóosztályt továbbra

is Ullein-Reviczky vezette és felülvizsgálati hatáskörrel rendelkezett a 3/b Kulturális Osztály felett is. A szervezeti változás Ullein-Reviczky megnövekvő hatáskörét és befolyását érdemben nem csökkentette. A gyakorlatban szinte teljes irányítással rendelkezett a magyarországi sajtó felett, amit esetenként csak a Honvéd Vezérkar részéről megnyilvánuló beavatkozási törekvések korlátoztak. Új beosztását, I. osztályú követségi tanácsosként, rendkívüli követi és meghatalmazott miniszteri címmel és hatáskörrel látta el.

Politikai nézetei a korábbiakhoz képest megváltoztak. A német együttműködéssel kapcsolatos várakozásai helyét a nyugati orientáció vette át. A háborúba való bekapcsolódással szemben a semlegesség lehetőség szerinti fenntartását képviselte. Ellenezte a Szovjetunió elleni hadba lépést, különösen úgy, hogy azt Magyarország önként, hivatalos német felszólítás nélkül tegye meg. A döntés megszületésekor felhívta Bárdossy miniszterelnök figyelmét, hogy legalább a hadba lépés aktív kezdeményező, deklaratív formáját kerüljék el, és csupán a hadiállapot tényének megállapítására szorítkozzon a kormány. Már ekkor együttműködött azokkal a körökkel, a Teleki Pál által létrehozott, majd Bárdossy által feloszlott Tájékoztatási Osztály munkatársaival, akik nyugati kapcsolataikon keresztül igyekeztek Magyarország helyzetét részletesen megismertetni az angolszász hatalmakkal. Amikor a hadba lépést elsősorban szorgalmazó Werth Henriket leváltották, és a Honvéd Vezérkar élére magyar katonai erők megőrzését és a Nyugattal való konfrontáció elkerülését valló Szombathelyi Ferenc vezérezredes került, Ullein-Reviczky egyeztetést folytatott vele, és Szombathelyi nézeteiről, mint az új magyar katonapolitika alapelveiről bizalmas csatornákon át tájékoztatta a nyugati államokat.

A belpolitika tekintetében az erősödő németbarát szélsőjobboddallal szemben a nemzeti radikális erőkre való támaszkodást szorgalmazta. Ennek jegyében építette személyes kapcsolatait is. 1941-ben belépett a Magyar Tűzharcos Szövetségbe, ahol rövid időn belül a társelnöki pozícióig emelkedett. Számos testület és társadalmi szervezet tagja vagy vezetője volt, jelentős részben a hivatalának köszönhetően. Köztük volt a Turáni Társaság, Magyar Külügyi Társaság, Országos Statisztikai Tanács, Országos Mozgóképfelvételek Bizottság, Országos Felsőoktatási Tanács. A társadalmi tevékenység mellett tovább folytatta tudományos munkáját is. 1941-ben rendkívüli egyetemi tanári címet kapott a debreceni Tisza István Tudományegyetemen.

Bárdossy menesztését követően, 1942 márciusában Kállay Miklós kormányfői kinevezésekor felmerült Ullein-Reviczky külügyminiszteri megbízatásának lehetősége is. A hírre Ernst von Weizsäcker német külügyi államtitkár egyértelműen kifejezésre juttatta, hogy kinevezését Berlin nem fogadná szívesen. Ullein-Reviczky tehát maradt a sajtófőnökség élén. 1942. május 20-tól ebben a beosztásban rendkívüli követi és meghatalmazott miniszterré léptették elő. Közben komoly szerepe volt a sajtócenzúra érvényesítésében, a háborús propaganda folytatásában és a tömegtájékoztatás németbarát hangnemének fenntartásában, a kulisszák mögött fontos közreműködője volt a nyugattal való kapcsolatépítés, a háborúból való kiválás előkészítésének. Tevékenysége arra irányult, hogy újságírókból, a Revíziós Liga munkatársaiból olyan diplomáciai másodvonalat építsen ki, melynek tagjai bekapcsolódnak a béketapogatózásokba, illetve a magyar törekvések megismertetésébe a nyugati hatalmak képviselőivel, és adott esetben előkészíthetik a hivatalos kapcsolatfelvételt.

Személyével szemben egyre komolyabb kritika fogalmazódott meg német részről. Joachim von Ribbentrop német külügyminiszter több alkalommal is kifogást emelt ellene a magyar kormánynál, de elítélő megjegyzést tett rá az olasz külügyminiszter előtt is. 1943 áprilisában, Horthy berlini látogatása során, amikor Hitler súlyos szemrehányásokkal illette a magyar vezetést, egyenesen a kormány rossz szellemének nevezte a sajtófőnököt. 1943 júliusában még a Times is foglalkozott azzal, hogy Ulllein-Reviczky tevékenysége komoly elégedetlenséget okozott Berlinben. Mivel helyzete egyre inkább tarthatatlanná vált, a külügyminiszterre újonnan kinevezett Ghyczy Jenő felajánlotta neki a stockholmi követi posztot, amit azonnal el is fogadott.

Hivatalos kinevezése 1943. szeptember 10-én lépett életbe. Feladatai közé tartozott a svéd fővárosban működő angolszász diplomáciai és titkosszolgálati szervekkel történő kapcsolatfelvétel. Kállay megbízásából 1944. február 22-én memorandumot juttatott el a nyugati hatalmak képviselőihez, melyben kijelentették, hogy a magyar kormány elfogadja az Atlanti Charta alapelveit, nem veszi fel a harcot a térségbe érkező angolszász csapatok ellen, majd ismertették azokat az erőfeszítéseket, melyeket, az ország tett a németektől való eltávolodás érdekében. 1944. március 1-jén Kállay levelet írt Ulllein-Reviczkynek, amelyben arra kérte, hogy igyekezzen pozitívabb képet kialakítani, és megértőbb hozzáállást elérni az angolszász hatalmaknál, mert a kormány kész a Nyugattal való együttműködésre, de mindenképpen el szeretné kerülni a német vagy a szovjet megszállást.

A német megszállás és a Sztójay-kormány megalakulásának bejelentése után, 1944. március 22-én, tiltakozásként nyilatkozatot adott a svéd távirati irodának, amelyben törvénytelennek minősítette az új adminisztrációt. A korábbi Kállay kabinetet nevezte Magyarország utolsó legitím kormányának, és közölte, hogy magát továbbra is e testület diplomatájának tekinti. Állásfoglalását március 23-án címolddalukon hozták a svéd lapok. Ennek nyomán, 1944. március 24-én a Sztójay-kormány felmentette követi megbízatása alól, elbocsájtotta a diplomáciai kötelékből és megfosztotta az állampolgárságától. Bár Svédország elismerte az új magyar kormányt, Ulllein-Reviczky elismert személyiség maradt, bejárása volt a Külügyminisztériumba.

Csatlakozott az emigráns diplomatákat tömörítő Követi Bizottsághoz, és továbbra is aktív tevékenységet folytatott a magyar fegyverszünet megvalósítása érdekében. 1944. augusztus 23-án üzenetet küldött Magyarországra, ifj. Horthy Miklósnak. Felhívta a figyelmét, hogy a szövetségesek legalább szimbolikus ellenállást vártak volna a német megszállással szemben. Ha már ez elmaradt, a kormányzónak azonnal menesztenie kellene a Sztójay-kormányt, és egy semleges követségen keresztül személyes üzenetben tájékoztatnia a szövetségeseket, hogy nem kíván ellenük harcolni, sőt segítségüket kéri a németekkel szemben. Ennek megfelelő utasításokkal kell ellátnia a Honvédség vezetését is. Október 3-án újabb üzenetet küldött Hennyey Gusztáv külügyminiszternek, és rajta keresztül a kormányzónak, hogy hivatalos formában azonnal tájékoztatni kell a szövetségeseket a fegyverszüneti szándékról. Felkérés esetén ő maga is vállalkozott volna ennek továbbítására.

Október 15-e után a stockholmi magyar képviselő vezetője lemondott a hivataláról, és a követség ügyeit Ulllein-Reviczkynek adta át. A svéd kormány a továbbiakban vele tárgyalt, mint Magyarország képviselőjével, így de facto hivatalos személy-

ként kezelte. A követség munkatársait és a Stockholmi Magyar Intézet kiadásait Ulleni-Reviczky a magyar kormány rendkívüli esetre létesített pénzügyi alapjából fizette. A svédországi szovjet diplomácia közvetítésével 1945. április 14-én kapcsolatot keresett az Ideiglenes Kormánnyal, és felajánlotta szolgálatait. 1945 júliusában, miután hónapokig nem kapott választ, hivatalosan bejelentette, hogy visszavonul a diplomáciai tevékenységtől.

Előbb Törökországba, Isztambulba költözött a családjával, felesége édesanyjához, itt fejezte be, 1946 júniusában Magyarország világháborús sorsáról szóló munkáját.

Ezt követően Svájcba, Genfbe települt át. Ott publikálta 1947-ben francia nyelven az emlékiratát. A francia kormány meghívására később Párizsba költözött. Ebben az időszakban több cikket, tanulmányt írt, és előadásokat tartott, melyekben Magyarország háborús történetével és az azt követő állapotokkal foglalkozott. 1950 januárjában, Londonban telepedett le, ahol júniustól az emigráns Magyar Nemzeti Bizottmány képviselőjeként, illetve a Menekült Magyar Egyetemi Oktatók Szövetsége elnökeként vagy a Szuverén Máltai Katonai Rend Tagjai Magyar Egyesülete keretében különböző társadalmi feladatokat vállalt.

Pályája során számos elismerésben részesült. Háborús tevékenységéért Bronz Katonai Érdemérem a Katonai Érdemkereszt szalagján a kardokkal, Károly Csapatkereszt, Háborús Emlékérem kardokkal és sisakkal kitüntetéssel kapott. Diplomáciai működéséért Kormányzói Legfelsőbb Elismeréssel jutalmazták, valamint a Magyar Koronás Bronz Érdemérem zöld szalagon, a Magyar Érdemrend középkeresztje, a középkeresztthez külön adományozható csillag, és a Nemzetvédelmi Kereszt kitüntetések tulajdonosa lett. Külföldi elismerései közé tartozott: a francia Becsületrend lovagiévénye, a német Sasrend I. osztálya, az olasz Korona Rend középkeresztje, az olasz Korona Rend nagykeresztje a csillaggal, a spanyol Katolikus Izabella Rend nagykeresztje, a finn Oroszlán Rend nagykeresztje a csillaggal, a bolgár Polgári Érdemrend nagykeresztje a csillaggal, a horvát Zvojnimir Király Koronája Rend nagykeresztje, a jugoszláv Korona Rend nagy tiszti keresztje, a jugoszláv Szent Száva Rend nagy tiszti keresztje a csillaggal és a Máltai Lovagrend Magisztrátusi keresztje.

ULLEIN-REVICZKY ANTALTÓL

Ullein Antal (1928): A Kellog-féle békepaktum előzményei és mibenléte. 1–2. rész. Jogtudományi Közlöny, 63. évf. (1928) 20. sz. 185–186., 21. sz. 194–196. old.

Ullein Antal (1929): Az állam-successio elmélete a nemzetközi jogban. Jogtudományi Közlöny, 64. évf. (1929) 6. sz. 57–48. old.

Ullein Antal (1929): La nature juridique des clauses territoriales du traité de Trianon. Pedone, Paris (2. kiad. 1936).

Ullein Antal (1930): A magyar–román birtokper. Jogtudományi Közlöny, 65. évf. (1930) 12. sz. 116. old.

Ullein Antal (1931): Az emberi jogok térfoglalása a modern jogrendszerekben. Debreceni Szemle, 5. évf. (1931) 9. sz. 382–388. old.

Ullein Antal (1931): Jog a békerevízióra. Jogtudományi Közlöny, 66. évf. (1931) 13. sz. 125–127. old.

Ullein-Reviczky Antal (1943): A trianoni szerződés területi rendelkezéseinek jogi természete. Pécsi Magyar Királyi Erzsébet Tudományegyetem Kisebbségi Intézet, Pécs.

- Ullein-Reviczky Antal (1942):** Az olasz–magyar barátság századokon át. Hítel, 7. évf. (1942) 5. sz. 261–270.
- Ullein-Reviczky Antal (1943):** Magyar–török történelmi kapcsolatok. Balkán füzetek 5. Magyar Külügyi Társaság Balkán Bizottsága, Budapest
- Ullein-Reviczky Antal (1943):** Ungarisch–türkische geschichtliche Beziehungen. Danubia, Budapest–Leipzig.
- Ullein-Reviczky Antal (1947):** Guerre allemande, paix russe. Le drame hongrois. Baconnière, Neuchâtel.
- Ullein-Reviczky Antal (1993):** Német háború – orosz béke. Magyarország drámája. Szerk. Antal László, a jegyzeteket írta Romsics Ignác. Extra Hungariam. Európa–História, Budapest, 1993.

ULLEIN-REVICZKY ANTALRÓL

- Borbándi Gyula (1997):** Magyar politikai pályaképek 1938–1948. Európa. Budapest. 466–468. old.
- Gulyás László (2017):** A Horthy-korszak külpolitikája 5. A revíziós sikerek 2. A második bécsi döntés 1939–1940. Attraktor Kiadó. Máriabesnyő.
- Gulyás László (2019):** A Horthy-korszak külpolitikája 6. kötet: A Délvidék visszatérése 1940–1941. Attraktor Kiadó. Máriabesnyő.
- Magyar Front, 12. évf. (2010) 4. sz.** Ullein-Reviczky Antal emlékszám.
- Ullein-Reviczky Antal pályafutása.** Összeállította Antal László. In: Ullein-Reviczky Antal (1993): Német háború – orosz béke. Magyarország drámája. Szerk. Antal László, a jegyzeteket írta Romsics Ignác. Extra Hungariam. Európa – História, Budapest. 304–306. old.

V. FEJEZET: A KÜLÜGYMINISZTERIUM FONTOSABB TISZTSÉGVISELŐI

BARTÓK LÁSZLÓ (*Domján Dániel Ferenc*)

Budapest, 1896. március 15.–Washington (Egyesült Államok), 1963. november 16.

Budapesten született 1896-ban. A Pázmány Péter Tudományegyetemen szerzett jogi és államtudományi doktori címet. 1919. március 20-án lépett külügyi szolgálatba, 1921. november 15-ig a hadifogoly osztályon dolgozott miniszteri fogalmazóként, ekkor nevezték ki varsói magyar királyi követséghez. 1921. december 1-én nevezték ki konzuli attasévá. Diplomata karrierjének következő állomása a prágai magyar királyi követség volt, ahova 1922. május 1-én nevezték ki, ugyanebben az évben, december 23-án pedig az alkonzuli címet adományozták számára. Négy évvel később, 1926. október 12-én a belgrádi magyar királyi követségre helyezték át.

Kevesebb, mint egy év múlva, 1927 augusztusában született meg a döntés magyar királyi konzulátus felállításáról Pozsonyban, a Csehszlovák köztársaságnak Slovensko és Podkarpatska-Rus önkormányzati területeire kiterjedő joghatósággal. A konzulátus augusztus 16-án kezdte meg működését, vezetője dr. Bartók László lett, akinek 1933. június 29-én a II. osztályú konzuli jelleget, 1934. július 23-án pedig a II. osztályú konzuli címet adományozták.

1936 évi január hó 5-vel a Népszövetség mellett működő genfi magyar képviselőkhöz helyezték át, ahol szolgálata alatt 1937. június 30-án I. osztályú konzuli címet, 1938. december 31-én I. osztályú konzuli jelleget kapott.

1939. január 25-én a zágrábi magyar királyi követségre helyezték, és megbízták annak vezetésével. 1941. április 17-től kezdődőleg a zágrábi magyar királyi konzulátust – a Független Horvát Állam létrejötte miatt – követséggé szervezték át, a követség vezetésére ideiglenes ügyvivői minőségben dr. Bartók László I. osztályú konzuli címmel és jelleggel felruházott II. osztályú konzul kapott megbízást, aki követségi beosztása tartamára a II. osztályú követségi tanácsosi cím ideiglenes használatára lett feljogosítva.

A német megszállás után nem vállalta a Sztójay-kormányval való együttműködést, 1944. április 30-ával nyugdíjazták. Svájcba emigrált, részt vett a Követi Bizottság munkájában.

A háború befejezését követően, 1945 novemberében az újjászervezett Külügyminisztérium vezetői visszarendelték Magyarországra, előbb a békeelőkészítő bizottság tagja lett, majd a csehszlovák-magyar lakosságcserevel kapcsolatos intézkedéseket előkészítő csoport vezetőjeként dolgozott. 1946. májusban a bécsi főkonzulátus vezetésével bízták meg, I. osztályú követségi tanácsos minőségben. 1947. február 28-án követi rangot és címet kapott.

Tisztában volt vele, hogy Bécs milyen fontos szerepet játszik a magyar külpolitika szempontjából, így kinevezés után rögtön nagyfokú technikai és személyzeti újjászervezésbe kezdett. Széleskörű kapcsolatokat épített ki a külügyi hivatallal, osztrák politikusokkal és a nagyhatalmak képviselőivel is.

Vélhetően a bécsi kapcsolatai, illetve a Nagy Ferenc miniszterelnökkel való ismeretsége folytán a szovjet államvédelmi szervek már 1947. áprilisában adatokat gyűjtöttek róla. Miután tudomást szerzett megfigyeléséről, 1947. június 10-én amerikai segítséggel elhagyta a követséget és június 11-én lemondott tisztségéről. Feleségével Salzburgban, majd egy rövid ideig Genfben élt.

1947-ben telepedett le az Egyesült Államokban, a Magyar Nemzeti Bank washingtoni irodájának vezetője lett, a szervezetet képviselte az Egyesült Nemzetek Szövetségében, illetve tevékenykedett Rab Nemzetek Szövetségében is.

BARTÓK LÁSZLÓTÓL

Nem írt emlékiratokat.

BARTÓK LÁSZLÓRÓL

G. Vass István (1997): Magyar–cseh hivatalos tárgyalások Bernben 1944–1945-ben. Külpolitika, III. évf. (1997) 3. sz. 101–129.

Gecsényi Lajos (2014): Iratok a magyar emigráció történetéhez – Bartók László bécsi követ és Szegedy-Maszák Aladár washingtoni követ levélváltása (1947–1948). Levéltári közlemények, LXXXV. évf. (2014) 1–2. sz. 109–141.

Gecsényi Lajos (2012): Zsákutcában. A magyar–osztrák kapcsolatépítés problémái 1945–1949. In: Majoros István szerk. (2012): Háborúk, békék, terroristák. Székely Gábor 70 éves. ELTE, Új- és Jelenkori Egyetemes Történelmi Tanszék, Budapest. 203–214. old.

Nyári Gábor (2015): A Sándor-palotától a ravatalig. Teleki Pál második miniszterelnöksége, 1939–1941. Kairosz, Budapest – Piliscsaba. 287–288. old.

Szűcs László (2008): Nagy Ferenc második és harmadik kormányának minisztertanácsi jegyzőkönyvei 1946. november 22.–1947. május 31. Magyar Országos Levéltár kiadványai, II. Forráskiadványok 46. Budapest.

SZENTMIKLÓSY ANDOR (*Olasz Lajos*)

Budapest, 1893. október 6.–Dachau, 1945. február 10. (?)

Előkelő nemesi családból származott. Apja, Szentmiklós Jenő földbirtokos, korábbi madridi követ, császári és királyi főkonzul, anyja Wickenburg Margit grófnő volt. A család gyakori költözéseinek következtében iskoláit előbb Fiumében és Bécsben végezte, majd 1906 és 1911 között a kőszegi Szent Benedek-rendi katolikus gimnáziumban tanult, végül középfokú tanulmányait Sopronban fejezte be. Érettségi után, 1914. október 26-tól a bécsi Császári és Királyi Konzuli Akadémia hallgatója lett. A világháború kirobbanását követően bevonult katonának, végigharcolta a háborút, tartalékos hadnagyi rangban szolgált a 11. közös huszárezredben.

A háború befejeződése után, a forradalmak alatt Bécsben tartózkodott. Elvégezte a Konzuli Akadémia még hiányzó évfolyamát, és 1919. július 5-én sikeresen diplomázott. Közben a zavaros viszonyok között egzisztenciáját kereskedelmi tevékenységgel tartotta fenn. Időközben elvégezte a posztgraduális külgazdasági képzést folytató bécsi Export Akadémiát is. Külügyminisztériumi szolgálata 1919. november 13-án kezdődött. Alkalmazását követően azonnal kinevezték a bécsi követségre, ahol 1920. augusztus 7-ig dolgozott, konzuli attasé beosztásban. Ezt követően, 1920. augusztus 8. és 1921. július 17. között a prágai követség munkatársa volt. Követségi munkájáról 1921. július 18-án központi szolgálatra rendelték vissza. Az új külügyminiszter kabinetjébe kapott beosztást, mint Bánffy Miklós személyi titkára. 1922. január 10-én kijelölték a magyar–román határmegállapító bizottság tagjává. 1922. december 28-án alkonzuli címet kapott. 1922. december 31-én, külkereskedelmi tanulmányaira tekintettel átkerült a Külügyminisztérium Gazdaságpolitikai és Közgazdasági Osztályára, de egy rövid ideig a következő külügyminiszter, Daruváry Géza mellett is ellátott titkári teendőket. Új beosztásában több fontos gazdasági tárgyalás résztvevője volt Belgrádban és Bukarestben. 1924. március 22-én alkonzullá léptették elő. A Gazdaságpolitikai Osztályon 1928. december 7-ig dolgozott.

Közben, 1923. június 2-án házasságot kötött Purgly Emíliával. Apósa, Purgly Emil, Csanád-Arad-Torontál vármegye főispánja, majd a Duna–Tisza közti Mezőgazdasági Kamara elnöke, és 1932-ben rövid ideig földművelésügyi miniszter, egyébként pedig a kormányzó feleségének unokatestvére volt. Szentmiklós azonban feszült viszonyban állt vele, többször kritizálta, hogy miközben különböző hivatalai révén az agrártársadalom gondjainak megoldása a feladata, saját birtokain súlyos szociális problémák merülnek fel.

1928. december 8-án külföldi megbízatást kapott, 1931. november 30-ig a helsinki követségen dolgozott, alkonzulként, de ideiglenesen II. osztályú követségi titkár címmel és jelleggel. Finnországból Olaszországba került, 1931. december 1-jén a milánói konzulátusra kapott beosztást, ahol 1933. június 29-től már II. osztályú konzuli címmel és jelleggel felruházva szolgált. 1934. július 15-től a római magyar követségen kapott beosztást, alkonzulként, I. osztályú követségi titkári címmel felruházva. 1935. június 30-án II. osztályú konzullá léptették elő, majd 1936. január 1-től I. osztályú konzuli címmel ruházták fel.

Főnökei által is elismert kiváló képességekkel rendelkezett, 8 nyelven beszélt: németül, franciául, angolul, olaszul, svédül, portugálul, spanyolul és oroszul. A 42 éves

korára elért nem túl magas beosztás azonban jól jelezte, hogy a Külügyminisztériumban, a komoly felkészültség és a színvonalas munka ellenére is lassú volt az előmenetel. Magánéletét tekintve Szentmiklós aktív sportember volt, kiváló vitorlázó. Külföldi megbízatásai során, amikor kevés szabadideje engedte igyekezett minél alaposabban megismerkedni állomáshelye természeti környezetével, a sportolási lehetőségekkel, és ha tehetett vitorlásra szállt.

Új szakaszt jelentett a pályájában, amikor a Rio de Janeiro-i követségre került. A braziliai képviselőlet takarékosági okokból 1934 óta zárva volt, 5 dél-amerikai országban (Argentína, Brazília, Chile, Uruguay, Paraguay) a magyar képviselőletet az argentinai követség látta el. 1937. szeptember 17-én Haydin Albert követet áthelyezték Rióba, és mellé, tapasztalt diplomataként Szentmiklósyt osztották be. 1937. december 1-jén kezdte meg munkáját Rióban. Amikor Haydin 1938. június 25-én visszahelyezte székhelyét Argentínába, Szentmiklós vette át a braziliai képviselőletet, állandó ügyvivőként. Közben, 1938. március 5-én II. osztályú követségi tanácsos címmel ruházták fel. Feladata elsősorban a gazdasági kapcsolatok bővítése, és a jelentős, 60–80 000 fős magyar emigráció gondozása volt. Természetesen, mint minden magyar külképviseletnek a magyar politika, a revíziós törekvések bemutatása, és lehetőség szerint ehhez a helyi támogatás elnyerése is a munkaköréhez tartozott. Ennek, az ekkor semlegességi politikát folytató dél-amerikai államok esetében komoly jelentősége volt. 1939. június 30-án II. osztályú követségi tanácsossá léptették elő.

Dél-Amerika sajátos szerepe révén, a braziliai követségre 1939. július 1-től a kormányzó fiatalabb fia, ifj. Horthy Miklós kapott kinevezést, mint rendkívüli követ és meghatalmazott miniszter. Az ifjú Horthy nem tartozott a diplomáciai karhoz, a Külügyminisztérium szerződéssel alkalmazta. Utazási nehézségek miatt, az új követ csak július 11-én érkezett meg Rióba, és másnap vette át a hivatalát. Szentmiklós 1939. november 30-ig a követségen maradt, hogy a diplomáciai tapasztalattal nem rendelkező ifj. Horthy Miklós tájékozódását megkönnyítse, és munkaköre ellátásához segítséget nyújtson. Csáky István külügyminiszter igen nagyra értékelte Szentmiklós képességeit és diplomáciai tapasztalatait, ezért személyes levélben kérte meg, hogy saját feladatkörén túl mindenben legyen az új követ segítségére. Kinevezéséről értesülve maga ifj. Horthy Miklós is levélben fordult hozzá, hogy a támogatását kérje, és örömét fejezte ki a várható közös munkájukkal kapcsolatban.

Brazíliából hazatérve néhány hónapra a tokiói követségen kapott beosztást, majd 1940. március 8-tól a berlini követségre helyezték, ahol I. osztályú követségi tanácsosi címmel felruházott II. osztályú tanácsosként dolgozott. Szentmiklós komoly fenntartással szemlélte a németországi viszonyokat és a Harmadik Birodalom expanzív politikáját. Nem osztotta egyes főnökei, köztük a berlini magyar követ, Sztójay Döme véleményét, hogy Magyarország minél szorosabb kapcsolatot épít ki Németországgal, annál inkább nyertese lehet a háborúnak. A háborúba lépést komoly kockázatnak, a német terjeszkedést pedig Magyarországra nézve is fenyegető veszélynek látta. Ennek következtében egyre inkább megromlott a viszonya Sztójayval. A német kritikák, a követ kifogásai, illetve a Külügyminisztériumban 1941 nyarán zajló átszervezések nyomán, 1941. július 1-jével haza rendelték. I. osztályú követségi tanácsosi jelleggel felruházva a Politikai Osztályon kapott beosztást. Bárdossy László, az új miniszterelnök, aki egyben a külügyi

tárcát is megtartotta, Vörmlé János helyett új állandó helyettesét nevezett ki maga mellé Ghyczy Jenő személyében, aki korábban a Politikai Osztályt vezette. Megüresedő helyét 1941. szeptember 19-én Szentmiklósy vette át, II. osztályú követségi tanácsosként, de I. osztályú követségi tanácsosi címmel és jelleggel felruházva.

Új beosztásából adódóan Ghyczy Jenővel és Ulleni-Reviczky Antallal együtt jelen volt, amikor Bárdossy közölte, hogy német nyomásra hadat üzen az Egyesült Államoknak. Ez ellen maga is tiltakozott, de a kormányfő nem kívánt konfrontálódni Berlinnel, így az adott helyzetben ezt látta egyedüli megoldásnak. Szentmiklósy személyes jó viszonyban állt a Bárdossy lemondása után kormányra kerülő Kállay Miklóssal. Pozíciójából, és a miniszterelnökkel való bizalmi viszonyából fakadóan 1942 folyamán részt vett azokon a bizalmas megbeszéléseken, Ghyczy Jenő, Keresztes-Fischer Ferenc, Kánya Kálmán, Bethlen István társaságában, melyeken a magyar béketapogatózások szándéka és alapelvei megfogalmazódtak. 1942. június 30-án I. osztályú követségi tanácsossá nevezték ki. 1942 novemberében felkarolta Szegedy-Maszák Aladár javaslatát, hogy a Külügyminisztérium részéről mielőbb módszeres anyaggyűjtést kellene kezdeni, a majdani béketárgyalások megfelelő előkészítése érdekében. Rendkívül fontosnak tartotta a bizalmas adatgyűjtést és a nyugati kapcsolatépítést, különösen, amikor kiderült, hogy a hivatalos békeelőkészítés megindítására, a Németországgal való szoros együttműködést támogató Hóman Bálint kapott formális megbízást a miniszterelnöktől.

1943. március 3-tól rendkívüli követi és meghatalmazott miniszteri címmel és jelleggel végezte munkáját. Mivel a német diplomácia egyre nyilvánvalóbb jelét adta, hogy a külügyi tárcát magának megtartó Kállayval nem kíván rendszeres megbeszélést folytatni, a miniszterelnök 1943. július 24-től Ghyczy Jenőt kérte fel a külügyminiszteri posztra. Ghyczy előrelépésével Szentmiklósy kapott megbízást a külügyminiszter állandó helyettese feladatkörének ellátására. Kinevezése 1943. augusztus 21-én lépett életbe, amikor új munkaköréhez kapcsolódóan rendkívüli követi és meghatalmazott miniszteri kinevezést kapott. Irányítása mellett bizonyos mértékben megváltozott a minisztérium napi munkája. Aktívabb, a különböző kezdeményezésekre érzékenyebben reagáló, új megoldásokat kereső munkamódszer jellemezte. A kezén keresztülmenő minden fogalmazványt alaposan átolvasott és szinte valamennyibe belejavított.

A Külügyminisztérium Politikai Osztályán 1943 nyarától már rendszeres békeelőkészítési tevékenység zajlott. Mindez természetesen a szükséges óvatosság és a legnagyobb körültekintés mellett folyt. Szentmiklósy kezében futottak össze a gyakorlati szálak. Ő tartott kapcsolatot a munkába bevont közreműködőkkel, ő referált a külügyminiszternek és a kormányfőnek az ügyek állásáról. A Külügyminisztérium osztályai, a többi tárca, a külső megbízottak, szakértők csak egy-egy részletfeladaton dolgoztak, nem volt teljes rálátásuk, hogy pontosan milyen célokat szolgál az adott megbízás. Szentmiklósy koordinálta a külföldi kapcsolatfelvétel érdekében történő utazásokat, Veress László, Szent-Györgyi Albert és mások misszióit. Ő egyengette Bethlen István, illetve néhány más fontos személyiség külföldi útjával kapcsolatos terveket, hozzá futottak be Barcza György vagy Frey András jelentései a nyugati hatalmak képviselőivel folytatott tárgyalásokról. Mindezeket az anyagokat, rajta kívül a külügyben csak Ghyczy Jenő ismerte.

A külügyminiszter állandó helyetteseként már nemcsak szervező vagy végrehajtó szerepet játszott, hanem volt bizonyos befolyása a megszülető döntésekre is. Amikor 1943 augusztusában felmerült, hogy a megegyezés nehézsége miatt az isztambuli összeköttetést feladja a magyar kormány, és inkább Barcza svájci megbeszéléseire épít, Szentmiklós ellenzte a kapcsolat megszakítását. Azzal érvelt, hogy a délkelet-európai térségre vonatkozóan a közel-keleti brit parancsnokság rendelkezik illetékességgel, ez látja el utasításokkal a magyar megbízottakkal érintkezésbe lépő titkoszolgálati szerveket is, ezért konkrét eredményre jutni leginkább ezen a vonalon lehet. A magyar csapatok keleti frontról történő hazahozatala egyik lehetséges módjaként a Honvéd Vezérkar főnöke, Szombathelyi Ferenc vezérezredes felvetette, hogy a Honvédség vállaljon szerepet a balkáni megszálló feladatokban. Szentmiklós instrukciói szerint a magyar összekötők tájékoztattak ennek nyugati fogadtatásáról. Mivel angolszász részről ezt a megoldást határozottan ellenezték, a külügyi vezetés is ellene foglalt állást. Szentmiklós tájékoztatta erről Szombathelyit, és igyekezett meggyőzni őt, hogy a Nyugattal szemben mindeddig csak technikai jellegű hadiállapot, a balkáni magyar katonai jelenlét esetén könnyen tényleges összetűzéshez vezethet, amit a kormány mindenképpen el kíván kerülni.

Szentmiklós, Kállay miniszterelnökhöz hasonlóan a tengelyhatalmaktól való fokozatos eltávolodás híve volt, ami, ha nem is átállást, de valamiféle nem harcoló státus visszaszerzését célozta volna. Konkrét kérdésekben azonban esetenként eltért a véleménye a miniszterelnöktől. A nyugati megbízottakkal való megegyezés kérdésében Kállay hosszú időn át elutasította a feltétel nélküli megadás gondolatát, míg Szentmiklós ezt az angolszász hatalmak előtt vállalhatónak tartotta, különösen, mert megítélése szerint a frontok távolsága miatt 1943-ban ennek csak elvi jelentősége volt. Az olasz átállást követően Szentmiklós és Szegedy-Maszácz Aladár saját kezdeményezésre tervezetet készített a legsürgősebb teendőkről. Ezek közé sorolták a Háromhatalmi egyezmény érvénytelennek nyilvánítását, és ezzel a belőle Magyarországra háruló kötelezettségek megszűnésének kimondását, konkrét lépéseket a magyar csapatok hazahozása érdekében, valamint Budapest nyílt várossá nyilvánítását, hogy megvédjék a fővárost a várható légitámadásoktól, melyek a súlyos károk mellett nem kívánt politikai következményekkel is járhattak. Amikor az elkészült anyagot átadták a kormányfőnek, Kállay szemrehányást tett a szerzőknek, hogy előzetesen nem egyeztették vele az elképzelésüket, és időnyerésre törekvő politikájával szemben demonstratív lépéseket sürgetnek.

Szentmiklós álláspontja az volt, hogy folyamatos kapcsolatot kell tartani a nyugatiakkal, tisztázni a feltétel nélküli megadás tartalmát, és megértetni, hogy mind a német, mind a szovjet megszállást el akarjuk kerülni. Az ennek jegyében az 1943 végére összeállított békeelőkészítő anyag biztonságba helyezése érdekében utasította Kertész Istvánt, hogy a dokumentumokat juttassa el a berni követségre, és ott helyezze letétbe. Nem voltak illúziói a szovjet megszállás veszélyével kapcsolatban, de a német okkupációt közelebbi fenyegetésnek látta. Ezért támogatta a Kállay által felvetett tervet, hogy a kormányzó vegye fel a kapcsolatot az Egyesült Államokban élő Habsburg Ottóval, levélben méltányolja a Magyarország érdekében tett addigi erőfeszítéseit, fejezze ki, hogy elviekben egyetért Ottónak az amerikai külügyminisz-

térium félhivatalos lapjában, a *Foreign Affairs* 1942. januári számában kifejtett elképzeléseivel, a háború utáni közép-európai rendezéssel kapcsolatban. Egyben bízta meg Ottót, hogy a magyar államfő akadályoztatása esetén tekintse magát Magyarországot legitim képviselőjének. Bár az előkészületek erre megtörténtek, konkrét kormányzói felhatalmazásra végül különböző okok miatt nem került sor.

1944. március 19-én az Adolf Hitler meghívására Klessheimben tartózkodó kormányzó kíséretében lévő Ghyczy Jenő itthon előre megbeszélt kódolt üzenetben jelezte, hogy a német csapatok megszállják az országot. Az üzenetet Szentmiklós ismertette Kállayval és a sebtében összehívott kormánytagokkal. A német megszállást követően, 1944. március 22-én felmentették a beosztásából. Más konkrét feladatot nem kapott, egyelőre rendelkezési állományba helyezték. Április 14-én a német biztonsági szervek őrizetbe vették. Hónapokon át Budapesten a Fő utcai börtönben tartották fogva. A külügyminisztérium néhány más fontos beosztású és a nyugati hatalmakkal való titkos tárgyalásokban érintett tisztviselőjével egyetemben szigorú őrizet alatt tartották. Annak ellenére, hogy ha csak házassága révén is, de rokoni kapcsolatba került a kormányzói családdal, szabad lábra helyezésére még a Lakatos-kormány hivatalba lépése után sem nyílt lehetőség. November elején a németek Dachauba szállították. 1945 januárjában kiütéses tifuszban megbetegedett, és valamikor február elején elhalálozott. Halálának pontos napja nem ismert, egyes források szerint ez valószínűleg február 10-e lehetett.

Pályája során számos elismerésben részesült. Az I. világháborús szerepléséért Bronz Vitézségi Éremet és Háborús Emlékéremet kapott. Politikai tevékenységét a Magyar Érdemrend középkeresztjével (1941) ismerték el. Külföldi kitüntetései közé tartozott: a német Sasrend Érdemkeresztje a csillaggal, a spanyol Katolikus Izabella Rend középkeresztje a csillaggal, olasz Koronarend középkeresztje, az olasz Koronarend nagy tiszti keresztje, az olasz Sasrend nagykeresztje, a bolgár Szent Sándor Rend nagy tiszti keresztje, a finn Fehérrózsa Rend lovagkeresztje, a jugoszláv Szent Száva Rend lovagkeresztje, a lett Három Csillag Rend tiszti keresztje, a brazil Dél Keresztje Rend középkeresztje, a columbiai Royaka Rend középkeresztje, a Máltai Lovagrend Magisztrátusi nagykeresztje.

SZENTMIKLÓS Y ANDORTÓL

Bakach-Besseney György–Szentmiklós y Andor–Ghyczy Jenő (1994): Amerikai kapcsolat. Bakach-Besseney György titkos tárgyalásai, 1943–1944. Közreadta és bevezetőt írta Vass István. Rubicon, 5. évf. (1994) 7. sz. Melléklet: 1–9.

SZENTMIKLÓS Y ANDORRÓL

Borbándi Gyula (1997): Magyar politikai pályaképek 1938–1948. Európa, Budapest, 1997. 433. old.

Pritz Pál szerk. (1994): Iratok a magyar külügyi szolgálat történetéhez. Összeállította és szerk. Pritz Pál. Akadémiai, Budapest. 462. old.

Hortobágyi Jenő szerk. (1940): Keresztény magyar közéleti almanach. Budapest. 2. köt. 1011. old.

Diós István szerk. (2009): Magyar katolikus lexikon. Főszerk. Szent István Társulat, Budapest. 13. köt. 1101. old.

Markó László főszerk. (2007): Új magyar életrajzi lexikon. Magyar Könyvklub, Budapest. 6. köt. 366–367. old.

SZEGEDY-MASZÁK ALADÁR *(Olasz Lajos)*

Budapest, 1903. november 19.–Washington, 1988. március 25.

Nagy hagyományokkal rendelkező református családból származott. Édesapja, Szegedy-Maszák Aladár, katonatisztként szolgált, majd a budai Udvarnagyi Hivatal vezető posztját töltötte be, és helyettes államtitkárként vonult nyugalomba. Édesanyja, rettegi Moldoványi Sarolta bánsági cincár (más néven, aromán) kereskedő családba született, akinek erős egyénisége még felnőtt korában is nagy hatást gyakorolt a fiára. A Szegedy-Maszák család mentalitását, szellemiségét nagyban meghatározta az apa keresztapjának, Kemény Zsigmondnak és nagyapjának, Barabás Miklósnak a hatása. A Szegedy-Maszák família királyhű beállítottságú volt, az Osztrák–Magyar Monarchia fenntartásának híve.

Szegedy-Maszák Aladár középiskoláit Budapesten végezte az I. kerületi Állami Főgimnáziumban. Az érettségit követően a Pázmány Péter Tudományegyetem történelem szakára készült, édesanyja kérésére azonban, aki gyakorlatias szemmel nézte a világot, végül közgazdaságtudományra iratkozott be. Ott szerzett egyetemi diplomát, 1927-ben. Az egyetemen professzorai közé tartozott Teleki Pál. Ezt követően, ugyancsak családi kezdeményezésre Párizsba ment, és beiratkozott az École Libredes Sciences Politiques képzésére. A franciaországi képzés után tanulmányait 1928-ban a heidelbergi egyetemen fejezte be.

Hazatérve, a kormányzati, diplomáciai pálya felé orientálódott. 1927. október 4-én, mint a külügyi fogalmazói tanfolyam hallgatója, fogalmazó gyakornokként próbaszolgálatra a Külügyminisztériumba került. 1928. szeptember 27-én kiváló eredménnyel tette le a külügyi fogalmazói szakvizsgát. Néhány nappal később, október 1-jén kinevezést kapott a minisztérium 5. Nemzetközi Közjogi Osztályára, miniszteri segédfogalmazó beosztásban. 1929. március 23-án követségi attasénak léptették elő, és áthelyezték a külügyminiszteri kabinetbe. A következő két és fél évben Walko Lajos és Károlyi Gyula miniszterek mellett dolgozott személyi titkárként. Munkaköréhez kapcsolódóan számos alkalommal egyeztetett a sajtóosztály helyettes vezetőjével, Csáky Istvánnal, akivel személyes jó viszonyba is került. 1932. szeptember 29-én II. osztályú követségi titkári címet kapott.

Ezt követően a berlini magyar követségre helyezték. 1932. november 3-án érkezett meg Berlinbe. Hivatalos kinevezése december 1-től lépett érvénybe, mint II. osztályú követségi titkári címmel felruházott követségi attasé. Berlinben 1937. október 30-ig szolgált. Közben, 1935. június 30-án II. osztályú követségi titkárrá léptették elő. Politikai nézetei kikristályosodása szempontjából meghatározó időszakot jelentettek a berlini évek. Határozottan elutasította az Adolf Hitler hatalomra jutását követő diktatórikus intézkedéseket, a nyílt antiszemita törekvéseket, az erősödő nemzetiszocialista eszmeiséget. Bár ifjú korában, különösen a Tanácsköztársaság eseményei nyomán voltak bizonyos fenntartásai a zsidósággal szemben, felnőttfejjel megítélve a dolgokat, saját korábbi nézeteit is szigorú kritikával illette. Gondolkodásmódjára komoly hatást gyakorolt barátja, Márai Sándor. A nácizmussal szembeni ellenszenvét személyes motívumok is erősítették, Erich Klausener, az Actio Catholica német elnökének 1934. június 30-i meggyilkolása, aki egyébként

kapcsolatban állt a magyar katolikus nőmozgalomban aktív szerepet betöltő édesanyjával.

Szegedy-Maszák legitimista nézeteket vallott és ebben az időszakban voltak bizonyos illúziói aziránt, hogy Habsburg Ottó visszatérése, a Monarchia valamilyen formában történő feltámasztása talán megvédhetné Közép-Európát a német hódító törekvésektől és a hitleri berendezkedés példájának terjedésétől. Láta ugyanakkor, hogy a kisantant vezető politikusai, még Engelbert Dollfuss kancellár meggyilkolása és az első Anschluss kísérlet idején is nagyobb veszélynek tekintették az esetleges osztrák–magyar újraegyesülést, mint a német terjeszkedést. Ezért leplezetlen ellenszenvvel viszonyult Gömbös Gyula berlini látogatásához, amit később, a körülmények objektívebb vizsgálatával, már árnyaltabban ítélt meg.

Diplomáciai munkája során komoly hatást gyakorolt rá a követ, Kánya Kálmán. Különösen nagyra tartotta Kánya józan gyakorlatiasságát, és a követ is értékelte a fiatal munkatársa elkötelezettségét, pontosságát. 1933. február 7-én a külügyminiszternek kinevezett Kánya helyett Masirevich Konstantin vette át a berlini követi posztot, aki korábban a prágai külképviseletet vezette. Szegedy-Maszák tőle elsősorban a diplomácia emberi vonatkozásairól tanult sokat. Megváltozott azonban a helyzet, amikor 1935. december 10-én Sztójay Dömét nevezték ki a berlini követség vezetőjének. Sztójay, aki korábban már dolgozott a berlini külképviseleten, 1925 és 1933 között (1927-től, mint katonai attasé) nagy szimpátiával figyelte Németország megerősödését, és belső viszonyainak átalakulását. Szegedy-Maszák nézetei azonban jelentős mértékben különböztek ettől. Miután német részről is felmerültek bizonyos kritikák a követségi titkárral szemben, és ő sem kívánt tovább maradni, 1937. november 1-jén hazarendelték, és a minisztérium Politikai Osztályán kapott új beosztást. Odahelyezését az osztály vezetője, Bakach-Besseney György kezdeményezte.

Kezdetben, mint VI. referens elsősorban a vatikáni ügyekkel foglalkozott. Napi feladatai döntően adminisztratív jellegűek voltak, ezért képességeit kihasználatlanak, magát mellőzöttnek érezte, különösen, hogy más területen egyre inkább megélénkült a diplomáciai tevékenység. 1938-ban azonban átvette a II. referens feladatkörét is, ezzel már hozzá tartoztak Németország, Ausztria, Csehszlovákia, Lengyelország, valamint a skandináv és balti államok ügyei is. 1938 tavaszán részt vett Horthy kormányzó varsói látogatásának előkészítésében. 1938 márciusának első napjaiban Rómában járt futárúton. Hazafelé a vonaton érte az Anschluss híre, amit már Magyarországra nézve is közvetlen fenyegetésnek tekintett. Ő fogalmazta Kánya külügyminiszter beszédét, amit az 1938. május végén megrendezésre kerülő 34. eucharisztikus világtalálkozón mondott. A kabinetfőnök, Csáky ugyan kihúzta a szövegből azt a részt, ahol Szegedy-Maszák a nácizmust a kor téveszméjének nevezte, az európai keresztény hagyomány értékét hangsúlyozó mondatok azonban benne maradtak, és komoly politikai visszhangot keltettek. 1938. június 30-tól II. osztályú követségi titkári beosztása mellett, I. osztályú követségi titkári címmel és jelleggel ruházták fel.

A láthatóan fokozódó német nyomás miatt Szegedy-Maszák foglalkozott azzal a gondolattal is, hogy lemond a külügyben betöltött pozíciójáról. Amikor a kormányzó németországi látogatása során, 1938 augusztusában Hitler Csehszlovákia katonai

megtámadására próbálta rávenni a magyar kormányzót meg is fogalmazta lemondó levelét. Károlyi Gyula azonban lebeszélte erről, azzal biztatva, hogy a magyar vezetés nem megy bele ilyen felelőtlen kalandokba.

1938. október 1-től a külügyminiszter titkáráként dolgozott. Jelen volt 1938 októberében a komáromi csehszlovák–magyar területi tárgyalásokon. A kibontakozó természetlen vitából azt a tanulságot szűrte le, hogy a kisállamok közötti megegyezésnek nincs realitása, ami az expanzív nagyhatalmaknak kedvez. Bár a revízió híve volt, éppen a nagyhatalmi függőség elkerülése érdekében támogatható elképzelésnek tartotta a független Erdély megteremtésének gondolatát, ami elvi lehetőségként többször is megfogalmazódott az 1938 decemberétől már a külügyminiszteri posztot betöltő Csáky Istvánnal, illetve a Bethlen Istvánnal és Bánffy Miklóssal való beszélgetések során.

Amikor, 1939 szeptemberében a Lengyelország elleni hadműveletet folytatásához Ribbentrop a kárpátaljai magyar vasútvonal átengedését kérte, Szegedy-Maszák fordította le a magyar kormány válaszát, melyben elutasította a német csapatszállítások engedélyezését. 1939. december 28-án I. osztályú követségi titkárrá léptették elő. 1940-ben Teleki azt tervezte, hogy kinevezi a Politikai Osztály helyettes vezetőjének, de több befolyásos németbarát politikus is kifogást emelt az elképzelés ellen, így megbízatása egyelőre elmaradt.

1940 márciusában sorozásra hívták be az I. honvéd hadtesthez, ahol az egyik fogatolt vonatosztály törzsébe osztották be, külügyminisztériumi munkájára való tekintettel azonban végül mentesítették a bevonulás alól.

Németországi ismereteire alapozva 1941 januárjában Teleki utasítására futárként Berlinbe küldték. Valójában a miniszterelnök azzal a feladattal bízta meg, hogy tájékozódjon a német politikai viszonyokról. A kormányfő megbízható információkat akart Németország várható további lépéseiről, illetve tudni szeretne volna, hogy az első háborús hónapok után milyen a német közvélemény hangulata, van-e Hitlernek számottevő belső ellenzéke. E tekintetben azonban hazatérése után Szegedy-Maszák semmiféle biztató hírrel nem tudott szolgálni. Teleki halála és Bárdossy László kormányfői kinevezése után elsősorban adminisztratív feladatokat látott el. 1941. június 30-án II. osztályú követségi tanácsosi címet kapott.

Kállay Miklós kormányra kerülését követően ismét fontosabb feladatokkal bízták meg. Kezdetől fogva részese volt a Kállay által képviselt, a nyugati kapcsolatokat felújító és a Berlintől fokozatosan távolodni próbáló politikának, ha még minden részletbe nem is avatták be. Jelen volt a kormányfő kíséretében, amikor 1942 júniusában Kállay Hitler kelet-poroszországi főhadiszállására látogatott. Brazília hadba lépése nyomán a magyar követ, ifj. Horthy Miklós kénytelen volt hazatérni. A fogadására Portugáliába elé utazó csoport vezetésével Szegedy-Maszákot bízták meg. Bár a kormányzó fiának kísérete már önmagában is bizalmi feladatnak számított, valójában a portugáliai utazás alkalom volt a nyugati diplomáttal való személyes találkozásra is.

1942. december 31-én Szegedy-Maszák Aladárt II. osztályú követségi tanácsosnak nevezték ki. Ekkor már dolgozott azon a memorandumon, amely a háború alatti magyar magatartás indokait és a magyar békeelképzeléseket mutatta be a nyugati hatalmak számára. Az írás első változata 1943. január 30-ra már elkészült, amit átadott

a politikai osztály vezetőjének, Szentmiklósy Andornak. 1943. február 20-án Szegedy-Maszák Berlin–Stockholm futárútra indult. A svéd fővárosban személyesen tájékozódott a nyugati államok megbízottaival való tárgyalásokat folytató Gellért Andortól. Megbeszélést folytatott a brit követségen dolgozó Böhm Vil móssal, és találkozott az amerikai katonai felderítő szolgálat ottani megbízottjával is. Hazatérve, kinti megbeszélései és főnökei kívánsága szerint több kiegészítést hajtott végre az anyagon. A véglegesnek szánt változat június 14-re állt össze. Ezt követően Kállay kérésére még végzett néhány kisebb korrekciót, de a memorandum tartalma lényegében már nem változott. Ezt juttatta el a magyar kormány külföldre, és szeretne volna tárgyalási alappá tenni.

A békecélok megfogalmazása és a nyugattal való tárgyalások terén Szegedy-Maszák igen jelentős szerepet játszott. Ő készítette elő több missziót, külföldre induló magyar megbízottak tárgyalásait, Frey András, Veress László isztambuli utazásait. 1943. július 24-én, miután a Politikai Osztály korábbi főnökét megbízták a külügyminiszter állandó helyettesének feladataival, az osztály vezetését Szegedy-Maszák vette át. Ezt követően I. osztályú követségi tanácsosi címmel ruházták fel.

Ettől kezdve már hivatalból is szervezte, koordinálta a háborúból való kiválás érdekében tett lépéseket. Ekkorra már elvesztette a korábbi illúzióit. Világosan látta, hogy a nyugati hatalmak stratégiai szempontok szerint hozzák meg a döntéseiket, és aligha befolyásolja őket a Közép-Európában élő kis népek sorsa. Érzékelté azt is, hogy Kállay rövid és hosszú távú törekvései, a német megszállás elkerülése, illetve a szövetséges elvárásoknak megfelelő szembefordulás feloldhatatlan ellenmondást jelentenek. Kállayval egyetemben azonban az utolsó pillanatig reménykedett abban, hogy a Nyugat győzelme és Németország veresége nem jelent majd egyben totális szovjet győzelmet és közép-európai berendezkedést. Visszatekintve ezt már téves helyzetértékelésnek látta, és mulasztásnak érezte, hogy nem tett kísérletet a kormány korábban a szovjetekkel való kapcsolatfelvételre.

Olaszország szövetséges oldalra történő átállása nyomán Szegedy-Maszák egyre inkább úgy érezte, hogy lépéskényszerbe kerül a magyar kormány is. Ezért Szentmiklósy Andorral, a külügyminiszter állandó helyettesével összefoglalták, hogy mi lenne a legsürgősebb feladat a kiugrás előkészítésében. Megítélésük szerint Olaszország, mint alapító kiválásával a háromhatalmi egyezmény már érvényét veszttette, és így Magyarországot sem kényszeríti a harc folytatására. Mindez elvben megalapozhatja a honvéd alakulatok mielőbbi hazahozását a hadműveleti területről. Fontos lépésnek tartották volna Budapest nyílt várossá nyilvánítását, hogy ne fenyegetse a fővárost ellenséges légitámadás, amit a politikai intézményrendszer zavartalan működése szempontjából is fontos tényezőnek tartottak. Kállay azonban elutasította a németek figyelmének elterelésére irányuló időhúzó lépéseivel szembeni javaslatokat. 1943. december 31-én I. osztályú követségi tanácsossá léptették elő.

A német megszállás nyomán, 1944. március 19-én éjszaka a Külügyminisztériumban elégette a nyugati kapcsolatfelvétellel, illetve a németellenes tevékenységgel kapcsolatos dokumentumokat és magániratait. Március 24-én beosztásából felmentették. Április 14-én a német biztonsági szervek letartóztatták és a Fő utcai börtönbe zárták. Több alkalommal elvitték kihallgatásra a Gestapo sváb-hegyi központjába, és

a béketárgyalásokkal kapcsolatban faggatták. Nővére, Ilona (Lilly) minden követ megmozgatott, hogy kihozza a börtönből. Beszélt ifj. Horthy Miklóssal, a kormányzó fiával, a miniszterelnökkel, Sztójay Dömével, majd az ő tanácsára Edmund Veesenmayerrel, a Német Birodalom teljhatalmú megbízottjával is, de hiába. November 8-án egy fogolytranszporttal útnak indították Dachaubá, ahová 14-én érkezett meg. 1945. januárban tífuszt kapott, február 1-jén kórházba került, és túlélte a betegséget.

Az amerikai csapatok 1945. április 29-én szabadították fel. 1945 májusától ő vezette a magyar fogolybizottságot, ami a tábor felszabadulása után a magyar rabok ellátását szervezte. Július 19-én felvette vele a kapcsolatot az amerikai katonai hírszerző szolgálat, OSS és Salzburgba hívták a magyarországi részleg központjába, ahol Himler Mártonnal folytatott hosszabb beszélgetést. Augusztus 3-án az OSS európai központjába, Párizsba vitték. Ezt követően Dachau és Salzburg érintésével tért haza, közben a fogolytáborban lévő magyarok hazaszállítása ügyében intézkedett. Augusztus 17-én érkezett meg Budapestre.

1945 nyarán visszatért dolgozni a Külügyminisztériumba, és bekapcsolódott a békeelőkészítő munkába. A Minisztertanács 1945. október 15-i döntése alapján megbízást kapott a Washingtoni magyar külképviselet felállítására és ideiglenes vezetésére, I. osztályú követségi tanácsosi címmel felruházott II. osztályú követségi tanácsosként. A követi megbízatást Gyöngyösi János külügyminiszter személyesen ajánlotta fel neki, amit Szegedy-Maszák csak hosszabb gondolkodás után fogadott el. Hivatalos kinevezését november 20-án kapta meg. Ezzel egyidőben rendkívüli követté és meghatalmazott miniszterré léptették elő. 1945. december 23-án házasságot kötött Kornfeld Hannával, Weiss Manfréd unokájával, akivel már a háború alatt szoros kapcsolatot tartott, és aki 1944-ben a Weiss–Mauthner–Kornfed család tagjaként, a német hatóságokkal kötött egyezség révén Svájcba utazhatott, túlélve a vész-korszakot. Az egyházi problémák megoldása érdekében Szegedy-Maszák ekkor áttért katolikus felekezetre. Az amerikai megbízatás egyben a nászútjuk is volt. 1945. december 29-én indultak az Egyesült Államokba és január 6-án érkeztek meg. Követi megbízólevelét 1946. január 18-án adta át Harry Truman elnöknek.

1946. július 25-én Párizsba utazott, ahol részt vett a magyar béke delegáció munkájában. Szeptember 19-én ő ismertette a magyar álláspontot a Csehszlovákiából kiutasított magyarok ügyével kapcsolatban. Az 1947-es magyarországi politikai változások, Nagy Ferenc miniszterelnök erőszakos eltávolítása után, június 4-én nyilatkozatban jelentette ki, hogy nem ismeri el törvényesnek a Budapesten felállított, Dinyés Lajos vezette új kormányt. Ekkor még abban reménykedett, hogy az Egyesült Államok talán hivatalosan is fellép a demokrácia védelmében. 1947. június 6-án lemondott követi hivataláról, és az Egyesült Államokban telepedett le. Az emigrációban tagja volt a Magyar Nemzeti Bizottmánynak. Rövid ideig közreműködött a Szabad Európa Rádió tevékenységében, a kutatási részlegen vállalt munkát. Ezt követően, 1950-től az Amerika Hangja Rádióhoz került, ahol 1969-ig dolgozott, mint a magyar osztály helyettes vezetője. Az 1970-es évekre visszavonult a közélettől. Ekkor rendezte visszaemlékezéseit, és készített utólagos észrevételeket egykori naplóbejegyzéseihez.

SZEGEDY-MASZÁK ALADÁRTÓL

Szegedy-Maszák Aladár (Szegedi Pál álnéven) (1942): A magyar politika néhány eleme. Magyarstudomány, 1. évf. (1942) 4. sz. 460–484. old.

Szegedy-Maszák Aladár (Szegedi Pál álnéven) (1942): A magyar középosztály 1942-ben. Kézirat. (a Magyarstudomány számára készült, de a lap már nem közölte).

Szegedy-Maszák Aladár (1996): Az ember ősszel visszanéz... Egy volt magyar diplomata emlékirataiból. Válogatta, sajtó alá rendezte és a jegyzeteket írta Csorba László. 1–2. köt. Európa – História, Budapest.

Szegedy-Maszák Aladár (1988): Kállay at the Helm. Hungarian Studies, 4. évf. (1988) 1. sz. 43–63.

Kéziratok és dokumentumok – Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára (Fond 483)

SZEGEDY-MASZÁK ALADÁRRÓL

Borbándi Gyula (1997): Magyar politikai pályaképek 1938–1948. Európa, Budapest, 1997. 421–422.

Pritz Pál szerk. (1994): Iratok a magyar külügyi szolgálat történetéhez. Akadémiai. Budapest. 1994. 492–493. old.

Gantner Péter (2015): Magyar diplomaták küzdelme a párizsi békekonferencián. Publikon, Budapest. 2015.

Palasik Mária (2012): Kétszólamú hangfoszlányok az ötvenes évek elején. Idősebb Szegedy-Maszák Aladár és felesége kitelepítésének története és nyugati visszhangja. In: Gyarmati György–Palasik Mária. szerk. (2012): A nagy testvér szatócsboltja. Tanulmányok a magyarországi titkosszolgálatok 1945 utáni történetéből. ÁBTL – L'Harmattan, Budapest. 279–305. old.

Szegedy-Maszák Marianne (2014): Csókolom a kezét. Libri. Budapest.

Szegedy-Maszák Mihály (1996): Ködképek a diplomáciában. In: Szegedy-Maszák Aladár: Az ember ősszel visszanéz... Egy volt magyar diplomata emlékirataiból. Válogatta, sajtó alá rendezte és a jegyzeteket írta Csorba László. 1–2. köt. Európa – História, Budapest, 1996. 2. köt. 443–471. old.

SZENT-IVÁNYI DOMOKOS *(Olasz Lajos)*

Budapest, 1898. április 28.–Heidelberg, 1980. július 19.

Erdélyi, részben székely eredetű, jómódú nemesi családból származott. Apja, iklód-szentiványi és gálfalvi Szent-Iványi Gábor, anyja, a cipszer felmenőkkel rendelkező Zólyomy Wágner Hortenzia volt. Édesapja 1910-ben meghalt, amikor a fiú még csak 12 éves volt.

Szent-Iványi Domokos középiskolai tanulmányait a közismerten széleskörű műveltséget biztosító és protestáns ellenzéki szellemiségéről ismert budapesti Lónyai utcai Református Gimnáziumban végezte, ahol 1916-ban érettségizett. Ezt követően a Pázmány Péter Tudományegyetemen folytatott jogi tanulmányokat, 1921-ben szerzett doktorátust jog- és államtudományból. Utána beiratkozott az egyetem közgazdaságtudományi karára, ahol gazdasági és politikai földrajzot tanult. Tanárai közé tartozott Teleki Pál, aki hamar felismerte kiváló képességeit és megbízható alaposágát, és 1923-tól maga mellé vette tanársegédnek. Tudását később Franciaországban bővítette. Gazdasági és politikai földrajzot tanult a Sorbonne-on, és ugyanott irodalmi előadásokat is hallgatott. Politikai földrajzi ismereteit a Collège de France-ban bővítette. Tanárai között volt többek között Emmanuel de Martonne, a trianoni békeszerződést előkészítő francia bizottság egyik szakértője. Párizsi tanulmányait 1924-ben az École des Sciences Politiques diplomáciai képzésével egészítette ki, ahol kitüntetéssel vizsgázott. 1925-ben további előadásokat hallgatott a Bécsi Egyetemen és az Export Akadémián. Jól beszélt 7 nyelven (angol, francia, német, olasz, spanyol, orosz, román).

Széleskörű felkészültsége, szakmai tájékozottsága ellenére, Teleki a tudományos pálya helyett érdeklődését a külpolitika felé fordította, mert nagy szükségét látta, egy fiatal, tehetséges diplomata generáció kinevelésének. Mentora tanácsára Szent-Iványi már 1924. október 1-jén jelentkezett próbaszolgálatra a Külügyminisztériumba, ahol a nemzetközi magán- és büntetőjogi osztályon kapott ideiglenes beosztást. A külügyi fogalmazói szakvizsgát 1925. szeptember 29-én tette le. Állandó státuszba 1926. április 1-jén került, mint miniszteri segédfogalmazó. Képzettsége gyakorlata révén már 1926. június 17-én miniszteri fogalmazóvá léptették elő. Mindeközben továbbra is részt vett Teleki tanszékén az egyetemi oktatásban.

Külföldi megbízatásainak sora 1927. július 21-én kezdődött, amikor kinevezték az Egyesült Államokba, a clevelandi konzulátusra, konzuli attasé címmel. Állomáshelye többször is változott, különböző amerikai és kanadai magyar képviselteken dolgozott, gyakran ideiglenes vezetői megbízással, a távol lévő konzulátusi vezető helyetteseként. 1929. február 7. és május 30. között megbízottként ellátta a chicagói magyar képviselő vezetését. Ezt követően visszatért Clevelandbe. 1930. január 3. és május 5. között kirendelték a winniepegi konzulátus ideiglenes vezetésére. 1930. május 6-tól 1935. szeptember 25-ig ismét a clevelandi konzulátuson dolgozott, 1933. június 19-től alkonzuli címmel felruházott konzuli attaséként. Változatos feladatai révén sok szakmai tapasztalatot szerzett, miközben minden állomáshelyén igyekezett megismerkedni a helyi közélettel, a lehetőségeket kihasználva tovább bővítette tudását a helyi egyetemen. Clevelandben (Western Reserve University) amerikai al-

kormány- és közigazgatási jogot, valamint nemzetközi jogot tanult. Chicagóban (Northwestern University) és Winnipegben (University of Manitoba) angol nyelvet és irodalmat hallgatott.

1931 nyarán itthoni szabadsága idején Bethlen István felajánlotta neki, hogy maga mellé veszi a miniszterelnökségre. Szent-Iványit érdekelte volna a lehetőség, de ez Bethlen augusztus 19-i lemondása miatt meghíúsult. Így végül csak 1935. szeptember 26-án tért haza. A Külügyminisztérium sajtóosztályán kapott beosztást, alkonzulként, 1936. június 30-tól II. osztályú konzuli címmel felruházva. Gömbös Gyula halálát követően, 1936. október 10-én az új kormányfő, Darányi Kálmán ideiglenes szolgálattételre áthelyeztette a miniszterelnökségre, és maga mellé vette személyi titkárként. Darányi lemondása után, 1938 május 14-én visszakerült a Külügyminisztérium központi állományába. Június 21. és augusztus 20. között a politikai osztályon dolgozik. 1938. augusztus 21-től különleges megbízatásként részt vett egy új kormányzati szerv, az október 1-től működő a Legfelsőbb Honvédelmi Tanács felállításában, együttműködve Decleva Zoltán tábornokkal, a tanács későbbi vezértitkárával. Ezt követően a Külügyminisztérium gazdaságpolitikai osztályán kapott beosztást.

1938. október 10-én kinevezést kapott a washingtoni magyar követségre, alkonzulként, de I. osztályú követségi titkár címmel és jelleggel. Elutazása előtt Teleki külön megbízta annak tanulmányozásával, hogy várhatóan hogyan foglalna állást az Egyesült Államok egy európai háborús konfliktus esetén, mi az ezzel kapcsolatos hivatalos álláspont, és hogyan gondolkozik erről a közvélemény. Szent-Iványi 1939 február 1-jei hazatérése után egy igen részletes, 80 oldalas feljegyzésben számolt be Telekinek a tapasztalatairól. Leszögezte, hogy az USA, közismert semlegességi politikája ellenére támogatni fogja az európai polgári demokratikus államokat, ha Németország részéről támadás éri azokat. Folytak a katonai előkészületek, ezek a szükséges szintet valószínűleg 1942 nyarára érik el. A fiatal diplomata azt is kijelentette, hogy egy újabb európai háborúnak csak két nyertese lehet, az Egyesült Államok és a Szovjetunió.

1939 április 10-én rövid időre áthelyezték a berlini követségre 1. osztályú követségi titkárként, követségi tanácsosi címmel. Új állomáshelyén, az akkor már miniszterelnökké kinevezett Teleki felkérésére szintén helyzetelemző tevékenységet végzett. Sztójay Döme követtel és a német partnerekkel kialakult, már az első pillanatban is érzékelhető feszült viszony miatt 1939 július 10-én hazarendelték, és a miniszterelnökségre osztották be.

Teleki egy új osztály állított fel a miniszterelnökségen, azzal a céllal, hogy az európai változásokra komoly befolyást gyakorló külföldi hatalmak, főként az angolszász államok számára hitelesen bemutathassák Magyarország helyzetét, nemzetközi törekvéseit. A IV. Tájékoztató Osztály élére a kormányfő Szent-Iványit szánta, nem csupán a régi ismeretség, vagy a közelmúltban végzett bizalmas feladatok miatt, hanem sokoldalú felkészültsége, széleskörű nemzetközi tapasztalatai alapján. Amikor Csákyt tájékoztatta erről, a külügyminiszter tiltakozásul még a lemondását is kilátásba helyezte. Részben, mert ennek az új külügyi „árnyékkabinetnek” a felállítása sértette a hatáskörét, autoritását, részben, mert a kiszemelt vezető közismerten nem a Csáky féle politikai vonal követőjének számított, és nyilvánvaló volt, hogy ez német

részről szemrehányásokat fog kiváltani. Teleki igyekezett megnyugtani a külügyminiszterét, de ragaszkodott az elképzeléséhez, és a kiválasztott személyhez.

Szent-Iványit 1939. július 10-én miniszteri osztálytanácsossá nevezték ki és átvette a tájékoztató osztály vezetését. Az osztály tevékenysége közvetlen a miniszterelnök ellenőrzése alá tartozott. Ez a megoldás lehetővé tette, hogy a nyilvános munka, adatgyűjtés, tájékoztató anyagok készítése mellett bizalmas feladatok is ellássonak. Így nem vált publikussá, hogy egy kezdeményezés, rendezvény, kiadvány mögött a tájékoztató osztály, és ezen keresztül maga a miniszterelnök áll. Szent-Iványi munkája tehát nem csupán valamiféle kedvező országimázs kialakítására irányult, hanem megfelelő adatok, érvek felvonultatásával tulajdonképpeni békeelőkészítő tevékenységet végzett. 1939 nyarán bizalmas megbeszélésen Teleki úgy mutatta be, mint a leendő magyar béke delegáció főtitkárát – holott még el sem kezdődött a háború.

Szent-Iványi, részben saját korábbi ismeretségei, a Darányi miniszterelnök mellett eltöltött időszakban kötött kapcsolatai, részben Teleki bizalmas hívei közreműködésével egy szélesebb kört épített ki, akik folyamatosan együttműködtek az adatok gyűjtése, a vélemények egyeztetése, a stratégiák kidolgozása terén. Munkakapcsolat alakult ki az osztály és egyes kormányzati szervek (Belügyminisztérium, Honvéd Vezérkar) egyes vezetői között, és számos társadalmi szerv (Revíziós Liga, Külügyi Társaság, Külföldi magyarok Világszövetsége, Turáni Társaság), illetve a történelmi egyszázak képviselői között.

Teleki váratlan halálát követően azonban az új miniszterelnök, Bárdossy László 1941. július 14-én felszámolta a tájékoztató osztályt. Feladatkeretét az összevont miniszterelnökségi és külügyi sajtóosztály vette át. Szent-Iványi visszakerült a Külügyminisztériumba, ahol 1941. augusztus 1-jén miniszteri tanácsosi címmel átvette a sajtóosztályból kiváló kulturális osztály vezetését. A békeelőkészítés történelmi megalapozására Ghyczy Jenő megbízta Szent-Iványit, hogy készítsen egy nagyobb lélegzetű összefoglalót a két világháború közötti magyar vonatkozású külpolitikai eseményekről. Ehhez elvileg rendelkezésre állt a miniszterelnökség és a Külügyminisztérium bizalmas iratanyaga is. A felkérés az 1938-tól kezdődő időszakra vonatkozott, de az előzmények tisztázása érdekében Szent-Iványi a feldolgozást 1919-ig kiterjesztette. 1942. szeptember 25-én Szent-Iványi ismét a miniszterelnökség állományába került át. Kállay Miklós fontos szerepet szánt neki a békeelőkészítő folyamatban, így miközben beosztása változott, a gyakorlatban a külügyminisztériumi kollégáival dolgozott együtt.

1943 őszén a háborúból való kiválás előkészítésének kormányzati lépései mellett ifj. Horthy Miklós vezetésével egy külön csoportot szerveztek, amely nem tartozott bele a hivatalos kormányzati struktúrába, így a nyilvános tevékenység mellett bizalmas feladatokat is elláthatott. Hivatalosan 1944. január 1-jén alakult meg az ifj. Horthy irodája, formálisan a külföldi magyarsággal való kapcsolattartás, későbbi hazatelepítésük előkészítése, illetve az ország háború utáni gazdasági, társadalmi lehetőségeinek vizsgálata céljából. Emellett minden olyan ügyben eljárhatott, amivel a miniszterelnök megbízta. A közvetlen a kormányfő ellenőrzése alatt álló, pontosan meg nem határozott hatáskörrel rendelkező hivatal nagy mozgásteret biztosított a

titkos diplomácia számára. A „kiugrási irodaként” hivatalvezetője Szent-Iványi volt rendkívüli követ és meghatalmazott miniszteri kinevezéssel. Az iroda a Várban, az egykori kormányzóhelyettesi hivatal helyén működött.

1944. március 19-ét követően, a német megszállás után egyik szervezője és vezetője volt a Magyar Függetlenségi Mozgalom nevű szervezetnek. A mozgalom, melyet a százak tanácsa nevű testület irányított, különböző szekciókra, köztük politikai, külügyi, gazdasági, katonai, sajtó- és propaganda részlegre és illegális harci csoportokra tagozódott. Igyekezett felvenni a kapcsolatot más ellenállási csoportokkal. A szervezetnek jelentős szerepe volt az üldözött zsidóság mentésében. 1944 nyarán a mozgalom munkatársai szervezték meg az ún. auschwitz-i jegyzőkönyv eljuttatását a kormányzóhoz, és több más vezető személyiségéhez.

A szovjet csapatok gyors előretörése nyomán Horthy kormányzó elszánta magát, hogy fegyverszüneti delegációt küld Moszkvába. A küldöttség tagjait (Faragho Gábor, Szent-Iványi Domokos és Teleki Géza) 1944. szeptember 22-én nevezte ki. A delegáció utazását Kudar Lajos, az Államvédelmi Központ vezetője szervezte meg. Szeptember 28-án vadászkirándulás ürügyén, gépkocsin Zólyomba utaztak, és a szlovák partizánok által biztosított területről Moszkvába repültek. Október 8-án vetették át Molotovtól a fegyverszüneti feltételeket, amelyek azonban sokkal súlyosabbak voltak, mint ami az előkészítő megbeszéléseken szóba került. Szent-Iványi ez ellen tiltakozott, ami hatástalan maradt. A budapesti jóváhagyás október 11-én érkezett meg rádión a küldöttséghez, ezt követte az egyezmény aláírására. A küldöttség tagjainak hivatalos felhatalmazása, amit október 9-én szignált Horthy Budapesten, csak október 15-én érkezett meg Moszkvába.

A nyilas hatalomátvétel után Szent-Iványi a szovjet szervek kérésére a hadművelési területre utazott, ahol találkozott a fronton átlépő Miklós Béla vezérezredessel. Felhívást, röplapokat fogalmazott meg, amit a magyar csapatokra dobtak le, hogy az átállásra biztassák őket. November folyamán Szent-Iványi részt vett az ideiglenes kormányalakítással kapcsolatos tárgyalásokon. Felmerült a neve a külügyminiszteri poszton, ezt azonban csak azzal a feltétellel vállalta volna el, ha garanciát kap, hogy a politikai menekültek szabadon visszatérhetnek, és a pártok működését nem korlátozzák. Mivel a tárgyalások során erős baloldali preferenciák érvényesültek, végül elutasította a tisztséget. A Szovjetunióból 1945. január 20-án tért haza.

1945-ben elvállalta a felkérést, hogy a Független Kisgazda Párt külügyi tanácsadója legyen. Nagy Ferenchez és Kovács Bélához személyes barátság, és a kiugrás érdekében tett közös erőfeszítések fűzték. Tanácsadói minőségében 1945 őszén hosszabb elemzést készített a kisgazdák választási esélyeiről, és a baloddallal szemben követendő magatartás lehetőségeiről. A párt felkérésére összeállított egy 60 oldalas anyagot is brit és amerikai követség részére Magyarország háború utáni helyzetéről és kilátásairól. Ebben nem utasította el kategorikusan a szovjet jelenlétet, de az ezzel arányos aktív nyugati kapcsolatok fontosságát is hangsúlyozta.

1946. december 24-én letartóztatták, mint a Magyar Közösség egyik vezetőjét. Köztársaság ellenes összeesküvés vádjával 1947. április 16-án 14 év fegyházbüntetésre ítélték. A másodfokon büntetését 10 évre csökkentették. 1956. szeptember 24-én szabadult a börtönből. A fogságban töltött idő testileg, lelkileg erősen megviselte. Az

1956-os forradalom idején, amikor felmerült a lehetőség a többpárti parlamenti demokrácia és a koalíciós kormány helyreállítására, a külügyminiszteri poszton felmerült Szent-Iványi neve is.

A forradalom leverése után, 1957-től nyelvtanításból élt. 1972-ben Bécsbe emigrált. 1975-ben Konstanzban, majd 1978-ban Heidelbergben telepedett le. Élete végéig dolgozott különböző angol nyelvű kézíratain. A függetlenségi mozgalom történetét tárgyaló munkával 1977-ben készült el.

A Horthy-korszakban folytatott diplomáciai tevékenysége nyomán megkapta többek között a Magyar Érdemrend tiszti keresztje, a Háborús Emlékérem kardokkal és sisakkal, a német Sas-rend 1. osztálya, az olasz Korona-rend tiszti keresztje, a bolgár Háborús Emlékérem kitüntetések.

SZENT-IVÁNYI DOMOKOSTÓL

Kéziratban maradt művei legteljesebb gyűjteménye: Ráday Levéltár, Szent-Iványi hagyaték. C/80.

L'occupation turque en Hongrie et ses conséquences. Revue de Sciences Politiques, 1926. October

The Hungarian Independence Movement 1936–1946. Eds.: Kodolányi, Gyula–Szekér, Nóra. Budapest, 2013, Magyar Szemle Foundation.

A magyar függetlenségi mozgalom igaz története, 1929–1945. Ráday Levéltár, Szent-Iványi hagyaték. C/80. 2. d.

The Policy of the Great Powers in East Central Europe. Part I. France 1270–1972. Ráday Levéltár, Szent-Iványi hagyaték. C/80. 2. d.

A kivezető út. Ráday Levéltár, Szent-Iványi hagyaték. C/80. 2. d.

Csonka Magyarország külpolitikája, 1919. június–1944 március 19. 1–2. köt. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, K 63. Külügyminisztérium, 473–474. sz.

Életrajz. Ráday Levéltár Szent-Iványi hagyaték. C/80. 4. d.

SZENT-IVÁNYI DOMOKOSRÓL

Borbándi Gyula (1997): Magyar politikai pályaképek 1938–1948. Budapest, Európa. 429–430. old.

Török Bálint (2004): Farkas esz meg, Medve esz meg... Szent-Iványi Domokos és a Magyar Függetlenségi Mozgalom. Basel-Budapest. Európai Protestáns Magyar Szabadegyletem.

Iratok a magyar külügyi szolgálat történetéhez. Összeáll. és szerk. Pritz Pál. Budapest, 1994, Akadémiai. 493.

Életrajz. Ráday Levéltár Szent-Iványi hagyaték. C/80. 4. d.

ÚJPÉTERY ELEMÉR (Nyári Gábor)

Eszék, 1911. január 19.–Brüsszel, Belgium, 2001. szeptember 18.

Eredeti neve Ulakity. Apja, Ulakity György, hajózás vállalat tisztviselője volt, ezért a család sokat utazott. Elemér a középiskolát Pécsen, Budapesten és Baján végezte, 1929-ben Baján érettségizett. Ez után a Budapesti Tudományegyetem Közgazdaságtudományi Karának Külügyi és Közigazgatási szakán folytatta tanulmányait, 1934-ben „summa cum laude” minősítéssel szerzett doktorátust. Az egyetemen tanára volt Teleki Pál (1879–1941), aki hamar felfedezte a tehetséget a fiatal hallgatóban.

Újpétery az egyetem elvégzése után 1935 ősztől 1936 nyaráig az Országos Szociálpolitikai Intézetben dolgozott, a Mária Valéria-telep lakóinak szociális helyzetét mérte fel. Ezt követően külügyi szaktanfolyamot végzett és próbaidősként felvették a Külügyminisztériumba. Ebben az időszakban több könyvet is írt, kettőben Bajával foglalkozott (*Baja város természetes szaporodásának kérdése*, 1935; *Baja város jövője*, 1936), valamint a külügyi pályára tudatosan készülve készítette el az olasz korporatív rendszerről szóló munkáját (*Az olasz korporatív törvényhozás*, 1936).

1937. október 1-jén segédfogalmazóként véglegesítették a Külügyminisztériumban, előbb az elnöki, majd néhány hónappal később a protokoll osztályon. Ebben az utóbbi pozícióból adódó feladataként számos jeles külföldi vendéget kísért Magyarországon.

1938-ban előbb Imrédy Béla (1891–1946) miniszterelnök külügyi személyi titkára, majd decembertől Csáky István (1894–1941) külügyminiszter személyi titkára. Részt vett mind az első, mind a második bécsi döntés előkészítésében. Emlékirataiban érdekes részleteket közölt az első bécsi döntést megelőző 1938. október 14-i Hitler–Darányi találkozóról.

Külügyi pályája elején németbarát nézeteket vallott, de az 1930-as évek végére változtatott álláspontján, és a minisztérium tisztségviselőinek többségéhez hasonlóan angolszász orientáltságú lett.

Teleki Pál 1939. február 16-tól 1941. április 3-ig tartó miniszterelnöksége alatt összekötő a Külügyminisztérium és a Miniszterelnökség között. Újpétery intézte Teleki külföldi levelezését, ismerte a levelek tartalmát, a miniszterelnök bizalmi emberének számított. 1939. március 2-án tagja volt a XII. Piusz (1876–1958) megkoronázásán részt vevő magyar küldöttségnek.

1940. november 28-án feleségül vette Imrédy Mária Magdolnát (1916–?), Imrédy Béla unokahúgát, Imrédy Kálmán (1883–?) MÁV vezérigazgató lányát.

Újpétery volt az utolsó, aki bizonyítottan látta Teleki Pált 1941. április 3-án bekövetkezett halála előtt, amikor az éjszakai órákban átvitte neki Barcza György (1888–1961) londoni követ április 2-i – a kormányfő által már ismert tartalmú – táviratát, amelyben arról értesítette a magyar kormányt, hogy amennyiben a német csapatok átvonulhatnak Magyarország területén a britek megszakítják a diplomáciai kapcsolatokat, amennyiben a magyar haderő is részt vesz a Jugoszlávia elleni támadásban, hadüzenettel lehet számolni.

1941 májusától a Külügyminisztérium Kulturális Osztályának helyettes vezetője. 1942. október 9-től a lisszaboni magyar követségen titkár, azzal a megbízáttal küld-

ték, segítse a semleges Portugáliában a független magyar külpolitika céljait. Közreműködött a magyar kormány és a nyugati szövetséges hatalmak között. 1944. március 19. után a lisszaboni követség vezetője ügyvivői tisztségben, de titokban tartotta a kapcsolatot a lemondott diplomatákból álló Követi Komitével, és továbbította a szervezet üzeneteit Budapestre. Az 1944. október 16-i nyilas puccs után nem ismerte el a Szálasi-kormányt, ezért távollétében megfosztották állampolgárságától és halálra ítélték.

1944 decemberében az Ideiglenes Nemzeti Kormány rendelkezésére bocsátotta a követséget. 1945-ben felajánlotta szolgálatait a koalíciós magyar kormánynak, de nem tartottak rá igényt, 1946 tavaszán átadta a követség vezetését. Portugáliában maradt, de az emigráns magyarság politikai ügyeiben többszöri kérésre sem vállalt szerepet. Az üzleti életben helyezkedett el, nemzetközi cégek képviselőjeként elsősorban az (egykori) gyarmati területeken dolgozott. Jelentős szerepe volt több afrikai ország infrastruktúrájának fejlesztésében és kiépítésében. 1979. december 31-én nemzetközileg elismert Dél-Afrika szakértőként vonult nyugdíjba.

1983 februárjában a Magyar Rádió kérésére három hosszú interjút adott, majd még ebben az évben – 1944 után először – Magyarországra utazhatott. 1987-ben *Végállomás Lisszabon* címen megjelent emlékiratai a második világháború alatti magyar diplomácia kiemelkedő fontosságú forrásai.

1945 utáni életéről 1991-ban *És aztán...* címen jelent meg munkája. Hagyatékából számos, a Horthy-korszakra vonatkozó kiemelkedő jelentőségű hivatalos irat került elő, mint a Teleki Pál teljes belső reformtervezetét bemutató *SZ Programpont*.

ÚJPÉTERY ELEMÉRTŐL

Újpétery Elemér külügyi titkár hagyatéka, 1935–1944. Nyári Gábor birtokában.

Újpétery Elemér (1935): Baja város természetes szaporulatának kérdése. Új Élet. Baja.

Újpétery Elemér (1936): Baja város jövője. Mérnökök, Budapest.

Újpétery Elemér (1936): Az olasz korporatív törvényhozás. Szerzői kiadás. Budapest.

Újpétery Elemér (1991): És aztán... Szerzői kiadás. Budapest.

Újpétery Elemér (1987): Végállomás Lisszabon. Hét év a magyar királyi külügy szolgálatában. Magvető. Budapest.

ÚJPÉTERY ELEMÉRRŐL

Borbándi Gyula (1997): Magyar politikai pályaképek, 1938–1948. Európa. Budapest. 463–464. old.

Gulyás László (2016): A Horthy-korszak külpolitikája 4. A revíziós sikerek 1. A Felvidék és a Kárpátalja visszatérése 1937–1939. Attraktor Kiadó. Máriabesnyő.

Gulyás László (2017): A Horthy-korszak külpolitikája 5. A revíziós sikerek 2. A második bécsi döntés 1939–1940. Attraktor Kiadó. Máriabesnyő.

Nyári Gábor (2015): A Sándor-palotától a ravatalig. Teleki Pál második miniszterelnöksége, 1939–1941. Kairosz, Piliscsaba–Budapest. 104–118., 228–269. és 317. old.

VI. FEJEZET: A KÜLÜGYEK SZEMPONTJÁBÓL FONTOS POLITIKUSOK

GRÓF NAGYAPPONYI APPONYI ALBERT (*Anka László*)

Bécs (Ausztria), 1846. május 29.–Genf (Svájc), 1933. február 7.

Apponyi Albert a császárvárosban született a rendi magyar monarchia utolsó kancellárjának, a liberális reformellenzékkel szemben aulikus, konzervatív nézeteket képviselő Apponyi György gróf és felesége, Sztáray Júlia grófnő gyermekeként. A kalksburgi jezsuita kollégiumban folytatta középiskolai tanulmányait, amely akkoriban a Habsburg birodalmi katolikus arisztokrácia elitképzőjének számított. Ezt követően jogot tanult a bécsi és a pesti egyetemen. 1872-től két rövid megszakítással (1875–1877, 1919) haláláig tagja volt a magyar országgyűlés képviselőházának.

1881-től több mint ötven éven keresztül Jászberény városa választotta képviselővé. 1875-től 1899-ig a kiegyezést hatvanhetes alapon állva kritizálta, miközben agrárius, katolikus, konzervatív, nacionalista nézeteket képviselő pártokat vezetett. 1899-ben pártjával együtt belépett a kormányzó Szabadelvű Pártba, amely 1901 októberében a képviselőház elnökének is megválasztotta.

Nemzetközi porondon is rendszeresen szerepelt az 1880-as évtized közepétől kezdődően. Apponyi kiválóan megtanult gyermek és ifjú korában franciául, németül és olaszul, felnőttfejjel pedig tökéletesen elsajátította az angol nyelvet.

Károlyi Sándor gróffal, a magyar agráriusok vezérével együtt részt vett az első Nemzetközi Gazdakongresszus szervezésében, amely Budapesten került megrendezésre 1885. október 3–7-én. Ennek sikerén felbuzdulva az agráriusoknak továbbra is segített nemzetközi kapcsolataik kiépítésében.

1895-ben csatlakozott az Interparlamentáris Unió (IPU) Magyar Csoportjához. Részesese volt annak, hogy sikerült meggyőzni a külföldi Unió-tagokat, az 1896-os konferenciát hazánkban tartsák meg és fellépett a románok azon törekvése ellen, hogy ezt megakadályozzák. A Millennium évében budapesti szereplésével sikert aratott. Az IPU minden országot meg akart szólítani programjával, főleg a nagyhatalmakat. Azonban a cári Oroszország nem volt parlamentáris állam. Azzal mindenki egyetértett, hogy a nagyhatalmak részvétele nélkül nem lehet a háborús konfliktusokat, fenyegetéseket megelőzni, minimalizálni. Fontosnak tartották Oroszország bevonását a többi ország mellé. De ha egy államnak nincs parlamentje, akkor milyen módon képviseltetheti magát az Interparlamentáris Unióban? Apponyit bízták meg a budapesti konferencia előkészítői, hogy találjon erre megoldást, aki az alapszabály módosításával állt elő. Az IPU a háborúk elkerülése és a nemzetközi bíraskodás bevezetése érdekében alakult meg. E célkitűzése megvalósításához keresett partnereket az államok soraiban. Legegyszerűbbnek tűnt, ha a meghívott állam rendelkezett parlamentáris berendezkedéssel és ezen alapuló legitim képviselettel, mert így a honi parlament képviselői eljöhettek az Unió rendezvényeire teljes jogú tagként. Amennyiben nem rendelkezett egy állam legitim népképviseleti szervezettel, abban az esetben két lehetőség közül választhatott az IPU. Vagy olyan szemé-

lyeket hív meg az adott országból, akiket elismertek saját hazájukban és rendelkeztek bizonyos informális befolyással, presztízzsel, vagy olyan státuszban vannak, amely helyettesíti a nem alkotmányos rendszerben a parlamentet (végrehajtó hatalom, uralkodói tanácsadó testület stb). A szervezet alapszabályát úgy változtatták meg, hogy orosz küldöttek is részt vehessenek a jövőben ennek munkájában. Az oroszok elutasították a részvételt, de ide volt visszavezethető Apponyi szerint, hogy a cár kezdeményezője lett az első, 1899-es hágai békekonferencia összehívásának.

A millenniumi ünnepségek befejezése után a király feloszlatta a képviselőházat és új választásokat tartottak. A Szabadelvű Párt többségének megőrzése érdekében Bánffy miniszterelnök a választások során nem riadt vissza semmilyen erőszaktól, csalástól. A választást fölényesen meg is nyerte a kormánypárt, de olyan országos felháborodást váltottak ki Bánffy választási módszerei a közvéleményből, amely miatt Apponyi távolmaradt az Interparlamentáris Unió munkájától, hogy így tiltakozzon a jogsértések ellen. Mivel Bánffy 1899-ben megbukott, Apponyi visszatért az Unió Magyar Csoportjába, amely rögtön megválasztotta elnökének. Ezt a tisztséget 1912-ig töltötte be.

A következő évben Párizsban megtartott konferencián a békesajtó tervével állt elő, amelyet korábban már Jókai Mór – Unió-tag és Apponyi előtt a Magyar Csoport elnöke – is napirendre tűzetett. Javaslatában állt, hogy szervezzenek olyan sajtószövetséget, amely hirdeti az Interparlamentáris Unió eszméit. Határozatban fogadták el Apponyi előterjesztését, de a gyakorlatban ilyen békesajtó-szövetséget nem tudtak életre kelteni, a gróf 1903-ban vissza is vonta indítványát.

Az 1900-as konferencián Apponyit az IPU Központi Tanácsa tagjának is megválasztották, mely tisztséget 1912-es visszavonulásáig megtartotta. Szintén 1900-ban fordult elő, hogy a konferencia elnökét több ülésen helyettesítenie kellett, mint az üléseket levezető elnöknek. Erre nyugtalan légkörben került sor, mert az Unión belül éles ellentét alakult ki az angol–búr háború megítélése miatt. Apponyi azonban tapasztalatosan mederben tudta terelni az ülések viharos eseményeit.

A következő években az Unió ülésein a nemzetközi választott bíróság, a világparlament, a tengeri magántulajdonnak háborúban való kérdése, a tengeri zsákmányjogi bíróság, fegyverkezés korlátozása, békegaranciák gyarapítása témáiban fejtette ki véleményét.

Az 1901-es képviselőházi választások után Apponyit megválasztották a magyar képviselőház elnökének. Az Unió Magyar Csoportja ebben az időszakban volt a legnépesebb. Az 1904-es, az amerikai Saint Louis-ban tartott uniós gyűlés negyedmagával Apponyit bízta meg, hogy vizsgálják ki, hogyan válhatna az IPU világparlamenté. Első vallás- és közoktatásügyi minisztersége idején, 1907-ben rendeletben jelölte ki május 18-át a béke napjává. Amikor az 1910-es választásokon a Nemzeti Munkapárt elsöpörte a koalíciós kormányt támogató pártokat, felajánlotta a Magyar Csoport elnöki tisztségéről való lemondását, de ezt a kormánypárti többség sem akarta elfogadni. Azonban az 1912-es véderővita a képviselőházban rendkívül elmérgesedett és az ellenzéki képviselőket erővel vitték ki a tárgyalóteremből. Apponyi felháborodásában lemondott a Magyar Csoport elnöki tisztségéről és tagságáról is, hogy a kormánypártiakkal ne kelljen a továbbiakban együttműködnie.

Tizenkilenc magyar jogtudós Nobel-békedíjra jelölte nemzetközi jogi munkásságáért 1911-ben. A díjat azonban nem Apponyinak ítélték.

Az első hágai békekonferencia döntései között, a megállapodások eredményeként életre hívták a nemzetközi választott bíróságot. A második hágai békekonferencián (1907) megjelent harminckét szerződő állam kötelezővé tette a maga számára, hogy kettő vagy több állam közötti konfliktust a jövőben nemzetközi választott bíróság előtt rendezik el. A nemzetközi választott bíróságnak a hollandiai Hágában lett kijelölve a székhelye. Bírói körébe bekerült Apponyi Albert és kollégája Berzeviczy Albert.

Visszatérve a magyar belpolitikára: 1901 októberétől a képviselőház elnöke volt, de tisztségéről 1903 őszén lemondott, és a következő évben újra ellenzékbe vonult, majd az 1905-ös képviselőházi választások előtt csatlakozott a Függetlenségi és 48-as Párthoz. Ezt követően vezető szerepet játszott a nemzeti ellenállásban, amely a parlamenten kívüli Fejérváry-kormány ellen irányult. Ferenc József királlyal való meg egyezés után felálló koalíciós Wekerle-kabinetben a vallás- és közoktatásügyi miniszteriumot vezette 1910-ig.

1910 után újra ellenzékbe vonult. Amikor Tisza István miniszterelnök a parlamentben bejelentette Ferenc Ferdinánd meggyilkolása után, hogy az Osztrák–Magyar Monarchia hadat üzent Szerbiának – vagyis kitört az első világháború – Apponyi lelkesen üdvözölte és várta a leszámolást déli szomszédunkkal. Az első világháború során, egy ideig Károlyi Mihállyal együtt, majd nélküle is támogatta a háborús Tisza-kabinetet. Az Esterházy-, majd a harmadik Wekerle-kormányban ismét elvállalta a kultusztárca irányítását (1917. június 15.–1918. május 8.).

A szövetséges Törökország megsegítésére adományt gyűjtő Vörös Félhold Támogatására Alakult Országos Bizottság nevű szervezet egyik társelnöke lett és aktívan részt vett a Magyar Vöröskereszt tevékenységében. Utóbbi feladatából eredően 1915 decemberében az ellenséges államok vöröskeresztes képviselőivel is találkozott és tárgyalt a semleges Svédországban.

Az 1915-ös esztendő elején, hogy elejét vegye egy újabb – az olasz – front megnyitásának, Szapáry Pál gróf közvetítésével a római brit nagykövetségen keresztül titkos üzenetet küldött az antantnak, különbékére téve javaslatot, amelynek előfeltétele lett volna, hogy Magyarország a Monarchián belül perszónálunió által független állam lesz és önálló külpolitikát képvisel. A perszónálunió és az önálló külpolitika megteremtése után Magyarország különbékét köthetne az antant hatalmakkal. Mit kért mindezért Apponyi? Hogy az ország megőrizhesse területi integritását. De az antant államai nem tudták komolyan venni ezt az ajánlatot, amely egy ellenzéki politikustól érkezett.

Több olyan nyilatkozatot tett a világháború éveiben, amely a későbbiekben tévesnek bizonyult. 1916 augusztusában teljes képtelenségnek tartotta, hogy Románia megtámadhatja az Osztrák–Magyar Monarchiát. A feltételezést, hogy a románok az antant szövetségét és Magyarország megtámadását választják, „hihetetlen eltévelyedésnek” minősítette. Tíz nappal azután, hogy ezt a képviselőházban kijelentette, a román seregek betörték Erdélybe. Még a háború előtt elfogadhatatlannak tartotta, hogy a Habsburg-birodalomnak csak az olaszokkal közös határán készülnek erődí-

tési munkálatok, miközben az Olasz Királyság akkor szerződéses szövetségese volt a Monarchiának. Kritizálta, hogy mindeközben a románokkal való közös határunk megerősítésére nem költ semmit a közös hadügyminisztérium. Apponyiból nem a tájékozatlanság beszélt, amikor hihetetlen eltévelyedésnek minősítette a román támadás lehetőségét, sokkal inkább el akarta kerülni a magyar társadalom felzúdulását.

1917 elején a németek és nyomában Ausztria-Magyarország is meghirdette a korlátlan tengeralattjáró-háborút. Apponyi ennek támogatásáról nyilatkozott a képviselőházban és továbbra is a németekkel való szövetség mellett szólalt fel. A háború megnyeréséhez és Magyarország területi integritásának megőrzéséhez minden lehetséges eszközt elfogadhatónak tartott. Az Amerikai Egyesült Államok a Monarchiának 1917 végéig nem üzent hadat, hanem kiváró magatartást tanúsított irányába. Apponyit titokban az amerikai külügyminisztérium is megkereste a hadüzenet előtt, de ő nem volt hajlandó tárgyalni velük hivatalos felhatalmazás nélkül.

A háború utolsó napjaiban felmerült a neve, mint miniszterelnök-jelölt, de személyében a parlamenti pártok nem láttak garanciát arra, hogy az összeomlástól meg tudja menteni Magyarországot. Támogatta a hatalomra kerülő Károlyi Mihályt, de a Horthy-korban ezt igyekezett feledtetni.

Németország és szövetségesei 1918 őszére kimerültek és feladták a harcot. A háborús elképzeléseket békekötési tervek kovácsolása váltotta fel. A korábbi évtizedekben az Interparlamentáris Unióban szerzett hírneve, idegennyelv ismerete és külföldi kapcsolatrendszere adták annak az elgondolásnak az alapját, mely szerint neki kell vezetnie az első világháborút lezáró béketárgyalásokon a magyar delegációt. Már az Osztrák–Magyar Monarchia fennállásának utolsó hónapjaiban felmerült a neve delegációvezetőként. Batthyány Tivadar gróf, akit IV. Károly király bízott meg, hogy alakítson kormányt a leköszönő Wekerle-kabinet helyett, 1918 októberében felkérte, hogy fogadja el leendő kormányától a delegációvezetői tisztséget. Apponyi a megkeresésre pozitívan reagált. Batthyáynak nem sikerült a kabinetalakítás, a delegációvezetés személyi elképzelései meghiúsultak.

Károlyi Mihály kormányának is próbált tanácsokat adni a követendő külpolitikát illetően. Igyekezetének fennmaradt dokumentuma az ún. „karácsonyi levél”, melyet 1918. december 29-én intézett az új rendszer miniszterelnökéhez. Ebben előre látta, hogy milyen, egymástól eltérő magatartás várható a béketárgyalásokon az angoloktól, franciáktól, olaszoktól. Arra is felhívta a figyelmet, hogy a külpolitikát hozzáértő emberekre kell bízni, nem pedig olyanokra, akik bizonyos eszmék képviselője miatt remélnek szimpátiát ébreszteni maguk és ügyük iránt.

Miután a román megszálló csapatok 1919 novemberében kivonultak Budapestről, a magyar politikai elit reprezentánsai összejöttek, hogy olyan kormány megalakításáról tárgyaljanak, amelyet az antant hatalmak elfogadnak tárgyalófélnek.

1919 novemberében újra felmerült a lehetőség, hogy miniszterelnök legyen, de a keresztényszocialista Huszár Károlynak sikerült helyette megalakítani az ún. koncentrációs kormányt. Miután a terv, hogy ő alakítson kormányt, meghiúsult, előálltak a régi elképzeléssel: Apponyi legyen a békedelegáció vezetője. Rosszallást váltott ki az antant vezető politikusáiból, mikor megtudták, hogy ő lesz a delegáció vezetője. Clemenceau francia miniszterelnök, aki egyben a békekonzferencia elnöke is volt,

megbízta a magyarországi francia misszióvezetőt, hogy a kinevezést akadályozza meg, de kezdeményezése a magyar külügyminisztertől visszautasításban részesült.

Mára feltárták a franciaországi 'tárgyalások' részleteit és ennek kontextusában elhelyezték Apponyi szerepét. A tárgyalások előkészítése már 1918 őszén kezdetét vette az idős gróf nélkül. Ezeket az előkészületi munkálatokat Teleki Pál gróf vezette. A „karácsonyi levélen” kívül nincs más, amely Apponyinak a békekötés előkészületeibe való korábbi beavatkozásáról tanúskodna.

1919 decemberétől a Teleki vezetésével addig elkészített anyagot rendszeres ülésezésen Apponyi letárgyaltatta azokkal, akik az elkészítésükben részt vettek, illetve a delegáció tagjaival.

Híressé vált beszéddel próbálta az antant államok vezetőit meggyőzni a békefeltételek igazságtalanságáról 1920. január 16-án. Ez a beszéd mindmáig a revizionista gondolkodás egyik legfontosabb dokumentuma, amelyben a szónok nemzetiségi, biztonságpolitikai, történelmi, civilizációs, földrajzi és gazdasági érveket próbált felsorakoztatni igaza mellett.

1920 februárjának első felében a delegáció tagjai megvitatták, milyen katonai és gazdasági következményekkel járna az országra nézve, ha elutasítanák a békefeltételeket. Apponyi ezért levelet intézett a budapesti kormányhoz, hogy alaposan vizsgálják meg, milyen felkészülést igényelne a békeszerződés aláírásának megtagadása. Delegációvezetői feladatai ellátása során folyamatosan úgy nyilatkozott, hogy senki ne tápláljon hiú reményeket a békefeltételek megváltoztatását illetően.

1920 tavaszán az angol és az olasz vezetők is szót emeltek az ellen, hogy olyan sok magyar kerülhet a határokon túlra. Ez Apponyi beszédének hatására történt, de a határvonalak módosítására már nem került sor.

Külpolitikai aktivitásával párhuzamosan a belpolitikai színpad állandó szereplője is volt: az 1920-as nemzetgyűlési választások során házelnökként, a kormányzóválasztásnál kormányzójelöltként került szóba a neve, de Apponyi mindkét jelölést elutasította, mivel ekkoriban a párizsi béketárgyalásokra koncentrált. Végül senki nem jelölte kormányzónak Horthyval szemben, a voksoláson hét szavazólapon mégis az ő neve szerepelt. A legitimista nézeteket képviselő Apponyi a Habsburg-dinasztia 1921-es trónfosztásáig tagja volt a kormánypártnak, majd pártonkívüliként politizált tovább, de ifjabb Andrássy Gyula bukása után a legitimisták arisztokrata, mérsékelt szárnya szellemi vezetőjének tekintették.

Párizsból 1920. május első napjaiban érkezett meg a békeszerződés szövege, melyet a delegáció tagjai május 10-én vizsgáltak meg. A szövegben fellelt módosítások jogtechnikai, vagy stíláriis jellegűek voltak, az antant nem engedett követeléseiből. Apponyi január 16-i beszéde, az egymás után benyújtott jegyzékek és titkos gazdasági tárgyalások nem értek el eredményt. Az 1920. május 10-i értekezleten a delegációvezető a béke aláírása mellett érvelt. Egyben azt is vállalta, hogy ezt a kijelentést a nyilvánosság előtt is megteszi. Ennek az adott jelentőséget, hogy a magyar közvélemény a sajtópropaganda hatása alatt állva, elutasító módon viszonyult a békefeltételekhez. Apponyi magára vállalta volna az aláírás ódiomát is. A delegáció tagjai egyetértettek a békeszerződés aláírásának szükségességében, de ellenezték, hogy ezt Apponyira bízák. Azt akarták, a kormány vállalja magára az aláírás kínos procedú-

ráját. Május 16-án a delegáció tagjai lemondtak megbízatásukról. Apponyi a Nemzetgyűlés plenáris ülésén május 26-án tartott vitában szintén a békefeltételek elfogadása és aláírása mellett foglalt állást.

Az 1920-as Nemzetgyűlés megválasztása után Apponyi a külügyi bizottságban kapott helyet, majd békedelegációs szereplése szünetében, 1920. április 19-én részt vett Budapesten a Magyar Külügyi Társaság megalapításában és elfoglalta ennek első elnöki tisztségét (társelnökei voltak Andrássy Gyula, Berzeviczy Albert, Csernoch János érsek, Teleki Pál, Wlassics Gyula). Az elnöki tisztség betöltése előrevetítette, hogy Apponyinak a jövőben is szerepe lesz a külpolitikában. Ennek igazolása nem is váratott sokáig magára. Hamarosan megválasztották az újonnan alakult Magyar–Amerikai Társaság elnökének is. A következő esztendőben felkérte a kormány, vegyen részt abban a tárgyalásban, amely előkészíti Magyarország felvételét a Nemzetek Szövetségébe (Népszövetség). Amellett, hogy eleget tett ennek a felkérésnek, a Magyar Külügyi Társaság elnökeként a Népszövetségi Ligák Nemzetközi Uniója külföldi kongresszusain is komoly agitációt fejtett ki Magyarország érdekeinek megfelelően.

Az első világháború után újra tagja lett az Interparlamentáris Unió Magyar Csoportjának, azonban annak elnöki tisztségét már nem vállalta el, hanem átengedte korábbi alelnökének, Berzeviczy Albertnek. Olyan aktív szerepet sem vitt, mint a világháború előtt, de igyekezett az Unió minden fórumán megjelenni és felszólalni, nem utolsósorban azért, hogy ezen a fórumon is olyan eszméket állítson előtérbe, amelyek a trianoni békekötés miatt a magyar érdekekkel egybeestek. Ráadásul a világháború lezárulta után egy-két évig az IPU volt az egyetlen olyan nemzetközi szervezet, amelynek a világháborút elvesztő Magyarország a tagja volt és részt vehetett munkájában.

Apponyi fontos szerepet játszott abban, hogy Magyarország belépett a Népszövetségben: A Népszövetség 1919. június 28-án alakult meg és 1920. január 10-én kezdte el hivatalos működését. A párizsi békekonzferencián valamennyi békeszerződés szövegébe bekerült ennek Egyezségokmánya. A svájci Genfben letelepedő szervezet célul tűzte ki a béke és biztonság elősegítését, a háborúk elkerülését, a nemzetközi jog szabályainak kormányok általi elfogadását. A döntéshozatal teljes azonosága – konszenzuskényszere – és a Tanácsban a világháborús győztesek fölényes többsége, bonyolulttá tette a kezdeményezések elfogadását.

Apponyi több mint tíz évig tevékenykedett a Nemzetek Szövetségéhez delegálva (1928-tól delegátusként mellette tartózkodott felesége is, akit 1930-ben a szociális bizottság elnökének is megválasztott a Közgyűlés) és vett részt a jogi, politikai és lefegyverzési bizottságok munkájában. Már 1920 elején felmerült, hogy Magyarország a békekötés után kérje felvételét a Nemzetek Szövetségébe. A királypuccsok, valamint a békekötést követő területátadási problémák miatt az ország felvétele egyre csak toródott. Közben a legitimista Apponyi a második királypuccs után lemondott megbízatásáról, így a felvétel nélküle valósult meg 1922 szeptemberében, de néhány hónappal azután, hogy Magyarország tagja lett a Népszövetségnek, újra Apponyit kérte fel a Bethlen-kormány, hogy legyen fődelegátus.

A tagfelvétel után 1923 nyarán szerepelt először Genfben, az optáns-ügy miatt. Ennek a vitája a nemzetközi politikában évekig tartott Magyarország és Románia

között. Eredete a békeszerződésekig nyúlt vissza. Rögzítették, hogy a határok változása miatt senki nem veszítheti el földtulajdonát. A kisantant államok azonban sorra olyan földtörvényt alkottak, melyek ellentétesek voltak a békeszerződés idevonatkozó pontjaival. Földtörvényeik alapján irreálisan alacsony kártérítés mellett kisajátíthatták a határon túli magyarok földjeit. Románia olyan törvényt fogadott el, amely szerint mindazon állampolgárai földbirtokai kisajátíthatóak minimális kárpótlás mellett, akik más országok állampolgárságát felvették és elköltöztek Romániából. A Nemzetek Szövetsége előtt hét éven keresztül nem sikerült megoldást találni az ügyre. Ez nem Apponyi fődelegátus jogi érvekészletén és előadói szereplésén múlt, hanem a nemzetközi szövetségi kapcsolatrendszeren, amelyek a román félnek kedveztek. Jogilag eleve nem volt tartható a román földtörvény, mert megszegte a békeszerződést, illetve olyan korábbi időszakra is kiterjedt, amikor egyes területek még nem is alkották a román állam részét, a terület lakosai pedig ebből kifolyólag nem lehettek román állampolgárok. Apponyi ezekre a jogi anomáliákra helyesen rámutatott. Az optáns-ügy a magyar külpolitika szempontjából jó volt arra is, hogy felhívják a világ figyelmét Trianon igazságtalanságaira. Apponyi ennek propagálására tökéletesen megfelelt. A kisantant szövetségesei szerették volna, ha Magyarország és szomszédjai kétoldalú tárgyalásokon megegyeznek a vitában. Erre az 1929 novemberre és 1930 januárja közötti nemzetközi jóvátételi konferencián került sor. A kisantant államok vállalták, hogy kárpótlást – összesen 240 millió aranykoronát – fizetnek a kisajátított földtulajdonért, a magyar állam pedig vállalta, hogy rendezzi a jóvátételen túli tartozásait.

Magyarország számára fontos volt, hogy a Népszövetség előtt állandóan napirenden tartsa a kisebbségi kérdést, hiszen Trianon miatt több millió magyar került idegen impérium alá, akiket a kisantant államaiban másodrangú állampolgárként kezeltek. Tették ezt annak ellenére, hogy a békeszerződésekben külön cikkelyek foglalkoztak az etnikai és vallási kisebbségek jogaival. A Nemzetek Szövetsége volt ennek a garanciális intézménye és ezen belül a Tanács az a fórum, amelynek foglalkoznia kellett a jogsértésekkel. Az ügymenete azonban egyáltalán nem adott teret a jogsérelmet szenvedettek számára, hogy a vizsgálatok során reagálhassanak a felmerülő kérdésekre. Apponyi az 1920-as évek második felében több lépésben próbálta módosítani a Közgyűlésen azokat a megszorító tényezőket, amelyek gátolták az alapos vizsgálatokat, hogy ezzel elérje, a Tanács és a Titkárság előtt a kisebbségi ügyeknek nagyobb figyelmet szenteljenek és érdemük szerint foglalkozzanak velük. Mindent megtett, hogy demokratizálja a Nemzetek Szövetségét, de nem minden javaslatával ért el eredményt. Az elért sikerekben szerepet játszott, hogy a kisebbségi kérdés nem csak magyar probléma volt, hanem mások is hangsúlyosnak tartották. Főleg a szintén világháborús vesztes Németországnak volt fontos a határokon túlra került németek sorsa.

A harmadik téma, amelynek nagy jelentőséget tulajdonított a magyar külpolitikai vezetés, a leszerelés, illetve a fegyverkezési egyenjogúság volt. A trianoni béke értelmében Magyarország nagyon kicsi hadsereget tarthatott fenn határai védelmére, miközben a kisantant államok és szövetségeseik figyelmen kívül hagyták a Nemzetek Szövetsége szabályaiban megfogalmazott hadsereg-leszerelési elvárásokat. A magyar

delegáció célja kettős volt e kérdésben: vagy Magyarország is fegyverkezhesen (nyerjen erre jogot más államokhoz hasonlóan), vagy mindenki szerelje le haderejét. Apponyi más vesztés államok delegátusaival együttműködve siettetette egy leszerelési konferencia megszervezését. Erre sor is került, de nem hozott eredményt, mivel addigra a nemzetközi helyzet megváltozott. A leszerelési konferencia végét azonban az idősebb gróf már nem élte meg, az európai szélsőjobboldali diktatúrák pedig nem is fogadták el a leszerelést.

Apponyi nemzetközi tevékenysége nem maradt hatás és elismerés nélkül. Az IPU-ban és a Népszövetségben végzett pacifista tevékenységéért magyar egyetemeken négy alkalommal jelölték Nobel-békedíjra a Horthy-korban, de ezt a döntőbizottság soha nem ítélte meg neki. A Holland Népszövetségi és Békeegyesület Hugo Grotius Emlékéremmel tüntette ki 1926-ban. A Francia Diplomáciai Akadémia 1929-ben tagjai sorába választotta.

A Nemzetek Szövetségén belül 1931-ben kísérletet tettek arra a vele szimpatizáló delegátusok, hogy az adott esztendőre megválasszák a Közgyűlés elnökének (végül román riválisa nyert a szavazáson). Az a több évtizedes tevékenység, amelyet nemzetközi porondon fejtett ki, legfőbb pillérét képezte annak a kultusznak, amely személye körül 1920-ban kibontakozott Magyarországon.

APPONYI ALBERTTŐL

Apponyi Albert (1915): A háború és a nemzeti politika. In: Hadi beszédek. 1. füzet. Pallas, Budapest.

Apponyi Albert (1915): A magyar nemzet természet szerű elhelyezkedése a világpolitikában. In: Budapesti Szemle, 1915/161. 182–207.

Apponyi Albert beszéde a sajtószövetségről az Interparlamentáris Unió 10. ülésén, Párizsban 1900. 07. 31. In: Somogy, 1990/6. 4–13.

Apponyi Albert (1933): Élmények és emlékek. Athenaeum, Budapest.

Apponyi Albert (1922): Emlékirataim. Ötven év. Ifjúkorom – huszonöt év az ellenzéken. Pantheon, Budapest.

Apponyi Albert emlékiratai. 1899–1906. II. köt. (1934): Királyi Magyar Egyetemi. Budapest.

APPONYI ALBERTRŐL

A magyar béketárgyalások. Jelentés a magyar békeküldöttség működéséről Neuillyben. I–II. kötet. Magyar Királyi Külügyminisztérium. Budapest. 1920.

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, K 107, 3. cs. 5/12. t. Külügyminisztérium, Gróf Apponyi Albert.

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Magyar Külügyi Társaság K 605. A Magyar Külügyi Társaság ülésjegyzőkönyvei, iratai. 1924–1943.

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Sajtó Levéltár, K 608, 137. cs. 2-4. dosszié, 341.251. Az Interparlamentáris Unió konferenciái 1919–1929.

Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára, Apponyi Albert: Cikkek, beszédek, beszédvázlatok, az USA-ban 1923-ban tartott előadások. Fol. Hung. 2177.

Ablonczy Balázs (2010): Trianon-legendák. Jaffa. Budapest.

Ambrózy Ágoston (1937): Apponyi. Adalékok lélekrajzához és nemzetközi munkásságához. Budapest.

- Anka László (2013):** A békedelegáció elnökének kiválasztása. Miért éppen Apponyi? In: *Élet és Tudomány*, 2013/22. 681–683.
- Anka László (2014):** A háborúpárti pacifista: Apponyi Albert az első világháború kirobbanásakor. In: *Élet és Tudomány*, 2014/39. 1222–1224.
- Apponyi Emlékkönyv.** Adalékok Apponyi Albert gróf közéleti működésének méltatásához születésének 80-ik évfordulója alkalmából. Magyar Külügyi Társaság, Budapest, 1926.
- Arday Lajos (1996):** Száz év. Az Interparlamentáris Unió Magyar Nemzeti Csoportjának története. Mediart, Budapest.
- Baross Drucker György (1943):** Apponyi Albert a magyar ügy szószólója halálának tizedik évfordulója alkalmából. Különnyomat, Budapest.
- Glant Tibor (1996):** Magyarország az amerikai sajtóban az első világháború idején. In: *Aetas*, 1996/1. 36–52.
- Glant Tibor (1997):** Rooseveltt, Apponyi és a Habsburg Monarchia. In: *Századok*, 1997/6. 1386–1401.
- Gulyás László (2012):** A Horthy-korszak külpolitikája 1. Az első évek 1919–1924. Attraktor, Máriabesnyő.
- Gulyás László (2015):** A magyar revízió földrajzi érvrendszerének első nyilvános megjelenése: Apponyi Albert 1920. január 26-i beszéde. *Történeti Földrajzi Közlemények*. 3. évfolyam 1. szám 2015/1. szám 151–164.
- Gulyás László (2017):** A magyar béke-előkészületek (1918. október 2.–1919. december 2.). *Emlékeztető* 2017/1–2. szám 16–22.
- Károlyi Mihály (1965):** Egy egész világ ellen. Gondolat, Budapest.
- Kiss Károly (1996):** Békestratégiák. Apponyi és Teleki eltérő koncepciója és a trianoni békeszerződés. In: *Történelem és nemzet – Tanulmánykötet Galántai József professzor tiszteletére*. Szerk.: Lovas Krisztina–Kiss Károly. ELTE Eötvös, Budapest, 179–243.
- Kovács Ernő (1911):** Utazásom Apponyi Albert gróffal Amerikában. Bicskei, Losoncz.
- Litván György szerk. (1978):** Károlyi Mihály levelezése. I. köt. 1905–1920. Akadémiai, Budapest.
- Pongrácz Kálmán (1941):** A nemzet ügyvédje (Emlékezés Apponyi Albertre, a revízió első harcosára.) Különnyomat. Budapest.
- Romsics Ignác (2001):** A trianoni békeszerződés. Osiris, Budapest.
- Szécsényi András (2013):** Apponyi Albert kultusza a két világháború között. In: *Valóság*, 2013/9. 40–54.
- Vizi László Tamás (2016):** A sérelmi politizálástól a nemzeti összetartozásig. Trianon, revízió, határkérdés, nemzetegyesítés (1920–2010) CEPOLITI Kiadó, Budapest, 16–35.
- Vizi László Tamás (2014):** Az Országgyűlés Képviselőházának és Felsőházának megemlékezése a trianoni békediktátum 10. évfordulóján. In: *Trianoni Szemle*. VI. évfolyam, 2014. január–június. 49–61.
- Vizi László Tamás (2013):** „Trianon teóriájánál... rosszabb Trianon praxisa” A békediktátum tizedik évfordulója – 1930. In: *Közép-Európai Közlemények*. VI. évf. 3. szám. 2013/3. No. 22. 120–131.
- Zeidler Miklós (2000):** Apponyi Albert és a Nemzetek Szövetsége. In: *A hosszú tizenkilencedik és a rövid huszadik század*. Szerk.: Csapó Csaba–Dobszay Tamás–Zeidler Miklós. ELTE BTK, Budapest. 641–658.
- Zeidler Miklós (2009):** A revíziós gondolat. Kalligram, Pozsony.
- Zeidler Miklós szerk. (2003):** Trianon. Osiris, Budapest.

DR. BENÁRD ÁGOST (*Vizi László Tamás*)

Budapest, 1880. január 3.–Balatonakarattya, 1968. június 22.

A Benárdok ősei minden valószínűség szerint a 18-19. század fordulóján francia földről érkezhettek a Magyar Királyság területére. A nemesi címet, az ezzel járó címert és a szilvágyi előnevet 1877-ben szerezte a későbbi miniszter Benárd Ágost Lajos nevű nagyapja. Benárd Ágost (August, Philipp Benárd von Szilvágy) édesapja, Műszaki Katonai Akadémiát végzett hadmérnök főhadnagy volt, aki 1885 után a magyar királyi államvasutaknál lett államvasúti mérnök. Édesanyja az ismert udvari kocsis(hintó)gyáros pákai Kölber Fülöp lánya, Kölber Ilona volt.

Benárd a budapesti piarista gimnáziumban érettségizett 1898-ban, majd a Magyar Királyi (Pázmány Péter) Tudományegyetem Orvostudományi Karán szerzett orvosi oklevelet 1905-ben. Az egyetemi évek alatt részt vállalt az egyetemi Kereszt Mozgalomban, amiért kis híján eltávolították az egyetemről. Az orvosi diploma megszerzését követően elsősorban sebészi és belgyógyász praxist folytatott, majd közvetlenül a háború kitörésekor a frontra került. Az első világháborúban törzsorvosként szolgált, s ötven havi frontszolgálatot teljesített. Mint törzsorvos százados számos elismerést és kitüntetést szerzett.

Az 1918 őszen hazatérő, a fronton szigorú katonai fegyelemhez szokott Benárd döbbenetesen konstataálta az országban tapasztalható kaotikus állapotokat. A felgyülemelő szociális feszültségeket kezelni képtelen Károlyi-kormányzat következetes bírálójaként hamarosan a keresztényszocialista mozgalom budai kerületének meghatározó szereplőjévé vált. Elfogadottságát és népszerűségét csak növelte a szegények és elesettek iránt érzett szociális érzékenysége, és sokan emlékeztek még arra, hogy a háború előtti években a budapesti I. kerületi Munkásbiztosító Pénztár orvosaként, majd sebészeti főorvosaként Kelenföldön és Lágymányoson ingyenes gyógykezelésben részesítette a rászorultakat.

Az elkötelezett és nézeteinek többször nagy nyilvánosság előtt is hangot adó keresztényszocialista orvost 1919-ben, a Tanácsköztársaság hónapjaiban üldözte a kommunista hatalom. Többször tettek kísérletet letartóztatására, elfogására. Miután Benárd Ágostot távollétében többször is halálra ítélte a kommunista vésztörvényszék, Ausztriába emigrált és a Kelet-stájerországi Hartberg városában fejtett ki jelentős ellenforradalmi tevékenységet.

A kommün bukását követően Benárd Ágost visszatért Budapestre, s a korábbiaknál még nagyobb energiával és lendülettel vetette bele magát a hazai politikai életbe. A Budapesti Kerületi Munkásbiztosító Pénztár újonnan kinevezett igazgatójaként haladéktalanul hozzákezdett a szervezet átalakításához és a proletárdiktatúra alatt magukat kompromittált tisztségviselők eltávolításához. 1919 novemberében politikai és adminisztratív államtitkári kinevezést kapott a Népjóléti és Munkaügyi Minisztériumba, majd az 1920. március 15-én megalakult Simonyi-Semadam-kormány népjóléti és munkaügyi minisztere lett. A frissen kinevezett miniszter ekkor már nemzetgyűlési képviselő is volt. Az 1920. január 25–26-án megtartott nemzetgyűlési választásokon Benárdot a Keresztény Nemzeti Egyesülés Pártja programjával, de a Keresztényszocialista Párt jelöltjeként Budapest II. választókerületében elsőprő többséggel juttatták mandátumhoz a választók.

A Simonyi-Semadam-kormány legnagyobb politikai tehertételét 1920. május–június fordulóján kétségtelenül a békeszerződés aláírása jelentette. A kormányüléseken lezajló éles, személyeskedésektől sem mentes politikai vita során Benárd Ágost egészen az 1920. május 31-i kormányülésig határozottan visszautasította minisztertársai azon javaslatát, hogy ő utazzon ki Párizsba a békeszerződés aláírására. Csak Simonyi-Semadam Sándor miniszterelnök, Teleki Pál külügyminiszter és Horthy Miklós kormányzó személyes kérésének eleget téve vállalta e hálátlan feladatot. Ezért aztán a későbbiekben számos politikai támadás érte Benárdot. Politikai ellenfelei – elsősorban a szociáldemokraták, de még a legitimisták is – időről-időre megpróbálták az aláírás tényével kompromittálni, illetve politikailag ellehetetleníteni. Benárd ezeket a támadásokat minden esetben sikeresen visszaverte. Nemzetgyűlési, majd országgyűlési képviselőként az országgházban, szükség esetén a sajtóban, s ha úgy alakult a bírósági tárgyalóteremben.

Simonyi-Semadam Sándor kormánya ugyan a trianoni aláírást követően benyújtotta lemondását, de az 1920. július 19-én megalakult első Teleki-kormány népijóléti és munkaügyi miniszteri tárcáját ismételten Benárd Ágost kapta. Az 1921. április 14-ig tartó, tizenhárom hónapos miniszteri tevékenysége alatt Benárd Ágost számos törvényjavaslatot kezdeményezett. Ilyen volt például a munkásbiztosítás reformjáról, a hadirokkantak, hadiözvegyek és hadiárvak ellátásáról, a gyógyszerészügyről, a közegészségügyről, az ipari és kereskedelmi alkalmazottak betegség és baleset esetére való biztosításáról, vagy a Hadigondozó Hivatalnál állások rendszeresítéséről és betöltéséről szóló törvénykezdeményezés. Benárd Ágost minisztersége alatt nemcsak szakpolitikusként vált ismertté, hanem egyúttal a keresztényszocialista mozgalom meghatározó személyisége lett.

Az 1920–21 fordulóján egyre élesebben kibontakozó belpolitikai csatározások végül az első Teleki-kormány lemondásához vezettek. A miniszterségtől tehát meg kellett válnia Benárdnak, de mint nemzetgyűlési képviselő továbbra is a politikai élet aktív szereplője maradt.

Az 1922. május–június fordulóján lezajlott nemzetgyűlési választásokon Benárd Ágost a kormánypárt (Egységes Párt) színeiben, de keresztényszocialista programmal, a budai választókerület listáján ismételten mandátumot nyert.

A nemzetgyűlési képviselőség mellett Benárd 1920-tól Budapest főváros (1892-től székesfőváros) törvényhatósági bizottságának is tagja volt, s az akkor a Várnegyed és Buda déli részét magában foglaló I. választókerületet képviselte 23 párttársával együtt. Az 1925. május 21–22-i községi választásokon Budapest II. választókerületében (Lágymányos) ismételten sikeresen szerepelt, s 1920 után a fővárosban másodszor is mandátumot nyert.

Benárd a politikusi pálya mellett megtartotta orvosi praxisát, folyamatosan rendelt és gyógyított, s mellette szerkesztette és rendszeresen publikált a szervezett keresztényszocialista munkásság fővárosi napilapjának számító Nép című újságban.

Benárd 1926-ban visszatért eredeti hivatásához a gyógyításhoz, s az Országos Társadalombiztosítási Intézet (OTI) osztályvezető főorvosaként dolgozott. A politikától látszólag visszavonult ugyan – bár az Ébredő Magyarok Egyesületében tagságát megtartotta – de a közéletnek továbbra is ismert és aktív szereplője maradt.

Tiszteletbeli tagja volt a Széchenyi Szövetségnek, a Keresztény Nőtisztviselők Országos Szövetségének, a Munkások Rokkant- és Nyugdíjegyületének. 1932-től vezetőségi tagja az Országos Liszt Ferenc Társaságnak, elnöke a magyar külpolitika támogatására alakult Magyar Eszperantó Egyesületnek (Föderáció) a Keresztény Szocialista Egészségügyi Alkalmazottak Országos Szövetségének, valamint a Magyar Kutyatenyésztők Egyesületének.

1935-ben Gömbös Gyula felkérésére elvállalta a kormánypárt (Nemzeti Egység Pártja) egyéni képviselőjelöltségét a veszprémi választókerületben. Az akkor 55. évében járó Benárd Ágost a tőle megszokott hatalmas energiával vágott neki a választási küzdelemnek. Ellenfele a Nemzeti Legitimista Néppárt vezérégyénisége, Grieger Miklós apátplébános volt. Az 1935. március 31-én megtartott választáson Benárd a szavazatok 60%-ának megszerzésével fölényesen nyerte meg a választásokat és lett a veszprémi választási körzet egyéni, kormánypárti képviselője.

Benárd az 1939-ig tartó országgyűlési időszakban, ahol csak tudta, támogatta a város és tágabb értelemben a választási körzetének gazdasági, és infrastrukturális fejlődését célzó, azokat előmozdító törekvéseket.

Benárd Ágost parlamenti hozzászólásait – ritkán, s mindig csak lényegi és fajsúlyos kérdésekben kért szót – mindig nagy figyelem és érdeklődés kísérte. Kiváló kapcsolatokat ápolt a korszak vezető magyar politikai elitjével, s ha szükség volt rá, ismertségét és szakmai befolyását is felhasználta a kormányzati politika támogatásának érdekében. Ez történt 1938–39 fordulóján is, amikor feltételezhetően, Teleki Pál kérésére az egyre erősödő nyilas mozgalom visszaszorítása érdekében Benárd Ágost elmeorvos szakvéleményt készíttetett Szálasi Ferenc „Cél és követelések” című munkájáról. A mintegy hét oldalas, Szálasi nézve meglehetősen kompromittáló pszichiátriai szakvéleményt Benárd Teleki Pálhoz és Imrédy Bélához is eljuttatta. Szálasiék előtt mindez nem maradt titokban, akárcsak Benárd Ágost nyilas ellenes politikai nézetei sem.

Benárd Ágost helyzete ezért 1944. október 15-e, a nyilas hatalomátvétel után egyre veszélyesebbé vált. Lakását folyamatosan megfigyelték, a hozzá érkező személyeket igazoltatták. Benárd joggal érezhette úgy, hogy élete veszélyben forog. Ezért 1944. november végén feleségével együtt elhagyta az országot és Bécsbe távozott. Annak érdekében, hogy teljesen kivonja magát a magyar állam joghatósága alól, az akkor 64 éves Benárd belépett az SS-be, s egészen a háború végéig eredeti hivatását gyakorolva, elsősorban magyar hadikórházakban katonaeorvosként szolgált. Benárdot mindez a nyilasok bosszújától ugyan megmentette, de az SS-be történt belépéséért, valamint az első zsidótörvény melletti hangzatos kiállásáért és annak megszakításáért a háború után a budapesti népbíróság előtt kellett felelnie.

Benárd Ágost ügyében a jogerős döntést a Népbíróságok Országos Tanácsa 1948. október 7-én hozta meg, s Benárd Ágostot hat év börtönbüntetésre, teljes vagyonekobzásra, állásvesztésre és politikai jogainak tíz évre szóló felfüggesztésére ítélte. Megromlott egészségügyi állapotára való tekintettel azonban a szociáldemokrata Ries István igazságügy-miniszter a gyógykezelés időtartamára engedélyezte Benárd számára a büntetés megszakítását. Ennek lejártát követően azonban Benárd nem tért vissza a váci fegyházba, s haláláig, álnéven, illegalitásban élt. Benárd Ágost a budapesti Újköztemető családi kriptájában alussza örök álmát „Benárd édesapánk” sírfelirat alatt.

BENÁRD ÁGOSTTÓL

(n. n.) (1930): Rozsdás, puhaszáru tollal írták alá ma tíz esztendeje a békeszerződést. Benárd Ágost magyar megbízott érdekes visszaemlékezése 1920. június 4-re. Új Nemzedék, XII. évf. 125. szám. 1930. június 4. 1. old.

Hegedűs István (1940): Trianon alkonyán egy ócska szállodai töltőtollról, s egy eladott pecsétyűről beszél Benárd Ágoston, a békeszerződés magyar aláírója. Esti Újság, 1940. augusztus 1. 5. old.

BENÁRD ÁGOSTRÓL

Gulyás László (2012): A Horthy-korszak külpolitikája 1. Az első évek 1919–1924. Attraktor, Máriabesnyő.

Németh György (2008): Ki volt Benárd Ágoston, a trianoni békeszerződés magyar aláírója? Magyar Nemzet Online, 2008. június 7.

Vizi László Tamás (2010): A trianoni diktátum aláírója: a politikus Benárd Ágoston. In.: Közép-Európai Közlemények. III. évf. 3. szám. 2010/3. No. 10. 67–79. old.

Vizi László Tamás (2010): Ki legyen az aláíró? Vita a minisztertanácsban a trianoni békediktátum aláíróinak személyéről. Közép-Európai Közlemények. III. évfolyam, 4. szám 2010/4. No. 11. 109–132. old.

Rainer Pál (2011): A przeworski vasúti hídtól a trianoni palotáig, Trianontól Veszprémig: dr. vitéz szilvágyi Benárd Ágost veszprémi kapcsolatai. In.: Veszprémi Szemle, 20. 2011/1. szám. 10–25. old.

Vizi László Tamás (2012): A Magyar Távirati Iroda közleménye Benárd Ágost nyugalmazott miniszter népbíróági ítéletéről (1948. október 7.) In.: Közép-Európai Közlemények. V. évf. 2. szám. 2012/2. No. 17. 42–55. old.

Vizi László Tamás (2014): Ki írja alá a trianoni békét? Rubicon Történelmi Magazin, XXIV. évf. 260. szám. 2014/6. 70–76. old.

Vizi László Tamás (2015): A trianoni békediktátum aláírói az első világháborúban. In.: Sorsok, Frontok, Esmék. Tanulmányok az első világháború 100. évfordulójára. Főszerkesztő Majoros István. Szerkesztők Antal Gábor, Hevő Péter, M. Madarász Anita. ELTE BTK, Budapest. 307–324. old.

BAJCSY-ZSILINSZKY ENDRE (*Debreceni Péter*)

Szarvas, 1886. június 6.–Sopronkőhida, 1944. december 24.

Zsilinszky Endre paraszti felmenőkkel bíró tanítói apa, anyai oldalról nemesi származású család elsőszülött fiaként született 1886-ban a Békés megyei Szarvason. Tanulmányait a békéscsabai Evangélikus Gimnáziumban, majd Kolozsvárott végezte, ahol a jog mellett filozófiát hallgatott. Egyetemi évei során többször nyert ösztöndíjat Németországba (Heidelbergbe és Lipcsébe) és Dánia mezőgazdaságát is a helyszínen tanulmányozhatta. 1908 decemberében szerezte meg jogi doktorátusát, majd a következő évben önkéntes katonai szolgálatot vállalt és hamarosan tiszti vizsgát is tett.

1911 májusában érte életének egyik legmeghatározóbb eseménye, a hazautazó Zsilinszky öccsével, Gáborral, Áchim L. András lakására ment egy családi konfliktus számonkérése miatt, amikor a viharsarki parasztvezérrel verekedésbe kerülve, testvére kétszer meglőtte a házigazdát, aki másnap belehalt sérüléseibe.

Ügyvédjelölti ténykedése után 1912-ben, Alsókubinban, Árva megyében került a közigazgatási életbe, mint fizetés nélküli gyakornok, majd főispáni titkár. Az I. világháborúból aktívan kivette részét, harcolt a szerb, az olasz és az orosz fronton, ahol meg is sebesült.

1918. novemberi hazaérkezése után kapcsolódott be a politikai életbe. Az őszirózsás forradalom elveitől elhatárolódva, intranzigensen elutasította az 1919 márciusában kikiáltott Tanácsköztársaságot és annak ellenzéki erejében, az ún. ellenforradalmi erők szervezésében vállalt szerepet, közreműködött a Magyar Véderő Egyeslet (MOVE) létrehozásában. A szegedi tartózkodása alatt (ahol az ellenforradalmi kormány külügyminisztériumának sajtóosztályán dolgozott) jelentős kapcsolatokra tett szert, itt ismerte meg Gömbös Gyulát, Kozma Miklóst és Eckhardt Tibort is.

A románok budapesti kivonulását követően, 1919 novemberében tette át székhelyét Budapestre, ahol szinte azonnal élénk sajtótevékenységbe kezdett és kiadta a „*Szózat*” című napilapot, mely publicisztikája – az ekkor fajvédők köréhez sorolható író – éles antiszemita stílusáról és radikális földreform-követeléséről volt felismerhető. Lapját 1924. április 26-án betiltották, másik nyomdában azonban mégis kiadatta.

Budapesti tartózkodása során – újságírói tevékenysége mellett – élénk szerepet vállalt a politikai életben is. A kormánypárt listájáról, 1922-ben a Hajdú vármegyei Derecskén szerzett országgyűlési képviselői mandátumot, igaz a következő évben az Keresztény-Keresztyén Földműves-, Kisgazda-, és Polgári Pártból (Egységes Párt) kilépve Gömbös Gyulával már a Magyar Nemzeti Függetlenségi Párt (Fajvédő Párt) megalakításában vállalt tevékeny szerepet.

1925-ben Zsilinszkyt a MOVE ügyvezető elnökévé választották.

Nagyjából ezzel párhuzamosan majd vitézzé avatták. Ebben az évben vette fel édesanyja nevét és kezdte el a Bajcsy-Zsilinszky vezetéknevet használni. A következő (1926-os) országgyűlési választásokon mandátum nélkül maradt. A MOVE mellett alelnöke volt az Ébredő Magyarok Egyesületének, majd társelnöke a Társadalmi Egyesületek Szövetségének is.

A következő években (politikai) útkeresése tovább folytatódott. 1927 őszén szakított a Gömbös-féle radikális csoporttal, majd 1928 márciusában a „*Szózat*” lap foly-

tatásaként az „*Előőrök*” indította el, a radikális jobboldaliaktól történő távolodása egyértelművé vált. 1929 májusában a lap hasábjain jelentette be, hogy jelölteti magát képviselőnek, Szabolcs, Ugocsa és Bereg vármegye beregszászi kerületben (Tarpa), ahol a csalások övezte választást követően nem sikerült mandátumot nyernie.

1930-ban saját pártot alapított Nemzeti Radikális Párt (NRP) néven, mely színeiben 1931-ben, újból Tarpán méretette meg magát, ezúttal sikerrel. Bajcsy-Zsilinszky ekkor a kisgazdákat nem tartván elég demokratikusnak, programja középpontjában az agrárium kérdését helyezte.

Parlamenti „váltogazdasága” a következő választásokon tovább folytatódott. 1935-ben nem sikerült mandátumot kapnia, pedig élénk és folyamatos sajtótevékenységével – pl. a „*Magyarország*” mellett 1932-től már a „*Szabadság*” hetilap hasábjain – ismeretségét sikeresen tartotta szinten. A parlamenti képviselet hiánya egyben a párt gyengülését, majd bomlását eredményezte, mely következtében 1936-ban fuzionált a Független Kisgazdapárttal. Új politikai csoportja színében 1939-ben, mint lajstromos választókerülete listavezetőjének sikerült újból az országgyűlés tagjává válnia. Az ekkor – már – a zsidóellenes politikát is élesen bíráló Bajcsy-Zsilinszky új, elsősorban külpolitikai témával foglalkozó hetilapot indított „*Független Magyarország*” címen, ill. összegzésként emlékiratot is megjelentetett „*Hejünk és sorsunk Európában*” címmel. 1941-től a nemzetiszocializmussal szemben határozottan állást foglaló Szabad Szó főszerkesztője lett, publicisztikájában élesen bírálta Bárdossy László miniszterelnököt, az őt követő Kállay Miklós iránt nagy várakozással tekintett.

A második világháborúba történt magyar belépés után egyértelműen a pacifista magatartás jellemezte. 1942-től tagja volt az antifasiszta Magyar Történelmi Emlékbizottságnak, mely március 15-én tömegtüntetést szervezett a Petőfi-szobornál a háború ellen. 1943. szeptember 12-én Miskolcon követelte Magyarország kilépését a világháborúból és fegyverszünet kötését a Szovjetunióval.

Nem tekinthető meglepetésnek ezen megnyilvánulásai után, hogy 1944. március 19-i német megszállást követően a Gestapo felkereste budai lakásán, hogy letartóztassa. Bajcsy-Zsilinszky a lakására érkező németeket töltött pisztollyal fogadta, a kialakult tűzharc során sebesülést szenvedett. A túlerőben lévő erők egységei letartóztatták, csak a kiugrási kísérlet előtti napokban, 1944. október 11-én, a magyar kormány követelésére engedték szabadon, melyet követően illegalitásba vonult és Vác mellett bujkált.

1944. november 5-én elvállalta a Magyar Nemzeti Felszabadító Bizottság elnöki tisztségét, mely szervezet a németekkel és nyilasokkal szembeni erőket tömörítette. Ezt követően két hét múlva, november 23-án újból letartóztatták, 1944. december 11-én Sopronkőhidára szállították, ahol 23-án halálra ítélték és másnap az ítéletet végrehajtották.

A büntetőintézet temetőjében sírját 1945 áprilisában exhumálták. Koporsóját méltó körülmények között 1945. május 27-én, Budapesten ravatalozták fel, de – kérésének megfelelően – Tarpán helyezték örök nyugalomra.

Bajcsy-Zsilinszky politikai programjaiban a központi szerepet kapó föld- és parasztkérdés mellett komoly hangsúlyt fektetett a külpolitikára is. Kezdeti fellépéseiben még kevesebb teret adott önálló nézetei kibontakoztatásának, az 1920-as évek elején a bethleni vonallal volt egyetértésben, mely elsősorban a területi rendezést és az olasz orientációt jelentett. Az évtized végén a történelmi Magyarország, a Szent

István-i Birodalom mellett a német fenyegetésre fordított nagy figyelmet (akár a Bleyer-féle magyarországi német kisebbségek tevékenységét is elutasítva). E fenyegettség-érzések folyamatosan szövetséges(ek) keresésére sarkallták, így jutott el a francia orientáció lelkes híveinek táborába, saját pártja megalakulása után ennek legaktívabb magyarországi híve lett. Teljes szélességében támogatta a Tardieu-tervet, mely öt dunai állam (Magyarország mellett Ausztria, Csehszlovákia, Jugoszlávia és Románia) gazdasági együttműködését célozta. Hitler 1933-as hatalomra jutása után még inkább erősödött benne a francia támogatás és szövetség elnyerése, viszont szinte egyedül képviselte ekkoriban ezt a vonalat a magyar politikai vezetők között.

Az 1934 májusában Budapestre látogató francia képviselők delegációjával személyesen is tárgyalt, de az olasz orientációban is erős perspektívát látott, a magyar revíziót egy francia–olasz közeledéstől remélte. Helyeselte a Gömbös-kormányt felváltó Darányi-kabinet angolok iránti barátságos közeledését, akikben az Anschlusst megelőző hónapokban már az európai politika legerősebb országát vélte felfedezni.

Saját pártja (NRP) külpolitikai alapelveiben a délkelet-európai államok – sérelmeken túllépő – összefogásának szükségességét hangsúlyozta, a magyar nemzet vezető szerepével, konkrét célként a németek elleni végveszély biztosítása miatt. A németekkel szembeni távolságtartását és bizonyos szinten félelmeit is jól mutatta, hogy nem érezte, hogy a magyar revízióknak a némethez kellene kapcsolódnia, a Drang nach Osten tervvel határozottan ellenkezett.

A '30-as évek derekán más önálló kooperációs tervet is kidolgozott, mely egy katolikus államok blokkját jelentette volna, a Budapest–Bécs–Róma–Varsó–Zágráb tengellyel.

Jól mutatta teljes politikai fordulatát, hogy az első világháborút követő évek éles anti-kommunista és szovjetellenes ideológiája az 1940-es évek elejére intranszigenzen nemzeti-szocialista-ellenessé fordult. 1941 elején már a magyar–szovjet közeledést szorgalmazta és egyike volt annak a három országgyűlési képviselőnek, aki a háromhatalmi egyezményhez történő csatlakozás ellen szavazott. Ezek után már egyértelműnek tekinthetjük, hogy a Szovjetunió elleni hadba lépést ellenezve határozottan tiltakozott.

Pacifista elveinek elsősorban a Kállay-kabinet időszakában adott hangot, 1943 júliusában memorandumot is szerkesztett Magyarország világháborúból való kilépéséhez, de a németekkel szembeni fegyveres ellenállást is ő javasolta a miniszterelnöknek, egyedülként a megkérdezett politikusok közül.

Bajcsy-Zsilinszky tagja volt a Magyar Mickiewicz Társaságnak, mely jól mutatta Lengyelország iránti barátságát. Varsóban a történelmi barát mellett – a valóshoz képest túlzott befolyású – potenciális szövetségest keresett, mely alapját az szolgáltatná számára, hogy a két országot az 1930-as évek folyamán egyformán fenyegetettnek látta Németország és a Szovjetunió oldaláról. A tényleges kapcsolatok azonban a lengyel fronton sem igazolták Bajcsy-Zsilinszky terveit. Bár voltak a két állam részéről egymás felé rendezett ünnepi manifesztációk, valamint hosszas várakozás után, 1939 márciusában a lengyel–magyar közös határ is megvalósult, a lényegi kapcsolatok elsősorban kulturális síkon voltak tapasztalhatóak.

BAJCSY-ZSILINSZKY ENDRÉTŐL

Bajcsy-Zsilinszky Endre (1920): Nemzeti újjászületés és sajtó. Budapest.

Bajcsy-Zsilinszky Endre (1924): Újévi nyílt levél a derecskei választókerület polgáraihoz. Budapest.

Bajcsy-Zsilinszky Endre (1930): Nemzeti radikalizmus. Budapest.

Bajcsy-Zsilinszky Endre (1931): A Nemzeti Radikális Párt gazdasági és szociálpolitikai programja és szervezete. Budapest.

Bajcsy-Zsilinszky Endre (1936): Német világ Magyarországon. Korunk Szava Könyvtára 12/3. sorozatban. Budapest.

Bajcsy-Zsilinszky Endre (1938): Egyetlen út a magyar paraszt. Budapest.

Bajcsy-Zsilinszky Endre (1939): Mátyás király. Budapest.

Bajcsy-Zsilinszky Endre (1941): Helyünk és sorsunk Európában. Budapest.

Bajcsy-Zsilinszky Endre (1944): Transsylvania Past and Future. Geneve.

BAJCSY-ZSILINSZKY ENDRÉRŐL

Ilyés Gyula (1986): Zsilinszky 1886–1986. Hazafias Népfront Bajcsy-Zsilinszky Endre Emlékbizottsága, Budapest.

Kerecsényi Zoltán (2013): Az utolsó nyár. Bajcsy-Zsilinszky Endre életének utolsó szakaszairól, valamint a magyar antifasiszta ellenállásról. MEASZ Bajcsy-Zsilinszky Emlékbizottság, Pápa–Budapest.

Kiss József (2007): Fajvédelemtől a nemzeti demokráciáig: Bajcsy-Zsilinszky Endre politikai tervei a trianoni Magyarország megújulására (1918–1932): doktori (PhD) értekezés [közread. a Debreceni Egyetem Bölcsészettudományi Kar].

Kortársak Bajcsy-Zsilinszky Endréről. Szerkesztette Vigh Károly. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1984.

Sávoly Mária (1986): Így élt Bajcsy-Zsilinszky Endre. Móra, Budapest.

Sebestyén Sándor (1988): Bajcsy-Zsilinszky Endre Nemzeti Radikális Pártja: 1930–1936. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.

Tilkovszky Lóránt (1986): Bajcsy-Zsilinszky irataiból. Írások tőle és róla. Békéscsaba.

Vigh Károly (1992): Bajcsy-Zsilinszky Endre (1886–1944). A küldetés embere. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest.

Vigh Károly (1967): Bajcsy-Zsilinszky Endre harca a magyar függetlenségért és szuverenitásért a második világháború alatt. Akadémiai Ny., Budapest.

Vigh Károly (1979): Bajcsy-Zsilinszky Endre külpolitikai nézeteinek alakulása. Akadémiai Kiadó, Budapest.

Vigh Károly (1977): Bajcsy-Zsilinszky Endre pályáíve (1886–1976). Történelmi Füzetek 1977/2.

DRASCHE-LÁZÁR ALFRÉD (*Vizi László Tamás*)

Dorog, 1875. június 15.–Meyerhofen (Ausztria), 1949. aug. 28.

Az eredetileg Alfredus (Arthur, Béla) névre keresztelt gyermek apai részről a 18. századtól egyre sikeresebb vállalkozásokat folytató, és családi, rokoni kapcsolatok révén mind vagyonosabbá váló flamand származású Drasche család leszármazottja volt. Jövedelmük nagy részét a 19. század első felétől, mint az Esztergom és Dorog környéki kőszénbányák bérlői realizálták, majd a családi vagyon megalapítójának számító Drasche Henrik – nem mellékesen a kis Alfréd keresztapja – által létrehozott Kőszénbánya- és Téglagyári Társulat részvénytársaság bevételei biztosították. Az édesapa, Drasche Arthur földmérőként dolgozott a családi vállalkozásban, aki az erdélyi nemesi felmenőkkel büszkélkedő Lázár Jakabnak, a selmeci Erdészeti Akadémia tanárának a lányát, Lázár Ilonát vette feleségül. Innen az uralkodó által engedélyezett, thordai előnévvel ellátott névegyesített kettős név: Drasche-Lázár.

Drasche-Lázár Alfréd tanulmányait a bécsi Collegium Theresianumban kezdte, s eredetileg katonai pályára készült. Huszártiszti karrierjét azonban egy baleset kettőzte. Ezért 1897-ben, mindössze 22 évesen kérvényeznie kellett nyugdíjaztatását.

Ezt követően Budapesten, majd Bécsben jogot tanult, s 1901-ben a miniszterelnökségen helyezkedett el fizetés nélküli miniszteri segédfoglalmazóként. Kiváló nyelvtudása – németül, angolul, franciául és olaszul beszélt – szinte predesztinálta arra, hogy diplomáciai szolgálatba lépjen. 1904-ben már a külügyminisztériumban dolgozott, ahol a sikeres diplomata vizsga letétele után véglegesítették. A háború kitöréséig 1907-1908-ban, mint miniszteri segédtitkár szolgált még a Magyar Királyi Pénzügyminisztérium Elnöki osztályán. 1908 januárjában „a pénzügyi igazgatás körében teljesített buzgó szolgálatai elismerésül a koronás arany érdemkereszt”-re terjesztette fel a pénzügyi tárca vezetését is ellátó Wekerle Sándor miniszterelnök. 1909-ben Drasche-Lázár Alfréd visszatért a miniszterelnökségre. Tehetsége révén páratlan gyorsasággal emelkedett a hivatali ranglétrán. Miniszteri segédtitkári címmel- és jelleggel felruházott fogalmazóból (1909) csakhamar miniszteri segédtitkár (1910) majd miniszteri titkári címmel és jelleggel felruházott segédtitkár (1911) lett. 1912-ben már miniszteri titkár volt, 1913-ban pedig miniszteri osztálytanácsosi, majd miniszteri tanácsosi kinevezést kapott.

1913-ban a kormány hozzájárulását követően tagja lett a Fonciére Pesti Biztosító Intézet választmányának. Ez a megbízás egyértelműen jelezte Drasche-Lázár Alfréd más irányú érdeklődését is.

Drasche-Lázár Alfréd hivatali karrierjének csúcsára az első világháború éveiben jutott el. 1914 és 1917 között miniszteri tanácsosi címmel- és jelleggel felruházott osztálytanácsosként, majd 1918-tól miniszteri tanácsosként vezette a Miniszterelnökség I. Elnöki osztályát. 1915 és 1917 között pedig a miniszterelnöki IV. (sajtó) osztályát is irányította. Ő képviselte a Miniszterelnökséget a sajtóellenőrzést is ellátó Hadi Felügyelő Bizottságban (Hadfelügyeleti Bizottság, Hadfelügyeleti Hivatal). Drasche-Lázár egészen 1917 tavaszáig, Tisza István lemondásáig vezette és irányította a Hadi Felügyelő Bizottság részeként működő és a teljes magyarországi sajtót ellenőrző és a kiadást szabályozó Sajtóalbizottságot. Ebben a minőségében tehát valószínűleg országos „főcenzorként” működött.

Drasche-Lázár számára a sajtóirányítás és a nyomdai kiadványok feletti kormányzati ellenőrzés igazán testhez álló feladatnak bizonyult. Mindig is nagy vonzódást érzett a szépirodalom iránt, kiváló kapcsolatokat ápolt szerkesztőkkel, kiadóvállalatok tulajdonosaival. Írói, irodalmi szárnypróbálgatásain is túl volt már ekkor. Az 1900-as évek elejétől, közepétől a fővárosi lapokban sorra jelentek meg tárcái, novellái, színművei, s még a háború előtt napvilágot látott első önálló kötete. Szépirodalmi munkásságát a háború alatt is folytatta, s a megszülető magyar filmipart szövegkönyvek írásával segítette.

Drasche-Lázár Alfréd, a Miniszterelnökség Elnöki osztályának vezetőjeként még egy fontos, lényeges és egyben politikai szempontból rendkívüli jelentőségű bizalmi feladatot is ellátott. Részt vett a kormány ülésein és 1917. május 8-ig ő vezette a minisztertanács jegyzőkönyveit.

Az első világháború alatti munkásságáért, a sajtóosztálynak közmegelegedésre történő vezetéséért e „rendkívüli munkakörben szerzett kiváló és buzgó érdemei elismerésül” a miniszterelnök Drasche-Lázár Alfrédot 1915-ben és 1917-ben is felterjesztette a Lipót-rend lovagkeresztjére. 1917 nyarán Drasche-Lázár Alfrédot negyedmagával együtt a polgári hadi érdemkereszt II. osztályára is felterjesztette a kormányfő.

Az 1918-as katonai összeomlás és az azt követő október végi politikai fordulat Drasche-Lázár Alfrédet is új helyzet elé állította. Az önálló magyar külügyminisztérium megszervezésével és adminisztratív vezetésével megbízott Harrer Ferencnek szüksége volt a kormányzati adminisztrációban jártas, diplomáciai vizsgával rendelkező, több nyelvet is magas szinten beszélő, fegyelmezett állami hivatalnokra. Drasche-Lázár tehát elhagyta a miniszterelnökséget, s az újonnan szerveződő magyar külügyminisztériumba került, ahol 1918. évi V. néptörvény értelmében létrehozott öt főosztály közül Harrer az igazgatási főosztály megszervezését és vezetését bízta rá.

Drasche-Lázár Alfréd 1919. március 21-ét követően is a külügyben maradt, s csak 1919. július 2-án távozott a külügyi szolgálatból. A kommün további napjait Balatonfüreden vészelte át.

1919 szeptemberében már újra a Külügyminisztérium apparátusában találjuk Drasche-Lázár Alfrédet. 1919. szeptember 5-én, mint a Külügyminisztérium vezetésével megbízott államtitkár adott ki rendeletet igazoló fegyelmi bizottság felállításáról. Minden bizonnyal közreműködött a kommün alatt szerepet vállaló magasabb állású, s ezért eltávolítandó tisztviselőkről készített lista összeállításában.

Amikor tehát 1920 májusában végleg eldőlt, hogy a magyar kormány a nemzetközi nyomásnak engedve aláírja az első világháborút lezáró békeszerződést, s ezt Teleki Pál külügyminiszter nem vállalhatja, kézenfekvő megoldásnak tűnt, hogy azt helyette a Külügyminisztérium adminisztratív vezetésével megbízott államtitkárnak, a fegyelmezett állami tisztségviselő hírében álló Drasche-Lázár Alfrédnak kell megtennie.

A minisztertanács a kormányzó egyetértésével végül Drasche-Lázár Alfréd és Benárd Ágost kiutazása mellett határozott. Drasche-Lázár neve, mint lehetséges aláíróé, először az 1920. május 27-i minisztertanácson, magától a miniszterelnöktől hangzott el. Teleki Pál külügyminiszter ezt másnapi, május 28-i hozzászólásában azzal egészítette ki, „hogy biztos értesülése van, hogy [Drasche-Lázár Alfréd – V. L. T.] hajlandó kimenni Párizsba a békét aláírni.” Telekinak ezt a kormányülésen elhangzott bejelentését minden bizonnyal megelőzte egy Drasche-Lázárral folytatott személyes megbeszélés, ahol a külügyminiszter egy-

szerűen meggyőzhette, de akár utasíthatta is helyettesét arról, hogy mint a Külügyminisztérium adminisztratív vezetésével megbízott államtitkárnak ezt a feladatot – amennyiben a minisztertanács így dönt – hivatali beosztásánál fogva vállalnia kell. Drasche-Lázár Alfréd tehát nem önként vállalta ezt a hálátlan feladatot, hanem a Külügyminisztériumban betöltött hivatali pozíciójánál fogva, fegyelmezett állami tisztviselőként tudomásul vette és végrehajtotta a minisztertanács által hozott személyi döntést.

Drasche-Lázár Alfréd 1922-ig maradt a Külügyminisztérium kötelékében. Az ekkor 47 esztendőős Drasche-Lázár Alfréd joggal gondolhatta, hogy az új magyar Külügyminisztériumban már ekkor érezhető fiatalítás, valamint az a tény, hogy a létrejövő új magyar külképviseletek szervezésekor és felállításakor nem számoltak a személyével, számára már nem ígér további diplomáciai karriert. Drasche-Lázár ezért nem várta meg „létszámtapasztási állományba” helyezését, hanem maga nyugállományba helyezését. Erről az 1922. július 1-jei minisztertanácson adott tájékoztatást a kormány tagjainak a külügyminiszter képviselőjében a kormányülésen jelen lévő gróf Ambrózy Lajos rendkívüli követ és meghatalmazott miniszter. Egyben arra kérte a minisztertanácsot, hogy Drasche-Lázár „nyugállományba helyezése tárgyában” a kormányzónak előterjesztést tehessen. Ambrózy egyben azzal a javaslattal is élt a kormány felé, hogy „Drasche-Lázár Alfréd követnek sok évi hű és buzgó szolgálatának elismerése jeléül a II. fizetési osztály jellegével való felruházása” iránt is intézkedjen az államfő. Az előterjesztésben egyúttal diplomatikusan nyitva hagyta annak az eshetőségét, hogy a kormányzó a jövőben, a most nyugállományba vonuló diplomatát a külügyi szolgálatba esetlegesen visszahívhatta. Az előterjesztést a minisztertanács egyhangúan fogadta el.

Drasche-Lázár Alfréd ezzel a politikától ugyan visszavonult, de a közszerepléstől egyáltalán nem. Elvállalta a Magyar Külügyi Társaság Idegenforgalmi Szakosztályának vezetését és újra hódolt régi szenvedélyének, a szépirodalomnak. Novellák, regények tucatjait írta. Maradandót azonban nem alkotott. Munkáira a bírálatok folyamatos ösztüze zúdult, s az utókor irodalmi kritikája sem volt könyörületes hozzá.

Az üzleti életben viszont sokkal sikeresebbnek bizonyult Drasche-Lázár Alfréd. Minden bizonnyal őseinek sikeres vállalkozó szellemét örökölte. S bár eredetileg az állami hivatali pályát választotta, az üzleti világ mindig vonzotta. Már 1921-ben beválasztották a nagyjából magyar magántőkéből alapított, a drohobiczy (akkor Lengyelország) kőolajvidéken fekvő források kiaknázására szerveződött „Polonia Naphta Részvénytársaság” igazgatóságába. 1930-tól az Idegenforgalmi, Beszerzési, Utazási és Szállítási Rt. (IBUSZ) elnökeként virágoztatta fel a céget, majd 1932-től testhezálló feladatot vállalva – talán az első világháború alatt viselt megbízatása iránti nosztalgiától is vezérelve – a budapesti napilapok szindikátusának igazgatójaként lett a két világháború közötti Magyarország sikeres üzletembere.

A háború elől menekülve Drasche-Lázár Alfréd feleségével együtt 1944 augusztusában elhagyta Magyarországot. Ausztriában, Meyerhofenben érte őket a háború vége. S bár 1948 őszén Kádár János belügyminiszter előterjesztésére a minisztertanács felszólította az ekkor Bécsben lévő egykori diplomatát és feleségét, hogy térjenek haza, de ők erre nem reagáltak, s Ausztriában maradtak. Drasche-Lázár Alfréd 1949. aug. 28-án Meyerhofenben halt meg, 74 éves korában. Az ottani temetőben alussza örök álmát.

DRASCHE-LÁZÁR ALFRÉDTŐL

- Drasche-Lázár Alfréd (1917):** Tűzpróba. Franklin Társulat, Budapest.
- Drasche-Lázár Alfréd (1917):** Tűzkereszt. Franklin Társulat, Budapest.
- Drasche-Lázár Alfréd (1917):** Az az átkozott pénz. Athenaeum, Budapest.
- Drasche-Lázár Alfréd (1918):** Enyém vagy. Franklin Társulat, Budapest.
- Drasche-Lázár Alfréd (1918):** Boldogság. Franklin Társulat, Budapest.
- Drasche-Lázár Alfréd (1918):** Egymás közt. Franklin Társulat, Budapest.
- Drasche-Lázár Alfréd (1920):** Éva kis keze. Franklin Társulat, Budapest.
- Drasche-Lázár Alfréd (1926):** Tegnap és ma. Franklin Társulat, Budapest.
- Drasche-Lázár Alfréd (1928):** 2222. Athenaeum, Budapest.
- Drasche-Lázár Alfréd (1930):** Amyr. Franklin Társulat, Budapest.
- Drasche-Lázár Alfréd (1933):** Az egyenes út. Budapest.

DRASCHE-LÁZÁR ALFRÉDRŐL

- Gulyás László (2012):** A Horthy-korszak külpolitikája 1. Az első évek 1919–1924. Attraktor, Máriabesnyő.
- Kovács Lajos (1992):** Megkésve (és) fejtésre ítelve. Drasche-Lázár Alfréd, a romantika megcsalt unokája. Új Forrás. 1992/2. szám.
- Kovács Lajos (1999):** A miniszter író (Dorog szülötte: Drasche-Lázár Alfréd) Dorogi Füzetek 20.
- Vizi László Tamás (2013):** Egy elfeledett magyar diplomata: Drasche-Lázár Alfréd. http://kgk.sze.hu/images/dokumentumok/VEABtanulmányok/vizi_laszlo.pdf A felfedező tudomány. Elektronikus formában megjelent konferenciakötet. <http://kgk.sze.hu/a-felfedezo-tudomany> MTA VEAB, Széchenyi István Egyetem. 1–9. old.
- Vizi László Tamás (2014):** Ki írja alá a trianoni békét? Rubicon Történelmi Magazin, XXIV. évf. 260. szám. 2014/6. 70–76. old.
- Vizi László Tamás (2010):** Ki legyen az aláíró? Vita a minisztertanácsban a trianoni békediktátum aláíróinak személyéről. Közép-Európai Közlemények. III. évfolyam, 4. szám 2010/4. No. 11. 109–132. old.
- Vizi László Tamás (2015):** A trianoni békediktátum aláírói az első világháborúban. In.: Sorsok, Frontok, Esmék. Tanulmányok az első világháború 100. évfordulójára. Főszerkesztő Majoros István. Szerkesztők Antal Gábor, Hevő Péter, M. Madarász Anita. ELTE BTK, Budapest. 307–324. old.

DOMSZKY PÁL (*Gerencsér Péter*)

Herencsvölgy, Zólyom vm., 1903. május 17.–Budapest, 1974. október 17.)

Domszky Pál 1903-ban született a Zólyom vármegyei Herencsvölgyön (ma Hriňová, Szlovákia), lengyel származású elszegényedett grófi családban. Orvosi és jogi tanulmányokat folytatott Budapesten és Párizsban, ám végül a történelmi pályát választotta.

A család a trianoni béke után Budapestre költözött, ahol Domszky Pál belevetette magát a magyar–lengyel genealógiai kapcsolatok kutatásába és a civil társadalmi élet szervezésébe. Egyetemistaként alapítója volt a Magyar–Lengyel Főiskolai és Diákszövetségnek, s szerepet vállalt a Magyar Országos Bem Bizottságban, mely 1929-ben Bem József tábornok hamvainak hazaszállítását szervezte. Részt vett az esztergomi Sobieski-emlékmű 1933-as, valamint a budapesti Bem-szobor 1934-es felállításának munkálataiban.

Kutatási céllal 1933-ban Lengyelországba költözött, ahol rövidesen elvette Anna Dąbmska grófnőt, akitől két fia született: Kristóf és Mihály. Kutatásai révén széles ismeretségre tett szert, főként az arisztokrácia körében.

A második világháború idején Varsóban, illetve időnként a közeli Milanówekben tartózkodott családjával. A Főkormányzóságban élő magyarok összefogása céljából, a berlini magyar követség támogatásával 1941 tavaszán megszervezte a Magyar Szövetséget, mely a Főkormányzóságban élő magyarok és magyar származásúak önszervező egyesületévé vált. A Szövetség székhelye a Wielka utca 9-ben volt, ahol Domszky boltot működtetett, emellett a vidéki tagok gyakran keresték a Nowogrodzka utca 36. szám alatti otthonában is. Domszky Pál nem állt a magyar Külügyminisztérium alkalmazásában, ennek ellenére boltjának bevételeiből, s a Szövetséghez érkező felajánlásokból három alkalmazottat fizetett, emellett ő maga is naphosszat intézte a Szövetség ügyeit. 1944 júliusában tért vissza Magyarországra, ezután a Szövetség megszűnt.

A háború végéig Budapesten, majd különböző észak-magyarországi falvakban végzett fizikai munkát. Felesége 1958-as halála után újránősült, Lamprecht Jolánt vette el. A Magyarországi Bem József Lengyel Kulturális Egyesület alelnöke volt 1958 és 1964 között, s tudományos-népszerűsítő munkáját egészen haláláig folytatta. Budapesten hunyt el 1974-ben.

Halála után 25 évvel, posztumusz kapta meg a Lengyel Köztársaság Érdemrendje Tiszti Keresztjét, 1996-ban Isaszegen, 1998-ban Varsóban, 2002-ben pedig Kemenécen avattak tiszteletére emléktáblát.

Kisebbik fia, Domszky Mihály a magyar Külügyminisztérium diplomatája lett, s több mint tíz évig szolgált Varsóban.

DOMSZKY PÁLTÓL

Archiwum Akt Nowych 1830 Akta Pála Domszkyego.

MNL OL K 63 161. csomó 1941 17. tétel 17/7 Lengyel–magyar viszony.

DOMSZKY PÁLRÓL

Belerski, Tadeusz (1998): Niezwykłe dzieje zwykłej rodziny. In: Rzeczpospolita, 1998/244. 18. old.

Dębicki, Edward (1998): Czul się Węgrem i Polakiem: Pál Domszky. In: Rzeczpospolita, 1998/61. 27. o.

Máté Endre (2013): Domszky Pál a varsói magyar. Budapest.

Prosińska-Giersz, Joanna (2007): Hrabianka Anna z Żabna. Toruń.

Rdzanek, Izabella (szerk.): Domszky Pál gyűjteményes kiállításának katalógusa. Varsó, 1998.

ECKHARDT TIBOR *(Nyári Gábor)*

Makó, 1888. október 26.—New York (Egyesült Államok), 1972. szeptember 3.

Csanád vármegyei birtokos családból származott. A főgimnáziumot Budapesten végezte, ezt követően Berlinben, Párizsban és Budapesten jogot hallgatott, 1908-ban államtudományi doktori címet szerzett. Később, már országgyűlési képviselőként kitüntetéssel tette le jogtudományi kiegészítő szigorlatait és jogi doktorátust szerzett.

1908-tól szülővárosában tiszteletbeli szolgabíró, majd rövidesen belügyminiszteri segédfogalmazó lett, de főispáni titkárként továbbra is Csanád vármegyében maradt. 1913-tól az első világháború kitöréséig a Belügyminisztérium vármegyei osztályának hivatalnok. 1914–1916-ban az erdélyi kormánybiztosságon szolgált összekötőként a polgári közigazgatás és a XV. hadtest között, majd Torda–Aranyos vármegye alsójárási főszolgabíróvá nevezték ki.

A háború vége után állomáshelyén maradt, ellenállást szervezett az előrenyomuló román csapatokkal szemben, kis létszámú, rosszul felfegyverzett csapatával két hónapig tartotta magát. A románok elfogatóparancsot adtak ki ellene, ezért menekülnie kellett. 1919-ben és 1920-ban az aradi, majd a szegedi ellenforradalmi kormány miniszterelnökségének sajtóügyeit irányította és elnöki osztályát vezette. 1919 augusztusa és novembere között Horthy Miklós (1868–1957) nemzeti hadseregének vezérkarában a külpolitikai osztályt irányította. Horthy budapesti bevonulása után Eckhardt hozta létre a kialakuló önálló magyar Külügyminisztérium sajtóosztályát. 1920–1922 között a Miniszterelnökség sajtóosztályának vezetője.

1922-ben lett a Keresztény Kisgazda, Földműves és Polgári Párt (Egységes Párt) programjával a kiskundorozsmai kerület képviselője. A Nemzetgyűlés egyik kiemelkedő szónoka lett, a párton belül hamarosan Gömbös Gyula csoportjához csatlakozott. 1923-tól az Ébredő Magyarok Egyesülete egyik alapítója és elnöke volt, a Magyar Nemzeti Függetlenségi Párt (Fajvédő Párt) egyik programalkotó vezetője. 1926-ban a makói körzetben alulmaradt a választásokon, ekkor időlegesen visszavonult a politikától. Külföldi utakon folytatott revíziós propagandát, és kiterjedt kapcsolatrendszerre tett szert.

1928-tól a Magyar Revíziós Liga ügyvezető alelnöke. A Revíziós Liga megbízásából hosszú előadókörutakat tett az Egyesült Államokban és Nagy-Britanniában, beszédeiben a trianoni béke igazságtalanságait ismertette. Londoni tartózkodásai során több alkalommal találkozott Lord Rothermer sajtómágnással, a magyar revíziós mozgalom támogatójával.

1930-tól a szerveződő Független Kisgazdapárt alapító tagja. 1931-ben Miskolcon keresztény ellenzékiként szerzett országgyűlési képviselői mandátumot, de a választás után csatlakozott a kisgazda frakcióhoz. 1932. október 26-tól, Gaál Gaszton halálát (1932) követően a Kisgazdapárt elnöke. 1932-ben Mezőcsát országgyűlési képviselője lett, lemondva miskolci mandátumáról. 1934-ben támogatta Gömbös Gyula miniszterelnök reformjait.

1934–1935-ben Magyarország népszövetségi főmegbízottjaként eredményesen képviselte a magyar érdekeket az I. Sándor jugoszláv király (1888–1934) és Louis Barthou (1862–1934) francia külügyminiszter meggyilkolása miatt keletkezett feszült helyzetben, amikor népszövetségi eljárás vizsgálta Magyarország szerepét. Népszövetségi tárgyalásai-

ról írt visszaemlékezései „*Kiráhyilkosság Marseilleben*” címen jelentek meg. Érdemeiért megkapta az I. osztályú Magyar Érdemkeresztet, 1936-ban pedig titkos tanácsosi címet kapott.

1935 elején több beszédében követelte az Országgyűlés feloszlását, demokratikus választójogi reformok bevezetését és új választások tartását. Az 1935-ös választáson a Nemzeti Egység Pártjával közös listán indulva szerezte meg újra a miskolci választókerület mandátumát. Azonban mivel több esetben kormánypárti visszaéléseket tapasztalt, egyre élesebb ellentétbe került Gömbössel. A Parlamentben és országjáró körútjain rendszeresen felszólalt az általános és titkos választójog és a földreform bevezetése mellett. Élesen bírálta Gömböst és az Eckhardt által csak „látszatreformoknak” nevezett intézkedéseit, emiatt viszonyuk annyira elmérgesedett, pisztolypárbajt vívtak egymással. 1936-ban azonban halálos ágyán kibékült Gömbössel, és támogatta Darányi Kálmán (1886–1939) kormányát, mivel az új miniszterelnök vállalta, hogy bevezeti az általános és titkos választójogot. Cserébe a Kisgazdapárt támogatta a kormányzói jogkör kiszélesítését és több kormánypárti törvényjavaslatot. Ezt követően Eckhardt elsősorban a földreform végrehajtását szorgalmazta, valamint fellépett a német orientáció ellen, és az angolszászokhoz való közeledést szorgalmazta.

1938-ban hevesen szembeszállt Imrédy Béla miniszterelnökkel annak németbarát nézetei és alkotmányváltoztató tervezetei miatt. A kormánypárt szakadásakor számos kilépett képviselő közeledett a Kisgazdapárthoz és esély volt egy nagy, egységes, polgári ellenzék létrehozására. Ez azonban nem valósult meg, és az 1939. május 25–26-i választásokon a Magyar Élet Pártja fölényes győzelmet aratott. A Kisgazdapárt ereje a kormánypárttal és a Nyilaskeresztes Párttal szemben jelentősen csökkent, Eckhardt is a háttérbe vonult.

Majd 1939 nyarán hosszabb európai és amerikai körutat tett, amely során számos külföldi politikussal is találkozott. Visszatérve, 1939. augusztus 20-án le akart mondani pártelnöki tisztségéről, de a választmány ezt nem fogadta el. Pozícióját végül 1940. január 17-én hagyhatta el.

A kormányzó és Teleki Pál (1879–1941) miniszterelnök megbízásából 1941 márciusában Görögországon és Afrikán keresztül az Egyesült Államokba utazott, de mire augusztusban megérkezett céljához, az őt küldő Teleki már nem élt, így Eckhardt helyzete is nehezebb lett. Elsődleges célja és feladata az volt, hogy az Egyesült Államokban a független Magyarország nevében kapcsolatokat építsen ki, és előkészítse egy emigráns kormány létrehozását. Személye azért volt megfelelő választás a feladatra, mert kiterjedt nemzetközi kapcsolatrendszerrel rendelkezett, több alkalommal találkozott Franklin Delano Roosevelttel (1882–1945) amerikai elnökkel, korábbi népszövetségi megbízatása révén nemzetközi hírnevet szerzett magának, elismert ellenzéki politikusként pedig hitelesen képviselhette Magyarországot, akár a kormánnyal szemben is.

1941 szeptemberében Pelényi János korábbi washingtoni magyar követtel megalapította a Független Magyarország Mozgalmat, azonban nem sikerült maga mellé állítania a teljes amerikai magyar emigrációt, valamint érvényesülését nagyban gátolta az ellenséges csehszlovák és a Károlyi Mihály vezette baloldali magyar emigráns körök. Nehezítette helyzetét, hogy nem kívánt emigráns kormányt létrehozni, nem vonta kétségbe Horthy Miklós államfői pozícióját sem, így nehéz volt Horthy küldöttjeként működni, míg Magyarországon a kormányzó által kinevezett Bárdossy-kormány egyre jobban kiszolgálta a német érdekeket, és német oldalon belépett a háborúba. 1941 októberében elvették ma-

gyar állampolgárságát, miután pedig december 13-án Magyarország bejelentette a hadiállapotot az Egyesült Államokkal, hangoztatta, hogy hazája teljesen elveszítette önállóságát, és a németek akarta érvényesül. 1942 márciusa és 1944 márciusa között segítette a Kállay-kormányt a titkos magyar–angolszász diplomáciai kapcsolatok kialakításában. Több esetben személyesen járt közben a magyar célokért Rooseveltnél, és együttműködött Habsburg Ott trónörökösével.

1944 áprilisában a posztjukról a német megszállás után lemondott magyar diplomatakból létrejött Követi Komité egyik alapítója. A magyar érdekek képviselője mellett segítette az amerikai katonai hírszerzés munkáját. Második világháború alatti amerikai szerepéről szóló „*Visszaemlékezések, 1941–1943*” címen megjelent emlékiratai.

A háború után nem tért vissza Magyarországra. 1945 után a szovjetellenes és antikommunista emigráció egyik vezéralakja, 1948-ban a Magyar Nemzeti Bizottmány egyik megszervezője, kilépéséig a Végrehajtó Bizottsági tagja és a Honvédelmi Bizottság elnöke.

1954-ben belépett a Magyar Harcosok Bajtársi Közössége nevű, németországi központú emigráns szervezetbe. Ez komoly konfliktusokhoz vezetett, mivel az MNB az 1945 után kialakult átmeneti koalíciós korszak politikusaiból tevődött össze, míg az MHBK döntően a Horthy-korszak politikai és katonai vezetőiből állt, akik az 1939-ben utoljára szabadon (nem megszállt országban) megválasztott Országgyűlést és annak képviselőit tartották legitímnek. A két szervezet kibékíthetetlen ellentéte miatt Eckhardt kilépett a Bizottságból, ekkor kérte és kapta meg az amerikai állampolgárságot.

Részt vett az európai Rab Nemzetek Tanácsa, a New York-i Magyar Ház és az amerikai magyar cserkészlet megalakításában, erősítésében. 1956-ban létrehozója és elnöke volt a forradalom menekültjeinek a Magyarországon maradtak támogatására alapult First Aid for Hungary (Elsősegély Magyarországnak) szervezetnek. A FAFH több százezer dollárnyi pénzt és adományt gyűjtött össze, és segítette a menekültek letelepedését. Haláláig a Republikánus Párt magyar csoportjának vezetője volt.

ECKHARDT TIBORTÓL

Eckhardt Tibor (1967): A Kiegyezés száz év távlatából. Katolikus Szemle, XIX. évf. (1967) 4. sz. 289–295.

Eckhardt Tibor (2008): Visszaemlékezések, 1941–1943. L'Harmattan. Budapest.

Eckhardt Tibor (2009): Királygyilkosság Marseille-ben. Eckhardt Tibor visszaemlékezései. L'Harmattan. Budapest.

ECKHARDT TIBORRÓL

Borbándi Gyula (1997): Magyar politikai pályaképek, 1938–1948. Európa. Budapest. 113–115. old.

Kádár Lynn Katalin (2006): Eckhardt Tibor amerikai évei, 1941–1972. L'Harmattan, Budapest.

Nyári Gábor (2015): A Sándor-palotától a ravatalig. Teleki Pál második miniszterelnöksége, 1939–1941. Kairosz, Piliscsaba–Budapest, 2015. 61–88., 290.

Haefler István szerk. (1940): Országgyűlési Almanach. Az 1939–44. évi Országgyűlésről. MTI, Budapest, 1940. 161–164. old.

ESTERHÁZY MÓRIC, GRÓF (*Nyári Gábor*)

Pusztamajk, 1881. április 27.–Bécs (Ausztria), 1960. június 28.

Apja Esterházy Miklós Móric gróf (1855–1925), főrendiházi tag, valóságos belső titkos tanácsos. Esterházy Móric 1899 és 1904 között Budapesten és Oxfordban folytatott jogi tanulmányokat, majd önkéntes éve alatt a 9. huszárezred tartalékos hadnagyaként szolgált.

1905-ben örökös módon tagja lett a főrendiháznak. 1906-ban alkotmánypárti, 1910-ben 67-es pártonkívüli képviselőként került be a képviselőházba. Tisza István lemondása után, 1917. június 15-én – nagy meglepetést okozva – kormányalakítási megbízatást kapott, ugyanekkor valóságos belső titkos tanácsosi címet és századosi rangot kapott. Döntően kisebbségben lévő pártok tagjaiból álló kormánya IV. Károlynak a fenyegető politikai összeomlás elhárítására irányuló reformjait kívánta szolgálni, és feladatául kapta a kiterjesztett választójogi törvény elfogadtatását. Miután érdemi támogatás hiányában kormányzása lehetetlennek mutatkozott, két hónap után, augusztus 19-én lemondott.

1918. január 25-től május 8-ig a Wekerle-kormányban ügykörü megnevezés nélkül – de elsősorban népjóléti és munkaügyi feladatokkal foglalkozó, február 3. és március 6. között a vallási és közoktatási ügyekért is felelős – tárca nélküli miniszter. A háború után egy időre visszavonult a közéletől. A Tanácsköztársaság uralma alatt a csákvári földműves iskola vezetője, majd birtokain gazdálkodott.

1931-ben visszatért a politikai életbe, mint legitimista politikus. 1931-től a Keresztény Gazdasági Párt tapolcai képviselője, pártjának vezérszónoka, a képviselőház külügyi bizottságának elnöke és a gazdasági bizottság tagja. Széleskörű hazai és külföldi publicisztikai tevékenységet fejtett ki. Tagja lett a nagy gazdasági világválság hatására bevezetett intézkedéseket felügyelő 33-as bizottságnak, több alkalommal hozzászólásaival jelentős kedvezményeket sikerült kieszközölnie a magángazdaság és a lakosság számára.

Az 1935-ös választáson szintén a Keresztény Gazdasági Párt programjával szerzett mandátumot. Az 1939-es választáson a Magyar Élet Pártjának programjával választották meg a Zala vármegyei kerületben. Ismét tagja lett a külügyi bizottságnak, ezúttal az alelnöki tisztséget látta el.

A második világháború idején a képviselőház honvédelmi bizottságának tagja. Horthy Miklós (1868–1957) kormányzó egyik bizalmas tanácsadója. Az angolszász orientáció támogatója, szorgalmazta, hogy Magyarország igyekezzen minél jobban lazítani a Németországhoz fűződő kötelékeken, maradjon távol a háborútól, a hadba lépés után pedig a mielőbbi kiugrást sürgette. 1941. március 29-én levélben tájékoztatta Teleki Pál miniszterelnököt arról, hogy hosszú távon milyen következményei lehetnek, ha Magyarország német szövetségben részt vesz a jugoszláv konfliktusban. Teleki a levelet azonnal továbbküldte Horthynak, aki részben ennek hatására hívta össze a Legfelső Honvédelmi Tanács április 1-jei ülését, amelyen tartózkodó döntés született a német követelésekkel szemben.

Támogatta Kállay Miklós kiugrási politikáját, tagja volt legfontosabb politikai átfogó döntéseket hozó, Horthy elnöklete alatt működő titkos testületnek. Már a tes-

tület 1943. szeptember 10-i ülésén – egyedülként – szorgalmazta a német szövetségből való kilépést, sőt, a megszállás kockázatát is vállalva, a németekkel való szembe fordulást.

Az 1944. március 19-i német megszállást követően úgy gondolta, hogy a függetlenség elvesztésének tragédiája egyben politikai lehetőségeket is adott a nyugati szövetségesekkel való tárgyalások folytatására, Esterházy ekkor elsősorban a svájci vonal kiépítéséért felelt.

1944. október 16-án a Gestpo letartóztatta, majd átadta a nyilasoknak. Előbb Sopronkőhidán raboskodott, majd újra német fogságba került, 1945 februárjában a mauthauseni koncentrációtáborba hurcolták.

1945 szeptemberében tért vissza Magyarországra. 1951-ben családjával együtt a Nógrád megyei Hortra telepítették ki. Az 1956-os forradalom leverése után elmenekült az országból, Bécsben hunyt el.

ESTERHÁZY MÓRICTÓL

Esterházy Móric (1944): *La Hongrie entre l'Orient et l'Occident. Série d'études avec un essai sur l'amitié franco-hongroise par le.* Hachette, Párizs – Clermont-Ferrand.

Esterházy Móric (1931): *Tanulságos példák.* Magyar Cobden Szövetség. Budapest.

ESTERHÁZY MÓRICRÓL

Borbándi Gyula (1997): *Magyar politikai pályaképek, 1938–1948.* Európa. Budapest. 121–122. old.

Czettler Antal (1997): *Teleki Pál és a magyar külpolitika, 1939–1941.* Magvető. Budapest. 289. old.

Joó András (2008): *Kállay Miklós külpolitikája. Magyarország és a háborús diplomácia, 1942–1944.* Napvilág, Budapest.

Lengyel László–Vidor Gyula szerk. (1931). *Magyar Országgyűlési Almanach. Ötszáz magyar élet, 1931–1936.* Szerk.: Globus. Budapest. 83–84. old.

Haeffler István szerk. (1940): *Országgyűlési Almanach. Az 1939–44. évi országgyűlésről.* MTT. Budapest. 167–168. old.

KOZMA MIKLÓS *(Debreceni Péter)*

Nagyvárad, 1884. szeptember 5.–Budapest, 1941. december 7.

Leveldi Kozma Miklós 1884. szeptember 5-én született Nagyváradon, eredetileg Lázár Miklós néven. A névváltoztatás és bonyolult adaptálása hátterében, édesapja, Kozma Ferenc költő és katonatiszt, valamint édesanyja, Nyíri Erzsébet komplikált kapcsolata állt. Az apa elsőszülött gyermekét csak azután fogadhatta örökbe, miután az édesanya elvált előző férjétől. Kozma Miklós több későbbi politikustársával ellentétben a katonatiszti és jogi pályát egyszerre választotta. 1904-ben a Ludovika Akadémián avatták huszárhadnaggyá és csak ezt követően 1911-ben tett érettségi vizsgát, majd jogi tanulmányokat kezdett Budapesten.

Az első világháborúban az olasz és az orosz frontokon harcolt, századosi, majd ezredsegédtiszti rangot szerezve. Az első világháborús érdemeiért háromszor kitüntették Signum Laudis-szal továbbá, III. osztályú katonai érdemkeresztet, II. osztályú német vaskeresztet, III. osztályú vaskoronarendet kapott.

Hazatérése után, a politikai életbe bekapcsolódván szembefordult Károlyi Mihály kormányával és a Tanácsköztársaságot is elutasította. 1919 elején a Magyar Országos Véderő Egylet (MOVE) egyik főszervezője volt, a kommün alatti bujkálását követően a szegedi ellenforradalmi kormány idejében hírszerzői-propaganda feladatot látott el, a „szegedi kapitányok” 15 tisztjének egyike. Ekkor találkozott pl. Bajcsy-Zsilinszky Endrével és Gömbös Gyulával is. Horthy siófoki bázisán a nemzetvédelem feladatai mellett szintén hozzá tartozott a hírszerzés, ill. a besúgóhálózat kiépítése. Az ekkor a „fajvédők” csoportjába sorolható Kozma, a román seregek 1919 novemberi budapesti kivonulása után – egy erős katonai diktatúrában bízva – Horthy Miklós kormányzóvá választásán és a Kormányzóság intézményének meghonosításán dolgozott.

A rendszer stabilizálásával párhuzamosan, 1920 márciusában Budapesten, mint katonai referens dolgozott, majd Teleki Pál első miniszterelnöksége idején a Belügyminisztérium sajtófőnökének szemelte őt ki, mely posztot 1920 augusztusáig töltötte be. Ezt követően vállalta a Magyar Távirati Iroda (MTI) irányítását, ahol látványos és elismerésre méltó eredményeket ért el. Kezdeti lépésként a Károlyi-kormány államosítása után az MTI újbóli magánvállalattá alakítására tett lépéseket, mely hamarosan, 1921. május 1-től Részvénytársaságként funkcionált – igaz függetlensége csak formális jelenség volt, a valóságban erősen kormánybarát szolgálatként működött. Ezt követően a belföldi és külföldi hálózatépítésre helyezett nagy hangsúlyt, 1925-ben elindította a Magyar Rádió Részvénytársaságot, majd a dokumentum, oktatási és propagandafilmeket készítő Magyar Film Irodát, ahol heti filmhíradókat is készítettek. Szintén ő alapította az MTI érdekköreibe tartozó Magyar Hirdető Iroda Rt.-t, újjászervezte a rendőri és törvényszéki adatokat szolgáltató Magyar Országos Tudósítót és a Telefontudósítót Részvénytársaságot. MTI-vezérsége idején széleskörű üzleti tevékenységet folytatott.

Politikai látókörét és szakmai tapasztalatait több tanulmányút során szerzett tudással gazdagította, többször járt Olaszországban, ill. Albániában, beutazta a skandináv államokat, az európai államok többségében megfordult.

Kozma széles tevékenységi körét mutatta, hogy már aktív politikai szerepvállalása előtt is érdeklődött a külpolitika iránt, ez a hírszolgálatok és -ügynökségek miatt szakmai köte-

lességei közé is tartozott. 1927 tavaszán Bethlen István miniszterelnök és Klebelsberg Kuno oldalán Rómába utazott, többek között a Stefani hírügynökség magyarországi szolgáltatásának biztosítása és az olasz rádióadás tanulmányozása céljából, valamint a látogatás alatti hírszolgálatot is személyesen akarta biztosítani. Saját visszaemlékezéseiben sem titkolta, Benito Mussolini nagy hatást gyakorolt rá, az olasz orientáció híve volt. Az itáliaiak szimpátiája mellett meggyőződéses angolbarátként tartották számon. Az 1920-as években a bethleni külpolitika támogatója, a későbbiek során a magyar miniszterelnököt más országokban zajlott tárgyalásokra, pl. Berlinben is elkísérte. Akárcsak a korszak irányítói, Kozma is lelkes híve volt a (teljes) revízió ügyének és a Szent István-i gondolatnak.

Fontos szerepet töltött be a Magyarországot ért „külpolitikai botrányokban”. A frankhamisítás során ő hívta fel Bethlen István figyelmét a hamis pénz gyenge minőségére, ill. a per során koronatanú volt. A komoly külpolitikai nyomással párosuló sajtótámadások idején, melyet a marseille-i merénylet váltott ki, Kozma több nemzetközi lapban próbálta a magyar szempontot ismertető cikkeket megjelentetni – igaz sikertelenül. A belföldi sajtó viszont – a lapok politikai beállítottságától függetlenül – teljes összhangban, egységesen védte a magyar érdekeket.

Az 1920-as években Kozma a bethleni politika követőjének számított, Gömbössel történt – néhány évre datálható – konfrontációját követően Bajcsy-Zsilinszky Endre mellett Kánya Kálmánnal alakított ki jó viszonyt, valamint a kormányzó közeli barátjának számított.

Szolgálataiért Horthy Miklós kormányzó miniszteri tanácsos címmel jutalmazta, majd szolgálaton kívüli alezredessé nevezte ki (az örökös felsőházi tagságot is tőle kapta) 1934 tavaszán.

A Gömbössel történt kibékülés után miniszteri tárcára számított az 1932. október 1-én megalakított kabinetben, melytől „rendszerváltást” várt. Ennek elmaradását komoly csalódásként érte meg. Felsőházi tagságot ígértek neki, amit 1934-ben valóban meg is kapott, a 33-as bizottságban fejtett ki aktív tevékenységet.

Az újjáalakított Gömbös-kormányban 1935. március 4-től a belügyminiszteri tárcát (kérte és) kapta, melyet a következő, Darányi-kormányban is megtarthatott, egészen 1937. február 3-ig, amikor a Darányi Kálmán miniszterelnökkel való egyet nem értés miatt (túl mérsékeltnek tartotta a kormányfő politikáját) miniszteri posztjáról és képviselőházi mandátumáról egyaránt lemondott, csak felsőházi tagságát őrizte meg. Rövid ideig a honvédelmi miniszter tárcáját is birtokolta 1936. május 14. és július 7. között.

Az 1935-ös választások koordinálásában jelentékeny szerepet vállalt, a szombathelyi választókerületből képviselőházi mandátumot nyert. Minisztersége alatt fontos hangsúlyt fektetett a közigazgatás modernizálására és a közegészségügy javítására. Sajtótörvényt sürgetett és fontosnak látta, hogy eloszlassa a diktatórikus törekvésekkel kapcsolatos terveket.

1936-ban, mint belügyminiszter hivatali utat tett Németországba. Tárgyalásai során a magyarországi német kisebbség ügyében (konkrétan a németek névmagyarosítása zavarta) próbált eredményeket elérni. Az általa korábban nagy várakozással fogadott (és csak átmenetinek vélt) nemzetiszocialista ideológiát Magyarországot is fenyegető veszélynek látta, a német imperializmusról határozottan negatívan vélekedett. A későbbiekben zajlott németországi látogatásai során is a németek „erősen korlátozott” magyarbarátságára emlékezett vissza. 1937-es párizsi látogatása során, a franciák iránti szimpátiával bíró Kozma,

egy Kis-Monarchia képéről írt, mely Ausztriát, Csehszlovákiát és Magyarországot foglalná magában, melyet bizonyos nagyhatalmi körök támogathatnának.

A kormányból történt távozása után, 1937 márciusában újból a Magyar Távirati Iroda (és a hozzá kapcsolható vállalatok) elnöke lett. Az MTI vezetésével párhuzamosan több egyesületnek, ill. szervezetnek volt tagja, így a Társadalmi Egyesületek Szövetségének, a Magyar Idegenforgalmi Tanácsnak, az Országos Irodalmi és Művészeti Tanácsnak (maga is komolyan támogatta a művészeket és művészetet) és a Nemzetközi Filmoktatásügyi Intézet magyarországi csoportját is ő vezette. Ez utóbbi egy népszövetségi kezdeményezés folytán életre hívott nemzetközi szervezet volt, melyben Kozma Miklós képviselte Magyarországot. Belügyminiszteri éveit tagja volt a Magyar Külügyi Társaság Elnöki Tanácsának, tiszteletbeli elnöke a Hazai Iparpártoló Propaganda Nagybizottságának. Később a Magyar Hírlapírók Nyugdíjintézetének elnöki feladatait is ellátta.

1938-ban részt vett a kárpátaljai fegyveres akciók irányításában, Imrédy kérésére az ún. „Rongyos Gárda” tevékeny (újja)szervezésében. Céljai között szerepelt a kárpátaljai területek megszerzése és a lengyelekkel való szorosabb együttműködés, mely az általa kívánt magyar-lengyel-olasz kooperációhoz lett volna kiemelkedően fontos.

1940. szeptember 12-én Teleki Pál és Horthy kormányzó közös akaratával Kárpátalja kormányzói biztosságának nevezték ki, mely pozícióját halála napjáig megőrizte. Kormánybiztosi pozíciójában már tartózkodott a külpolitikai megnyilvánulásokról, 1940. szeptember 22-én, a hivatala átvételekor mondott beszédében kifejtette, hogy külpolitikát egyedül a kormány csinálhat.

Az Ungvárott berendezett bázisán különböző terveket dolgozott ki és konkrét lépésekkel próbálkozott a térség felzárkóztatása érdekében. Céljait leginkább kulturális kérdésekre, nyelvi és vallási szabadságra, ill. az iskoláztatás helyzetére összpontosította, a politikai autonómiát elutasította. Az 1939 tavaszán visszacsatolt területeken jelentős problémákkal találta magát szembe. Többször utalt arra, hogy a kárpátaljai zsidóság kitelepítése, vagy cseréje helyes lehetne, kormányzói biztosi idejére esett – igaz a gyakorlati megvalósításkor nem tartózkodott Kárpátalján – az ún. hontalan zsidók 1941 júliusában történt gyűjtőtáborba helyezése, majd onnan a határon túlra szállítása. A kitelepítettek sorsa ismert: jelentős részüket 1941 augusztusa folyamán a német Einsatzgruppe C. csoportja Kamenyec-Podolszkij térségében meggyilkolta.

Kozma halála (akárcsak névadásának körülményei) szintén rejtélyes, az öngyilkosság, ill. a gyilkosság lehetősége is felmerült. Egyes források szerint Ungvárott halt meg 1941. december 8-án (a Magyar Életrajzi Lexikon is ezt az adatot közli). Életrajzírója, Ormos Mária szerint viszont egy nappal korábban, egy budapesti szanatóriumban hunyt el, ahol a rövid idő alatt bekövetkezett második infarktust nem élte már túl.

KOZMA MIKLÓSTÓL

MNL OL K 429. Kozma iratok.

MNL OL P 1080. Kozma család.

Kozma Miklós (1932): Mackensens ungarische Husaren). Budapest.

Kozma Miklós (1933): Összeomlás 1918–1919. Atheneum. Budapest.

Kozma Miklós (1938): Beszéddek, előadások 1919–1938. Budapest.

Kozma Miklós (1939): Cikkek, nyilatkozatok 1921–1939. Budapest.

KOZMA MIKLÓSRÓL

Ormos Mária (2000): Egy magyar médiavezér: Kozma Miklós I–II. Polgart, Budapest.

NAGY EMIL (Nyári Gábor)

Kaposvár, 1871. november 16.–Budapest, 1956. augusztus 20.

A Vámosi (egy írásmódban Vámosy) nemesi nevet apja, Nagy Sándor (1840–1922) kúriai táblabíró hagyta el. Középiskolai tanulmányait Kaposváron, valamint a Budai Katolikus Főgimnáziumban folytatta. 1890-ben érettségizett, ez után a Német Császárságban tett közel féléves tanulmányutat, amely során a bonni egyetemen is hallgatott jogot. Budapestre visszatérve folytatta jogi tanulmányait. 1894-ben kitűnően tette le jogi szigorlatait, majd bevonult katonai önkéntes évére a pécsi 8. huszárezredhez. Ezt követően Budapesten, majd Párizsban joggyakornok. Franciaországból hazatérve, 1898-ban letette az ügyvédi szakvizsgát, majd büntetőjogi praxisba kezdett. Később az Esterházy-hitbizomány és egyéb uradalmak jogi ügyeit is irányította. 1944-ig folyamatosan dolgozott ügyvédként, az ország egyik legismertebb jogásza lett.

Ügyvédként elsősorban a szegényebb paraszti réteg érdekeit képviselte, ezzel felkeltette a Függetlenségi és Negyvennyolcas Párt, és annak vezetője, Kossuth Ferenc (1841–1914) figyelmét. 1902-ben Nagy személyes találkozón vázolta fel Kossuthnak azon álláspontját, hogy a párt nem foglalkozik kellő mértékben a paraszti réteg képviselésével, ugyanezen év november 8-án pedig a párt kültagjai közé is felvették. 1904-től kezdve folyamatosan jelentek meg publicisztikái a *Budapesti Hírlap* hasábjain, amelyekben szintén ezt a témát boncolgatta.

1905-ben szerzett először országgyűlési mandátumot a szolnoki körzet jelöltjeként, majd az 1906-os újabb választásokon szintén itt győzött. A ciklusban az országgyűlés közigazgatási bizottságának titkára, valamint 1908-ban a – végül el nem fogadott – házsabálytörvény benyújtója. Emellett folyamatosan felszólalt az agrárreformok szükségessége mellett. Mivel a Függetlenségi és Negyvennyolcas Párt, valamint a koalíciós pártok vezetősége nem támogatta reformjavaslatait, hozzávetőlegesen 80 kormánypárti képviselővel együtt létrehozta az úgynevezett „C klubot”, amely a háttérben részletesen kidolgozta az agrárjavaslatokat, de ezeket a pártvezetés így sem fogadta el. 1906 és 1910 között tagja a közös minisztériumokat ellenőrző Delegációnak, amelyben fontos politikai szerepet nem vállalt, de széles kapcsolatrendszerre tett szert.

Nagy 1905-től kezdve Apponyi Albert tanácsára hét alkalommal képviselte Magyarországot az Interparlamentáris Unió ülésein, előbb megbízottként, majd 1906-tól választmányi tagként és a magyar küldöttség egyik szervezőjeként. Hitt a szervezet idealista, demokratikus eszméiben, bízott abban, hogy az Unió segítségével elérhető a magyar függetlenség. A *Budapesti Hírlap* hasábjain számos, esetenként túlzottan optimista hangvételű cikkben számolt be az Unió üléseiről. Az 1907 májusi brüsszeli konferencián Apponyi helyett ő vezette a magyar küldöttséget, 1908. február–márciusban pedig tagja lett annak a magyar delegációnak, amely más országok képviselőivel együtt azt próbálta elérni – sikertelenül –, hogy az Interparlamentáris Unió nemzetközileg elismert döntéshozói jogkört kapjon. Bár 1910-ben ismét megválasztották, mint állandó magyar küldöttet, 1911-ben képviselői mandátumával együtt erről a tisztségeről is lemondott. Választmányi tagságától már korábban, 1911.

augusztus 30-án megvált. Az első világháború alatt, és az azt követő években az Unió szüneteltette üléseit, 1922-ben folytatta a munkát. Nagy újra tagja lett a magyar interparlamentáris csoportnak, de már nem hitt abban, hogy az Unió valódi változtatásokat tud kieszközölni a világpolitikában. Csak 1927-től vállalt fontosabb szerepet, amikor a magyar csoport alelnöke lett. Amikor 1935-ben újból visszavonult a politikától, lemondott e tisztségéről is.

Nagy 1905-től kezdve Apponyi Albert tanácsára hét alkalommal képviselte Magyarországot az Interparlamentáris Unió ülésein, előbb megbízottként, majd 1906-tól választmányi tagként és a magyar küldöttség egyik szervezőjeként. Hitt a szervezet idealista, demokratikus eszméiben, bízott abban, hogy az Unió segítségével elérhető a magyar függetlenség. A *Budapesti Hírlap* hasábjain számos, esetenként túlzottan optimista hangvételű cikkben számolt be az Unió üléseiről. Az 1907 májusi brüsszeli konferencián Apponyi helyett ő vezette a magyar küldöttséget, 1908. február–márciusban pedig tagja lett annak a magyar delegációnak, amely más országok képviselőivel együtt azt próbálta elérni – sikertelenül –, hogy az Interparlamentáris Unió nemzetközileg elismert döntéshozói jogkört kapjon. Bár 1910-ben ismét megválasztották, mint állandó magyar küldöttet, 1911-ben képviselői mandátumával együtt erről a tisztségéről is lemondott. Választmányi tagságától már korábban, 1911. augusztus 30-án megvált. Az első világháború alatt, és az azt követő években az Unió szüneteltette üléseit, 1922-ben folytatta a munkát. Nagy újra tagja lett a magyar interparlamentáris csoportnak, de már nem hitt abban, hogy az Unió valódi változtatásokat tud kieszközölni a világpolitikában. Csak 1927-től vállalt fontosabb szerepet, amikor a magyar csoport alelnöke lett. Amikor 1935-ben újból visszavonult a politikától, lemondott e tisztségéről is.

Az 1910-es választásokon bár pártja súlyos vereséget szenvedett, Nagynak sikerült ismét képviselői mandátumot szereznie. Nem értett egyet pártja parlamenti obstrukciós politikájával, egyre közelebb került Tisza István (1861–1918) Nemzeti Munkapártjához, de mivel becsületi okokból nem volt hajlandó frakciót váltani, 1911. november 20-án lemondott mandátumáról. Bár képviselőségének első szakaszaiban nem sikerült véghezvinnie az agrárreformokat, Nagyatádi Szabó István (1863–1924) későbbi földművelésügyi miniszter a későbbiekben követendő példának nevezte munkásságát.

Az első világháború alatt és az azt követő időszakban távolmaradt a harcoktól és a politikától. 1922-ben – elsősorban korábbi választókerülete lakosainak kérésére – újra elvállalta a képviselőséget az Egységes Párt színeiben.

1923. június 11-én igazságügy-miniszterré nevezték ki Bethlen István kormányában. Csakhogy míg Nagyot – kissé naiv – idealizmusa motiválta, és önállóan kívánta vezetni tárcáját, a realpolitikus Bethlennek egy olyan miniszterre volt szüksége, aki végrehajtja utasításait, elsősorban a korszak meghatározó és politikai színezettel bíró korrupciós botrányában, az Esküdt-ügyben.

Az Esküdt-ügy mellett kiobbant a számos képviselőt érintő, úgynevezett ingyenrészvény-botrány is, amellyel kapcsolatban Nagy megállapította ugyan, hogy nem történt törvénysértés, de emellett kijelentette azt is, hogy az egyes részvények képviselőkhöz és hivatalnokokhoz való juttatása számos egyéb erkölcsi és jogi problémát felvet, így nem volt hajlandó Bethlen igényei szerint eltussolni az ügyet.

Minisztersége alatt több olyan személyt helyeztek szabadlábra, akiket a Tanácsköztársaság alatt vállalt szerepük miatt börtönöztek be. Végül 1924. február 21-i lemondásához az vezetett, hogy nem támogatta a bevezetni kívánt, a teljes lakosságra kivetendő kényszerkölcsön tervét. Lemondásában szerepet játszott, hogy emberileg kedvelte Bethlent, és nem akarta, hogy politikai vitáik miatt személyes kapcsolatuk is elmérgesedjen.

Lemondása után a kormánypártból is kilépett, de mivel az ellenzék politikájával sem értett egyet, Nagy-Britanniába utazott (három év alatt összesen 11-szer), ahol nyelvi, politikai és jogi tanulmányokat folytatott. Élményiról a *Budapesti Hírlapban Londoni levelek* címen több mint 60 cikk sorozatban számolt be, amelyek később önálló kötetként is megjelentek. Arra a következtetésre jutott, hogy a brit törvények „gyakorlatiasabbak és életszerűbbek”, így jobban alkalmazhatóak, mint a magyarok.

Angliai útja során előadásokat tartott Magyarország Trianon utáni helyzetéről, valamint a békés etnikai revízió lehetőségeiről. A béketárgyalásokat és a trianoni békét egyfajta perként értelmezte, így jogi „perújrafelvételt” sürgetett: *„A trianoni békeszerződés tulajdonképpen nem is békeszerződés, hanem egy nemzetközi büntető-ítélet. Ezt világosan megmondja a hírhedt Millerand-féle levél, amelynek egész eszme-menete kifejezi azt a jogi jelleget, hogy abban a levélben foglaltakat úgy kell tekinteni, mint a trianoni büntetőítélet indokait. Még a gyilkosnak is megengedik, hogy téves ítélet ellen perújítással éljen, meg kell tehát adni ezt a jogot egy tévesen elítélt nemzetnek is. Minden perújítás csak a téves ítélet indokaiból indulhat ki, tehát nekünk is nemzetközi perújítási kérelmünket a Millerand-levelekre, mint büntető-ítélet nyilvánvaló indokaira kell alapítanunk. Ezek a Millerand-levélbeli indokok világosan megmutatják, hogy a nemzetközi büntető-ítélet bírúit: Wilson, Lloyd George-ot, Clemenceau-t és Orlandot három pontban tévesen tájékoztatták.”*

Ezt az okfejtését részletesen, számos alkalommal elmondta brit vezető köröknek is, akiknek jelentős része támogatásáról biztosította. Ennek hatására kereste fel őt Lord Rothermere (1868–1940) 1927 júniusában, akivel szoros barátságot kötött. Nagy Emil hamarosan Rothermere egyik legfontosabb magyarországi szócsöve lett.

Ő volt Rothermere fia, Esmond Harmsworth (1898–1978) 1928-as magyarországi útjának egyik szervezője, számos Budapestre érkező magas rangú brit állampolgárt személyesen kalauzolt a fővárosban.

Nagy időközben kibékült Bethlennel, és az 1926-os választásokon – bár ismét belépett az Egységes Pártba – függetlenként képviselői mandátumot szerzett. Ahogy egyre jobban közeledett Rothermere-hez, és egyre inkább hirdette Magyarországon és külföldön egyaránt revíziós perújrafelvételi elképzeléseit, a miniszterelnökkel – és a magyar politikai elit jelentős részével – ismét megromlott a viszonya, mert Bethlen nem tartotta időszerűnek ezt a politikát. Azonban Nagy az országgyűlési ügyekbe már kevésbé szólt bele, elsősorban újságírói pályájára összpontosított, 1927 őszétől átszerződött a *Pesti Hírlaphoz*, vezércikkjei döntően a revízió témáját érintették. Ezekben keményen ostromozta a politikai elitet, mert szerinte közönyösek voltak a témában. Nagy támadásait 1930-ban, a búza hatalmas áresése után fejezte be.

1931-ben ismét független képviselőként szerzett mandátumot. Ellenzékeként tagja lett a nagy gazdasági világválság hatására bevezetett intézkedéseket felügyelő 33-as bizottságnak, de mivel nem értett egyet a kormánypárt politikájával, lemondott e tisztségéről.

1935-ben már nem indult a választásokon, de amikor 1937-ben megürült a szobnagymarosi képviselői szék, Darányi Kálmán miniszterelnök kérésére újra csatlakozott az országgyűléshez. Az aktív politikában azonban már kevésbé vett részt, elsősorban publicisztikáiban kommentálta az eseményeket.

1938-ban az első zsidótörvényt nem szavazta meg, majd szembefordult Imrédy Béla miniszterelnökkel is. Határozottan német- és náciellenes álláspontra helyezkedett, elítélte az első bécsi döntést is, mivel – helyesen – úgy vélte, hogy a németektől kapott terület nem lesz sokáig Magyarország része, és túl nagy árat kell érte fizetni. Az 1939-es választáson már nem indult, teljesen visszavonult a politikától.

1939-es teljes politikai visszavonulását követően folytatta újságírói és jogi pályáját, de fokozatosan kivonult a közéletből. Segítette harmadik felesége, Göllner Mária (1894–1982) munkáját, aki kissvábhegyi villájukban iskolát alapított, és meghonosította Magyarországon a Waldorf-módszert.

Az 1944. március 19-i német megszállást követően otthonában üldözötteket bújtatott, voltak köztük zsidók, kommunisták, katonaszökevények, SS-sorozás elől menekülő svábok. 1944. november 14-én a nyilasok le akarták tartóztatni, de sikerült elmenekülnie, a háború további részében bujdosnia kellett, közben az ostrom alatt háza megsemmisült.

A világháborút követően angoltanításból tartotta fenn magát, családja szétszéledt, egy része külföldre távozott. Nagy is tervezte, hogy felesége után utazik Svájcba, de erre nem volt lehetősége, budapesti barátainál egy kis szobában húzhatta meg magát. 1951-ben, 81 éves korában Kőtelekre, egykori választókerületébe telepítették ki. Mivel egykori választói jól bántak vele, a rendőrség 1952-ben áthurcolta egy tanyára, lényegesen rosszabb körülmények közé, ez Nagyt lelkileg és testileg is megtörte. 1953 szeptemberében elengedték, élete utolsó éveit lányainál, Balatonakarattyán és Sopronban töltötte.

NAGY EMILTŐL

Nagy Emil (1928): Az út az orvoslás felé. In: Igazságot Magyarországnak! A trianoni békeszerződés következményeinek ismertetése és bírálata. Magyar Külügyi Társaság. Budapest. 387–400. old.

Nagy Emil (2011): Egy politikus élete. A Kossuth-párttól a kitelepítésig. Fapadoskönyv, Budapest.

Nagy Emil (1936): Nagy Emil londoni levelei. Singer és Wolfner. Budapest.

NAGY EMILRŐL

Hárs József (2002): Deportált levelei a Rákosi-korszakból. Dr. Nagy Emil volt igazságügy-miniszter, mint száműzött egykori választókerületében. Eredeti levelek 1951–1953, bevezetéssel és magyarázatokkal. Pályamunka a XLVII. Országos Néprajzi Gyűjtőpályázatra, Kézirat.

Lengyel László–Vidor Gyula (1931): Magyar Országgyűlési Almanach. Ötszáz magyar élet, 1931–1936. Szerk.: Globus, Budapest, 1931. 214–216. old.

Juhász József szerk. (2000): Michaeliták. A magyar népszellem és az antropozófia kapcsolata. Nagy Emilné Göllner Mária németül publikált emlékiratai; Vámosi Nagy István visszaemlékezései. Szerk.: Arkánium. Budapest.

PÉNTEK ISTVÁN *(Pócs Nándor)*

Szombathely, 1900. december 23.–Tököl, 1963. január 23.

Péntek István 1900-ban született Szombathelyen. Négy polgárit és a kereskedelmi középiskola első osztályát végezte el. Az első világháborúban az olasz fronton harcolt. Már egészen fiatalon a kommunizmus híve, 1919-ben a Vörös Őrség tagja, a Tanácsköztársaság bukása után évekig Sopron környékén bujkál. Itt tanulta ki a faragó szakmát, és politikai, filozófiai műveltségének legjavát is az 1920-as, 1930-as években szerezte.

1922-ben Bécsbe távozott, ahol a szocialista emigráció összejöveteleinek lelkes résztvevője volt. 1923-ban hazatér és a szakszervezeti munka mellett egy apró, de annál radikálisabb csoportosulás, a Magyarországi Baloldali Kommunisták Szervezetének tagja lett. A csoport élesen bírálta a Szovjetunió és a Komintern politikáját, amiért azok figyelmen kívül hagyták a lenini elveket. A magas taglétszámmal amúgy sem rendelkező csoportot a rendőrség 1933-ban lebuktatta, és tagjait, köztük Péntek Istvánt is, pár napos elzárásra ítélték.

Az 1930-as évek derekára szakítani látszik korábbi baloldali nézeteivel és a hazai nemzetiszocialisták felé orientálódik. Pálfordulása nagy valószínűség szerint a Komintern VII. kongresszusi határozatának köszönhető, ami a kommunistákat a fasiszta és nemzetiszocialista pártokba való belépésre szólította fel, hogy azokat belülről bomlásszák. Először Meskó Zoltán Magyar Nemzeti Szocialista Földműves- és Munkás Pártját támogatta, csak 1936-ban ismerkedik meg Szálasi Ferencsel. 1937-ben Szálasi a Hungarista Mozgalom ideológiai alapvetéseinek kidolgozásával bízta meg. Málnási Ödön szerint Péntek alkotja meg a Szálasi által „konnacionalizmusnak” nevezett hungarista nemzetközösségi elvet.

1938 februárjában a rendszert élesen kritizáló írása miatt letartóztatják és több nyilassal egyetemben Nagykanizsára internálják. 1939 januárjában szabadul, de az ellene indult további eljárások miatt Németországba menekül. Itt Csia Sándor megbízásából a hungarizmus külföldi elfogadtatását kellett volna kieszközölnie. Főleg azoknak a köröknek a megnyerésére törekedett, amelyek a nemzetek valamiféle „össz nemzeti szocialista” Európájában gondolkodtak, többek között Joseph Goebbels hatására. Állítása szerint Berlin tudomást szerzett baloldali múltjáról és emiatt folyamatos felügyelet alatt állt.

1944 májusában hazatelepült és újra a Hungarista Mozgalom ideológiai vezetője lett. Több cikket is megjelentetett az „Összetartás” című nyilas lapban, amelyekben a szocializmus megvalósításának nemzetközi, illetve nemzeti jellegéről értekezett.

1944. október 15. után nem kapott az eseményekre valódi hatással bíró politikai szerepet, de pozíciója jól tükrözi Szálasi töretlen bizalmát; államtitkári rangban az ún. „Világnézeti Iroda” vezetője lesz. Tevékenysége a hungarista ideológiát érintő könyvek kiválogatása és kommentálása volt, illetve saját írásai rendszerezésének és kiegészítésének szentelte idejét. A háborús készültséget fokozandó, két ízben gyári munkások előtt is beszédet mondott, ahol kiemelte, a nyilas hatalomátvétellel a magyar munkásság osztályharca véget ért. Az általános visszavonulás következtében Péntek is Németországba menekült, ahol feltehetőleg az SS-be is belépett.

Fogságba esése után kiadták a magyar hatóságoknak, perbe fogták és 8 év kényszermunkára ítélték. 1954-ben szabadult, faszobrászként helyezkedett el. Közben politikai tanulmányokat is írt, ezek leginkább a harmadik utas szocializmus gondolatvilágát idézik, a hungarizmus bizonyos elemeinek meghagyásával.

1956 októberében Bornemissza Gáborral, Keck Antallal és néhány korábbi ismerőssel megalakították a POFOSZ-t (Politikai Foglyok Országos Szövetsége). A forradalom idején felkeresi a népi írókat (Erdélyi József, Sinka István, Féja Géza), de 1957-ben még Bibó Istvánt is. Tevékenysége az állambiztonsági szerveknek alkalmat adott arra, hogy a forradalmat nyilas eszmeiséggel kompromittálhassák, ennek következtében 1959-ben egy koncepció per keretében 8 év börtönre ítélték. 1963. január 23-án a börtönben érte a halál.

PÉNTEK ISTVÁNTÓL

Nem írt emlékiratokat.

PÉNTEK ISTVÁN RÓL

Máthé Áron (2005): A főideológus. Valóság, XLVIII. évf. (2005) 1. sz. 74–78.

Tóth Tibor (2008): A hungarista mozgalom emigrációtörténete. Multiplex Media-Debrecen University Press. Debrecen. 268–269. old.

Tabajdi Gábor–Ungváry Krisztián (2008): Elhallgatott múlt. A pártállam és a belügy. A politikai rendőrség működése Magyarországon 1956–1990. 1956-os Intézet – Corvina 233–242. old.

Ungváry Krisztián (2003): Kik azok a nyilasok. Beszélő, VIII. évf. (2003) 6. sz.

PEYER KÁROLY (*Pócs Nándor*)

Városlőd, 1881. május 9.–New York, 1956. október 25.

Peyer Károly 1881-ben született a Veszprém vármegyei Városlődön. A pécsi reáliskola négy éve után géplakatosnak tanult. Érdeklődése már ekkor a politika felé fordult, és azok után, hogy egy budapesti gyárban kezd el dolgozni, 16 évesen csatlakozott a Gépgyáriak Szakegyletéhez is. 20 évesen már a szakegylet jegyzője volt, 1901-ben pedig annak titkára. A pártkötődéstől függetlenné vált szakegylet elnöksége úgy döntött, hogy nem pártpolitikai vonalon áll ki a magyarországi munkások érdekeiért, hanem mozgalmi úton aktivizálják a munkásokat. Ennek következményeképpen megalakult a Magyarországi Vas- és Fémmunkások Központi Szövetsége (MVFKSZ), aminek Peyer vezetőségi titkára és a gépgyári munkások szakosztályának vezetője lett. 1906-ban az Általános Munkás Betegsegélyező Pénztár dolgozója lett, magasabb fizetést kapott és így eltűnt az addig őt fenyegető anyagi bizonytalanság is. A munkásság körében akkor szerzett magának hírnevet, amikor 1908-ban az Andrássy Gyula által benyújtott választójogi javaslat miatt kialakult kisebb tüntetés előtt a munkásoknak mintegy 400 darab vasrudat osztott szét, hogy a rendvédelmi erőkkkel eredményesebb harcot folytathassanak.

Az 1910-es évek eleje szervezeti csatározásokkal telt, de Peyer személyes befolyása csak egyre erősebbé vált, ezt tanúsítja, hogy 1911-től a Magyar Szociáldemokrata Párt (MSZDP) munkás szaktanácsának másodtitkára lett. 1913 szeptemberétől német és magyar nyelvű bányamunkás lapok felelős szerkesztője.

1914-ben katonai szolgálatra hívták be és a komáromi VI. vartüzérezred kötelékében három évet szolgált a világháborúban. 1917-ben betegsége miatt leszerelték, de az oroszországi események és a háborúból egyre inkább kiábránduló magyar háttország miatt újra a politikába vetette magát.

Az erősödő politikai feszültségben a Magyarországi Bánya- és Kohómunkások Országos Szövetségének vezetőjeként sztrájkokat és demonstrációkat szervezett. A kapitalizmus reformjára, a szociális körülmények javítására, béremelésre és az azonnali békére hívta fel a figyelmet.

Az 1918-as őszi forradalom után bányaugyi kormánybiztosnak nevezték ki, ebbéli a minőségében a termelés fokozását, illetve a munkások munkakörülményeit javító intézkedések védelmét támogatta. Ellenezte a Kommunisták Magyarországi Pártjának egyre erősödő agitációs, illetve a szociáldemokratáktól függetlenedni akaró politikáját. Peyer olvasatában az osztályharc véget ért és a törékeny demokráciában semmi szükség továbbfolytatni a kommunista forradalmat, mert az már befejeződött. 1919 januárjában odáig ment, hogy a kommunistákat egy idegen hatalom kitarthatójainak nevezte. A Salgótarjánban a kommunistákhoz csatlakozott bányászok zavargásokat okoztak, épületeket foglaltak el, a radikálisabbak fosztogatásba és rablásba kezdtek. Ennek következtében a honvédség bevonult, leverte a lázadást és Peyer javaslatára bevezették a statáriumot.

1919 márciusában a gyorsan romló helyzetben (cseh és román csapatok benyomulása, gazdasági válság stb.) a szociáldemokrata vezetőség több tagja titokban, Károlyi Mihály háta mögött megegyezett a kommunistákkal és átadták nekik a hatalmat.

Peyer azon kevés szociáldemokrata tisztviselők egyike volt, aki minden erejével ellenzte a hatalom átadását. Ennek ellenére Peyert nem távolította el az új vezetés, továbbra is szakszervezeti titkár maradt, sőt később a Népgazdasági Tanács bányászati és kohászati ügyosztályát vezette és a Központi Intézőbizottság tagjának is beválasztották. Bár nem értett egyet a hivatalos irányvonallal, mégis, a saját személyében látta a garanciát arra, hogy a kommunisták túlkapásait valamilyen módon fékezni lehessen.

A Vörös Hadsereg északi hadjáratát örömmel fogadta, és egyáltalán, minden fegyveres harcot szükségesnek ítélte, de nem a rendszer, hanem a munkásság érdekeit szem előtt tartva. 1919 májusában egy szakszervezeti felhatalmazást kapott csoport tagja, hogy az angol Freeman kapitánnyal felvehessék a kapcsolatot és a proletárdiktatúra bukása utáni szakszervezeti kormány felállításáról tárgyalhassanak. Erre csak akkor kerülhetett sor, amikor júniusban egyre élesebb ellentét alakult ki a kommunisták és a szocdemek között, valamint a román csapatok is erős előrenyomulásba kezdtek a keleti országrészben. Peyer így Böhm Vilmos bécsi követtel és Weltner Jakabbal Bécsbe utazott, hogy az angol kormány ottani megbízottjával, Cunninghammal folytassanak tárgyalásokat. Belpolitikai okok miatt ez a kiütkeresési kísérlet meghiúsult.

Az 1918. július 31-i román előretörés miatt a szociáldemokraták kerültek túlsúlyba és a kommunista vezetés végleg megbukott. Peyer ennek következtében a Peidl Gyula miniszterelnöksége alatt megalakult kormány belügyminisztere lett. Kormányával egyetértésben a tanácsrendszer felszámolását, az államosítások eltörlését, a politikai foglyok kiengedését és az általános stabilitást igyekezte elérni. A konszolidáció kulcsmomentumának tartotta, hogy minél hamarabb minél szélesebb társadalmi bázisa lehessen a kormánynak, lehetőleg a Tisza István és Kun Béla kormányaiban szerepet nem vállalók közül. Mivel az antant nem ismerte el a kormányt legitimnek, ráadásul a román hadsereg is bevonult Budapestre, a pár napig regnáló Peidl-kormányt Friedrich István vezetésével gyorsan megbuktatták.

A kommunisták felelősségre vonását követelő közhangulatot Peyer csitítani próbálta és több alkalommal felszólalt a zsidó, kommunista személyek elhurcolása vagy meglincselése ellen. Ezzel egy időben a román katonák rekvirálásait is élesen bírálta. Horthy Miklós budapesti bevonulásának, majd a Clerk antantmegbízott nyomására történő román kivonulásának köszönhetően a Friedrich-kormány is megbukott, helyére pedig Huszár Károly állt. Peyer az új kormány egyetlen szociáldemokrata küldötteként a népjóléti és munkaügyi miniszter posztját töltötte be. Tevékenységét azonban folyamatosan beárnyékolta a tény, hogy a Tanácsköztársaság idején ő is politikai szerepet vállalt, így hiába kért magától Horthy Miklóstól védelmet, a Nemzeti Hadsereg különítményesei kis híján őt is majdnem elfogták.

Ez után Bécsbe menekült, hogy ott vészelve át a zavaros időket. Az akkoriban élénk bécsi baloldali emigrációban az országban elharapódzó politikai gyilkosságoknak próbált nemzetközi hangot adni, amit a Nemzetközi Bányamunkás Szövetség brüsszeli ülésén egy memorandumban is kifejezett.

A Bethlen István fémjelezte konszolidáció kezdetén hamar fontos szerepet kapott a társadalom teljes egészének megbékítése és a munkássággal történő kiegyezés keresése. Bethlen 1921 áprilisában történt miniszterelnökké nevezése után pár héttel

Peyer Károly is hazatért, hogy újra az események közvetlen közelében lehessen. A hatásgyakorló képesség megőrzése érdekében a hatalommal való együttműködésről szónokolt, de csak abban az esetben, ha a szociáldemokraták és a szakszervezetek teljes szabadságot élvezhetnek. Emellett élesen kritizálta a trianoni döntést, de egyúttal a szomszédos államokkal való békés együttélés mellett is kiállt.

1921-ben a IV. Károly vezette királypuccs alkalmával „csöndben maradt” és a soproni népszavazáskor is arra buzdította a helyi munkásságot, hogy Magyarország mellett szavazzanak. Többek között ezek a gesztusok is szükségesek voltak ahhoz, hogy a Bethlen Istvánnal megkötött, Bethlen-Peyer paktumként elhíresült egyezmény megvalósulhasson. A paktum megítélése a mai napig ellentmondásos, mert bár Peyer Károly elfogadta, hogy a szociáldemokratákat erősen korlátozták tevékenységükben, de cserébe nem tiltották be őket, pedig az 1918-as és az 1919-es tapasztalatoknak köszönhetően erre könnyedén sor kerülhetett volna. Az MSZDP elfogadta, hogy nem köt szövetséget polgári liberális pártokkal, nem folytatnak köztársaságpárti propagandát, nem fejtenek ki agitációs tevékenységet a mezőgazdasági dolgozók körében, lemondanak a közalkalmazottak, a postások és a vasutasok szakszervezetének újrászervezéséről, és elhatárolódnak az emigráns szocdem nyilatkozatoktól, külföldi kapcsolataikat pedig a revízió szolgálatába állítják. Cserébe az MSZDP heti egy alkalommal párnapot tarthat, a szakszervezeti összejöveteleket nem kell bejelentenie, vidéki szervezeteket alakíthat, politikai gyűléseket is rendezhet, igaz a tüntető demonstráció és felvonulás továbbra is tiltott maradt. A rendszer garantálta, hogy a nem-kommunista érzelmű politikai elítélteket szabadon engedi, ez pedig élesen sokkolta a világ baloldali közvéleményét. A nyilvánosságra került egyezés komoly zavart okozott a pártban, az ellene felhozott kritikákat Peyer igyekezett elnyomni és a paktum rendelkezéseit mindenki számára kötelezővé tenni.

Az újjáalakult szocdemek 1922-ben a 245-ből 24 képviselői helyet szereztek meg, Peyer Károlyt is mandátumhoz juttatva. 1924-ben a párt XXII. kongresszusa a pártvezetőségbe delegálta, 1925-ben pedig a budapesti szociáldemokrata frakció elnöke lett. Külpolitikai kérdésekben kritikus maradt, gyakran bírálta a kibontakozni látszó olasz-angol orientációt, mivel a térséget a francia érdekszférához sorolta, így a külpolitikai útkeresésében is inkább a francia vonalat támogatta volna. A Szovjetuniót diktatórikus rendszernek, a munkásság érdekeivel ellentétes hatalomnak tartotta. Peyer szerepe az 1930-as évek elején újra megnőtt, amikor a gazdasági világválság Magyarországon is egyre nyomasztóbban érezte hatását. Az 1930. szeptemberi tüntetések tevékeny szervezője. A Hősök terén összegyűlt több tízezres tömeg jobb bérezést és a munkakörülmények javítását követelte.

A Gömbös Gyula miniszterelnök által 1932-ben kihirdetett Nemzeti Munkaterv rendelkezései ellen Peyer hangosan tiltakozott, mert azok a '21-es paktum rendelkezéseit veszélyeztették. A '30-as évek második felének parlamenti felszólalásaiban többnyire a munkásságot egyre jobban behálózó nemzetiszocialisták, a német orientáció, illetve az antiszemitizmus terjedése ellen emelte fel a hangját.

Ennek ellenére üdvözölte az 1938-tól kezdődő visszacsatolásokat, sőt, teljes naivsággal hitte, hogy a bécsi döntések csupán történelmi igazságtevések voltak, amelyek nincsenek hatással Magyarország függetlenségére.

1940-ben Rassay Károllyal, Eckhardt Tiborral és Bajcsy-Zsilinszky Endrével együtt tiltakozott az országnak a Háromhatalmi Egyezményhez való csatlakozása ellen, félve a háborúba sodródás veszélyeitől. 1941 júniusában Magyarország belépett a Szovjetunió elleni háborúba, amit Peyer a németekkel való elköteleződés miatt erősen ellenzett, továbbá kérte, hogy az újvidéki razzia fő felelőseit minél hamarabb állítsák bíróság elé. A belpolitikai kérdésekben ugyan nem, de a kiugrást fontolgató ügyekben támogatta a Kállay-kormányt, egy közös akció jegyében Peyer még egy titkos magyar rádióadó telepítésében is segítséget nyújtott a kormánynak. 1943-ban Peyer szövetséget kötött a Tildy Zoltán, Nagy Ferenc és Kovács Béla vezette kisgazdákkal, hogy a háború után együtt építik fel az új Magyarországot, amiben a kommunistáknak a lehető legkisebb szerepet szánják.

Számításait keresztülhúzta a 1944. március 19-én bekövetkezett német megszállás, majd az azt követő üldöztetések. Peyert még márciusban letartóztatták és egy rövid kitérőt követően a mauthauseni koncentrációs táborba szállították. Kiszabadulása után hiába vetette bele magát a politikába, hazatérését követően nyugdíjazták. Kritizálta a kommunistákkal való együttműködést, ezért szépen lassan háttérbe is szorult, sőt, a XXXIV. kongresszuson még a pártvezetőségbe sem választották be. A Szociáldemokrata Pártra gyakorolt erős kommunista nyomás mögött gyorsan megérezte a szovjet akaratot, ennek következtében már 1945 szeptemberétől titkos rendőri megfigyelés alatt állt.

1946-tól nyilvánvaló lett számára, hogy Szakasits Árpád vezetésével a párt bal oldala a kommunistákkal való teljes összeolvadáson dolgozik, ezt a vele szövetséges párttársaival együtt egy memorandum formájában nyilvánosságra is hozta. 1947 februárjára a helyzet odáig mérgesedett, hogy Peyert lényegében kizárták a pártból, aki erre néhány társával együtt a Magyar Radikális Pártba (MRP) lépett át, hogy az augusztusi választásokon zavartalanul szerepelhessenek. Bár mandátumot szerzett, de az MRP vezetőségével kialakult ellentétek miatt kilépett onnan és megalapította a Független Magyar Szocialista Munkáspártot.

Az Államvédelmi Osztály (ÁVO) egy kémkedési ügybe keverte Peyer nevét, aki emiatt 1947. november 19-én kénytelen volt elhagyni az országot. Távollétében megfosztották magyar állampolgárságától, majd 1948. február 16-án 8 év börtönbüntetésre ítélték. Első állomása Salzburg volt, onnan Zürichbe, majd Párizsba költözött. Itt az egyre népesebbé váló magyar és más kelet-európai szocialista emigráció megszervezésén fáradozott, de a Szélig Imrével és Bán Antallal folytatott sajtóháborúnak köszönhetően nem sikerült egységes tábort kialakítania.

1949 augusztusában az USA-ba emigrált, ahol azonban az európaihoz hasonló szociáldemokrata hagyományok hiányoztak, így Peyer számára csak a jobboldali, konzervatív Magyar Nemzeti Bizottmányban nyílt lehetőség az aktív politizálásra. Mivel baloldaliként abszolút kisebbségben volt, javaslatai elsikkadtak, tevékenysége többnyire csak ellenvéleményének hangoztatásából állt.

1956 nyarán újra Európába utazott, megpróbálta felkeresni a régi harcostársait, de a darabjaira hullott szociáldemokrata emigrációit már nem tudta feléleszteni. 1956. október 25-én, New Yorkban érte a halál, amikor a Kossuth Rádió közvetítését hallgatva szívrohamot kapott.

PEYER KÁROLYTÓL

Nem írt emlékiratokat.

PEYER KÁROLYRÓL

Gábor Róbert (1998): Az igazi szociáldemokrácia. Századvég, Budapest.

Holczer Gábor (2011): Városlódtól New Yorkig. Peyer Károly politikai pályafutása. Viza Kft., Városlőd.

Simon István (2003): Vezéráldozat. A Peyer-kérdés és a magyar szociáldemokrácia. Századvég, Budapest.

Sipos Péter (1983): Peyer Károly a magyar munkásmozgalomban 1944-ig. Századok, CXVII. évf. (1983) 6. sz. 1280–1321. old.

Vass Vilmos (1999): A magyar demokratikus munkásmozgalom rövid története 1919–1944. Széphalom Könyvműhely, Budapest.

MÁLNÁSI ÖDÖN (*Zmák Tamás*)

Brassó, 1898. június 28.–Bécs, 1970. február 17.

1916. május 14-én, a középiskola elvégzése után vonult be katonának, ahol a rajparancsnokságtól a zászlóaljparancsnoki beosztásig és a főhadnagyi rangig vitte. A harcok során a dél-tiroli fronton háromszor sebesült meg. 1919-ben a Vörös Hadsereg főhadnagyként részt vett a Felvidék felszabadításában, majd ősszel belépett Horthy Miklós Nemzeti Hadseregébe. A háborúban tett szolgálataiért 1927-ben avatták vitézzé.

Felsőfokú tanulmányait a szegedi Ferencz József Tudományegyetemen és a debreceni Tisza István Tudományegyetemen folytatta. 1924-ben a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetem bölcsészkarán summa cum laude filozófiai, majd jogi és államtudományi doktorátust szerzett.

1926–1928 között a hajdúszoboszlói polgári iskola tanára volt, ezt követően pedig 1937-ig az egri érseki tanítóképző intézményben tanított történelmet. Levéltári kutatásai során bejárta Ausztriát, Olaszországot, Csehszlovákiát és Romániát. A bolgár és török felsőoktatási miniszter meghívására tanulmányutat tett Szófiában, Isztambulban és Ankarában. 1934-ben az isztambuli egyetemre kapott tanári meghívást, de nem tudott hazájától elszakadni.

Pályája során 42 tudományos, főképpen történelmi és gazdasági vonatkozású/tematikájú műve jelent meg. Ezek közül az egyiket (*Turenne*, 1927) a Francia Tudományos Akadémia, egy másikat (*Marsigli*, 1937) az Olasz Tudományos Akadémia, a *Csáky kardinális*-t pedig 1932-ben XI. Pius pápa tüntette ki. Munkáit összesen 16 nyelven adták ki.

Politikai felfogását tekintve szocialistának vallotta magát, belépett a Szociáldemokrata Pártba, és munkásoknak tartott szemináriumot a szocializmusról. Fokozatosan fordult Szálasi Ferenc felé; 1937-ben belépett a Nyilaskeresztes Pártba, ahol a párt és mozgalom főideológusa és főszéktartója lett.

Legmeghatározóbb művét, az *A magyar nemzet őszinte történetét* nemzetiszocialista történelmi felfogása miatt államfelforgatásra alkalmasnak találták, ezért 1938-ban két és fél év fegyházra, és öt év hivatalvesztésre ítélte a Kúria. Börtönbüntetéséből egy évet a Szegedi Csillagbörtönben töltött. Szabadulását követően szembekerült Szálasisival, akit nyilvánosan elmebetegnek nevezett, ezért a pártvezető anarchizmus vádjával kizárta a pártból. 1942-ben Németországban Szálasi-ellenes politikát terjesztett, 1944-ben pedig szász származására hivatkozva belépett a Volksbundba.

A nyilas hatalomátvételt követően ismét csatlakozott a Hungarista Mozgalomhoz. 1945 tavaszán Németországba menekült, de az amerikai hatóságok kiadták a budapesti Népbíróságnak, amely néppellenes bűntettek miatt kilenc év fegyházra ítélte.

Az 1956-os forradalom és szabadságharc alatt az Egyesült Államokba emigrált, de nyilas múltja okán 1957-ben kiutasították, Ausztriában kapott politikai menedékjogot. Azon kevés első vonalbeli hungarista egyike volt, akit nem végeztek ki, így a háború utáni eseményeket a nemzetiszocialista világnézet szerint tudta értékelni. 1959-ben Münchenben újra megjelentette az „*A magyar nemzet őszinte*” című munkáját, amelyben immár az 1956-os forradalomig tekintette át az eseményeket.

Az emigráció során a magyar nyelvű jobboldali sajtóban és külföldi lapokban is rendszeresen publikált, valamint a konzervatív jellegű Unio tagjaként munkálkodott.

MÁLNÁSI ÖDÖNTŐL

Málnási Ödön (1925): Csonka-Magyarország katonai-földrajzi helyzete. Tanári szakdolgozat. Debrecen.

Málnási Ödön (1926): Turenne. Stephaneum, Budapest.

Málnási Ödön (1926): A kereszténység története Magyarország területén a honfoglalásig. Stephaneum, Budapest.

Málnási Ödön (1933): Gróf Csáky Imre bíbornok élete és kora. Csáky család, Kalocsa.

Málnási Ödön (1938): A magyar népközösségi eszme története. Lócsey, Budapest.

Málnási Ödön (1942): Feladatok. Könyv- és Lapkiadó, Budapest.

Málnási Ödön (1960): Országveszejtés. Magyarország szétdarabolása. Ledermüller, München.

Málnási Ödön (1966): A hazai magyarság követelései. Harsona. London.

Málnási Ödön (1968): Three presidents. Wilson, Roosevelt, Eisenhower. Hungarian Union, New York.

Málnási Ödön (1999): Magyar mártýrok. Interhun, Hermet.

Málnási Ödön (2000): A magyar nemzet őszinte története. Gede Testvérek, Budapest.

MÁLNÁSI ÖDÖNRŐL

Borbándi Gyula szerk. (1997): Magyar politikai pályaképek 1938–1948. Európa Könyvkiadó. Budapest.

Gulyás Pál (1999): Magyar írók élete és munkái. XVIII. kötet. Argumentum Kiadó – Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára. Budapest.

Gyurgyák János (2001): A zsidókérdés Magyarországon. Osiris. Budapest.

Gyurgyák János (2007): Ezzé lett magyar hazátok. A magyar nemzeteszme és nacionalizmus története. Osiris. Budapest.

Tarsoly István szerk. (2004): Új Lexikona. XIV. kötet. Babits Kiadó. Szekszárd.

VII. FEJEZET: KISEBBSÉGI MAGYAR POLITIKUSOK

VII.1. ERDÉLYIEK

ALBRECHT DEZSŐ DR. (*Murádin János Kristóf*)

*Bánffybhunyad (Osztrák–Magyar Monarchia), 1908. február 26.–Párizs (Franciaország),
1976. szeptember 6.*

Apja, Albrecht Lajos a Kós Károly által 1921. június 5-én alapított Magyar Néppárt elnöke, majd a Magyar Szövetség alelnöke volt. Albrecht Dezső középiskolai tanulmányait Kolozsváron végezte, ahol a Református Kollégiumban érettségizett. Ezt követően a román tannyelvű I. Ferdinánd Király Tudományegyetemen jogot végzett. Egyetemi évei alatt az ifjúsági mozgalmak lelkes tagja volt, cikkei, tanulmányai jelentek meg és tanulmányutakon vett részt az akkor Csehszlovákiához tartozó Érsekújváron és Brünnben.

A doktorátus megszerzése után, 1936-tól átvette apja ügyvédi irodájának vezetését Bánffyhunyon. Még ugyanazon évtől Kéki Bélával, Venczel Józseffel és Vita Sándorral együtt alapítója lett a „Hitel” című politikai folyóiratnak, amelynek azután nyolc éven át, 1944 augusztusáig felelős szerkesztője, kiadója volt. A lap indulásakor megjelent tekintélyuralmi irányzatú, új rendiségi szellemet képviselő cikke miatt számos bíráló érte munkatársai és olvasói részéről is. A lapban megjelenő írásai viszont hamarosan Erdély-szerzte ismertté tették az ambiciózus, fiatal ügyvédet.

Tagja lett 1937-ben a Vásárhelyi Találkozó előkészítő bizottságának és magán a találkozón ő tartotta az egyik bevezető előadást „*Az erdélyi magyarság társadalmi alkata, erkölcstana, társadalmunk átalakulásának útjai és képe*” címmel. 1938-ban a Kalotaszegi Református Egyházmegye gondnokává választották.

Apja nyomdokain járva, a politikai élet iránt már igen korán érdeklődést mutatott, s az erdélyi magyar közélet egyre aktívabb szereplője lett. A gróf Bánffy Miklós által vezetett Romániai Magyar Népközösségben is szerepet vállalt, a társadalmi szakosztály titkáráként tevékenykedett 1939. február és 1940. augusztus között.

A második bécsi döntés után, alig 32 évesen bekerült az Észak-Erdélyből behívott képviselők csoportjába. 1940 és 1944 között országgyűlési képviselő volt. A „Hite”l harmincas évek közepétől követett politikai irányzatának megfelelően, Albrecht Dezső arra törekedett, hogy az Országgyűlésen belül létrehozzon egy „erdélyi szövetséget”. Képviselőtársai, Vita Sándor *Önéletírásában* így vall erről: „*Albrecht [...] kedves gondolata volt az erdélyi Magyar Szövetség – egy pártokon felülről szervezett – létrehozása, még 1940 után is, de a gondolat nem tudott megvalósulni.*”

Annyit azonban sikerült elérni, hogy az észak-erdélyi képviselők 1940. november 12-én megalakították az *Erdélyi Magyar Képviselők Pártonkívüli Csoportját*, amelynek Albrecht Dezső is tagja lett. Az ebből, 1940. december 13–15-én megszülető Erdélyi Pártban pedig már a kezdetektől vezető szerepet játszott: Kövér Gusztáv és Kiss Kálmán mellett a politikai alakulat egyik alelnökévé választották. Végül 1941. május

28-tól az Erdélyi Párt kolozsvári alapító nagygyűlésén ügyvezető alelnöki funkciót kapott.

Gróf Teleki Béla pártelnök és dr. Mikó Imre országos politikai főtitkár mellett az Erdélyi Párt legfelsőbb vezetőségéhez tartozott és a párt jobbszárnyának vezéregyéniségeként, idővel egyre nagyobb befolyásra tett szert. Az EP ideológiájának egyik legfontosabb formálójaként, már a pártprogram 1941 tavaszi kidolgozásában is közreműködött. Ugyanakkor közismert németbarátsága és a magyarság jövőjét illető radikális nézetei miatt, hamarosan szembekerült a párt balszárnyát vezető dr. Mikó Imrével. Bár az ún. harmadik zsidótörvény vitájában nem vett részt, azt dr. Paál Árpád, dr. Bálint József és más erdélyi párti képviselőtársaival együtt, 1941. augusztus 8-án mégis megszavazta. A törvény megállapította, hogy önnön identitástudatától függetlenül kit minősítettek zsidónak, megtiltotta a vegyes házasságokat és a zsidók és nem zsidók közötti nemi kapcsolatokat. Albrechtnek a zsidókérdésben vallott ambivalens nézőpontját mutatja ugyanakkor, hogy alig pár hónappal később, 1941. december 2-án már a sárga csillag viselésének bevezetése ellen szólalt fel a képviselőházban. Emellett, képviselőként még öt nagybeszédet tartott az Országgyűlésben Észak-Erdély gazdasági újjáépítéséről, a közigazgatás reformjáról, az Erdélyi Párt kormánytámogatásának okairól, valamint a magyarság helyéről az új Európában.

Magyarország 1944. március 19-i német megszállása után – más erdélyi párti képviselőkkel ellentétben – nem vonult passzivitásba, hanem tovább folytatta parlamenti tevékenységét és támogatta a Sztójay-kormány lépéseit. Ezzel erőteljesen hozzájárult az Erdélyi Párt kettészakadásához. A széteső EP politikusai közül 1944 késő nyarán különböző jövőképet valló, kisebb csoportok jöttek létre. Az Albrecht körül szerveződő tömörülés az erdélyi magyarság menekülését és Észak-Erdély kiürítését szorgalmazta. Társaival együtt a német győzelemben ekkor már alig, a Szovjetunió és a nyugati Szövetségesek közötti konfliktus kirobbanásában annál inkább bíztak. Jó budapesti kapcsolatai folytán, az 1944. augusztus 29-én megalakult Lakatos-kormányban a belügyminisztérium egyik államtitkári állását ajánlották fel számára, de ő nem fogadta el.

A Vörös Hadsereg és a román csapatok Kolozsvárra való bevonulását közvetlenül megelőzően, 1944. október 9-én Budapestre távozott. A nyilas hatalomátvétel után azonban visszavonult a politikai élettől, az Országgyűlést Sopronba már nem követte és annak munkájában többé nem vett részt. Katonai behívót kapott, azonban nem vonult be, hanem budapesti barátainál húzódott meg.

1945-től a Mátra-hegységben egy erdőbirtokon fakitermelést vezetett. Időközben Romániában háborús bűnössé nyilvánították, és 1947-ben kiadatását kérték Magyarországtól. A letartóztatást elkerülendő, az emigráció útját választotta. Párizsban telepedett le és rövid ideig egy román származású, francia színésznő birtokán kertészként dolgozott.

Az erdélyi magyarság sorsát viszont továbbra is figyelemmel kísérte. Szerepet vállalt az 1948-ban megalakult Magyar Nemzeti Bizottmány vezetőségében és 1951-től Münchenben, a Szabad Európa Rádió munkatársaként, majd 1953-tól a strassbourgi Szabad Európa Kollégium tanulmányi igazgatójaként minden tőle telhetőt megtett azért, hogy felkelte a Nyugat figyelmét az erdélyi kérdések iránt. Ezt a célt követte

az emigrációs sajtó működtetésében való aktív szerepvállalásával is. Belső munkatársa volt a Mikes Imre/Gallicus által 1947 és 1952 között Párizsban szerkesztett „*Nyugati Hírnöknek*”, illetve 1950 és 1955 között kiadója és szerkesztője volt az *Erdélyi Szemle* című lapnak. Írásai jelentek meg a müncheni „*Új Látóhatárban*” és a római „*Katolikus Szemlében*” is. A hidegháborús viszonyok között azonban az erdélyi nemzetiségi kérdések megoldásáért folytatott emigrációs lobbipolitika lassanként kilátástalanná vált, ami kihatással volt Albrecht Dezső közéleti szerepvállalására is. A helyzet reménytelenségét érzékelve, az 1950-es évek közepétől Albrecht felhagyott a politikai élettel. A Szabad Európa Rádió ösztöndíjprogramjának vezetőjeként dolgozott még 1966-ig, majd haláláig visszavonultan élt Párizsban.

ALBRECHT DEZSŐTŐL

Albrecht Dezső (1943): Az Erdélyi Párt Szent László nevével és gondolatával indult el útjára! In Erdélyi szellem–magyar lélek. Az Erdélyi Párt kiadása. Kolozsvár. 1943. 15–17. old.

Albrecht Dezső (1943): A jobb magyar jövő In Erdélyi kérdések–magyar kérdések. Az Erdélyi Párt kiadása. Kolozsvár. 1943. 105–115. old.

Magyar Nemzeti Levéltár. Országos Levéltár. P 2256. No. 117. Teleki Béla iratai 1942–1944. 1. csomó. 1. tétel.

Arhivele Naționale Române. Direcția Județeană Cluj. [Román Állami Levéltár. Kolozs Megyei Osztály.] Col. Albrecht Dezső. Fond. 568. Nr. inv. 1359.

ALBRECHT DEZSŐTŐL

Záhony Éva (1991): A Hitel szerkesztőinek életrajza In Hitel Kolozsvár 1935–1944, I. köt. Bethlen Gábor Könyvkiadó. Budapest. 47–48. old.

Bárdi Nándor (2003): Az Erdélyi Párt és a regionális politika In Magyar Kisebbség. Nemzetpolitikai Szemle. Új sorozat. VIII. évfolyam. 2003/2–3. (28–29.) szám. 134–137. old.

Nagy Károly (2011): Tanúság. Tények és tettek. Kriterion Könyvkiadó. Kolozsvár. 133. old.

Kónya-Hamar Sándor (2013): Adalékok és feljegyzések a Nyíró-ügyhöz. In Művelődés LXVI. évfolyam. 2013/6. szám. 19–21. old.

Murádin János Kristóf (2015): Az Erdélyi Párt a magyar Országgyűlésben 1940 és 1944 között. In Ujváry Gábor (szerk.): VERITAS Évkönyv 2014. Sorozatszerkesztő: Szakály Sándor. VERITAS Történetkutató Intézet. Magyar Napló. Budapest. 223–253. old.

BETHLEN GYÖRGY DR. GRÓF, BETHLENI (*Murádin János Kristóf*)

Kolozsvár (Osztrák–Magyar Monarchia), 1888. szeptember 23.–Kolozsvár (Románia), 1968. szeptember 13.

Erdély egyik legfontosabb, ősi, arisztokrata családjának sarja. Rokoni szálak fűztek gróf Bethlen István miniszterelnökhöz, illetve gróf Bethlen Béla Szolnok-Doboka és Beszterce-Naszód vármegyék főispánjához, észak-erdélyi kormánybiztoshoz.

Bethlen György egyetemi tanulmányait Kolozsváron végezte, a Ferenc József Tudományegyetem Jog- és Államtudományi Karán, valamint a Mezőgazdasági Akadémián. A doktorátus megszerzése után frontszolgálatot teljesített az első világháborúban, hadnagyi rangban, az osztrák–magyar hadseregben.

Közben 1916-tól az Erdélyi Gazdasági Egylet alelnöke volt, majd 1931-től 1936-ig EMGE-elnök. Később az Erdélyi Református Egyházkerület főgondnokává is megválasztották. Felesége, báró Jósika Paula ugyanakkor az Erdélyi Katolikus Nőszövetség elnöke volt. Házasságukból gyermek nem született.

A trianoni békeszerződést követő években politikai pályára lépett és hamarosan az erdélyi magyar politikai élet egyik vezéralakja lett gróf Bánffy Miklós mellett. A konzervatív politikai irányzat legfontosabb képviselője volt Erdélyben. A Kós Károly által 1921. június 5-én alapított Magyar Néppárt ideológiai irányzatával nem minden tekintetben értett egyet, ezért inkább a Grandpierre Emil vezetésével, 1922. február 12-én létrehozott Magyar Nemzeti Pártba lépett be, annak egyik szervezője volt.

Politikai pályája később, a két erdélyi magyar párt fúziójából, 1922. december 28-án megszülető Országos Magyar Pártban ívelt fel, amely a két világháború közötti időszak leghosszabb időn át fennálló erdélyi magyar politikai formációja lett. Előbb, 1922-től az OMP intézőbizottságának tagjaként tevékenykedett, majd 1924 és 1926 között alelnöke lett a pártnak, végül a lemondott Ugron István pártelnök helyett, tizenkét éven keresztül, 1926 és 1938 között az OMP elnöke volt. Ezekben az években, pártja színeiben Kolozs és Udvarhely megye képviselője is volt Románia parlamentjében, három egymást követő cikluson keresztül, 1926 és 1937 között. Erre az időszakra esett politikai pályájának zenitje.

Konzervatív politikusként legfontosabb célnak a kisebbségbe került erdélyi magyarság birtokállományának megőrzését tekintette és minden lehetséges fórumon szót emelt a királyi Romániában elszenvedett jogsérelmek ellen. Nem volt híve a radikalizmusnak, a jobbiztosításért mindig legális keretek között harcolt a román parlamentben, vagy panaszok útján a Nemzetek Szövetsége előtt.

II. Károly király diktatúrájának bevezetését és a politikai pártok, így az Országos Magyar Párt rendelettörvény útján való 1938. március 31-i felosztatását követően visszavonult az aktív politizálástól. A gróf Bánffy Miklós vezetésével, 1939. február 11-én létrehozott Romániai Magyar Népközösségben nem kívánt részt venni. A radikalizálódó román politikával való együttműködés gondolatát elutasította és passzivitásba vonult. Bánffy-val való ideológiai nézetkülönbségeinek alapja a román politikumhoz való viszony mibenlétében állt. A bonchidai gróffal ellentétben ugyanis

Bethlen György nem volt hajlandó a diktatórikus módszereket alkalmazó román kormánnyal együttműködni, még akkor sem, ha Bánffy szerint a magyar kisebbség létérdeke ezt kívánta.

A második bécsi döntést követően, Bethlen ismét előtérbe került, mint a románokkal „meg nem alkuvó”, „kurucos” erdélyi magyar politika vezéralakja. A Romániai Magyar Népközösség vezetése miatt 1940 augusztusa után bizonyos értelemben kompromittálódott Bánffy-val ellentétben, Teleki Pál miniszterelnök gróf Bethlen Györgyöt ismerte el az észak-erdélyi magyarság politikai vezetőjének. Így a Magyar Királyi Honvédség észak-erdélyi bevonulásának záróünnepségén, 1940. szeptember 15-én, Kolozsváron az erdélyi magyarság nevében ő mondhatta el az üdvözlőbeszédet Horthy Miklós kormányzó előtt. Ebben a helyi magyar közösség köszönetét fejezte ki a területi visszacsatolásért eképpen: *„Köszönjük Kormányzó Urunknak, hogy bölcs, biztoskezü és szerencsével áldott országglásának eredményeképpen megérbettük a mai napot”*.

Természetesen egyike lett az 1940 őszén behívott erdélyi képviselőknek és négy éven keresztül, 1940 és 1944 között országgyűlési képviselő volt Budapesten. Visszakerülve a nagypolitikába, mindenekelőtt saját régi pártját, az Országos Magyar Pártot szerette volna újraelakítani, ezúttal Magyarország állami keretein belül. Ebben a törekvésében segítségére volt, hogy a behívott 50 észak-erdélyi magyar képviselőből 27 az egykori OMP politikusa volt. Viszont hamarosan szembesülnie kellett az- zal, hogy a párt újraszervezése tekintetében nincs összhang az erdélyi képviselők között. Belátva a terv lehetetlenségét, csatlakozott az OMP korábbi bázisán kiépülő Erdélyi Párthoz. Előbb tagja lett az 1940. november 12-én megalakuló *Erdélyi Magyar Képviselők Pártonkívüli Csoportjának*, majd az ebből egy hónappal később létrehozott Erdélyi Pártban vezető funkciót vállalt, az ideiglenes intézőbizottság elnöke lett. Az új párt ideológiájával azonban csak részben tudott azonosulni, ezért alig két hónappal később, 1941. februárjában lemondott az intézőbizottság vezetéséről.

Az Erdélyi Párt 1941. május 28-i, kolozsvári alapító nagygyűlésén megválasztott új, országos vezetőségben Bethlen már nem szerepelt, majd pár hónappal később, októberben bejelentette kilépését a pártból. Ezirányú döntését a volt OMP-vezér az EP megalakulása körülményeinek és a párt orientációjának helytelen voltával indokolta. A valóságban azonban nem tudta elfogadni a legfelsőbb pártvezetésből való kivülrekedését és csalódottságát így juttatta kifejezésre. Ettől kezdve, majdnem három éven át függetlenként látta el Észak-Erdély képviseletét a magyar Országgyűlésben.

A második világháború után nem menekült Nyugatra, mint oly sokan pályatársai közül, hanem Erdélyben maradt. Mint a korábbi politikai elit kiemelkedő képviselőjét meghurcoltatások érték. Az új kommunista hatalom „reakciónak” titulálta, kitelepítették, majd letartóztatták, de vádat nem emeltek ellene. Később szabadon engedték ugyan, ám a politikai életben 1945 után többé nem vehetett részt. Nyugdíjaztatásáig munkásként dolgozott egy kolozsvári faipari üzemben. Anyagi helyzete nagyon leromlott. Tíz nappal nyolcvanadik születésnapja előtt, nyomorúságos körülmények között hunyt el 1968 őszén, Kolozsváron.

BETHLEN GYÖRGYTŐL

Nem írt emlékiratokat.

BETHLEN GYÖRGYRŐL

Mikó Imre (1941): Huszonkét év – az erdélyi magyarság politikai története 1918. december 1-től 1940. augusztus 30-ig. A „Studium” kiadása. Budapest. Újrakiadta az Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem. München. 1987.

Bíró Sándor (1989): Kisebbségben és többségben. Románok és magyarok 1867–1940. Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem. Bern.

György Béla szerk. (2003): Iratok a romániai Országos Magyar Párt történetéhez (A vezető testületek jegyzőkönyvei). Erdélyi Múzeum-Egyesület. Pro-Print Könyvkiadó. Kolozsvár–Csíkszereda.

Toth Szilárd (2008): Partidul Maghiar și problema minorităților maghiare în parlamentul României în perioada interbelică [A Magyar Párt és a magyar kisebbség problémája Románia parlamentjében a két világháború között]. Editura Argonaut. Cluj-Napoca.

Murádin János Kristóf (2015): Erdélyi magyar politikai identitás az Erdélyi Párt nemzetpolitikájának tükrében 1940 és 1944 között. In Garaczi Imre (szerk.): Magyarságtudományi kutatások IV. Nemzeti integráció, autonómia és szakrális múlt a Kárpát-medencében. Veszprémi Humán Tudományokért Alapítvány. Veszprém. 41–55 old.

MIKÓ IMRE DR. (*Murádin János Kristóf*)

Bánffybanud (Osztrák–Magyar Monarchia), 1911. március. 27.–Kolozsvár (Románia), 1977. március 21.

Tanulmányait Kolozsváron végezte. Az Unitárius Kollégiumban érettségizett 1929-ben, majd a kolozsvári román tannyelvű I. Ferdinánd Király Tudományegyetemen szerzett jogi doktorátust 1934-ben. Írói tevékenységét már diákéveiben megkezdte, az „*Erdélyi Fiatalok*” főmunkatársa volt, de írásai jelentek meg több rangos erdélyi folyóiratban: „*Erdélyi Múzeum, Keresztény Magvető*”, „*Magyar Kisebbség*” stb. 1934 és 1936 között nemzetközi jogot tanult a francia fővárosban.

Hazatérve, 1937-ben ügyvédi irodát nyitott Kolozsváron. Ekkor jelentek meg első nagyobb ívű jogtudományi és politológiai írásai, amelyekben Erdély népeinek egymásra hatását vizsgálta több szempontból közelítve meg a kérdést. Könyves Tóth László álnéven publikált a baloldali *Korunk*-ban és ő szerkesztette egy ideig a „*Magyar Kisebbség*” folyóirat „*Kisebbségi Jogélet*” című mellékletét is.

Nagyhatású művei segítették politikai pályájának kibontakozását is, amely az Országos Magyar Párt bukaresti irodájában kezdődött. 1937-ben parlamenti képviselőnek választották Udvarhely megyében, de mandátumát a közbejött kormányválság miatt nem igazolták vissza. A királyi diktatúra idején, 1939 és 1940 között parlamenti képviselő és a Magyar Népközösség bukaresti jogvédő irodájának főtitkára volt. Előszörban a kisebbségi kérdés foglalkoztatta, a kisebbségi jogvédelem előmozdításáért küzdött. Bátor és szókimondó művei és beszédei folytán hamarosan országosan ismert kisebbségi magyar politikus lett. A második bécsi döntést követően megírta az erdélyi magyarság 1918 és 1940 közötti több mint két évtizedes kisebbségi politikatörténetét. *Huszonkét év* című szintéziskötete napjainkig forrásértékű munka, amely az erdélyi magyar kisebbségi politizálás kezdeti időszakának alapvető fontosságú, hiteles összefoglalója.

Mikó Imre bekerült azon erdélyi vezető értelmiségiek közé, akiket behívtak képviselőnek a magyar Országgyűlésbe: 1940 és 1944 között Észak-Erdély képviselője volt Budapesten. Időközben, az 1941-ben létrehozott Erdélyi Párt vezetőségébe is bekerült, a párt országos politikai főtitkára lett. Három éven keresztül, 1944 tavaszáig a párt színeiben volt országgyűlési képviselő. Az EP legaktívabb képviselőjeként, bő három éves parlamenti tevékenysége alatt 14 nagybeszédet tartott a képviselőházban, elsősorban a nemzetiségi kérdést taglalva. A Romániával való kapcsolatokról is több ízben értekezett, s megnyilatkozásai révén az Erdélyi Párt külpolitikai elveinek legismertebb szónoka lett az Országgyűlésben.

Ugyanakkor nyílt levélváltást folytatott az illegálisban élő, kommunista Józsa Bélával. A baloldal felé való nyitottsága 1943-tól egyre hangsúlyosabb lett. Többször is állást foglalt a munkásság jogérvényesítési küzdelme mellett és a német megszállás után, 1944 márciusától vezetésével alakult ki az Erdélyi Párt balszárnya Kolozsváron, amely a Romániával való kapcsolatok felvételére és a Szovjetunióhoz való közeledésre törekedett. Baloldali vezető személyiségekkel (dr. Csögör Lajos, dr. Demeter János, Balogh Edgár, Jordáky Lajos), egyházi előljárókkal, írókkal, szakszervezeti vezetőkkel és különböző szakterületű magyar értelmiségiekkel együtt, 1944. augusztus

29-én megalakítója volt az Erdélyi Magyar Tanácsnak. Elérte a visszavonulni készülő magyar hatóságoknál a kolozsvári törvényszék fogdájában raboskodó mintegy 60 magyar kommunista vezető (Simó Gyula, Nemes József, Veress Pál, Soós József, Sente Gyula és társaik) szabadon bocsátását és velük együttműködve igyekezett fenntartani a rendet Észak-Erdély fővárosában a Vörös Hadsereg bevonulásáig.

1944. október 13-án Petőfi utcai házából hurcolták fogságba a Kolozsvárt két nappal azelőtt birtokba vevő orosz csapatok. A Szovjetunióba deportálták és az Azovi-tenger melletti Taganrog körzetében létesített különböző kényszermunkatáborokban dolgozott három éven és kilenc hónapon keresztül. Sok – civilként fogságba esett – társával ellentétben életben maradt és 1948. július 15-én hazatért Kolozsvárra. Egykori iskolájában, az Unitárius Kollégiumban került alkalmazásba, a fogságban elsajátított orosz nyelvet tanította. 1954-ben a Bolyai Tudományegyetemen orosz nyelv- és irodalomból államvizsgázott. Az 1956-os forradalom utáni romániai megtorlások idején állásából elbocsátották. Ezután éveken át csak kétkezi munkásként dolgozhatott. Előbb a Kolozs megyei könyvterjesztő vállalatnál volt rakodó, majd üzleti alkalmazott.

Közírói tevékenységét csak az 1960-as években kezdte újra, főként kisebbségi jogi írásokat publikált a „*Korunk*”, az „*Utunk*”, a „*Hét*” hasábjain. Több életrajzot is írt az erdélyi művelődés- és irodalomtörténet fontos személyiségeiről. Megválasztották az erdélyi Unitárius Egyház főgondnokának és e minőségében 1968-ban megszervezte az egyházalapítás négyszázadik évfordulójának nemzetközi megünneplését Kolozsváron. A Romániai Írószövetség 1969-ben tagjává választotta. Nyugdíjba vonulásáig, 1970 és 1976 között a Kriterion Könyvkiadó lektoraként dolgozott. Részt vállalt a Téka-sorozat és a *Romániai Magyar Irodalmi Lexikon* szerkesztésében, irodalmi műfordításokat és tankönyveket írt. Több külföldi kongresszuson vett részt, előadásokat tartott Kelet- és Nyugat-Németországban, a Szovjetunióban és az Amerikai Egyesült Államokban.

A legújabb történelmi kutatások a kommunista rendszerrel való sajátos kapcsolatának egyes eddig nem ismert aspektusaira világítottak rá. Élete utolsó évtizedében a román titkosszolgálatral folytatott részbeni együttműködése még újabb feltáró kutatásokat igényel, viszont tény, hogy ez a vitatható kapcsolat személyiségének és a rendszerhez való viszonyulásának csak perifériális elemét képezte.

Viszonylag fiatalon, alig hat nappal 66-ik születésnapja előtt hunyt el Kolozsváron, 1977. március 21-én.

MIKÓ IMRÉTŐL

Mikó Imre (1932): Az erdélyi falu és a nemzetiségi kérdés. Kolozsvár.

Mikó Imre (1935): Erdélytől Európáig. Debrecen.

Mikó Imre (1941): Huszonkét év – az erdélyi magyarság politikai története 1918. december 1-től 1940. augusztus 30-ig. A „*Studium*” kiadása. Budapest. Újra kiadta az Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem (Bern). München. 1987.

Mikó Imre (1943): Erdély és a nemzetiségi kérdés In Erdélyi kérdések–magyar kérdések. Az Erdélyi Párt kiadása. Kolozsvár. 1943. 75–87. old.

Mikó Imre (1943): A magyar országgyűlés. In Hitel. Nemzetpolitikai Szemle. 1943/12. szám. 751–760. old.

Mikó Imre (1944): Nemzetiségi jog és nemzetiségi politika. Tanulmány a magyar közjog és politikai történet köréből. A Minerva kiadása. Kolozsvár. [reprint: Optimum, Budapest, 1989.]

Mikó Imre (1978): A csendes Petőfi utca. Dacia. Kolozsvár.

Mikó Imre (2003): A négy év vázlata (1944. márc. 19-ig). In Balázs Sándor: Mikó Imre. Élet- és pályakép. Kéziratok, dokumentumok (1933–1968). Polis Könyvkiadó. Kolozsvár. 320–334. old.

Mikó Imre (2003): Önéletrajz és önbírálat. In Balázs Sándor: Mikó Imre. Élet- és pályakép. Kéziratok, dokumentumok (1933–1968). Polis Könyvkiadó. Kolozsvár. 294–314. old.

Magyar Nemzeti Levéltár. Országos Levéltár. P 2256. No. 117. Teleki Béla iratai 1942–1944. 1. csomó. 1. tétel.

MIKÓ IMRÉTŐL

Balogh Edgár (1977): Mikó Imre múltja és jövője. Korunk 1977/4. szám. 289–290. old.

Benkő Samu (1977): Mikó Imre testamentuma. Utunk 1977/12. szám. 2. old.

Csatári Dániel (1989): „Erdélytől Európáig”. Mikó Imre életútja. In Mikó Imre: Nemzetiségi jog és nemzetiségi politika. Optimum, Budapest, 1989. I–XXIV. old.

Balázs Sándor (2003): Mikó Imre. Élet- és pályakép. Kéziratok, dokumentumok (1933–1968). Polis Könyvkiadó, Kolozsvár.

Nagy Károly (2011): Tanúság. Tények és tettek. Kriterion Könyvkiadó, Kolozsvár.

Murádin János Kristóf (2015): Az Erdélyi Párt a magyar Országgyűlésben 1940 és 1944 között. In Ujváry Gábor (szerk.): VERITAS Évkönyv 2014. Sorozatszerkesztő: Szakály Sándor. VERITAS Történetkutató Intézet. Magyar Napló. Budapest. 223–253. old.

NYÍRÓ JÓZSEF (*Murádin János Kristóf*)

*Székelyszombor (Osztrák–Magyar Monarchia), 1889. július 18.–Madrid (Spanyolország),
1953. október 16.*

Tanulmányait Székelyudvarhelyen kezdte, ahol a Római Katolikus Főgimnáziumban érettségizett 1907-ben. Ezt követően teológiai tanulmányokat folytatott Gyulafehérváron és a bécsi Pazmaneumban. Teológiai doktorátust szerzett 1912-ben és még abban az évben római katolikus pappá szentelték. Középkolai hittanár lett Nagyszébenben, majd 1913-tól Besztercén.

Ezt követően, az első világháború ideje alatt a Kolozs megyei Kidén teljesített plébánosi szolgálatot. 1919-ben felhagyott a papi hivatással, megnősült és Kidében maradván, malmot működtetett. A római katolikus egyház kiközösítette, s feloldozást ez alól csak halála előtt nyert XII. Pius pápától.

A két világháború között újságíróként tevékenykedett és elvállalta a „*Keleti Újság*” szerkesztését. Alapító tagja lett a Kaláka Kiadóvállalatnak, majd később az „*Erdélyi Heli-komak*” is. 1923 és 1924 között a *Pásztorújság* főszerkesztője volt. Az 1920-as évektől megjelenő regényei (*Új Bence* – 1933; *Az én népem* – 1935; *Mádéfalvi veszedelem* – 1939) és elbeszélései (*Jézusfaragó ember* – 1924; *Havasok könyve* – 1926) ismert íróvá tették. Műveiben elsősorban a székelység mindennapi életét és történetét dolgozta fel.

1931-ben egy időre felhagyott az újságírással és előbb Alsórákosra, majd Székelyudvarhelyre költözött. Csak 1939-től lett ismét a *Keleti Újság* munkatársa, amelynek három éven át, 1942-ig felelős szerkesztője volt. A székely írócsoport tagjaként, Tamási Áronnal, Benedek Elekkel, Szentimrei Jenővel, Kacsó Sándorral együtt hamarosan az erdélyi magyar irodalom vezéralakjává és egyben az erdélyi magyar közélet egyik jelentős személyiségévé vált.

Népszerűsége és az 1930-as évek második felétől egyre erőteljesebb politikai ambíciói elősegítették politikai pályájának kibontakozását. Erre a második bécsi döntés adott lehetőséget. Irodalmi és közéleti munkásságát Corvin-koszorúval ismerték el és bekerült az Észak-Erdélyből behívott képviselők közé. Budapestre költözött és 1940-től a magyar Országgyűlés tagja lett. Képviselőként a nemzetnevelés és propaganda témakörében szólalt fel több ízben is a parlamentben. Emellett tovább folytatta újságírói tevékenységét is, amelyre a radikalizálódás volt egyre inkább jellemző. Szélsőjobboldali lapok (*Magyar Erő*, *Magyar Ünnepe*) munkatársa és szerkesztője lett.

Időközben az Erdélyi Párt kolozsvári városi tagozatának elnökévé választották, ami a párton belül vezető pozíciót jelentett. Ezt a funkcióját 1941 és 1943 között töltötte be. Jelentős hatása volt az Erdélyi Párt politikai irányvonalának alakulására. Elősegítette a Magyar Élet Pártjához való közeledést és a szélsőjobboldali pártok megjelenését Észak-Erdélyben. Mások mellett Albrecht Dezsővel, Botár Istvánnal, dr. Török Andorral és dr. Szilágyi Olivérrel együtt az Erdélyi Párt jobboldali szárnyához tartozott. A magyar Erdély gondolatának híveként, ellenezte a párt kisebbségekhez való közeledését és főként a románsággal való kiegyezés gondolatát. Németbarát nézetei miatt, 1944 márciusa után ideológiai ellentétbe került gróf Teleki Béla pártelnökkel, dr. Mikó Imre országos politikai főtitkárral és Vita Sándor képviselővel, akik az Erdélyi Párt baloldali orientációját szorgalmazták. Nyíró hitt a ten-

gelyhatalmak háborús győzelmében és kiállt Magyarországnak a német szövetségben való megtartásáért, végső soron ettől remélve az erdélyi területvisszacsatolások háború utáni biztosítását.

1944 decemberében a magyar parlament egy részével Budapestről Sopronba távozott, ahol részt vett a nyilas csonkaparlamentnek, az ún. Törvényhozók Nemzeti Szövetségének munkálataiban. A Szálasi-rendszer propagandatermékének, az *Elven Újságnak* főszerkesztőjeként aktív, közreműködő szerepet vállalt a nyilas rezsim fennállásának hónapjaiban. Szálasi hatalmának összeomlásakor, 1945. március 28-án egy minisztériumi tisztviselőket és országgyűlési képviselőket szállító különvonaton a szovjetek elől a Német Birodalomba menekült. Feleségével együtt, de gyermekei nélkül 1945 áprilisában egy bajorországi faluban, a cseh határ közelében levő Wollabergben telepedett le. Később, 1946 őszén a szomszédos bajor kisvárosban, a Passau közeli Waldkirchenben, egy, a magyar menekültek számára felállított táborban helyezték el. Itt írta meg *A zöld csillag* és az *Íme az emberek* című utolsó regényeit.

Ugyanakkor részt vett az emigrációs szervezkedésekben, így 1947. augusztus 19–20-án a bajorországi Altöttingben rendezett, menekült képviselőkből álló „magyar országgyűlés” munkálataiban. Az emigráns parlament megbízásából létrehozott Kisbarnaki Farkas Ferenc-vezette árnyékkormányban 1947. augusztus 20-tól 1949 eleji lemondásáig a nemzetnevelési miniszteri funkciót látta el. Rajk László belügyminiszter 1947-ben háborús bűnösként kikérte a németországi Szövetséges Ellenőrző Bizottságtól, de nem adták ki. Továbbra is aktív politikai szerepet vállalt az emigrációban, és a Kisbarnaki Farkas Ferenc elnöksége alatt álló Magyar Szabadság Mozgalom Liptay Lajos volt felsőházi tag és Justy Emil tábornok mellett, 1952-ben társelnökévé választotta. Az 1953-ban már harminckét országban, száz szervezetben, több mint 21 000 taggal működő mozgalom tekintélyes, ám igencsak rövid életű, az 1950-es évek közepéig létező emigráns politikai csoportosulás volt. Emellett Nyíró szerepet vállalt még a Münchenben 1948-ban megalakított Magyar Kulturális Szövetségben és a Magyar Újságírók Külföldi Egyesületében, mindkettőben elnökként. Utóbbi tisztségéről 1951-ben mondott le, utódja Wass Albert lett. 1950-ben feleségével Spanyolországba, Madrid közelébe költözött. A Spanyol Nemzeti Rádió magyar nyelvű adásainak munkatársaként politikai kommentárokat írt. Több, Nyugaton élő magyar írotársával együtt aláírta a Mindszenty József hercegprímás bebörtönzése ellen tiltakozó nyilatkozatot és 1952-ben részt vett a clevelandi Kossuth Lajos Könyvkiadó megalapításában.

Az emigrációs közélettől azonban, annak egyre nyilvánvalóbb kilátástalansága és saját megromlott egészségi állapota miatt, fokozatosan visszavonult. Hosszú betegeskedésben elfáradt szervezetével 1953. október 16-án, egy madridi klinikán rövid lefolyású tüdőrák végzett.

NYÍRÓ JÓZSEFTŐL

Nyíró József (1952): Mi az igazság Erdély esetében. Katolikus Magyarok Vasárnapja. Cleveland.

NYÍRŐ JÓZSEFRŐL

Rónai Zoltán (2003): Ejnye, hol is lehet az a sír? Nyíró József emlékezete. Új Horizont. XXXI. évfolyam, 2003/6. szám, 99–102. old.

Pomogáts Béla (2007): A bűcsú regénye. In Nyíró József (2007): A zöld csillag. Pallas-Akadémia Könyvkiadó. Csíkszereda. 203–209. old.

Nagy Károly (2011): Tanúság. Tények és tettek. Kriterion Könyvkiadó. Kolozsvár.

Kónya-Hamar Sándor (2013): Adalékok és feljegyzések a Nyíró-ügyhöz. In Művelődés LXVI. évfolyam. 2013/6. szám. 19–21. old.

Murádin János Kristóf (2015): Az Erdélyi Párt a magyar Országgyűlésben 1940 és 1944 között. In Ujváry Gábor (szerk.): VERITAS Évkönyv 2014. Sorozatszerkesztő: Szakály Sándor. VERITAS Történetkutató Intézet. Magyar Napló. Budapest. 223–253. old.

PÁLL GYÖRGY DR. (*Murádin János Kristóf*)

Igal (Somogy vármegye, Osztrák–Magyar Monarchia), 1892. április 11.–New York (Amerikai Egyesült Államok), 1975. november 14.

Középiskolai tanulmányait Temesváron végezte, majd egyetemi tanulmányait Budapesten folytatta. Jogi doktorátust szerzett és ezt követően az államrendőrség kötelékébe lépett. Az Osztrák–Magyar Monarchia összeomlásakor a Károlyi-kormány idején is folytatta szolgálatát, főkapitány-helyettesé léptették elő.

Budapest román megszállása és a Tanácsköztársaság bukása után, 1919 késő nyarán visszaköltözött a közben román uralom alá került Temesvárra, és újságírói pályára lépett. A „*Temesvári Hírlap*” belső munkatársa és „*Az Iparos*” című lap felelős szerkesztője volt. A temesvári Magyar Ház felavatása alkalmából, 1930-ban évkönyvet jelentetett meg.

Hamarosan bekapcsolódott a formálódó romániai magyar politikai életbe és az Országos Magyar Párt temes-torontáli tagozatának főtitkára lett. Nagy tapasztalatra tett szert a pártélet szervezésében, vetésével 1928 és 1938 között a bánági magyarság sikeres politikai összefogása valósult meg. Politikai pályáján a királyi diktatúra bevezetése jelentett törést: az OMP feloszlásával 1938. márciusától kénytelen volt felhagyni politikai tevékenységével.

A gróf Bánffy Miklós vezetésével, 1939. februárjában létrehozott Romániai Magyar Népközösség ideológiájával nem tudott azonosulni, annak munkájában nem vett részt. Ellenezte a román politikai vezetéssel való kiegyezés gondolatát és továbbra is a gróf Bethlen György egykori OMP-vezér által fémjelzett, „kurucos” hozzáállást testesítette meg. Nagy visszhangot keltett a Jakabffy Elemérrel közösen írt „*A bánági magyarság húsz éve Romániában*” című tanulmánya, amely 1939-ben, Budapesten megjelenve, egy csapásra ismertté tette a magyar politikai életben.

A második bécsi döntést követően átköltözött Észak-Erdélybe és Kolozsváron telepedett le. Szervezői génuszára hamarosan itt is szükség lett, az OMP-ben elért sikerei folytán az 1941 elejétől szerveződő Erdélyi Párt is igényt tartott munkásságára. Az 1941. május 28-án tartott alapító nagygyűlésen beválasztották a párt felső vezetésébe: a kolozsvári központi iroda vezető főtitkára lett. Gróf Teleki Béla pártelnök bizalmasaként és közeli munkatársaként a Budapesten létrehozott Erdélyi Párt helyi megszervezését, észak-erdélyi tagozatainak kialakítását és felépítését irányította. Munkájának sikerét jelzi, hogy a párt alig néhány hónap alatt tömegpárttá alakult, tagjainak száma 1942. januárjára megközelítette a negyedmillió főt. Ennek és Teleki Bélával való szoros munkatársi kapcsolatának köszönhetően, irodavezető főtitkári funkcióját több mint három éven át, 1944 őszéig, az Erdélyi Párt megszűnéséig megőrizte.

Nagy hatással volt az Erdélyi Párt észak-erdélyi nemzeti kisebbségekkel való kapcsolatának alakulására és igyekezett a Dél-Erdélyben maradt magyar kisebbség helyzetének enyhítésére politikai úton megoldást találni. Teleki Bélának Budapestre rendszeresen küldött jelentéseivel, mintegy „szürke eminenciásként”, nagymértékben befolyásolta a párt politikáját. A budapesti országgyűlési EP-képviselő és az észak-erdélyi helyi pártszervezetek összekötő kulcsembereként, különleges központi szerepet játszott az Erdélyi Párt életében.

Az Észak-Erdélybe betörő szovjet és román csapatok elől 1944 őszén nyugatra menekült. Kezdetben, 1945-től Svájcban élt, majd 1950-ben az Amerikai Egyesült Államokban telepedett le. A nyugati magyar emigráció egyik jeles és igen aktív képviselőjeként, 1952 és 1957 között a Szabad Európa Rádió sajtóosztályán az államigazgatás és a tervezgazdasági ügyek előadója volt. Emigrációban töltött éve alatt továbbra is fenntartotta Teleki Béla egykori pártelnökkel való szoros kapcsolatát. Az erdélyi kérdésben közösen vallott nézeteik alapján együttműködött az ugyancsak New York-ban élő Telekivel az Amerikai Erdélyi Szövetség létrehozásában, amelynek alapító elnöke lett. 1959-től pedig Teleki Bélával együtt szerkesztette a „*Transsylvania*” című lapot. Ugyanakkor az amerikai tudományos életben is részt vállalt, 1958-tól 1970-ig a New York-i Columbia University kutatója volt. Nyolcvanhárom éves korában, 1975-ben, New Yorkban érte a halál.

PÁLL GYÖRGYTŐL

Jakabffy Elemér–Páll György (1939): A bánági magyarság húsz éve Romániában (1918–1938). Studium. Budapest.

Páll György (1943): A zsidókérdés Magyarországon In Erdélyi kérdések–magyar kérdések. Az Erdélyi Párt kiadása. Kolozsvár. 1943. 31–42. old.

Páll György (1957): A magyar néphadsereg szerepe a szabadságharcban 1956. New York.

Páll György (1967): Indexes of Hungarian Service Sectors and Financial Institutions 1938. and 1947–1965. New York.

Páll György (1968): Personal Consumption in Hungary 1938 and 1947–1965. New York.

PÁLL GYÖRGYRŐL

Murádin János Kristóf (2014): Kisebbségben vagy többségben? Az Erdélyi Párt a magyar közéletben 1940–1944. In Garaczi Imre szerk. (2014): Magyarságtudományi kutatások III. Nemzetpolitika és magyarságtudomány. Szerkesztette: Veszprémi Humán Tudományokért Alapítvány.

TELEKI BÉLA GRÓF SZÉKI *(Murádin János Kristóf)*

*Kolozsvár (Osztrák–Magyar Monarchia), 1899. május 16–New York
(Amerikai Egyesült Államok) 1990. február 7.*

Középiskolai tanulmányai elvégzése után a kolozsvári Ferenc József Tudományegyetemen jogot tanult. Tanulmányait azonban hamarosan megszakította és 1917-ben bevonult katonának. Részt vett az első világháború román és olasz frontjainak csatáiban, majd az 1918. novemberi katonai összeomláskor zászlósként szerelt le a hadseregből.

A Romániához kerülő Erdélyben maradt és 1921-ben hazaköltözött a Teleki-család zsibói kastélyába, ahol átvette a birtok állattenyésztésének és vetőmagtermelésének vezetését. 1936-ban dr. Szász Pál elnök mellett az Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesület (EMGE) alelnökévé választották. Aktív szerepet vállalt Erdély gazdasági életének fellendítésében, gazdaköröket szervezett, és gazdasági tanfolyamokat indított. Alelnöki funkcióját az EMGÉ-ben 1940-ig töltötte be, amikor a második bécsi döntés miatt, az Egyesület kettészakadásával és dr. Szász Pál Dél-Erdélyben maradásával, átvette az észak-erdélyi szervezet vezetését.

Mint ismert gazdasági szakember és fontos közéleti szereplő, egyike lett az 1940 őszén behívott országgyűlési képviselőknek. Előbb az 1940. november 12-én létrehozott észak-erdélyi, pártonkívüli parlamenti csoport egyik alelnöke, majd 1941. május 28-ától 1944. augusztus 24-ig az Erdélyi Párt országos elnöke lett. Képviselőségének négy éve alatt több igen jelentős parlamenti beszédet tartott. Egyebek mellett ő jelentette be a képviselőházban, 1941. június 17-én az Erdélyi Párt megalakulását és mutatta be programját.

De legalább ilyen fontos, programadó beszéde hangzott el 1941. november 28-án, a Szovjetunió elleni hadjárat megkezdése után az Erdélyi Párt kül- és belpolitikai álláspontjáról. A Kállay-kormány hivatalba lépése után, 1942. március 15-én újból nagyjelentőségű beszédet mondott az EP legfontosabb kül- és belpolitikai irányelveiről, amit ugyanazon év november 25-én az észak-erdélyi magyarság elvárásainak ismertetése követett. Képviselőházi beszédeiben rendre kitért a Romániával való kapcsolatokra, a dél-erdélyi magyar kisebbség helyzetére, a magyarországi és azon belül az észak-erdélyi nemzetiségi kérdésre, a társadalmi reformok szükségességére és természetesen a számára oly kedves gazdasági fejlesztés lehetőségeire.

Az 1944. március 19-i német megszállást követően passzivitásba vonult és felhagyott parlamenti tevékenységével. Rövid habozás után csatlakozott az Erdélyi Párt Mikó Imre és Vita Sándor körül, Kolozsváron szerveződő baloldali szárnyához, és igyekezett kapcsolatot teremteni az észak-erdélyi baloldali értelmiségiekkel.

Az 1944. augusztus 23-i román átállás után fő célja Magyarország háborúból való kilépésének elérése volt, így remélve az észak-erdélyi területvisszacsatolás további megmaradását. A pár nappal később, augusztus 29-én létrejött Erdélyi Magyar Tanács elnöke lett. Az 1944. szeptember 10-i budapesti Koronatanácson a háborúból való kilépés mellett érvelt. Itt elhangzott szavai igazolják, hogy a román átállás után az erdélyi helyzetben bekövetkezett gyökeres fordulatot helyesen érezte: *„az erdélyi magyarságnak egy lehetősége van, hogy sorsát megmentse, éspedig, ha baloldali orientációt vesz fel a*

román kommunistákkal való egyetértésben. Az országra nézve nem az a cél, hogy megmentsük a Dunántúlt, és hagyjuk lemeszárolni a Székelyföld magyar lakosságát.”

Közreműködött az Erdélyi Magyar Tanács Horthy-nak címzett szeptember 12-i memorandumának elkészítésében, amelyben a kormányzót Erdély katonai feladására kérték. Sikerült elérnie Kolozsvár harc nélküli kiürítését, és ezáltal az ostrom értelmetlen pusztításaitól mentette meg Észak-Erdély fővárosát.

A szovjet és román csapatok Kolozsvárra való bevonulása előtt pár nappal, 1944. október 9-én, három közvetlen munkatársával, Szász István EMGE-igazgatóval, az Erdélyi Párt központi pénztárosával és a Kolozs vármegyei pártszervezet egyik alelnökével, Vita Sándor országgyűlési képviselővel, valamint személyi titkárával, Demeter Bélával együtt beutaltatta magát a kolozsvári egyetemi klinikák dr. Haynal Imre orvosprofesszor vezetése alatt álló belgyógyászati osztályára.

A bevonulás után nem sokkal, október 17-én, ismeretlenek feljelentésére mind a négyüket elhurcolták. Folyamatosan az előrenyomuló front után vitték őket nyugat felé, hol nyitott tehergépkocsival, hol gyalogosan. Így jutottak el Debrecenbe, majd onnan hetekkel később Budapestre, a Markó utcai fogházba. Itt Szász Istvánt és Demeter Bélát szabadon engedték. Teleki Bélát és Vita Sándort viszont a Pozsony melletti, cseklézi Esterházy-kastélyba vitték. Időközben Vásárhelyi János református püspök útján Teleki Béla családja felkérte Balogh Edgárt, hogy próbálja meg kiszabadítani őket. Balogh Edgár levelet írt R. J. Malinovszkij marsallnak, a Kolozsvárt birtokba vevő 2. Ukrán Front parancsnokának, amelyben leírta Teleki szerepét az ellenállásban. A levelet több ismert baloldali vezető is aláírta, a kommunista párt-emberek azonban az aláírást megtagadták.

Ma már kideríthetetlen, hogy e levél hatására, vagy – mint ahogy később is megismétlődött – a vádemelés lehetetlensége miatt, de tény, hogy Teleki Bélát 1945 áprilisában, Pozsonyban az oroszok szabadlábra helyezték. Hamarosan azonban az új magyar titkos rendőrség vette megint őrizetbe. Előbb, Vita Sándorral együtt, Budapestre az Andrássy út 60. szám alá, a politikai rendőrség vattatatóközpontjába vitték, majd átszállították a Fő utcai gyűjtőbörtönbe, ezután a Markó utcai fegyházba. Itt Teleki Bélát betegnek találták, ezért a Rókus-kórház elkülönített osztályára vitték. Ott, rendőri felügyelet alatt, bizonyos juttatások ellenében, rokonai beszélhetek vele. Végül 1945. október végén Telekit ismét átadták a szovjeteknek, akik a városligeti fasor egyik villájában helyezték őrizetbe. Két-három hét után, konkrét vádak híján, Vita Sándorral együtt szabadon engedték.

Ezután rövid ideig Teleki Gézánál laktak Budapesten. Közben Romániában, nacionalista elemek vádaskodásai alapján, Teleki Bélát *in contumaciam* halálra ítélték. Nem sokkal később pedig Magyarországon életfogytiglani börtönre szóló ítélet született ellene.

Sikerült kiszöknie Ausztriába, átmenetileg Tirolban telepedett le, majd onnan 1950-ben az Amerikai Egyesült Államokba távozott. New York-ban lelt új otthonra, és kezdetben egy ingatlanforgalmi iroda közvetítőjeként dolgozott. Haza ugyan többé nem jöhetett, lélekben viszont sosem szakadt el Erdélytől. 1952-ben megalapította az Amerikai Erdélyi Szövetséget, amelynek 1990-ig, 90 éves korában bekövetkezett haláláig elnöke maradt. Emellett három évtizeden át, ugyancsak haláláig

szerkesztette a *Transsylvania* című, az Egyesült Államokban negyedévenként megjelenő folyóiratot, amelyben Erdély aktuális helyzetéről és főbb kérdéseiről igyekezett az amerikai közvéleményt tájékoztatni.

Emellett dr. Szentpály Istvánnal közösen, alapítója volt a New York-i Magyar Ház Társaskörének és folyamatosan segítette az amerikai magyar Könyvtár- és Történelmi Társulatot. Neki köszönhető az amerikai Magyar Emberjogi Alapítvány (*Hungarian Human Rights Foundation* – HHRF) gondolata, létrehozása és működtetése is az 1980-as években. Az 1989-es rendszerváltás után pár hónappal, 1990. február 7-én, szellemi frissességének teljes birtokában hunyt el New York-ban. Hamvait a nyugat-virginiai Berkeley Springs-ben levő Alba Regia kápolnában helyezték örök nyugalomra.

TELEKI BÉLÁTÓL

Magyar Nemzeti Levéltár. Országos Levéltár. P 2256. No. 117. Teleki Béla iratai 1942–1944. 1. csomó. 1. tétel.

Gróf Teleki Béla (1943): Áldozatkészség és felelősségvállalás In Erdélyi szellem–magyar lélek. Az Erdélyi Párt kiadása. Kolozsvár. 1943. 7–14. old.

Magyar reformot! Gróf Teleki Béla beszéde az Erdélyi Párt kolozsvári és Kolozs vármegyei tagozatainak 1943. szeptember hó 12-én, Kolozsváron tartott nagyválasztmányi gyűlésén. Az Erdélyi Párt kiadása. Kolozsvár. 1943.

TELEKI BÉLÁRÓL

Bethlen Béla (1989): Észak-Erdély kormánybiztosa voltam. Zrínyi Katonai Kiadó. Budapest.

Balogh Edgár (1992): Hatalomváltás Kolozsvárt 1944-ben. Korunk III. folyam. III. évfolyam. 1992/10. szám. 108–116. old.

Tibori Szabó Zoltán (1993): Teleki Béla erdélyisége. Embernek maradni embertelen időkben. Nis Kiadó. Kolozsvár.

Bárdi Nándor (2003): Az Erdélyi Párt és a regionális politika. Magyar Kisebbség. Nemzetpolitikai Szemle. Új sorozat. VIII. évfolyam. 2003/2–3. (28–29.) szám. 134–137. old.

Murádin János Kristóf (2015): Az Erdélyi Párt a magyar Országgyűlésben 1940 és 1944 között. In Ujváry Gábor (szerk.): VERITAS Évkönyv 2014. Sorozatszerkesztő: Szakály Sándor. VERITAS Történetkutató Intézet. Magyar Napló. Budapest. 2015. 223–253. old.

VITA SÁNDOR (*Murádin János Kristóf*)

Nagyszeben (Osztrák–Magyar Monarchia), 1904. február 1.–Budapest, 1993. január 26.

Nagyszebenben született, ahol édesapja katonatiszti szolgálatát végezte. Családjá 1906 és 1914 között Diódon élt, majd az első világháború kitörésekor Gyulafehérvárra költöztek, ahova édesapja, alezredesi rangban, térparancsnoki kinevezést kapott. Középiskolai tanulmányait a gyulafehérvári Majláth Gimnáziumban kezdte, majd 1918-tól a nagyenyedi Bethlen Gábor Kollégiumban folytatta, ahol 1922-ben sikeres érettségi vizsgát tett. Ezt követően egyetemi tanulmányait a budapesti, majd a bécsi Kereskedelmi Akadémián folytatta.

Hazatérve Erdélybe, tisztviselői pályára lépett: előbb Kolozsváron a Transylvania Bank tisztviselője volt, majd a kötelező katonai szolgálat után, 1932-től négy éven át a Hangya-szövetkezetek nagyenyedi központjának ellenőre lett. Hamarosan az erdélyi magyar kisebbség gazdasági hátterének gerincét adó szövetkezeti mozgalom egyik jelentős alakjává vált.

1936-tól a kolozsvári Hitel- és Tejszövetkezetek tisztviselőjeként dolgozott. Lengyelországi, magyarországi, ausztriai, dániai és finnországi tanulmányútjain a szövetkezeti élet külföldi formáit vizsgálta, s ott szerzett tapasztalatait később hazatérve kamatoztatta. Ugyanakkor a politika iránt is már igen korán érdeklődést mutatott.

Az 1930-as években bekapcsolódott az erdélyi magyar ifjúsági mozgalomba és 1938-tól 1944. májusáig a „*Hitel*” szerkesztőgárdájának tagjaként, mint a folyóirat gazdasági szerkesztője fejtette ki tevékenységét. Itt került szorosabb munkatársi kapcsolatba Kéki Bélával, Venczel Józseffel és a későbbi budapesti képviselőtárrsal, Albrecht Dezsővel. Tagja volt 1937-ben a Vásárhelyi Találkozó előkészítő bizottságának és az emlékezetes Találkozón előadást is tartott az erdélyi magyarság gazdasági kérdéseiről.

1939-ben bekapcsolódott az EMGE tevékenységébe, az annak keretében kialakított erdélyi magyar statisztikai központot irányította. Ugyanakkor a Bánffy Miklós vezette Romániai Magyar Népközösség gazdasági, kulturális és társadalmi szakosztályában Kós Károly, Tamási Áron, Szász Pál, Albrecht Dezső mellett hatékony szervezőmunkát fejtett ki.

Mint jeles gazdasági szakembert, tehetséges társadalmi szervező egyéniséget és ismert fiatal magyar értelmiségit, a második bécsi döntés után bevették az Országgyűlésbe behívandó képviselők közé. Megnyílt számára az út a politikai karrier felé. Egyik fő szorgalmazója lett az önálló Erdélyi Párt létrehozásának, amelynek 1941 és 1944 között parlamenti képviselője volt. Tagja lett a képviselőház külügyi, költségvetési és kereskedelmi szakbizottságainak, amelyekben aktív tevékenységet fejtett ki. Több nagybeszédet is tartott a képviselőházban gazdasági ügyekről (az EMGE feladatai), szociális kérdésekről (az állam és a társadalom viszonya, az erdélyi munkás-ság problémái) és a magyarság új Európába való beilleszkedésének lehetőségeiről. Ez utóbbi esetében a fasizmustól és a nemzetiszocializmustól eltérő, önálló magyar társadalomszervezési modell kidolgozását sürgette.

Külpolitikai téren a tengelyhatalmaktól való fokozatos elszakadás és a Kállay-kormány által folytatott nyugati-, majd ennek bukása után, a szovjet orientáció híve volt.

Képviselősege mellett, 1940 és 1944 között a nagymúltú kolozsvári „*Ellenzék*” című napilap kiadóvállalatának igazgatója volt, és mint ilyen, egyike a legnagyobb hatású véleményformálóknak Észak-Erdélyben. Társadalmi kérdések szakértőjeként a nemzetiségi probléma megfontolt, szélsőségektől mentes, kompromisszumos megoldását szorgalmazta. A *Hitel* és az *Ellenzék* hasábjain, közgazdasági cikkei mellett, több geopolitikai jellegű írása is megjelent, amelyekben Magyarország Németország és a Szovjetunió közötti megmaradásának lehetőségeit fejtegette, valamint a balkáni nemzetiségi kérdést, illetve a románsággal való együttélés esélyeit boncolgatta.

A német megszállás után háttérbe húzódott, mégis 1944 májusában a belügyminisztériumtól ő kapott megbízást az észak-erdélyi zsidó mentesítési kérelmek elbírálására. E minőségében minden tőle telhetőt megpróbált megtenni azért, hogy minél több magyarérelmű zsidót megmenthessen a deportálástól és a biztos haláltól. Erőfeszítéseit részbeni siker koronázta, összesen 208 személyt sikerült a haláltáborokba hurcolástól mentesítenie. Ez azonban eltörpült a több tízezer deportált zsidó száma mellett.

Mikó Imre és gróf Teleki Béla mellett, az Erdélyi Párt balszárnyának legfontosabb képviselője volt. Részt vett az észak-erdélyi magyar baloldali értelmiségiek Békepárt nevű csoportjával folytatott tárgyalásokban, 1944. júliusától igyekezve ezáltal kapcsolatot teremteni a Szovjetunióval a fegyverszünet megkötésének reményében. Tagja volt a Románia átállása után, 1944. augusztus 29-én létrehozott Erdélyi Magyar Tanácsnak és szeptemberben társszerzője volt a Tanács Horthy Miklós kormányzóhoz eljuttatott memorandumának is, amelyben Magyarország háborúból való azonnali kilépését sürgették. Társaival együtt ennek sikerétől remélte Észak-Erdély háború utáni megmaradását a magyar állam keretein belül. A kiugrás németek általi megghiúsítása és a Szálasi-féle puccs azonban – másokéhoz hasonlóan – Vita Sándor rövid politikai pályafutásának is végét vetett.

Gróf Teleki Béla EP-elnökkel, Szász István EMGE-igazgatóval és Demeter Bélával, a pártelnök titkárával együtt már 1944. október 9-én, a szovjet bevonulást közvetlenül megelőzően, a kolozsvári egyetemi klinikák belgyógyászati osztályára, mint „beteg” utaltatta be magát, dr. Haynal Imre orvosprofesszor jóváhagyásával. Október 17-én azonban egy orosz járőr jött értük és mind a négyüket elvitte. A szovjetek az előrenyomuló front után hurcolták őket, előbb Debrecenbe, majd hetekkel később Budapestre, végül Pozsonyba. Egy ideig a Pozsony-közeli cseklészi Esterházykastélyban tartották őket fogságban, majd átadták az új magyar titkos rendőrségnek. Visszakerülve Budapestre, előbb az Andrássy út 60. szám alá, a politikai rendőrség vallatóközpontjába vitték őket, majd a Fő utcai gyűjtőtáborba, ezután a Markó utcai fegyházba. Onnan Vita Sándort végül a Kozma utcai gyűjtőfogházba szállították. 1945. október végén, Teleki Bélával együtt, újból a szovjetek fogságába került és a városligeti fasor egyik villájában helyezték el. Végül két-három hét után, konkrét vádak híján, mindkettejüket szabadon engedték.

Szabadulása után Vita Sándor Budapesten maradt és egy ideig Teleki Bélával együtt Teleki Gézánál lakott. Munkához azonban hosszú ideig nem jutott. Az egyik napról a másikra tengődő Vitát 1946 nyarán barátja és volt képviselőtársa Albrecht Dezső juttatta pár hónapig álláshoz a Mátra-hegységben egy erdőbirtokon, ahol Albrecht fakitermelést vezetett.

1947-ben, Albrecht Dezső emigrációba való kényszerülése után azonban az egészségügyi gondokkal küszködő Vita újból állás nélkül maradt. Egykori nagyenyedi tanára, Áprily Lajos próbált rajta segíteni, de a kommunista hatalmat hűen kiszolgáló Kádár Imre író és újságíró még a református egyházi sajtónál való foglalkoztatását is megghiúsította. Végül stabil munkahelyet csak 1960-ban ajánlottak fel számára a Faháncs Dobozkészítő Szövetkezetnél, de megrendült egészségügyi állapota miatt a kilátásba helyezett állást már nem tudta betölteni. Ideiglenesen rokkantsági nyugdíjba kényszerült, de 1961-ben újból munkába állhatott Kéki Béla egykori kolozsvári szerkesztőtársa segítségével, a Budapesti Műszaki Egyetem könyvtárában, mint nyugdíjas dolgozó. Innen ment végleges nyugdíjba, több mint két évtizedes szolgálat után, 1983-ban.

Időközben 1972-ben lehetsége adódott hazalátogatni Erdélybe és részt vehetett ötvenéves érettségi találkozásán a nagyenyedi Bethlen Gábor Kollégiumban. Az 1990-es évek elején *Önéletírás* címmel papírra vetette visszaemlékezéseit, amelyek kézirat formájában maradtak meg.

Egyre inkább elhatalmasodó Parkinson-betegsége ellenére, értelmi frissességét megőrizve hunyt el alig hat nappal 89. születésnapja előtt, 1993. január 26-án, Budapesten.

VITA SÁNDORTÓL

Vita Sándor (1940): Tallózás az 1930. évi román népszámlálás kötetében. Hitel. V. évfolyam. 1940/1. szám. 27–43. old.

Vita Sándor (1943): A németek Erdély gazdasági életében. Hitel. VIII. évfolyam. 1943/6. szám. 375–379. old.

Vita Sándor (1992): Önéletírás. Kézirat.

VITA SÁNDORRÓL

Gyórfi Dénes (szerk.) (2009): Kedves Zsigmond. Vita Sándor levelei Vita Zsigmondhoz. Mentor Kiadó. Marosvásárhely.

Pomogáts Béla (1993): Erdély hűségében. Jegyzetek Vita Sándorról. Korunk. III. folyam. III. évfolyam. 1993/5. szám. 100–103. old.

Kónya-Hamar Sándor (2013): Vita Sándor. Művelődés. LXVI. évfolyam. 2013/3. szám. 18–20. old.

Hunyadi Attila Gábor (szerk.) (2014): Vita Sándor. A Hiteltől a Tisztelt Házig. Visszaemlékezés. Napló (1943–1944). Országgyűlési beszédek. Polis Könyvkiadó. Kolozsvár.

Murádin János Kristóf (2014): Being in Minority or Majority? The Transylvanian Party in the Hungarian Public Life Between 1940 and 1944. In István Horváth, Ibolya Székely, Tünde Székely, Márton Tonk (eds.): *Minority Representation and Minority Language Rights*. Scientia Publishing House. The Romanian Institute for Research on National Minorities. Cluj-Napoca. 171–187. old.

Murádin János Kristóf (2015): Az Erdélyi Párt a magyar Országgyűlésben 1940 és 1944 között. In Ujváry Gábor (szerk.): *VERITAS Évkönyv 2014*. Sorozatszerkesztő: Szakály Sándor. VERITAS Történetkutató Intézet. Magyar Napló. Budapest. 223–253. old.

JAKABFFY ELEMÉR DR. (*Vincze Gábor*)

Lugos (Osztrák–Magyar Monarchia), 1881. május 17.–Szatmárnémeti, 1963. május 19.

Ősei Erdélyben letelepedett örmények voltak, akik Mária Teréziától kaptak nemesi rangot, ekkor vették föl a Jakabffy családnevet. A családi birtok központja a Krassó-Szörény vármegyei Zaguzsén volt, ott élt és gazdálkodott, mindaddig, míg el nem úzték onnan. 1902-ben a budapesti tudományegyetemen szerzett jog- és államtudományi diplomát. Fölmenői között több országgyűlési képviselő volt. Ő 1908-ban tette le az ügyvédi vizsgát, ettől kezdve Lugoson működtette ügyvédi irodáját.

1910 és 1918 között Tisza István Munkapártjának képviselőjeként a bogsánbányai kerületből volt tagja az országgyűlésnek.

1918 folyamán jelent meg Budapesten egy „kultur- és szociálpolitikai tanulmánya”, *A románok hazánkban és a román királyságban* címmel. Ez az utolsó munkája, ami Magyarországon látott napvilágot. Ebben még optimista szemlélettel megáldva, arra biztatta a legyőzött, és a bukaresti békeszerződést (látszólag) elfogadó Román Királyság lakosságát, hogy „*igyekezzenek utolérni a mi románságunk kulturális és gazdasági helyzetét.*” Hamarosan rá kellett döbbsennie: a regáti román vezetés nem az „utolérés”, hanem a nyers hódítás politikájában gondolkodik.

1918. október 21-én részt vett az országgyűlés utolsó ülészakán, amikor értékelése szerint „*a monarchia temetése ment végbe, azaz Magyarország összeomlása.*” 1918 végén már a zaguzsényi birtoka közelében, Lugoson éli át az „impériumváltozás” minden napjait. Részben az ekkor szerzett tapasztalatai alapján írja meg „*A magyar állambatalom utolsó hónapjai Krassó-Szörény vármegyében*” című könyvecskéjét.

1920-tól a Romániához csatolt Bánság egyik legjelentősebb kisebbségpolitikusává vált. Az Országos Magyar Párt bánsági tagozatának vezetője, és a párt országos vezetőség tagja, alelnöke. 1928-tól egy évtizeden át a bukaresti parlament képviselője.

1922-ben Jakabffy Elemér, Sulyok István és Willer József (a „lugosi triumvirátus”) megalapították a „*Magyar Kisebbség*” című nemzetpolitikai szemlét. A periodika havonta két alkalommal jelent meg. Az első szám 1922. szeptember 1-vel látott napvilágot, az utolsó pedig az Antonescu-diktatúra éveiben, 1942. június 16-án. Összesen 480 száma jelent meg. A folyóiratnak volt román nyelvű változata is, a *Glasul Minorităților*. Ebben román, német és francia nyelvű cikkeket közöltek. 1929 és 1930-ban kiadtak egy „melléklapot” *Kisebbségi Iskolaiügy* címmel, amely csak félévente jelent meg, a harmincas években még két további melléklet látott napvilágot: a *Népnevelés*, később pedig a *Kisebbségi Jogélet*. Ennek kapcsán meg kell említeni, hogy Jakabffy Elemér a harmincas évektől törekedett arra, hogy bevonja a folyóirat munkatársai közé a már 1918 után Romániában szocializálódott új nemzedék legígéretesebb tagjait. Egyik fölfedezettje az a Mikó Imre volt, akinek ígéretes pályáját az újabb román uralom (illetve egy több éves szovjet hadifogság) törte ketté.

A Magyar Kisebbség a román uralom alá kényszerített magyarság egyik legkomolyabb, és maradandó szellemi teljesítménye. Az első két évben Sulyok István volt a felelős szerkesztő, majd ettől kezdve mindvégig Jakabffy Elemér. A folyóirat szerzőgárdája politikailag-eszmeileg igen színesnek mondható, a klasszikus konzervatívoktól a polgári radikálisokig. Jakabffy Elemér számára csak a színvonal volt a lé-

nyeg. Olyan ismert publicisták, történészek, kisebbségpolitikusok találhatóak meg a lap hasábjain, mint Krenner Miklós és Szentimrei Jenő, Karácsonyi János és Bitay Árpád vagy Pál Gábor és Móricz Miklós. A folyóiratnak már az első számában megjelent a „*Románok rólunk*” című rovat, melyben két évtizeden keresztül szemlézték a román lapokat. Persze nem csak azokat, hanem a nyugati lapokat is – a kisebbségi kérdés kapcsán. Jellemző a folyóirat széles horizontjára, hogy rendszeresen figyelemmel kísérte a különböző európai kisebbsége helyzetét.

Rendszeresen publikált történelmi tanulmányokat (ezek egy részét ő írta, tulajdonképpen történésznek is tekinthető). A húsz év alatt számos teoretikus írást is közöltek. (Emiatt az Országos Magyar Párt félhivatalos elméleti fórumaként tartották számon.) Meg kell jegyezni, hogy Jakabffy Magyar Kisebbség-e igyekezett anyagilag független lenni – persze ez legfeljebb az Országos Magyar Párttal szemben tette meg. A folyóirat két évtizedes fennmaradását alapvetően a magyarországi anyagi támogatás tette lehetővé.

Jakabffy Elemér életpályájának egy szakaszában „kisebbség-külpolitikus” is volt. 1928-ban, mint az Országos Magyar Párt parlamenti képviselője, részt vett az európai nemzeti kisebbségi genfi konferenciáján, ahol beszédet is mondott. (A kisebbségi konferencia munkálatairól korábban is beszámolt a *Magyar Kisebbség* hasábjain.) Később még két alkalommal vesz részt ezeken a kongresszusokon, az ott folyó munkálatokról természetesen rendszeresen beszámolt a folyóiratában. Az 1930-as évek vége felé azonban már látszott, hogy a kisebbségi problémák békés úton történő rendezése hiú ábránd.

Az 1940-es bécsi döntésnek természetesen ő is örült – de a szülőföldjét ő sem volt hajlandó elhagyni. 1940 és 1944 között ő volt a dél-erdélyi magyarság legjelentősebb vezetője, képviselője. Szorgalmasan dolgozik tovább, fontos cikkeket közöl – mindaddig, míg a Ceausescu-diktatúra 1942 szeptemberében be nem tiltja a *Magyar Kisebbséget*.

Az újabb politikai fordulat, az 1944. augusztus 23-i román „kiugrás” addig nem ismert megpróbáltatást hozott el számára. A román hatóságok több száz dél-erdélyi magyar értelmiségit internáltak – köztük Jakabffy Elemért is. Bukarestből csupán nyolc hónap múlva, 1945 áprilisában engedték szabadon.

Az 1944 őszen dél-erdélyi magyar kommunisták által újjászervezett MADOSZ (Magyar Dolgozók Szövetsége – kis idő múlva már Magyar Népi Szövetség néven működik) egyes vezetői szerették volna bevonni a közismert, neves kisebbségpolitikust a szervezet munkájába, de ezt elutasította.

1949 március 2-án el kell hagynia szülőföldjét, Zaguzsént. (Ezekben a napokban az összes erdélyi földbirtokost elhurcolták hazulról.) A kommunista hatóság Hátszeggen jelöltek ki számára kényszerlakhelyet. Hátszegeden alkalmi munkákból éldégt, közben pedig egyik barátja biztatására nekilátott naplót írni. Már évtizedek óta vezetett naplót, ám ezek a feljegyzések feltehetően elkallódtak, amikor el kellett hagyniuk Zaguzsént. A naplóírásról hamarosan a Securitate is tudomást szerzett, ezért kihallgatták, de a letartóztatást elkerülte. Hátszeget csupán 1954 novemberében hagyhatta el. Akkor is csak a magas korára való tekintettel. A hatóságok engedélyével az egyik fiához költözött Szatmárnémetibe.

Szatmárnémetiben az akkor már betegeskedő Jakabffy Elemér teljesen visszahúzó életet élt. A budapesti forradalom híre még reménykedéssel töltötte el, ám pár nap múlva kiderült, hogy mindhiába... 1963. május 29-én hunyt el Szatmárnémetiben. Kortársai még számontartották, de az ifjabb nemzedék már nem ismerte a nevét.

Jakabffy Elemér „újralfedezése” a román kommunista diktatúra enyhülő szakaszában, az 1960-as évek végén, 1970-es évek elején vette kezdetét. A marxista lapszerkesztő-publicista Balogh Edgár, és a valamikori Jakabffy-tanítvány Mikó Imre több írásukban méltatták a munkásságát, természetesen csak azokat a momentumokat kihangsúlyozva, amelyek még elviselték a rendszer tűrőképességét.

A Ceausescu-diktatúra „szigorodása” azonban ismét a „felejtendő magyarok” közé sorolta. Balázs Sándor kolozsvári egyetemi tanárnak a *Magyar Kisebbségről* elkészült monográfiáját, és a válogatott írásaiból készített kötetet a cenzúra már nem engedte kiadni, azok csak 1990 után láthattak napvilágot. Tisztelgői 1993-ban úja indították a legendás folyóiratát, a *Magyar Kisebbséget*.

JAKABFFY ELEMÉRTŐL

Dr. Jakabffy Elemér (1918): A románok hazánkban és a román királyságban. Kultúr és szociálpolitikai tanulmány. Singer és Wolner. Budapest.

Jakabffy Elemér (közéteszi) (1923): Erdély statisztikája. A Romániához csatolt egész volt magyar terület lakosságának nemzetiségi, felekezeti és kulturális, községenkénti statisztikája az 1910. és 1920. évi hivatalos adatok alapján. Kiadja a Magyar Kisebbség Nemzetpolitikai Szemle. Lugos.

Jakabffy Elemér (é. n.): Emlékezések Tisza István grófról. Nyomatott Husvéth és Hoffer könyvnyomdájában. Lugos.

Jakabffy Elemér (é. n.): A magyar államhatalom utolsó hónapjai Krassó-Szörény vármegyében. Nyomatott Husvéth és Hoffer könyvnyomdájában. Lugos.

Jakabffy Elemér–Páll György (1939): A bánági magyarság húsz éve Romániában (1918–1938). Studium. Budapest.

Jakabffy Elemér (1940): Tervezet a „kisebbségi törvény” javaslatához. Magyar Kisebbség, 1940. január 16. 29–67. old. (Nem került forgalomba.)

Jakabffy Elemér (1940): A Bánág magyar társadalmának kialakulása a XIX. század folyamán. A szerző kiadása.

Balázs Sándor (válogatta, a bevezető, és a jegyzeteket írta) (1993): Jakabffy Elemér: Nemzetiségpolitikai írások. Kriterion Könyvkiadó. Bukarest.

Balázs Sándor (válogatta, a bevezetőt és a jegyzeteket írta) (2005): Jakabffy Elemér: Kisebbségi sorskérdések. Kriterion Könyvkiadó. Kolozsvár.

JAKABFFY ELEMÉRŐL

Kenyeres Ágnes főszerk. (1967): Magyar életrajzi lexikon I. (A–K). Akadémiai Kiadó. Budapest. 791–792. old.

Markó László főszerk. (2002): Új magyar életrajzi lexikon III. (H–K). Magyar Könyvklub. Budapest. 524. old.

GYÁRFÁS ELEMÉR DR. *(Vincze Gábor)*

Borzás, 1884. augusztus 27.–Bukarest, 1945. október 4.

Ósei székely primorok (lófők) voltak, ő már a Kisküküllő vármegyei (ma már Dicsőszentmárton részét alkotó) Borzáson született. A nagyszebeni Római Katolikus Főgimnáziumban érettségizett, egyetemi tanulmányait Kolozsváron, Budapesten és a párizsi Sorbonne-on végezte.

Az állam- és jogtudományi doktorátus megszerzése után Marosvásárhelyen lett ügyvédjelölt, majd a szakvizsga letétele után 1909-ben nyitott ügyvédi irodát Dicsőszentmártonban. Bekapcsolódott Kisküküllő vármegye közéletébe, ő volt a *Vármegyei Híradó* felelős szerkesztője.

Az első világháború alatt három évig a 2. honvéd huszárezredben harcolt tartalékos századosként. Leszerelése után, az Esterházy-kormány 1917 júniusában kinevezte Kisküküllő vármegye főispánjává. Ezt a tisztséget az összeomlásig, 1918 novemberéig töltötte be. 1918 őszén rövid ideig a helyi nemzeti tanács elnöke volt.

Ami a „világnézetét” illeti, nagy hatással volt rá a 19. század végén megjelenő neokatolicizmus, és a keresztényszocializmus. Tekintélyelvű volt, és elutasította kora liberalizmusát. Természetesen ő is a magyar szupremácia és az integer Magyarország híve volt, ám kortársai nagy részével ellentétben az erdélyi románsággal való kiegyezést, megbékélést szorgalmazta, akárcsak kor- és harcostársa, Jakabffy Elemér. (Ne feledjük: mindketten román többségű településen éltek.)

A Függetlenségi és 48-as Párt híve volt, és nem értett egyet Tisza kisebbségpolitikájával. Egyértelműen az 1918 előtti erdélyi érdekvédő mozgalom egyik korai alakjának tekinthető. Valószínűleg alapító tagja volt az 1913-ban létrehozott Erdélyi Szövetségnek. „Politikai transzilvanizmusa” egész politikai pályafutása alatt – úgy 1918 előtt, mint az „impériumváltás” után – egyaránt tetten érhető.

Korabeli megítélése nem volt egyértelmű. Az erdélyi magyar baloldal a „kizsákmányoló” és a „klerikálisok” „kiszolgálóját” látta benne, míg jobbról azzal vádolták (a világgazdasági válság idején), hogy „bankvédő és bankmentető”, valamint „kamatpárti”. Alexandru Vaida-Voevod, az erdélyi románság egyik vezető politikusa az erdélyi magyarok „legravasabbikának” nevezte. A legújabb értékelések szerint egy jobboldali-konzervatív kisebbségi politikus volt, aki egyes budapesti politikai körök szemében bizonyos kérdésekben akár „baloldalinak” is tűnhetett.

Visszatérve az „impériumváltás” időszakára, ő is azon gondolkodott, miként lehetne megmenteni Erdélyt – benne az erdélyi magyarsággal – a Regát igájától. 1919 májusában egy memorandumot készített – „*Az erdélyi három nemzet uniójának alapelvei*” címmel –, melyet át szeretett volna adni a Consiliul Dirigent (Kormányzótanács) elnökének, Iuliu Maniunak, de eltekintett ettől, mert a Nagyszebenben megtapasztalt közhangulat után ennek nem látta értelmét. Tervezetében egyébként egy önálló „Erdélyország” kiépítésének módját vázolta fel.

A trianoni békediktátum aláírása után aktívan részt vett az erdélyi magyarság politikai életének megszervezésében. 1921 nyarán megválasztották a Magyar Szövetség egyik alelnökének, ám a pártformációt a román hatóságok egy évvel később betiltották. Az ezt követő tárgyalások eredményeként 1922. december 28-án megtartották

az Országos Magyar Párt (OMP) alakuló közgyűlését, melyen az Intéző Bizottság tagjává választották.

Az elkövetkező jó másfél évtizedben az OMP egyik legaktívabb tagja volt. Egyik aktív résztvevője volt az ún. csucsai paktumhoz vezető 1923-as tárgyalásoknak. A paktum lényegét röviden úgy lehet összefoglalni, hogy az éppen hatalmon lévő Averescu-féle Néppárttal – azért, hogy kilépjen a politikai elszigeteltségből – az OMP vezetése titokban választási szövetséget kötött, annak fejében, hogy a kormánypárt orvosol néhány konkrét magyar sérelmet. Ezt a román fél nem teljesítette, ugyanis a választáson megbukott, és visszakerült a hatalomba a Liberális Párt. A paktum megkötésének kitűdése azonban komoly vezetési válságot okozott az OMP-ben.

Az 1930-as években az ún. reformellenzék ellenében a Budapest támogatását élő vezető konzervatív pártvezetést támogatta. Csík megye szenátoraként hatalmas munkát végzett, a párt egyik legaktívabb képviselője volt.

Gyárfás Elemér közéleti tevékenységének egyik legmeghatározóbb eleme az egyházpolitika volt. Már 1917-től tagja volt az Erdélyi Római Katolikus Státus gyűlésének, 1921-től igazgatótanácsának, 1931-től a Státus – 1932. után új nevén Egyházmegyei Tanács – szabályzata szerint élethossziglan megválasztott világi elnöke. 1920-tól az Erdélyi Római Katolikus Népszövetség alapító-alelnöke, cselekvő részese a Vatikán és Románia között létrejött tárgyalásoknak, majd a két állam közötti Konkordátum megszövegezésének. 1929-ben az Erdélyi Katolikus Akadémia a tagjai közé választotta, a társadalomtudományi és újságírói szakosztály elnöke lett, majd 1938 és 1940 között az abból létrehozott Pázmány Péter Társaság egyik alapítója, és György Lajos irodalomtörténész mellett másik alelnöke.

Munkásságának az egyházpolitika mellett a gazdaságpolitika volt a másik kiemelkedő területe. Az OMP Közgazdasági Szakosztályának, a dicsőszentmártoni Közgazdasági Bank, később az Erdélyi Bankszindikátus elnöke. Egyik legfőbb törekvése az volt, hogy kiharcolják az erdélyi magyarság gazdasági egyenjogúsítását. Az ő vezetésével állították össze négy kötetben az erdélyi magyarság gazdasági sérelmeit és kívánságait, melyeket eljuttattak a bukaresti kormányoknak. Nem rajta múlt, hogy eredményeket alig értek el...

A fentiek mellett nem lehet megfeledkezni arról sem, hogy a két világháború között aktív publicisztikai tevékenységet folytatott. 1932-ben az egyik alapítója és 1936-ig főmunkatársa volt a nagyváradi *Erdélyi Lapok*nak. Az ő vezetésével a lap „keresztény világnézet”-et a keresztény szocializmus szellemiségét képviselte.

Az 1930-as évek közepén elterjedt annak a híre, hogy Gyárfás Elemérnek pártelnöki ambíciói vannak, ebből azonban semmi sem lett. Erre 1940-ig kellett várnia.

1938. március végén II. Károly király fölszámolta a parlamentáris demokráciát, betiltotta a pártokat, és király-diktatúrát vezetett be. Létrehozták a Nemzeti Újjászületési Frontot, az egyetlen, engedélyezett, korporatív alapon álló „enyőszervezetet”, amelynek egyik tagozata az 1939 februárjában létrehozott Romániai Magyar Népközösség lett.

Amikor a 2. bécsi döntés következtében kettészakadt az erdélyi magyarság, 1940. november 14-től Gyárfás Elemér lett a dél-erdélyi Magyar Népközösség elnöke (az egyik alelnök dr. Jakabffy Elemér), ezen keresztül pedig a kisebbség politikai vezetője. Az Antonescu-diktatúra éveiben sok lehetőség nem nyílt az érdekvédelmi küzdelem számára. Volt olyan időszak (1942), amikor egyedül Gyárfás Elemérnek

adtak utazási engedélyt. Ennek birtokában tudott kapcsolatot tartani a bukaresti magyar királyi követséggel és a bukaresti konzulátussal, melynek eredményeképpen a magyar kisebbségi sérelmek ügyei eljutottak a magyarországi illetékesekhez. Ő tartotta a kapcsolatot a Brassóban székelő olasz – német tiszti bizottsággal is, amely a dél-erdélyi magyar kisebbségi sérelmek számbavételével kellett volna foglalkozzon (ám a tevékenységének alig volt gyakorlati eredménye). 1942–1943 folyamán ellentét alakult ki a Népközösség belső ellenzéke és Gyárfás Elemér között a további, követendő stratégiát és taktikát illetően.

1944. augusztus elején a román politikai rendőrség arról értesült, hogy Gyárfás utasításba adta a Romániai Magyar Népközösség bukaresti vezetőinek, hogy fokozottan törekedjenek az Antonescu-rezsim demokrata ellenzékével való együttműködés helyreállítására, mivel szerinte rövid időn belül Romániát ez a csoport fogja irányítani. Gyárfás megérzése igen jó volt, hiszen mint közismert, 1944. augusztus 23-án I. Mihály király egy palotaforradalommal eltávolította, illetve letartóztattatta a Harmadik Birodalom mellett kitartó Ion Antonescu „conducător”. Az ezt követő napokban Dél-Erdélyben a csendőrség sorra letartóztatta a magyar kisebbség prominens személyiségeit, mások mellett Gyárfás Elemért is.

Neki augusztus 28-án el kellett hagynia a szülői házat, melyet soha többé nem látogatott viszont. A csendőrök előbb Balázsfalvára kísérték, onnan szeptember 19-én Bukarestbe kellett mennie. Ott a Népközösség irodájának is használt lakásán tartózkodott, ahonnan rövid időre eltávozhatott, de nem fogadhatott senkit sem és rendszeresen jelentkeznie kellett a helyi rendőrségen.

Közben az RKP egyik szövetségese, az Ekésfront (szó szerinti fordításban Szántóvetők Frontja – Frontul Plugarilor) bejelentette igényét Gyárfás lakására, illetve a Népközösség székházára, a kommunisták pedig megpróbálták a háborús bűnösök listájára föltetetni. Ez ugyan nem sikerült, de amikor az RKP a Rădescu-kormány megbuktatása érdekében újabb- és újabb tömegdemonstrációkat szervezett, jobbnak látta, ha elhagyja a lakását és kevés holmijával az irgalmas nővérek Páli Szent Vicéről elnevezett kórházába vonult vissza. Valószínűleg már ekkor sem volt egészséges.

1945. április 7-én a Bukarestben született székely-magyar kommunista, Czíkó Lőrinc, a dél-erdélyi magyar kommunisták által alapított Romániai Magyar Népi Szövetség (MNSZ) vezetőségi tagja följelentette azzal, hogy „reakciós, „fasiszta” politikát követett 1944 előtt. Május 11-én házkutatást tartottak a bukaresti lakásban, de nem találtak terhelő iratokat, majd ügyét júliusban áttették a kolozsvári népbíróságra. Ott kihallgattak néhány prominens MNSZ-vezetőt, akik egyebek mellett azzal vádolták, hogy „maga volt a megtestesült reakciós szellem”. A népbírói eljárásra azonban nem került sor. Belpolitikai okok miatt a népbírók működése gyakorlatilag jó fél éven keresztül szünetelt.

Amire végre elkezdődtek a tárgyalások, a gyanúsított már nem élt. Dr. Gyárfás Elemér 1945. október 4-én visszaadta lelkét a Teremtőjének. Csupán 61 évet élt. Andrei Pollák kolozsvári közbíró a halála után bizonyítékok hiányában vádemelés nélkül zárta le az ügyét.

A 2000-es években felterjesztették Gyárfás Elemért a Világ Igaza nevű izraeli kitüntetésre, mellyel elismernék, hogy aktívan kivette részét dél-erdélyi zsidók mentésében.

GYÁRFÁS ELEMÉRTŐL

Gyárfás Elemér (1930): Erdélyi problémák (1903–1923). Kiadja az Erdélyi Irodalmi Társaság Cluj–Kolozsvár.

Gyárfás Elemér (1923): Románia hitelszervezetei s az erdélyi magyar pénzüzetek. Kiadja a Magyar Kisebbség Nemzetpolitikai Szemle. Lugos.

Gyárfás Elemér (1924): Bethlen Miklós kancellár 1642–1716. Erzsébet Könyvnyomda Részvénytársaság, Dicsőszentmárton.

Gyárfás Elemér (1926): Egyenes úton. (1901–1926). Erzsébet Könyvnyomda Részvénytársaság, Dicsőszentmárton, 1926.

Az Erdélyi Katolikus Státus a szenátus előtt. Gyárfás Elemér világi elnök beszéde és N. Jorga miniszterelnök válasza a szenátus 1932. február 23-iki ülésén. Klny. az Erdélyi Tudósító 5. számából. Cluj–Kolozsvár, 1932.

GYÁRFÁS ELEMÉRŐL

Bárdi Nándor (2013): Otthon és haza. Tanulmányok a romániai magyar kisebbség történetéről. Pro Print Könyvkiadó. Csíkszereda.

Csucsuj István (2004): Gyárfás Elemér korának gazdaságáról. In Somai József (fel. szerk.): Az erdélyi magyar gazdasági gondolkodás múltjából. II. Romániai Magyar Közgazdasági Társaság, Kolozsvár. 125–161.

Csucsuj István (2016): Gyárfás Elemér „háborús bűnösségi” pere. In Holló László (szerk.): Gyárfás Elemér a „civil püspök”. Gyárfás Elemér halálának 70. évfordulója alkalmából tartott emlékkonferencia előadásai. Szent István Társulat – Verbum, Budapest–Kolozsvár, 188–205.

Horváth Sz. Ferenc (2012): Az egyensúly embere. Katolikus válságtudat és vezetésvágy Gyárfás Elemér politikai gondolkodásában. In Bárdi Nándor–Tóth Ágnes (szerk.): Egyén és közösség. Tanulmányok. Vajdasági Magyar Művelődési Intézet, Zenta, 97–125.

K. Lengyel Zsolt (2016): Az Erdélyi Szövetségtől a Magyar Szövetségig. (Gyárfás Elemér és az impériumváltás). In Holló László (szerk.): Gyárfás Elemér a „civil püspök”. Gyárfás Elemér halálának 70. évfordulója alkalmából tartott emlékkonferencia előadásai. Szent István Társulat – Verbum, Budapest–Kolozsvár, 81–109.

L. Balogh Béni (2016): Gyárfás Elemér és a délerdélyi magyarság 1940–1944 között. In Holló László (szerk.): Gyárfás Elemér a „civil püspök”. Gyárfás Elemér halálának 70. évfordulója alkalmából tartott emlékkonferencia előadásai. Szent István Társulat – Verbum, Budapest–Kolozsvár, 110–131.

PAÁL ÁRPÁD DR. (*Vincze Gábor*)

Brassó, 1880. október 16.–Nagyvárad, 1944. szeptember 14.

Apai ágon székely származású. Középiszkolai tanulmányait a székelyudvarhelyi római katolikus főgimnáziumban folytatta, majd a kecskeméti jogakadémián tanult tovább. 1902–1903-ban a *Kecskeméti Lapok* helyettes szerkesztője volt. A kolozsvári Ferencz József Tudományegyetemen 1903-ban állam-, 1905-ben pedig jogtudományi diplomát szerzett. 1908 és 1918 között Udvarhely vármegye főjegyzője volt, majd helyettes alispánja. 1918 végén a Székely Nemzeti Tanács tagja.

Az 1910-es években még a Jászi Oszkár nevével fémjelzett polgári radikális nézetek híve volt. A hagyatékában fennmaradt naplójegyzetei, kéziratái, cikkei alapján megállapítható, hogy egy szociálisan mélyen érzékeny értelmiségi volt, akit szűkebb pátriájának (Udvarhely vármegyének, illetve általában a székelységnek) a problémái erőteljesen foglalkoztatták. Ideológiai beállítottsága érdekesen változott. Még az 1920-as évek elején is inkább az „oktróbisták”-hoz állt szellemileg közelebb, majd fokozatosan jobbra tolódott, főleg a harmincas években. Az 1940-es évek elején már határozottan radikális jobboldali nézeteket vallott (ám nem volt náci vagy hungarista!), és a zsidókérdés kapcsán sem volt olyan toleráns, mint észak-erdélyi politikus társainak többsége. Emiatt napjainkban egyes kutatók hajlamosak dr. Paál Árpádot „leantiszemitázni”.

1918 őszén – ellentétben a székelyföldi köztisztviselők egy részével – nem menekült el, hanem helyben maradt a román hadsereg bevonulása után is. A megszállás első heteiben, hónapjaiban aktív közösségszervező tevékenységbe fogott. Megszervezte az Udvarhely vármegyei magyar tisztviselők ellenállási mozgalmát, amely miatt a román megszállók letartóztatták. Házifogsága alatt elkészítette az *Emlékirat a semleges független államról* című dolgozatát, amelyet illegálisan terjesztettek a vármegyében. Az emlékirat egy totális válsághelyzetben készült, utópikus társadalomszervezési vízió. Az elképzelt székely köztársasághoz Brassó, Háromszék, Csík, Udvarhely, Maros-Torda vármegyék, valamint Torda-Aranyos egy része tartoztak volna. Paál Árpád ekkor még abban reménykedett, hogy tervéhez megnyerheti a győztes nagyhatalmakat. Nyilvánvalóan nem ismerte Wilson elnök megváltozott véleményét az Osztrák–Magyar Monarchia, illetve a Magyar Királyság fennmaradásával kapcsolatban.

Másodszor is letartóztatták, mert egyik megszervezője volt 1919 tavaszán a „Szellemi Front” elnevezésű ellenállási mozgalomnak. Amikor a fogarasi internálótáborból, majd a székelyudvarhelyi háziőrizetéből a román hatóságok kiengedték, Kolozsvárt jelöltek ki számára kényszerlakhelyül.

Erdély fővárosában rögtön bekapcsolódott a kisebbségi közéletbe. Az „aktivisták” egyik legmarkánsabb alakja lett. Nevét Erdély-szerte a Kós Károllyal és Zágoni Istvánnal együtt írt politikai röplap tette ismertté. „*A politikai aktivitás rendszere*” című írásában leszámolt a korábbi illúzióival, és kifejtette, hogy mivel korábban az elcsatolt részek magyarsága „*passzivitásban volt Románia államalakulása iránt*”, itt az ideje a politikai cselekvésnek. Javasolta Kolozsvár székhellyel a Magyar Nemzeti Szövetség megalakítását, amely a magyarság „politikai testülete lesz”. Ez azonban nem valósult meg, ugyanis a nemzeti önkormányzati célkitűzései miatt a román hatóságok nem engedélyezték a működését.

Mint ismert, 1921 nyarán három magyar politikai formáció jött létre: a Magyar Néppárt, a Magyar Szövetség, majd a Magyar Nemzeti Szövetség, de a román hatóságok az érdemi tevékenységet akadályozták, majd betiltották őket. Végül 1922 végén megalakult az Országos Magyar Párt (OMP), amely a többpártrendszer felszámolásáig a romániai magyar kisebbség elismert politikai képviselője volt, melynek tevékenységéből Paál kezdettől fogva aktívan kivette a részét.

Az OMP megalakítása előtt Ezt megelőzően azonban dr. Paál Árpád a kolozsvári *Keleti Újság* munkatársa, majd a *Napkelet* főszerkesztője lett. Publicisztikai munkássága az 1920-as években vált közismertté és elismertté. Ekkori megnyilvánulásai még egy „baloldali” publicistát mutatnak, aki több írásában bírálta a Horthy-rendszert, a „keresztény kurzust”. 1923-ban lelkesen üdvözölte az Erdélybe látogató Jászi Oszkárt, aki naplófeljegyzései szerint nagyra becsülte őt.

A „baloldalisága” ellenére egy idő után bekerült az OMP országos vezetőségébe, majd az ún. reformellenzék egyik ismert tagja lett. A csucsai paktum kiváltotta vezetési válság idején az ő neve is fölmerült (Bernády György mellett), mint esetleges pártelnök, de erre semmi esélye sem volt, 1924 végén az elnök a Budapest támogatását élvező gr. Ugron István lett.

1924-ben elváltak az útjai a *Keleti Újságtól*. 1925 tavaszán megjelent az új lapja, az *Újság*. Ez anyagilag meglehetősen gyenge lábakon állt, de nem csak ezzel volt gond, hanem azzal is, hogy a *Keleti Újság* balról kezdte támadni. Részben emiatt Paál Árpád politikailag kezdett jobbra tolni. Ezt érezte az OMP vezetése is, ennek köszönhetően 1926-ban beválasztották a párt elnöki tanácsába. Ezen fölül az OMP fölvásárolta a csödközelbe került lapját is, ami ezután hivatalos párt-szócső lett. Hamarosan azonban meg is szüntette, és helyette a Keleti Újságot vásárolták meg, ott volt kénytelen dolgozni tovább.

Az 1920-as években – reálpolitikusként – nem látta értelmét a magyarországi irredenta propagandának, és elítélte azt, még az ún. Rothermere-akciót is értelmetlennek találta. A romániai magyar kisebbségi, ezen belül pedig a székely közösség problémája azonban állandóan foglalkoztatta. Már 1929-ben, az Erdélyi Római Katolikus Státus gyűlésén az 1919-es kisebbségi egyezményben a székelyeknek megígért kulturális és iskolai autonómiára hivatkozva, ugyanezt követelte az összmagyarság számára. Ekkor kezdte kidolgozni az otthon-haza elméletét, majd két évvel később papírra vetette a *Törvény a székely közületek közművelődési önkormányzatáról a Párizsban 1919 december 19-én kötött nemzetközi szerződés 11. cikke alapján*. Központi fogalma a „székely közület”, mely „azon állampolgárok szervezett összessége, akik a Székelyföldön és az azzal közvetlenül összefüggő szomszéd területeken állandó lakosok, magukat magyar anyanyelvűnek vallják és szervezetük alapjaként magukat közös összeírásba foglaltatják”. Az intézmény rendeltetése pedig, hogy „tagjainak egyházi és iskolai ügyeit az állam felügyelete alatt helyi önkormányzattal maga intézze.” Az OMP-n belül ugyan voltak viták arról, hogy nem hordoz-e veszélyt magában az, hogy a székelységnek követelik meg azokat a jogokat, amelyek megilletik az egész romániai magyar kisebbséget, ám végül elfogadták Paál Árpád koncepcióját. A tervezete ettől függetlenül kéziratban maradt, csak a 2000-es években látott napvilágot.

1931-ben nagy horderejű változás történt az életében. Fölkérésre – jórészt egzisztenciális okokból – elvállalta a Nagyváradon megjelenő *Erdélyi Lapok* főszerkesztő-

ségét. (1936-tól megváltozott a neve, *Magyar Lapok* néven jelent meg 1944-ig.) A konzervatív, katolikus szellemiségű napilap hamarosan Erdély egyik legjelentősebb, legszínvonalasabb orgánuma lett. A római katolikus körök által alapított napilap természetesen részben a keresztény-katolikusvilágszemlélet terjesztését tartotta feladatának, de hangsúlyosan foglalkozott a magyar „kisemberek” problémáival is. Rendszeresen szemlézték a nyugat-európai katolikus lapokat.

Az első években Gyárfás Elemér, a Római Katolikus Státus (későbbi nevén Egyházmegyei Tanács) elnöke, az ONMP szenátora volt a lap főmunkatársa. Kiválása után a *Magyar Lapok* mind jobbra tolódott. A főszerkesztő mind keményebb kommunistaellenes cikkeket publikált, és a bolsevizmusellenességre hivatkozva meglehetősen megengedően viszonyult a hatalomra került nácizmushoz. A zsidókérdés is egyre sűrűbben került napirendre. A dilemma ott volt (és nem csak az ő részéről!), hogy az erdélyi, nyelvileg-kulturálisan asszimiládott zsidóságot teljes értékű magyarnak, kisebbségi sorstársnak ismerjék-e el, fogadják-e be a magyar közösségbe, avagy sem. Ezzel kapcsolatban Paál Árpádnak nem egyértelműek a nézetei, hol így, hol úgy gondolkodott erről a dolgról.

A második bécsi döntés után, őt is behívták a magyar parlamentbe, ahol részt vett a parlamenti csoport által kezdeményezett Erdélyi Párt megalakításában. Ekkor már egyértelműen a párt egyik radikális jobboldali tagja volt. Ellenezte azt, hogy Észak-Erdélyben a magyar diákoknak a román nyelvet is kelljen tanulniuk, valamint további szigorításokat sürgetett a zsidósággal kapcsolatban.

A második „impériumváltozást” már nem érte meg. 1944. szeptember 14-én hunyt el Nagyváradon, mielőtt végleg román uralom alá került a város.

Dr. Paál Árpád emléke évtizedekre „elfelejtődött”. Nevét leginkább a *Kiáltó Szó* őrizte meg. Terjedelmes hagyatékának katagorizálása ugyan már megtörtént, ám például a naplójegyzeteinek tudományos szintű publikálása még várat magára.

PAÁL ÁRPÁDTÓL

Dr. Paál Árpád (1907): Szellemi művelődésünk jövője. Emlékirat Székelyudvarhely város tanácsához. Székelyudvarhely.

Kós Károly–dr. Zágonyi István–dr. Paál Árpád (1921): *Kiáltó szó / A magyarság útja / A politikai aktivitás rendszere.* Lapkiadó Rt., Kolozsvár, 1921.

Dr. Paál Árpád (1931): Törvény a székely községek közművelődési önkormányzatáról a Párizsban 1919. XII. 19-én kötött nemzetközi szerződés 2. cikke alapján. *Kolozsvár*, 1931. [Közzéteszi a Magyar Kisebbség 2004. 1–2. számában Bárdi Nándor.]

Józseffalva. (Dr. Paál Árpád helyszíni jelentései a bukovinai székely-magyar község helyzetéről az 1939. május 18-iki tűzvész után). Nagyvárad, 1939.

Dr. Paál Árpád (204): A kisebbségi lét tanulói Erdélyben 1–2. köt. Pallas Akadémia, Csíkszereda, 2004.

PAÁL ÁRPÁDRÓL

Bárdi Nándor (2013): Otthon és haza. Tanulmányok a romániai magyar kisebbség történetéről. Pro Print Könyvkiadó, Csíkszereda.

Bárdi Nándor (2004): Javaslatok, modellek az erdélyi kérdés kezelésére. (A magyar elképzelések 1918–1940.) In Magyar Kisebbség, 2004. 1–2. szám. 329–376. old.

Horváth Sz. Ferenc (2005): Utak, tévutak, zsákutcák. Paál Árpád két világháború közti politikai nézeteiről. In Ablonczy Balázs – Fedinecz Csilla (szerk.): A hatalomváltások társadalmi hatásai Közép-Európában a XX. században. Teleki László Alapítvány. Budapest. 117–160. old.

BÁNFFY DÁNIEL, BÁRÓ (*Nyári Gábor*)

Nagyenyed (Osztrák–Magyar Monarchia), 1893. szeptember 18.–Budapest, 1955. április 7.

Apja Bánffy Kazimír báró (1866–1922), Alsó-Fehér vármegyei alispán, nagyapja Bánffy Dezső báró (1843–1911), aki 1895 és 1899 között a miniszterelnöki pozíciót töltötte be.

Bánffy Dániel hadnagyként részt vett az első világháborús harcokban, 1916-ban súlyos, maradandó sérüléseket szerzett, jobb kezének három ujjja csonkolódott, a további harcokban nem vehetett részt. 1917-ben fejezte be tanulmányait, ekkortól egészen 1940-ig erdélyi birtokain gazdálkodott, a politikától távol tartotta magát. Az általa alapított és vezetett fakitermelő cég a nemzetközi piac meghatározó eleme lett. Ez idő alatt átépítette a fugadi családi kastélyt, Maroshévízen pedig nyaralót és a Maros megyei Szalárdtelep közelében kisebb üdülőhelyet építtetett Bánffy-fürdő néven.

Az 1940. augusztus 30-i második bécsi döntés után, októbertől Észak-Erdély behívott országgyűlési képviselője, majd decembertől a létrejövő Erdélyi Párt tagja. Nem tartozott ugyan a párt központi vezetőségéhez, de az EP-nek mégis egyik meghatározó politikusa volt. Teleki Pál miniszterelnök kérésére még ebben az évben Budapestre költözött.

Teleki Mihályt váltva, 1940. december 30-tól 1944. március 22-ig a Teleki-, Bárdossy-, végül a Kállay-kormány földművelésügyi minisztere volt. Minisztersége alatt mindvégig a Teleki-féle függetlenségi politika képviselőjeként tartották számon. Az 1941. június 26-i Minisztertanácson, amelyen a kassai bombázás körülményeit és az arra adott magyar válaszlépést vitatták meg a kormánytagok, a háborúba lépés ellen érvelt.

1944 májusában a Gestapo letartóztatta, de az Erdélyi Párt és a Magyar Élet Pártja követelésére szabadon engedték. Az erdélyi érdekek képviselőjeként 1944 szeptemberében követelte a haladéktalan fegyverszünetet. Részt vett a kiugrási kísérlet előkészítésében, jelen volt azon a Horthy Miklós (1868–1957) által vezetett szeptember 8-i tanácskozáson, amelyen megvitatták a háborúból való kilépés és az előzetes fegyverszünet megkötésének szükségességét. Szorgalmazta, hogy Magyarország ne csak a nyugati szövetségesekkel tárgyaljon, hanem minél előbb lépjen kapcsolatba Moszkvával is. Még szeptember folyamán részt vett a Zólyomban tartózkodó szovjet ösztökötőisztekkel való kapcsolatfelvétel előkészítésében. Októberben Bánffy adta át Horthy azon levelét Dálnoki Veress Lajosnak, amelyben a kormányzó kijelentette, hogy akadályoztatása esetén a tábornokot bízza meg kormányalakítással.

Az 1944. október 16-i nyilas hatalomátvétel után letartóztatták és halálra ítélték. Az ellene felhozott vád az volt, hogy korábbi kormánytagként igyekezett a háborús erőfeszítéseket, valamint a szállításokra vonatkozó német követeléseket szabotálni. Nyilasnak öltözött barátai 1944. december 31-én szabadították ki a Margit körüti fogházból, ezt követően bujdosni kényszerült.

A szovjet hatóságok 1945. február 25–26-án kihallgatták, majd szabadon engedték. 1951. május 31-én a kommunisták, családjával együtt rózsadombi házából egy húsraktárba telepítették. Egy baleset következtében utolsó éveit lebénult állapotban élte le.

BÁNFFY DÁNIELTŐL

Hadtörténeti Levéltár – Ellenállási gyűjtemény, Magyarország, 369. Bánffy Dániel nyilatkozata.

BÁNFFY DÁNIELRŐL

Bánffy Dániel (1967). In: Kenyeres Ágnes szerk. (1967): Magyar Életrajzi Lexikon. I. kötet. Akadémiai Kiadó. Budapest.103. old.

Borbándi Gyula (1997): Magyar politikai pályaképek, 1938–1948. Európa. Budapest. 56–57. old.

Máthé Áron (2015): A Nemzeti Emlékezet Bizottsága állásfoglalása báró Bánffy Dániel háborús bűnösségének kérdésében. 2015. június 4. (<https://www.neb.hu/hu/baro-banffy-daniel-orokoseinek-kepviseloje-a-nemzeti-emlekezet-bizottsagahoz-for>, 2016. március 31.)

VII.2. FELVIDÉKIEK

ESTERHÁZY JÁNOS (*Tóth Andrej*)

Nyitraújlak (Magyar Királyság), 1901. március 14.–Mírov (Csehszlovákia), 1957. március 8.

Apja idősebb Esterházy János gróf (1864–1905) az Országgyűlés Felsőházának tagja, anyja pedig Tarnovszky Erzsébet (Elzbieta; 1875–1956) lengyel származású grófnő.

Gimnáziumot és Kereskedelmi Akadémiát végzett Budapesten. 1924-ben feleségül vette Serényi Livia grófnőt. Két gyerekük született, János (1929) és Alice (1932). 1918 végén egy jelentéktelen magyar katonacsoporttal igyekezett megfékezni a csehszlovák csapatok előrenyomulását Nyitra megyében. 1921 nyarán pedig részt vett a nyugat-magyarországi fegyveres ellenállásban, amely sikertelenül próbálta megakadályozni a terület átadását Ausztriának.

A tanulmányai befejezése után, ill. a 20-as években a nyitraújlaki családi birtokon gazdálkodott. A politikai életbe csak a 30-as évek elején kapcsolódott be. Először akkor, amikor 1931-ben megválasztották a Csehszlovákia Magyar Népközösségi Liga elnökévé. 1932. december 14-én budapesti kormánykörök támogatásával pedig az Országos Keresztényszocialista Párt (OKSzP) elnökévé. A budapesti kormánykörök abban reménykedtek, hogy: 1. Esterházynek sikerül stabilizálni a párton belül kiélezett frakcióellentéteket. 2. Szorgalmazni fogja a két kisebbségi magyar párt szoros együttműködését. 3. Ez elvezethet egy egységes kisebbségi magyar politikai párt létrehozásához. 4. Sikerül hozzájárulnia egy közös szlovák–magyar autonómista blokk létrehozásához a közelgő negyedik nemzetgyűlési választások alkalmával Hlinka Andrej vezette Szlovák Nemzeti Párttal.

Esterházy vezetése alatt vált az OKSzP igazi keresztény-szocialista párttá. Megerősítette a párt ellenzéki politikai irányzatát, s pártelnökként védte a keresztény-konzervatív értékek fokozottabb hangsúlyozásának a szükségességét, súlyt fektetett a szociális kérdésekre és sürgette a csehszlovák állam decentralizálását, illetve Szlovákia autonómiának a létrehozását, valamint Kárpátalja autonómiának megvalósítását, ahogyan erre Prága már 1919-től nemzetközi jogi szinten kötelezve volt.

1932-től folyamatosan jelentek meg cikkei a csehszlovákiai magyar lapokban, többek között a *Prágai Magyar Hírlapban*. Mint az egyik meghatározó ellenzéki és negatívista kisebbségi magyar párt elnöke szoros kapcsolatban állt a magyar miniszterelnökséggel és a külügyminisztériummal, amelyeknek tájékoztatást nyújtott a magyar kisebbség helyzetéről.

1932-től mint a magyar kisebbség egyik vezető politikusa rendszeresen szerepelt a pozsonyi rendőrkapitányságnak és a prágai belügyminisztériumnak továbbított különböző rendőri hatóságok politikai jelentéseiben. Esterházy János a nyilvános fellépéseiben gyakran élesen bírálta a csehszlovák kormányzat nemzetiségi politikáját, ezért két ízben komolyan szembekerült az államhatalommal: egyrészt 1933. december 11-én a Nyitrai Kerületi Bíróság feltételes kéthetes szabadságvesztésre ítélte a

1933. június 29-én a felvidéki Nyitraóvárában rendezett pártgyűlésen elhangzott politikai beszéde miatt. Másrészt 1934. január 19-én a felvidéki Szepcsiben megtartott nyilvános politikai beszéde miatt 1934. június 20-án a Kassai Kerületi Bíróság tizenöt napos feltétlen szabadságvesztésre ítélte.

1935 tavaszán a kassai választókerületben nemzetgyűlési mandátumot szerzett. A Csehszlovák Nemzetgyűlés Képviselőházában aktív szóvivője volt a magyar kisebbségnek, a parlamenti vitákba elsőként jelentkezett, s a felszólalásai általában élénk visszhangot keltettek a Képviselőházban. Négy parlamenti bizottság munkájában vett részt: tagja volt a költségvetési, alkotmányjogi, külügyi és földművelésügyi bizottságnak.

1935 decemberében mindkét kisebbségi magyar parlamenti párt, az OKSZP és a Magyar Nemzeti Párt közös klubjában támogatta Beneš Edvard akkori külügyminiszter köztársasági elnökké való megválasztását, aki saját maga kereste fel ez ügyben Esterházyt, mint a demokratikus politikai elveket védő politikai párt vezetőjét. A magyar kisebbségi pártok konstruktív fellépését az elnökválasztáson az újonnan megválasztott Beneš elnök nagyra értékelte, titkára közvetítésével Esterházynak címzett üzenetében köszönte meg közvetlenül az elnökválasztások után a magyar pártok *„lovagiaságát, őszinteségét és egyenes magatartását, melyet a választások előtt és a választások során tanúsítottak”*.

Ettől a pillanattól Esterházy János volt az egyetlen magyar kisebbségi politikus, aki közvetlen kapcsolatban állt Benešsel. A következő években többször is találkozott a köztársasági elnökkel, akit arra kért, járuljon hozzá a magyar kisebbség nemzeti-kulturális helyzetének javításához.

Beneš köztársasági elnökként a csehszlovák magyar kisebbségi politikusok közül Esterházyt választotta ki megbízható „vitapartnernek”. Ennek egyik bizonyítéka, hogy Beneš 1936 szeptemberében tárca nélküli miniszteri posztot ajánlott Esterházynak, aki az ajánlatot visszautasította.

Esterházyt 1936. június 21-én a két kisebbségi magyar parlamenti pártból létrehozott Egyesült Magyar Párt (EMP) ügyvezetőelnökévé választották. Mint az EMP egyik vezére részt vett Hodža Milan miniszterelnökkel folytatott tárgyalásokon, amelyek a magyar kisebbség helyzetének a német kérdéssel való egyenrangúsítását követelte. Ezekre a tárgyalásokra viszont csak 1938-ban került sor, de nem vezettek eredményre.

1938 augusztusától Esterházy már az ország magyarlakta területek autonómiájának a kikiáltását szorgalmazta, lord Runciman Walter brit diplomata kezdeményezésére. Nagy szerepe volt abban, hogy az első köztársaság végzetes hónapjaiban 1938-ban nem kellett a csehszlovák kormánynak az ország magyarlakta területein szükségállapotot kihirdetni. Erélyesen ellen volt bármilyen tömeges demonstrációnak és erőszakos államellenes terrorakciónak, azt hangsúlyozva, hogy a csehszlovákiai magyarok csak demokratikus és parlamenti úton érvényesíthetik jogaikat.

Az első bécsi döntést követően továbbra is Csehszlovákia területén maradt, és az EMP egyetlen magyar képviselője lett a Csehszlovák Nemzetgyűlésben. Különösen figyelemreméltó az utolsó parlamenti beszéde 1938 decemberében a Képviselőház 157-ik ülésén. Elsőként szólalt fel az új, akkor már erősen jobboldali és nacionalista

csehszlovák kormány azon törvényrendelete ellen, amely két évre ki akarta zárni a parlamentet a politikai életből. Azzal érvelt, hogy a törvényjavaslat „*ellenkezik a parlamentarizmus eszméjével és eddig nem ismert széleskörű felhatalmazást és jogot biztosít egyeseknek, ami nem egyéb, mint egy válfaja diktatúrának*”.

A Tiso-féle szlovák állam idején az egyetlen megengedett kisebbségi magyar pártnak, a Szlovenszlovák Magyar Párt elnökeként képviselte a szlovák területen maradt maradék magyar kisebbséget. Egyúttal az első bécsi döntést követően kiállt a Magyarországhoz csatolt kisszámú szlovák kisebbség jogai mellett is. Arra kérte a budapesti kormányzatot, hogy az országhoz csatolt szlovákságnak ugyanazokat a jogokat adja meg, mint amelyeket a magyar kisebbség a pozsonyi kormánytól követelt.

A Szlovák Köztársaság parlamentjének 87-ik ülésén 1942. május 15-én egyedüli képviselőként nem szavazott arra az alkotmányjogi törvényre, amely szentesítette a már néhány hónapja folyó szlovákiai zsidók deportálását. A háború végén a Gestapo elől vidéken kellett bujdosnia. Pozsonyba csak akkor tért ismét vissza, amikor már a németek kezdték kiüríteni a várost a közeledő szovjet csapatok előtt. Az ismerőseinek tanácsai ellenére sem akarta elhagyni Szlovákiát és nyugatra szökni a szovjetek elől, azzal érvelve, hogy pártelnöki kötelezettségének érzi védeni a kisebbségi magyarok helyzetét a háború utolsó napjaiban. Ez a döntés viszont számára végzetes volt, hiszen Husák Gustáv, az akkori szlovák belügyi biztosa parancsára rövidesen letartóztatták. Majd átadták az NKVD-nek, amely 1945. július 29-én elhurcolta a Szovjetunióba.

Egy évvel később, 1946. június 24-én Moszkvában konstruált vádak alapján a szovjet bíróság tízéves kényszermunkára ítélte, ezt a GULAG-on kellett volna letöltenie. Közben 1947. szeptember 16-án a pozsonyi Szlovák Nemzeti Bíróság *in contumaciam* hazaárulás vádjával halálra ítélte. 1949. április 20-án a szovjet hatóságok kiadták Csehszlovákiának. 1950-ben a halálbüntetési ítéletet életfogytiglani, majd 1955-ben pedig 25 évi szabadságvesztésre enyhítették. A börtönben halt meg. A földi maradványai a prágai motoli kórház temetőjében lettek halála után titkosan elhelyezve egy tömegsírban. Tetemét csak ötven évvel a halála után, 2007-ben sikerült megtalálni Schwarzenberg Karel akkori cseh külügyminiszter közreműködésének köszönhetően.

1993-ban az Oroszország Legfelső Bírósága rehabilitálta, addig a Szlovák Legfelső Bíróság egy évvel később visszautasította az Esterházy-per újra tárgyalását.

ESTERHÁZY JÁNOSTÓL

Archiv bezpečnostních složek (dále jen ABS), S/2 (215) – 51 – 81, tamtéž, Zápisnica napísaná dňa 25. apríla 1949..., dokument je súčasťou súdneho spisu k Jánosi Esterházyemu, resp. prílohou k rozsudku nad jeho osobou TnLud 19/27/47 ze dne 16. září 1947.

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Külügyminisztérium – Politikai Osztály 1918–1944 (K 63), Politikai Osztály Reservált Iratai 1918–1944 (K 64), és Számjelosztály 1918–1944 (K 74).

Masarykův ústav a Archiv Akademie věd České republiky, v. v. i., Archiv Ústavu Tomáše Garrigua Masaryka, fond Edvard Beneš.

- Esterházy János (1937):** A csehszlovákiai magyarság kulturális helyzete. Esterházy János beszéde a képviselőház költségvetési bizottságának 1937 november 19-iki ülésén. Klny.: a Prágai Magyar Hírlap 1937. évi 271., 274., 275., 277., 278., 280., 286. és 288. számából. Heintr. Mercy fia Nyomda. Prága.
- Esterházy János (1943):** A kisebbségek gazdasági helyzete: előadás a Debreceni Nyári Egyetem 1943. évi tanfolyamán. Városi Nyomda, Debrecen.
- Esterházy János (1941):** A kisebbségi élet hatása a magyarságra. Városi Nyomda. Debrecen
- Esterházy János (1940):** A szlovákiai magyar család élete. Concordia. Bratislava–Pozsony.
- Esterházy János (1992):** Cselekedjünk mindannyian egyetértésben és szeretetben. Vál. és szerk. Kövesdi János. Pannónia Kvk, Pozsony.
- Esterházy János (2000):** A kisebbségi kérdés. Válogatott írások, beszédek, interjúk. Vál. és szerk. Molnár Imre, Budapest: Ister, 2000.

ESTERHÁZY JÁNOSRÓL

- Angyal Béla (2002):** Érdekvédelem és önszerveződés. Fejezetek a csehszlovákiai magyar pártpolitika történetéből 1918–1938, Galánta: Fórum Intézet. Lilium Aurum. Dunaszerdahely.
- Balassa Zoltán (1994):** Pilóta a viharban. Gróf Esterházy János és kora. [Budapest]: Magyar Honvédség Oktatási és Kulturális Anyagellátó Központ.
- Esterházy Lujza (1991):** Szívek az ár ellen: népek ütközése: Közép-európai tapasztalatok. Püski. Budapest.
- Esterházy-Malfatti Alice – Török Bálint (2002):** Esterházy János emlékkönyv. Századvég. Budapest.
- Gulyás László (2008):** Edvard Beneš. Közép-Európa koncepciók és a valóság. Attraktor Kiadó. Máriabesnyő–Gödöllő.
- Gulyás László (2008):** Beneš statesman or charlatan? The plans and the reality 1908–1948. Corvinus Publishing. Toronto–Buffalo.
- Gulyás László (2016):** A Horthy-korszak külpolitikája 4. A revíziós sikerek 1. A Felvidék és a Kárpátalja visszatérése 1937–1939. Attraktor Kiadó. Máriabesnyő.
- Kafková Alena (2007):** Místo posledního odpočinku Jánose Esterházyho. In: Historická penologie. Časopis pro historickou penologii, 2007, č. 2, s. 31–33.
- Molnár Imre (2010):** Esterházy János élete és mártírhalála. Méry Ratio. Somorja.
- Molnár Imre (2013):** Esterházy János élete és mártírhalála. Magyar Közlöny Lap- és Kvk. Budapest.
- Molnár Imre (2008):** „Sem gyűlölettel, sem erőszakkal...”: Esterházy János élete és mártírhalála. Kecskés László Társaság. Komárom.
- Molnár Imre (2011):** The life and martyrdom of János Esterházy. Ford. Orsolya Frank: Méry Ratio. Samorín.
- Molnár Imre (2012):** Život a martyrska smrt' Jánosa Esterházyho. Ford. Angelika Doncová. Méry Ratio. Somorja.
- Tóth Andrej (2014):** Count János Esterházy (1901–1957) – short political portrait of leading figure of Czechoslovak Hungarian minority in the Thirtieths of the 20th Century. In: Acta Faculty filozofické Západočeské univerzity v Plzni, 9. évf. (2014), 2. sz., 15–39 old.
- Tóth Andrej (2009):** Count János Esterházy, the Chairman of the United Hungarian Party in the debate of parliamentarians of the Czechoslovak National Assembly in 1938, the fatal year of the first Czechoslovak Republic (Esterházy's criticism of Czechoslovakia in the year of the Munich Agreement). In: Öt kontinens. Eötvös Loránd Tudományegyetem, 2009. Budapest. 429–455. old.

- Tóth Andrej (2014):** Magyar kisebbségi politikai pártok Csehszlovákiában és az 1935. évi elnökválasztás. In: Századok, A Magyar Történelmi Társulat Folyóirata, 148. évf. (2014), 6. sz., 1517–1558. old.
- Tóth Andrej (2010):** Nástup hraběte Jánose Esterházyho do čela maďarské Zemské křesťansko-socialistické strany v Československu na sklonku roku 1932. In: Moderní dějiny. Časopis pro dějiny 19. a 20. století, Historický ústav Akademie věd České republiky, 18. évf. (2010), 1. sz., 77–101. old.
- Tóth Andrej (2013):** Ústřední politická autorita maďarské menšiny třicátých let 20. století – hrabě János Esterházy (1901–1957). In: Historica Olomucensia, Sborník prací historických XXXIV, 45–2013, 155–167. old.
- Tóth Andrej (2011):** Zemská křesťansko-socialistická strana v Československu pod vedením hraběte Jánose Esterházyho v letech 1933–1935. In: Moderní dějiny. Časopis pro dějiny 19. a 20. století, Historický ústav Akademie věd České republiky, v. v. i., 19. évf. (2011), 1. sz., 67–103. old.
- Tóth Andrej–Novotný Lukáš–Stehlík Michal (2012):** Národnostní menšiny v Československu 1918–1938. Od státu národního ke státu národnostnímu? Univerzita Karlova v Praze, Filozofická fakulta. Praha.

JAROSS ANDOR (*Tóth Andrej*)

Komáromcsehi (Magyar Királyság), 1896. május 23.–Budapest, 1946. április 11.

Középiskolai tanulmányait a tatai piarista gimnáziumban végezte el közvetlenül az első világháború kitörése előtt. Ezután a budapesti tudományegyetem jogi karára iratkozott be. Két év után, 1915-ben, katonai szolgálatra vonult be a 2. számú közös lovas-tüzér hadosztályhoz, majd 1916 tavaszán önkéntes szakaszvezetőként kikerült a harctérre. Arcvonalbeli szolgálatot egészen 1918 augusztusáig teljesített; mint tartalékos hadnagy szerelt le. Két fivére halála miatt jogi tanulmányait a háború után nem folytathatta tovább. Beiratkozott a mosonmagyaróvári Gazdasági Akadémiára, majd a család felvidéki birtokain Komáromcsehiben és Koltán gazdálkodott.

A csehszlovákiai kisebbségi magyarság politikai életébe 1921-ben kapcsolódott be, amikor tagja lett az 1920 februárjában alapított magyar Kisgazda Pártnak (MKP), azaz az Országos Magyar Kisgazda és Földműves Pártnak, amely az Országos Keresztényszocialista Párttal (OKSZP) együtt képviselte a szlovákiai kisebbségi magyarokat a Csehszlovák Nemzetgyűlésben. 1923-ban társelnöke, ill. ügyvezető alelnöke lett a párt egyik főszakosztályának, az országos mezőgazdasági szakosztálynak, amelynek fő célja a párt mezőgazdasági politikai programjának, valamint azoknak a törvényjavaslatoknak, amelyek az agrárterületet érintették, a garantálása volt. E tisztségéből kifolyólag, a szakosztály szervezeti szabályzata szerint, egyben az országos pártvezetőségnek is a tagja lett.

Az MKP által kezdeményezett egységes magyar párt létrehozásának a kudarca után, ill. a párt Magyar Nemzeti Párttá (MNP) való átalakulását követően 1925-ben a párt egyik alelnöke lett. 1926-ban az MNP mezőgazdasági szakosztályának elnökének választották és 1928-ban az MNP komáromi kerületének lett az elnöke.

1929-ben beválasztották a pozsonyi tartománygyűlésbe, amelynek 1935-ig volt a tagja. Majd 1931-től a Csehszlovákiai Magyar Népszövetségi Liga alelnöki posztját is betöltötte. 1929-ben és 1930-ban részt vett a Genfben, s majd 1932 pedig a Bécsben megtartott Európai Nemzetiségi Kongresszuson.

Az MNP 1933. május 14-én Léván megtartott országos jelentőségű nagygyűlés a párt országos ügyvezető elnökévé választotta. Jarosznak a párt ügyvezető elnökévé való megválasztása összefüggött a csehszlovákiai kisebbségi magyar politikai színterén az 1930-as évek elejétől beinduló politikai elit generációváltásával, amelynek során az MNP-n belül a budapesti kormányzat által támogatott Jaross Andor fokozatosan a párt meghatározó alakjává vált. A párt 1933 májusi lévai nagygyűlése, amely az MNP megújulás jegyében zajlott le, elfogadta Jaross Andor javaslatát a párt ifjúsági szakosztályának felállításáról. Ezáltal az MNP ifjúsági politikájának felelőse, a szervező munka fő irányítója és ideológusa lett. Több magyarlakta városban tervezett egy ifjúsági kongresszus, ill. ifjúsági nagygyűléssorozatot a csehszlovákiai magyar ifjúság problémái, a párt felállítandó ifjúsági szakosztályai munkaprogramjának, valamint feladatainak szélesebb körű megtagyargalása végett.

A csehszlovák hatóságok ezt a szervezkedést törvénytelennek találták, azzal az indokkal, hogy a párton belül létrehozandó ifjúsági szakosztályainak nincsenek jóváhagyott alapszabályai. Ennek ellenére Jaross Andornak mégis sikerült 1933 június–júliusában megszervezni több ifjúsági nagygyűlést, melyek hatására több helyi pártszervezet mellett megalakították a párt ifjúsági szakosztályát Fiala Magyarok Munkacsoportja (FMM) néven.

Az MNP-nek viszont az ifjúsági tagozatát nem sikerült megtartania, ill. kiépítenie. A Szlovákiai Országos Hivatal 1933 júliusi döntése révén betiltotta az MNP ifjúsági szakosztályainak a további szervezését és feloszlatta a FMM már meglévő szervezeteit. Az MNP hevesen tiltakozott ezen döntés ellen, de a Tartományi Hivatal döntésén nem tudott változtatni. Jaross Andor ez ügyben például több ízben eredménytelenül személyesen tárgyalt Jozef Ország-gal, a Szlovákiai Országos Hivatala elnökével. A csehszlovák hatóságok az MNP-n belül folyó ifjúsági szervezkedést radikális jellegűnek tekintették. Azt igyekeztek tiltó intézkedéseikkel elkerülni, hogy egy negativista nemzetiségi párton belül születendő ifjúsági szervezetekből ne alakulhassanak ki később bármilyen félkatonai jellegű alakulatok.

Jaross Andor az MNP ügyvezető elnökének való megválasztása a pártnak a jobboldali, nemzeti és ellenzéki-negativista politikájának az elmélyülését eredményezte. Bár Jaross Andor politikai nézetei a második világháború idején erősen radikalizálódtak, a harmincas évek felében írásaiban és felszólalásaiban óva intette a magyarokat a náci parancsuralmi rendszer eszméink követésétől. Továbbá a kisebbségi magyarság jövőjének érdekében a demokrácia védelmének a fontosságát hangoztatta.

Jaross Andor MNP ügyvezető elökként azonban fokozatosan egyre agilisabb, erélyesebb és magabiztosabb politikussá kezdett válni. Erre a csehszlovákiai magyar külügyi képviselőtársulat tagjai Budapestet is figyelmeztették. Az 1935-ös negyedik nemzetgyűlési választásokat követően Jaross megakadályozta a két magyar parlamenti párt, az MNP és az OKSzP közös parlamenti klubjának a létrejöttét, és azért küzdött, hogy ne Szüllő Géza, az OKSzP kimagasló egyénisége és a csehszlovákiai magyar kisebbség „külügyminisztere” legyen ismét a közös képviselőklub elnöke, ill. a két magyar párt törvényhozóinak a vezére a Nemzetgyűlésben. Ezzel kapcsolatban a pozsonyi magyar konzul akként referált a budapesti külügyminisztériumnak, hogy ideje lenne Jarossnak „letörni szarvait”.

Jaross Andor az említett nemzetgyűlési választások alkalmával lett tagja a Csehszlovák Nemzetgyűlés Képviselőházának. Mandátumot az érsekújvári választókerületben szerzett. A Képviselőházban tagja volt a védelmi, költségvetési, alkotmányjogi és külügyi bizottságnak. 1935. december 17-én, közvetlenül a köztársasági elnökválasztások előestéjén, tagja volt annak a kisebbségi magyar pártok delegációjának, amely Benešnek átadott egy 18 pontból álló memorandumot. Ebben a két párt a Beneš jelölésének a támogatási feltételeit foglalta össze. Mivelhogy az 1935-ös köztársasági elnökválasztások alkalmával főképpen az OKSzP vezetői voltak politikailag aktívak a kisebbségi magyar politikai színtéren belül, s Budapesttel is ez ügyben ők tárgyaltak, Jaross Andor a köztársasági elnökjelölttel való tárgyaláson hangsúlyozta, hogy az MNP nevében csak megfigyelőként vesz részt.

Bár 1935. december 18-án lezajlott köztársasági elnökválasztásokon a kisebbségi magyar parlamenti pártok törvényhozóinak Benešre adták le szavazatukat – ahogyan ezt mindkét párt előre jelezte közös politikai nyilatkozat formájában a választások előestéjén –, a választásokat követően olyan feltételezések merültek fel, miszerint az MNP vezetői nem tettek eleget Budapest kérésének, hogy együttesen szavazzon a két párt. A politikai pletyka szerint az üres – így érvénytelen szavazólapot vagy Jaross Andornak vagy az MNP vezetője, Szent-Ivány József adta le.

Jaross Andor cáfolta ezeket a pletykákat: a sajtóban kijelentette, hogy a két magyar kisebbségi párt együttesen szavazott az elnökválasztáson, azaz képviselőik egy-

ségesen Benešre adták le a voksukat. Ezzel kapcsolatban figyelemreméltó Jaross Andor kijelentése Az Est napilap szerkesztője előtt, amelyet a lap eképpen közölt le: „Elmondhatjuk, hogy azért foglaltunk állást Beneš elnöksége mellett, mert az az érzésünk, hogy Beneš ígéreteitől a magyarság többet várhat, mint a jobboldali, túlzó nacionalista irányzatától.”

1936. június 21-én a két kisebbségi magyar parlamenti pártból létrehozott Egyesült Magyar Pártnak (EMP) országos elnökévé választották. Mint a kisebbségi magyarság ellenzéki és negativista politikai színterének egyik főképviselője szoros kapcsolatban állt a magyar miniszterelnökséggel és a külügyminisztériummal. Úgyszintén mint a kisebbségi magyarság vezető politikusa rendszeresen szerepelt a pozsonyi rendőrkapitányságnak és a prágai belügyminisztériumnak továbbított rendőri hatóságok politikai jelentéseiben.

Az EMP Jaross Andor elnöklete alatt erélyesen bírálta a Nemzetgyűlésben a csehszlovák kormány nemzetiségi és gazdasági politikáját, és több ízben politikai memorandum formájában hívta fel a csehszlovák vezetőpolitikásokat, hogy komolyan és őszintén kezeljék a kisebbségi magyarság problémáit, összegezve ezekben a dokumentumokban alaposan a kisebbségi magyarok sérelmeit, ill. az EMP politikai követeléseit.

A drámai 1938-ik évben Jaross Andor a kisebbségi magyarság követeléseit az 1935-ben megválasztott Nemzetgyűlés 145-ik ülésén, április 5-én 12 pontba tömörítve így adta elő: „1) A magyarság tántoríthatatlanul ragaszkodik az Érsekújvárott 1936. június 21-én az alakuló pártkongresszuson elfogadott pártprogram elvi alapjaihoz és annak minden pontjához. Ennek megvalósíthatása érdekében tökéletes rendszerváltozást követel a köztársaság bel- és külpolitikájában. 2) A köztársaságban minden nemzet részére teljes egyenjogúságot, egyenrangúságot és önkormányzatot követelünk. Ennek érdekében külön törvényt hozandó, melynek alapján a magyarságot mindazon jogok megillessék, amely jogot a köztársaság bármely nemzete élvez, vagy a jövőben élvezni fog. 3) Minden eddigi egyenlőtlenség, sérelem és igazságtalanság, amely a közigazgatásban, bírászkodásnál, nyelvtörvény kezelésénél, állampolgárságnál, népszámlálásnál, iskolapolitikában és gazdasági téren érte a magyarságot, jóváteendő. 4) Magyarlakta területen a hivatalok, állami üzemek és közintézmények tisztviselői, alkalmazottai és munkásai a magyarság számarányának megfelelő számban magyarok legyenek, ahol pedig a magyarság a többség, ott a hivatalvezetők is kivétel nélkül. 5) Követeljük, hogy az iskolákat a népművelés minden intézményét a magyarság saját szervei útján, hitvallásos szellemben, maga vezethesse és kezelhesse. Követeljük a hiányzó magyar iskolák sürgős pótlását. Követeljük a magyar nyelvterületen az elnemzetlenítést célzó, a Slovenská Liga által létesített csehszlovák népiskolák megszüntetését. Mindenkinek a magáét! A magyart magyarnak, a szlovákot szlováknak neveljék. 6) A mezőgazdasági termelés megszabadítandó a monopóliumok és álmonopóliumok béklyóitól, annak jövedelmezősége tarifális vámpolitikai eszközökkel biztosítandó. A magyar nyelvterületen létesített csehszlovák telepek és maradékirtokok földje a magyar földművelő lakosságnak osztandó ki. 7) Követeljük a magyar munkások fokozott védelmét és ennek szolgálatában a minimális munkabérek kormányrendeleti úton való megállapítását, valamint biztosítását annak, hogy mindaddig, amíg magyar nyelvterületen munkanélküliek vannak, más nemzetiségű munkás csakis számarányának megfelelően kaphat alkalmazást. 8) Követeljük a magyar kisiparosság fokozott védelmét és részletetését az állami és közmunkánál, valamint a magyar nyugdíjasok és elbocsátott közalkalmazottaknak a köztársaság többi nyugdíjasaival való teljes egyenjogúsítását. 9) Követeljük a nemzeti kataszter törvényes megvalósítását, amely kötelességévé teszi minden állampolgárnak, hogy községsé saját nemzeti kataszterébe magát felvétesse. Ez a kataszter képezi alapját a minden vonalon

biztosítandó nemzetek közötti teljes jogegyenlőségnek. 10) Követeljük az elnemzetlenítés és ennek kísérletét szigorúan büntető törvény megalkotását. 11) Követeljük Szlovákia és Kárpátalja autonómiáját. 12) Új, minden tekintetben kizárólag békés külpolitikai bevezetését követeljük, amely szakát a szovjettel kötött szerződéssel és a szomszéd államokkal való politikai megegyezésre támaszkodik.”

Ezt követően Jaross Andor, Esterházy Jánossal, az EMP országos ügyvezető elnökével együtt, a jubileumi évre hivatkozva (az első Csehszlovák köztársaság 1938-ban ünnepelte fennállásának a huszadik évfordulóját) egy komplex, 81 pontból álló politikai memorandumot nyújtott át Hodža Milan miniszterelnöknek és Beneš Edvard köztársasági elnöknek. Ebben az ellenzéki EMP a legalaposabban részletezte a kisebbségi magyarság követeléseit az akkori csehszlovák kormányzattól.

Jaross 1938-ban részt vett Hodža Milan miniszterelnökkel folytatott tárgyalásokon. Jaross a miniszterelnökkel először 1938. június 29-én tárgyalt, Esterházy János, Szüllő Géza képviselő, az EMP parlamenti klub elnökének, és Korláth Endre képviselő, a párt kárpátaljai szervezetének ügyvezetője kíséretében. Jaross a miniszterelnök előtt megerősítette, hogy az EMP egyik fő és kizárólagos követelése minden állampolgár egyenjogúságának elve nemzetiségére való tekintet nélkül. Az EMP elnöke egyben felhívta a kormányfő figyelmét arra, hogy a magyarok és a csehszlovákok együttélése semmi esetre sem folytatható tovább a jelenlegi körülmények között, amikor a magyarokra, mint alacsonyabb rendű polgárookra tekintenek. Jaross a miniszterelnöknek újszintén megerősítette, hogy az EMP területi alapon történő autonómia létrehozását követeli Szlovákia részére.

A Hodža a miniszterelnökkel folytatott június 29-ki, majd a július 20-ki – ahol Jaross a fentebb említett EMP vezetőpolitikusaival vett részt – nem vezettek eredményre. Az EMP delegációját kellemetlenül érintette a kormányfő kijelentése, hogy a nemzetiségi kisebbségek helyzetének javításával kapcsolatos munkája során valójában nem számol a nemzetiségi kisebbségek képviselőivel folytatott kerettárgyalásokra, csupán informálni szeretné őket a készülő módosítások alapelveiről és a készülő jogi javaslatok tartalmáról, hogy azok állást foglalhassanak ezekkel kapcsolatban.

1938. augusztus 12-én Jaross Andor – Esterházy János és az EMP törvényhozók vezére Szüllő Géza kísérték – tárgyalt lord Runciman, brit diplomatával, aki igyekezett közvetíteni a Henlein Konrad vezette Szudétanémet Párt és a csehszlovák kormányzat között. A brit diplomatával való tárgyalások valószínűleg pozitívan hatottak Jaross Andorra, mert egy nappal később, a Léván megtartott EMP pártgyűlésen kijelentette, hogy a megegyezés a németek, magyarok és a Hodža-kormány között lehetséges.

A megegyezés lehetősége viszont nagyon gyorsan kudarcba fulladt. Runciman kezdeményezésére a Jaross Andor vezette EMP 1938. augusztus 24-én revidiálta az eddigi autonomista politikáját és véglegesen a magyarlakta területek külön autonómia platformjára helyezkedett, felváltva ezzel a közös szlovák és külön Kárpátalja autonómia követelését.

1938. október 7-én, az első Csehszlovák Köztársaságra végzetes müncheni döntés után Jaross részt vett a Magyar Nemzeti Tanács létrehozásában, amely követelte az EMP vezetőségének a részvételét a sikertelen határmódosítási csehszlovák-magyar tárgyalásokon, amelyekre a müncheni egyezmény értelmében október 9. és 13. között Révkomáromban került sor.

Az első bécsi döntés után Jaross Andor lakhelye Magyarországhoz került, s így elveszítette képviselői mandátumát a Csehszlovák Nemzetgyűlésben. Az 1939. évi V., „A Magyar Szent Koronához visszacsatolt felvidéki területek képviselőinek az 1939. évi június hava 10. napjára egybehívott országgyűlés képviselőházába meghívásáról” c. törvénycikk értelmében a magyarországi Országgyűlés Képviselőházának lett a tagja.

A kormányzó Horthy Miklós már 1938. november 15-én a felvidéki ügyek tárca nélküli miniszterré nevezte ki. Ezt a miniszteri posztot az Imrédy-kormányban és a második Teleki-kormányban töltötte be.

1940. október 1-én Imrédy Bélával megalapította a szélsőjobboldali Magyar Megújulás Pártját. 1944-ben belügyminiszterként tagja volt a Sztójay-kormánynak, és ekkor sajnálatos módon kivette részét a zsidóüldözésből. A miniszteri posztról való lemondása után jelentős szerepet játszott a szélsőjobboldali parlamenti képviselőket tömörítő ún. Törvényhozók Nemzeti Szövetségének, amelynek 1944 decemberétől 1945 márciusáig Soproni székhellyel elnöke is volt.

1946-ban a népbíróság háborús bűnösnek találta és halálra ítélte. Az ítéletet végrehajtották.

JAROSS ANDORTÓL

Nem írt emlékiratokat.

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Külügyminisztérium – Politikai Osztály Reservált Iratai (K 64), Politikai Osztály (K 64) és Számjelosztály (K 74).

Národní archiv, Praha, Ministerstvo vnitra I – prezídium (fond č. 225 bývalého Studijního ústavu Ministerstva vnitra), sign. 225–812–1–5 (A Magyar Nemzeti Párt! szózata a magyar gazdákhöz. A Magyar Nemzeti Párt mezőgazdasági szakosztályának programja. Nyomt. Rábely Károly könyvnyomdája: Rimaszombat, 1926).

JAROSS ANDORRÓL

Angyal Béla (2002): Érdekvédelem és önszerveződés. Fejezetek a csehszlovákiai magyar pártpolitika történetéből 1918–1938. Fórum Intézet. Lilium Aurum. Dunaszerdahely.

Gulyás László (2008): Edvard Beneš. Közép-Európa koncepciók és a valóság. Attraktor Kiadó. Máriabesnyő–Gödöllő.

Gulyás László (2008): Beneš statesman or charlatan? The plans and the reality 1908–1948. Corvinus Publishing. Toronto–Buffalo.

Gulyás László (2016): A Horthy-korszak külpolitikája 4. A revíziós sikerek 1. A Felvidék és a Kárpátalja visszatérése 1937–1939. Attraktor Kiadó. Máriabesnyő.

Haessler István szerk. (1940): Országgyűlési Almanach az 1939–44. évi országgyűlésről. Budapest: M. T. I. rt. nyomdája, 1940, 592–593. old.

Popély Gyula (1938): A kisebbségi magyar pártpolitika megújulása a harmincas évek első felében. In: Regio – Kisebbségtudományi Szemle, 1. évf., 1990, 3. sz., 97–132. old.

Tóth Andrej (2014): Magyar kisebbségi politikai pártok Csehszlovákiában és az 1935. évi elnökválasztás. In: Századok, A Magyar Történelmi Társulat Folyóirata, 148. évf. (2014), 6. sz., 1517–1558 old.

Tóth Andrej–Novotný Lukáš–Stehlík Michal (2012): Národnostní menšiny v Československu 1918–1938. Od státu národného ke státu národnostnímu? Univerzita Karlova v Praze, Filozofická fakulta. Praha.

SZENT-IVÁNY JÓZSEF (ZERDAHELYI) *(Tóth Andrej)*

Zsár (Magyar Királyság), 1884. november 15.–Balatonfüred, 1941. december 1.

A középiskolai tanulmányait a pozsonyi és a kismárki gimnáziumban végezte el. Jogot hallgatott a budapesti tudományegyetemen, de a tanulmányait családi okok miatt nem fejezte be. A Gömör megyei Bején (ma Tornalja településrésze) gazdálkodott földbirtokán. Nagy érdeklődést fejtettek ki benne a korszerű mezőgazdasági módszerek, amelyeket a nyugat-európai országokban személyesen is tanulmányozott.

A politikába még a dualista Magyarország idején kapcsolódott be a Nagyatádi-féle Kisgazdapárt keretén belül. Elnökhelyettese, majd elnöke lett a Gömör-Kishont Megyei Gazdasági Egyesületnek, melynek taglétszáma Csehszlovákia megalakulása idején elérte a tízezer főt, s ezért az egyesület egyik fő tagsági bázisává vált az Országos Magyar Kisgazda és Földmíves Pártnak, amely 1920 elején alakult meg Szent-Ivány József vezetése alatt. A párt még 1920-ban át lett nevezve Országos Magyar Kisgazda, Földmíves és Kisiparos Pártra (röviden Magyar Kisgazda Párt, MKP). 1921-ben létrehozta az Országos Magyar Gazdaszövetséget. 1924-ben és 1925-ben megkísérelte egyesíteni a csehszlovákiai ellenzéki kisebbségi magyar politikai erőket egy közös egységes pártba. Az egységes kisebbségi magyar párt alapjának az 1920-ban megalakult Szlovenszkói és Ruszinszkói Szövetkezett Ellenzéki Pártok Közös Bizottságát képzelte el.

Szent-Ivány József kezdeményezése viszont kudarcba fulladt, mivelhogy az ország másik jelentős és parlamenti kisebbségi magyar politikai szereplője, az Országos Keresztényszocialista Párt (OKSZP), elvetette a közös párt gondolatát és nem volt hajlandó csatlakozni a magyar kisebbségi gyűjtőpártként létrehozott Magyar Nemzeti Párthoz (MNP).

Az MNP-t 1925. október 18-án hívták életre, alaptagságát a volt kisgazdapárt és a párthoz csatlakozó jelentékeny Szlovenszkói Magyar Jogpárt tagsága alkotta. Szent-Ivány József viszont ez alkalommal elveszítette a pártelnöki posztot Tobler Jánossal szemben. Sőt még az Elnökségbe se került be, ennek ellenére továbbra is a párt tényleges vezetője maradt egészen az 1930-as évek közepéig.

Szent-Ivány József már 1920-ban bekerült a Csehszlovák Nemzetgyűlés Képviselőházába, melynek tagja volt egészen 1938-ig, tehát a Nemzetgyűlésnek mind a négy választási időszakában. A két ellenzéki kisebbségi magyar párt, azaz az OKSZP és az MNP közös parlamenti klubjának a létrehozásáig 1930 márciusában a harmadik parlamenti választások után, amelyekre 1929-ben került sor, a pártja képviselő klubjának vezetője (1922–1925 és 1927–1930), majd az OKSZP és az MNP közös parlamenti klubjának alelnöke.

Tagja volt az alkotmányjogi, a külügyi, a költségvetési, a mezőgazdasági és kisiparos, a mentelmi, az állandó és az inkompatibilis bizottságnak. A második, 1925-ös nemzetgyűlési választások alkalmával ún. reálpolitikát hirdetett, ill. szorgalmazta a párt aktivista politikai irányvonalát. Ennek megfelelően a párt, a Szepesinémet Párttal együtt, amely az MNP szervezeti részeként működött 1925-től, a nemzetgyűlési választásokon közös listán indult a német agrárpárttal, azaz a német Mezőgazdászok

Szövetségével (Bund der Landwirte, BdL) és a Német Kisiparos Párttal (Deutsche Gewerparte), amelyekkel a választások után közös parlamenti klubba lépett mind a Képviselőházban, mind a Szenátusban.

1926-ban az MNP megszavazta a kormány agrárvárm törvényjavaslatát, amely viszont némileg védte a csehszlovákiai magyar gazdákat, viszont előnytelen helyzetbe hozta a magyarországi gabonakivitelét. A Magyar Nemzeti Párt ekkor erősen szembekeverült nemcsak az OKSZP-vel, hanem a budapesti kormányzattal is. 1926 augusztusában maga Bethlen István magyar miniszterelnök figyelmeztette személyesen Szent-Iványt Budapesten, hogy a csehszlovák kormány támogatása az MNP részéről semmi esetre sem válhat állandóvá.

Az MNP-nek az aktivista politikával való komoly kacérkodásának politikai szövetségésének, a BdL-nek a magatartása vetett végett. A választások után Švehla Antonín miniszterelnöksége alatt létrejött ún. össznemzeti nagykoalíciós kormány hamarosan válságba került. Ezt követően a jobboldali német BdL valamint a jobboldali MNP politikai súlya is lényegesen megnövekedett, hiszen Švehla, a csehszlovák Agrárpárt elnöke új, jobboldali koalíciós kormányt szándékozott létrehozni. Ezt érzékelve az MNP és a BdL 1926. október 1-én megegyezett, hogy a koalíciós tárgyalásokhoz meghívott BdL csakis a mindkét párt közös politikai feltételek elismerésének fejében lép be a kormányba. A BdL viszont váratlanul, 1926. október 12-én belépett a kormányba, anélkül, hogy ezt a lépést a korábbi megegyezés értelmében az MNP-vel megkonzultálta volna.

A BdL eme lépését Szent-Ivány József puccsista lépésnek nevezte, majd az MNP nevében közvetlen tárgyalásokba kezdett Švehla miniszterelnökkel. Azonban annak ellenére, hogy az MNP a megkezdett tárgyalások folytatása érdekében úgy döntött, hogy nem vesz részt az 1927-es évi állami költségvetés kormánytervezetéről folytatott szavazáson a Nemzetgyűlésben, hogy ne akadályozza ennek a sikeres megszavazását, a miniszterelnökkel folytatott tárgyalások sikertelenül végződtek.

Az MNP pozícióját az a tény is lényegesen meggyengítette, hogy 1927 januárjában Hlinka Szlovák Néppártja is belépett az új jobboldali koalíciós kormányba. Ezt követően az MNP és a BdL kapcsolatai fokozatosan véglegesen elhidegültek és 1927 júliusában a BdL kizárta a már ellenzéki MNP-t a közös képviselői klubból (a szenátusban a közös klub továbbra is fennállt, hiszen szenátusi klubbot minimum négy szenátor alakíthatott és az MNP a szenátusban csupán három mandátummal rendelkezett). Ezzel véget ért a Szent-Ivány József által aktívan támogatott MNP kokettálása az aktivista politikával.

Szent-Ivány József csalódva az ún. reálpolitika lehetőségében az 1930-as évek elejétől ismét határozottabb ellenzéki politikát folytatott. Sőt Szent-Ivány József ellenzékiisége odáig fajult, hogy az 1935 decemberi köztársasági elnökválasztások alkalmával a prágai magyar követség révén erélyesen tiltakozott a magyar külügyminisztérium azon utasítása ellen, hogy két magyar kisebbség párt (OKSZP és MNP) törvényhozói együttesen szavazzanak, azaz. hogy a kormányjelöltre, az akkori külügyminiszterre, Beneš Edvardra adják le a voksukat.

Szent-Iványt kellemetlenül érintette, hogy Budapest ez alkalommal csupán az OKSZP vezetőivel Szüllő Gézával (a két magyar párt közös parlamenti klubjának

elnökével), és Esterházy Jánossal, (az OKSZP országos elnökével) tárgyalt. Bár a köztársasági elnökválasztás előtti utolsó napján, december 17-én, a Benešsel való tárgyalás után mindkét párt előre jelezte közös politikai nyilatkozat formájában, hogy a két párt törvényhozói közösen Benešre fognak szavazni, Szent-Ivány ennek ellenére felkereste a prágai magyar követet, akit arra kért, feltétlenül csikarjon ki Budapesttől új instrukciót.

Szent-Ivány a követen keresztül közölte a magyar külügyminiszterrel, hogy a budapesti utasítás pártjára nézve „*lehetetlen lelkiismereti és tárgyi okokból*”, illetve, hogy „*Beneš támogatása [a] magyar nemzeti párt részéről [a] választók előtt nem volna igazolható*”. Szent-Ivány egyben arra is figyelmeztette Budapestet, hogy Beneš a magyar pártok vezető emberei előtt „*tett ígéreték teljesítésére [a] fennálló belpolitikai erőviszonyok mellett minden esetben képtelen*”.

A magyar külügyminiszter viszont továbbra is ragaszkodott a két párt közös álláspontjához, azaz a Benešre történő együttes szavazáshoz. A magyar követ még a köztársasági elnökválasztás előtti éjszaka folyamán igyekezett rábírní Szent-Iványt, hogy vesse alá magát a budapesti instrukciónak. Szent-Ivány a végén engedelmeskedett.

1935. december 18-án lezajlott köztársasági elnökválasztáson a kisebbségi magyar parlamenti pártok képviselői együttesen Benešre szavaztak. De a választások után olyan feltételezések merültek fel, miszerint az MNP vezetői nem tettek eleget Budapest azon kérésének, hogy együttesen szavazzanak Benešre.

Az volt a politikai pletyka, hogy az üres – így érvénytelen – szavazólapot vagy Szent-Ivány József, vagy Jaross Andor adta le. Ez az állítás viszont nem bizonyítható. Szüllő Géza, a magyar külügyminisztériumnak készített összefoglaló jelentése szerint Szent-Ivány József állítólag a köztársasági elnökválasztások előtt tárgyalt a csehszlovák és német agrárpártiakkal, akik kezdetben inkább a kormánypárti agrárpárt jobboldali frakciójának a jelöltjéhez hajlottak. Igaz, hogy Szent-Ivány Józseffel már 1934 őszén kapcsolatba lépett a fő kormánypárt, az agrárpárt egyik jelentős képviselője, Josef Černý belügyminiszter, aki már akkoriban szondázni kezdte, melyik kisebbségi magyar párttól várhatnának az agrárpártiak érdekeinek legalább passzív támogatását a lassan, de bizonyára hamarosan aktuálissá váló köztársasági elnökválasztás kérdésében. Budapest ezt a kapcsolatot nem támogatta és arra figyelmeztette a magyar diplomáciai testületet Csehszlovákiában, hogyha komolyabb tárgyalásra kerülne sor Szent-Ivány és a csehszlovák agrárpárt képviselője között, az Budapest jóváhagyás nélkül történik.

Maga a magyar külügyminiszter azzal zárta le 1935 december végén a köztársasági elnökválasztás után felmerülő feltételezéseket a két magyar párt törvényhozóinak a végleges magatartással kapcsolatban, hogy a pozsonyi magyar konzulátussal közölte, hogy az a feltevés, hogy Jaross Andor vagy Szent-Ivány József „*Beneš ellen szavazott, csak félreértésen alapulhat*”, viszont hozzátette, hogy a mindkét politikusra „*vonatkozó kérdésre ... keizárólag válaszolt*”.

A politikai tevékenysége mellett Szent-Ivány jelentős szerepet játszott a felvidéki magyarság kultúréletében is. Alapítója és elnöke volt a kassai székhelyű Kazinczi Könyvkiadó vállalatnak. Ő kezdeményezte a Szentiváni Kúria létrejöttét, azonban

az 1930 és 1931 közötti csehszlovákiai magyar írószervezkedési kísérlet, melynek fő célja az Erdélyi Helikonhoz és Szépművészeti Céhhez hasonló stabil írószervezet és nyereséges könyvkiadó létrehozása, anyagi hiány és a két kisebbségi magyar párt, az MNP és az OKSZP viszálya miatt nem valósult meg. 1932-ben azonban e kezdeményezés keretén belül létrejött a Magyar Írás c. szépirodalmi és kritikai folyóirat, amelyet éveken át, 1937 októberig Szent-Ivány József szerkesztette. A szélsőbal felé való fordulása előtt támogatta a Sarló csehszlovákiai magyar ifjúsági mozgalmat. Több elbeszélésnek szerzőjeként a szépirodalmi életnek is tagja volt. A Prágai Magyar Hírlapban, Kassai Újságban és Esti Újságban jelentek meg gyakran cikkei.

A harmincas évek második felében miután a két magyar kisebbségi párt összeolvadt (1936. június), Egyesült Magyar Párt néven Szent-Ivány a kisebbségi magyar politikai színtéren háttérbe szorult, s a politikai befolyása egyre inkább csökkent.

Az első bécsi döntés után az 1939. évi V., „*A Magyar Szent Koronához visszacsatolt felvidéki területek képviselőinek az 1939. évi június hava 10. napjára egybehívott országgyűlés képviselőházába meghívásáról*” c. törvénycikk értelmében Szent-Ivány a magyarországi Országgyűlés Képviselőházának lett a tagja. A magyarországi Országgyűlésben tagja volt a művelődésügyi, pénzügyi és külügyi bizottságnak. Balatonfüreden halt meg, 1941. december 1-jén.

SZENT-IVÁNY JÓZSEFTŐL

Nem írt emlékiratokat.

SZENT-IVÁNY JÓZSEFRŐL

Angyal Béla (2002): Érdekvédelem és önszerveződés. Fejezetek a csehszlovákiai magyar pártpolitika történetéből 1918–1938. Fórum Intézet. Lilium Aurum. Dunaszerdahely.

Gulyás László (2008): Edvard Beneš. Közép-Európa koncepciók és a valóság. Attraktor Kiadó. Máriabesnyő–Gödöllő.

Gulyás László (2008): Beneš statesman or charlatan? The plans and the reality 1908–1948. Corvinus Publishing. Toronto–Buffalo.

Gulyás László (2016): A Horthy-korszak külpolitikája 4. A revíziós sikerek 1. A Felvidék és a Kárpátalja visszatérése 1937–1939. Attraktor Kiadó. Máriabesnyő.

Národní shromáždění republiky Československé v prvním desítiletí. Praha: [s. n.], 1928.

Národní shromáždění republiky Československé v druhém desítiletí (1928–1938). Praha: [s. n.], 1938.

Simon Attila (2013): Az elfeledett aktivisták. Kormánypárti magyar politika az első Csehszlovák Köztársaságban. Fórum Kisebbségkutató Intézet. Somorja.

Slovenský biografický slovník (od roku 833 do roku 1990). V. zväzok, R.–Š, Martin: Matica slovenská, 1992.

Tóth Andrej (2014): Magyar kisebbségi politikai pártok Csehszlovákiában és az 1935. évi elnökválasztás. In: Századok, A Magyar Történelmi Társulat Folyóirata, 148. évf., 2014/6. szám., 1517–1558. old.

Tóth Andrej–Novotný Lukáš–Stehlík Michal (2012): Národnostní menšiny v Československu 1918–1938. Od státu národního ke státu národnostnímu? Univerzita Karlova v Praze, Filozofická fakulta. Praha.

SZÜLLŐ GÉZA (*Tóth Andrej*)

Budapest, 1872. február 5.–Kisfalud (Magyarország), 1957. július 28.

A budapesti Magyar Királyi Tudományegyetemen jogdoktorátusi és ügyvédi diplomát szerzett. Az egyetemi tanulmányai befejezése után Budapesten ügyvédkedett, és a család Pozsony megyei birtokán gazdálkodott. Eközben Nyugat-Európa több országát is beutazta.

A politikai életbe még a dualista Magyarország időszakában kapcsolódott be. 1901-ben a letenyi választókerület az Országgyűlés Képviselőházába küldte néppárti programmal. A Képviselőházban főképpen a közgazdasági kérdésekben volt a néppárt hivatalos szónoka; részt vett a zárszámadás bizottság munkájában. A Néppárttal való viszonya azonban fokozatosan megromlott. Nem helyezte a pártnak a házszabályok szigorítására vonatkozó indítványát, és 1904-ben kilépett a Néppártból. Az 1905-ös parlamenti választások alkalmával a letenyi választókerületben pártunkívüli programjával ismét megvédte a képviselőimandátumát. Az 1906-os előrehozott választásokon nem nyert mandátumot. 1910-ben belépett a Nemzeti Munkapártba és ugyan ebben az évben a felvidéki bazini választókerületben szerzett képviselőimandátumot. A Képviselőháznak 1918-ig volt a tagja; a közoktatásügyi bizottság jegyzői tisztségét töltötte be.

1918 előtt a Pozsony megyei birtoka után virilista tagja volt a vármegyei bizottságnak, s több pénzintézet és iparvállalat igazgóságának is. Az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlása után visszavonult Pozsony megyei birtokára, és hamarosan a csehszlovák kisebbségi magyar keresztényszocialista politikai irányzatának egyik kiemelt egyénisége lett.

Már 1919-ben tagja lett a születendő új csehszlovák helyhatósági megyei bizottságnak Pozsony megyében.

Az Országos Keresztényszocialista Párt (OKSzP) egyik alapítója 1919 novemberében, majd ennek második elnöke 1925 és 1932 között. Pártelnökként megerősítette és véglegesítette az OKSzP ellenzéki politikai irányzatát.

Az 1920 decemberében Ótátrafüreden létrehozott Szlovenszkói és Ruszinszkói Szövetkezett Ellenzéki Pártok Közös Bizottsága keretén belül működő külügyi albizottság elnöke.

Képviselői mandátumot a Csehszlovák Nemzetgyűlésben Szüllő Géza először 1925-ben szerzett az érsekújvári választókerületben, majd ugyanebben a délszlovákiai választókerületben védte meg mandátumát 1929-ben és 1935-ben, a negyedik nemzetgyűlési választásokon. A Képviselőházban tagja volt a költségvetési, vizsgálati, külügyi és állandó bizottságnak.

Bírálta a második kisebbségi magyar parlamenti politikai pártnak, a Magyar Nemzeti Pártnak (MNP) az aktivista politikával való kacérkodását a második nemzetgyűlési választások után 1925 és 1927 között. Az aktív politikában a csupán kétes gazdasági előnyök elérhetősége árán a kisebbségi magyarság érdekei komplex védelmének a meggyengítését látta. Budapest támogatásával szorgalmazta a két kisebbségi magyar parlamenti párt szoros együttműködését a kisebbségi magyar közösség nemzeti-kulturális helyzetének hatékonyabb védelme céljából a csehszlovákiai politika színterén.

Mint a Csehszlovákiai Magyar Népszövetségi Liga vezető személyisége, a Népszövetségi Ligák alelnöke és az Európai Nemzetiségi Kongresszus alelnökeként és választmányi tagjaként a két világháború közötti időszakban Szüllő képviselte a csehszlovákiai kisebbségi magyarok érdekeit külföldön. Szüllő Géza révén a csehszlovákiai magyar politikai pártok már a húszas évek elejétől képviseletet nyertek az Interparlamentáris Unió konferenciáin is, amelyen többnyire csakis a csehszlovák kisebbségi magyarság tudott teljes jogú képviselőt küldeni, mivel az Unió munkálatain csak a törvényhozásba bekerült politikusok vehettek részt.

1937-ben a Csehszlovákiai Magyar Népszövetségi Liga elnökének választották. Több esetben képviselte a csehszlovákiai kisebbségi katolikus magyarság érdekeit a Vatikánban is. Ezen szerepe miatt gyakran a Csehszlovákiai magyarok külügyminiszternek nevezték. A csehszlovák magyar kisebbségének külügyi képviseletét főképpen a kitűnő nyelvismeretének és kiváló vitatehetségének köszönhette. Szoros kapcsolatban állt a magyar miniszterelnökséggel és a külügyminisztériummal, amelyeket rendszeresen tájékoztatott nemcsak a külföldi újtairól.

Mint a kisebbségi magyarság egyik vezérpolitikusa rendszeresen szerepelt a pozsonyi rendőrkapitányságnak és a prágai belügyminisztériumnak továbbított különböző rendőri hatóságok politikai jelentéseiben.

A harmadik csehszlovák nemzetgyűlési választások után 1929-től a két kisebbségi magyar parlamenti párt, OKSzP és MNP közös képviselői klubjának elnöke, ill. a két párt törvényhozóinak vezető személyisége. Az OKSzP politikai pozíciójának fokozatos gyengülése és a párt belső viszályai miatt Budapest 1932-ben lemondásra kényszerítette a pártelnöki posztról.

Az új pártelnök, Esterházy János mellett viszont továbbra is meghatározó egyénisége maradt a kisebbségi magyar keresztényszocialista politikai irányzatnak. Továbbra is elnöke maradt a két magyar kisebbségi párt közös képviselői klubjának, s ezt a szerepet az 1935-ös negyedik nemzetgyűlési választások, ill. a két párt egyesítése után 1936-ban (Egyesült Magyar Párt; EMP) is megtartotta.

Szüllő Géza továbbra is a kisebbségi magyarság külföldön való képviseléséért volt felelős. 1933 januárjában, Hitler birodalmi kancellárrá kinevezése előtt, részt vett Berlinben a kelet-közép-európai államainak kisebbségi német és magyar pártok eredményre nemvezető közös tanácskozásán, amelyen a német magyar követ Kánya Kálmán is jelen volt, s melynek célja a külföldi kisebbségi német és magyar pártok politikai koordinációs bizottságának a létrehozása volt egy közös politikai irányvonal kiépítése végett az illető államokban, valószínűleg a német birodalmi külügyminisztérium védnöksége alatt.

A csehszlovák kisebbségi magyar pártok nem voltak hagyományosan érdekelve egy közös szudétanémet-magyar, bármilyen szinten intézményesített együttműködésben. Szüllő már az 1925-ös második nemzetgyűlési választások után ellenezte az intézményes parlamenti együttműködést a szudétanémetekkel, azzal érvelve, hogy a szlovák autonómia kikiáltása nem áll a szudétanémetek politikai reprezentációjának érdekében. Ehelyett inkább szoros politikai együttműködést szorgalmazott a szlovák autonomistákkal.

Ezt a nézetet Szüllő, a többi kisebbségi magyar politikai vezetőkkel együtt, a 30-as évek drámaibb időszakában is vallotta. Az ellenzéki kisebbségi magyarok meg az

ellenzéki szudétanémetek politikai képviselőinek tárgyalásai a 30-as évek második felében sem vezettek eredményre, főképpen Szüllő Géának és Esterházy Jánosnak köszönhetően, akik ezen alkalommal erőlesen tiltakoztak a Szudétanémet Párt agresszív toborzó politikája ellen a szlovákiai szepességi németek között. A Szudétanémet Párt képviselőinek óhaja egy egységesen irányított közös kisebbségi szudétanémet-magyar politikai irányvonal kialakításának és szoros együttes koordinálásának a csehszlovák parlamentben továbbra is csak óhaj maradt. Az EMP vezetősége Szüllővel együtt viszont kész volt támogatni a Nemzetgyűlésben a Szudétanémet Párt azon törvényjavaslatait, amely a nemzeti kisebbségek helyzetének a javítását szolgálta.

Az 1935 decemberi köztársasági elnökválasztások alkalmával Szüllő Géza fordult először a budapesti kormányhoz azzal a javaslattal, hogy támogassa a két kisebbségi magyar párt törvényhozóinak Beneš Edvard, az akkori külügyminiszter elnökjelöltjére való szavazást. Mindkét kisebbségi magyar parlamenti párt, az OKSzP és az MNP közös parlamenti klubjában Esterházy Jánossal együtt hevesen támogatta Beneš Edvard köztársasági elnökké való megválasztását. 1935. december 17-én, közvetlenül a választások előestéjén, tagja volt annak a kisebbségi magyar pártok delegációjának, amely Benešnek átadott egy 18 pontból álló memorandumot. Ebben a két párt a Beneš jelölésének a támogatási feltételeit foglalta össze. A magyar követelések biztosítani kívánták elsősorban ez alkalommal a csehszlovákiai magyar kisebbség szabad nemzeti és kulturális fejlődését a nemzetközi kisebbségi szerződések jogi bázisán. A Benešsel való tárgyalás alapján sikerült Szüllő Géának Esterházy Jánossal közösen meggyőzni a két párt többi képviselőjét, hogy az elnökválasztáson Benešre adják le szavazatukat.

Szüllő, mint az EMP közös parlamenti képviselők vezető személyisége részt vett 1938-ban Hodža Milan miniszterelnökkel való első, július végi tárgyaláson is, amelyen az EMP képviselői a magyar kisebbség helyzetének a német kérdéssel való egyenrangúsítását követelték eredménytelenül.

Az első bécsi döntést követően elveszítette a képviselői mandátumát a Csehszlovák Nemzetgyűlésben, mivel az állandó lakhelye Magyarországhoz lett csatolva. 1938 őszén visszavonult a politikai életből, viszont Horthy Miklós kormányzó még 1938-ban a magyar Országgyűlés Felsőházának örökös tagjává és egyben magyar királyi titkos tanácsossá nevezte ki.

A második világháború idején a Foncière Általános Biztosító Intézet alelnöke, a Leszámítoló- és Pénzváltóbank Rt., az Angol–Magyar Bank Rt. és több ipari vállalat igazgatótanácsának tagja. A háború alatt aktív közéleti tevékenységet folytatott, hírlapi cikkei mellett különböző gyűléseken és összejöveteleken tartott beszédeket. A világháború után visszavonult a közéletből és a Fejér megyei Kisfaludon élt haláláig.

SZÜLLŐ GÉZÁTÓL

Szüllő Géza (1931): A T. Ház humora: kivonat a parlamenti naplóból. Budapest: Hattyasi I., 1943.

Szüllő Géza (1931): Die Nationalitäten in den Staaten Europas. Sammlung von Lageberichten. (Társszerző: Ewald Ammende) Wilhelm Braumüller Verlag, Wien.

Szüllő Géza (1940): Emlékbeszéd Thallóczy Lajosról. Budapest: Thallóczy L. Társ.

SZÜLLŐ GÉZÁRÓL

- Angyal Béla (2002):** Érdekvédelem és önszerveződés. Fejezetek a csehszlovákiai magyar pártpolitika történetéből 1918–1938. Fórum Intézet. Lilium Aurum. Dunaszerdahely.
- Eiler Ferenc (2005):** „Kisebbségi politika”. Csehszlovákiai magyar részvétel az Európai Nemzetiségi Kongresszus tevékenységében 1925–1938. In: Fórum, Társadalomtudományi Szemle, 7. (2005), 3. szám., 123–140. old.
- Fabro Henrik–Ujlaki József szerk. (1905),** Sturm-féle Országgyűlési Almanach. 1905–1910. Rövid életrajzi adatok az Országgyűlés tagjairól. Budapest: A Pesti Lloyd-Társulat Könyvnyomdája, 404. old.
- Gulyás László (2016):** A Horthy-korszak külpolitikája 4. A revíziós sikerek 1. A Felvidék és a Kárpátalja visszatérése 1937–1939. Attraktor Kiadó. Máriabesnyő.
- Haeffler István szerk. (1940):** Országgyűlési Almanach az 1939–44. évi országgyűlésről. Budapest: M. T. I. Rt. nyomdája, 592–593. old.
- Tóth Andrej (2014):** Magyar kisebbségi politikai pártok Csehszlovákiában és az 1935. évi elnökválasztás. In: Századok, A Magyar Történelmi Társulat Folyóirata, 148. évf. (2014), 6. sz., 1517–1558. old.
- Tóth Andrej–Novotný Lukáš–Stehlík Michal (2012):** Národnostní menšiny v Československu 1918–1938. Od státu národného ke státu národnostnímu? Univerzita Karlova v Praze, Filozofická fakulta. Praha.
- Végyváry Ferenc–Zimmer Ferenc szerk. (1910):** Sturm-féle Országgyűlési Almanach. 1910–1915. Rövid életrajzi adatok az Országgyűlés tagjairól. Pázmáneum nyomda és irodalmi vállalat. Budapest. 441–442. old.

VII.3. KÁRPÁTALJAIK

BRÓDY ANDRÁS (*Botlik József*)

Beregkövesd (Bereg. vm.), 1895. július 3.–Ungvár, 1946. december 7.

Az elemi iskolát Beregdkövesden végezte. Az 1908–1909-es tanévben már az Ungvári Magyar Kir. Görög Katholikus Kántor-Tanítóképző-Intézet Felsőnépiskolai II. osztályának tanulója. 1913. június végén tanítói képesítő vizsgát tett, majd szeptembertől a máramarosi Nagybocksó községbe nevezték ki elemi iskolai tanítónak.

Az első világháború kitörése után bevonult katonának, és 1915 szeptemberétől a galíciai (keleti) harctéren hadapródként (tisztjelöltként) küzdött az eredetileg Szatmárnémeti állomáshelyű magyar kir. szatmári 12. honvéd gyalogezredben. Vitézségért két alkalommal tüntették ki, 1916. augusztus első napján tartalékos hadnaggyá léptették elő.

Leszerelése után 1918 őszén beiratkozott a budapesti tudományegyetem jogi karára, amelynek a következő évben is hallgatója. Majd visszatért az elszakított Kárpátaljára, Munkácsra. Ennek pontos időpontját nem ismerjük.

Azt viszont tény, hogy 1920. március-október között a városban megjelenő *Tyukodi Pajtás* című satirikus hetilap szerkesztője. Az újság megszűnése után, az 1921 és 1924 között napilapként ugyancsak Munkácson megjelenő *Kárpáti Futár* szerkesztője. Közben, 1923-ben átvette a Podkarpatszka Ruszi Földműves Szövetség Ungváron megjelenő hivatalos lapjának, 'Kárpát-orosz Közlöny', majd az 1924 januárjában Huszt hajdani koronavárosban alakult Autonóm Földműves Szövetség hetilapjaként megjelenő *Ruszin Közlöny* szerkesztését is. Bródyt ekkor a Kárpátalja autonómiájáért küzdő szövetség politikai főtitkárává választották. Később, 1933. január 2-án, amikor a nagyszöllősi kórházban mérgezési tünetek között meghalt Kurtyák Iván, a földműves szövetség elnöke, Bródy vette át a párt vezetését.

Egyúttal csehszlovák nemzetgyűlés képviselője lett, és kezdettől fogva éles harcot vívott Kárpátalja önkormányzatának bevezetéséért. Az utóbbit egyébként Csehszlovákia az állam 1918–1919. évi megalakulásakor nemzetközi szerződésekben vállalta, de annak felállítását két évtizedig halogatta.

A prágai államvezetés csak 1938. október 11-én engedélyezte az autonómiát, ekkor alakulhatott meg Ungváron az Autonóm Földműves Szövetség elnökével, Bródy Andrással az élén Podkarpatszka Rusz Minisztertanácsa. Hivatalos tisztsége: a csehszlovák szövetségi kormány „podkarpatszka ruszi ügyekben illetékes minisztere”, vagy a „kárpátorosz ügyek minisztere” A Prágában 1938. október 25-én tartott közös cseh-szlovák–ruszin minisztertanácsi ülésen többek között arról döntöttek, hogy a Cseh-Szlovákiával szembeni területi vitákban német–olasz döntőbírótság hozzon határozatot, de népszavazásról nem lehet szó. Bródy az előbbiekkal kapcsolatban azt javasolta, hogy a cseh-szlovák–magyar, és a szlovák–ruszin határrendezés ügyét kapcsolják össze. Erre a cseh-szlovák igazságügyi miniszter azt indítványozta, hogy Bródyt fosszák meg nemzetgyűlési képviselői mentelmi jogától, és fogják perbe. A ruszin miniszterelnököt, „hazaárulás” vádjával másnap, október 26-án letartóztatták,

és Prágában a pankráci börtönbe zárták, ahol 1939. február 11-ig tartották fogságban.

1939. március 6-én tért haza Ungvárra, ahol a vasútállomáson hatalmas ünneplő tömeg fogadta. Kárpátalja hegyvidéki területének 1939. március 15–17-én történt felszabadítása, majd a május végén tartott országgyűlési választások után Bródyt is behívták a magyar képviselőházba. Kárpátaljai társai, Bródy elnökletével július 22-én megalakították az ún. „magyarorosz [ruszin/rutén] parlamenti klub”-ot.

Közben, 1939. márciusa és 1940 augusztusa között tevékenyen részt vett a Kárpátalja autonómiájáról szóló törvényjavaslat előkészítésében és vitájában. A tervezetből az 1940. augusztus 30-i második bécsi döntés előtt három héttel az Erdély kérdésében igen feszült magyar–román viszony miatt ugyan nem lett törvény, de az 1939. június 22-én kiadott 6200/1939. M. E. számú kormányrendelet, amely a ruténlakta Kárpátaljai Kormányzói Biztosság területén bevezette a kétnyelvű köz-, illetve szakigazgatást, a terület 1944 őszi szovjet katonai megszállásig érvényben maradt.

A magyar kormányzat jelentős pénzüsszegekkel rendszeresen támogatta a kárpátaljai rutén/ruszin, sőt az orosz nyelvű sajtó megjelenését is. Bródy Ungváron kétszer indított (1938. július, illetve október) és újrászámozva kiadott, majd 1939. szeptember 2.–1940. szeptember (?) között ismét napvilágot látott *Ruszszkaja Pravda* című újságjának a megjelentetéséhez szükséges lapengedély megadását 1939. augusztusában Teleki Pál miniszterelnök a politikusnak „személyesen megígérte.” Bródy közben továbbra is kiadta a *Ruszszkajj Visztnyik* című lapját, amelyet Spák Iván szerkesztett. Kormánypárti képviselőként Bródy volt az egyetlen, aki védelmébe vette azt a 317 ruszin parasztfiatalt és diákokat, akiket hazaárulás vádjával bíróság elé állították. Ezek a fiatalok a megtévesztő kommunista bujtogatás hatására fegyvert gyűjtöttek és a Szovjetunióba akartak szökni. Bródy fellépésére fejenként csak egy évre ítélték őket.

Bródy több kárpátaljai egyesület vezetőségi tagjaként is működött. A hírlapírás mellett irodalmi műveket (elbeszélések, színpadi jelenetek stb.) írt. Színművei: *A pénz, akár a sátán* (1922), *Spekulánsok* (1934). Zeneszerzéssel és dalszövegírással is foglalkozott.

A képviselőház 1944. június 2-án tartott ülésén jelentették be, hogy Bródy András vezetésével megalakult a Ruszinok Autonóm Népi Egység Pártja Budapest székhellyel, a főtitkársága viszont Ungváron működik.

A Vörös Hadsereg közeledtekor, 1944 októberében családjával az Ungvárhoz közeli Lakárd községbe húzódott, bár a magyar hatóságok fölajánlották, hogy repülőgéppel Svájcba menekítik. Lakárdról fehér kendővel a kezében, gyalog ment vissza Ungvárra, amikor a város határában egy szovjet páncélosból rálöttek. Súlyosan megsebesült, az ungvári fegyház kórházába került, ahol november 22-én letartóztatták. Ezután kegyetlenül megkínózták, körmeit kirángatták. 1945. június 12-én emeltek ellene vádat. A Kárpátaljai Területi Népbíróság 1946. május 25-én „népellenes tevékenység, hazaárulás, a magyarok javára folytatott kémkedés, fasiszta bérenc, vatikáni ügynök, amerikai kém” koholt vádakkal, mint főbűnöst, nyilvános tárgyaláson halálra és teljes vagyonelkobzásra ítélte. Bródyt 1946. december 7-én végezték ki.

Bródyt először ténylegesen nem rehabilitálták, 1989-ben csupán „indokolatlanul elítélt személy”-nek nyilvánították, a mentesítésére 1993-ban került sor.

BRÓDY ANDRÁSTÓL

Nem írt emlékiratokat.

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára K 148. 1153. csomó.

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára K 28. 271. tétel.

BRÓDY ANDRÁSRÓL

Botlik József (2005): Közigazgatás és nemzetiségi politika Kárpátalján. I. köt. Magyarok, ruszinok, csehek és ukránok 1918–1945. Szerk., előszó: Udvari István. Kiad. a Nyíregyházi Főiskola Ukrán és Ruszin Filológiai Tanszéke, Veszprémi Egyetem Tanárképző Kara. Nyíregyháza. II. köt. A Magyarországhoz történt visszatérés után 1939–1945. Nyíregyháza.

Botlik József (2011): Ruszin vagy ukrán? Bródy András és Volosin Ágoston/Avgusztin politikai pályájának összevetése. In. A magyar–ukrán közös múlt és jelen: összekötő és elválasztó „fehér foltok”. (Спільне українське-угорське минуле і сьогодення: „білі плями”, що віддаляють та об’єднують.) Nemzetközi tudományos konferencia anyagai (2010. február 26.) Összeáll., szerk.: Zubánics László. Beregszász–Ungvár. Kiad. Kárpátaljai Magyar Művelődési Intézet, Intermix Kiadó, 13–34., ugyane kötetben ukrán nyelven: 5–29. old.

Gulyás László (2016): A Horthy-korszak külpolitikája 4. A revíziós sikerek 1. A Felvidék és a Kárpátalja visszatérése 1937–1939. Attraktor Kiadó. Máriabesnyő.

Gulyás László–Szávai Ferenc (2015): Egy régió visszaintegrálási kísérlete, avagy Kárpátalja a magyar állam keretei között, 1939. március 15.–1944. október 23. In. Fábíán Attila szerk. (2015): Otthon a Kárpát-medencében. Területfejlesztési Szabadegyetem 2011–2015. Nyugat-magyarországi Egyetem Közgazdaságtudományi Kara. Sopron.

SZTOJKA SÁNDOR *(Botlik József)*

Karácshalva (Ugocsa vm.), 1890. október 16.—Ungvár, 1943. május 31.

Ungváron a királyi katolikus főgimnáziumban, 1910-ben érettségizett. Teológiai tanulmányait ungvári görögkatolikus papnevelő intézetben és a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetem végezte. Papp Antal munkácsi megyéspüspök 1916. december 17-én, Ungváron áldozópappá szentelte. Közben 1915. szeptembertől a püspöki hivatalnok (iktató), 1916. januártól szentszéki jegyző, 1917. januárjától püspöki fogalmazó, illetve szertartásmester. Még az utóbbi év december 24-étől püspöki titkár, mely minőségben újságírói tevékenységet is kifejtett.

Az államfordulat után, 1921-ben pápai káplánnak és szentszéki tanácsosnak nevezték ki. 1930. február 7-étől székes-káptalani kanonok, március 8-ától püspöki irodaigazgató, majd július 26-ától püspöki helynök, 1931. április 28-ától egy évig káptalani helynök. Gebé Péter munkácsi főpásztor halála után, 1932. május 8-án a római Apostoli Szentszék a Munkácsi Görögkatolikus Egyházmegye püspökévé nevezte ki. Ezt követően július 12-én szentelte fel Gojdics Péter Pál (1888–1960) eperjesi megyéspüspök, és ugyanekkor „intronizálták”, vagyis iktatták be főpapi hivatalába.

Sztojka Sándor magyar érzelmű és gondolkodású személyiség volt. Az 1938. november 2-i első bécsi döntés után, amikor Kárpátalja döntő része továbbra is idegen megszállás alatt maradt, az ukrán érzelmű baziliták Sztojka püspököt Rómában bevádolták. A Szentszék le akarta mondani, amit a magyar kormány sikeresen megakadályozott. Egyházmegyéje ruszin lakta részére általános helynököket nevezett ki.

A papság és a hívők megrökönyödésére Róma apostoli vizitatori tisztségben a horvátországi ukrán érzelmű Nyárádi Dénes kőrösi görögkatolikus megyéspüspököt küldte a vidékre. Azzal a céllal, hogy Sztojka ellenében átvegye a Kárpátalja hegyvidéki részén élő ruszinajkú hívők irányítását, és Huszt koronavárosban egy új főpásztori székhelyet állítson fel. Miután 1939 márciusában Kárpátalja újraegyesült Magyarországgal a Szentszék március 24-én Nyárádit felmentette vizitatori tisztségéből.

Sztojka püspök 1939. június 13-án tette le az állami hűségesküt Horthy Miklós kormányzó kezébe, majd július első napjától lett tagja a Magyar Országgyűlés Felsőházának. Hasonlóan az Ung Vármegye Törvényhatósági Bizottságnak is. Püspöksége idején, Kárpátalján 158 papot szentelt fel, 67 új templomot épített és sokat felújított. Csaknem minden egyházközségét meglátogatta. Gondot fordított a hitoktatásra, föllendítette a vallásos egyesületek életét, megalapította a ruszin nyelvű Душпастыр' ('Duszasztir', Lelkipásztor) és a Добрий Пастыр' ('Dobrij Pasztri', Jó Pásztor) című folyóiratokat. Hitbuzgalmi és hitvédelmi művek kiadását is támogatta. Ungváron hunyt el 1943. május 31-én.

A Kárpátalját 1944. október végére megszálló Vörös Hadsereg katonái az ungvári Várdombon a görögkatolikus papi temetőben elhelyezkedő sírboltozatát feldúlták, a püspök földi maradványait szétszórták, de csontjainak egy része szerencsére megmaradt. Később a kommunista hatóságok földgalya gépekkel taroltatták le a papi temetőt, és a helyén Szabadtéri Néprajzi Múzeumot létesítettek, amelyet 1970. június 27-én nyitottak meg a látogatók előtt. A Szovjetunió megszűnése után, az 1990-es évek elején Fülöp Lajos ungvári történész vezetésével a város görögkatolikus hívei

megtalálták Sztojka püspök sírboltozatának az alapjait. Ezt helyreállították, és a főpásztor megmaradt csontjainak az elhelyezése után, új boltozatot alakítottak ki. A főpásztornak emléktáblát állítottak, akinek sírjele az óta zarándokhely. – Szülőfalujában 2003 szeptemberében nyitották meg a főként anyaországi anyagi segítséggel létesített, a nevét viselő Sztojka Sándor Görögkatolikus Líceumot. Az első és egyetlen ottani ilyen jellegű intézményben a 25–28 ezer fős kárpátaljai, főként ugocsai magyar görögkatolikusság fiai, lányai tanulnak.

SZTOJKA SÁNDORTÓL

Nem írt emlékiratokat.

SZTOJKA SÁNDORRÓL

Botlik József (1977): Hármás kereszt alatt. Görögkatolikusok Kárpátalján az ungvári uniótól napjainkig (1646–1997). Hatodik Síp Alapítvány, Új Mandátum Könyvkiadó. Budapest.

Botlik József (2005): Közigazgatás és nemzetiségi politika Kárpátalján. I. köt. Magyarok, ruszinok, csehek és ukránok 1918–1945. Szerk., előszó: Udvari István. Kiad. a Nyíregyházi Főiskola Ukrán és Ruszin Filológiai Tanszéke, Veszprémi Egyetem Tanárképző Kara. Nyíregyháza, 2005. II. köt. A Magyarországhoz történt visszatérés után 1939–1945. Nyíregyháza.

Botlik József (2005): Ruszin vagy ukrán? Bródy András és Volosin Ágoston/Avgusztin politikai pályájának összevetése. In. A magyar–ukrán közös múlt és jelen: összekötő és elválasztó „fehér foltok”. (Спільне українське-угорське минуле і сьогодення: „білі плями”, що віддаляють та об’єднують.) Nemzetközi tudományos konferencia anyagai (2010. február 26.). Összeáll., szerk. Zubánics László. Beregszász–Ungvár, 2011. Kiad. Kárpátaljai Magyar Művelődési Intézet, Intermix Kiadó, 13–34., ugyane kötetben ukrán nyelven: 5–29. old.

Gulyás László (2016): A Horthy-korszak külpolitikája 4. A revíziós sikerek 1. A Felvidék és a Kárpátalja visszatérése 1937–1939. Attraktor Kiadó. Máriabesnyő.

Gulyás László–Szávai Ferenc (2015): Egy régió visszaintegrálási kísérlete, avagy Kárpátalja a magyar állam keretei között, 1939. március 15.–1944. október 23. In. Fábíán Attila szerk. (2015): Otthon a Kárpát-medencében. Területfejlesztési Szabadegyetem 2011–2015. Nyugat-magyarországi Egyetem Közgazdaságtudományi Kara. Sopron.

Salacz Gábor (1975): A magyar katolikus egyház a szomszédos államok uralma alatt. München, 1975. Aurora Könyvek Kiadó.

ILNICZKY SÁNDOR (*Botlik József*)

Feketeadó község (Ugocea vm.), 1889. január 30.—Tomszka (Szojvetunió), ?

A munkácsi görögkatolikus székeskáptalan nagyprépostja. Középkorait Szatmárnémetiben és Ungváron, teológiai tanulmányait 1908–1912 között Eperjesen végezte. Ezután két évig a Havasköz községben a körjegyzői iroda kisegítője. Ungváron, 1914. március 15-én Papp Antal munkácsi megyéspüspök szentelte görögkatolikus pappá, majd 1915-ig Ilonca, aztán 1916 végéig Nagylucska helységek segédlelkésze. A munkácsi görögkatolikus püspökség szentszéki jegyzőjévé és püspöki háznagyává 1917. január első napján iktatták be, 1920-ban az ungvári görögkatolikus polgári leányiskola hitoktatója. 1921-től már szentszéki ülnök, 1922-től a székesegyház káplánja, 1930-tól kanonok, 1938-tól a székeskáptalan nagyprépostja. Közben, 1929-től a ruszin Autonóm Földműves Szövetség elnökségi tagja.

Irodalmi, teológiai munkássága igen jelentős. A munkácsi görögkatolikus püspökség kétnyelvű, ruszin–magyar hivatalos és lelki lapja a *Duszasztir* (Lelkipásztor) 1924-ben indult és 1944-ig látott napvilágot. Ennek a folyóiratnak volt a melléklete 1932. januártól az 1944. évi 10. számig a *Dobrij Pasztir* (Jó Pásztor). Gebé Péter püspök megbízásából Ilniczky ugyancsak 1924-ben szervezte meg és lett igazgatója az ungvári Egyházmegyei Vallásvédelmi Irodának, amelynek kiadványai igen népszerűvé váltak a ruszin nép körében: ötven sorozatot jelentetett meg több mint félmillió példányban, amelyet a nép között díjtalanul osztottak szét. Ilniczkyt 1928-ban választották meg a ruszin misszionárius könyvkiadást irányító testület elnökének. A fenti kettőn kívül több ruszin nyelvű újság, illetve folyóirat szerkesztésében vett részt: *Miszszijnij vizsnyik* (Missziós hírnök, 1931–1938), *Miszszijnij kalendar* (Missziós kalendárium, 1935–1944), *Nova Negyilja* (Új Vasárnap, 1939), *Blagovisztnyik* (Üdvhírnök, 1939. december–1944. május), *Negyilja* (Vasárnap, 1941–1944), *Literaturna Negyilja* (Irodalmi Vasárnap, 1943–1944).

Közben ugyancsak Ungváron látott napvilágot 1939. novemberétől Ilniczky, mint alapító főszerkesztő és Németh Sándor szerkesztésében a kétnyelvű *Kárpáti Vasárnap*/Karpatszka Negyilja – alcíme szerint: „*A magyar–rutén testvériség lapja*” –, amelynek magyar nyelvű változata 1941. július végén megszűnt. A lap ezt követően csak ruszin nyelven jelent meg. Ilniczky az előbbi lapok, valamint a könyvek megjelenését a saját jövedelméből is támogatta.

Kárpátalja Magyarországgal történt újraegyesülése – 1939. március 15 – után 1939. június 30-án Horthy Miklós kormányzó a Magyar Országgyűlés Felsőháza örökös (életfogytiglani) tagjának nevezte ki.

A Kárpátaljai Kormányzói Biztosság megalakulása után, 1939. november 22-én az Ungváron székelő kormányzói biztos főtanácsadója tisztségébe iktatták be miniszteri rangban. „*Ezen magas kinevezés méltó elismerése volt annak a lelkes munkásságnak, melyet a ruszin–magyar barátság érdekében hosszú éveken keresztül önzetlenül fejtett ki.*” – szövelt az indoklás. Ilniczky többször kifejtette véleményét Kárpátalja tervezett autonómiájáról, a terület közjogi helyzetének rendezésével kapcsolatban.

1940-ben Ungvár törvényhatósági jogú város közigazgatási bizottságának tagja. Ilniczkyt 1942. június 2-án, az ungvári magyar–ruszin kétnyelvű Kárpátaljai Tudo-

mányos Társaság elnökévé választották, mely tisztséget 1944. végéig töltötte be. Közben, Sztojka Sándor püspök halála után, 1943. június 2.–1944. február 12. között a munkácsi egyházmegye káptalani helynöke.

Ilniczky Kárpátalja egyik legnépszerűbb közéleti személyisége volt, akit számos település választott díszpolgárává, köztük 1940. első felében Ilonca és Nagylucska képviselőtestülete.

Kárpátalja szovjet megszállása után a papság megfélemlítése céljából 1946-ban ellene is – az abban az időben szokásos – koholt vádakkal pert indítottak, és húszévi kényszermunkatáborra ítélték. Ilniczky Sándor a következő évben, 1947-ben (a pontos időpont nem ismeretes) máig tisztázatlan körülmények között halt meg a szibériai Tomszk város melletti lágërben.

ILNICZKY SÁNDORTÓL

Ilniczky Sándor (1939): Ruszinok és magyarok. Magyar Szemle, 1939/10. szám, 105–113. old.

Ilniczky Sándor (1942): A magyarországi rutének. Láthatár. 257–260. old.

Ilniczky Sándor (1943): Az ungvári székesegyházi énekkar rövid története. Ungvár.

ILNICZKY SÁNDORRÓL

Botlik József (2005): Közigazgatás és nemzetiségi politika Kárpátalján. I. köt. Magyarok, ruszinok, csehek és ukránok 1918–1945. Szerk., előszó: Udvari István. Kiad. a Nyíregyházi Főiskola Ukrán és Ruszin Filológiai Tanszéke, Veszprémi Egyetem Tanárképző Kara. Nyíregyháza, 2005. II. köt. A Magyarországhoz történt visszatérés után 1939–1945. Nyíregyháza, 2005. (Sor. Dimensiones Culturales et Urbanales Regni Hungariae, 7.; 9.)

Gulyás László (2016): A Horthy-korszak külpolitikája 4. A revíziós sikerek 1. A Felvidék és a Kárpátalja visszatérése 1937–1939. Attraktor Kiadó. Máriabesnyő.

Gulyás László–Szávai Ferenc (2015): Egy régió visszaintegrálási kísérlete, avagy Kárpátalja a magyar állam keretei között, 1939. március 15.–1944. október 23. In: Fábrián Attila szerk. (2015): Otthon a Kárpát-medencében. Területfejlesztési Szabadegyetem 2011–2015. Nyugat-magyarországi Egyetem Közgazdaságtudományi Kara. Sopron.

VII.4. DÉLVIDÉKIEK

SÁNTHA GYÖRGY DR. (*Köpfler Balázs*)

Tenke, 1863. (az év és hónap ismeretlen) – Halálának helye és időpontja ismeretlen

Sántha György 1863-ban született a Bihar megyei Tenkén, mely Nagyváradtól 40 km-re délre található. A Budapesti Orvostudományi Egyetemen 1882-ben kezdte meg tanulmányait, a kor híres professzorai oktatták. 1889. április 26-án dr. Hógyes Endre avatta orvossá. Még ezt megelőzően február 6-án díjazott gyakornoki helyet szerzett az egyetem közegészségtani intézeténél.

1892-től a Lublói Gyógyfürdőben állandó fürdőorvos, ezt megelőzően dr. Kéz-márszky Tivadar szülészeti és nőgyógyászati kórodáján és az „Erzsébet” Vöröskereszt Kórház nőgyógyászati és belgyógyászati osztályain dolgozott. 1883-ban már a Buziás gyógyfürdő állandó fürdőorvosa. 1894-től a Sebészeti Intézet műtőorvosaként dolgozott. Ugyanebben az évben főorvossá nevezték ki. 1899-ben a szabadkai Mária Valéria közkórház osztályorvosává nevezték ki.

1910-ben, 1911-ben és 1913-ban a Magyar Sebésztársaság országos kongresszusán képviselte Szabadkát. 1912-ben már, mint igazgató-főorvost nevezték ki a szabadkai betegnyugvó állomáshoz a Vöröskereszt egyesületi megbízottjává. 1914-ben érintett volt a Burnáty Pál ellen indított sajtó útján elkövetett rágalmazási perben, mivel Burnáty szerint Szemző Gyula volt bajai főispán által elcsábított leány Sántha szanatóriumába feküdt be, miután egy kuruzsló asszony abortuszt hajtott rajta végre.

Szakmai karrierje mellett politizált is: 1899. március 2-án Szabadka képviselőjében jelen volt a Nemzeti Párt országos gyűlésén.

1921. január 27-én a szabadkai Hírlap felvetette, hogy a délvidéki magyarság saját pártot szervezzen, mert ha nem teszi meg, akkor felőrliódik. Ennek a pártnak kell felvállalni a magyarság gazdasági és politikai érdekvédelmét. Dr. Sántha György támogatta a pártalapítás ötletét. 1921 májusában Sánthát kinevezték Szabadka képviselőtestületébe. Ekkoriban került sor a titkos Kutas-pusztai megbeszélésre, melyet Sántha elnökölt, a megbeszélések fő tárgya az volt, hogy a magyar érdekek megvédésére, egy megfelelő eszköz kell, és ez lenne a Magyar Párt. 1922 januárjától megindult a szerveződés, amit a jugoszláv hatalom nagy erővel (tiltásokkal, fenyegetésekkel, ígéretekkel) próbált megakadályozni. Április 19-én Nikola Pašić magához rendelte a pártszervezésben résztvevők csoportját.

A küldöttséget Sántha György és Várady Imre vezették. Ismertették a párt programtervezetét, melyben elhatárolódtak az irredentizmus vádjától, kijelentették, hogy a királyság hű állampolgárai kívánnak lenni, és szigorúan be kívánják tartani a királyság alkotmányát.

Pašić szükségtelennek tartotta egy önálló magyar párt megalakulását, mivel azt hangoztatta, hogy az alkotmány mindenkinek egyenlő jogokat adott. A különböző panaszokra úgy reagált, hogy azok különböző helyi, apró jelentéktelen érdeksérelmek.

Mindezek ellenére 1922. szeptember 17-én Zentán megalakult a Magyar Párt (MP). A párt elnökévé Sántha Györgyöt választották. Sánthára azért esett a választás, mert anyagilag teljesen független volt, Szabadkán és a környékén rendkívüli népszerűséget szerzett évtizedes sebészorvosi munkájával. Sántha külön hangsúlyozta az alakuló gyűlésen, hogy a magyarság nem a nemzetközi fórumokat kívánja jogai érvényesítése érdekében felhasználni, mert bízik a szerb–horvát–szlovén nép „demokrata és modern” világnézetébe, valamint a délszláv nemzettel történő együttműködésben.

A magyarság lojalitását hangsúlyozandó táviratot küldtek Sándor királynak, melyben hűségükről biztosították az „igazságos és bölcs” uralkodót. 1922. november 28-án a frissen alakult pártot a belgrádi *Vreme* napilap azzal vádolta meg, hogy összeköttetésben áll az Olaszországban működő horvát komitével és az Ébredő Magyarok Egyesületével. Sántháék hevesen cáfolták ezt. Sántha 1923-ban támogatta a Várady Imre és Gráber László által letárgyalt paktumot a szerb radikálisokkal. A megállapodás szerint a magyar többségi kerületekben a radikálisok nem állítanak jelöltet, ahol viszont a magyarság kisebbségben van, ott a radikálisok jelöltjeit támogatják. A pártban ez komoly belső konfliktusokat okozott. Az MP az 1923-as választásokon végül mégsem tudott elindulni.

1924. május 3-án Pašić feloszlatta az MP-t. Az MP vezetői az államtanácshoz fordultak, viszont a Dardović-kormány, még az államtanács döntése előtt, szeptember 9-én felfüggesztette a feloszlató rendeletet. Sántha és Várady a Hírlapban lelkes kiáltványban jelentették be, hogy újraindul a párt tevékenysége. Ezzel együtt megkezdődött a radikális párti magyarok kiszorítása a pártból, és felerősödött az önálló politikai fellépést sürgető irányzat (Sántha is ehhez tartozott). Közben a Magyar Pártnak, pártot elhagyó Dr. Pleszkovics Lukács és Macskovics Benedek által megalkotott Vajdasági Párttal is fel kellett venni a harcot.

1925 januárjában letartóztatták Sánthát, Nagy Ödön ügyvezető elnököt és Szántó Róbert főtitkárt. Hazaárulással vádolták őket. De pár nap után szabadon bocsátották őket. Ebben az időszakban tartóztatták le Stjepan Radić-ot is a horvát parasztpárt vezetőjét is.

Az 1925-ös választásokon az MP már elindult. Sántha György az újvidéki kerület listáját vezette, de súlyos vereséget szenvedtek, nem jutottak mandátumhoz, a szavazati jogával élő 20-25 ezer magyar közül 11 059-en szavaztak a pártra.

Az 1926. március elején Adán tartott nagygyűlésen Sántha kijelentette, hogy az MP továbbra is önállóan dolgozik a magyarság érdekében, de keresi az együttműködést valamelyik országos párttal. 1926. december 6-án az MP koalíciós megállapodást kötött a Szerb Radikális Párttal.

Az 1927-es parlamenti választásokon két magyar, Streliczky Dénes és Várady Imre is bejutott a belgrádi országgyűlésbe. A tartománygyűlési választásokon 16 magyar jutott mandátumhoz, ez igazolta a koalíciós megállapodás helyességét.

1928. június 24-én az MP nevében Sántha küldött részvétvtáviratot Stjepan Radić meggyilkolása után a horvát parasztpártnak.

A katonai diktatúra 1929-es bevezetése új helyzet elé állította a magyarságot is, hiszen a Magyar Pártot is feloszlatták. 1931. április 17-én Sánthát és társait fogadta

Svetomir Matic, dunai bán. A magyar kisebbség panaszainak meghallgatása után ígéretet tett azok orvoslására.

1935. február 6-án Sántha és a régi MP vezetői Vászovics Manojlóval tárgyaltak. A kormány támogatásának fejében szerették volna, ha megfelelő garanciát kapnak a magyar követelések teljesítésére.

Sánthát az 1940. november 24 megalakult Jugoszláviai Magyar Közművelődési Szövetség díszelnökének választották.

Amikor 1941. július 27-én Horthy Miklós kormányzó ünnepélyes külsőségek között Szabadkára látogatott – felesége, és számos magas rangú személyiség, többek között Bárdossy László miniszterelnök és Keresztes-Fischer Ferenc belügyminiszter kíséretében – a vonattal a szabadkai vasútállomásra érkező kormányzót Sántha fogadta és köszöntötte.

Amikor 1942. február 9-én a Délvidékről képviselőket hívtak be a magyar Parlamentbe, Sántha Györgyöt a Felsőházba nevezték ki. Emellett az 1940-es évek első felében a Szabadkai Közgazdasági Bank Rt. igazgatósági tagja volt.

1944–1945-ben, amikor a jugoszláv partizánok elfoglalták a Délvidéket Sántha az anyaországba menekült. Ekkor már betegeskedett. Végül hosszas „hosszas szenvedés után” 1948. április 24-én, a budapesti III. kerületi Páli Szent Vince női irgalmasrend (Vincés Nővérek) gyógyíthatatlan beteget ápoló Irgalom Házában hunyt el életének 85. évében. Földi maradványait fia, ifjú Sántha György nőtlen ügyész X. kerületi (Kőbánya) lakásából április 27-én szállították át az Új Köztemetőbe, ahol aznap helyezték örök nyugalomra. Hamvai a sírkert parcelláinak az átrendezése során különböző urnákba kerültek, melyet 2015. július 15-én – a felesége hamvaival együtt – a temetői hatóság a családnak átadta.

SÁNTHA GYÖRGYTŐL

A Jugoszláviai Magyar Párt Memoranduma Pasicshoz. Kiad. Szent Gellért Társaság Irodalmi Egyesület. Budapest, 1922. 56. old.

SÁNTHA GYÖRGYRŐL

Botlik József (2020): Nemzetünket szolgálták Kiadó Keskenyúton Délvidéki Tragédiánk 1944–45 Alapítvány. Budapest.

Csuka János (1995): A délvidéki magyarság története 1918–1941. Püski kiadó, Budapest.

Gulyás László (2013): A Délvidék története 3. Trianontól a királyi Jugoszlávia összeomlásáig. Közép-Európai Monográfiák. 8. Egyesület Közép-Európa Kutatására. Szeged.

Sajti Enikő (2004): Impériumváltások, revízió, kisebbség. Magyarok a Délvidéken 1918–1947. Napvilág Kiadó. Budapest.

KRÁMER GYULA (*Köpfler Balázs*)

Kula/Kúla, 1883. ?–Újvidék, 1945. ?

1883-ban született a Zombortól 40 km-re található Kúlán/Kulán, édesapja Krámer Gyula, édesanyja Witz Jozefa volt. A felső kereskedelmi iskola elvégzése után érettségi vizsgát tett, megtanult németül és szerbül is. Ezt követően bevonult egyévi önkéntesnek, majd tiszti vizsgát tett, ami után ténylegesítette magát. A 6. honvéd gyalogezred kötelékében szolgált 1904-től 1913-ig. Részt vett az első világháborúban, az orosz és az olasz fronton harcolt. 1915-ben századosi rendfokozatot szerzett. Megkapta a Signum Laudis kardokkal, háborús emlékérmét és a Károly-csapatkeresztet.

Leszerelése után belépett a Krámer-testvérek vállalatába, annak egyik vezetője lett. Érdekeltséget szerzett a Délvidéki Magyar Vasnagykereskedelmi Társaságnál, ennek később a tulajdonosává vált. Az újvidéki Kereskedelmi és Iparbank elnöke, az ipari Anyaggazdálkodási Bizottság tagja. Elnöke lett a Gyáriparosok Országos Szövetsége újvidéki fiókjának és a Kereskedelmi Egyletnek. A délvidéki magyarság gazdasági életének egyik vezető egyénisége.

Az 1940. november 24-én megalakult a jugoszláviai magyarok egységes kulturális szervezete, a Jugoszláviai Magyar Közművelődési Szövetség (JMKSZ). 1941. január 30-án (más adatok szerint február 2-án) engedélyezték, a JMKSZ működését, melynek Krámer Gyula lett az elnöke (azért esett rá a választás mert kimaradt a pártpolitikai csatározásokból), aki rendkívüli agilitással az egész Délvidéken kezdett szervezkedni, így pár hét alatt már 55 fiókja volt a szövetségnek. A szervezet 1940. április 1-én tartotta alakuló közgyűlését, ekkorra már 150 ezren lettek tagok, vagy jelezték ilyen irányú szándékukat. Krámer szerint nemzeti és keresztény alapon kell a magyarságot megszervezni.

1941. áprilisában a JMKSZ (később Délvidéki Magyar Közművelődési Egyesület) elnökeként fogadta a bevonuló magyar csapatokat. Még az 1941-es év folyamán a JMKSZ nevét Délvidéki Magyar Közművelődési Egyesületre (DMKSZ) változtatta. Amikor 1941. december 14–15-én a DMKSZ választmányi ülését tartott, Krámer hosszabb beszédet mondott, ebben s magyarságért való önfeláldozó küzdelmet hangsúlyozta, és azt fejtegette, hogy reméli, hogy a környező nemzetségekkel való kapcsolatban egy jobb belátás és testvéri megértés fog uralomra kerülni. Majd kijelentette, hogy a DMKSZ-nek szerinte távol kell tartania magát a politikától.

Ennek némileg ellentmond, hogy a Délvidék visszacsatolása után Kramer arra kérte Bárdossy László miniszterelnököt, hogy a DMKSZ véleményét is kérjék ki az iparengedélyek kiadásánál. Itt jegyezzük meg, hogy az egyesület rövid idő alatt háttérbe szorította az ötös bizottságokat, ezzel monopolhelyzetet szerzett a hűségigazolások kiadásában is. Ekkor már a szervezet saját bevallása szerint már 300 ezer tagot tömörített. A taglétszám nagysága nagy részben abból származott, hogy a belépő családfő mellé beszámították a családtagokat is, ezen felül a szervezet állította ki a nemzethűségi igazolásokat is. Munkája elismeréséül Horthy Miklós kormányzó a Nemzetvédelmi Keresszettel tüntette ki Krámert.

Amikor pedig 1942. február 9-én a Délvidékről képviselőket hívtak be a magyar Parlamentbe, Krámer Gyulát a Felsőházba nevezte ki. 1942. július 15-án a Felsőház tagjaként, beválasztották a 42-es országos bizottságba.

1942. február 22-én a DMKSZ Krámer elnöksége és Blazsek Ferenc főtitkársága mellett elfogadta az alapszabályát. A szövetség keresztény-nemzeti alapon áll, célja a magyarság kulturális, gazdasági és társadalmi felemelése, és az ehhez kapcsolódó tevékenységek támogatása. Ezt a Belügyminisztérium augusztus 17-én fogadta el, mely alkalomból Krámer kijelentette, hogy fő céljuk a Délvidék visszakapcsolása az anyaország vérkeringésébe, ennek érdekében rengeteg feladatot kell megoldaniuk (pl.: személyi igazolványok, népművelés, iskolakérdés).

1943. december 19-én a DMKSZ nagyválasztmányi ülést tartott, ahol Krámer Gyula elnök köszöntőjében kiemelte, tovább folytatják a megkezdett építőmunkát, a népművelési tanfolyamokat, kultúrelőadásokat, és fáradtságot nem kímélve gondolják a szórványmagyarságot. 1943 decemberében a költségvetés felsőházi vitájában Krámer is felszólalt, és kijelentette, hogy a háború után az ország agráripari jellege tovább fog erősödni.

A jugoszláv belbiztonsági szolgálat, OZNA (Odjeljenje za zaštitu naroda) emberei 1945 márciusától megkezdtek a számukra fontos magyar „háborús bűnösök” elfogását. Krámer Gyulát Budapesten tartóztatták le. A jugoszlávok által „háborús bűnösöknek” tartott magyar politikusok (Deák Leó volt főispán, Milan L. Popović, Krámer Gyula, Báthory Géza, Zombori Gyula, Tallián József, Könyöki József és Knézi Péter) pere 1945. október 20-án kezdődött meg Újvidéken. Knézit kivéve, mindenkit halálra ítélték. Az ítéletet Zsablyán és Újvidéken hajtották végre.

KRÁMER GYULÁTÓL

Krámer Gyula (1943): Délvidéki sorsvállalás. h. n., k. n.

A Délvidéki Magyar Közművelődési Szövetség 1942/43. évi évkönyve. Krámer Gyula bevezetőjével.

Krámer Gyula (1944): Munka után – munka előtt. In.: Délvidéki Magyar Közművelődési Egyesület 1944. évi évkönyve. h. n., k. n.

KRÁMER GYULÁRÓL

Csuka János (1995): A délvidéki magyarság története 1918–1941. Püski kiadó, Budapest.

Gulyás László (2013): A Délvidék története 3. Trianontól a királyi Jugoszlávia összeomlásáig. Közép-Európai Monográfiák. 8. Egyesület Közép-Európa Kutatására. Szeged.

Hortobágyi Jenő szerk. (1944): Keresztény Magyar Közéleti Almanach IV. Fel. szerk. és kiadó. Pátria nyomda, Budapest.

Sajti Enikő (2004): Impériumváltások, revízió, kisebbség. Magyarok a Délvidéken 1918–1947. Napvilág Kiadó, Budapest.

DEÁK LEÓ DR. (Ördög Tibor)

Kúla (Osztrák–Magyar Monarchia), 1888. január 14.–Zsablya (Jugoszláv Szocialista Szövetségi Köztársaság), 1945. november 26.

A Deák-család Tolna vármegyéből került Bács-Bodrog vármegyébe. Édesapja Deák Béla valószínűsíthetően a kalocsai tanítóképzőben szerzett tanítói képesítést. Bácsalmáson a római katolikus népiskola tanítója volt, majd Kúlán iskolaigazgató lett. Édesanyja Schnegon Gizella óvónőként helyezkedett volt Kúlán. Négyen voltak testvérek: bátyjai Vilmos és Béla, utóbbi Bács-Bodrog vármegye főügyésze, majd országgyűlési képviselője volt 1916–1918 között; húga Petronella.

Deák Leó alapfokú iskoláit szülővárosában végezte, majd közép fokú tanulmányait 1898-tól Kalocsán a jezsuita érseki főgimnáziumban folytatta, ahol 1906-ban szerzett érettségit. A Budapesti Kereskedelmi Akadémián diplomázott, majd a Budapesti Magyar Királyi Tudományegyetem jogi karán doktori oklevelet szerzett. Egyetemi évei alatt kimagasló eredményeket ért el úszásban, emellett a Budapesti Egyetemi Atlétikai Klub választmányának tagja volt, ahol 1909 és 1910 között jegyzőként dolgozott.

Az első világháború idején frontszolgálatot teljesített, ahol tiszti vizsga nélkül 1917-ben hadnaggyá léptették elő. Bátor magatartásáért több kitüntetést is kapott. Leszerelése után visszatért szülőföldjére és 1918-ban ügyvédi irodát nyitott Zomborban.

Deák Leó csatlakozott dr. Várady Imre, dr. Gráber László, Törley Bálint, dr. Sántha György és dr. Strelitzky Dénes kezdeményezéséhez, így részt vett a Magyar Párt programjának kidolgozásában. A párt 1922. szeptember 17-i zentai megalakulása után politikai tevékenységét a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság egész területére ki kívánta terjeszteni.

Deákot 1922-ben a Magyar Párt egyik titkárává választották, majd nem sokkal később alelnökké lépett elő. Ezzel párhuzamosan Zomborban pedig a párt helyi elnöki tisztségét látta el. Magyar Pártot 1924-ben feloszlatták (első feloszlítás).

Miután 1925-ben ismét engedélyezték a kisebbségi pártok létrehozatalát sikeres politikai ténykedése elismeréseképpen 1927-ben tizenöt társával együtt a bácskai Tartományi Gyűlés képviselőjévé választották.

A királydiktatúra bevezetése (1929) és a Magyar Párt betiltása után sem szűnt meg tevékenysége: a zombori Magyar Olvasókör elnökeként mintegy harminc művelődési egyesület alapításában vett részt. Három lap alapításában működött közre, így jóvoltából indult el 1923-ban a szabadkai Hírlap, illetve 1929-ben a zombori Friss Újság napilap, valamint az újvidéki Reggeli/Bácskai Újság hetilap. Anyagilag támogatta a „*Vajdasági Írás*” létrehozatalát, továbbá a „*Kalangya*” folyóiratban jelentek meg politikai, irodalmi és társadalmi kérdéseket jegyző írásai.

1934. április 6-án két társával együtt rövid időre letartóztatta a zombori városi rendőrség a gyülekezési jogról rendelkező törvény megsértése miatt. Felszólítására kezdődött meg a gyűjtés az újvidéki (telepi) árvízkárosultak javára. Elszánt ténykedése nyomán nyílhatott meg 1934-ben a belgrádi magyar tanítóképző. 1938-ban pedig felépült az önálló magyar diákokthon és nevelőintézet is.

Deák élénk tevékenységet fejtett ki külföldön is: A különböző országokban élő kisebbségi népcsoportok problémáival foglalkozó Népszövetségi Ligák Uniója kongresszusán Genfben három alkalommal képviselte a jugoszláviai magyar kisebbség érdekeit. Az európai nemzetiségi kongresszusokon pedig tizenegyszer vett részt (1925, 1926,

1928, 1929, 1930, 1931, 1932, 1934, 1936, 1937 és 1938), ebből öt alkalommal hozzájáruló is volt. Ezeken a rendezvényeken sikerült kapcsolatot találnia a trianoni békeszerződés következtében kialakult államok magyar nemzeti kisebbségei vezetőivel.

Magyarország és Jugoszlávia közötti feszültség mérséklésekor, sikerült kieszközölnie a belgrádi kormánynál a Jugoszláviai Magyar Közművelődési Szövetség (JMKSZ) engedélyezését. Ugyanekkor megszűnt a gyerekek kötelező névelmezése és a szülők dönthettek arról, hogy gyermekeik iskoláztatását milyen nyelven kívánják megtenni.

Miután 1941. április 11-én a Délvidéket visszacsatolták Magyarországhoz, Zomborban az ún. ötös bizottság vezetőjeként Deák Leó segítette a város pacifikálását. 1941. augusztus 15-én a katonai közigazgatás megszüntetése után a polgári közigazgatás bevezetésére került sor. Ezzel a trianoni békeszerződés előtti közigazgatási rendszerre tértek vissza. Deák Leót 1941. augusztus 13-án Bács-Bodrog vármegye és Zombor, majd 1943 márciusában pedig Újvidék város főispánjává nevezték ki. A visszatért Délvidék országgyűlési képviselői behívásakor (1942. február 9.) bekerült a magyar parlamentbe.

A magyar országgyűlésben mérsékelt konzervatív politikusként igyekezett a megyéje területén fellépő szélsőséges megnyilvánulások ellen fellépni és a nemzetiségek békés együttélését segíteni. Az újvidéki vérengzésről tudomást szerezve igyekezett azonnal a budapesti vezetéssel kapcsolatot létesíteni. Tájékoztatta Keresztes-Fischer Ferenc belügyminisztert, aki leállította a razziát. A parlament alsóházában a jobboldal szélsőségei súlyosan támadták az újvidéki eseményekkel foglalkozó országgyűlési vitában, mert a vérengzésről kétszer is elmarasztalóan nyilatkozott.

Az ország német megszállását követően, 1944. március 19.-én a Gestapo letartóztatta és Budapestre hurcolta. Egy hétig tartották fogva, majd öt hétre internálták; főispáni kinevezését 1944. április 6-án visszavonták. A német megszállástól kezdve sem közigazgatási, sem politikai munkát nem végezhetett.

A második világháború befejezését követően Budapesten jelentkezett a szovjet katonai hatóságoknál, de azok nem tartóztatták le. A magyar szervektől tájékoztatás nélkül, valószínűleg jugoszláv partizánok elvitték Budapestről, és Újvidéken jugoszláv bíróság elé állították. Kihallgatása 1945. március 30-án, április. 7-én, július 1-én és szeptember 20-án zajlott. 1945. október 20-án, a Hadsereg Katonai Bíróságának Vajdasági ügyésze minden vádlottnak, így Deák Leó számára is elküldte a Harmadik Jugoszláv Hadsereg hadbírójának vádját: *„Az ügyészség a magyar megszállás alatt elkövetett bűncselekményekkel és azzal vádolta dr. Deákot és társait, hogy értelmi szerzői voltak az elkövetett bűncselekményeknek, megszervezői és előkészítői a vérengzéseknek, amelyeknek tízezrek voltak áldozatai; a csendőr- és rendőrtiszteket a bűncselekmények végrehajtásával, emberkínzásokkal, gyilkosságok tízezreivel, jogfosztásokkal és fosztogatásokkal vádolták...”*

Többnapos tárgyalás után, 1945. november 1-jén az újvidéki hadbíróság elnöke a vádlottaknak átadta az ítéletet, amely Deákot, három másik társával együtt háborús bűnösnek, golyó általi halálra ítélte. A Jugoszláv Legfelsőbb Bíróság Katonai Tanácsa elvetette a vádlottak fellebbezését és helyben hagyta az ítéleteket 1945. november 16-án, azzal az indokkal, hogy a ténybeli helyzetet az elsőfokú bíróság megfelelően állapította meg. A kegyelmi folyamodványt az Ideiglenes Nemzetgyűlés Elnöksége elutasította. A golyó általi ítéletet 1945. november 26.-án hajnalban Zsablyán hajtották végre. Holttestét jelöletlen sírba helyezték, máig nem tudni teste hol nyugszik. Halála ügyében perújrafelvétel nem történt.

DEÁK LEÓTÓL

- Deák Leó (1926):** Gleichberechtigung im Wahlrecht und seiner Ausübung [Egyen jogúság a választójogban és annak gyakorlásában]. SKNG. 110–114. old.
- Deák Leó (1929):** Gleichberechtigung im Wahlrecht und seiner Ausübung [Egyen jogúság a választójogban és annak gyakorlásában]. SKNG. 3–61. old.
- Deák Leó (1931):** Abrüstung, Sicherheit und die Ungelöstheit der Nationalitätenfrage [Leszerelés, biztonság és a nemzetiségi kérdés megoldatlan volta] – Sitzungsbericht des Kongresses der organisierten nationalen Gruppen in den Staaten Europas. Wilhelm Braumüller Verlag. Wien–Leipzig. SKNG. 105–109. old.
- Deák Leó (1934):** Stellungnahme zum polnischen Antrag auf Abschluß einer universellen Minderheitenschutzkonvention [Állásfoglalás az univerzális kisebbségvédelmi konvenció megkötésére vonatkozó lengyel javaslatához]. SKNG. 1934. 55–57. old.
- Deák Leó (1936):** Das Lebensrecht der Volksgruppen in den Staaten Europas [A népcsoportok élethez való joga Európa államaiban]. SKNG. 24–30. old.
- Deák Leó (1939):** A kisebbségi kérdés megvilágítása. Kalangya. VIII. évfolyam. 6. szám. (1939).
- Deák Leó (1940):** A visszatelepítés. Kalangya. IX. évfolyam. 2–3. szám. (1940) 49–57. old.
- Deák Leó (1941):** Magyar iskolaügyünk a jugoszláv uralom idején. In Csuka Zoltán (szerk.): A visszatért Délvidék. Halász Irodalmi és Könyvkiadó. Budapest. 27–36. old.
- Deák Leó (1943):** A szellem küzdelmei a Délvidéken. Kalangya. XII. évfolyam. 4. szám. (1943) 146–147. old.

DEÁK LEÓRÓL

- Eiler Ferenc (2007):** Magyar résztvevők és kapcsolati hálók az Európai Nemzetiségi Kongresszuson (1925–1939). Kisebbségkutatás. 1. szám.
- Forró Lajos (2019):** Etnikai tisztogatás a Vajdaságban. 1944–1945. In: Gulyás, László (szerk.) A Délvidék története: Titótól Milosevicig 1944–2000. Szeged, Magyarország: Egyesület Közép-Európa Kutatására.
- Forró Lajos–Molnár Tibor (2013):** Tragikus emberi sorsok 1944-ből a partizániratok tükrében: Magyarkanizsa Község. Szeged, Magyarország: Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád Megyei Levéltára.
- Forró Lajos (2016):** Az 1944–45-ös magyarellenés atrocitásokkal kapcsolatos irattípusok a Vajdasági Levéltárban. Különös tekintettel Magyarkanizsa községre. In: Hornyák Árpád; Bíró László (szerk.) Magyarok és szerbek a változó határ két oldalán, 1941–1948: Történelem és emlékezet. Budapest, Magyarország: MTA BTK Történettudományi Intézet.
- Gulyás László (2013):** A Délvidék története 3. Trianontól a királyi Jugoszlávia összeomlásáig. Közép-Európai Monográfiák. 8. Egyesület Közép-Európa Kutatására. Szeged.
- Kalapis Zoltán (2002):** Életrajzi kalauz I. – Ezer magyar biográfia a délszláv országokból. Fórum Könyvkiadó. Újvidék. 223–224. old.
- Kasaš, Aleksandar (1996):** Mađari u Vojvodini 1941–1946. Filozofski fakultet u Novom Sadu, Odsek za istoriju. Novi Sad.
- Sajti Enikő (1987):** Délvidék 1941–1944. A magyar kormányok délszláv politikája. Kossuth Könyvkiadó. Budapest.
- Sajti Enikő (1997):** A jugoszláviai magyarok és a Népszövetség kisebbségvédelmi rendszere. **Sajti Enikő szerk. (1997):** Kényszerpályán: magyarok Jugoszláviában, 1918–1941. Hispánia. Szeged.
- Sajti Enikő (2010):** Büntudat és győztes fölény: Magyarország, Jugoszlávia és a délvidéki magyarok. Szegedi Tudományegyetem. Szeged.

CSUKA JÁNOS (*Ördög Tibor*)

Szeged (Osztrák–Magyar Monarchia), 1902. augusztus 22.–Budapest, 1962. január 01.

Mindösszesen húsz évesen, 1922-ben ott bábáskodott az *Út* című avantgárd folyóirat indulásánál, Aranyműves János Lajos írói néven annak költői köréhez tartozott, mely azonban hamar részvétlenségbe fulladt. Ezután a szépirodalmiságról lemondva, teljes emberként visszatért az újságíráshoz, költészetét ifjúkori kirándulásként is felfoghatjuk.

A két világháború közötti időszakban a szabadkai sajtómozgalmaknak aktív résztvevője volt. 1921-től, azaz az indulástól kezdve a *Hírlap* című napilap belső munkatársa volt, amely hamarosan a Magyar Párt szócsövénévé vált, majd 1929-ben be is tiltották.

Csuka János hozta létre 1925-ben Az *Ucca* című „pártoktól független riportlap”-ot, amely a korrupció elleni harcot tűzte zászlajára. Gyerünk a nagyseprővel címmel írt cikket az első számban, s meg akarta szabadítani Szabadkát „*egy csoport olyan kétes múltú, fontos hivatalt betöltő embertől, akik csak úgy csöppentek közénk*”. A hetilap néhány hónapot élt, majd a tapasztalatlan szerkesztő torkára fojtották a szót, s néhány sajtópert varrtak a nyakába.

1929-ben – a *Hírlap* betiltása után – a *Napló* kötelékébe lépett, ahol 1941-ig dolgozott. A harmincas években ő lett a *Kalangya* kisebbségi szakértője, ezekben a kérdésekben a szerkesztőség semleges, középutas álláspontját tolmácsolta. Ezt az álláspontját több esetben ezt meg is fogalmazta. Nézzünk egy példát: az 1937-ben megjelent „*Kisebbségi életszemlélet*” című értekezésében így írt: „*A gerinces kisebbségi öntudattal telített polgár nem indul el sem jobb-, sem baloldali eszmeáramlatok útjain, mert tudja, érzi, hogy sem az egyik, sem a másik szélsőséges soha nem elégítheti ki azokat a különleges kívánságokat, amelyek – úgy látszik – mindaddig megmaradnak, ameddig kisebbségi polgár lesz a földön.*”

Szintén fontos írása volt „*A Duna-bánság kisebbségi népiskolái*” című tanulmány, melyben fellépett azzal a jugoszláv állam tisztségviselői által nyilvánosan hangoztatott állítással szembe, mely szerint a magyarságnak „*sokkal több anyanyelvű iskolája van, mint amennyi számárányánál fogva megilleti*”. Tanulmányában Csuka az adatok összegzése után ellenkező következtetésre jutott, miszerint: a magyar tankötelesek egy része „*éppen mert nincs elegendő Magyar tannyelvű iskola, »államtannyelvű« iskolába jár, s így nyomtalanul elnyeli a statisztika.*”

Az impériumváltás után 1941-től a budapesti *Magyar Városok* című szociográfiai kiadványban közreműködött. Vezetése alatt született újjá a *Hírlap*, amely csakhamar a *Délmagyarország*, majd a *Délvidéki Magyarság* címet vette fel. De ezen tevékenysége nem tartott sokáig: 1942 elejétől kivált a szerkesztőségből, Budapestre költözött, ahol visszavonult a politikai újságírástól és műfordítóként tevékenykedett 1962-ben bekövetkezett haláláig.

CSUKA JÁNOSTÓL

Csuka János (1937): A volt Novi Sad-i szerb nemzeti kormány tagjainak visszaemlékezései. Kalangya. 7. szám. (1937) 229–276. old.

Csuka János (1939): Kisebbségi sorsban: tanulmányok és kritikák. Minerva. Szabadka.

Csuka János (1941): Kisebbségi sorban 1: A délvidéki magyarság húsz éve. Szabadka.

Csuka János (1941): Kisebbségi sorban 2: Elbeszélések és novellák. Szabadka.

Csuka János (1944): A bánáti magyarság szórványélete. Délvidéki szemle. 3. szám. (1944) 268–276. old.

Csuka János (1944): *A szerb ifjúság Szegeden.* Délvidéki Szemle. 3. szám. (1944) 363–365. old.

Csuka János (1944): A bánáti magyarság szórványélete. Szegedi Új Nemzedék Nyomd. Szeged.

Csuka János (1995): A délvidéki magyarság története, 1918–1941. Püski Kiadó. Budapest.

CSUKA JÁNOSRÓL

Bori Imre (1968): A jugoszláviai magyar irodalom története. Újvidék.

Kalapis Zoltán (2002): Életrajzi kalauz I. – Ezer magyar biográfia a délszláv országokból. Fórum Könyvkiadó. Újvidék. 204–205. old.

Utasi Csaba (1974): Tíz év után. Forum. Újvidék.

PROKOPY IMRE (Ördög Tibor)

Zombor (Osztrák–Magyar Monarchia), 1873. szeptember 08.–Budapest, 1944. június 01.

A jogász diploma megszerzése után 1897-ben ügyvédi irodát nyitott Zomborban, s ettől kezdve aktív közéleti szerepet vállalt, melynek középpontjában a magyarság helyzete volt.

Irodalmi és a művészeti témájú tárcái először a „*Bácska*” című újságban jelentek meg. 1903 és 1905 között részt vett azokban a mozgalmakban, amelyek az 1893-ban megalakult, de nem sokkal később elhalt Tóth Kálmán Kör helyett egy életképesebb megyei írói egyesülés megteremtését tűnték ki célul. 1905-ben részt vett a Bács-Bodrog Megyei Irodalmi Társaság alapításában. Az 1909-ben Pataj Sándorral együtt szerkesztője lett a rövid életű Irodalmi Értesítőnek. Gozdsdu Elek irányította zombori Szabad Lyceum Egyesület munkájában is tevékenyen részt vett, a szervezetben 1906-ban *A színház és a színpad történetéből* címmel előadást is tartott a szervezetben.

1919-ben a magyar kormány Baloghy Ernő lemondása után Prokopy Imrét nevezte ki Bács-Bodrog főispánjává. Ekkor azonban már érvényben volt az I. katonai körzet parancsnokságának utasítása, mely szerint erélyesen meg kell akadályozni a magyar köztisztviselők hivatalba való bevezetését. Ez történt Prokopy Imrével is, aki ugyan megkísérelte főispáni installációjának ünnepélyes megtartását, de a beiktatás „heroikus tüntetésbe” fulladt, Prokopyt pedig internálták.

Az impérium váltás után az 1920-as évek első felében már politikusként, közíróként és kisebbségi szakértőként jelent meg a délvidéki közéletbe. 1922. szeptember 17-én megalakult Magyar Párt főtitkáraként kiemelkedő politikai szerepet vállalt. A jogfosztottság kezdő időszakában különösen a magyar iskolaügy került válságos helyzetbe, mivel a magyar tanintézeteket bezárták, az oktatókat elbocsátották vagy a déli vidékekre helyezték át, a tanítóképzés megszűnt, a diákok beiratkozási jogát névelemzéssel korlátozták, kártérítés nélkül államosították az egyházi iskolákat, lehetlenné tették a magániskolák beindítását, a megmaradt iskolákban a tanítók, tanárok titokban tanították a magyar történelmet. A Magyar Párt és Prokopy Imre ezekre a sérelmekre keresett orvoslást. Sorra írta vezércikkeit a szabadkai Hírlapban, tényfeltáró tanulmányait a folyóiratokban, kilincselte a hivatalokban.

1927-ben Magyarországra távozott, s „a revíziós mozgalom szolgálatába állította” minden erejét. A magyar kormányfőnél is deputációzott Várady Imrével és Strelitzky Dénessel, de a találkozó sok ígérettel és kevés eredménnyel járt.

Mint a jugoszláviai magyarság helyzetének jó ismerője, 1929 novembere és 1933 februárja között összesen húsz panaszt és három kiegészítést terjesztett be a Genfben székelő Népszövetség titkárságára. A megalapozott, dokumentumokkal alátámasztott petícióiban a jugoszláviai magyarság sérelmeit, a zaklatások és az üldözések sorát tárta fel, így azok az iskolai, nyelvi, kulturális sérelmek, továbbá a köztisztviselők elbocsátása ügyében kerültek benyújtásra. A beadványok azonban a népszövetségi eljárás útvesztőiben elmerültek, mivel a győztes nagyhatalmak képviselőinek szemében a vesztes országok, népek, kisebbségek panaszai elhanyagolhatóak voltak. 1941 után súlyos betegen visszatért szülővárosába Zomborba, ahol az 1943-ban a megalakult Szentelekly Társaság ügyvezető elnökévé vált haláláig.

PROKOPY IMRÉTŐL

- Prokopy Imre (é. n.):** Elszakított Délvidék. Észak – Kelet – Dél és Nyugat. 37–56. old.
- Prokopy Imre (é. n.):** Jugoszlávia magyarsága. Közigazgatásunk nemzetközi kapcsolatai. 699–712. old.
- Prokopy Imre (é. n.):** Jugoszláviai magyar kisebbség védelmében a Népszövetségi Tanácshoz intézett panasziratok sorsa. Visszatért Délvidék. 67–80. old.
- Prokopy Imre (1933):** A revízió és Délmagyarország. E. F. E., Budapest.
- Prokopy Imre (1933):** Jugoszláv agrárreform. Magyar Kisebbség. 12. évf. (1933) 216–222., 251–261., 295–306., 343–354., 391–397., 423–432., 466–472., 501–508., 539–541. old.
- Prokopy Imre (1933):** A jugoszláv agrárreform. Húsvéth – Hoffer Ny.
- Prokopy Imre (1936):** Jugoszláv egyenjogúság elméletben és a valóságban. Magyar Kisebbség. 15. évf. 5. szám. (1936) 101–103. old.
- Prokopy Imre (1936):** A jugoszláv egyenjogúság elméletben és a valóságban. Magyar Kisebbség. 15. évf. 5. szám (1936).
- Prokopy Imre (1937):** Beszélő számok. Magyar Kisebbség. 16. évf. 4. szám. (1937) 114–117. old.
- Prokopy Imre (1937):** Újabb feltűnő adatok a jugoszláviai földreformról. Magyar Kisebbség. 16. évf. 7. szám. (1937) 201–202. old.
- Prokopy Imre (1941):** Jugoszláv irredenta magyarellenes jogcímei. Magyar Szemle. 40. évf. 6. szám. (1941) 355–363. old.
- Prokopy Imre (1943):** Délvidéki író és a nemzetiségi kérdés. Láthatár. 11. évf. 10. szám. (1943) 232–234. old.
- Prokopy Imre (1943):** Délvidéki író és a nemzetiségi kérdés. Kalangya. 12. évf. 9. szám. (1943) 385–389. old.

PROKOPY IMRÉRŐL

- Gulyás László (2013):** A Délvidék története 3. Trianontól a királyi Jugoszlávia összeomlásáig. Közép-Európai Monográfiák. 8. Egyesület Közép-Európa Kutatására. Szeged.
- Kalapis Zoltán (2002):** Életrajzi kalauz I. – Ezer magyar biográfia a délszláv országokból. Fórum Könyvkiadó. Újvidék. 52.–53. old.
- Sajti Enikő (2004):** Impériumváltások, revízió, kisebbség. Magyarok a Délvidéken 1918–1947. Napvilág Kiadó, Budapest.

VIII. FEJEZET: TOVÁBBI A KÜLÜGYEK SZEMPONTJÁ- BÓL FONTOS SZEMÉLYEK

BERZEVICZY ALBERT (*Gali Máté*)

Berzevice, 1853. június 7.–Budapest, 1936. március 22.

A sápatag bőrszíne és mindig kimért viselkedése okán a kortársai által csak „márványarcú ember”-nek nevezett Berzeviczy Albert egy Sáros vármegyei dzsentricsaládban látta meg a napvilágot. Anyja, Szinyei Merse Amália, a neves festő, Szinyei Merse Pál nagynénje volt, 1864–1865 és 1879–1888 között a Sárosmegyei Jótékony Nőegylet elnök asszonya. Apja, Berzeviczy Tivadar az 1848/1849-es forradalom és szabadságharc idején Sáros vármegye főjegyzőjeként részt vett a helyi nemzetőrség megszervezésében. Apja az 1865-ös és 1869-es országgyűlési választásokon is a Deák-párt színeiben jutott mandátumhoz. 1870-ben Sáros és Szepes vármegyék tanfelügyelője lett. 1885-ben sárosi tanfelügyelőként vonult nyugdíjba.

Az ifjú Berzeviczy Albert a tanulmányait magántanulóként kezdte. A középiskoláit Kiszzebenben, Lőcsén és a pesti piarista gimnáziumban végezte. Az érettségit követően a kassai jogakadémia hallgatója lett, a bírói államvizsgát 1874-ben teljesítette. 1877-ben szerzett államtudományi doktorátust a budapesti egyetemen. Ezt követően vette feleségül az akkor mindössze 18 esztendő Kuzmik Zsófiát.

1876 és 1881 között Berzeviczy Sáros vármegye tiszteletbeli aljegyzője, majd valóságos főjegyzője feladatait látta el. Emellett az eperjesi evangélikus kollégiumban oktatott. 1881-ben az eperjesi kerület szabadelvű képviselőjeként jutott be a magyar törvényhozásba. Képviselői pályafutása egyszeri megszakítással (1906–1910) 1918-ig tartott. Ez idő alatt az eperjesi mellett a lőcsei, valamint Budapest VIII. és II. kerületének képviselője is volt. 1887-től 1894-ig a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium államtitkára volt, 1903 novemberé és 1905 júniusa között pedig kultuszminiszter Tisza István első kormányában. Egy évig (1910–1911) a képviselőház elnöki pozícióját is betöltötte.

Berzeviczy Albert elsősorban oktatás- és művelődéspolitikusként volt ismert, holott igen komoly külügyi érdeklődés és tevékenység is jellemezte. A kezdetektől szerepet vállalt a szuverén államok parlamentjeinek szövetségeként funkcionáló Interparlamentáris Unió 1895-ben alakult Magyar Nemzeti Csoportjának munkájában. Az Unió 1896-os budapesti konferenciáján az államközi konfliktusok békés rendezésének érdekében egy állandó nemzetközi választott bíróság felállítását sürgette. 1899-ben jelen volt az első hágai békekonferencián, ahol a résztvevő államok a történelem folyamán először fogadtak el szabályzatot a szárazföldi, a tengeri és a (kezdetleges) légi hadviselésről. Emellett pedig megalapították az Állandó Választottbíróságot, a viták erőszakmentes lefolytatására. 1907-ben részt vette a második hágai békekongresszuson is.

Olaszország történelme és kultúrája iránt szenvedélyesen érdeklődött Berzeviczy. Élete során számos alkalommal megfordult az Appennini-félszigeten. Ennek eredményeként az első világháború előtt három jelentős, Itáliához kapcsolódó könyvet írt (1899: *Itália. Úti rajzok és tanulmányok*; 1902: *A cinquecento festészete és szobrászata*; 1908: *Beatrix királyné 1457–*

1508. *Történelmi élet- és korrajz*). A képviselőház elnökeként 1911 tavaszán ő vezette a magyar diplomáciai küldöttséget Olaszországba, ahol audiencián fogadta őt III. Viktor Emánuel olasz király. Az uralkodó igen elismerően beszélt Berzeviczynek az olasz művészetet és irodalmat érintő munkásságáról. Mindezek után Olaszország 1915-ös hadba lépését az antanthatalmak oldalán Berzeviczy személyes csalódásként érte meg, lelki válságba került miatta. A világháború alatt felajánlotta, hogy az Interparlamentáris Unióban meglévő nemzetközi kapcsolatait kihasználva részt venne egy esetleges békekonferencia megszervezésében, az Osztrák–Magyar Monarchia vezetői azonban elvetették az ötletét.

Felvidéki származású politikusként, valamint sárosi földbirtokosként az első világháborús vereséget és összeomlást követő impériumváltás, valamint a trianoni békeszerződés súlyos traumát jelentettek Berzeviczy számára. A magyar történelem legnagyobb és legsúlyosabb csapásának tartotta, a tatárjáráshoz, a mohácsi vészhez és az 1848/1849-et követő abszolutista időszakhoz hasonlította. Biztos volt abban, hogy a kelet-közép-európai térség békéjét a hibás területi rendezések miatt hosszabb távon fenntartani nem lehet. Az elvesztett országrészeket azonban csakis a magyarság szellemi-kulturális fölénye segíthet majd visszaszerezni, nem pedig a katonai erő, mivel szerinte a modern Magyarország hódító háborút sohasem vívott.

A két világháború között Berzeviczy Magyarország nemzetközi érdekérvényesítésének egyik fontos eszközét látta a Népszövetségben és az Interparlamentáris Unióban. Az Unió Magyar Nemzeti Csoportjának 1920–1934 között az elnöke volt. Az interparlamentáris konferenciákon mindvégig a nemzetközi leszerelés kérdése volt az igazi szakterülete. Következésként kiállt amellett, hogy ne csak a háborúban vesztes államok, hanem a győztesek is csökkentsek a fegyverarzenáljuk mértékét, a béke kölcsönös megóvása érdekében. Úgy vélte, hogy a trianoni békeszerződésben Magyarország számára engedélyezett 35 ezer fős, nehézfegyverzet nélküli hadsereg külső támadás kivédése ellen nem elegendő, ezért a kétoldalú leszereléssel számottevően javulnának az önvédelmi esélyeink.

Az Unió 1927-es párizsi kongresszusán kijelentette, hogy Magyarország nem helyesli a trianoni békeszerződést, annak megváltoztatását kívánja, de amíg a békeegyezmény rendelkezései érvényben vannak, addig a leszerelés és a kisebbségi autonómiák kapcsán azok kölcsönös tiszteletben tartását fogja szorgalmazni. Egy évvel később a szervezet berlini konferenciáján fellépett a román küldöttséggel szemben az ún. „optáns perben”, illetve az előadásában kitért arra is, hogy lehetővé kell tenni a nem megfelelően bizonyult határok kiigazítását. Amennyiben ez nem megvalósítható, akkor a kisebbségek helyzetének méltányos kezelésével kell elviselhetőbbé tenni azokat. A határon túlra került magyarság helyzetét élete végéig figyelemmel kísérte. 1922 és 1936 között, a Magyar Nemzeti Bizottság elnökeként többek között arra törekedett, hogy a magyarországi szépirodalmi és tudományos munkák minél nagyobb számban jussanak el az utódállamok területén élő kisebbségi magyar közösségekhez.

A revíziós célok elérésében Magyarország legfőbb szövetségését az italofil Berzeviczy Olaszországban látta, amely ugyan az első világháborúból győztesen került ki, a területi igényeit viszont nem tudta teljes mértékben kielégíteni. Berzeviczy szimpátiáját már közvetlenül a világháború végét követően elnyerte Guido Romanelli ezredesnek, a budapesti olasz antantmisszió vezetőjének 1919-es szerepvállalása (például kiállása a román megszálló csapatok fővárosi rablóhadjárataival szemben), valamint az 1921-es soproni népsza-

vazás kiharcolásában tanúsított olasz segítség a velencei konferencián. Ugyan sosem volt a fasizmus híve, de az 1922-ben hatalomra jutott Benito Mussolini rendszerének társadalompolitikájáról és belpolitikai szilárdságáról több helyen is elismerően írt. Mussolini-vel kapcsolatban 1929-ben pedig úgy fogalmazott, hogy a „Duce” a háború utáni európai politikai élet „kétségkívül legnagyobb államférfia és legragyogóbb jelensége”.

Mivel Berzeviczy Albert 1905-től a haláláig a Magyar Tudományos Akadémia élén állt, 1923 és 1936 között pedig a Kisfaludy Társaság elnöke volt, az olasz-magyar kapcsolatok elmélyítésén mindenekelőtt kulturális téren dolgozott. 1920-ban az ő kezdeményezésére alakult meg a „Korvin Mátyás Magyar–Olasz Tudományos, Irodalmi, Művészeti és Társadalmi Egyesület”, aminek élete végéig az elnöke volt. Az egyesület, melynek 1925-től Mussolini a tiszteletbeli elnöke volt, 1925-ig félévente, majd 1926 és 1930 között évente egyszer dupla példányban adta ki az olasz nyelvű *Corvina* című folyóiratát, rendszeresen közölve benne műfordításokat, irodalomelméleti és történettudományi munkákat. A társaság látszólag független volt a politika és a hivatalos állami szervek befolyásától, valójában azonban a megalapításától fogva a Külügyminisztérium anyagi és szervező támogatását élvezte.

A '20-as, '30-as években Berzeviczy több előadást tartott Olaszországban magyar írókról és költőkről (egyebek mellett Petőfi Sándorról és Jókai Mórról), miközben a Magyar Tudományos Akadémián 1923-ban emlékülést rendeztek a neves olasz poéta, Alessandro Manzoni halálának 50. évfordulóján, és 1936-ig az olasz művészeti és tudományos élet számos jeles tagját látták vendégül. 1934-ben Felice Felicioni, az olasz „Dante Alighieri Nemzeti Társaság” elnöke Berzeviczyt az olasz kultúra legaktívabb magyarországi terjesztőjének nevezte.

Adolf Hitler 1933-as hatalomra jutásának évében Berzeviczy a Magyar Külügyi Társaság elnökeként figyelmeztetett arra, hogy „nekünk magunkat a revízió kérdésében nem szabad Németországgal azonosítatnunk”. Szemben Olaszországgal, mely „az összes európai államok közt az egyetlen, amelynek érdeke Magyarország fennmaradása és nagyobb erőhöz jutása.” Az 1936-ban bekövetkezett halála miatt ugyanakkor már nem lehetett a tanúja annak, hogy Magyarország 1938 és 1941 között, olasz és német közreműködéssel, négy lépcsőben végrehajtotta a trianoni békeszerződés részleges revízióját.

BERZEVICZY ALBERTTŐL

Berzeviczy Albert (1905): Beszédek és tanulmányok. I–II. kötet. Budapest. Singer és Wolfner Kiadása.

Berzeviczy Albert (1907): Régi emlékek: 1853–1870. Budapest. Révai Testvérek.

Berzeviczy Albert (1920): Berzeviczei házam története. Családi krónika. Kézirat, é. n. [1920], A Szalay-Berzeviczy család tulajdona.

Berzeviczy Albert (1921): A bolsevizmus uralma alatt Budapesten. In: Gratz Gusztáv szerk. (1921): A bolsevizmus Magyarországon. Budapest. Franklin-Társulat. 749–784. old.

Búcsú a Monarchiától. Berzeviczy Albert naplója (1914–1920). Sajtó alá rendezte, az előszót és a jegyzeteket írta Gali Máté. Budapest, 2015, Helikon Kiadó.

BERZEVICZY ALBERTRŐL

Kornis Gyula (1942): Európai magyar műveltség: Berzeviczy Albert. In: Kornis Gyula (1942): Tudós fejek. Franklin-Társulat. Budapest. 61–119. old.

Drucker György (1935): Berzeviczy Albert és az Interparlamentáris Unió. Pécs. Dunántúl Pécsi Egyetemi Könyvkiadó és Nyomda R.-T.

HABSBURG OTTÓ *(Nánay Mihály)*

Reichenau (Wartholz), 1912. november 20.–Pöcking, 2011. július 4.

Teljes nevén: Franz Joseph Otto Robert Maria Anton Karl Max Heinrich Sixtus Xavier Felix Renatus Ludwig Gaetan Pius Ignatius von Habsburg–Lothringen. Az Osztrák–Magyar Monarchia trónörököse, politikus, a Páneurópai Unió elnöke, az Európai Parlament képviselője és az Európai Néppárt frakcióvezetője, a politika és társadalomtudományok doktora. Az osztrák legitimista elképzelés szerint I. Ottó császár, míg a magyar legitimisták felfogása szerint II. Ottó király.

Habsburg Ottó politikai, azon belül is külpolitikai szerepe sok szempontból különleges és nehezen összevethető a kötetben bemutatott többi személyiséggel. Egyfelől igen hosszú, több korszakon átívelő életútja során nem csak 1919 és 1944 között játszott fontos szerepet, hanem legalább olyan lényeges résztvevője, sőt alakítója maradt az európai politikának, a 20. század második felében is, mint a megelőző korszakban. Ráadásul pályájára visszatekintve elmondható, hogy az Európai Parlament képviselőjeként vagy éppen a Páneurópai Unió elnökeként egyértelműen sikeresebb is volt, mint két világháború közötti trónkövetelőként (bár fontos leszögezni, hogy az általa képviselt restaurációs gondolat és közép-európai föderatív rendezés semmivel sem volt sikertelenebb, mint a versailles-i békerendszer értelmében megvalósított, majd látványosan összeomlott „cordon sanitaire”). Ezen felül a kötet által vizsgált szűkebb korszakban nem volt közvetlen ráhatása a magyar külpolitikára, mivel emigráns trónörökös-ként az ország irányításába nem volt beleszólása. Ugyanakkor a magyar királykérdés, melynek rendezésében családi öröksége okán Ottó nyilvánvalóan megkerülhetetlen szereplő volt, számos külpolitikai vonatkozással bírt, eldöntése semmiképp sem volt tisztán belpolitikai kérdésnek tekinthető, hanem sokkal inkább – talán nem túlzás – összeurópai ügynek minősült. Lehetősége a gyakorlati értelemben vett cselekvésre ebből következően csak Magyarország mozgásterének végzetes beszűkülése után, a II. világháború veszterhes időszakában nyílt meg, amikor akár egy magyar emigráns központ megszervezése, a kiugrás előkészítése, vagy éppen a háború utáni rendezést célzó béketervek magyar érdekek szerinti kialakítása érdekében fejtett ki komoly munkát.

Ugyan 1912-ben, Habsburg Ottó születésekor még Ferenc Ferdinánd (Ottó nagyapjának testvére) volt a kettős birodalom trónörököse, de már ekkor lehetett tudni, hogy személyében nem egy távoli oldalági, vidéki főherceg jött világra, hanem a Monarchia jövődöbéli uralkodója. Ugyanis Ferenc Ferdinánd Chotek Zsófia grófnővel kötött morgantikus házassága folytán utódaira nézve önként lemondott az uralkodói hatalom örökléséről, így a családi törvény és a Pragmatica Sanctio értelmében a későbbi IV. Károly ága következett az öröklési rendben. A szarajevói merénylet után pedig még egyértelműbbé vált a helyzet.

Habsburg Ottó egyik első, meghatározó élménye volt az 1916. december 30-i budavári koronázás, ami egy életre, mintegy szakrálisan is megalapozta a Magyarországhoz való kötődését.

Az 1918-as összeomlás azonban alapjaiban írt felül minden korábbi hagyományt és tervet, így a hatéves trónörökösnek családjával együtt emigrációba kellett vonulnia, első lépésként Svájcba.

Az uralkodóház sorsát a sok részre hulló Osztrák–Magyar Monarchia utódállamai többféleképpen rendezték el. A későbbi kisantant államaiban (eltekintve az igen halvány horvát és szlovén legitimista irányzattól) semmilyen jelét sem lehetett fölfedezni a Habsburg-restauráció igényének, sőt tulajdonképpen ennek magyarországi tilalma hozta össze szövetségüket. Ausztriában 1919. április 3-án fogadták el az ún. Habsburg-törvényt, mely a Habsburg–Lotharingiai-ház azon tagjait, akik nem mondtak le trónigényükről és nem ismerték el az új Osztrák Köztársaságot, száműzték és vagyonukat elkobozták. Magyarországon ezzel szemben 1920-ban helyreállt a királyság és a királyhoz való hűségét fennen hangoztató Horthy Miklóst választották kormányzóvá, így Svájcból nézve, a békeszerződés aláírása után jónak tűntek a Habsburgok esélyei a visszatérésre. A kül- és belpolitikai konstelláció azonban, mint az közismert, nem tette lehetővé Károly restaurációját, sőt a könnyen megközelíthető Svájc helyett, a családot a távoli Madeira szigetére deportálták. Újabb csapás volt a legitimista mozgalomra a megkoronázott király váratlan és korai halála 1922-ben. Ettől függetlenül a magyar legitimisták rögtön hitet tettek Ottó trónralépése mellett: „IV. Károly őfelsége elhunytá folytán elsőszülött fia II. Ottó a magyar király, akinek megkoronázását jelenleg vis major gátolja”.

A '20-as években azonban a legitimizmusnak és az Ottó személyével megvalósuló restaurációnak több akadálya is volt. A sikertelen királypuccsok után bekövetkező trónfosztás, valamint Károly halála alapjaiban vágta el a legitimista terveket. Ezen felül nehézséget okozott a Habsburgokat támogató csoporton belüli széthúzás és ezzel részben összefüggő 1922-es választási vereségük is, csakúgy, mint az egyre inkább megerősödő, konszolidáló bethleni irányzat. Külpolitikailag a nagyköveti tanács 1920 januári Habsburg-ellenes állásfoglalása, valamint a kisantant nyomása tette lehetetlenné a komolyabb cselekvést. Mindemellett viszont meg kell említeni azt is, hogy Ottó kiskorúsága sem volt feltétlenül jó ajánlólevél. Így az 1920-as évek nagy része Magyarországon az Apponyi-fémjelzte elvi legitimizmus jegyében telt. Ottó viszont – miután Zita királyné döntése értelmében Spanyolországba költöztek – igen komoly tanulmányokba kezdett. Egyszerre kettő, az osztrák és a magyar tanterv követelményeinek kellett megfelelnie, ráadásul gyorsított ütemben végezte az iskolát, munkáját pedig egy osztrák és magyar (bencés) tanárokból álló bizottság irányította. A tanulmányaiban segítettek a Habsburg család hagyományos erényei is, úgymint a kötelességtudó, felelős, lelkiismeretes és szorgalmas hozzáállás, valamint a komoly nyelvtelenség (ennek köszönhetően kiválóan megtanult magyarul is). A magyar legitimista közvélemény is figyelemmel követte a trónörökös tanulmányait: gróf Károlyi József a Magyar Nők Szent Korona Szövetségének teadélutánján például úgy számolt be spanyolországi látogatásán tapasztalatokról, hogy Habsburg Ottót „a hazaszeretet és a királyi elhívatus fűti”, valamint kiemelte azt is, hogy a trónörökös kiválóan beszél magyarul. Minden év november 20-án pedig az általában a Vigadóban tartott ún. „Ottó vacsorákkal” ünnepelték meg a trónörökös születésnapját.

Ottót 1930. november 20-án, a család új lakhelyén, a belgiumi Steenockerzeelben, 18. életévét betöltve nagykorúsították, a Habsburg-ház családi törvénye értelmében. Ez a korszakban azért számított különlegesnek, mert a legtöbb államban 21, illetve 24 év volt a felnőttkor határa, de az uralkodókkal ilyen téren (is) kivételt tettek annak

érdekében, hogy minél hamarabb trónra léphessenek, ha szükséges. Innentől kezdve lehetett Ottóval a nemzetközi politikában, mint komolyabb tényezővel számolni. 1930–1935-ig még egyetemi tanulmányait végezte Leuvenben, ahol 1935-ben védte meg az osztrák paraszti birtokok öröklődésével kapcsolatban írt disszertációját, amivel el is nyerte politika és társadalomtudományok doktori címét. A témaválasztás is jól jelezte, hogy a trónörökös figyelme nagymértékben ráterelődött a parasztság sorsára, a földkérdésre, egyáltalában a szegényebb rétegek helyzetére.

Nem csak nagykorúsítása miatt élénkült meg Habsburg Ottó körül a politikai élet. Az 1930-as évek kezdetére megváltozott az európai közhangulat. A gazdasági világválság új problémákat és új irányzatokat (pl. náciizmus) hozott a felszínre, melyek már egyáltalán nem tekintettek megváltoztathatatlanként a versailles-i rendezésre. Mussolini Olaszországa 1931-ben egyenesen burkolt támogatásáról biztosította a restaurációt és felvetette még az osztrák–magyar közeledést is, az Anschluss megakadályozásának érdekében. Hitler hatalomra jutása több szempontból is sajátosan új helyzetet teremtett Habsburg Ottó számára. Egyfelől a trónörökös mély keresztény meggyőződéséből fakadóan kategorikusan elutasította a fajelméleten alapuló náci elveket és politikát (csak úgy, mint az osztályharcot hirdető kommunizmust is), másrészt az Osztrák–Magyar Monarchia multietnikus jellegével sem férhetett össze a faji gondolat. Jól tanúskodott erről, hogy amikor 1933-ban Berlinben kutatott, Hitler is találkozót kért tőle – a náccal együttműködő Hohenzollern trónörökösön keresztül – de Ottó nem volt hajlandó fogadni a német vezért, pedig Hitler felajánlotta neki Ausztria koronáját. Ottó azonban nem kívánt a német birodalom egyik későbbi gauleitere lenni. Hitler ezek után természetesen ellenséggként tekintett rá és mindent megtettek azért, hogy kézre kerítsék (Belgium lerohanásakor a támadás kezdetét követően pár órával nem felejtkeztek el az emigráns uralkodócsalád lakhelyére, a Steenockerzeel-i Schloss Hamra is bombát dobni). Szilárd náci-ellenes elkötelezettségét külön kiemeli, hogy például a Hollandiában élő II. Vilmos viszonylag lelkesen követte Hitler sikereit, fia pedig belesodródott a náci mozgalomba. De a Habsburg-házon belül is akadt a nemzetiszocialistákkal rokonszenvező családtag, akár Frigyes főherceg (első világháborús főparancsnok), vagy fia, Albrecht főherceg személyében, aki a szélsőjobb segítségével igyekezett megszerezni a trónt.

Hitler felemelkedésével paradox módon megnövekedett a restauráció esélye is. Kissé meglepő módon ez nem a továbbra is királyságként létező Magyarországra értendő – ott ugyanis szilárdan állt a Horthy és Gömbös vezette rendszer. A miniszterelnök 1933 májusában ki is jelentette, hogy a királykérdés nem (továbbra sem) aktuális. A köztársasági Ausztriában azonban Dolfuss kancellár vezetésével sokan látták a fenyegető Anschluss megakadályozása legjobb módjának a Habsburg-restaurációt. Ez a forgatókönyv azért is merülhetett fel komoly alternatívaként, mert a '20-as években Zita királyné levonta a szükséges következtetéseket – ellentétben a 19. századi Bourbonokkal, akik köztudomásúan „semmit sem felejtettek és semmit sem tanultak” bukásukból – és tudta, hogy ha sikerül trónra ültetni Ottót, akkor is teljesen más és újszerű körülmények között fog uralkodni. Ennek megfelelően írta Pethő Sándor programadó munkájában, hogy „az ifjú király modern, demokratikus nevelésben részesült, saját gyermekkorán tapasztalta meg a szerény életmód kény-

szerűségeit [...] elsősorban a szegények királya akar lenni.” Ilyen módon tehát modern, a társadalom valós problémáira választ kínáló szociális népkirályság eszméjét képviselte, aminek tagadhatatlanul volt időszerűsége és támogatottsága is a korszakban.

A trónörökös felé forduló ausztriai közhangulatot jól jellemezte, hogy számtalan osztrák község és város választotta őt díszpolgárává, mintegy felülírva ezzel a Habsburg-törvényt. Már Dollfuss kancellár is tett lépéseket a restauráció irányába, amit jól jelez, hogy az 1934. április 30-án megalkotott új alkotmányból kimaradtak a Habsburg-ellenes passzusok. Az ígéretes közeledésnek azonban az 1934-es osztrák náci puccskísérlet vetett véget, aminek során Dollfuss kancellár is életét vesztette. Ottónak ekkor, ha határozottan és gyorsan cselekszik, talán lett volna esélye a hatalom megragadására – hiszen a hitleri Németország még nem állt készen a beavatkozásra – de a lehetőséget elszalasztotta. A restauráció azonban így sem került le a napirendről, az új kancellár Schuschnigg is elkötelezett volt az Anschluss megakadályozását illetően, valamint kifejezetten jó kapcsolatokat ápolt a trónörökössel. Ennek is volt köszönhető, hogy 1935-ben eltörölték a Habsburg-törvényt. A nemzetközi körülmények – a Berlin–Róma tengely formálódása (aminek köszönhetően nem lehetett a továbbiakban Olaszországra, mint az osztrák függetlenséget garantáló hatalomra számítani), valamint Németország befolyásának egyre nagyobb mértékű növekedése – azonban nem segítették Ottó visszatérését. Schuschnigg kancellár nem volt elég eltökélt és határozott a gyors cselekvéshez, Neurath német külügyminiszter 1937 februárjában pedig ki is jelentette, hogy a Habsburg-restaurációt háborús indokként értékelnék. Az események 1938 februárjában gyorsultak fel, a Hitler–Schuschnigg találkozót követően. A sarokba szorított kancellárnak Ottó felajánlotta, hogy mondjon le és adja át hivatalát őneki, így hajlandó lett volna nem uralkodóként, hanem a demokratikus államformát elfogadva, kancellárként is visszatérni és megtenni mindent az Anschluss megakadályozása érdekében. Schuschnigg azonban nem fogadta el az ajánlatot és nem mondott le. Ilyen módon a trónörökös sem tudta megakadályozni a németek bevonulását és Ausztria függetlenségének megszűnését (Hitler az Ausztria megszállását célzó hadműveletnek is beszédes nevet adott: Sonderfall Otto). Ezek után a II. világháború végéig legfontosabb tevékenysége volt az osztrák emigráció megszervezése, ami miatt Párizsba tette át székhelyét.

Mindezzel párhuzamosan Magyarországon is megélné a legitimista közvélemény. Pethő Sándor 1932-ban „A Magyar Capitolium” című munkájával új programot adott a '20-as évek végére kiüresedett, pusztán közjogi fikcióként létező elvi legitimizmus számára, azt demokratikus és szociális tartalommal megtöltve. Griger Miklós vezetésével megalakult a (legitimista) Nemzeti Néppárt is, mely ugyan a parlamentben nem tudott döntő befolyást szerezni, mégis komoly politikai tevékenységet folytatott a legitimizmus jegyében. Mindezt természetesen a Gömbös-vezette hivatalos magyar végrehajtó hatalom nem nézte jó szemmel, még atrocitások is előfordultak, mint például, amikor az 1933-as Ottó vacsora résztvevőit tüntetők támadták meg. Időnként komoly nézeteltérések és ellentétek is a felszínre kerültek az osztrák és magyar legitimizmus között. Állandó kérdés volt, hogy melyik országban restaurálják előbb a Habsburg Monarchiát. Szintén jellegzetes eset volt, amikor a francia

Petit Journal 1934 karácsonyi számában interjút közölt a trónörökössel és a leendő ausztriai berendezkedésről kérdezték. A beszélgetésben Ottó egy az olasz mintájú korporatív állammodellhez hasonlatos rendszert festett le, ami Magyarországon nagy megütközést keltett. A hozzá siető Griger Miklósnak ezt korrigálendő kifejtette, hogy Magyarország kapcsán az ezeréves magyar királyság alapján áll és az országra teljesen más elvek vonatkoznak, mint Ausztriára, ugyanis „a magyar alkotmány olyan tökéletes és ruganyos szervezet, amelynek keretén belül a legdemokratikusabb társadalmi és gazdasági reformot is meg lehet oldani.” Ilyen módon Ottónak többnyire sikerült az osztrák és magyar legitimista oldalt és érdekeket összehangolni. Általában véve pedig semmivel sem rangsorolta hátrébb a magyar ügyeket, mint az osztrákokat, amiről jól tanúskodik, hogy naponta olvasta a magyar sajtót és egy alkalommal, mikor kérdezték, még azt is tudta, hogy ki a (legitimista) Nemzeti Néppárt csepei szervezetének elnöke.

Az Anschluss megvalósulása azonban ismét hosszú időre levette a napirendről a restauráció kérdését. Ottó viszont biztos volt abban, hogyha a náci Németország háborúba kezd, akkor ismét veszíteni fog, így fontos a nyugati szövetségesek jóindulatának elnyerése, esetleg ennek érdekében emigráns kormány létesítése. Miután a trónörökös törekvéseit Anglia és Franciaország nem igazán karolta fel, 1940 tavaszán Washingtonba utazott és találkozott Roosevelttel elnökkel, aki kijelentette, hogy hiba volt a Monarchia felosztása, mert ez felszabadította az agressziót Közép-Európában. Az Egyesült Államokba tett útja során a külügyminiszter és a szenátus is fogadta, ami ígéretes lehetőséget jelentett a későbbi amerikai kapcsolatok számára. Habsburg Ottónak Európába visszatérve nem sok ideje maradt, ugyanis a Belgiumon keresztül meginduló német támadás elől előbb Párizsba, majd Portugálián keresztül ismét az USA-ba menekült. Rögtön nekifogott az osztrák emigráció szervezésének, de felvette a kapcsolatot a Teleki Pál által kiküldött Eckhardt Tiborral is, hogy a magyar–angolszász kapcsolatokat is előmozdítsa. Többször találkozott Roosevelttel, akinek felvázolta konföderációs elképzeléseit, melyekkel némi módosítással az elnök is egyetértett. Ekkor felhatalmazást kapott egy Osztrák Légión szervezésére is. A trónörökös fellépését végül több tényező húzta keresztül. Egyfelől az amerikai külpolitikai vezetés sem volt egységes a közép-európai rendezés kapcsán, másfelől az Ottónál sokkal jobb nyugati kapcsolatokkal rendelkező Beneš minden lehetséges fórumon (sajtókampány, diplomácia) tiltakozott az osztrák emigráció támogatása ellen, harmadrészt pedig 1943-tól egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy Sztálin saját érdekszférájának tekintette Közép-Európát és vele szemben sem az amerikaiak, sem a britek nem kívántak ebben a kérdésben konfrontálódni.

Érdekes epizódot jelentett a magyar fegyverszüneti tapogatózások között az ún. „Ottó drót”. A magyar kormány két helyről értesült az Ottó által képviselt közép-európai föderáció gondolatáról. Egyfelől Barcza György informális római látogatásakor kérték ki a kabinet véleményét egy esetleges föderációról, másfelől pedig a Foreign Affairs tekintélyes amerikai külpolitikai folyóirat 1942 januári számában is megjelent egy cikk „Danubian Reconstruction” címmel, mely mögött egyértelműen Ottó befolyását lehetett sejteni. Ezek után 1943-ban a lisszaboni követen, Wodianer Andoron, valamint az Ottó által odaküldött testvérén, Károly főhercegen keresztül

a magyar kormány felkérte a trónörökös, hogy közvetítsen a kiugrás érdekében az USA felé. Mivel Habsburg Ottó elfogadta a felkérést, így létrejött az „Ottó drót”. A számos némileg ellentmondó forrás, visszaemlékezés meglehetősen nehézé teszi, hogy a trónörökös tevékenységét egyértelműen lehessen követni. A magyar kormány 1943. októberben memorandumot küldött Ottónak, melyben érdeklődtek, hogy hajlandó lenne-e a Foreign Affairsben ismertetett közép-európai föderáció vezetői tisztét elfogadni és ez ügyben közvetíteni Washingtonban. A trónörökös 1943. novemberben küldött válaszként emlékiratot Budapestre (ami oda csak decemberben érkezett meg), melyben jelezte, hogy a szövetségesek Magyarországtól aktív átállást követelnek meg, azaz, hogy lépjen hadba Németország ellen. Emellett elvárták Horthy lemondását és egy új, a Hitlerellenes erőket felölelő kormány megalakítását. A dunai konföderáció és egyéb területi kérdések tervét még korainak nevezte, kifejtve, hogy ebben a kérdésben a szövetségesek még ne jutottak megállapodásra (valójában ekkor már az amerikaiak is ejtették a föderációs megoldást). Végül Kállay – többek között az Isztambulon keresztül érkező brit információk hatására – megüzente Ottónak, hogy a magyar kormány egyelőre nem tudja elfogadni a jelzett elveket. A trónörökös még egy kísérletet tett, Kállay figyelmét felhívandó a veszélyre és 1944. március 8-án levelet küldött Pestre, jelezve, hogy „ha Magyarország a végsőig passzív marad, sokkal rosszabb helyzetbe kerül, mint Trianonban, és akkor az ország bolsevista megszállása elkerülhetetlen”. Kállay két nappal későbbi válaszlevelében ennek hatására ismét felhatalmazta Ottót a nyugati szövetségesekkel való tárgyalásra. A további egyeztetések lehetőségét azonban a német megszállás egy csapásra elvágta. Ottó megpróbálta felszólítani a semleges országokban működő magyar diplomáciai kart, hogy ne engedelmességen a Sztójay-kormánynak, de egységes magyar emigráns fellépést nem sikerült elérnie. Utolsó kísérletet Rooseveltt és Churchillel 1944 szeptemberi második québeci találkozásánál tett arra vonatkozólag, hogy a magyar kiugrást segítse. Ekkor azonban már mindkét politikusnál elég borúlatozó híreket kapott, az egyértelmű szovjet érdekszférát illetően. Ennek ellenére táviratot küldött Budapestre, melyben a gyors és határozott kiugrást és a németekkel való szembefordulást javasolta, mert ebben az esetben „Magyarország még megmenekülhet a kommunista uralomtól [...] majdnem valószínű, hogy ez az utolsó lehetőség Magyarország számára a kommunizmustól való megmenekülésre.”

A kiugrási kísérlet kudarca és a nyilas hatalomátvétel után azonban minden további akció értelmét veszítette. Ottó ennek ellenére kérte és meg is kapta Roosevelttől engedyét, hogy visszatérjen Európába, hogy hatékonyabban tudjon fellépni a magyar és osztrák ügy érdekében. Gyorsan rá kellett azonban döbbsenie, hogy a II. világháború utáni új rend nem teremt semmiféle lehetőséget a restauráció, vagy bármiféle, az ő részvételével megvalósuló közép-európai föderáció számára. A háború után éppen ezért felülemelkedett családi örökségén és 1961-ben lemondott az osztrák trónigényről.

Innentől fogva a közép-európai egység helyett az összeurópai egyesülés hívévé vált, hiszen a Habsburg múlt megkérdőjelezhetetlen eleme az európai identitás is. Ennek megfelelően vett részt a Páneurópai Unió vezetésében, alelnökként, majd elnökként is. 1979-től pedig húsz éven át volt az Európai Parlament nagytekinélyű

képviselője (a bajorországi CDU színeiben), sőt egyúttal az Európai Néppárt frakcióvezetője is. Ausztriába 1966-ban tért először vissza, míg Magyarország területére a vasfüggöny leomlásának közeledtével 1988-ban léphetett először. Puritán és elvhű életével, komoly felkészültségével a 20. század során olyan erkölcsi tekintélyt vívott ki magának, mint amelyet kevés európai politikus mondhatott magáénak, nem beszélve arról, hogy képes volt kilépni a trónkövetelő szerep keretei közül és beilleszkedni az új európai rendbe. Magyarországhoz való kötődését végrendeletével is jelezte, melynek értelmében testét ugyan a hagyományok szerint a bécsi Kapucinus Kriptában temették el, de szívét magyar földön, Pannonhalmán helyezték örök nyugalomra.

HABSBURG OTTÓTÓL

Habsburg Ottó (1979): Jalta és ami utána következett. Válogatott cikkek, tanulmányok). München.

Habsburg Ottó (1992): Így láttam... (1990–1991–1992). Toronto.

Habsburg Ottó (1994): V. Károly. Egy európai császár. Ford. Hell György. Budapest.

Habsburg Ottó (2002): Sziléziai Szent Hedvig és korunk. Budapest.

További írásait lásd: www.ottovonhabsburg.org

HABSBURG OTTÓRÓL

Baier, Stephan–Demmerle, Eva (2003): Hasburg Ottó élete. Ford. Blaschik Éva. Jegyzeteket kieg. Gergely Jenő. Budapest.

Bokor Péter–Hanák Gábor (1999): Egy év Habsburg Ottóval. Beszélgetések. Budapest.

Brook-Sheperd, Gordon (2003): Habsburg Ottó. Életrajz. Ford. Kontor István László. Budapest,

Brook-Sheperd, Gordon (2005): Uő: A megkoronázatlan király. Ford. Kontor István László. Budapest.

Gerő András (2011): Az Ottó jelenség. In: Rubicon 2011(22) 8. szám. 4–11. old.

Gulyás László (2008/a): Edvard Beneš. Közép-Európa koncepciók és a valóság. Attraktor Kiadó. Máriabesnyő–Gödöllő.

Gulyás László (2008/b): Beneš statesman or charlatan? The plans and the reality 1908–1948. Corvinus Publishing. Toronto–Buffalo.

Gulyás László (2011): A korona árnyékában. Habsburg Ottó 1930–1945. In: Rubicon 2011(22) 8. sz. 12–21. old.

Haas György (1992): Európáért. Beszélgetések Dr. Habsburg Ottóval. Békéscsaba.

Kardos József (1998): Legitimizmus. Legitimista politikusok Magyarországon a két világháború között. Budapest.

Ormos Mária (2013): Habsburg Ottó és kora. In: Uő: Múlt a jelenben. Budapest, 260–271.

Pusztaszeri László (2001): Habsburg Ottó élete és Kora. Budapest, 2001. 3. változatlan kiad.

HERCZEGH FERENC (Nyári Gábor)

Versec, 1863. szeptember 22.–Budapest, 1954. február 24.

Franz Herzog néven született, német polgári családból származott, magyarul csak gimnáziumi tanulmányai alatt tanult meg. 1882-től a Budapesten jogot hallgatott, majd joggyakornok lett Temesváron. Egy halálos végű párbaja miatt a váci államfogházba került, itt írta *Fenn és lenn* című, 1890-ben megjelent regényét, amellyel elnyerte az *Egyetemes Regénytár* pályadíját. 1891-től a *Budapesti Hírlap* belső munkatársa. 1894 decemberében megindította és 1944-ig szerkesztette az *Új Idők* című szépirodalmi hetilapot. 1903-ban egyik alapítója és főmunkatársa *Az Újság* című lapnak. Több irodalmi társaságban töltött be magas tisztséget. 1919 és 1922, 1929 és 1931, valamint 1945 és 1946 között a Magyar Tudományos Akadémia másodelnöke.

1896-tól két cikluson át országgyűlési képviselő, Tisza István (1861–1918) támogatója. 1903. december 16-tól 1910. december 31-ig volt belső munkatársa a Tisza István gróf által alapított *Az Újságnak*. 1911. január 1-je és 1918. október 1-je között szerkesztette a Magyar Figyelő irodalmi és politikai szemlét. Tisza István miniszterelnök kérte fel arra is, hogy vezesse a Hadsegélyező Hivatalt, ahol 1914 augusztusától 1916-ig dolgozott. 1916-ban Berlinben volt politikai megbízott.

1919 április–májusában a kommunisták őrizetbe vették, mint „ellenforradalmárt” és a Markó utcai fogházban tartották elzárva.

1919 után tevékenyen részt vett a revíziós mozgalmakban. Lord Rothermere (1868–1940) 1927 júniusában a *Daily Mailben*, saját újságjában, *Magyarország helye a nap alatt* című egész oldalas cikkében bírálta a trianoni békeszerződést. Ez inspirálta Magyarországon is egy új, a revízióval foglalkozó szervezet megalapítását. Júliusban Herczeg Ferenc író, valamint a Gyáriparosok Országos Szövetsége, a Takarékpénztárak és Bankok Egyesülete, az Országos Magyar Gazdasági Egyesület és az Országos Mezőgazdasági Kamara képviselői elhatározták a Magyar Revíziós Liga megalakítását.

Herczeg Ferenc a *Revíziós Liga* 1927. július 27-i alakuló ülésen fogalmazta meg programjukat, a rothermere-i etnikai revíziót. Augusztus 11-én Herczeg Ferencet választották meg elnöknek, mellé huszonöt tagú elnökséget és ötvenegy fős elnöki tanácsot is létrehoztak. Az ügyintézés a tizenkét tagú végrehajtó bizottság feladata lett, ügyvezető alelnöke először Fall Endre (1891–1954), majd 1928-tól Eckhardt Tibor (1888–1972) lett.

A Revíziós Liga hivatalos lapja 1929-től a *Magyar Külpolitika* című folyóirat lett, továbbá 1940 szeptemberéig 270 könyvet jelentetett meg azzal a céllal, hogy népszerűsítse a magyar kultúrát, és növelje az iránta érzett külföldi rokonszenvet. 1944 végén a Revíziós Liga megszűnt, a külföldi titkárok nem tértek haza, másokat (Bajcsy-Zsilinszky Endre) megöltek vagy bebörtönöztek (Schmidt-Papp Ernő) a németek. Herczeg Ferenc végleg visszavonult a közéletől.

Herczeget 70 éves korában, 1933-ban Budapest díszpolgárának választották, hangsúlyozva határozott és erőteljes nemzeti érzésvilágát, a magyar ügy szolgálatában (a trianoni béke revíziója) kifejtett erőfeszítéseit. A Horthy-korszak legnépszerűbb írója, számos – főleg történelmi témájú – művét mutatták be színházban. 1945 után visszavonultan élt, nevét 1949-ben törölték az Írószövetség névsorából.

HERCZEGH FERENC TŐL

Művei a megjelenés éve szerint rendezve: Fenn és lenn (regény, 1890), Mutamur (elbeszélések, 1892), A Gyurkovics-leányok (regény, 1893), A dolovai nábob leánya (színmű, 1894), A három testőr (színmű, 1895), Simon Zsuzsa (regény, 1894), A Gyurkovics-fiúk (regény, 1895), Napnyugati mesék (elbeszélések, 1895), Az első fecske és egyéb elbeszélések (1896), Szabolcs házassága (regény, 1896), Honthy háza (színmű, 1897), Az új nevelő és más elbeszélések (1898), Az első vihar (színmű, 1899), Gyurka és Sándor (újabb adatok a Gyurkovics-fiúk történetéhez, regény, 1899), Egy leány története (regény, 1899), Idegenek között (regény, 1900), Arianna (elbeszélések, 1901), Elbeszélések (1901), Ocskay brigadéros (színmű, 1901), A tolvaj (színmű, 1901), Balatoni rege (színmű, 1902), Német nemzetiségi kérdés (négy újságcikk, 1902), Pogányok (regény, 1902), Álomország (regény, 1903), Andor és András (regény, 1903), Bizánc (színmű, 1904), Elbeszélések (1904), A honszerző (regény, 1904), Idegenek között (a regény és elbeszélések, 1904), Kéz kezét mos (színmű, 1904), Böske, Erzs, Erzsébet (novellák, 1905), Szelek szárnyán (útirajzok, 1905), Lélekrablás (regény, 1906), Déryné ifjasszony (színmű, 1907), Kaland és egyéb elbeszélések (1908), A királyné futárja (regény, 1909), A kivándorló (színmű, 1909), Szerelmesek (Férfiszív, Huszti Huszt; regények, 1909), A fehér páva. Kisvárosi történet (regény, 1910), Éva boszorkány (színmű, 1912), Felelősség nélkül (publikációk, 1912), Mesék (1912), Napváros (novellák, 1912), Az ezredes (színmű, 1914), A lóp virága (regény, 1915), Az arany hegedű (regény, 1916), A hét sváb (regény, 1916), Magdaléna két élete (regény, 1916), Árva László király (színmű, 1917), Gyurkovics Milán mandátuma (regény, 1917), A kék róka (színmű, 1917), Tűz a pusztában (elbeszélések, 1917), Az élet kapuja (regény, 1919), Színházavatás (A Kolozsvári Nemzeti Színház új épületének felavatására, 1919), Tilla (színmű, 1919), A fekete lovas (színmű, 1920), Két arckép (Tisza István és Károlyi Mihály, 1920), A holicai Cupido (színmű, 1921), Violante és a bíró (színmű, 1921), A fogyó hold (regény, 1923), A Gyurkovics-leányok (színmű, 1922), Aranyborjú (színmű, 1923), A költő és a halál (színmű, 1923), Sirokkó (színmű, 1923), Két ember a bányában (színmű, 1924), Péter és Pál (színmű, 1924), Kilenc egyfelvonásos (A bujdosók, Karolina, A holicai Cupido, Baba-hu, Két ember a bányában, Az árva korona, Violante és a bíró, Péter és Pál, A költő és a halál; 1924), Herczeg Ferenc munkái (40 kötetes gyűjteményes díszkiadás, 1925–1930), A híd (színmű, 1925), Sziarusz (regény, 1925), Arianna és egyéb elbeszélések (1926), A bujdosó bábuk (elbeszélések, 1927), A Lánszky-motor (regény, 1927), A milói vénusz karja (regény, 1927), Északi fény (regény, 1929), Arcképek (1930), Emberek, urak és nagyurak (elbeszélések, 1930), Harcok és harcosok (tanulmány, 1930), Huszonhat elbeszélés (1930), Majomszínház (színmű, 1930), Második szerelem (regény, 1930), A politikus (regény, 1930), Mink és ők (elbeszélések, 1930), A nap fia (regény, 1931), Breviárium (publikációk, 1932), Anci doktor lesz (elbeszélések és regény, 1933), Válogatott munkáinak emlékkiadása (1933–1936), Herczeg Ferenc emlékezései I.: A várhegy (1933), Ádám, hol vagy? (regény, 1935), Pro libertate! (regény, 1936), Napkelte előtt (publikációk, 1937), Herczeg Ferenc emlékezései II.: A gótikus ház (1939), Utolsó tánc (színmű, 1939), Művei (kilenc kötet, 1939), Ellesett párbeszéd (1940), Herczeg Ferenc négy regénye (1941), Gondok és gondolatok (tanulmányok, 1942), Száz elbeszélés (1943), Herczeg Ferenc magyar történelmi drámái (Árva László király, Ocskay brigadéros, A híd, A fekete lovas; 1943), Arany szárnyak (színmű, 1944), Fecske és denevér (színmű, 1944).

HERCZEGH FERENC RŐL

Egy patrícius a titkok kapujában. Tanulmányok és dokumentumok Herczeg Ferenc születése 150. évfordulójának tiszteletére. Vajdasági Magyar Művelődési Intézet. Zenta. 2014.

Földesdy Gabriella (2016): Herczeg Ferenc-kalauz; Kairosz. Budapest.

KOVRIG BÉLA (*Nyári Gábor*)

Budapest, 1900. április 8.–Milwaukee (Egyesült Államok), 1962. december 19.

Egyetemi tanulmányait a kolozsvári magyar királyi Ferenc József Tudományegyetemen végezte: a világháború után ideiglenesen Budapestre került intézményben 1920-ban államtudományból, 1921-ben pedig jogtudományból doktorált.

1921-ben a Honvédelmi Minisztérium fizetés nélküli miniszteri segédfogalmazója lett, és nyugat-európai tanulmányútra indult: főleg Németország, illetve Franciaország egyetemén töltött hosszabb időt. 1923-ban fizetés nélküli miniszteri fogalmazó lett a Miniszterelnökségen: kezdetben Bethlen István titkáráként, majd 1924–1927-ig a Nemzetiségi és Kisebbségi Osztályon dolgozott. A Munkanélküliség Elleni Küzdelem Magyarországi Egyesületének titkára, egyidejűleg a Társadalompolitika és a Munkaügyi Szemle című lapok szerkesztője volt.

1926-ban a magyar királyi Ferenc József Tudományegyetem a közgazdaságpolitika magántanárává minősítette. 1927-től a Népióléti és Munkaügyi Minisztérium miniszteri segédtitkára lett, majd még ugyanebben az évben kinevezték az Országos Munkásbiztosító Intézet aligazgatójává, 1929-ben pedig az ebből létrejövő Országos Társadalombiztosítási Intézet igazgatójává, igazgatási főosztályának vezetőjévé, illetve lapjának, a *Társadalombiztosítási Közlönynek* a szerkesztőjévé. Részt vett az öreg-ségi, rokkantsági, özvegyeségi és árvasági biztosításról szóló 1928. évi XL. törvény kidolgozásában.

1932-ben minisztériumi titkárrá, majd miniszteri biztossá nevezték ki. 1934-től a *Katolikus Szemle* szerkesztőségének tagja, 1935–1938-ig a Magyar királyi József nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem szakelőadója volt.

1938-ban Imrédy Béla miniszterelnök kinevezte a Miniszterelnökség akkor alapított V. Társadalompolitikai Osztályának az élére. Ennek vezetőjeként különböző társadalompolitikai javaslatok kidolgozásán túl a kormányzati propagandát is ő irányította: fontos szerepe volt a felvidéki területek visszacsatolása előtt kifejtett országon belüli és kívüli kormányzati propaganda levezénylésében. Részt vett a visszacsatolt területek megsegítésére létrehozott *Magyar a Magyarért mozgalom* megszervezésében és a *Magyar Élet Mozgalom* életre hívásában.

Teleki Pál alatt, 1939-től 1940-ig, annak felszámolásáig továbbra is a Miniszterelnökség főosztályán dolgozott, majd részt vett az 1941-ig működő Nemzetpolitikai Szolgálat felállításában, irányításában, és folyóiratának, az *Országépítésnek* a szerkesztésében. Funkciójánál fogva fontos szerepe volt a kormány titkos nyilas- és náciellenes propagandatevékenységének megszervezésében.

Kezdeményezésére alakult meg 1940-ben a Magyar Szociális Népmozgalom. 1940-től a kolozsvári magyar királyi Ferenc József Tudományegyetem nyilvános rendes egyetemi tanára lett. 1941–1942 között a Közgazdasági Kar dékánjává, majd 1942–1943 között az egyetem rektorává választották. 1944-ben az *Új Erdély* című lap felelős szerkesztője volt.

1943-ban részt vett a Katolikus Szociális Népmozgalom megalapításában, majd világi tanácsadóként kidolgozta annak programját, ami 1944-ben a mozgalomból létrejött Kereszténydemokrata Néppárt programjának alapjául is szolgált. A párt kép-

viselésében együttműködött a Magyar Fronttal, részt vett az németekkel szembeni ellenállásban, így 1944–1945 telén bujkálni kényszerült.

1945-ben először a Vallás- és Közoktatási Minisztériumban jelentkezett munkára. Két félévet tanított a József nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetemen, majd 1946-ig az Újjáépítési Minisztériumban dolgozott. 1946-tól a Magyar Agrártudományi Egyetemen, végül 1946–1948 között az egri Magyar Katolikus Jog- és Államtudományi Karon tanított. Részt vett a katolikus közélet megszervezésében. Tevékenységére az állambiztonság is felfigyelt, és hamarosan jelentőmunkára kényszerítette.

1948-ban a budapesti amerikai nagykövetség segítségével Nyugat-Európába szökött. Rómában részt vett a *Katolikus Szemle* újraindításában, tagja lett a lap szerkesztőségének. Az Egyesült Államokba történő emigrációját követően, 1949–1962 között a milwaukee-i Marquette Egyetemen tanított szociológiát.

KOVRIG BÉLÁTÓL

Kovrig Béla (1924): A mai munkanélküliség problémája és orvoslása. Magyar Királyi Állami Nyomda, Budapest.

Kovrig Béla (1932): A magyar szociálpolitika igaza a liberális és a szocialista rendszerek.

Kovrig Béla (1934): Fasizmus – hitlerizmus. Új államfelfogások – társadalmi szemlélet és politika. Gergely R. Könyvkereskedése – Városi Nyomda, Budapest–Szeged.

Kovrig Béla (1942): A katolicizmus és a magyar társadalom reformja. Actio Catholica, Budapest.

Kovrig Béla (1942): Az egyetem hivatása. Különlenyomat. Nagy Jenő és Fia Könyvnyomdája, Kolozsvár.

Kovrig Béla szerk. (1940): A mi Erdélyünk. Stádium Sajtóvállalat Rt. Budapest.

Marquette University, Raynor Memorial Libraries Special Collections & University Archives, Slavic Institute, Bela Kovrig papers: B-11.1 3 1–4.

KOVRIG BÉLÁRÓL

Borbándi Gyula (1992): Nyugati magyar irodalmi lexikon és bibliográfia. Hittel, Budapest, 1992. 206–207.

Borbély István (1963): Kovrig Béla és a magyar társadalmpolitika. Katolikus Szemle, XV. évf. (1963) 4. sz. 301–308.

Borbély István (1990): Kovrig Béla társadalmpolitikája. Félbemaradt reformkor. Miért akadt el az ország keresztény humanista megújulása? Tipografia Ugo Detti, Róma. 359–367. old.

Cora Zoltán (2014): Kovrig Béla és a produktív szociálpolitika: korszakváltás vagy korforduló?

Gergely Jenő (1997): Katolikus hivatásrendi mozgalmak Magyarországon (1935–1944). Múltunk, XLII. évf. (1997) 3. sz. 3–42. old.

Hámori Péter (2006): „Produktív szociálpolitika” a visszacsatolt északi és keleti területeken. I. rész. Magyar Szemle, XV. évf. (2006) 1–2. sz. 42–58. old.

Hámori Péter (2001): Kísérlet a visszacsatolt felvidéki területek társadalmi és szociális integrálására. A Magyar a Magyarért mozgalom története (1938–1940). Századok, CXXXV. évf. (2001) 3. sz. 569–624.

Hámori Péter (1997): Kísérlet egy „Propagandaminisztérium” felállítására. A Miniszterelnökség V. Társadalmpolitikai Osztályának története, 1938–1941. Századok, CXXXI. évf. (1997) 2. sz. 353–380. old.

MILOTAY ISTVÁN *(Schlett András)*

Nyírbátor, 1883. május 3.–1963. február 10.

Milotay István a 20. század első felének az egyik legtermékenyebb, nagyhatású publicistája. Három évtizeden keresztül minden héten napvilágot látott legalább egy vezércikke. Nyírbátor mezővárosban (Szabolcs vármegye) született, 1883. május 3-án. Református vallású szülei: Milotay Gábor és Angyalossy Borbála. Középkolai tanulmányait a nyíregyházi evangélikus főgimnáziumban végezte, ahol 1900-ban tett érettségi vizsgát. Ezt követően Debrecen református jogakadémiáján tanult tovább, majd a kolozsvári egyetemen szerzett doktori oklevelet.

Felsőfokú tanulmányai idején vezető szerepet játszott az ún. Keresztmozgalomban. A Keresztmozgalom az egyetemi hallgatók azon törekvése volt, amely az egyetemi termékből eltávolított keresztiek visszahelyezését követelte, így megtartva a felsőfokú tanintézetek keresztény jellegének megnyilvánulását.

A diploma megszerzése után rövid ideig közigazgatási gyakornok, majd Szabolcs vármegyei szolgabíró. Akkoriban kezdett írni a *Nyírvidek* című, Nyíregyházán 1880-ban alapított, illetve megjelenő, sajtóorgánumban. Cikkeinek bátor hangja és eleven-sége feltűnt Rákosi (Kremsner) Jenőnek, a *Budapesti Hírlap* című politikai napilap szerkesztőjének, aki 1907-ben szerződtette belső munkatársának. A laptól 1913-ban vált meg, amikor Jellinek Henrik pénzén megalapította az *Új Nemzedék* című politikai, szépirodalmi és közgazdasági hetilapot.

Az *Új Nemzedék* első száma 1913. december 25-én jelent meg. Az újság kétfrontos harcot hirdetett, egyfelől a konzervatív-liberális rendszert támadva, amely „*maradisággá degradálja a nemzeti eszme ápolását*”, másfelől a polgári-radikális tényezők ellen, melyek „*a modernség és haladás ürügyén rombolni akarnak és lebecsülik a magyar nép lelki és erkölcsi tulajdonságait*”. 1918 előtti publicisztikájának vezérfonala a magyarországi tőkés fejlődés jellegének, mozdítóerőinek, haszonélvezőinek, eszmei vonatkozásainak a vizsgálata. A kapitalizmus fejlődésének a zsidóság uralmával való azonosítása során gyakran merít Werner Sombart „*Die Juden und das Wirtschaftsleben*” című, 1911-ben megjelent művéből.

1918 előtti publicisztikáinak központi kérdése a keresztény értelmiség helyzete, deklaszálódásának okai. Az úri „középosztály” züllésének plasztikus bemutatása során felismeri az egyes csoportjai között feszülő érdekellentéteket is. Példaképe a Hangya, mint a kereskedelmi tőke túlsúlya ellen szervezkedő keresztény gazdálkodók jelentősebb vállalkozása. Publicisztikáinak fő támadási iránya a koncentrált bankári tőke és a plutokratikus érdekek elhatalmasodása, uralma. Munkáiban a finánc-tőkével szövetkezett arisztokráciát is felelősségre vonta, és hangsúlyozta, hogy a szövetségben belül már a finánc-tőke került előtérbe. Legnagyobb félelme, hogy a mindjobban terjedő tömegelégedetlenség összetalálkozik a kor szélsőséges eszmeáramlatainak az agitációjával.

Erőteljesen keresztény és nemzeti iránya miatt az Új nemzedék szerkesztőségét és nyomdáját a világháborút követő forradalom alatt szétrombolták, a kommunizmus alatt pedig betiltották a megjelenését.

A forradalmak időszakában készült írásainak lényegi tartalma a nemzeti önvédelemre, az ország területi integritásának védelmére való felszólítás. Az Új Nemze-

dék 1919 szeptemberében a római katolikus egyház közvetlen irányítása alatt működő Központi Sajtóvállalat (KSV) tulajdonába került. Milotay és Bangha Béla, a KSV vezetője között személyi és politikai ellentét alakult ki. Az egyház ugyanis határozott és egységes katolikus irányvonalat kívánt az égisze alatt kiadott sajtótermékektől. Ezeknek lett az eredménye, hogy 1920. november 1-jén Milotay István vezetésével az egész szerkesztőség kivált az Új Nemzedék kötelékéből és Pethő Sándorral megalapította a *Magyarság* nevet viselő napilapot, amelynek főszerkesztője lett. Az újságot karlista nagybirtokosok támogatták, köztük is kiváltképp Andrássy Gyula. Az első szám 1920. december 15-én jelent meg.

Milotay vezércikkei komoly feltűnést keltettek, bírálatainak pedig komoly visszhangja támadt. Távoll állt tőle a romantikus szemléletű antikapitalizmus, s nem a tőkés fejlődés megállítása volt a programja, hanem irányításának és haszonélvezetének átvétele a „keresztény” értelmiség által. Sajátos nemzetkonceptiója egy új magyar értelmiség szerepének megszervezését tekintette feladatának. A magyar kapitalista fejlődés kiigazításának lehetőségében hitt. Vezércikkei kötetbe rendezve *Tíz esztendő* címen jelentek meg, 1924-ben.

Publicisztikájának középpontjába 1924-től a konszolidációs rezsim tagadása került. Ennek során a széles körű korrupciót és a „rendíthetetlen pártdiktatúrát” támadta. A bethleni konszolidációt egy új kiegyezés árulásának látta, a kurzust mérő ígéretnek, melyből jól kivethető az arisztokrácia árulása és az új zsidó szövetség. A konszolidációs rendszer „felülről szétáramló korruptsága” ellensúlyoz minden egyéni jóakaratot.

Figyelme 1928-tól a vidéki Magyarország alapszövetetének vizsgálata felé fordult. A vidéken feszülő gazdasági és szociális ellentéteket az ekkortól jelentkező agrárválság sokszorosán húzta alá. A falvakat járva írja az első szociográfiai munkáit, melyek „*Az ismeretlen Magyarország*” címen könyv alakba gyűjtve is megjelentek, 1930-ban. A könyv Milotay három magyarországi utazásának naplójegyzeteit tartalmazza. Szociografikus írásai a falusi nyomor és nincstelenség döbbenetes látletét adják, s a nagyközönség elé tárják a kor kiáltó szociális igazságtalanságait. A problémák legfőbb okát a hitbizományban látta, ami elvezet a tradicionális agrárközösségek válságához. Elsők között mutat rá az egykézés mögött meghúzódó motívumokra is. Milotay Magyarországot „jól ismert” (állami-politikai) és „ismeretlen” (vidéki-paraszti) világra osztja fel, mely a két világ szociológiai különbözőségén keresztül ad éles kritikai jellegű írásának.

Termékeny újságírói tevékenysége mellett politikai szerepet is vállalt. 1920 és 1922 között a Keresztény Nemzeti Egységpárt programjával, Debrecen I. kerületének nemzetgyűlési képviselője lett. Majd bő egy évtized múlva, 1933-tól a keresztény nemzeti ellenzék programjával Miskolc képviselője. 1935-től pártonkívüli célkitűzéssel, 1939–1945-ig kormánypárti szándékkal Nagykőrös kerületének országgyűlési képviselője volt.

A gazdasági válság átrajzolta az ország politikai térképét, s ezek a sajtóviszonyaira is leképeződtek. Milotay 1934 augusztusában – Gömbös Gyula miniszterelnökkel történt megegyezése után – kivált a Magyarorságtól, s majdnem az egész szerkesztőségét átvitte a frissen alapított *Új Magyarorsághoz*, amelynek első száma 1934. augusztus 30-án jelent meg.

1930-as évek második felétől Imrédy Béla egyik legközvetlenebb híve, s publicisztikája mindinkább Imrédy megnyilatkozásainak visszhangja. Legtöbb írásában kifejezett híve, illetve szószólója a Berlin–Róma tengelynek. 1939 februárjában Rajniss Fereccel, Ulain Ferencsel és más szélsőjobboldali politikusokkal együtt demonstratív belépett a kormánypártba, hogy ott Imrédy táborát erősítse. Milotay 1940 októberében nem követte a kormánypártból kilépett Imrédyt és nem csatlakozott a Magyar Megújulás Pártjához. Így az Új Magyarország, bár formálisan a kormány lapja maradt, mégsem Teleki, hanem elődje nézeteit képviselte. A lap mindvégig az imrédysta vonalvezetéshez igazodott, hogy aztán 1944. március 19-e után nyíltan is a MMP szócsöve legyen.

Milotay utolsó cikke az Új Magyarorszában 1944. szeptember 10-én jelent meg. 1944 szeptemberétől tagja a kormánypárti és szélsőjobboldali képviselőket tömörítő Törvényhozók Nemzeti Szövetségének. Nem csatlakozott sem a „kiugrásban reménykedők” csoportjaihoz, sem a német támogatással hatalomra kerülő nyilasokhoz.

A háború végén az angolok ausztriai zónájának egyik menekülttáborába került. A Magyar Nemzet, 1947. március 4. számában megjelent „*Újabb háborús bűnösöket kért ki a belügyminiszter a SZEB-től*” című írásban közölték a Milotay István felkutatása és kiadatása ügyében tett felhívást, ez azonban nem járt eredménnyel. Az angol zónából először Bregenz kisvárosba került, majd átköltözött német területre, ahonnan 1947-ben kivándorolt Brazíliába.

1951-1954-ig a Csűrös Zoltán szerkesztésében, Sao Paulóban, havonként kétszer megjelenő, *Új Magyarország* főmunkatársa lett, valamint Baráth Tibor történésszel együtt szerkesztette a Montrealban (Kanada) kiadott *Nyugati Magyarország* című havilapot. Ezen kívül még számos további emigráns lapban publikált.

Az utolsó nagy Milotay-írás az *Út és Cél*, a Hungarista Mozgalom akkori hivatalos lapjának hasábjain jelent meg 1953 szeptembere és 1957 júliusa között folytatásokban, amely Horthy Miklós emlékiratainak kritikájaként született, „*Egy élet Magyarorszáért*” címmel.

1956-ban visszatelepült Svájcba, ahol egy protestáns öregotthon lakója lett Rheineckben. Itt érte a halál 1963. február 10-én.

MILOTAY ISTVÁNTÓL

Milotay István (1913): Neked kedves. (Elbeszélések). Budapest.

Milotay István (1924): Tíz esztendő. (Cikkek, kortörténeti jegyzetek 1914–1924). Pallas, Budapest.

Milotay István (1929): A függetlenség árnyékában. (Cikkek, kortörténeti jegyzetek). Stádium, Budapest.

Milotay István (1930): Az ismeretlen Magyarország. Stádium, Budapest.

Milotay István (1940): Új világ felé 1933–1940. I–II. Budapest.

Milotay István (1944): Népi válság, népi Magyarország. Stádium, Budapest.

Milotay István (Szepesi András néven) (1954): Mohácstól Budaörsig. Hungarista Mozgalom Kiadása, Innsbruck.

Milotay István (2001): Egy élet Magyarorszáért. Ami Horthy emlékirataiból kimaradt. Gede testvérek Bt., Budapest.

MILOTAY ISTVÁN RÓL

Kemény György (1942): Magyarország időszeri sajtója 1911-től 1920-ig. Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchenyi Könyvtára, Budapest.

Löffler Tibor (1995): Jobboldali modernizációs ideológia a húszas évek végén. Reformkonzervatívizmus és jobboldali népiség Milotay István politikai szociográfiájában. Valóság, XXXVIII. évf. (1995) 8. sz. 50–64. old

Nagy Csaba (2000): A magyar emigráns irodalom lexikona. Argumentum Kiadó Petőfi Irodalmi Múzeum és Kortárs Irodalmi Központ, Budapest.

Németh Mária (1972): Külföldi magyar nyelvű hírlapok és folyóiratok címjegyzéke és adattára 1945–1970. 2. Nem szocialista országok. Országos Széchenyi Könyvtár, Budapest.

Sipos Péter (1971): Milotay István pályaképehez. Századok, CV. évf. (1971) 3–4. sz. 709–736. old.

Ungváry Tamás (1999): A „zsidókérdés” és a jobboldali radikalizmus. Zsilinszky és Milotay. Valóság, XLII. évf. (1999) 6. sz. 71–77. old.

Voit Krisztina (2000): A budapesti sajtó adattára 1873–1950. Argumentum Kiadó, Budapest.

Wünscher Frigyes (1928): Csonka-Magyarország sajtója. II. kiadás. Csáthy Ferenc Egyetemi Könyvkereskedés és Irodalmi Vállalat Rt., Debrecen–Budapest.

OTTLIK GYÖRGY (*Gulyás László*)

Budapest, 1889. június. 23.–Párizs, 1966. július. 15.

A Budapesti Tudományegyetemen államtudományi doktorátust szerzett, ezután az Osztrák–Magyar Monarchia közös Külügyminisztériumának állományába került. 1912-től a szófiai nagykövetség beosztott diplomatája, majd 1920-tól a berni nagykövetségen dolgozott. Közben 1919-től 1923-ig a Pester Lloyd külpolitikai szerkesztője volt.

A sajtó képviselőjeként tagja volt az 1920. január 7-én Versaillesba megérkező magyar béke delegációnak. 1920. január 20-án a béke delegáció külvárosban lévő szállásról megpróbált Párizs belvárosába bemenni, hogy a Times párizsi tudósítójával eszmecserét folytasson, pontosabban tájékoztassa arról, hogy a magyar delegáció mit gondol a béke feltételekről. De a béke delegációt figyelő egyik francia detektív ezt megakadályozta. Másnap a franciák közölték, Praznovszkyval – a béke delegáció főtitkárával –, hogy kívánatosnak tartanák, ha Ottlik azonnal visszautazna Budapestre. Gyakorlatilag ezzel kiutasították Franciaországból. Praznovszky a megkeresésre azt válaszolta, hogy Ottlik csupán egy hölgygel akart „gáláns kalandot” lebonyolítani. Végül Praznovszky a problémát úgy oldotta meg, hogy Ottlikot kinevezte futárnak és a legközelebbi vonattal vele küldte el a delegáció postáját.

Ottlik azonban újra megjelent Párizsba, 1920. június 4-én részt vett azon a ceremónián, melyen a magyar küldöttség aláírta a békediktátumot.

Ottlik 1930-ig a Budapesti Hírlap külügyi rovatvezetőjeként dolgozott. 1934- és 1935-ben a Budapesti Hírlap, 1935 és 1939 között a Nouvelle Revue de Hongrie és 1937 és 1944 között a Pester Lloyd főszerkesztője volt. A Magyar Szemle című folyóiratban Külpolitikai Szemle címmel önálló rovata volt

Eze újságírói tevékenységekkel párhuzamosan 1927 és 1934 között a Nemzetek Szövetsége mellett tevékenykedő magyar delegáció póttagja volt. 1930-ban a Nemzetek Szövetsége Ellenőrző Bizottságának póttagjává választották.

A magyar béketapogatódzások során Ottlik Kállay miniszterelnök megbízásából 1942-ben Olaszországban, Svájcban, Vichy-Franciaországban és Németországban folytatott tárgyalásokat. Svájcban Ottlik a Népszövetség korábbi budapesti képviselőjével, az 1920-as évek magyar pénzügyi rekonstrukciójának egyik legfontosabb szereplőjével az amerikai Royall Tyler bonyolított le informális találkozót.

Ottlik 1945 novemberében juttatta el Gyöngyösi János külügyminiszter számára „A magyar diplomácia” című dolgozatát, amelynek két szintén Ottlik által írt előzménye volt: 1. Az 1920-ban megjelent „Milyen legyen az új magyar diplomácia” című füzet. 2. Az 1937-ben „A modern diplomácia” című tanulmány.

Ottlik az 1945 november tanulmányában a sikeres külügyi testület felállítására és működésére vonatkozó alapelveket, a magyar diplomácia szervezeti jellemzőit ismertette. Ottlik bemutatta a két világháború közötti magyar diplomácia szervezetét, és kiemelte a véleménye szerint pozitív külügyéreteket, de nem hallgatta el az általa negatív jelzővel felruházott diplomaták nevét sem. A magyar külügyi igazgatás távolabbi és közelebbi múltjának taglalása után a szerző javaslatot tett a modern magyar külügyi adminisztráció megszervezésére. Fontosnak tartotta, hogy a külföldön szol-

gálatot teljesítő diplomaták kellően informáltak legyenek a hazai és a nemzetközi eseményekről. A központ újjászervezésének szükségessége mellett kiemelte a diplomaták erkölcsösségét, áldozatkészségét, kollegialitását. Kikből álljon az a diplomáciai szervezet, amelyre Magyarország külpolitikai vezetését és képviselőjét 1945–1946-ban rá lehet bízni? – tette fel a kérdést. A diplomaták kiválasztásában „semmi esetre sem pártpolitikai motívum vagy protekció” érvényesüljön, sokkal inkább „a gazdasági életben, különösen a külfölddel való viszonylatban sikert felmutató személyiségeket kellene a külügyi szolgálathoz átcsábítani”, a távolabbi jövőben pedig a feladat az elitnevelés. Az adminisztratív utánpótlás általános biztosítására olyan főiskolát kell felállítani, mint a francia École Libre des Sciences Politiques, amelyből – az École Normale Supérieure mellett – a Harmadik Köztársaság politikai és adminisztratív elitje került ki. Erre – véleménye szerint – Magyarországon az Eötvös Kollégium felel meg. A magyar diplomáciai szolgálatban a demokratikus szellem alapelvét hangsúlyozta: „a francia »égalité« elvét a maga tisztaságában kell alkalmazni: honfitársakkal szemben egyenlően szolgálatkésznek kell lenni, legyen bár az illető politikailag vagy gazdaságilag jelentékeny, avagy segítségre szoruló, nincstelen egyén”.

A második világháború után emigrációba kényszerült, 1966-ban Párizsban halt meg.

OTTLIK GYÖRGYTŐL

Ottlík György (1920): Milyen legyen az új magyar diplomácia? Pallas. Budapest.

Ottlík György (1937): A modern diplomácia. Athenaeum Kiadó. Budapest.

OTTLIK GYÖRGYRŐL

Sáringér János (2011): Fejezetek a magyar külügyi igazgatás 1945 és 1948 közötti történetéből. Külügyi Szemle 2011/4. szám 128–156. old.

RÓNAI ANDRÁS (*Hajdú Zoltán*)

Nagyszeben, 1906. június 13.–Budapest, 1991. augusztus 13.

Rónai András különleges helyet foglal el a magyar tudománytörténetben. A történelmi és politikai fordulatok következtében két (politikai földrajz, hidrogeológia), egymástól eltérő területen létrehozott értékes tudományos életművel rendelkezik. A politikai földrajzos 1948–49-ig, a geológus 1950-től alkotott. Életművének első szakasza döntően politikai-kötöttségű és nemzetstörténeti jelentőségű. Az életmű második szakasza hidrogeológiai alap- és alkalmazott kutatás volt, az Alföld vízügyi kérdéseinek tisztázása miatt nemzetstratégiai jelentőségű. Összegzésünk az első szakaszt részletezi.

Rónai András a Szászföld történeti, politikai, kulturális stb. fővárosában, Nagyszebenben, erős székely öntudattal rendelkező családban született. Elemi iskoláit itt végezte, s gyermekként sokféle társadalmi, kulturális, nyelvi hatás érte. A „nyelvi és kulturális másság” alapvető jelentőségét Rónai korán felismerte, s a nyelvtanulás szempontjából előnyére váltak a nagyszebeni évek, itt tanult meg németül és románul.

A középiskolái tanulmányait Kolozsvárott, a piarista gimnáziumban folytatta, jó eredményekkel. Rónait egyszerre érdekelte a történelem és a természettudományok széles köre. Nagyszebenhez képest Kolozsvár új környezetet és a korábbiakhoz képest eltérő beilleszkedési kihívásokat jelentett a serdülő, majd ifjú Rónai számára.

Az eszmélésben az igazi fordulópontot az 1918–1920 közötti időszak jelentette számára. A kolozsvári piarista gimnázium diákjaként kellett megélnie a világháborút, majd annak az elvesztése utáni politikai fordulatok negatív következményeit. Erdély Romániához kerülése teljesen új helyzetet jelentett számára is. A politikai környezet nagyon rövid időn belül megváltozott, s ennek kihatásai voltak az egyéni életére is.

A Kolozsváron letett érettségi (1924) után Olaszországban kívánta folytatni felsőfokú tanulmányait, de Budapesten „rekedt”. Először az orvostudományi kart választotta, de anyagi okokból rendkívül sok gondja volt a beilleszkedéssel. Végül Teleki Pál sietett segítségére, s vitte át magához a tehetséges fiatait.

A budapesti Királyi Magyar Tudományegyetemi Közgazdaságtudományi Kart az 1920. évi XXXI. tc. hozta létre, így még új intézménynek számított, amikor Rónai megkezdte tanulmányait a karon. A Teleki Pál vezetésével működő Gazdasági és Politikai Földrajz Tanszéken folyó képzés alapozta meg Rónai tudományos szemléletét. Elsősorban Teleki volt rá meghatározó módon hatással, de Fodor Ferenc rendszerezett előadásai is gyarapították tudását, jelentős mértékben formálták szemléletét. Egyszerre részesült közgazdasági és földrajzi képzésben. 1931-ben közgazdász diplomát szerzett.

Az Államtudományi Intézet létrehozását a Magyar Statisztikai Társaság keretei között Teleki Pál kezdeményezte (1926), koncepcionálisan irányította. A KSH épülete fogadta be az intézményt, igazgatója adminisztratív tekintetben a jeles közigazgatási szakember, Márffy Albin volt. A tanszéken és az Államtudományi Intézetben folyó kutató és oktató munkába már egyetemi hallgatóként bekapcsolódott Rónai. 1928-ban Rónai az Államtudományi Intézet munkatársává vált. Rónai Teleki által „kijelölt országa” kezdetben Románia, azon belül Erdély lett, melynek kutatására

minden tekintetben (helyismeret, nyelvismeret, széleskörű fiatalkori kapcsolatok stb.) ideális feltételekkel rendelkezett.

Rónai 1935-ben doktorált (Magyarországon elsőként – politikai földrajzból summa cum laude eredménnyel, kiegészítő tárgyai a statisztika és a közlekedéspolitikai voltak), s az 1948-ig megjelent mintegy 30 tanulmányában döntően politikai földrajzi kérdéseket (etnikai, kisebbségi és államhatárkérdések) elemzett, a gazdasági földrajz kisebb mértékben volt jelen tudományos munkásságában, de korántsem hiányzott.

1938-ban az Államtudományi Intézet igazgató-helyettese (aligazgatója) lett (1940–1945 között igazgatóként szervezte az intézet munkáját). 1939 nyarán miniszteri titkár, 1940 szeptemberétől miniszteri osztálytanácsos címet kapott. 1940 őszén a kolozsvári egyetemen a politikai földrajz nyilvános rendes egyetemi tanára lett, s ezt kiterjesztették a Magyar Királyi József Nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetemre is.

1941 decemberében több intézet egyesítésével a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium alá rendelve létrejött a Teleki Pál Tudományos Intézet. Rónai az Államtudományi Intézet igazgatója maradt. A funkciójáról – az igazolása körüli csúnya személyi és politikai játszmák miatt – 1945. június 14-dikén lemondott. Az egyetemi pozícióját 1949. december 31-ig megtarthatta, ekkor az átszervezések miatt nyugelátás nélkül nyugdíjazták. Az Országos Széchenyi Könyvtárban töltött rövid idő után 1950. február 17-dikétől a Magyar Állami Földtani Hivatalba került, a politikától távol, új tudományában, a hidrogeológiában eltöltött eredményes kutatómunka után innen ment valódi öregségi nyugdíjba 1986. június 30-án. A hidrogeológusi eredményeinek hivatalos elismerését jelentette 1965-ben a Munka Érdemrend ezüst, 1986-ban arany fokozata. 1991-ben megkapta a Magyar Köztársaság Zászlórendje kitüntetését is. A hazai és nemzetközi hidrogeológiai szakma szinte minden elismerését megkapta. Budapesten érte a halál, a Farkasréti temetőben helyezték örök nyugalomba.

Politikai földrajzi munkásságának meghatározó területe a nemzetiségi kérdés, a nemzetiségek területi együttélése, a nyelvhatárok, valamint a politikai határok kutatása lett. Kelet-Közép-Európa államhatárai történetének, illetve életrajzának a kutatása – mely az egyetemi doktori disszertációja volt lényegében – sok szempontból a korszak egyik jelentős politikai földrajzi művének tekinthető:

- a magyar földrajztudományban minden korábbinál szélesebben és mélyebben tárta föl a modern politikai földrajz kialakulásának nemzetközi folyamatait, mutatta be megközelítéseit, a meghatározó személyiségeinek sajátos felfogásait,
- a tanulmány bibliográfia-melléklete rendkívül gazdag, mind a mai napig megkerülhetetlen, jó kiinduló pont azok számára, akik a politikai határok elméletével, illetve történetével kívánnak foglalkozni,
- a politikai (államhatárok) élettartamának vizsgálata során új elméleti megközelítéseket alkalmazott és új módszertani apparátust dolgozott ki,
- a célorientált, magas szintű térképek, illetve kartográfiai elemzés már itt lényegi összetevőként jelenik meg Rónai politikai földrajzi munkásságában.

Rónai András szinte teljes politikai földrajzi felkészülése a területi revízió tudományos megalapozását szolgálta. Teleki egyik legfontosabb és legbizalmasabb munkatársaként szinte minden ezzel kapcsolatos folyamatra rálátása volt, majd az 1938. évi komáromi tárgyalásokon már személyesen is belekóstolt a nemzeti érdekek érvényesítésének a nehézségébe. Rónai önéletrajzi elemzése a komáromi tárgyalások tekintetében kortörténeti dokumentum is.

Tudományos publikációiban arra törekedett, hogy megértesse az országgal azt, hogy milyen rendező elvek és lehetőségek között mehet végbe a területi revíziós folyamat. Ez a munka nem minden tekintetben volt hálás, hiszen az adott nemzetközi körülmények között el kellett fogadnia, hogy a teljes területi integritás visszaszerzése, a „Mindent vissza” nem járható út, a németek csak az etnikai-néprajzi bázisú területi revíziót fogadják el, illetve támogatják. (A teljes területi revízió követelése Ausztria német bekebelezése után azt is jelentette volna, hogy Magyarországnak nyílt és direkt területi követelése van a III. Német Birodalommal szemben.)

A II. bécsi döntés előtt és után részt vett Erdély átfogó tudományos feldolgozásában, illetve bemutatásában. Két tanulmánya, s nagyon sok térképe jelent meg az átfogó tanulmánykötetben, politikai földrajzi szempontból az uralomváltozást bemutató elemzés a figyelemre méltó.

Részben a területi revíziós sikerek tették szükségessé, hogy a megváltozott körülmények között megírja Magyarország gazdasági és politikai földrajzát. Lényegében Teleki „tájkamra” elméletéből indult ki akkor, amikor megállapította, hogy a földrajzi tájkamrák egyúttal az ember gazdasági és állami életének is az egységei. A tájak gazdasági potenciállal, illetve a szerves államon belül hivatással rendelkeznek. A történelmi Magyarország szerves, organikus táji egység is volt, a megcsonkított ország nem válhatott ilyené.

Rónai vállalta és vallotta a kor általános földrajzi megközelítését: „A magyar föld természetes tájtypusai tehát valóban egyenként külön gazdasági termelő típusok voltak. Földrajzi egység és gazdasági egység volt a magyar haza földje. Most sem nem földrajzi egység, ezért valóban helyesen nevezik csonka-országnak, de nem is gazdasági egység, ezért beteg most gazdasági életünk, ezért nem ország Csonka-Magyarország”.

1941-ben az újságíró-jelöltek oktatását szolgáló kötetben összefoglalta gondolatait, nézeteit a politikai földrajz legfontosabb kérdéseit illetően. A mintegy 50 oldalas elemzés nem egy komplett általános politikai földrajz, de egyes részein, kidolgozottságán látszik, hogy egy ilyen jellegű monográfia számára készültek. Rónai az elsők között ismerte fel az újságírók továbbképzésének, területi szemléletük alakításának a fontosságát.

Rónai számára: „A politikai földrajz az állammal foglalkozik, és az államban egy földrajzi jelentőségű szervezetet lát, a földfelszíni életnek egy tényezőjét. Azt mondja, hogy az állam élő organizmus, amelynek születése, fejlődése, elmúlása van s hogy ez az organizmus a föld felszínének egyik jelensége, amellyel éppen a földfelszín tudományának, a földrajznak foglalkoznia kell”). Ebből a meghatározásból két lényegi elem világosan látszik:

- Rónai a Ratzel-féle organikus államelméletet tette magáévá,
- azon politikai földrajzosok közé tartozik, akik az állam-ciklustan hívei voltak.

A politikai földrajzot Rónai tudatosan nyitotta ki a társadalomtudományok felé, s úgy vélte, hogy a politika számára gyakorlati jelentősége van: „...a politikai földrajz tulajdonképpen a földrajznak társadalomtudományi szemlélete, a politikának pedig természettudományi megalapozója.”

Rónai számára a geopolitika meglehetősen problematikus kategóriaként jelenik meg, jelentős részben a német geopolitikai törekvések miatt: „A földrajztudomány komoly művelői mindvégig kerültek a geopolitika szó használatát, mert úgy érzik, hogy egy kicsit kompromittálva van. Geopolitikáról legtöbbször azok beszélnek és írnak, akik a földrajz terén műkedvelők”.

Rónainak nem csak a geopolitikával van gondja, de még problematikusabbnak látja az élettér fogalmát: „...ha azt akarja valaki megállapítani, hogy tényleg melyik államnak mekkora „jogos” élettere van, hol van az az élettere, az hiábavaló dolgot művel, mert abszolút életterek nincsenek”.

1941 tavasza nagyon súlyos dilemma elé állította az országot és Teleki Pál miniszterelnököt is. Rónai önéletrajzából pontosan követni tudjuk a délvidéki folyamatok és lehetőségek változásait. A délvidéki bevonulás minden szempontból a legbonyolultabb helyzetet eredményezte, hiszen nem csak a jugoszláv örökséggel, hanem a német törekvésekkel is szembe kellett néznie Telekinek és szakértő csapatának. Ebben a tervező-reagáló munkában, a németek délvidéki államalakítási törekvéseinek a mérlegelésében és felvetődő államalakulat adatainak elemzésekor Rónai valójában egyfajta alkalmazott politikai földrajzot művelt.

Rónai szemléletének, általános politikai földrajzi felfogásának és Magyarországra vonatkozó politikai földrajzi munkásságának egyfajta, széles körben publikált összességét az 1942-ben név nélkül megjelent „Hazánk” című kötet. Rónai vállalja, hogy nehezen értelmezhető fogalom lett a monográfia címe: „Hazán mindenestre elsősorban területet, földet értünk. Legtöbbször államterületet, tehát politikailag szervezett és meghatározott teret. De nem mindig ilyet. Van hazája a katalánnak, a bretonnak, a lengyelnek, a macedónnak, bár politikailag szervezett külön területe nincs, vagy egyes korszakokban nincs. A haza ilyen esetekben népterület, nyelvterület. A fogalom tehát nem csak földet, népet is jelent.”

A természetes határok megfogalmazásakor nem egyedi földrajzi objektumokból indul ki elsősorban, hanem azt fogalmazza meg, hogy nagyon sokféle jelenség (sivatag, őserdő, jeges, fagyos területek, mocsarak, hegyvidékek stb.) lehetnek természetes határok, ha elválasztó szerepük erős, mert lakhatatlanok, járhatatlanok, értéktelenek.

A történelmi Magyarország államhatárai jelentős részben természeti és természetes határok voltak, ezzel szemben a Trianonban megvont határok kivétel nélkül mesterségesek és rosszak voltak, mert a Magyar-medencében sűrűn lakott, értékes és forgalmas területeken belül vonták meg őket.

Az országalkotó tájakat (természetes államkamrákat) részben a természeti különállásuk, egységük, részben pedig relatív elszigeteltségük mentén fogalmazta meg. E tekintetben lényegileg Teleki nagytájkamra felfogását tette magáévá. Az országalkotó nagytájak között is kitüntetett egységnek találta a felváltva Kárpát-, illetve Magyar-medencének nevezett történelmi Magyarország magterületét. Rónai röviden elemez-

te az 1938–1941 közötti országgyarapodásokat, örömmel nyugtázta annak részleges eredményeit (a Megnagyobbodott Magyarország 1941-ben már a Kárpát-medence természetes terének mintegy 50%-át foglalta el). Rónai eléggé egyértelműen megfogalmazta azt, hogy ezek csak a kezdeti lépések lehetnek a teljes kiegyezés útján: „Magyarország jövő fejlődése természetesen együtt halad az új európai rend fejlődésével s ennek iránya az egészségesebb terület egységek kialakulása felé, a Kárpát-medencében tehát a politikai egység felé mutat”.

Az országgyarapodás lázában élő országban szinte egyedül fogalmazta meg azt, hogy: „A jelenlegi Magyarország határai, a déli folyóhatárokat és a Kárpáthatárt nem tekintve, mind földrajzi, mind gazdasági, mind pedig katonai szempontból rendkívül kedvezőtlenek.”. Meg kell jegyeznünk, hogy Rónai „általában” nem tekinthető földrajzi deterministának, hiszen sokkal inkább a possibilista felfogást képviselte korábban mind elméleti, mind pedig történeti tekintetben. A határváltozások időszakában mintegy a reményei megfogalmazásakor, „átcsúszott” a földrajzi determinizmus bázisára.

A magyarországi nemzetiségek elemzésekor láthatóan a németek adott helyzetének a megfogalmazása jelentette Rónai számára a legkényesebb kihívást: „Ma lelki forradalom átalakító hatása alatt állnak. Települési helyzetük, a magyarságra való erős ráutaltságuk s eddig nyert jelentős pozíciók a szélesebb látókörűeket óvatosságra inti”.

Rónai mind a statisztikai adatokat, mind pedig térbeli eloszlást tekintve korrekt módon mutatja be a történelmi Magyarország nemzetiségi viszonyait. A bemutatás során tudatosan koncentrálna arra, hogy a magyarság a Kárpát-medence mintegy 50%-át teszi csak ki, de a központi területeket kitölti, s a többiekhez képest pedig e mellett a leginkább egyetemes területi elterjedésű a medencében. Végző következtetése ebből fakad: A magyar népi terület tehát elér a Kárpátok vonaláig s azon túl nem terjed. A magyar népi haza területe azonos a Kárpát-medence vagy Magyar-medence földrajzilag összefüggő terével”.

Rónai munkája „nem mentes a korszellemtől”, megjelenik nála a kor negatív társadalmi, politikai hatása: egyfajta antiszemitizmus. Rónai nem „zsigeri antiszemita”, de szükségesnek ismeri el a zsidóság korlátozását a gazdaság, az ipar, a kereskedelem, az egyetemi oktatás területén.

A politikai tér tekintetében Rónai elemzése részben történeti, részben pedig a II. világháború alatti folyamatok egyfajta minősítése. A magyar állam fejlődésében a magyar szervező erő játszott az egyik kiemelkedő szerepet: „Alkalmas földrajzi tér, gazdaságilag sokoldalúan termő, önálló táj, sőt összetartozó nép sem alkotnak egymagukban még országot, hazát. A politikai hatalmi szervezet az, mely térből és népből politikai hazát, államot teremt.”.

A kötet igazi – korábban szinte sohasem említett értéke – hogy a világháború alatt olyan korrekt módon és tisztességes hangon tudott elemezni, amire alig van példa a korabeli nemzetközi földrajztudományban.

Ugyanez a korrekt hozzáállás jelenik meg az 1943-as „Földrajzi Zsebkönyv”-ben megjelent, az ország akkori államhatárait bemutató, rövid elemző írásában is. A mai olvasó sem találhat kivetni valót a megfogalmazásaiban. (Az erdélyi neveltetés, a fo-

lyamatos kapcsolattartás sok tekintetben toleránsabbá és megértőbbé tette Rónait, mint néhány geográfus kortársát.).

A világháború alatt nem vált a háborús propaganda résztvevőjévé. A háborús évek alatt elkészült munkái nem egyszerően a „pillanatnak szóltak”, hanem hosszabb távon gondolkodott. Erdély helyzetét úgy tudta elemezni, hogy tovább tekintett a visszatért Észak-Erdélyen, de nem vált semmilyen politikai uszítás eszközévé. A nemzeti célok szolgálata mellett fontos volt számára saját személyiségének, autonómiájának a megőrzése.

Az Államtudományi Intézet két évtizedes tudományos munkájának eredményei testesültek meg a Közép-Európa atlaszban. Nem véletlen, hogy Rónai a háborús viszonyok között is elengedhetetlen szükségét érezte a munka befejezésének és az atlasz elkészítésének. (Budapestről Balatonfüredre menekülve is folytatták az atlasz szerkesztésének munkálatait.) Valójában már a háború utáni béketárgyalásokra készült a nagy jelentőségű munka elkészítésével.

A háború utáni „listázások” során igaztalan vádak érték, holott 1941 tavaszától egyértelmű volt a fenntartása a hitleri Németországgal, s különösen annak ideológiájával szemben. Nem vált politikai ellenállóvá, de kifejezésre juttatta tudományos munkáiban, hogy más véleményen van a legfontosabb kérdésekben, mint a német tudomány, illetve politikai gyakorlat. Politikai felfogása „nemzeti konzervatív”-ként fogalmazható meg a legátfogóbban. A történeti folyamatosságban való gondolkodás fontosabb volt számára, mint az új eszmékhez való igazodás. 1945-ben megtarthatta tanszékvezetői pozícióját, de az új hatalom nem szimpatizált vele.

A világháború utáni időszakban részt vett a béketárgyalások előkészítésében, de nem vált ezeknek a munkáknak meghatározó személyiségévé. Közép-Európa, a Dunatáj kutatása 1946-ban új módon bontakozott ki, s Rónai bekapcsolódott ezekbe a munkálatokba. Radisics Elemér az előszóban azt emelte ki, hogy: „Rónai András földrajzpolitikai tanulmányaival és adataival járult hozzá anyagunk kiegészítéséhez...”, de ha részleteiben megvizsgáljuk a három kötetet, akkor azt állapíthatjuk meg, hogy tartalmilag rendkívül jelentős Rónai szerepe a munkában, a térképek jelentős része a Közép-Európa atlaszból származik, több új, a térséget bemutató térképnek ő a szerkesztője.

A világháború után „kényessé váltak” a korábbi térkategóriák, s ezt mint politikai földrajzos, Rónai is érezte. Világosan látta, hogy az adott viszonyok között Közép-Európa Magyarország tekintetében nem jelenhet meg „hivatalosan”. A „Dunatáj” fogalma, térbeli tartalma új módon vetődött fel Rónai számára: „Az európai szárazföld közepe a Dunatáj, azaz a Kárpátmedence és annak környéke”.

A Dunatáj Munkaközösségben való részvétele azért jelentős, mert egyértelműen bizonyította, hogy Rónai az új feltételek között is képes a korrekt tudományos elemzésre, másrészt együtt tud működni különböző politikai meggyőződésű emberekkel.

1947 elején Rónai Párizsban tartózkodott, de nem válhatott már a magyar béke-delegáció igazi szakértőjévé, mert időközben a békeszerződés kérdései eldőlték. Rónai lehetőséget és biztatást kapott arra, hogy maradjon ott, de sem képes, sem pedig hajlandó elhagyni Magyarországot. Saját életútjával példát mutatott a várható nehézségek tudatában is.

1947-ben még összefoglalta a változó és átalakuló Közép-Európa politikai földrajzi és területi problematikáját, Ennek a rövid tanulmánynak az a jelentősége, hogy kiélezett politikai viszonyok között ismét meg tudta őrizni korrektségre törekvő, elemző alapállását.

Világosan megfogalmazza a „Kelet” és a „Nyugat” közötti politikai térfejlődési különbségeket. Nyugaton is gyakori volt történetileg a „határharc”, de a keleti területeken ez még inkább meghatározónak tekinthető.

A történeti területi változásokat bemutató elemzése és térképe (A német, az orosz és az oszmán birodalmak legmesszibb kiterjedése Közép-Európa területén, a XX. század elejéig) jelezte, hogy a térség kisebb lélekszámú népeinek sok szempontból azonos kihívásokkal kellett folyamatosan szembenézniük.

Történeti és politikai földrajzi alapkérdésként fogalmazta meg, hogy: „A természetes táji keretek és az etnikai viszonyok diszharmóniájából fakad a cseh–német probléma, a magyar–szlovák, és a magyar–román probléma”.

Rónai képtelenségnek, illetve tragikus következményekkel járó folyamatnak tekintette az 1945–1946-ban megfogalmazott kitelepítési terveket. Úgy látta, hogy a megmaradó többség is jelentős károkat szenvedne a kitelepítések következtében.

Feltehetően 1948 elején készült a Püski Kiadó számára a politikai földrajz „fejezeteit” összefoglaló kézirat mű. Rónai már a munka kezdetén különbséget tesz a XIX. század végéig, a XX. század elejéig művelt és a XX. század közepének politikai földrajza között:

- a hagyományos politikai földrajzon a politikai terület egységek, tehát országok, államok szerinti leírást értették,
- az új politikai földrajz a földrajzi tünemények teljesen különböző nézőpontból való szemlélete, „A politikai földrajz az ember társadalmi és politikai együtteseinek létrejöttével, szerkezetével, fejlődésével és a földrajzi környezetnek ezekre való hatásával foglalkozik. Tárgya főképp az állam és annak térbeli sajátosságai: alak, nagyság, helyzet, határok, táji összetartozás, centrumok, vonzásokörök, a területi fejlődés, kényes pontok, értékes és értéktelen területek, a védelem problémái”.

A mintegy 150 oldalas elemzés valójában egy csaknem teljes politikai földrajz, hiszen tartalmilag átfogja a politikai földrajz egészét. Elemzi „A politikai földrajz helye és tárgykörei”-t, a földi erők hatását az embercsoportok közösségi életére, az államok születésének kérdéseit, „a haladás élvonalának vándorlását” a Földön, az államok, birodalmak, népek életívét stb.

1948 nyaratól már egyértelmű politikai támadások érték Rónai Andrást. A Közgazdaságtudományi Kar átszervezésekor, a Magyar Közgazdaságtudományi Egyletem létrehozásakor (1948. december 28, 1948. évi LVII. tv.) nem tartottak igényt munkájára, szellemi képességeinek csúcsán nyugállományba helyezték.

Politikai földrajzi életművének meghatározó értéke a mindenre kiterjedő korrektség, a pontos, fegyelmezett, tudományos igényű elemzés. Ez még az utódállami statisztikai források feldolgozása során is evidencia volt számára. (Teleki is ezt várta munkatársaitól.) Tisztában akart lenni minden tekintetben azzal, hogy az utódállam-

mok „mit állítanak magukról”, s csak a korrekt módon feldolgozott adatokhoz kapcsolódva fogalmazta meg elemző, pontosító, korrigáló kritikáját.

Rónai a magyar földrajz két világháború történetében nem egyedülálló módon ugyan, de „alulról jött”, származásánál fogva nem volt a korszakban, majd később is oly sokat emlegetett „úri középosztály” tagja. Egyetemi tanárrá tehetsége, szorgalma, szívós és kitartó saját munkája eredményeként vált, s nem valami kegyként emelkedett a társadalmi ranglétrán.

Kiélezett történeti, politikai szituációkban vállalta a szolgálatot, s képviselte egy olyan korszakban a tudományos korrektségre való törekvést, amikor az sok esetben nem volt kívánatos, mert könnyebb volt a propaganda, semmint a megalapozott munka eredményeinek az értékesítése, hasznosítása.

RÓNAI ANDRÁSTÓL

Radisics Elemér szerk. (1946): A Dunatáj. (Történelmi, gazdasági és földrajzi adatok a Dunatáj államainak életéből.) Budapest, Gergely R.-T., I–III kötet.

Rónai András (1935/a): Keletközépeurópa államhatárainak életrajza. (Határtörténeti és politikai földrajzi tanulmány.) Budapest, Gépelt kézirat. MTA FKI Könyvtár.

Rónai András (1935/b): Tartós államterületek Kelet-Közép-Európában. Magyarország és Lengyelország geopolitikai helyzete. – Országút, 1. évf. 2. sz. pp. 23–27. old.

Rónai András (1936/a): Egy harmonikus államterület statisztikai képe. – Földrajzi Közlemények, pp. 9–28. old.

Rónai András (1936/b): Image statistique d'un état dont le territoire est composé avec harmonie. Klny. Journal de la Société Hongroise de Statistique, No. 1, 68–88. old.

Rónai András (1936/c): Biographie des frontières politiques de Centre est européenne. Budapest, Magyar Statisztikai Társaság.

Rónai András (1936/d): Kisebbségi népkutatás. – Országút, 2. évf. 4. sz. pp. 18–20.

Rónai András (1937): A nemzetiségi kérdés. – Magyar Szemle, XXXI. köt. 3. (123.) sz. pp. 201–209. old.

Rónai András (1938/a): A nemzetiségi kérdés nem területi megoldásai. – Magyar Szemle, XXXII. köt. 4. (132.) szám. 303–312. old.

Rónai András. (1938/b): Distribution of Hungarian Settlements over the World. Budapest, Klny. A Földrajzi Közlemények idegen nyelvű kiadása 1938. évi LXVI. évf. 1–5. számából, pp. 1–25.

Rónai András (1939/a): Nemzetiségi problémák a Kárpát-medencében. – Földrajzi Közlemények, 67. 461–473. old.

Rónai András (1939/b): Population conditions in Transylvania. Budapest, Klny. Journal de la Société Hongroise de Statistique, no. 1-2. 1-25. old.

Rónai András (1940/a): Magyarország gazdasági és politikai földrajza. Budapest.

Rónai András (1940/b): Uralomváltás Erdélyben. In: Erdély – 1940. Kiadja a Magyar Történelmi Társulat, Budapest. 211–228. old.

Rónai András (1940/c): Erdély gazdasági élete Romániában. In: Erdély – 1940. 239–254. old.

Rónai András (1940/d): A magyar haza. Budapest, Gépírási kézirat. MTA FKI Könyvtár, 223 p.

Rónai András (1940/e): Landschaften in Siebenbürgen und die neue politische Grenze. Klny. A Földrajzi Közlemények idegen nyelvű kiadása 1940. évi 2. számából. 1–14. old.

- Rónai András (1940/f):** Erdély tájai és az új határ. Klny. A Földrajzi Közlemények LXVIII. Kötet 1940. évi 4. számából. 1–12. old.
- Rónai András (1941/a):** Gondolatok a politikai földrajz témaköréből. In: Országos Magyar Sajtókamara Könyvtára, 5. Az újságírójelöltek kézikönyve. 77–125. old.
- Rónai András. (1941/b):** A politikai földrajz mivolta és feladatai. Budapest, Államtudományi Intézet. Gépíráti másolat. MTA FKI Könyvtár.
- Rónai András (1941/c):** A hazatért országrészek népessége. In: vitéz Temesy Gy. (szerk.): Földrajzi Zsebkönyv, 1941, pp. 36–45. Budapest, Magyar Földrajzi Társaság.
- Rónai András (1941/d):** Magyarország geopolitikai egysége. In: Magyar tájékoztató zsebkönyv. (Föld és nép. Múlt és jelen. Külföldi kapcsolataink. Magyarország európai küldetése.) Budapest, Societas Carpatho-Danubiana. 10–18. old.
- Rónai András (1942/a):** Hazánk. Budapest, Országos Közoktatási Tanács. Nemzetnevelők Könyvtára. I. Nemzetismeret.
- Rónai András (1942/b):** A nemzetiségi kérdés. A Munkásakadémia Könyvtára. Fórum-sorozat, 1. sz. Budapest, Országos Szociálpolitikai Intézet.
- Rónai András (1943/a):** Az 1918–20. évi középeurópai területrendezés kritikája földrajzi szempontból. Államtudományi Intézet. Bizalmas kézirat, 39 p. MTA FKI Könyvtár.
- Rónai András (1943/b):** Magyarország geopolitikai helyzete. Budapest, Államtudományi Intézet. Gépelvénny. MTA FKI Könyvtár.
- Rónai András (1943/c):** A mai Magyarország határai. In: vitéz Temesy Gy. (szerk.) Földrajzi Zsebkönyv. Budapest, Magyar Földrajzi Társaság. 46–55. old.
- Rónai András (1943/d):** Tableau ethnique du Bassin des Carpathes. Klny. Revue d'histoire comparée, Nouvelle Série t. Ier. 2–26. old.
- Rónai András szerk. (1945/a):** Közép-Európa atlasz. Budapest–Balatonfüred, Államtudományi Intézet.
- Rónai András (1945/b):** Hol van Közép-Európa. In: vitéz Temesy Gy. (szerk.) Földrajzi Zsebkönyv. Budapest, Magyar Földrajzi Társaság. 171–185. old.
- Rónai András (1947):** Területi problémák Közép-Európában. – Magyar Földrajzi Társaság Zsebkönyve. Budapest, Magyar Földrajzi Intézet Rt. 65–85. old.
- Rónai András (1948):** Fejezetek a politikai földrajzból. Budapest, Püski ny. Kézirat. MTA FKI Könyvtár, 152. old.
- Rónai András (1989):** Térképezett történelem. Budapest, Magvető Kiadó.

RÓNAI ANDRÁSRÓL

- Fodor Ferenc (2006):** A magyar földrajztudomány története. MTA Földrajztudományi Kutatóintézet. Sajtó alá rendezte Dövényi Zoltán.
- Rónai András emlékezete (2008):** Földrajzi Értesítő, 3–145. old.
- Somogyi Sándor (1977):** Rónai András, a földtudományok doktora 70 éves. – Földrajzi Közlemények 240–242. old.
- Somogyi Sándor (1991):** Búcsú Rónai Andrásról, a földtudományok doktorától. – Földrajzi Közlemények. 223–225. old.
- Székely András (1993):** Rónai András tanári egyénisége. – Földrajzi Közlemények. 48–51. old.
- Vitális György (1992):** Rónai András emlékezete (1906–1991). Földtani Közlöny. 102–117. old.

SZTERÉNYI JÓZSEF (*Szávai Ferenc*)

Lengyeltóti (Somogy vm.), 1861. november 6.—Budapest, 1941. február 6.

Szterényi zsidó család sarja, apja Stein Albert rabbi Lengyeltótiban, majd Újpes-
ten. Anyai nagyapja a híres Fassel Hirsch főrabbi. Apja később Szterényire magya-
rosította a nevét.

A középiskoláit Budapesten végezte, majd két évre Németországba ment tanul-
mányútra. Először újságíró, majd 1885-ben megalapította az Erdélyrészi Ipari- és
Kereskedelmi Egyesületet. Több ízben beutazta a keleti országokat, illetve Kisázsia
egy részét. 1889-ben Baross Gábor meghívta iparfelügyelőnek, 1897-ben királyi ta-
nácsosi címet szerzett. 1898-ban a Kereskedelemügyi Minisztériumban miniszteri
osztálytanácsosa. 1905-ben ugyanott az adminisztratív államtitkári posztot töltötte
be. 1906/1907-ben a kiegyezési tárgyalásokon a kormánybizottság magyar elnöke.

1918-19 előtti időszakban nagyon aktív volt a szociálpolitika területén: világos
volt számára, hogy a mezőgazdasági munkásvédelem területén még sok a teendő.
Szterényi összehasonlító jelleggel rövid ismertetőt írt a brüsszeli kongresszusra a ma-
gyarországi munkásvédelmi és egyéb törvényekről. Ezeket a berlini kongresszus ren-
deleteivel hasonlította össze a gyermekmunka, a női munka szabályozása, a vasárnapi
munkaszünet, a bányászok munkaszabályozása és az iparfelügyelők tekintetében.

Szterényi az 1913. évi Berni Nemzetközi Munkásvédelmi Konferenciáról elége-
detlenül nyilatkozott, a gyermekmunkával kapcsolatos határozatok kapcsán. A há-
borúnak munkásbiztosításunkra gyakorolt hatását megvilágította Szterényi József
1917. jan. 25-én tartott képviselőházi beszéde, mely munkásbiztosításunk 1907. óta
átélt nehézségeit behatóan kifejtette.

Szterényi József másik nagy tevékenységi területe az iparpolitika és az iparoktatás
volt. Az állami ipartámogatás körüli vitákban részt, és kulcsszerepe volt az 1899. évi
XLIX és az 1907. évi III. tc. kidolgozásában. Szterényi számos tanulmányt írt az
iparoktatás témájában, volt főfelügyelő, szervezte a magyar iparoktatást. 1902-ben
megjelent művében (*„Az iparfejlesztésről”*) két alapvető kérdést vizsgált: 1. a mezőgaz-
daság jövedelmezőségének vizsgálata (ennek eszköze lehet a föld termelőképeségé-
nek, illetve a fogyasztás növelése), 2. Ha szükség van iparfejlesztésre, akkor az milyen
is legyen?

Könyvében Szterényi sem tudott elvonatkoztatni attól, hogy önálló magyar ipart
kell fejleszteni. Ehhez azt kell tudnunk, hogy ebben az időszakban az ipari és agrárius
körök komoly küzdelmeket folytattak a fejlesztés irányáról. Ebben a küzdelemben
az agrárius körök amellet érveltek, hogy a Monarchián belüli területek kölcsönös
egymásrautaltság miatt Magyarországon elsősorban a mezőgazdaságot kell fejlesz-
teni. Szterényi ezt a fejlesztést a háziipar, kisipar, majd a gyáripar keretein tudja el-
képzelni. Szterényi megfogalmazta a kisipar számára a követendő utat: a hiteligenyünk
kielégítésére szövetkezzenek egymással, mozdítsák elő a technikai fejlődést, javítsák
az inas ügyet, az iparoktatást, a közszállítások esetében vegyék figyelembe a kisipart.

1918 januárjában a Wekerle kormányban elvállalta a kereskedelemügyi miniszteri
posztot. 1918 áprilisában IV. Károly király, mint kijelölt miniszterelnököt kormány-
alakítással bízta meg, de ez egyes pártok ellenállásán megghiúsult. Károlyi Mihály kor-

mány idején internálták, a kommunisták 1919. március 21-i hatalomátvételük után a Gyűjtőfogházba vették fogságba.

1919 augusztusa után ismét nagyon aktív tevékenysége folytatott, energiáit a szociálpolitika (törvények, rendelkezések); gyermekmunka, női munka, mezőgazdasági munkások, bányászok ügye, iparfelügyelők; iparfejlesztés, ipari oktatás, kereskedelmi oktatás területe felé irányította.

Ezzel párhuzamosan, öt éven át népszövetségi delegátus is volt. Különösen a választott döntőbírói munkában vette ki a részét, amely fontos és különleges terepe volt a diplomáciának.

Az osztrák–magyar viszony egyik legizgalmasabb kérdése a közös vagyon ügye volt. Ez kérdés 1925-re döntőbírói szakaszba lépett. Szterényi Bethlen Istvánnak írt levelében szóvá tette a magyar érdekek lehető legjobb megvédésére tett előkészületeket, egyben javasolta 1925 júniusában, hogy az udvari vagyon kérdésében külön képviselőket kellene szakértőként az ügybe bevonni. Javasolta Károlyi Árpád, Szekfű Gyula és Eckhardt Ferenc szakértői bevonását. A levéltári ügyek elintézésére a kultusz- és a külügyminiszter urakat javasolta. Mivel a választott döntőbírói poszt a legbizalmasabb érintkezést jelentette, javasolta még Hauer Gyula pénzügyminiszteriumi helyettes államtitkárt a kapcsolat koordinálására. A miniszterelnök eleget is tett Szterényi kéréseinek.

Szterényi József egyik írásában 1924. június 30-ig terjedően a magyar jóvátételi teljesítést mintegy 19-20 milliárd aranykoronára becsülte. Nemzetközi összehasonlításban mutatta be az adós államok jóvátételi kötelezettségét, összehasonlítva a győztes államok eladósodásával. Természetesen rámutatott arra a tényre is, hogy a korábbi mintegy 41,52 milliárd aranykorona nemzeti vagyonból az új Magyarország területén csak 15,77 milliárd maradt. Külön felhívta a figyelmet arra, hogy a jóvátétel kérdését politikamentes ügyként kellene kezelni.

Már 1925 nyarán szóba került már a csak 1930. szeptember 15-én megvalósuló osztrák–magyar választott bíróság elnöki tisztének a betöltése. Szterényi St. Joachimstal-ból írt levelei világitanak arra rá, hogy ez magyar részről is számos taktikai elemet tartalmazott, több név szerepelt ezekben. A miniszterelnök a több holland, svéd jelölt közül Erik Marcus von Württemberg báró, volt svéd külügyminiszter jött szóba, akinek felkérését Bethlen azért is támogatta, mert személyesen ismerte őt.

A magyarországi békeszervezetek, a Népszövetséget támogató magyar békeegyesület és a feministák egyesülete 1925. augusztus 26-án levelet intéztek a miniszterelnökhöz, amiben kérték, hogy tegye magáévá a Kötelező Döntő Bíróság elvét a vitás ügyek rendezésében.

Az Egyesült Államok, Ausztria és Magyarország a külön békeszerződések alapján Magyarországot és Ausztriát terhelő pénzügyi kötelezettségek megállapítása tárgyában létrejött 1926. évi II. tc.-ben foglalt „Egyezmény” keretében Washingtonban felállította a Tripartite Claims Commission 1926. január 25-én megkezdte működését. A vegyes döntőbírószágban Magyarországot Dr. Boér Elek képviselte, aki munkáját 1926. április 6-án meg is kezdte.

Szterényi József e korszakáról keveset tudunk, de munkássága azt mutatja, hogy visszatért a korábban eredményesen művelt területeihez. Helyette Tomcsányi Vil-

mos Pált nevezték ki döntőbírónak, s ő töltötte be ezt a tisztséget mindaddig, amíg a szervezet fennállt. A sajtóban felröppent olaj panama valódiságát nem sikerült egyöntetűen bizonyítani.

Mindenesetre tény, hogy Szerényi számos döntőbírói nemzetközi ügyben élvezte a Bethlen miniszterelnök, sőt Horthy bizalmát, kitüntetései és hátrahagyott művei pedig ékesen bizonyítják jelentőségét a két világháború közötti gazdaság eredményes irányításában és formálásában. Szerényi 72 éves koráig aktívan dolgozott, 1933-ban vonult nyugdíjba. De egy ideig (1937 végéig) még a szerkesztette a *Magyar Ipar Almanachját* és a *Gazdasági Világ* című folyóiratot. Szerényi Budapesten halt meg 1941. február 6-án, 80 éves korában.

SZTERÉNYI JÓZSEFTŐL

MOL PM K 284 Szabóky III. 3-3. Szerényi József választott döntőbíró jelentése a laurainai tárgyalásokról. A döntőbíró jelentéseit közli: Szávai Ferenc: Az Osztrák–Magyar Monarchia közös vagyona, Pécs 1999 című könyvében. 106–120. old.; 125–145. old.; 159–173. old.

MOL Miniszterelnöki Iratok K 28. 3. csomó. 7. tétel. K 28, 419/1925. 481–485. fólió.

MOL Miniszterelnöki Iratok K 28 419/1925. Szerényi 1925. július 7-i és 1925. július 13-i levelei a pénzügyminiszternek. 486–488. fólió.

ÖStA-AdR-BMFA – Sturk – 1926. március 16. A laurainai egyezmény.

Szerényi József a szerkesztő biz elnöke (1929): Közgazdasági enciklopédia. I–IV. kötet. Athenaeum. Budapest.

Szerényi József: (1937): A magyar munkásvédelem félévszázada. Gyarmati és Bósz Nyomda. Budapest.

Szerényi József (1987): La législation sociale en Hongrie. Pesti Nyomda. Budapest.

Szerényi József (1902): Az iparfejlesztésről. Franklin. Budapest.

Joseph Szerényi (1925): Das Reparationsproblem vom Gesichtspunkte der.

Ladányi Jenő–Szerényi József (1922): A magyar ipar a világháborúban. Franklin Társulat. Budapest.

SZTERÉNYI JÓZSEFRŐL

Szávai Ferenc (2004): Az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlásának következményei. Az államutódlás vitás kérdései. Pannónia Könyvek. Pécs.

Szávai Ferenc (2012): Párhuzamos életrajzok: Viktor Kienböck és Szerényi József tevékenysége a két világháború között. In: Majoros István, Faragó Gábor, Forgó Zsolt, Háda Béla, Madarász Anita (szerk.). Háborúk, békék, terroristák: Székely Gábor 70 éves. ELTE BTK Új- és Jelenkori Egyetemes Történeti Tanszék. Budapest. 515–527. old.

Varga László (1978): Az állami ipartámogatás a dualizmus időszakában a századforduló után. In: Századok. Budapest. 1978/ 4. szám. 662–703. old.

Horst Haselsteiner–Ferenc Szávai (2001): Dokumente des Österreichisch–Ungarischen Schiedsgerichtes von Lausanne, Frankfurt am Main–Wien–Paris–Zürich.

Kövér György (2012): Bekeresztelkedők. Társadalomtörténeti adalékok arról, hányféle aszsimiláció lehetséges egy famíliában. Kommentár, 2012. évi 6. szám.

TOMCSÁNYI VILMOS PÁL (*Szávai Ferenc*)

Budapest, 1880. febr. 8.–Budapest, 1959. máj. 7

Hazai és külföldi jogi tanulmányok után 1906-tól az igazságügy minisztériumban dolgozott, 1918-tól, mint miniszteri tanácsos. 1914-ben egyetemi magántanári képe-
sítést nyert.

Tomcsányisányi 1920–26 között kisgazdapárti nemzetgyűlési képviselő volt, majd 1927-től 1939-ig kormánypárti programmal országgyűlési képviselő. Közben 1920. júl. 19-től 1922. jún. 16-ig igazságügyminiszter. Nevéhez fűződik a Horthy-rendszer megszilárdítását célzó számos jogalkotás. Továbbá 1921. február 19-től április 14-ig belügyminiszter a Teleki-, ill. a Bethlen-kormányban.

Tomcsányi 1933-ban Szerényi Józseftől vette át az osztrák–magyar nemzetközi döntőbíróóság magyar képviselőjének a posztját. Ez egy rendkívül fontos pozíció volt, mert: az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlásakor a térségben létrejött új államoknak számos kérdésben alakult ki nézeteltérése, de a szövetséges és más államokkal is. Külön érdekes az Osztrák–Magyar Monarchia területén alakult államok vitája, azon belül is a reáluniót alkotó két fél, az osztrák és a magyar partner ilyen jellegű vitája. Az Nemzetek Szövetsége a vitás kérdések szabályozásának négy módját, lehetőségét különböztette meg:

1. Az Egységokmány 11. cikkelyének megfelelően indirekt módon történő rendezést,
2. A 13. cikkely alapján döntőbírói úton, bírósági eljárás keretében,
3. A 15. és 17. (1 és 2 bekezdés) cikkelynek megfelelően, olyan eljárás keretében, amit a Szövetség gyűlése megvizsgál, majd határozatot hoz,
4. A 19. cikkely alapján az egyes esetekre érvényes jogszabály megváltoztatásával.

A döntőbírói rendezést az Egységokmány 13. szakasza részletezte, ennek érdekessége, hogy azokban az esetekben javasolta a döntőbíróóságok működtetését, amikor a kérdés diplomáciai úton nem kielégítő módon intézhető el, illetve a nemzetközi kötelezettségek megszegésének esetén. Olyan döntőbíróóság dönthetett, aminek összetételében a felek megállapodtak, közöttük lévő egyezség jelölt ki. A felek kötelezték magukat az ítélet végrehajtására, ha nem, a Tanács indítványozott az ítélet végrehajtására megfelelő intézkedéseket. Ilyen jellegű döntőbíróóságok sorra alakultak a térségben, több ezer egyéni kérelmet tárgyaltak, illetve jogi személyekét, célja volt, hogy jogi eljárás keretében orvosolják a bizonyított kérelmeket.

Ebből a szempontból az osztrák–magyar döntőbíróóság felállítására a Velencei Egyezmény 1921. október 13, majd a Burgenlandi Egyezmény 1923. február 26 tett említést. De az osztrák–magyar döntőbíróóság tényleges megalakítására csak 1925 nyarán-őszén került sor. Ez képezte az alapját az 1930. szeptember 15-én megalakult lausanne-i osztrák–magyar nemzetközi döntőbíróóságnak, amely 1938 áprilisáig működött, ténylegesen 1940 májusában fejezte be tevékenységét.

Tomcsányi 1934. január 12-én Rómában írta alá első döntőbírói szerződését a volt császári és királyi közös hatóságok által kezelt alapítványok, a konzuli akadémia épülete, a londoni nagykövetségi palota és a bosznia-hercegovinai aktívák tárgyában.

1935 októberében Tomcsányi és Viktor Kienböck Budapesten megbeszéléseket folytatott, abból a célból, hogy a még vitás kérdések további sorsáról döntsenek. Kienböck Tomcsányi levelére válaszolva készséget mutatott a vitás kérdések baráti megbeszéléseken alapuló rendezésére. A hosszú tárgyalássorozat eredményeképp csak egy kérdés maradt nyitva, az egykori közös katonai ingó vagyoni ügye. A további tárgyalások ebben a tárgykörben zajlottak leginkább.

1936 januárjában ismételt levélváltás zajlott Kienböck és Tomcsányi választott bíró között, amiben Tomcsányi a katonai ingó kérdésében kérte a további baráti tárgyalásokat.

Plinio Bolla 1938. október 20-án keltezett leveléből tudjuk meg Agostino Soldati elnök halálának pontos dátumát, ami 1938. október 9-e volt, így formailag sem működött már tovább a nemzetközi döntőbírószág. Végül a Német Birodalommal kellett rendezni az egykori Osztrák–Magyar Monarchia közös katonai ingó vagyoni és külügyi épületeinek ügyét. A végső megoldást illetően Tomcsányi Vilmos Pál eredményes döntőbírói munkája hozzájárult a felek egyezségéhez.

1938. október 27-én Schönberger jelentést készített a berlini külügyi hivatalban történt megbeszélésről, két fontos kérdésben történt határozat: 1. Németország nem tekintette magát jogfolytonosnak Ausztria egykori kötelezettségeiért 2. Ugyanakkor Németország kinyilvánította szóbeli tárgyalási készségét a Magyar Királlyal.

Kozma Miklós halála után (1941. december 18.) Horthy kormányzó 1942. január 5-én Tomcsányit nevezte ki Kárpátalja kormányzó biztosságává. Tomcsányi ezután több mint két évig volt hivatalban, és eközben a rutén (ruszin) nyelvet is megtanulta. Tomcsányi ezen poszton minden téren elődje politikáját folytatta, de jóval, kisebb vehemenciával. Nyilatkozatban jelentette be 1942 karácsonyán, hogy Kárpátalján újraindítják a politikai pártéletet, valamint a kormányzói biztosság egészére kiterjedő egységes társadalmi és közművelődési egyesületet hoznak létre. A békés polgári élet biztosítására irányuló munkáját jelentős mértékben megnehezítette, hogy a Szovjetunió elleni hadbelépés után Kárpátalja katonai felvonulási területté vált. Ennek egyik legfontosabb nem kívánt következménye az lett, hogy 1942-től egyre erőteljesebbé vált a kommunista, illetve ukrán nacionalista irányultságú partizán mozgalom.

Tomcsányi 1944. május 11-én kérte felmentését. Ennek magyarázata abban rejlik, hogy a magyar–szovjet front egyre közelebb került Kárpátaljához, illetve ezzel szoros összefüggésben a Vörös Hadsereg újabb és újabb diverzáns csoportokat dobott le a Kárpátokban. Az egyre erősebbé váló partizán mozgalom ellen a magyar hatóságok megpróbálták szigorúan fellépni. Ennek jegyében 1944 áprilisában hadművelési területté nyilvánították Kárpátalját. Az ebből fakadó politika és stratégia végrehajtásához célszerűbb volt egy olyan személyt a terület élére állítani, aki jártas a katonai műveletek terén. Ezért Horthy Miklós 1944 májusában Vincze András nyugalmazott altábornagyot nevezte ki kormányzói biztossá, ő volt az, aki negyedikként és egyben utolsóként betöltötte ezt a posztot. Kormányzói biztos tisztségéből történt távozását Tomcsányi később, május 25-én hivatalos közleményben jelentette be, amelyben búcsút mondott „az Északkeleti-felföld népének”, és arra kérte, hogy tartsák meg „jó emlékezetükben”.

Tomcsányi távozásának alkalmából Horthy Miklós a következő üzenetet küldte neki: „*Kedves dr. Tomcsányi! A magyar királyi miniszterelnök előterjesztésére Önt a kárpátaljai*

terület kormányzói biztosi állásától – saját kérelmére – felmentem és ez alkalommal kormányzói biztosi minőségében több mint két esztendőn át teljesített kiváló szolgálatait meglehetősen köszönöm nyílvánítom.”

A következő hónapokban komoly zsidómentő tevékenységet folytatott, ezért 1945 után mint egyetemi tanárt igazolták. Az 1950-es évek elejéig a miniszteri rangú nyugdíját is megkapta, aztán megvonták tőle. Budapesten halt meg, 1959. máj. 7-én.

TOMCSÁNYI VILMOS PÁLTÓL

Tomcsányi Vilmos Pál (1903): A mentelmi jogról. Jogi értekezések IX. Budapest.

Tomcsányi Vilmos Pál (1908): A parlamentek költségvetési joga. Politikai Tanulmány.

Tomcsányi Vilmos Pál (1912): A szociológia viszonya a politikai tudományokhoz.

Österreichisches Staatsarchiv Archiv der Republik (ÖStA – AdR- BMfF Dept.) 17 Karton 96 (1933–1941) Zl.: 37483/1933., ÖStA-AdR-BMfF. Dept 17 Karton 96 (1933–1941), Zl.: 103795/1935, Tomcsányi levele dec. 14-én., Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes – Bonn – Rechtsabteilung (R VII), Rechtsakten 8, Band 1. Zl.: 54865/1938., és Zl.: 2266/1938.

Die Folgen des Zerfalls der Österreichisch-Ungarischen Monarchie. Scripta Mercaturae Verlag - St. Katharinen, 2003. 266 S.

Dokumente des österreichisch-ungarischen Schiedsgerichtes in Lausanne (1930–1938). Haselsteiner, Horst / Szávai, Ferenc (Hrsg.) Frankfurt/M., Berlin, Bern, Bruxelles, New York, Oxford, Wien, 2001. 618 S., 35 Tab. Analecta fontium mitteleuropaeorum. Bd. 1. Herausgegeben von Horst Haselsteiner.

TOMCSÁNYI VILMOS PÁLRÓL

Gulyás László–Szávai Ferenc (2015): Egy régió visszaintegrálási kísérlete, avagy Kárpát-alja a magyar állam keretei között: 1939. március 15.–1944. október 23. In: Fábrián Attila, Bertalan Laura (szerk.). Otthon a Kárpát-medencében: Területfejlesztési Szabadegyetem 2011–2015. 528 p. Sopron: Nyugat-magyarországi Egyetem Kiadó. 29–44. old.

Szávai Ferenc (1999): Az Osztrák–Magyar Monarchia közös vagyona. Pannónia Könyvek, Pécsi Tudománytár sorozat. Pécs.

Szávai Ferenc (1999): A kettős Monarchia öröksége. Szekszárd–Pécs.

Szávai Ferenc (2004): Az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlásának következményei. Az államutódlás vitás kérdései. Pannónia Könyvek, Pécsi Tudománytár sorozat. Pécs.